

SOSYAL POLİTİKA ÇALIŞMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL POLICY STUDIES

CİLT: 25 SAYI: 68 TEMMUZ - EYLÜL 2025

T.C. AİLE VE SOSYAL HİZMETLER BAKANLIĞI HAKEMLİ DERGİSİ

SOSYAL POLİTİKA ÇALIŞMALARI DERGİSİ

Hakemli Araştırma Dergisi

Sahibi

T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı adına
Uğur KORKMAZ

Bilimsel Yayın Koordinatörü

Dr. Emre TÖRE

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Aslı ÇOŞKUN

Yönetim ve İletişim

Eskişehir Yolu Söğütözü Mahallesi 2177. Sokak No: 10/A
Çankaya – ANKARA
e-posta: spcdergisi@aile.gov.tr
web: http://dergipark.gov.tr/spcd

Yayın Türü

Yaygın Süreli Yayın

ISSN

2148-9424

E-ISSN

2651-4265

Grafik Tasarım / Uygulama

Enes ÇAĞATAY

Yapım

Sözcü Yayıncılık Bilişim ORG. İNŞ. İTH. İHR. LTD. ŞTİ
Zübeyde Hanım Mh. 628 Sk. No:26/47 Tel/Faks: 0 312 384 32 09 İskitler/ANKARA

Baskı Adedi

500

Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi'nde yayımlanan yazılardaki görüşler yazarına aittir.
© Her hakkı saklıdır. Dergide yer alan yazı, makale, fotoğraf ve illüstrasyonların elektronik ortamlar da dahil olmak üzere kullanma ve çoğaltılma hakları sadece Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına aittir. Yazılı ön izin olmaksızın yazıların tamamının ya da bir bölümünün çoğaltılması yasaktır.

Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi üç (3) ayda bir yayımlanır.
TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin tarafından dizinlenmektedir.
SOBIAD Index tarafından dizinlenmektedir.

SOSYAL POLİTİKA ÇALIŞMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL POLICY STUDIES

CİLT: 25 SAYI: 68 TEMMUZ - EYLÜL 2025

T.C. AİLE VE SOSYAL HİZMETLER BAKANLIĞI HAKEMLİ DERGİSİ

EDİTÖR

Doç. Dr. Olgun GÜNDÜZ

EDİTÖR YARDIMCISI

Leyla Zeynep ÇAMLI

Betül TEKBAŞ HELVACI

YAYIN KURULU

Doç. Dr. Fatih ALTUN * Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Esma ATASOY * Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. İshak AYDEMİR * Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Fatih AYSAN * Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel BOZKURT * İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Nergis DAMA * Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Zekiye DEMİR * Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Ercüment ERSANLI * Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Melih ERZEN * Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Figen GÜRSOY * Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Oya HAZER * Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Hicran Özlem İLGİN * Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Azize Aslıhan NİŞANCI * Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Hayrunnisa ÖZDEMİR * Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Emine ÖZMETE * Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Murat ŞENTÜRK * İstanbul Üniversitesi
Dr. Emre TÖRE * Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
Prof. Dr. Hakan TÜRKÇAPAR * Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Dr. Dikmen YAKALI * İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü
Prof. Dr. Sutay YAVUZ * Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

DANIŞMA KURULU

Doç. Dr. Sadettin Burak AÇIKEL * Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Emrah AKBAŞ * Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Emine AKYÜZ * Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Neslihan AVCI * Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Didem AYDOĞAN * Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Şaziye Senem BAŞGÜL * Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Prof. Dr. Hüsamettin ÇETİN * Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Halide Nur ÖZÜDOĞRU ERDOĞAN * Polis Akademisi
Doç. Dr. Zahide ERDOĞAN * Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Şerif ESENDEMİR * Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Fuat GÜLLÜPINAR * Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Ergün HASGÜL * Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Prof. Dr. Aliye MAVİLİ * Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Şebnem ÖZDEMİR * İstinye Üniversitesi
Prof. Dr. Ziynet Seldağ Güneş PESCHKE * Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Müge ŞEN * Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Zeynep TURHAN * Bartın Üniversitesi
Prof. Dr. Zehra UÇANOK * Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Berfin VARIŞLI * Maltepe Üniversitesi

*Bu sayfada yer alan isimler soyadına göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

BİLİMSEL YAZIŞMA

Makaleler ile ilgili tüm soru ve yazışmalarınız için:

Leyla Zeynep ÇAMLI

Betül TEKBAŞ HELVACI

e-posta:spcdergisi@aile.gov.tr

Kıymetli Okurlarımız,

2025 senesinin üçüncü sayısı olan 68. sayımızla yeniden karşınızdayız. Bu sayıda, yaşlı bakımı programı ve robotlara yaklaşım, evlilikte eşe kendini açma ölçeği, kamu sektöründe yaş ayrımcılığı, dijital çağda çocuk güvenliği, ailenin sosyal hizmet literatüründeki yeri, finansal okuryazarlıkta makine öğrenmesi, yaşlı dostu kent algısı, aile dostu ücretlendirme modeli, kadına yönelik dijital şiddetin kavramsal çerçevesi, afetlerde sosyal hizmet ve psikososyal destek, bakım veren personellerin işe bağlı duygusal tükenmişlik düzeyleri, aile bağları, din ve sosyal sermaye konularında yapılan çalışmalara yer veriliyor. Bir kısmı tezlerden, proje çıktılarından ve sahadan alınan verilere dayalı ve disiplinler arası bu çalışmaları, politika yapıcılara, sahadaki uygulayıcılara, alana ve alanyazına yapacağı katkılar açısından önemsedığimizi belirtmek istiyoruz.

Bu sayımızda 12 çalışmaya yer veriyoruz.

İlk çalışma Kadem Gürkan AKYAZI ve Hatice KUMCAĞIZ tarafından birlikte kaleme alınan “Yaşlı Bakımı Programı Öğrencilerinde Robotlara Karşı Tutum ve Robot Kaygısı” isimli makaledir. Bu çalışmanın amacı gelecekte robotlarla birlikte çalışma olasılığı bulunan yaşlı bakımı programı öğrencilerinin robotlara karşı negatif tutumları ile robot kaygıları arasındaki ilişkiyi incelemek şeklinde ifade edilmektedir. Çalışma nicel araştırma yaklaşımına uygun olarak tasarlanmış ve araştırma grubunu 174 yaşlı bakımı programı öğrencisi (%81.6’sı kadın, yaş ort. 21.26) oluşturmaktadır. Araştırma verileri kişisel bilgi formu, Robotlara Karşı Negatif Tutumlar Ölçeği ve Robot Kaygısı Ölçeği ile elde edilmiştir. Veri analizinde ise tanımlayıcı istatistik, Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı, bağımsız t testi ve basit doğrusal regresyon analizi teknikleri kullanılmıştır. Araştırma sonuçları, robot kaygısının robotlara karşı negatif tutumun anlamlı bir yordayıcısı olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer taraftan öğrencilerin robotlara karşı negatif tutum düzeylerinin yaş, sınıf düzeyi ve cinsiyetle ilişkili olmadığı tespit edilmiştir. Araştırma sonuçlarının gelecekte başarılı insan robot uygulamalarının gerçekleştirilebilmesi için gerekli tedbirlerin değerlendirilmesinde alan uzmanlarına ve politika yapıcılara kaynaklık edeceği düşünülmektedir.

“Evlilikte Eşe Kendini Açma Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Açıcılık Ölçeğininin (Aö) Türkçeye Uyarlanması” isimli Hacer HARLAK, Pınar ELMAS ve Seda EREN tarafından birlikte yapılan çalışma derginin ikinci makalesidir. Çalışmada, Kendini açma (KA) yakın ilişkiler ve kişilerarası iletişimin önemli yanlarından biri olduğu diğer yandan evli kişilerin birbirlerine KA davranışlarını ölçmek üzere geliştirilmiş ölçüm araçları sınırlı olduğu bilgisinden hareketle 1. çalışmada evli çiftlerde KA’yı ölçen bir ölçek geliştirilmesi amaçlanmıştır. KA konusundaki teorik açıklamalar, araştırma bulguları ve önceki ölçeklerden yararlanılarak Evlilikte Eşe Kendini Açma

Ölçeği (EEKAÖ) geliştirmek üzere maddeler oluşturulmuş ve “hiç anlatmam”dan “tamamını eksiksiz anlatırım”a değişen 5’li cevap seçenekleri ile düzenlenmiştir. Uygun örnekleme yoluyla 264 evli kişiden veri toplanarak temel eksen faktör analizi, korelasyon ve güvenilirlik analizleri uygulanmıştır. Sonuçlar EEKAÖ’nün yapı geçerliği ve güvenilirliğine kanıtlar sağlamıştır. Yapılan 2. çalışmada eşin kendini açmasına yönelik hazırlayıcı davranışları içeren Açıcılık Ölçeğini (AÖ) Türkçeye uyarlanması için gerekli çeviri işleminden sonra 172 evli kişiden veri toplanmıştır. Veri toplamada AÖ’nin yanı sıra EEKAÖ’nün de yer aldığı bir soru formu kullanılmıştır. Elde edilen verilere doğrulayıcı faktör analizi ve korelasyon analizleri uygulanmıştır. Yapılan analizlerin sonuçları uyarlanan AÖ’nün geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğunu göstermiştir. Son olarak, hem EEKAÖ hem de AÖ’nün test tekrar test güvenilirliğini değerlendirmek üzere yapılan 3. Çalışmada elde edilen verilere (n=54) uygulanan analizlerin sonuçları her iki ölçeğin güvenilir olduğunu desteklemiştir. Tüm bulgular doğrultusunda her iki ölçeğin, hem evlilikte eşlerin kendini açması konusundaki araştırmalarda hem de evlilik danışmanlığı veya aile terapisi uygulamalarında kullanılmasına dair önerilerde bulunulmuştur.

Derginin üçüncü makalesi “Yaşın Yüku: Kamu Sektöründe 50 Yaş Üstü Çalışanların Yaş Ayrımcılığı Deneyimleri” ismiyle Büşra YÜKSEL GÜNGÖR ve Gizem Burcu KARAALİ tarafından birlikte yapılan çalışmadır. Bu çalışmada kamu kurumlarında çalışan 50 yaş ve üzeri çalışanların iş hayatında karşılaştıkları yaş ayrımcılığı deneyimlerini incelemektedir. Nitel bir araştırma olarak tasarlanan bu çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme yöntemiyle 50 yaş ve üzerinde 24 kamu çalışanının deneyimleri derinlemesine incelenmiştir. Bulgular, kamu sektöründe yaş ayrımcılığının özellikle emeklilik baskısı, yok sayılma/pasif göreve alınma, deneyimin göz ardı edilmesi, niteliğinin altında görevler verilmesi ve iş yükünün azaltılması şeklinde ortaya çıktığını göstermektedir. Bununla birlikte, elde edilen sonuçlar ışığında yaşlı çalışanların iş yaşamındaki konumlarını güçlendirmeye ve yaş ayrımcılığı ile mücadeleye yönelik çeşitli politika önerileri sunulmuştur. Bu sayede hem çalışan memnuniyetinin hem de kurumsal verimliliğin artırılmasına katkı sağlanabileceği düşünülmektedir.

Dördüncü çalışma “Dijital Çağda Çocuk Güvenliği ve Siber Zorbalık: Çevrimiçi Oyun Platformlarında Riskler ve Koruyucu Yaklaşımlar” ismiyle Ömer Can ÇEVİK ve Kevser Sena DEMİR tarafından birlikte yapılan çalışmadır. Bu çalışma, çevrimiçi oyun platformları başta olmak üzere çocuklara yönelik dijital riskler ve siber zorbalık olgusunu kapsamlı bir şekilde ele alan bir derleme niteliğindedir. Güncel literatür taraması çerçevesinde, çocukların maruz kaldığı dijital tehditler, ailelerin koruyucu rolleri ve çevrimiçi iletişim dinamikleri detaylı olarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, siber zorbalığın çocuklarda özgüven kaybı, depresyon ve sosyal izolasyon gibi psikososyal sorunlara yol açtığını; buna karşın, etkili aile içi iletişim ve destek mekanizmalarının bu olumsuzlukları azaltmada belirleyici rol oynadığını ortaya

koymaktadır. Sonuç olarak, devlet kurumları, aileler ve dijital platformların koordineli bir şekilde hareket etmesi gerekliliği vurgulanmış; eğitim programları, teknoloji araçlarının denetimi ve kapsayıcı politika geliştirme gibi somut öneriler sunulmuştur. Bu kapsamda, çocukların dijital çağda güvenliğinin sağlanması için çok boyutlu ve işbirlikçi yaklaşımların benimsenmesi öncelikli hedefler arasında yer almaktadır.

Resul DURAN tarafından kaleme alınan “Ailenin Sosyal Hizmet Literatüründeki Yeri: Lisansüstü Tezler Üzerinden Bir Bibliyometrik Analiz” İsimli çalışma derginin beşinci makalesidir. Çalışma, Türkiye’de sosyal hizmet bilim dalında aile konusuna yönelik akademik üretimin durumunu analiz etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) veri tabanında 2025 yılı Mart ayına kadar erişime açık olan, sosyal hizmet disiplininde aile temalı hazırlanmış 137 lisansüstü tez, nitel bir araştırma yöntemi olan içerik analiziyle incelenmiştir. Bulgular, aile konulu sosyal hizmet tezlerinin ağırlıklı olarak kadın araştırmacılar tarafından hazırlandığını göstermektedir. Tez sayısında yıllara göre artış gözlenirken, yüksek lisans tezlerinin doktora tezlerine kıyasla daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Tezlerde en sık çocuk ve aile refahı ile engellilik ve aile konuları ele alınırken, göç, yoksulluk ve aile içi şiddet gibi konular daha az incelenmiştir. Araştırma yöntemleri açısından nicel çalışmalar baskın olup özellikle doktora düzeyinde nitel ve karma yöntem kullanımı artmıştır. Tüm tezler Türkçe yazılmış olup bu tezlerin belirli üniversitelerde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak, sosyal hizmet alanında aile temalı akademik çalışmaların giderek arttığı, ancak doktora düzeyinde ve belirli konularda araştırma eksikliklerinin bulunduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, sosyal hizmet disiplininde doktora programlarının desteklenmesi, metodolojik çeşitliliğin artırılması ve uluslararası akademik katılımın teşvik edilmesi önerilmektedir.

Derginin altıncı makalesi “Finansal Okuryazarlık Performansını Tahmin Etmede Makine Öğrenmesi Algoritmalarının Rolü: Danimarka, Abd ve Malezya Karşılaştırması” ismiyle Ayça AKIN ve Emine Ebru BOZÇELİK tarafından birlikte kaleme alınan çalışmadır. Çalışma PISA 2022 verilerini kullanarak Danimarka, ABD ve Malezya’daki öğrencilerin finansal okuryazarlık performansını tahmin etmede makine öğrenmesi algoritmalarının etkinliğini ve belirleyici faktörleri karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Araştırmada, beş makine öğrenmesi algoritması (Rastgele Orman, Gradyan Artırma, Destek Vektör Makineleri, K-En Yakın Komşular ve Düzeltilmiş Lineer Regresyon) karşılaştırmalı olarak uygulanmış, topluluk öğrenme algoritmalarından özellikle Gradyan Artırma ve Rastgele Orman algoritmasının büyük veri setlerinde daha başarılı olduğu tespit edilmiştir. Ülkeler bazında farklı algoritmaların farklı başarılar göstermesi dikkat çekicidir. Matematik okuryazarlığı her üç ülkede de en güçlü yordayıcı olarak belirlenirken, okuma becerileri de önemli bir rol oynamıştır. Malezya’da sosyoekonomik faktörlerin daha belirleyici olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, finansal konularda özgüvenin Danimarka ve ABD’de etkili olduğu bulunmuştur. Temel bilişsel becerilerin (matematik okuryazarlığı ve okuma

becerileri) finansal okuryazarlıkla olan ilişkisi, eğitim stratejilerinde bu alanlara odaklanmanın önemini göstermektedir. Modeller, yüksek ve düşük performanslı öğrencilerin tahmininde zorluk yaşamış, bu da daha derin psikolojik ve kültürel faktörler ile bireysel farklılıklar ile ilgili değişkenlerin eklenmesi gerekliliğine işaret etmiştir. Çalışma, finansal okuryazarlık eğitiminde matematik okuryazarlığı ve okuma becerilerine odaklanan bütünsel politikaların önemini vurgulamakta, aynı zamanda sosyoekonomik ve kültürel açıdan ülke bağlamına özgü stratejilerin geliştirilmesi gerektiğini önermektedir.

“Yaşlı Dostu Kent Algısındaki Farklılıklar: Diyarbakır ve Bursa Karşılaştırması” ismiyle Berfin GÖKSOY SEVİNÇLİ tarafından yapılan çalışma derginin yedinci makalesidir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de yaşlı bireylerin yaşlı dostu kent algılarını bölgesel bağlamda karşılaştırmak ve Diyarbakır (Doğu) ile Bursa (Batı) kentlerinde bu algının nasıl farklılaştığını ortaya koymaktır. Çalışma, literatürde eksikliği hissedilen coğrafi çeşitlilik ve kentler arası karşılaştırmalı algı analizi boşluğunu doldurarak, yaşlı dostu kent kavramına mekânsal duyarlılık kazandırması açısından özgün bir katkı sunmaktadır. Yaşlı bireylerin yaşlı dostu kent algısı, Diyarbakır ve Bursa kentleri örneğinde hangi boyutlarda farklılık göstermektedir? sorusuna yanıt aranan araştırmada nicel yöntem benimsenmiş; Dünya Sağlık Örgütü tarafından geliştirilen yaşlı dostu kentler ve topluluklar ölçeğinin Türkiye’ye uyarlanmış versiyonu (AFCCQ-TR) kullanılarak 3007 yaşlı bireyden anket yoluyla veri toplanmıştır. Veriler Mann Whitney U ve Spearman korelasyon analizleriyle değerlendirilmiştir. Genel yaşlı dostu kent algısında iller arasında anlamlı fark saptanmamış; ancak sosyal katılım, sağlık hizmetleri ve çevresel erişim Diyarbakır’da; ekonomik güvenlik ve toplumsal saygı ise Bursa’da daha olumlu algılanmıştır. Çalışma, yerel yönetimlerin sosyal bütünleşme, hizmet erişimi ve mekânsal adalet odaklı politikalar geliştirmesi gerektiğine işaret etmekte ve bölgesel farklılıklara duyarlı politika tasarımı için yol gösterici öneriler sunmaktadır.

Eray KARAGÖZ tarafından “Türk Bordro Sisteminde Maslow Temelli Aile Dostu Ücretlendirme Modeli” ismiyle yapılan çalışma derginin sekizinci makalesidir. Bu çalışma, Türkiye’de ücretlendirme sisteminin yapısal durumunu Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramı çerçevesinde değerlendirerek, insan odaklı, aile dostu ve normatif temelli bir bordro modeli önermeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda geliştirilen “Maslow Temelli Aile Dostu Ücretlendirme Modeli”, ücret ve yan hakların beş ihtiyaç düzeyine göre yeniden yapılandırılmasını ve istisna/muafiyet sistematığının bu çerçevede şekillendirilmesini önermektedir. Modelin temel ilkeleri; ihtiyaç odaklılık, temel güvence, adalet ve şeffaflık, gelişim desteği ve sürdürülebilirliktir. Her bir ihtiyaç düzeyi için ayrı ayrı oluşturulan bordro/vergileendirme mekanizmaları, çalışan refahını artırmayı, gelir adaletini güçlendirmeyi ve işletmeler açısından daha verimli bir insan kaynakları yapısı kurmayı hedeflemektedir. Çalışma, aynı zamanda Maslow kuramına yöneltilecek hiyerarşik katılık eleştirilerini de göz önünde bulundurarak, ihtiyaçlar

arası geçişkenliği esas alan esnek ve dinamik bir sistem önerisi geliştirmektedir. Bu yönüyle model, sadece bireysel mutluluk ya da ücret adaleti değil, aynı zamanda sosyal sürdürülebilirlik ve kamu politikası düzeyinde de reform niteliğinde katkılar sunmaktadır.

“Kadına Yönelik Dijital Şiddetin Kavramsal Çerçevesi ve Yansımaları: Alanyazın Çalışmaları Üzerine Bibliyometrik ve Tematik Bir İnceleme” isimli Deniz ÇARKCI ve Demet AKARÇAY ULUTAŞ tarafından birlikte kaleme alınan çalışma derginin dokuzuncu makalesidir. Bu çalışmada, kadına yönelik dijital şiddet literatürünü sistematik ve kapsamlı olarak incelemek amacıyla bibliyometrik analiz ve içerik analizi gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada, Web of Science veri tabanından elde edilen yayınlar VOSviewer yazılımı ile analiz edilerek çalışmalardaki ülke dağılımı, yazar işbirlikleri ve anahtar kavramlar değerlendirilmiş; alanın tematik kümeleri ve kavramsal yapısı ortaya konmuştur. İkinci aşamada, 2015–2025 Mayıs ayı arasında Web of Science veri tabanında yayımlanan açık erişimli, örnekleme yalnızca yetişkin kadınlardan oluşan 32 araştırma makalesi analiz edilmiştir. MAXQDA 2022 kullanılarak yürütülen kodlama sürecinde 187 kod üretilmiş; bu kodlar birlikte oluşum modelleri ve kavramsal haritalar (MAXMAPs) aracılığıyla analiz edilmiştir. Bu çift yönlü yöntem, dijital şiddetin yapısal eğilimleri ile kadınların deneyimlerinden elde edilen tematik örüntüleri bütüncül biçimde değerlendirme olanağı sunmuştur. Ardından içerik analizi ile çalışmaların kavramsal çerçevesi, bulguları ve önerileri sistematik olarak sınıflandırılmıştır. Elde edilen bulgular, dijital şiddetin kadınlar-erkekler arasındaki eşitsizlikler bağlamında çok katmanlı bir olgu olduğunu, ruh sağlığı, mesleki yaşam ve sosyal görünürlük üzerinde kalıcı etkiler yarattığını göstermektedir. Ayrıca, kadınların dijital şiddet karşısında geliştirdiği bireysel ve kolektif başa çıkma stratejileri ile dijital dayanışma pratiklerinin önemi vurgulanmıştır. Çalışma, dijital şiddet literatüründeki kavramsal çeşitliliği ve araştırma eğilimlerini görünür kılarak alan yazına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Melike PAK ve Emine ÖZMETE tarafından “Afetlerde Sosyal Hizmet ve Psikososyal Destek: Ekolojik Yaklaşım Çerçevesinde Bir Değerlendirme” ismiyle yapılan çalışma derginin onuncu makalesidir. Bu çalışmanın amacı afetlerde sosyal hizmet uygulamaları ve psikososyal destek hizmetlerine ilişkin çalışmaları inceleyerek uygulamalardaki risk ve dayanıklılık faktörlerini ekolojik yaklaşımı temele alan bir perspektifle sunmak olarak ifade edilmektedir. Afet yönetimi döngüsü değerlendirildiğinde, sosyal hizmet disiplini afet öncesi hazırlık ve zarar azaltma aşamalarında eğitim ve farkındalık çalışmalarında; afet sırası müdahale aşamasında kriz yönetimi ve müdahalelerinde, kısa vadeli ihtiyaçların karşılanmasında, dezavantajlı grupların ihtiyaçlarının değerlendirilmesinde; afet sonrası iyileşme aşamasında uzun vadeli ihtiyaçların karşılanması ve sosyal yaşamın yeniden inşasında rol üstlenebilir. Ekolojik yaklaşım, bireyler ve çevreleri arasındaki dinamik etkileşimleri, zorluklar karşısında dayanıklılığı ve uyumu teşvik eder. Ekolojik yaklaşımın çok düzeyli bütüncül bakış

açısına göre afetten etkilenen bireyler ve aileler, topluluklar ve kurumsal sistemlerde dayanıklılık oluşturmak için anahtar uygulamalar geliştirilmelidir. Ekolojik yaklaşım temel alındığında sosyal hizmet uzmanları, birey ve ailelere yönelik psikolojik ilk yardım ve travma bilgili bakım prensiplerini kullanarak ve iyileşme sürecinde ruh sağlığı taramaları ve klinik yönlendirmelerle psikososyal destek hizmetlerinde yer alırlar. Toplum temelli uygulamalarda iyileşme aşamasında terapötik müdahaleler, sosyal etkinlik ve güçlendirme grupları farklı ihtiyaçları olan topluluklar için iyileştirici olmaktadır. Afet yönetimi sürecinde koordinasyon sorunları, kaynaklara eşit olmayan erişim, personelin yetersiz eğitimi gibi kurumsal riskler ele alınmaktadır. Sosyal hizmet psikososyal destek hizmetlerinin standartlaşması, ihtiyaç temelli ve yerel koşullar ve hassasiyetlere uygun sunulması, bireylerin, ailelerin ve toplulukların benzersiz riskleri ve ihtiyaçlarının değerlendirilmesi için afet politikaları çalışmalarına ve afet yönetimi döngüsünün tüm aşamalarına aktif olarak katılmalıdır görüşlerine yer verilmektedir.

Derginin onbirinci makalesi “Zihinsel Yetersizlik Tanılı Bireylere Bakım Veren Personellerin İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik Düzeyleri ve İş Tatminleri Arasındaki İlişki” ismiyle Safa EROĞLU tarafından yapılan çalışmadır. Bu çalışma, zihinsel yetersizlik tanılı bireylere kurumsal bakım hizmeti sunan bakıcı personelin işe bağlı duygusal tükenmişlik ve iş tatmini düzeylerini belirlemek ve bu değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla hazırlanmıştır. Ayrıca katılımcıların demografik özelliklerine göre bu düzeylerin farklılaşıp farklılaşmadığı da araştırılmıştır. Açıklayıcı tipte hazırlanan bu çalışmada, nicel temelli tarama deseni kullanılmış ve tam sayım yöntemiyle 132 bakıcı personele anket uygulanmıştır. Veriler IBM SPSS 22.00 ve AMOS 24.00 yazılımlarıyla analiz edilmiş, gruplar arası farklılıklar için bağımsız iki örneklem t-testi ve tek yönlü ANOVA kullanılmıştır. Bulgular, personelin iş tatmini düzeyinin ortalamanın üzerinde, işe bağlı duygusal tükenmişlik düzeyinin ise normal sınırlar içerisinde olduğunu göstermektedir. Tükenmişlik düzeyinin cinsiyet, yaş ve çalışma yılına, iş tatmininin ise yaş, medeni durum ve çalışma yılına göre anlamlı farklılıklar gösterdiği belirlenmiştir. Ayrıca tükenmişlik ile iş tatmini arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuş, tükenmişliğin iş tatmini üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu ortaya konmuştur. Sonuçlar, işe bağlı duygusal tükenmişlik düzeyini azaltmaya ve iş tatminini desteklemeye yönelik mikro, mezzo ve makro düzeyli uygulamaların, kurumsal bakım hizmetlerinin sürekliliği açısından önemli bir dayanak oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Aile Bağları, Din ve Sosyal Sermaye: Asrın Afeti Belgeseli Üzerinden 6 Şubat Depremlerine Dair Bir Değerlendirme” isimli Berfin VARİŞLİ ve İris KURDOĞLU tarafından birlikte yapılan çalışma derginin onikinci ve son makalesidir. Bu çalışma, aile ve din kurumlarının yapısal özellikleri ve işlevleri aracılığıyla 6 Şubat Depremlerinin etkisini azaltmadaki rolünü, “Asrın Afeti” (2024) belgeseli üzerinden değerlendirmektedir. Nitel araştırma yönteminin benimsendiği çalışmada, veri

kaynağı olarak seçilen belgesel, içerik analizi tekniğıyle incelenmiştir. Analiz sürecinde, “Asrın Afeti” belgeselinde yer alan söylem, anlatı ve görsel temsiller sistematik biçimde kodlanmış; aile ve din kurumları, sosyal sermayenin temel kaynakları olarak ele alınmıştır. Bu sermayenin 6 Şubat Depremleri bağlamındaki işleyişi ve görünürlüğü tematik bir çerçevede değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında yürütölen içerik analizinden elde edilen bulgular, aile içi dayanışma, dini aidiyet ve inanç temelli sosyal ilişkilerin, afet sonrası iyileşme sürecinde bireysel ve kolektif direnci güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. Aile ve din kurumlarının sunduğı sosyal bağlar, güven, yardımlaşma ve kolektif anlam üretimi sosyal sermayeyi pekiştirmekte; bu da afete karşı toplumsal dirençliliğe katkı sağlamaktadır denilmektedir.

Çalışmaların faydalı olması temennisiyle iyi okumalar, selamlar...

Doç. Dr. Olgun GÜNDÜZ
Editör

İÇİNDEKİLER

Yaşlı Bakımı Programı Öğrencilerinde Robotlara Karşı Tutum ve Robot Kaygısı Attitude Towards Robots and Robot Anxiety Among Elderly Care Program Students	507
<i>Kadem Gürkan AKYAZI, Hatice KUMCAĞIZ</i>	
<i>Araştırma Makalesi</i>	
Evlilikte Eşe Kendini Açma Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Açıcılık Ölçeğininin (AÖ) Türkçeye Uyarlanması Development of the Spousal Self-Disclosure in Marriage Scale and Adaptation of the Openers Scale into Turkish	529
<i>Hacer HARLAK, Pınar ELMAS, Seda EREN</i>	
<i>Araştırma Makalesi</i>	
Yaşın Yüklü: Kamu Sektöründe 50 Yaş Üstü Çalışanların Yaş Ayrımcılığı Deneyimleri The Burden of Age: Experiences of Age Discrimination Among Public Sector Employees Over 50	555
<i>Büşra YÜKSEL GÜNGÖR, Gizem Burcu KARAALI</i>	
<i>Araştırma Makalesi</i>	
Dijital Çağda Çocuk Güvenliği ve Siber Zorbalık: Çevrimiçi Oyun Platformlarında Riskler ve Koruyucu Yaklaşımlar Child Safety and Cyberbullying in the Digital Age: Risks and Protective Approaches in Online Gaming Platforms.....	579
<i>Ömer Can ÇEVİK, Kevser Sena DEMİR</i>	
<i>Derleme</i>	
Ailenin Sosyal Hizmet Literatüründeki Yeri: Lisansüstü Tezler Üzerinden Bir Bibliyometrik Analiz The Place of Family in Social Work Literature: A Bibliometric Analysis of Postgraduate Theses.....	619
<i>Resul DURAN</i>	
<i>Araştırma Makalesi</i>	
Finansal Okuryazarlık Performansını Tahmin Etmede Makine Öğrenmesi Algoritmalarının Rolü: Danimarka, ABD ve Malezya Karşılaştırması The Role of Machine Learning Algorithms in Predicting Financial Literacy Performance: A Comparison of Denmark, the USA and Malaysia.....	649
<i>Ayça AKIN, Emine Ebru BOZÇELİK</i>	
<i>Araştırma Makalesi</i>	

Yaşlı Dostu Kent Algısındaki Farklılıklar: Diyarbakır ve Bursa Karşılaştırması
Differences in the Perception of an Age-Friendly City: A Comparison of Diyarbakır and Bursa..... 685
Berfin GÖKSOY SEVİNÇLİ

Araştırma Makalesi

Türk Bordro Sisteminde Maslow Temelli Aile Dostu Ücretlendirme Modeli
A Maslow-Based Family-Friendly Remuneration Model in the Turkish Payroll System..... 727
Eray KARAGÖZ

Araştırma Makalesi

Kadına Yönelik Dijital Şiddetin Kavramsal Çerçevesi ve Yansımaları: Alanyazın Çalışmaları
Üzerine Bibliyometrik ve Tematik Bir İnceleme
The Conceptual Framework and Reflections of Digital Violence Against Women: A Bibliometric
and Thematic Review of the Literature..... 761
Deniz ÇARKICI, Demet AKARÇAY ULUTAŞ

Bibliyografi

Afetlerde Sosyal Hizmet ve Psikososyal Destek: Ekolojik Yaklaşım Çerçevesinde Bir
Değerlendirme
Assessment of Social Work and Psychosocial Support Practices in Disasters Based on Ecological
Approach..... 803
Melike PAK, Emine ÖZMETE

Araştırma Makalesi

Zihinsel Yetersizlik Tanılı Bireylere Bakım Veren Personellerin İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik
Düzeyleri ve İş Tatminleri Arasındaki İlişki
Job Satisfaction and Emotional Burnout in Care Staff Working with Individuals with Intellectual
Disabilities..... 841
Safa EROĞLU

Araştırma Makalesi

Aile Bağları, Din ve Sosyal Sermaye: Asrın Afeti Belgeseli Üzerinden 6 Şubat Depremlerine
Dair Bir Değerlendirme
Family Ties, Religion and Social Capital: An Evaluation of the 6 February Earthquakes Through
the Documentary of Disaster of the Century 869
Berfin VARIŞLI, İris KURDOĞLU

Araştırma Makalesi

YAŞLI BAKIMI PROGRAMI ÖĞRENCİLERİNDE ROBOTLARA KARŞI TUTUM VE ROBOT KAYGISI

Kadem Gürkan AKYAZI¹
Hatice KUMCAĞIZ²

Öz

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye' de de nüfus giderek yaşlanmaktadır. Bu durum sağlık ve sosyal sistemler başta olmak üzere pek çok alanda değişim ve sorunları beraberinde getirmektedir. Potansiyel bir çözüm olarak ise yaşlı bakımı hizmetlerinde sosyal robotların kullanımı dikkat çekicidir. Türkiye' de de yakın gelecekte yaşlı bakımı hizmetlerinde robot kullanımı beklenmektedir. Bu doğrultuda araştırmanın amacı gelecekte robotlarla birlikte çalışma olasılığı bulunan yaşlı bakımı programı öğrencilerinin robotlara karşı negatif tutumları ile robot kaygıları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu çalışma nicel araştırma yaklaşımına uygun olarak tasarlanmıştır. Araştırma grubunu 174 yaşlı bakımı programı öğrencisi (%81.6'sı kadın, yaş ort. 21.26) oluşturmaktadır. Araştırma verileri kişisel bilgi formu, Robotlara Karşı Negatif Tutumlar Ölçeği ve Robot Kaygısı Ölçeği ile elde edilmiştir. Veri analizinde ise tanımlayıcı istatistik, Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı, bağımsız t testi ve basit doğrusal regresyon analizi teknikleri kullanılmıştır. Araştırma sonuçları, robot kaygısının robotlara karşı negatif tutumun anlamlı bir yordayıcısı olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer taraftan öğrencilerin robotlara karşı negatif tutum düzeylerinin yaş, sınıf düzeyi ve cinsiyetle ilişkili olmadığı tespit edilmiştir. Araştırma sonuçlarının gelecekte başarılı insan robot uygulamalarının gerçekleştirilebilmesi için gerekli tedbirlerin değerlendirilmesinde alan uzmanlarına ve politika yapıcılara kaynaklık edeceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlı bakımı, robotlar, robotlara karşı tutumlar, robot kaygısı, insan-robot etkileşimi.

¹ Doktora Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Doktora Programı, E-posta:kademgurkanak-yazi@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8117-6005

² Prof Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, E-posta: haticek@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0165-3535

AKYAZI, K G., KUMCAĞIZ, H. (2025). Yaşlı Bakımı Programı Öğrencilerinde Robotlara Karşı Tutum ve Robot Kaygısı. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 25(68), 507-527. DOI:21560/spcd.vi1449489

ATTITUDE TOWARDS ROBOTS AND ROBOT ANXIETY AMONG ELDERLY CARE PROGRAM STUDENTS

Abstract

With the rest of the globe, Türkiye's population gets progressively older. This situation brings changes and problems in many areas, especially health and social systems. Using social robots in elderly care is a remarkable potential solution. In Türkiye, robots are expected to be used in elderly care services soon. This study investigates the relationship between negative attitudes toward robots and the robot anxiety of elderly care program students who are expected to work with robots in the future. This study was designed following the quantitative research approach. The research group comprised 174 elderly care program students (81.6% female, mean age 21.26). The research data were collected using personal information form, Negative Attitudes towards Robots Scale, and Robot Anxiety Scale. Descriptive statistics, Pearson Product Moment Correlation Coefficient, independent t-test, and simple linear regression analysis techniques were used in data analysis. The study results reveal that robot anxiety is a significant predictor of negative attitudes towards robots. However, students' negative attitudes towards robots were unrelated to age, class level, and gender. It is thought that the research results will be a source for field experts and policymakers to evaluate the necessary actions to realize successful human-robot applications in the future.

Key Words: *Elderly care, robots, attitudes towards robots, robot anxiety, human-robot interaction.*

GİRİŞ

Düşük doğum oranları, tıbbi gelişmeler ve yaşam süresinin uzaması gibi sebeplerden dolayı birçok ülkede nüfusun giderek yaşlandığı bilinmektedir (United Nations, 2023). Türkiye' de de benzer bir tablo söz konusudur ve yaşlı nüfus giderek artmakta, 2023 yılında %10.2 olan yaşlı nüfus oranının (TÜİK, 2024), 2060 yılında ise Türkiye' de %22.6 olacağı tahmin edilmektedir (TÜİK, 2023). Nüfus yaşlanmasının sağlık ve sosyal sistemler başta olmak üzere, ulaşım ve konaklama gibi pek çok alanda değişim ve düzenlemeleri beraberinde getireceği değerlendirilmektedir (World Health Organization [WHO], 2022, 2023).

Fiziksel ve zihinsel bozulmaların eşlik ettiği yaşlılık döneminde diğer insanlara, sosyal ve sağlık hizmetleri sistemlerine bağımlılık artmaktadır (WHO, 2022). Paralel olarak, çalışma çağındaki her yüz kişiye düşen yaşlı kişi sayısını ifade eden yaşlı bağımlılık oranı Türkiye' de 2022 yılında %14.5 iken, 2023'de %15 olarak belirlenmiştir (TÜİK, 2024). Bu durumun insan hayatı üzerinde önemli etkileri olduğu düşünülebilir. Örneğin, yüksek yaşlı nüfus oranına sahip bir ülke olan Japonya'da, bireylerin yaşlı ebeveynlerine bakmak için aktif çalışmayı bırakmalarının yaygın olduğu bilinmektedir (Elsy, 2020). Nüfusun yaşlanması ile birlikte bakım maliyetleri (Hudson, 2019), yetişmiş bakım personeli ihtiyacı (OECD, 2024; Vercelli ve ark., 2018), yaşlıların ve bakım verenlerin refahı (Bedaf ve ark., 2015; Obayashi ve Masuyama, 2018) önemli sorun alanları haline gelmektedir. Bu bağlamda potansiyel bir çözüm olarak ise yaşlı bakım hizmetlerinde robot teknolojilerinin kullanılmasına dönük gelişmeler son zamanlarda dikkat çekicidir (Bedaf ve ark., 2015; Broekens ve ark., 2009; Hudson, 2019; Vercelli ve ark., 2018). Özellikle sosyal olarak yardımcı robotlar (Socially Assistive Robots-SAR) yaşlı bakımında birçok işlev (duygusal, sosyal vb.) açısından faydalı olarak değerlendirilmektedir (Broekens ve ark., 2009). Bu tür robotlar motivasyonel, sosyal, pedagojik ve terapötik yeteneklere sahip olan, sosyal olarak etkileşim kurabilen bir sistem olarak tanımlanmaktadır (Matarić ve Scassellati, 2016). Ayrıca, bu robotların felç geçirmiş bireyler, yaşlılar, sosyal ve gelişimsel yetersizliklere sahip çocuklar da dahil olmak üzere geniş kitlelerin yaşam kalitelerini arttırma potansiyeline sahip oldukları belirtilmektedir (Matarić ve Scassellati, 2016).

İlgili alanyazın incelendiğinde yaşlı bakım hizmetlerinde robotların yaygın kullanım alanlarının fiziksel, bilişsel, sosyal ve psikolojik ihtiyaçlar ile günlük aktivitelere yönelik olduğu görülmektedir (Akyazı ve Baştemur, 2024; Broekens ve ark., 2009; Vercelli ve ark., 2018). Yaşlı bakım hizmetlerinde robotların kullanılmasının sonuçlarına ilişkin olarak yürütülen araştırmalar, robotların ruh sağlığının iyileştirilmesi (Broekens ve ark., 2009; Khosla ve ark., 2017), fiziksel egzersizlere yardımcı olması (Fasola ve Mataric, 2013), yaşlıların bağımsızlıklarını desteklemesi (Asgharian ve ark., 2022) ve bakım personelinin refahını artırması (Obayashi ve Masuyama, 2018; Takanokura ve ark., 2023) yönleriyle etkili olduklarını göstermektedir. Örneğin, Kachouie ve arkadaşlarının (2014) gerçekleştirdikleri derleme çalışmasında, sosyal olarak yardımcı robotların yaşlıların refahını geliştirme ve bakım verenlerin iş yükünü azaltma potansiyeline sahip oldukları belirtilmektedir. Koh ve Kang (2018) tarafından huzurevinde yaşayan 65 yaş ve üstü demanslı katılımcılarla yürütülen deneysel bir araştırmada ise deney grubuna terapötik robot PARO kullanılarak 6 hafta süren 12 seanslık bir müdahale programı uygulanmıştır. Müdahale öncesi ve sonrasında katılımcıların bilişsel işlevlerinde anlamlı bir farklılık tespit edilmezken, programın olumlu duyguları ve sosyal etkileşimi artırdığı, problem davranışları azalttığı tespit edilmiştir. Görür ve arkadaşları (2017) tarafından 'Türkiye' de yaşları 70 ile 88 arasında değişen 12 katılımcıyla yürütülen bir araştırmada da, insansı robot Nao robotik egzersiz eğitmeni olarak görev almıştır. Egzersiz programı, fiziksel hareketlerin gösterilmesi ve sesli komutların verilmesi süreçlerini içermiştir. Araştırma sonucunda yaşlıların, robotun arkadaş olarak kabulüne ilişkin tereddütleri olmakla birlikte, çoklu oturumlarda sistem ile bağlantıda kalarak robot yardımıyla başarılı bir şekilde egzersiz yapabildikleri, robotun egzersiz eğitmeni olarak kabul gördüğü ve programa katılan yaşlıların süreçten keyif aldığı tespit edilmiştir (Görür ve ark., 2017).

Yaşlı bakım hizmetlerinde robot teknolojilerinin kullanımına yönelik etkili sonuçların yanı sıra etik, gizlilik, güvenlik ve istihdam konularında önemli endişelerin var olduğu da bilinmektedir (Asgharian ve ark., 2022; Etzioni ve Etzioni, 2017; Sharkey ve Sharkey, 2012; Sparrow ve Sparrow, 2006; Vercelli ve ark., 2018). Örneğin, robotların, yaşlıların diğer insanlarla temaslarını azaltarak sosyal izolasyonlarına sebebiyet verebileceği (Savela ve ark., 2018;

Sharkey ve Sharkey, 2012; Vercelli ve ark., 2018), bakım hizmetlerinde görev alan personelin işini elinden alarak istihdamı daraltabileceği (Hudson, 2019), kişisel verilerin depolanmasına yönelik gizlilik açığı oluşturabileceği (Sharkey ve Sharkey, 2012), yaşlıları çocuklaştırabileceği (Sharkey ve Sharkey, 2012; Vercelli ve ark., 2018) ve fiziksel yaralanmalara sebebiyet verebilecekleri (Asgharian ve ark., 2022) düşünülmektedir. Diğer taraftan bu teknolojilerin geniş kullanım alanlarına sahip olmaması, çoğunun geliştirilme aşamasında olması ve ticari kullanımlarının kısıtlı olması (Bedaf ve ark., 2015), yüksek maliyetleri (Asgharian ve ark., 2022; Elsy, 2020) de yaygınlaşması adına önemli sınırlılıklar olarak değerlendirilmektedir. Paralel olarak yeni teknolojilerin benimsenmesinin ve yaygınlaşmasının sosyal ve insani faktörlerle ilişkili olduğu da bilinmektedir (Savela ve ark., 2018). Bu bağlamda yeni teknolojilerin kabulüne ve kullanımına yönelik davranışlara etki eden faktörleri açıklayan Teknoloji Kabul Modeli (Technology Acceptance Model-TAM) yaygın olarak kabul görmektedir (Malhotra ve Galletta, 1999; Marangunić ve Granić, 2015). Fishbein ve Ajzen'in (1975) Sebep Davranış Teorisi (SDT) temel alınarak Davis (1985) tarafından geliştirilen modele göre, potansiyel kullanıcının teknolojiyi kullanmaya dönük tutumları kullanımın gerçekleştirilip gerçekleştirilmeyeceğinin temel belirleyicisi olarak varsayılmaktadır. Diğer taraftan tutumun oluşması üzerinde ise algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı etkili olmaktadır. Malhotra ve Gallette (1999) tarafından modele sosyal etki süreçlerine ilişkin faktörlerinde eklenerek modelin genişletildiği görülmektedir. Modelin test edildiği çalışmada üç sosyal etki yapısının (içselleştirme, özdeşleşme, uyum) tutumlar üzerinde doğrudan, davranışsal niyet üzerinde ise dolaylı etkiye sahip oldukları tespit edilmiştir. Dolayısıyla yeni teknolojilerin kabulünün ve yaygınlaşmasının bu teknolojilere yönelik tutumlar ile yakından ilişkili olduğu görülmektedir (Davis, 1985; Malhotra ve Galletta, 1999).

Psikolojik olarak tutum; bir nesnenin, kişinin, grubun, konunun veya kavramın genellikle inançlardan, duygulardan veya geçmiş yaşantılardan kaynaklı olarak olumsuzdan olumluya derecelendirilmelerini içeren nispeten kalıcı ve genel bir değerlendirme olarak tanımlanmaktadır (VandenBos, 2015). Araştırmalar, robotlara yönelik tutum ve duyguların robotlara dönük davranışlar üzerinde etkili olduğunu göstermektedir (de Graaf ve

Allouch, 2013; Nomura ve ark., 2007; Nomura ve ark., 2008). Bu bağlamda yaşlı bakım hizmetlerinde robot teknolojilerinin benimsenmesi ve başarılı bir şekilde uygulanması için bakım personelinin robotlara yönelik tutumu önemli olarak görülmektedir (Chen ve ark., 2020; Turja ve ark., 2020). İlgili alanyazında bakım personellerinin, yaşlı bakım hizmetlerinde kullanılan robotlara dönük olarak olumlu ve olumsuz tutum ve kabulleri içeren araştırmalara rastlanmaktadır. Örneğin, Chen ve arkadaşları (2020) uzun dönemli bakımdaki yaşlı yetişkinler için sosyal robotların kullanımına dönük olarak sağlık personellerinin tutumlarını incelemiş ve yaşlıların psikososyal ihtiyaçlarının karşılanmasında bu robotların kullanımına dönük olumlu tutumlara sahip olduklarını tespit etmiştir. Diğer taraftan Taipale ve arkadaşları (2015) farklı alanlarda (endüstriyel, askeri, uzay araştırmaları vb.) uzun zamandır kullanılan robotlara dönük yaygın kabul ve pozitif tutuma karşı; çocuk, yaşlı ve engelli bakım hizmetleri gibi sosyal bağlamların robotların en az tercih edildiği alanlar olduğunu belirtmektedir. Turja ve arkadaşları (2020) tarafından yürütülen diğer bir çalışmada ise yaşlı bakımı veren personellerin robotlaşmaya yönelik hazır bulunuşluklarının öz yeterlilik, algılanan sosyal normlar (meslektaşları arasında robotların kabul gördüğü algısı), teknolojiye ilgi ve robotların işlerini ellerinden alamayacağı düşüncesi ile pozitif yönde ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmalar robotlara yönelik tutum ve kabullerin yaygın şekilde teknoloji ve gerçek robot deneyimi ile ilişkili olduğunu göstermektedir (Chien ve ark., 2019; Nomura ve ark., 2006a; Savela ve ark., 2018; Turja ve ark., 2020). Diğer taraftan insanların robotlara yönelik tutum ve duygularının robotlarla etkileşimlerine ilişkin varsayımlarından etkilenebileceği de belirtilmektedir (Nomura ve ark., 2006a).

Robotların kullanımına ilişkin tutumlar çeşitli faktörlerle ilişkili olmakla birlikte tutumlar üzerinde etkili olabileceği değerlendirilen değişkenlerden biri de robotlarla etkileşime dönük kaygıdır. Robot kaygısı olarak ifade edilen bu durum, günlük hayatta iletişim işlevine sahip robotlar (örn. sosyal robotlar) ile insanların iletişime girmesini engelleyen korku veya kaygılar olarak tanımlanmaktadır (Nomura ve ark., 2006b). İlgili alanyazında robot etkileşimine dönük kaygı ile olumsuz tutumların ilişkili olduğunu tespit eden çalışmalara rastlanmaktadır (Erebağ ve Turgut, 2020; Nomura ve ark., 2007). Paralel olarak tutumların yanı sıra robotlarla etkileşime dönük

kaygıların da insanların robotları kullanmaya yönelik niyetlerini ve robotlarla etkileşimlerinin kalitesini etkileyebileceği değerlendirilmektedir (Nomura ve ark., 2006b; Nomura ve ark., 2007; Nomura ve ark., 2011). Dolayısıyla robot kaygısı ve robotlara karşı negatif tutumların ilişkili olabileceği, bu değişkenlerin sosyal robot teknolojilerinin kabulü ve başarılı uygulamalarının gerçekleştirilmesinde önemli bir etkiye sahip olabilecekleri düşünülmektedir. Bu kapsamda robotların sosyal kabulüne ve robotlara dönük tutumlara ilişkin araştırmaların giderek önemli bir araştırma alanı haline geldiği görülmektedir (Louie ve ark., 2014; Naneva ve ark., 2020; Savela ve ark., 2018; Van Assche ve ark., 2024). Türkiye' de yaşlı bakımı hizmetlerinde yaygın kullanıma sahip bir robota rastlanmamakla birlikte, giderek yaşanan nüfus ve gelişen teknolojik imkanlar göz önüne alındığında yakın gelecekte insan iş gücüne bağımlılığın azaltılması, yaşlıların özerkliğinin desteklenmesi ve sunulan hizmetlerin niteliğinin artırılması amaçlarına dönük olarak Türkiye' de de yaşlı bakımı hizmetlerinde sosyal olarak yardımcı robotların kullanımı beklenmektedir. Bu bağlamda yaşlı bakımı meslek elemanı yetiştirmeye kaynaklık eden yaşlı bakımı programı öğrencilerinin robotlara yönelik tutumlarının ve tutum ile ilişkili olabilecek robot kaygılarının incelenmesi önemli olarak görülmektedir. Robotlara yönelik olumsuz tutumların ve bu tutum ile ilişkili faktörlerin tespitinin robotların kabulüne ilişkin ortaya çıkabilecek olumsuz durumlara yönelik tedbirler için de önemli olduğu değerlendirilmektedir. İlgili alanyazında yaşlı bakımı programı öğrencilerinin robotlara yönelik tutumlarını incelemeye dönük bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı yaşlı bakımı programında öğrenim gören öğrencilerin robotlara karşı negatif tutumları ile robot kaygıları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Ayrıca bireylerin sahip olduğu sosyo-demografik özelliklerle robotlara karşı negatif tutumlar arasındaki ilişkiler değerlendirilecektir.

YÖNTEM

Nicel araştırma desenine uygun olarak tasarlanan çalışmada ilişkisel tarama ve nedensel karşılaştırma yöntemleri kullanılmıştır. İlişkisel tarama modelinde iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkiler incelenirken, nedensel karşılaştırma yönteminde belirli bir özelliğe göre grupların anlamlı şekilde farklılaşıp farklılaşmadığı araştırılmaktadır (Fraenkel ve ark., 2012).

Araştırma Grubu

Araştırma grubu farklı üniversitelerin yaşlı bakımı ön lisans programlarında öğrenim gören 174 öğrenciden oluşmaktadır. Katılımcıların %81.6'sı kadinken grubun yaş ortalaması 21.26'dır (SS= 4.77). Katılımcılara ilişkin bazı demografik bilgiler Tablo 1'de özetlenmektedir.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Bazı Demografik Bilgiler

Faktör	Değişken	f	%
Cinsiyet	Kadın	142	81.6
	Erkek	32	18.4
Sınıf	1.Sınıf	131	75.3
	2.Sınıf	43	24.7
Program Türü	Örgün	139	79.9
	Açıköğretim	35	20.1
Robotik/Kodlama Deneyimi	Evet	12	6.9
	Hayır	162	93.1
Robot kullanımı ile ilgili ders alma durumu	Evet	3	1.7
	Hayır	171	98.3
Yaş	Min.-Maks.	18-43	
	Ort.-SS	21.26 ±4.77	

Veri Toplama Araçları

Araştırma verileri araştırmacılar tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu, Robotlara Karşı Negatif Tutumlar Ölçeği (Erebak ve Turgut, 2018) ve Robot Kaygısı Ölçeği (Erebak ve Turgut, 2019) ile toplanmıştır.

Kişisel Bilgi Formu (KBF): Katılımcılardan bazı sosyo-demografik bilgileri almak amacıyla araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır. KBF, cinsiyet, sınıf düzeyi, öğretim türü, robot veya kodlama deneyimi ile robotlara ilişkin ders alma durumu gibi bilgileri içermektedir.

Robotlara Karşı Negatif Tutumlar Ölçeği: Günlük yaşamda insanlarla iletişim kurabilme işlevine sahip olan robotlara karşı insanların olumsuz tutumlarının düzeyini belirlemeyi amaçlayan ölçek, Nomura ve arkadaşları (2006a) tarafından geliştirilmiş, Erebak ve Turgut (2018) tarafından Türk kültürüne uyarlaması gerçekleştirilmiştir. Ölçek 13 maddeden oluşmakta olup

altılı likert tipi derecelendirmeye sahiptir. Robotlara Karşı Negatif Tutumlar Ölçeği “robotlarla etkileşime girilen durumlara dair negatif tutumlar”, “robotların sosyal etkisine dair negatif tutumlar” ve “robotlarla etkileşim içindeyken duygulara dair negatif tutumlar” olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin “robotlarla etkileşim içindeyken duygulara dair negatif tutumlar” alt boyutunda yer alan üç madde ters puanlanmaktadır. Ölçekten alınan puanların artması bireylerin robotlara karşı negatif tutumlarının arttığı anlamına gelmektedir. Ölçeğin tamamı için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .83 iken her bir alt boyutu için değerler sırasıyla .79, .83 ve .71’dir. Bu çalışmada ise toplam ölçek için bu değerin .84, alt boyutları için ise sırasıyla .84, .84 ve .74 olduğu belirlenmiştir.

Robot Kaygısı Ölçeği: Robot Kaygısı Ölçeği, bireylerin insanlarla iletişim kurabilme özelliğine sahip robotlarla etkileşimini engelleyen kaygı düzeyini ölçmeyi amaçlamaktadır. Nomura ve arkadaşları (2006b) tarafından geliştirilen bu ölçeğin Türk kültürüne uyarlama çalışması Erebak ve Turgut (2019) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçek altılı likert tipi derecelendirmeye sahip 11 maddeden oluşmaktadır. Robot Kaygısı Ölçeği “robotların iletişim becerilerine dair kaygı”, “robotların davranışsal özelliklerine dair kaygı” ve “robotlarla konuşmaya dair kaygı” olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçekte ters puanlanan madde yer almamakla birlikte ölçekten alınabilecek en düşük puan 11 en yüksek puan ise 66’dır. Ölçekten alınabilecek puanların artması robot kaygısının arttığı anlamına gelmektedir. Ölçeğin tamamı için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .91, her bir alt boyutu için ise iç tutarlılık katsayısı sırasıyla .89, .88 ve .87’dir. Bu çalışmada ise toplam ölçek için bu değer .90 iken, alt boyutlar için .80 ile .89 arasında değiştiği tespit edilmiştir.

Süreç ve Verilerin Analizi

Araştırma için ilk olarak Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu’ndan 27.10.2023 tarih ve 2023-910 karar sayılı izin alınmıştır. Araştırma verileri çevrim içi form aracılığıyla, 29.10.2023 ile 05.01.2024 tarihleri arasında toplanmıştır. Formun başında bilgilendirme yapılarak katılımcıların onamları alınmış ve veriler gönüllü bireylerden toplanmıştır. Araştırmanın verileri SPSS 25.0 paket programları ile analiz edilmiştir. Verilerin analizine geçmeden önce değişkenlerin normalliği

basıklık ve çarpıklık değerleri incelenerek test edilmiştir. Basıklık ve çarpıklık değerlerinin -1, +1 aralığında olduğu, dolayısıyla değişkenlerin normal dağılıma sahip olduğu (Çokluk ve ark., 2021) tespit edilmiştir. Bu doğrultuda veri analizinde tanımlayıcı istatistik, Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı, bağımsız *t* testi ve basit doğrusal regresyon analizi teknikleri kullanılmıştır.

BULGULAR

İlk olarak robotlara karşı negatif tutumlar ile robot kaygısı ve yaş arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Analiz sonucunda robotlara karşı negatif tutumlar ile robot kaygısı toplam puanları arasında pozitif yönde orta düzeyde ($r = .40$, $p < .01$), robotların iletişim becerilerine dair kaygılar arasında pozitif yönde düşük düzeyde ($r = .25$, $p < .01$), robotların davranışsal özelliklerine ($r = .39$, $p < .01$) ve robotlarla konuşmaya ($r = .33$, $p < .01$) dair kaygılar ile pozitif yönde orta düzeyde ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde robotlara karşı negatif tutum alt boyutları ile robot kaygısı alt boyutları arasında anlamlı ilişkiler olduğu, sadece “robotlarla etkileşim içindeyken duygulara dair negatif tutumlar” alt boyutu ile robot kaygısı alt boyutlarının ilişkili olmadığı belirlenmiştir. Son olarak, robotlara karşı negatif tutum toplam puanı ve alt boyutları ile yaş arasında anlamlı ilişkiler bulunmadığı tespit edilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkiler Tablo 2’de özetlenmiştir.

Tablo 2. Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Robotlara Karşı Negatif Tutumlar	1								
Robotlarla Etkileşime Dair Negatif Tutumlar	.76**	1							
Robotların Sosyal Etkisine Dair Negatif Tutumlar	.89**	.51**	1						
Robotlarla Etkileşim İçindeyken Duygulara Dair Negatif Tutumlar	.48**	.12	.20**	1					
Robot Kaygısı	.40**	.41**	.46**	-.15	1				
Robotların İletişim Becerilerine Dair Kaygılar	.25**	.29**	.29**	-.14	.74**	1			

Robotların Davranışsal Özelliklerine Dair Kaygılar	.39**	.35**	.48**	-.13	.89**	.53**	1		
Robotlarla Konuşmaya Dair Kaygılar	.33**	.37**	.35**	-.10	.85**	.44**	.63**	1	
Yaş	.04	.05	.05	-.03	.20**	.16*	.17*	.17*	1

^a Robotlara Karşı Negatif Tutumlar Ölçeği alt boyutu; ^b Robot Kaygısı Ölçeği alt boyutu; * $p < .05$, ** $p < .01$

Robotlara karşı negatif tutumları açıklamakta robot kaygısının etkisi basit doğrusal regresyon analizi ile incelenmiştir. Analiz öncesinde otokorelasyonellik durumu Durbin Watson katsayısı ile incelenmiş, değerin 1.97 olduğu, beklenen 1.5-2.5 aralığında yer aldığı görülmüştür (Küçüksille, 2010). Analiz sonucunda, katılımcıların robotlara karşı negatif tutumlarını açıklamaya dönük kurulan modelin anlamlı olduğu ve varyansın %16'sını açıkladığı tespit edilmiştir ($F_{(1,172)} = 33.22$, $R^2 = .16$, $\Delta R^2 = .16$, $p < .001$). Modele robot kaygısının ($\beta = .40$, $p < .001$) anlamlı katkı sağladığı ve pozitif bir yordayıcı olduğu tespit edilmiştir. Basit doğrusal regresyon model özeti Tablo 3'te, analize dair diğer sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 3. Basit Doğrusal Regresyon Model Özeti

Modeller	R	R ²	ΔR^2	TSH	Değişim İstatistikleri				
					ΔR^2	ΔF	df1	df2	<i>p</i>
Robotlara Karşı Negatif Tutum	.40	.16	.16	11.50	.16	33.22	1	172	.001

Tablo 4. Robotlara Karşı Negatif Tutumların Yordanmasına Dair Basit Doğrusal Regresyon Analizi

Model 1	SEK		SK	t	p	VIF
	B	SH	β			
Sabit	34.46	2.72		12.67	.001	
Robot Kaygısı	.41	.07	.40	5.76	.001	1.00

Robotlara karşı negatif tutumların cinsiyete ve sınıf düzeyine bağlı olarak farklılaşma durumu bağımsız t testi ile incelenmiştir. Analiz sonucunda robotlara karşı negatif tutumun cinsiyete ve sınıf düzeyine dayalı olarak

gruplar arasında anlamlı şekilde farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Cinsiyet ve Sınıf Düzeyine Bağlı Farklılıkların İncelenmesi

Değişken	Cinsiyet	N	Ort.	SS.	sd	<i>t</i>	<i>p</i>
Tutum	Kadın	142	49.53	12.68	172	.50	.62
	Erkek	32	48.31	11.98			
	1.Sınıf	131	49.39	12.25	172	.155	.88
	2.Sınıf	43	49.05	13.51			

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırmanın temel amacı yaşlı bakımı öğrencilerinin robotlara karşı negatif tutumları ile robot kaygısı düzeyleri arasındaki ilişkileri incelemektir. Araştırma sonucunda yaşlı bakımı programı öğrencilerinin robot kaygılarının robotlara karşı negatif tutumlarının anlamlı bir yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca robotlara karşı negatif tutum alt boyutları ile robot kaygısı alt boyutları arasında anlamlı ilişkiler olduğu, sadece “robotlarla etkileşim içindeyken duygulara dair negatif tutumlar” alt boyutu ile robot kaygısı alt boyutlarının ilişkili olmadığı tespit edilmiştir. İlgili alanyazın incelendiğinde robot kaygısı ve robotlara karşı negatif tutum arasındaki ilişkileri inceleyen kısıtlı araştırma olduğu gözlenmektedir. Mevcut araştırma sonuçları, bu çalışmanın bulguları ile paralel olarak değişkenler arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, Nomura ve arkadaşları (2007) gerçekleştirdikleri çalışmada robotların iletişim becerilerine dair kaygı ile robotların sosyal etkisine dair negatif tutumlar arasında pozitif yönde orta düzeyde; robotların davranışsal özelliklerine ilişkin kaygı ile robotlarla etkileşime girilen durumlara dair negatif tutumlar arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı ilişkiler olduğunu ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Nomura ve arkadaşları (2008), robotlarla etkileşime girilen durumlara dair negatif tutumlar ile robotların davranışsal özelliklerine ve robotlarla konuşmaya dair kaygı arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğunu tespit etmişlerdir. Diğer bir çalışmada da Erebak ve Turgut (2020), robotlarla etkileşime girilen durumlara dair negatif tutumlar ile robot kaygısı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Bu bulgular

bu araştırma sonuçlarını destekler niteliktedir. Bilindiği üzere tutumu oluşturan bileşenlerden biri de duygulardır (VandenBos, 2015). Paralel olarak alanyazındaki çalışmalar duygulanımın tutumların oluşumu üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Forgas, 2008; Van den Berg ve ark., 2006). Bu bağlamda tutumlar, bir tutum nesnesiyle karşılaştığımızda deneyimlediğimiz duygusal tepkilerin bir sonucu olarak oluşabilir (Olson ve Kendrick, 2008). Örneğin, birey robotlarla etkileşime girebileceği durumları düşünürken bazı duygusal tepkiler geliştirebilir ve bu duygulanım, paralel bir tutum oluşturmada etkili olabilir. Dolayısıyla robotlarla etkileşime girme düşüncesi bireyi kaygılandırıyor ise birey muhtemelen olumsuz duygularını robotlarla etkileşim ile ilişkilendirerek robotlara dönük negatif bir tutum geliştirebilir.

Bu bağlamda robotlara karşı kaygının yükselmesinin negatif tutumu da arttırması beklenen bir sonuçtur. Diğer taraftan bu çalışmanın diğer bir bulgusu robotlarla etkileşim içerisindeyken duygulara dair negatif tutumlar alt boyutunun robot kaygısı ile ilişkili olmadığı yönündedir. Robotlarla etkileşime girilen durumlara ve robotların sosyal etkisine dair negatif tutumları değerlendirmenin duygulara nispeten daha kolay olduğu söylenebilir. “Robotlarla Etkileşim İçindeyken Duygulara Dair Negatif Tutumlar” düşünüldüğünde kişinin duygulara yönelik izlenimlerinin oluşması için daha yoğun temasa ve deneyimlere ihtiyaç duyulduğu değerlendirilmektedir. Ayrıca bu boyutta bireylerin “duyguları olan robotlar karşısındaki duygulanımları” için varsayımlar bulunmaktadır ve bu durumun da değerlendirmeyi kısıtlayabileceği düşünülmektedir. Araştırma grubunun büyük çoğunluğunun ise robot deneyimine sahip olmayan bireylerden (%93.1) oluşması bu değerlendirmeleri destekler niteliktedir. Dolayısıyla ortaya çıkan sonuç duygulara sahip bir robotu ve ona dair duygulara ilişkin negatif tutumların öngörülmesinin yaşantısal deneyim olmadan zor olması ile açıklanabilir. Paralel olarak ilgili alanyazında gerçek robot deneyimi içeren çalışmalar sonucunda duyguların ortaya çıktığı belirtilmektedir (Bainbridge ve ark., 2008; Fasola ve Matarić, 2013)

Son olarak, araştırmada robotlara karşı negatif tutum ile cinsiyet, sınıf düzeyi ve yaş arasında anlamlı bir ilişki olmadığı belirlenmiştir. İlgili

alanyazındaki çalışmalar robotlara dönük tutum ile cinsiyet ve yaş arasındaki ilişkilere dair farklı sonuçlara sahiptir. Örneğin, Chen ve arkadaşları (2020) robotlara karşı tutumların cinsiyete dayalı olarak farklılaşmadığını; Gnambs ve Appel (2019) erkeklerin robotlara karşı kadınlardan daha olumlu tutumlara, Nomura ve arkadaşları (2006a) ise erkeklerin kızlara kıyasla robotlara yönelik daha az olumsuz tutuma sahip olduklarını tespit etmişlerdir. Yapılan araştırmalar yaygın olarak kadınların erkeklere kıyasla robotlara karşı daha yüksek negatif tutumlara sahip olduklarını göstermektedir (ör., Łupkowski ve Jański-Mały, 2020; Morsünbül, 2019). İlgili alanyazında yer alan bulguların örnekleme dayalı farklılıklardan ve kültürel öğelerden etkilenebileceği düşünülmektedir. Ayrıca çalışmalarda, robotlara karşı tutumların yaygın olarak teknoloji ve robot deneyiminden etkilendiğini belirtilmektedir (Nomura ve ark., 2006a; Savela ve ark., 2018). Bu bağlamda toplumsal cinsiyet rollerinden etkilenererek erkeklerin kızlara kıyasla teknolojik imkanlara daha geniş erişim seçeneklerine sahip olmalarının teknoloji ile ilişkili durumlara yönelik olarak erkekler lehine bir fark yaratacağı düşünülebilir. Diğer taraftan çalışmada cinsiyete dayalı olarak anlamlı bir fark tespit edilememesi araştırma grubundaki erkek katılımcı sayısının kızlara kıyasla önemli ölçüde düşük olması ve katılımcıların robotlara ilişkin bilgi ve deneyim eksiklerine sahip olması ile açıklanabilir.

Benzer şekilde alanyazında yaşla ilgili çalışma sonuçları da farklılık göstermektedir. Örneğin, Hudson ve arkadaşları (2017) tarafından yürütülen çalışmada gençlerin yaşlılara kıyasla yaşlı bakımı hizmetlerinde robotların kullanımına dönük olarak daha olumlu bir tutuma sahip olduklarını belirlemişlerdir. Chien ve arkadaşları (2019) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ise yaşlı ve genç yetişkinlerin robotlara karşı tutumları incelenmiştir. İlk olarak, araştırmacılar tarafından verilen belli komutlarla yardımcı bir robotla etkileşim giren hem yaşlı hem de genç yetişkinlerin etkileşimden sonra robotlara karşı daha olumlu açık tutumlara sahip olduğu ve yaşa bağlı anlamlı bir farkın olmadığı belirlenmiştir. Daha sonra ise robot silüetleri kullanılarak katılımcıların robotlara karşı örtük tutumları incelendiğinde, yaşlı yetişkinlerin robotlara karşı daha olumsuz örtük tutuma sahip oldukları tespit edilmiştir. Benzer şekilde Backonja ve arkadaşları (2018) genç, orta yaş ve yaşlı grupların robotlara yönelik tutumlarının genel olarak benzer olduğunu;

Naneva ve arkadaşları (2020) sosyal robotlara dönük olarak duygusal, bilişsel ve genel tutumların yaşa bağlı olarak anlamlı bir farklılık göstermediğini; Gnambs ve Appel (2019) ise yaşın robotlara karşı tutumun anlamlı negatif bir yordayıcısı olduğunu, fakat etkisinin oldukça düşük olduğunu belirlemişlerdir. Yaşla ilgili alanyazındaki farklı sonuçların yanı sıra bu çalışmada anlamlı bir ilişki tespit edilememesinin araştırma grubunda yer alan katılımcıların yaş dağılımının ağırlıklı olarak 18-22 aralığında toplanmasından kaynaklı olduğu düşünülmektedir.

İnsanların robotlarla etkileşime girmesini engelleyebilecek tutumların, duyguların ve ilişkili faktörlerin belirlenmesinin başarılı insan-robot etkileşiminin dolayısıyla başarılı robot uygulamalarının sağlanmasında etkili olabileceği değerlendirilmektedir (Nomura ve ark., 2006a). Dünyadaki gelişmeler ve gidişat doğrultusunda Türkiye' de de yakın gelecekte yaşlı bakımı hizmetlerinde sosyal robotların kullanılması beklenilmektedir. Bu bağlamda yaşlı bakım hizmetleri personellerinin ve personel adaylarının robotlaşmaya yönelik hazır bulunuşluklarının önemli olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla robotlarla çalışması muhtemel olan yaşlı bakım programı öğrencilerinin tutumları ve bu tutumlar üzerinde etkili olabilecek faktörlerin belirlenmesi, gelecekteki başarılı robot uygulamaları için tedbirlerin değerlendirilmesi açısından önemli görülmektedir. Bu araştırma sonucunda robot kaygısının robotlara karşı negatif tutumların yordayıcısı olduğu belirlenmiştir. Mevcut alanyazında yaşlı bakımı hizmetlerinde rol alacak bu grubun robotlara karşı tutumları ve robot kaygılarının incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla çalışmanın alanyazındaki bilgi birikimine önemli bir katkı sağladığı düşünülmektedir. Ayrıca bu sonucun alanda çalışan uzmanlara ve politika yapıcılara kaynaklık edeceği düşünülmektedir. Bu doğrultuda ilgili programların ders müfredatlarına robotlara ilişkin teorik ve uygulamalı derslerin eklenmesinin, mevcut çalışan personele hizmet içi eğitim faaliyetlerinin planlanmasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. İlk olarak araştırma grubunda kısıtlı katılımcı bulunmakta ve bu durum çalışmanın sonuçlarının genellenmesi önünde bir engel oluşturmaktadır. Ayrıca araştırma grubu ağırlıklı olarak kadınlardan ve 18-22 yaş arasındaki bireylerden oluşmaktadır ve bu

durumun sonuçlar üzerinde etkili olabileceği düşünülmektedir. Diğer taraftan robotlara karşı tutum üzerinde etkili olabileceği düşünülen robotlara yönelik ders alma ve robotiğe ilişkin deneyim faktörleri, katılımcıların dağılımlarının istatistiksel olarak karşılaştırmaya elverişli olmaması sebebiyle bu çalışmada dikkate alınmamıştır. Alanyazına bakıldığında, bireylerin robotlara yönelik tutumları üzerinde robot etkileşiminin önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Bu bağlamda robotlarla etkileşim deneyiminin dikkate alınarak bu çalışmanın farklı gruplarda tekrarlanması önerilmektedir. Ayrıca bu araştırma yaşlı bakımı programı öğrencileri ile yürütülmüştür, gelecekte robotlarla potansiyel iş birliğini içerebilecek diğer meslek gruplarının ve bakım alan yaşlı bireylerin de robotlara dönük tutumlarının belirlenmesine dönük çalışmalar yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyazı, K. G., ve Baştemur, Ş. (2024). Interactive Robots: Therapy Robots. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 16(1), 16-30. <https://doi.org/10.18863/pgy.1242958>
- Asgharian, P., Panchea, A. M., and Ferland, F. (2022). A review on the use of mobile service robots in elderly care. *Robotics*, 11(6), 1-27. <https://doi.org/10.3390/robotics11060127>
- Backonja, U., Hall, A. K., Painter, I., Kneale, L., Lazar, A., Cakmak, M., Thompson, H. J., and Demiris, G. (2018). Comfort and attitudes towards robots among young, middle-aged, and older adults: a cross-sectional study. *Journal of Nursing Scholarship*, 50(6), 623-633. <https://doi.org/10.1111/jnu.12430>
- Bainbridge, W. A., Hart, J., Kim, E. S., and Scassellati, B. (2008, Ağustos, 1-3). The effect of presence on human-robot interaction. *RO-MAN 2008-The 17th IEEE International Symposium on Robot and Human Interactive Communication* içinde (ss. 701-706). IEEE. Münih, Almanya. <https://doi.org/10.1109/ROMAN.2008.4600749>
- Bedaf, S., Gelderblom, G. J., and De Witte, L. (2015). Overview and categorization of robots supporting independent living of elderly people: What activities do they support and how far have they developed. *Assistive Technology*, 27(2), 88-100. <https://doi.org/10.1080/10400435.2014.978916>
- Broekens, J., Heerink, M., and Rosendal, H. (2009). Assistive social robots in elderly care: a review. *Gerontechnology*, 8(2), 94-103. <https://doi.org/10.4017/gt.2009.08.02.002.00>
- Chen, S. C., Jones, C., and Moyle, W. (2020). Health professional and workers attitudes towards the use of social robots for older adults in long-term care. *International Journal of Social Robotics*, 12(5), 1135-1147. <https://doi.org/10.1007/s12369-019-00613-z>
- Chien, S. E., Chu, L., Lee, H. H., Yang, C. C., Lin, F. H., Yang, P. L., Wang, T. M., and Yeh, S. L. (2019). Age difference in perceived ease of use, curiosity, and implicit negative attitude toward robots. *ACM Transactions on Human-Robot Interaction (THRI)*, 8(2), 1-19. <https://doi.org/10.1145/3311788>
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2021). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları* (4. Baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Davis, F. D. (1985). *A technology acceptance model for empirically testing new end-user information systems: theory and results*. [Yayımlanmamış doktora tezi] Massachusetts Institute of Technology.
- de Graaf, M. M., and Allouch, S. B. (2013, Ağustos, 26-29). The relation between people's attitude and anxiety towards robots in human-robot interaction. *2013 IEEE RO-MAN* içinde (ss. 632-637). IEEE. Gyeongju, Güney Kore. <https://doi.org/10.1109/ROMAN.2013.6628419>

- Erebak, S., ve Turgut, T. (2018). Negative attitudes toward robots scale: validity and reliability of Turkish version. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 407-418.
- Erebak, S., ve Turgut, T. (2019). Adaptation of the robot anxiety scale into Turkish. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(5), 9-13. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.464906>
- Erebak, S., ve Turgut, T. (2020). The mediator role of robot anxiety on the relationship between social anxiety and the attitude toward interaction with robots. *Ai & Society*, 35(4), 1047-1053. <https://doi.org/10.1007/s00146-019-00933-8>
- Elsy, P. (2020). Elderly care in the society 5.0 and kaigo rishoku in Japanese hyper-ageing society. *Jurnal Studi Komunikasi*, 4(2), 435-452. <https://doi.org/10.25139/jsk.v4i2.2448>
- Etzioni, A., and Etzioni, O. (2017). The ethics of robotic caregivers. *Interaction Studies*, 18(2), 174-190. <https://doi.org/10.1075/is.18.2.02etz>
- Fasola, J. and Matarić, M. J. (2013). A socially assistive robot exercise coach for the elderly. *Journal of Human-Robot Interaction*, 2(2), 3-32. <https://doi.org/10.5898/JHRI.2.2.Fasola>
- Fishbein, M. and Ajzen, I. (1975). *Belief, Attitude, Intention and Behavior: An Introduction to Theory and Research*. Addison-Wesley.
- Forgas, J. P., (2008). The role of affect in attitudes and attitude change. W. D. Crano and R. Prislin (Eds.), *Attitudes and attitude change* içinde (ss. 131-158). Psychology Press.
- Fraenkel, J. R., Wallen, N.E., and Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education* (8. Baskı). McGraw-Hill International Edition.
- Gnambs, T., and Appel, M. (2019). Are robots becoming unpopular? Changes in attitudes towards autonomous robotic systems in Europe. *Computers in Human Behavior*, 93, 53-61. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.11.045>
- Görer, B., Salah, A. A., and Akin, H. L. (2017). An autonomous robotic exercise tutor for elderly people. *Autonomous Robots*, 41, 657-678. <https://doi.org/10.1007/s10514-016-9598-5>
- Hudson, J. (2019). *The Robot Revolution: Understanding the Social and Economic Impact*. Edward Elgar Publishing.
- Hudson, J., Orviska, M., and Hunady, J. (2017). People's attitudes to robots in caring for the elderly. *International Journal of Social Robotics*, 9, 199-210. <https://doi.org/10.1007/s12369-016-0384-5>
- Kachouie, R., Sedighadeli, S., Khosla, R., and Chu, M. T. (2014). Socially assistive robots in elderly care: a mixed-method systematic literature review. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 30(5), 369-393. <https://doi.org/10.1080/10447318.2013.873278>

- Khosla, R., Nguyen, K., and Chu, M. T. (2017). Human robot engagement and acceptability in residential aged care. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 33(6), 510-522. <https://doi.org/10.1080/10447318.2016.1275435>
- Koh, I. S., and Kang, H. S. (2018). Effects of intervention using PARO on the cognition, emotion, problem behavior, and social interaction of elderly people with dementia. *Journal of Korean Academy of Community Health Nursing*, 29(3), 300-309. <https://doi.org/10.12799/jkachn.2018.29.3.300>
- Küçükşille, E. (2010). Çoklu doğrusal regresyon modeli. Ş. Kalaycı (Ed.), *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri içinde* (ss. 257-269). Asil Yayın Dağıtım.
- Louie, W. Y. G., McColl, D., and Nejat, G. (2014). Acceptance and attitudes toward a human-like socially assistive robot by older adults. *Assistive Technology*, 26(3), 140-150. <https://doi.org/10.1080/10400435.2013.869703>
- Łupkowski, P., and JańskiMały, F. (2020). The more you see me the more you like me: influencing the negative attitude towards interactions with robots. *Journal of Automation Mobile Robotics and Intelligent Systems*, 14(3), 10-17. <http://dx.doi.org/10.14313/JAMRIS/3%E2%80%90902020/27>
- Malhotra, Y., and Galletta, D. F. (1999, Ocak, 5-8). Extending the technology acceptance model to account for social influence: Theoretical bases and empirical validation. *Proceedings of the 32nd Annual Hawaii International Conference on Systems Sciences*. 1999. HICSS-32. Abstracts and CD-ROM of Full Papers içinde (ss. 14). IEEE. Maui, HI, ABD. <https://doi.org/10.1109/HICSS.1999.772658>
- Marangunić, N., and Granić, A. (2015). Technology acceptance model: a literature review from 1986 to 2013. *Universal Access in the Information Society*, 14, 81-95. <http://dx.doi.org/10.1007%2Fs10209-014-0348-1>
- Matarić, M. J., and Scassellati, B. (2016). Socially assistive robotics. *Springer Handbook of Robotics*, 1973-1994.
- Morsünbül, Ü. (2019). Human-robot interaction: How do personality traits affect attitudes towards robot?. *Journal of Human Sciences*, 16(2), 499-504. <https://doi.org/10.14687/jhs.v16i2.5636>
- Naneva, S., Sarda Gou, M., Webb, T. L., and Prescott, T. J. (2020). A systematic review of attitudes, anxiety, acceptance, and trust towards social robots. *International Journal of Social Robotics*, 12(6), 1179-1201. <https://doi.org/10.1007/s12369-020-00659-4>
- Nomura, T., Kanda, T., Suzuki, T., and Kato, K. (2008). Prediction of human behavior in human--robot interaction using psychological scales for anxiety and negative attitudes toward robots. *IEEE Transactions on Robotics*, 24(2), 442-451. <https://doi.org/10.1109/TRO.2007.914004>
- Nomura, T., Kanda, T., Yamada, S., and Suzuki, T. (2011, Mart, 8-11). Exploring influences of robot anxiety into HRI. *Proceedings of the 6th international conference*

- on *Human-robot interaction* içinde (ss. 213-214). Lozan, İsviçre. <https://doi.org/10.1145/1957656.1957737>
- Nomura, T., Shintani, T., Fujii, K., and Hokabe, K. (2007, Mart, 14-16). Experimental investigation of relationships between anxiety, negative attitudes, and allowable distance of robots. *Proceedings of the 2nd IASTED international conference on human computer interaction* içinde (ss. 13-18). ACTA Press Chamonix, Fransa.
- Nomura, T., Suzuki, T., Kanda, T., and Kato, K. (2006a). Measurement of negative attitudes toward robots. *Interaction Studies. Social Behaviour and Communication in Biological and Artificial Systems*, 7(3), 437-454. <https://doi.org/10.1075/is.7.3.14nom>
- Nomura, T., Suzuki, T., Kanda, T., and Kato, K. (2006b, Eylül, 6-8). Measurement of anxiety toward robots. *ROMAN 2006-The 15th IEEE International Symposium on Robot and Human Interactive Communication* içinde (ss. 372-377). IEEE. Hatfield, İngiltere. <https://doi.org/10.1109/ROMAN.2006.314462>
- Obayashi, K., and Masuyama, S. (2018). The effects of introducing communicative robots with infra-red radiation monitoring system on night shift duties of nursing facility care worker. *Journal of the Robotics Society of Japan (JRSJ)*, 36(8), 537-542. <http://dx.doi.org/10.7210/jrsj.36.537>
- OECD. (2024). Long-term care workforce: caring for the ageing population with dignity. <https://www.oecd.org/els/health-systems/long-term-care-workforce.htm> adresinden 10 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.
- Olson, M. A., and Kendrick, R. V. (2008). Origins of attitudes. W. D. Crano and R. Prislin (Eds.), *Attitudes and attitude change* içinde (ss. 111-130). Psychology Press.
- Savela, N., Turja, T., and Oksanen, A. (2018). Social acceptance of robots in different occupational fields: a systematic literature review. *International Journal of Social Robotics*, 10(4), 493-502. <https://doi.org/10.1007/s12369-017-0452-5>
- Sharkey, A., and Sharkey, N. (2012). Granny and the robots: ethical issues in robot care for the elderly. *Ethics and Information Technology*, 14, 27-40. <https://doi.org/10.1007/s10676-010-9234-6>
- Sparrow, R., and Sparrow, L. (2006). In the hands of machines? The future of aged care. *Minds and Machines*, 16, 141-161. <https://doi.org/10.1007/s11023-006-9030-6>
- Taipale, S., de Luca, F., Sarrica, M., and Fortunati, L. (2015). Robot Shift from Industrial Production to Social Reproduction. J. Vincent, S. Taipale, B. Sapio, G. Lugano, L. Fortunati, (Eds.) *Social Robots from a Human Perspective* içinde (ss. 11-24). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-15672-9_2
- Takanokura, M., Kurashima, R., Ohhira, T., Kawahara, Y., and Ogiya, M. (2023). Implementation and user acceptance of social service robot for an elderly care program in a daycare facility. *Journal of Ambient Intelligence and Humanized Computing*, 14(11), 14423-14432. <https://doi.org/10.1007/s12652-020-02871-6>

- Turja, T., Taipale, S., Kaakinen, M., and Oksanen, A. (2020). Care workers' readiness for robotization: identifying psychological and socio-demographic determinants. *International Journal of Social Robotics*, 12(1), 79-90. <https://doi.org/10.1007/s12369-019-00544-9>
- TÜİK. (2023). İstatistiklerle yaşlılar, 2022. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0statistiklerleYa%C5%9Fl%C4%B1lar-2022-49667&dil=1> adresinden 07 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.
- TÜİK. (2024). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2023. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2023-49684> adresinden 18 Şubat 2024 tarihinde alınmıştır.
- United Nations. (2023). Ageing. <https://www.un.org/en/global-issues/ageing> adresinden 07 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.
- World Health Organization. (2022). Ageing and health. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health> adresinden 07 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.
- World Health Organization. (2023). Ageing. https://www.who.int/health-topics/ageing#tab=tab_1 adresinden 07 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.
- VandenBos, G. R. (Ed.). (2015). *APA Dictionary of Psychology* (2. Baskı). American Psychological Association.
- Van Assche, M., Petrovic, M., Cambier, D., Calders, P., Van Gelder, P., and Van de Velde, D. (2024). The perspectives of older adults with mild cognitive impairment and their caregivers on the use of socially assistive robots in healthcare: exploring factors that influence attitude in a pre-implementation stage. *Disability and Rehabilitation: Assistive Technology*, 19(1), 222-232. <https://doi.org/10.1080/17483107.2022.2075477>
- Van den Berg, H., Manstead, A. S., van der Pligt, J., and Wigboldus, D. H. (2006). The impact of affective and cognitive focus on attitude formation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 42(3), 373-379. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2005.04.009>
- Vercelli, A., Rainero, I., Ciferri, L., Boido, M., and Pirri, F. (2018). Robots in elderly care. *DigitCult-Scientific Journal on Digital Cultures*, 2(2), 37-50. <http://doi.org/10.4399/97888255088954>

EVLİLİKTE EŞE KENDİNİ AÇMA ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ VE AÇICILIK ÖLÇEĞİNİNİN (AÖ) TÜRKÇEYE UYARLANMASI*

Hacer HARLAK¹
Pınar ELMAS²
Seda EREN³

Öz

Kendini açma (KA) yakın ilişkiler ve kişilerarası iletişimin önemli yanlarından biridir. Bununla birlikte, evli kişilerin birbirlerine KA davranışlarını ölçmek üzere geliştirilmiş ölçüm araçları sınırlıdır. Bu çerçevede 1. çalışmada evli çiftlerde KA'yı ölçen bir ölçek geliştirilmesi amaçlanmıştır. KA konusundaki teorik açıklamalar, araştırma bulguları ve önceki ölçeklerden yararlanılarak Evlilikte Eşe Kendini Açma Ölçeği (EEKAÖ) geliştirmek üzere maddeler oluşturulmuş ve "hiç anlatmam"dan "tamamını eksiksiz anlatırım"a değişen 5'li cevap seçenekleri ile düzenlenmiştir. Uygun örneklem yoluyla 264 evli kişiden veri toplanarak temel eksen faktör analizi, korelasyon ve güvenirlik analizleri uygulanmıştır. Sonuçlar EEKAÖ'nün yapı geçerliği ve güvenirliğine kanıtlar sağlamıştır. Yapılan 2. çalışmada eşin kendini açmasına yönelik hazırlayıcı davranışları içeren Açıcılık Ölçeğini (AÖ) Türkçeye uyarlanması için gerekli çeviri işleminden sonra 172 evli kişiden veri toplanmıştır. Veri toplamada AÖ'nin yanı sıra EEKAÖ'nün de yer aldığı bir soru formu kullanılmıştır. Elde edilen verilere doğrulayıcı faktör analizi ve korelasyon analizleri uygulanmıştır. Yapılan analizlerin sonuçları uyarlanan AÖ'nün geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğunu göstermiştir. Son olarak, hem EEKAÖ hem de AÖ'nün test tekrar test güvenirliğini değerlendirmek üzere yapılan 3. çalışmada elde edilen verilere (n=54) uygulanan analizlerin sonuçları her iki ölçeğin güvenilir olduğunu desteklemiştir. Tüm bulgular doğrultusunda her iki ölçeğin, hem evlilikte eşlerin kendini açması konusundaki araştırmalarda hem de evlilik danışmanlığı veya aile terapisi uygulamalarında kullanılmasına dair önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kendini açma, evlilik ilişkisi, ölçek geliştirme, geçerlik, güvenirlik

* Bu çalışma, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Fonu tarafından desteklenen daha geniş çaplı bir proje kapsamında gerçekleştirilmiştir (Proje no: FEF-19016).

¹ Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, E-posta: hharlak@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9121-3532

² Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, ORCID: 0000-0001-7909-7818 (3.12.2024 tarihinde aramızdan ayrıldı)

³ Arş. Gör., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, E-posta: s.eren@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5691-1944

HARLAK, H., ELMAS, P., EREN, S. (2025). Evlilikte Eşe Kendini Açma Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Açıcılık Ölçeğininin (AÖ) Türkçeye Uyarlanması, 25(68),529-553. DOI:21560/spcd.vi1536656

DEVELOPMENT OF THE SPOUSAL SELF-DISCLOSURE IN MARRIAGE SCALE AND ADAPTATION OF THE OPENERS SCALE INTO TURKISH

Abstract

Self-disclosure (SD) is an important aspect of close relationships and interpersonal communication. However, few measures have been developed to measure self-disclosure in married couples. In this context, Study 1 aimed to develop a scale to measure SD in married couples. Based on the theoretical explanations of SD, relevant research findings and previous scales, items were created to develop the Spousal Self-Disclosure in Marriage Scale (SSDMS) with 5-point response options ranging from 'I do not tell at all' to 'I tell completely'. Data were collected from 264 married people using convenience sampling, and principal axis factor analysis, correlation analysis and reliability analysis were carried out. The results provided evidence for the construct validity and reliability of the SSDMS. In the second study, data were collected from 172 married people after the necessary translation process for the adaptation of the Openers Scale (OS), which includes the preparatory behaviours for spousal self-disclosure, into Turkish. In data collection, a questionnaire including SSDMS as well as OS was used. Confirmatory factor analysis and correlation analysis were applied to the data obtained. The results of the analyses showed that the adapted OS is a valid and reliable measurement tool. Finally, the results of the analyses applied to the data obtained in the third study (n=54), which was conducted to evaluate the test-retest reliability of both the SSDMS and the OS, supported that both scales were reliable. In line with the results of the study, suggestions were made for the use of both scales both in research on spousal self-disclosure in marriage and in marriage counselling or family therapy practice.

Keywords: *Self-disclosure, marital relationship, scale development, validity, reliability.*

GİRİŞ

Kendini açma (KA), kişilerarası ilişkilerde taraflar arasında hem ilişkinin başlamasında hem de ilerlemesinde önemli rol oynayan ilişki veya iletişim davranışlarıdır. KA, kişilerin ilişki içerisinde oldukları diğerlerine, kendi kişisel deneyimlerini, düşüncelerini, duygularını ve tutumlarını açıklamalarıdır (Hendrick, 1981; Jourard, 1971). Sprecher ve meslektaşları, KA'nın tanımına kişinin kendisiyle ilgili bilgilerini de ekler ve yapılacak açıklamanın gönüllü olmasının önemini vurgular (Sprecher et al., 2013). Dolayısıyla KA'nın profesyonel bir ortamda sorulan sorulara cevap vermekten ziyade en az iki birey arasında, bir tarafın kişisel bir şeyi bilerek ve isteyerek açıkça ortaya koyma niyetiyle etkileşimi olarak anlaşılması gerekir (Greene et al., 2006). KA'nın farklı boyutlarından söz edilmiştir. Altman ve Taylor KA'nın genişlik ve derinlik olmak üzere iki temel boyutu olduğunu belirtir (Altman & Taylor, 1973). Genişlik, bireyin gönüllü bir şekilde başkalarına kendini açtığı konuların sayıya çokluğu ve çeşitliliğidir. Buna karşılık derinlik, bireyin yaşamında kendisi için özel ve önemli olan bir konu hakkında karşısındaki bireye açılma derecesidir.

Bireyin KA davranışı, ilişkide aradığı yakınlık ve derinlik düzeyine göre değişkenlik gösterir (Altman & Taylor, 1973). Kişilerin ilişkilerinde yakınlık ve mahrem/özel olma düzeyi arttıkça kendi duygu, düşünce ve arzularını açma eğilimleri de artmaktadır (Omarzu, 2000). Dolayısıyla kendisiyle ilgili bilgileri başka birine aktarma süreci, romantik ilişki ve evlilik ilişkisi türünden yakın ilişkilerde iletişimin önemli bir yanıdır (Derlega et al., 1993). İlişkilerde yakınlık ve mahremiyet arttıkça tarafların kendilerini daha çok açtıkları (Jourard & Landsman, 1960); sevdikleri ve güvendikleri kişilere daha çok açıldıkları (Collins & Miller, 1994); en yoğun ve derin KA'nın eşler arasında olduğu bilinmektedir (Jourard & Lasakow, 1958). Nitekim KA düzeylerinin farklı iletişim muhataplarına (örn., anne, baba, kadın arkadaş, erkek arkadaş, eş) göre değişip değişmediğine dair bir araştırmanın bulguları, evli bireylerin evli olmayan bireylere kıyasla ebeveynlerine ve arkadaşlarına daha az açıldıklarını, buna karşılık en özel konulardaki açılmaların evlilik ilişkisinde gerçekleştiğini göstermiştir (Mikulincer & Nachshon, 1991).

Laurenceau ve meslektaşları, romantik ilişki içerisindeki çiftlerle yürüttükleri bir çalışmada KA'nın ilişkideki yakınlığın en önemli belirleyicisi olduğunu

bulmuştur (Laurenceau et al., 1998). Eşe açılma, eşin de kendisini açması ile sonuçlanan bir karşılıklılık yaratmaktadır (Jourard, 1971). Özellikle, eşler birbirlerinden özen algıladığında, anlaşıldığını ve onaylandığını hissettiklerinde KA'nın karşılıklılığı gelişebilmektedir (Reis & Shaver, 1988). Duygu, düşünce ve arzuların karşılıklı paylaşılması, eşlerin iletişimini ve duygusal yakınlığını geliştirerek duygusal destek yaratabilmektedir (Derlega et al., 2006).

KA'nın ilişkilerdeki rolü birçok araştırmacı tarafından kabul edilmekle birlikte ölçüm araçlarının sınırlı olduğu görülmektedir. Araştırmacılar evliliğin ve romantik ilişkilerin işleyişinde önemli etkileri olan KA'nın doğasını keşfedebilmek için özgün ölçme araçları geliştirilmesinin gerekliliğini vurgulamıştır (Waring et al., 1998). KA'nın boyutlarına ve derecesine dair ölçekler bulunmakla birlikte, evlilik ilişkisinde eşlerin birbirlerine kendilerini ne ölçüde ve hangi boyutlarda açtıklarını ölçen araçlar sınırlıdır. Bu makalede yer alan çalışmalardan ilkinde özgül olarak evlilikte eşlerin kendilerini açmasını kapsamlı olarak ölçen bir ölçeğin geliştirilmesi hedeflenmiştir. İkinci çalışmada ise KA'nın karşılıklılığının öneminden hareketle, kişilerin iletişim muhataplarının kendini açmasına uygun ortam hazırlamalarını değerlendiren bir ölçeğin Türkçeye uyarlanması amaçlanmıştır. Yapılan son çalışma ise geliştirilen ve uyarlanan ölçeklerin güvenilirliğini desteklemek üzere kanıt elde edilmesi amacıyla yürütülmüştür. Geliştirilen ve uyarlanan ölçekler KA'nın farklı yanlarını ölçmektedir ve ölçeklerin birbirleriyle ilişkileri de incelenmiş ve buna göre psikometrik yönden değerlendirmeler yapılmıştır.

KA Ölçümleri

Birçok KA'nın birçok ölçümünde konu listesi kullanılmıştır. Bunlardan ilki Jourard tarafından geliştirilen, mevcut ilişki hakkındaki duyguları, önceki ilişkileri, ebeveynler ve arkadaşlarla ilişkileri, kişinin benlik kavramı, dünya görüşü, ilgi alanları ve günlük faaliyetleri gibi konuları içerir (Jourard, 1971). Bu ölçümde katılımcılardan listedeki konularda kendilerini partnerlerine ne ölçüde açtıklarını belirtmeleri istenmektedir. Benzer bir ölçüm 'KA Endeksi'dir (Miller et al., 1983) 55 undergraduate women who scored either high or low on the Opener Scale were paired with other women who scored either high or low on a self-disclosure index. Low disclosers revealed more to high openers than to low openers. However, high disclosers were equally intimate with both types of partner. In a field study with 54

sorority women, acquaintances and friends were more willing to disclose to high openers than to low openers. High openers were more liked than low openers in the latter study only. It is suggested that high openers were able to elicit more disclosure because of their greater receptiveness and attentiveness and use of more follow-up questions. (44 ref. Bu ölçekte partnerine KA ve partnerinin KA düzeyine (algılanan KA) ilişkin “Kişisel alışkanlıklar”dan “En derin duygular”a kadar ayrı konulardaki ifadeler 5’li Likert tipi ölçekte cevaplanır. Waring ve meslektaşlarının ‘Evlilikte KA Anketi’, kişinin ilişkisine (örn., ‘İlişkimizle ilgili duygularım hakkında partnerimle konuşurum’) ve cinselliğe dair düşünce ve duyguları açıklama eğilimi (örn., ‘Partnerime cinsel ilişkimiz hakkında ne hissettiğimi anlatırım’) olmak üzere iki alandaki KA ifadelerini içeren yine Likert tipi bir ölçme aracıdır (Waring et al., 1998).

Bahsedilen ölçümlerden başka KA’nın farklı boyutlarını kapsayan ölçekler de vardır. Üniversite öğrencilerinin romantik ilişkilerinde KA’nın incelendiği bir çalışmada beş boyutlu (niyet, miktar, olumluluk, dürüstlük ve kontrol) bir ölçek geliştirilmiştir (Öksüz et al., 2017). İlgili başka bir ölçek de yetişkin bireylerin partnerlerine KA düzeylerini ölçen dört alt boyutlu ‘Romantik İlişkide KA Ölçeği’ (Doğruyol & Uzun, 2019). Benzer bir amaçla geliştirilen ‘Eşe Kendini Açma Ölçeği’ ‘Gerekli olmasa bile eşime düşüncelerimi açıklarım’ gibi kişilerin kendilerini eşlerine açma davranışlarına dair cümleler içermektedir (Çağ & Yıldırım, 2017). Bu ölçek KA konuları ve sıklığını değil, kişilerin KA bakımından kendilerine yönelik değerlendirmelerini içermektedir.

Özetle, KA, çeşitli kavramlaştırmalara dayanan farklı ölçeklerle ölçülmektedir. Bu ölçümlerde KA’ya iki farklı kavramsal yaklaşımın öne çıktığı görülmektedir. Birincisi, bireylerin eğilimsel olarak kendi kendilerini KA yönünden değerlendirmelerine odaklanmaktadır. Bu anlayışla oluşturulan ölçeklerdeki maddeler, KA eğilimini bir anlamda benlik değerlendirmesi olarak elde etmeye yöneliktir (örn. ‘Tereddütsüz her konuda eşimle konuşurum’ (Çağ & Yıldırım, 2017). Diğer yaklaşım, daha ziyade kişilerin KA davranışlarını doğrudan belirlemek üzere genel olarak sosyal ilişkilerinde veya özgül bir ilişkide (örneğin aile içi, evlilik, vb.) KA’nın konu, sıklık ve miktarının sorgulandığı ölçeklerdir. Örneğin KA Endeksi bu tür bir ölçektir (Miller et al., 1983)

KA konusunda başka bir yaklaşım, KA'nın farklı yanlarının hem kişisel hem de ilişkisel sonuçlarının değerlendirilmesini temel alabilir. İlişkilerde özellikle memnuniyet veya doyumun, KA'nın eğilimsel yönünden ziyade ilişkiye özgü konulardaki davranışlarla daha güçlü ilişkili olduğu bildirilmektedir (Finkenauer et al., 2004). Dolayısıyla, evlilik ilişkisinde KA'nın daha ziyade eşlerin gerçekleşen davranışlarına, yani konularına ve miktarına odaklanması, KA'nın içeriğinin anlaşılmasında önemlidir. KA'nın sıklığı, içeriği ve etkisi ile ilişkinin doğasının birbirlerini belirlediği vurgulanmaktadır (Willems et al., 2020). Hali hazırda kullanılan birçok KA ölçeğinin maddeleri ve cevaplandırma tarzı tutum ölçeklerine benzemektedir (genellikle “tamamen katılıyorum”dan “kesinlikle (hiç) katılmıyorum”a doğru değişmektedir). Ancak, böyle bir cevaplandırma tarzının kullanıldığı ölçümlerle KA'nın hem devamlılığının hem de derinliğinin belirlenmesi zor görünmektedir. Bu çerçevede bireyin KA düzeyinin konular ve miktar bakımından (örn. “hiç anlatmam”dan “ayrıntısıyla anlatırım”a doğru değişen tarzdaki cevaplarla) ölçülmesi çok daha bilgi verici olacaktır.

Öte yandan, ikili ilişkilerde birinin KA davranışlarının diğerinin KA düzeyini etkilediği bilinmektedir. Kişiler eşlerinin bir konudan kaçındıklarını ve suskun kaldıklarını fark ettikleri takdirde, ilişkilerindeki güven ve sevgiyi sorgulamaya başlayabilmekte, bu durum zamanla çatışmayı arttırabilmektedir (Finkenauer et al., 2009). Bu sebeple KA, ilişkilerde hem karşılıklılıkla hem de zaman içinde ilişkinin doyumlu veya doyumsuz hale gelmesiyle bağlantılıdır. 324 evli kişiyle yapılan bir çalışmada (Davidson et al., 1983) eşin duygularını açmasının ve duygusal açılmanın algılanmasının evlilik doyumu ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Singapurlu ve Yunan çiftlerle yapılan bir çalışmanın sonuçları, KA'nın iki örnekleme de evlilik doyumunu yordayıcı etkisinin olduğunu göstermiştir (Mui-Teng et al., 2015).

Araştırmalar KA bakımından cinsiyet farklarının bulunduğunu göstermektedir. Genel olarak kadınların erkeklere kıyasla kendilerini daha çok açtıklarına (Dindia & Allen, 1992; Hill & Stull, 1987) dair tutarlı bulgular mevcuttur. Çiftlerle yapılan bir çalışmada kadın eşlerin KA'sının; erkek eşlerin ise hem kendi KA hem de eşlerinin onları açma davranışlarının evlilik doyumlarını olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir (Quek & Fitzpatrick, 2013). Ek olarak, eşler arasında KA bakımından

tutarsızlık arttıkça, kadınların evlilik doyumunun değişmediği, ancak erkeklerin evlilik doyumunun azaldığı bulunmuştur (Hansen & Schuldt, 1984).

Özetle, mevcut kavramlaştırmalar ve araştırma bulguları ışığında KA'yı evlilik ilişkisinde ele almak için KA'nın hem konularının, hem de -açıklamalarda sıklıkla vurgulandığı gibi- derinlik ve genişlik boyutunun ölçümü uygun bir yaklaşım gibi görünmektedir. Bu çerçevede KA'yı konular ve açılma miktarını dikkate alarak ölçen bir 'Evlilikte Eşe Kendini Açma Ölçeği'nin (EEKAÖ) geliştirilmesi amaçlanmıştır. Öte yandan araştırmalar evlilik ilişkisinde karşılıklılığı ve eşin kendini açmasına olanak sağlamanın önemini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda kendini açmanın diğer bir yanı olan kişinin iletişim muhatabının kendini açmasına olanak yaratmasına dair kendi değerlendirmelerini ölçen 'Açıcılık Ölçeği'nin (Miller et al., 1983) Türkçeye uyarlanması ve psikometrik yönden değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Eş zamanlı olarak yürütülen çalışmalarla geliştirilen EEKAÖ puanları ile uyarlanan AÖ arasındaki ilişkilerin yapılacak psikometrik değerlendirmelere esas oluşturması hedeflenmiştir. Son olarak EEKAÖ ve AÖ'nün test tekrar test güvenilirliğinin değerlendirilmesi amacıyla ayrı bir çalışma yürütülmüştür.

1. ÇALIŞMA: EVLİLİKTE EŞE KENDİNİ AÇMA ÖLÇEĞİNİN (EEKAÖ) GELİŞTİRİLMESİ

Evlilikte Eşe Kendini Açma Ölçeği İçin Madde Havuzunun Oluşturulması

EEKAÖ geliştirilmesi amacıyla öncelikle madde havuzu oluşturulmuştur. Bunun için mevcut KA ölçekleri (Derlega et al., 2008; Rubin et al., 1980; Waring et al., 1998) incelenerek yazarların görüş birliğiyle bazı maddeler belirlenmiştir. Ayrıca, yazarlar birbirinden bağımsız olarak KA yaklaşımlarına dayanarak konu listeleri hazırlamıştır. Daha sonra her iki yolla belirlenen konulardan aynı içerikte olanlar birleştirilmiş ve değerlendirmeler sonucunda görüş birliğiyle ölçekte yer alacak olan 22 konuya karar verilmiştir. Oluşturulan liste hem 'kültürel ilgiler (kitaplar, filmler, müzik vb.)' gibi sosyal konuları, hem de 'cinsel hayatımızla ilgili duygularım, yapmaktan dolayı kendimi suçlu hissettiğim şeyler' gibi kişisel/ilişkisel konuları içermektedir. Hazırlanan yönergede kişilerden kendilerini ölçekte yer alan 22 konuda eşlerine ne ölçüde açtıklarını belirtmeleri istenmiştir.

YÖNTEM

Katılımcılar

Ölçek geliştirme ve uyarlama çalışmalarında örneklem büyüklüğünün nasıl belirlenmesi gerektiği konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu öneriler örneklem büyüklüğünün genel olarak ya madde sayısına bağlı olarak ya da ölçülecek olan kavramın yapısına bağlı olarak belirlenmesini içermektedir. Her madde için 10 kişi (Nunnally, 1978) veya 10-15 kişiyi yeterli gören (Pett et al., 2003) yazarlar bulunmaktadır. Öte yandan, eğer ölçülecek olan, yapısı bilinen bir kavram ise örneklem 100 kişiden oluşmasının yeterli olduğu ancak daha fazlasının daha da iyi olacağı belirtilirken (Kline, 1994), 100 kişinin zayıf kalacağı, 300 kişinin iyi olacağı kabul edilebilmektedir (Comrey & Lee, 1992).

Tabachnick ve Fidell (2007) 300 kişilik örneklem uygun olduğunu, ancak değişkenler arasındaki korelasyonlar yüksek ise daha azının da yeterli olabileceğini bildirilmiştir. Tüm bu farklı öneriler değerlendirilerek 300 kişiye ulaşılması hedeflenmiş ancak bu çalışmada uygun örnekleme (*convenient sampling*) yolu ile A şehrinde yaşayan ve çalışmaya katılmaya gönüllü olan 264 evli bireyden (%56.1'i kadın, %43.9'u erkek) veri toplanmıştır. Veriler yüz yüze ve kontrollü toplandığı için kayıp anket olmamıştır. Katılımcıların yaşları 21 ile 53 arasında değişmektedir (Ort = 35.07, SS = 7.39) ve ortalama 9.8 yıldan beri evlidirler (SS = 6.24). %19.7'si ilköğretim, %26.5'i lise, %14.0'i ön lisans, %28.4'ü üniversite ve %11.4'ü lisansüstü eğitim mezunudur. %90.9'u çekirdek ailesiyle yaşadığını, %35.2'si üst, %53.4'ü orta ve %11.4'ü alt sosyoekonomik durumda olduğunu bildirmiştir.

Veri Toplama Araçları

Evlilikte Eşe Kendini Açma Ölçeği (EEKAÖ). EEKAÖ kişilerin kendilerini açabilecekleri konulara dair 22 madde içermektedir. Ölçeğin yönergesinde katılımcılardan 'Aşağıdaki konularda kendi bilgi, görüş, duygu ve düşüncelerinizi eşinize ne ölçüde açar, onunla paylaşırsınız?' sorusunu, (1) hiç anlatmam, (2) çok az şey anlatırım, (3) ayrıntıya girmeden genel olarak anlatırım, (4) sadece belirli ayrıntılar dışında hepsini anlatırım, (5) tamamını eksiksiz anlatırım seçeneklerini kullanarak cevaplamaları istenmiştir. Ölçekten alınan puanın yüksek olması kendini açma düzeyinin yüksek olduğunu gösterir.

Benliğe Diğerlerini Dâhil Etme Ölçeği (BDDEÖ)

Aron ve meslektaşları tarafından geliştirilmiş olan, kişilerin kendilerini tanımlarken, sevdiklerini veya çevrelerindeki kişileri bu tanımın içine ne kadar aldıklarını ölçmek amacıyla düzenlenmiş bir ölçektir (Aron et al., 1992). Ölçekte cevap seçenekleri, her durumda birbiriyle aşamalı olarak kesişen iki dairenin diğeriyle iç içe olandan bağımsız duruma değişen yedi farklı halini içermektedir. Bu çalışmada “Aşağıda eşiniz ve sizi temsil edecek şekilde daireler verilmiştir. Her bir resim sizinle eşiniz arasındaki ilişkinin simgesidir. Lütfen eşinizle ilişkinizi en iyi ifade eden resmi işaretleyiniz” şeklindeki bir yönerge ile tek sorulu olarak kullanılmıştır.

Sosyo-Demografik Soru Formu. Bu form, katılımcıların yaşları, cinsiyetleri, eğitim durumları, evlilik süreleri vb. kişisel bilgileri içermektedir.

İşlem

Çalışmaya⁴ başlamadan önce (A) Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu’ndan onay alınmıştır (24.4.2019/1005). Veri toplama sürecinde, evli kişilere ulaşılarak çalışmanın konusu belirtilmiş ve katılmayı kabul eden kişilerden Bilgilendirilmiş Onam Formunu okuyarak onaylamaları istenmiştir. Anketler katılımcılara gönüllülük esasına dayalı olarak bireysel tercihlerine göre ya kendilerinin cevaplanması için beklenerek ya da yüz yüze görüşmeyle uygulanmıştır.

Verilerin Analizi

EEKAÖ’nün yapı geçerliğini incelemek üzere SPSS 29 paket programı kullanılarak Temel Eksen Faktör Analizi (TEFA) eğik döndürme yöntemiyle uygulanmıştır. Bu yöntem, ölçeğin birbiriyle korelasyonlu boyutlar içerdiğine ilişkin kuramsal kabulden dolayı seçilmiştir (Erkuş, 2003). Faktör sayısı özdeğerler, yamaç eğim grafiği, faktörde yer alan madde sayısı, maddenin faktördeki yükünün (λ) .32’den büyük olması (Erkuş, 2003), maddelerin birden fazla faktöre yük verip vermemesi ve kuramsal gerekçelere dayanılarak belirlenmiştir (Kline, 1994; Tabachnick & Fidell, 2007). Kaiser-Meyer-Olkin katsayısı ($KMO > 0.50$) verilerin

⁴ Bu makalede yer alan çalışmalar (A) Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) tarafından desteklenmiş olan daha geniş kapsamlı bir proje (FEF FEF – 19016) kapsamında toplanmış verileri içermekte olup Etik Kurul onayı tüm proje için alınmıştır.

faktör analizi için yeterli olup olmadığını göstermiştir (Field, 2009). Ayrıca yakınsak geçerliğe (*convergent validity*) kanıt olarak EEKAÖ ile BDDEÖ puanları arasındaki korelasyonlar, ayırtedici (*discriminant validity*) geçerliğe kanıt olarak bağımsız örneklem *t* testi ile cinsiyete göre karşılaştırmalar yapılmıştır. Ölçeklerin iç tutarlılık güvenilirliği Cronbach Alfa, madde toplam korelasyonları, yarıya bölme yöntemleri kullanılarak incelenmiştir.

BULGULAR

EEKAÖ'nün Yapı Geçerliliği

Ölçeğin faktör yapısını belirlemek üzere uygulanan TEFA sonucunda Kaiser-Meyer-Olkin katsayısı 0.94 olarak bulunduğundan sonuçlar yorumlanmıştır. TEFA özdeğeri 1'den büyük olan ve toplam varyansın %57.88'ini açıklayan üç faktör ortaya çıkarmıştır. Ancak maddelerin faktör yükleri incelendiğinde tüm maddelerin ilk faktörde toplandığı, sadece iki maddenin (6. ve 16. Madde, sırasıyla $\lambda = -0.38$ ve $\lambda = 0.40$) ikinci faktöre de yük verdiği görülmüştür. Bununla birlikte bu maddelerin ilk faktördeki yükleri sırasıyla $\lambda = 0.66$ ve $\lambda = 0.59$ olduğundan dolayı birinci faktörde kalmaları uygun bulunmuştur. Bu durumda tüm maddelerle faktör sayısı bir olarak verilerek analiz tekrarlanmıştır. Analiz sonuçları özdeğeri 10.32 olan ve varyansın %46.91'ini açıklayan tek faktörlü bir yapıyı ortaya koymuştur. Maddelerin yükleri $\lambda = 0.80$ ile $\lambda = 0.57$ arasında değişmektedir (bkz. Tablo 1).

Tablo 1. EEKAÖ'nün Maddeleri, Faktör Yükleri ve Madde-Toplam Korelasyonları

Madde no.	Madde-Toplam Korelasyonları	λ
8. Hayata dair görüşlerim.	0.772	.804
9. Kişisel alışkanlıklarım	0.707	.737
13. Hayatta benim için neyin önemli olduğu	0.701	.728
12. Kendim hakkında beğendiğim ve beğenmediğim şeyler	0.703	.722
19. Kendimle ilgili en çok utandığım şeyler	0.711	.722
1. Eşime karşı hissettiğim olumlu duygularım	0.697	.717
10. Yapmaktan dolayı kendimi suçlu hissettiğim şeyler	0.698	.716
17. Başka insanlarla yakın ilişkilerim	0.685	.703
14. Beni ben yapan şeyler	0.675	.703
21. Hayatta en çok korktuğum şeyler	0.663	.676

5. Kültürel ilgilerim (kitaplar, filmler, müzik vb)	0.651	.675
22. Yapmış olmaktan gurur duyduğum şeyler	0.634	.658
6. Dini konulardaki görüşlerim	0.619	.651
11. Herkesin içinde uluorta yapmayacağım şeyler	0.634	.649
3. Parasal konulara (bütçemiz, borçlarımız/ödemelerimiz, harcamalarımız) dair düşüncelerim	0.628	.644
18. Politik görüşlerim	0.596	.620
4. Anne babam ve akrabalarım ile ilgili duygularım	0.595	.617
7. Çalışma hayatımla ilgili sıkıntılarımla	0.592	.611
2. Cinsel hayatımla ilgili duygularım	0.593	.606
15. Eşimin anne-babası ve akrabaları ile ilgili düşüncelerim ve duygularım	0.591	.603
16. Eşime karşı hissettiğim olumsuz duygularım	0.560	.574

Yakınsak geçerliğe dair kanıtlar sağlamak üzere hesaplanan EEKAÖ ile BDDEÖ puanları korelasyonu $r = 0.48$ ($p = 0.001$) olarak bulunmuştur. Ayrıca EEKAÖ puanları cinsiyete göre karşılaştırılmıştır. Yapılan bağımsız örneklem t testi sonucuna göre kadın (Ort. = 84.23, SS = 18.47) ve erkek katılımcıların (Ort = 78.43, SS = 19.14) ölçekten aldıkları puanların ortalamaları arasındaki fark, istatistiksel olarak anlamlıdır ($t(262) = 2.49$, $p = .01$). Kadın katılımcıların EEKAÖ puanları daha yüksektir ve bu fark için hesaplanan etki boyu (Cohen $d = .31$) küçük-ortadır (Cohen, 1988).

EEKAÖ'nün Güvenirliği

EEKAÖ'nün iç tutarlılık güvenirliği için Cronbach $\alpha = 0.945$ olarak bulunmuştur. Madde-toplam korelasyonları $r = 0.56$ ile $r = 0.77$ arasındadır (bkz. Tablo 1). İki yarım test güvenirliği için madde numarasına göre tek ve çift şeklinde ayrılarak elde edilen 11'er maddeden hareketle puanlar hesaplanmış ve iki yarım ölçekten alınan puanların ilişkisi için korelasyon katsayısı $r = .91$ ($p < .001$) olarak bulunmuştur.

TARTIŞMA

Çalışmanın sonuçları, geliştirilen EEKAÖ'nün psikometrik yönden yeterli niteliklere sahip olduğunu ortaya koymuştur. EEKAÖ, içerdiği konular ve cevaplanma tarzı itibarıyla, evlilik ilişkisinde KA'nın hem genişliğine hem de derinliğine dair ölçüm sağlamaktadır. Ölçeğin geçerliğini sınamak amacıyla

yapılan faktör analizlerinin sonuçları yapı geçerliğine kanıt sağlamıştır. Faktör yapısına dair bulgular ölçeğin kuramsal temelini sağlam olduğuna işaret etmektedir (Şimsek, 2007).

EEKAÖ'nün ilişkiselliği değerlendiren bir ölçüm ile (BDDEÖ) korelasyonu beklendiği gibi pozitif yöndedir. Buna göre kişilerin eşleriyle ilişkilerinin daha sıkı olması durumunda KA daha yüksek düzeydedir. Bu bulgu, EEKAÖ'nün yakınsak geçerliğini desteklemektedir. Öte yandan kadınların erkeklere kıyasla EEKAÖ puan ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Kadınların ilişkiler, duygular, mahrem konular vb. dâhil olmak üzere çeşitli konularda kendilerini daha çok açtıkları birçok çalışmada tekrarlayan bir bulgudur (Dindia & Allen, 1992; Hill & Stull, 1987; Horne & Johnson, 2018). Evli çiftlerle yapılan çalışmalarda kadınların hem betimsel hem de özel bilgileri (Dindia et al., 1997), özellikle duygularını eşlerine daha çok açtıkları (Murstein & Adler, 2005) gösterilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada bulunan cinsiyete göre EEKAÖ puan ortalamaları farkı, önceki bulgularla tutarlıdır. Bu sonuçlar EEKAÖ'nün geçerliğine ayırt edici geçerlik yönünden kanıt olarak kabul edilebilir.

Bir ölçeğin güvenilirliğinin incelenmesi için test-tekrar test, iç tutarlılık ve yarıya bölme yöntemleri önerilmektedir (Price, 2017). Geliştirilen EEKAÖ'nün güvenilirlik incelemesi için bulunan Cronbach alfa katsayısı ve madde-toplam korelasyonları iç tutarlılık güvenilirliğinin yüksek olduğuna kanıt sağlamıştır. Bunun yanı sıra iki yarım test arasındaki korelasyonun bu konudaki önerilerle uyumlu şekilde (Field, 2009; Nunnally & Bernstein, 1994) yüksek olması da ölçeğin güvenilirliğinin yüksek olduğunu göstermiştir. Öte yandan Nunnally ve Bernstein iç tutarlılığın, yapı geçerliğinin yeterli olmasa da gerekli koşulu olduğunu kabul etmiştir (Nunnally & Bernstein, 1994). Dolayısıyla EEKAÖ'nün yüksek iç tutarlılık değerleri yapı geçerliğinin kanıtı olarak da yorumlanabilir.

2. ÇALIŞMA: AÖ'NÜN TÜRKÇEYE UYARLANMASI VE PSİKOMETRİK YÖNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

İlişkilerde kendini açmanın muhatabın davranışlarından etkilendiği bilinmektedir. Bu bakımdan KA'nın karşılıklılık yönüyle ilişkili kişisel bir özellik duyarlılıktır (responsiveness). Duyarlılık, bireylerin bazı kişilere kendilerini daha kolayca açabildiğinden hareketle, etkileşim muhatabını 'açabilmeye', yani muhatabın kendisine dair özel açıklamalar yapmasına ve kendisini açmasına

uygun ortam hazırlayabilme yeteneği olarak tanımlanır (Miller et al., 1983). Miller vd. bu kişilik özelliğinin ölçümü için Açıcılık Ölçeği'ni (AÖ, Openers Scale) oluşturmuştur. KA ile açıcılık arasında olumlu korelasyon bulunmuştur (Sprecher & Hendrick, 2004). Bu çalışmada AÖ'nün Türkçeye uyarlanması ve psikometrik yönden değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

AÖ, Miller vd.'nin (1983) KA'nın 'diğerinin de açılmasına zemin hazırlama' ile ilişkili olmasından hareketle bu yeteneği belirlemek için geliştirdikleri bir ölçektir. AÖ'ye dair orijinal çalışmada (Miller et al., 1983) ölçeğin tek faktörlü yapıda olduğu bildirilmiştir ve iç tutarlılık güvenilirliği Cronbach $\alpha = .79$ olarak bulunmuştur. Test-tekrar test güvenilirliği için 6 hafta ara ile uygulanmasından elde edilen puanlar arasındaki korelasyon $r = 0.69$ 'dur. Bu psikometrik özellikleri bakımından AÖ, tek faktörlü güvenilir bir ölçüm aracıdır (Miller et al., 1983). AÖ'nün Türkçeye uyarlanması KA ölçümleri ile birlikte özellikle evlilik ilişkisinde çiftlerin karşılıklı olarak KA davranışlarının ele alınmasında yararlı olacağı düşünülmüştür.

Uyarlama çalışması için AÖ'nün yazarından (C. L. Miller ile e-posta aracılığıyla iletişim kurularak) gerekli izin alınmıştır. AÖ'nin Türkçeye çevirisi bağımsız çeviri yöntemi (Gudmundsson, 2009) ile yapılmıştır. Buna göre önce araştırmacılar maddelerin çevirisini birbirinden bağımsız olarak yapmış, daha sonra her maddenin çevirileri karşılaştırılmış ve hem anlaşılabilirlik hem de uygulanabilirlik gözetilerek ölçeğin son hali görüş birliğiyle oluşturulmuştur. AÖ, 'kesinlikle katılıyorum'dan 'kesinlikle katılmıyorum'a değişen cevapları içeren 5'li Likert tipinde cevaplanan 10 maddeden oluşur. Maddeler başkalarının algılanan davranışları (örn., 'İnsanlar çevremde rahat hissediyor'), başkalarını dinlemeye ilgi (örn., 'İnsanları dinlemekten zevk alırım') ve kişilerarası beceri (örn., 'İnsanları kendileri hakkında konuşmaya devam ettirebilirim') alanlarını içermektedir. Ölçekten alınan puanın yüksek olması, bireyin kendisini muhatabının kendi açmasını kolaylaştıran biri olarak algıladığını göstermektedir.

YÖNTEM

Katılımcılar

Örneklem büyüklükleri konusundaki görüşler de değerlendirilerek uygun örnekleme (*convenient sampling*) yolu ile A şehrinde yaşamakta olan 172 kişi çalışmaya gönüllü olarak katılmıştır. Anketler yüzyüze toplanmış ve anket kaybı olmamıştır. Katılımcıların %51.7'si kadın, %48.3'ü erkektir ve yaşları 21 ile 58 arasında değişmektedir (Ort = 36.61, SS = 7.50). Evlilik süresi ortalama 10.77 (SS = 6.14) yıldır ve %24.5'i ilköğretim, %27.9'i lise, %11.6'sı ön lisans, %26.2'si üniversite, %9.9'u lisansüstü eğitim mezunudur. %89.5'i çekirdek ailesiyle yaşadığını, %34.8'i üst, %53.5'i orta ve %11.6'sı alt sosyoekonomik durumda olduğunu bildirmiştir.

Veri Toplama Araçları

Açıcılık Ölçeği (AÖ). AÖ (Miller et al., 1983) orijinalinde olduğu gibi, 10 maddeli, 5'li Likert tipinde ('kesinlikle katılıyorum'dan 'kesinlikle katılmıyorum'a değişen) cevap seçenekleri ile düzenlenerek kullanılmıştır.

Evlilikte Eşe Kendini Açma Ölçeği (EEKAÖ). 1. Çalışmada geliştirilmiş olan 22 maddeli ölçektir.

Sosyo-Demografik Soru Formu. Katılımcıların yaşları, cinsiyetleri, eğitim durumları, evlilik sürelerine dair kişisel bilgileri içeren bir formdur.

Verilerin analizi

AÖ'nün faktör yapısı LISREL (Jöreskog, & Sörbom, 2006) programı kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile test edilmiştir. DFA sonuçlarının değerlendirilmesinde χ^2/sd oranı ≤ 5 ; RMSEA ≤ 0.08 , NNFI, CFI ve AGFI > 0.90 kabul edilebilir uyum değerleri olarak alınmıştır (Hu & Bentler, 1999; Jöreskog & Sörbom, 1993; Tabachnick & Fidell, 2007)IL",title":"LISREL 8: Structural equation modeling with the SIMPLIS command language","type":"book"},"uris":["http://www.mendeley.com/documents/?uuid=db8ba342-f4e4-44d0-9257-701e796c4750"]},{\"id\":\"ITEM-3\",\"itemData\":{\"ISBN\":\"0-205-45938-2 (Hardcover. Ayrıca yakınsak geçerliğe (*convergent validity*) kanıt olarak AÖ ile EEKAÖ puanları arasındaki korelasyon hesaplanmış ve ayırteci (*discriminant validity*) geçerliğe bir kanıt olarak bağımsız örneklem *t* testi ile cinsiyete göre

karşılaştırmalar yapılmıştır. AÖ'nün iç tutarlılık güvenirliği Cronbach Alfa, madde toplam korelasyonları, yarıya bölme yöntemleri kullanılarak incelenmiştir.

BULGULAR

AÖ'nün Yapı Geçerliği

AÖ'nün orijinalinde tek faktörlü yapıda olduğu bilindiği için Türkçeye uyarlanan formunun yapı geçerliğini değerlendirmek üzere doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. Analiz sonucunda χ^2 (35, n = 172) = 95.79, χ^2/sd = 2.74, p = 0.001, NNFI= 0.94, CFI= 0.96, SRMR = 0.057, AGFI = 0.84, RMSEA= 0.10 olarak bulunmuştur. Modelin iyileştirilmesi yönündeki modifikasyon önerileri 1. ile 2. ve 6. madde, 7. ile 8. ve 9. ile 10. maddelerin hata varyanslarının ilişkilendirilmesini içerdiğinden belirtilen yönde düzenlemeler yapılarak model tekrar test edilmiştir. Yeni modelin ilkinde kıyasla daha iyi uyum gösterdiği bulunmuştur [χ^2 (31, n = 172) = 44.71, p = 0.05, χ^2/sd = 1.44, NNFI = 0.99, CFI= 0.99, SRMR = 0.041, AGFI = 0.91, RMSEA = 0.05]. Analiz sonuçlarına göre, her maddenin standartlaştırılmış faktör yükü istatistiksel olarak anlamlı olup 0.40 ile 0.71 arasında değişmektedir (bkz. Tablo 2).

Tablo 2. AÖ'nün Maddeleri, Faktör Yükleri ve Madde-Toplam Korelasyonları

Madde no.	Madde-Toplam Korelasyonları	λ
5. İnsanların bana içini dökmelerini kolaylaştırırım.	.707	0.71
9. İnsanları nasıl hissettiklerini anlatmaya teşvik ederim.	.648	0.64
10. İnsanları kendileri hakkında konuşturabilirim.	.591	0.64
2. İyi bir dinleyici olduğum söylenir.	.611	0.62
6. İnsanlar benimle birlikteyken kendilerini rahat hissederler.	.657	0.60
1. İnsanlar sık sık bana kendilerinden bahsederler.	.565	0.58
8. İnsanların sorunlarına cana yakın yaklaşırım.	.658	0.57
7. İnsanları dinlemekten zevk alırım.	.560	0.56
4. İnsanlar bana sırlarını açacak kadar güvenir.	.621	0.55
3. Başkalarına karşı çok kabul ediciyimdir.	.381	0.40

AÖ'nün yakınsak geçerliğinin değerlendirilmesi amacıyla AÖ ile EEKAÖ puanları arasında hesaplanan korelasyon $r = 0.41$ 'dir (p = .001). AÖ puan ortalamaları cinsiyete göre karşılaştırıldığında kadın katılımcıların ölçek ortalamalarının (ort = 40.42, SS = 5.36) erkek katılımcıların ortalamalarından

(ort = 37.07, SS = 7.00) istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu bulunmuştur ($t(170) = 3.53, p = 0.001$). Bu fark için etki boyu (Cohen $d = 0.54$) ortadır (Cohen, 1988).

AÖ'nün Güvenirliği

10 maddeli olan AÖ'nün iç tutarlılık güvenirliliği için hesaplanan Cronbach $\alpha = 0.88$ 'dir. Madde-toplam korelasyonları $r = 0.71$ ile $r = 0.38$ arasında bulunmuştur (bkz. Tablo 2). Ölçeğin yarıya bölme yöntemi ile hesaplanan güvenirliliği $r = 0.78$ 'dir ($p < 0.001$).

TARTIŞMA

Çalışmada Türkçeye uyarlanan AÖ, KA'nın karşılıklılığıyla bağlantılı bir ölçektir (Miller et al., 1983) AÖ'nün faktör yapısına dair doğrulayıcı faktör analizi sonuçları, ölçeğin orijinalindeki gibi tek faktörlü olduğunu doğrulamıştır. AÖ puanları ile EEKAÖ puanları arasında hesaplanan korelasyon ölçeğin yakınsak geçerliğine kanıt sağlamıştır.

Bunun yanı sıra cinsiyete göre yapılan karşılaştırmaların beklenen yönde olması da ayırt edici geçerlik yönünden kanıt oluşturmaktadır. Ölçeğin iç tutarlılığı için hesaplanan Cronbach alfa, madde-toplam ve yarıya bölme korelasyon katsayılarının yüksek olması güvenirlilik bakımından iyi değerlere sahip olduğunu göstermektedir (Field, 2009; Nunnally & Bernstein, 1994; Price, 2017). Aynı ölçeğin yakın tarihteki başka bir uyarlama çalışmasında üniversite öğrencisi katılımcılardan toplanan verilerle yapısı doğrulanmış ve iç tutarlılık güvenirliliği yüksek (Cronbach $\alpha = .85$) bulunmuştur (Gündoğdu et al., 2020).

3. ÇALIŞMA: EEKAÖ VE AÖ'NÜN TEST TEKRAR TEST GÜVENİRLİĞİ

KA'nın farklı yanlarını içeren EEKAÖ ve AÖ'nün test tekrar test güvenirliliğini değerlendirmek üzere ayrı bir çalışma yapılmıştır.

YÖNTEM

Katılımcılar

Çalışma için 1. ve 2. çalışmanın örnekleminde ayrı olarak uygun örnekleme yoluyla ulaşılan toplam 54 (% 46.3'ü kadın, % 53.7'si erkek) kişiden iki ayrı zamanda veri toplanmıştır. Katılımcıların ortalama yaşı 39.83'tür (SS = 9.57) ve ortalama 13.65 (SS = 9.71) yıllık evlidir.

Veri toplama araçları

Çalışmanın verileri EEKAÖ, AÖ ve Sosyo-Demografik Bilgi formunun yer aldığı bir soru formu kullanılarak toplanmıştır.

İşlem

Veri toplamak için, (önceki çalışmalara katılmamış olan) evli kişilere çalışmanın konusu belirtilerek çalışma için kendilerinden 4 hafta sonra tekrar veri toplanacağı açıklanmıştır. Katılmayı kabul eden kişilerden Bilgilendirilmiş Onam Formunu okuyarak onaylamaları, ilk ve ikinci uygulamanın anketlerini eşleştirmek için verilen formüle göre rumuz oluşturmaları istenmiştir. Anketler katılımcılara gönüllülük esasına dayalı olarak uygulanmıştır.

BULGULAR

EEKAÖ'nün dört hafta ara ile uygulanmasından elde edilen puanlar arasındaki korelasyon değeri $r = 0.90$ ($p = .001$) olarak hesaplanmıştır. AÖ için iki uygulama arasındaki ilişki için hesaplanan korelasyon katsayısı $r = 0.58$ 'dir ($p = 0.001$).

TARTIŞMA

Bir ölçeğin test tekrar test korelasyonunun güvenilirlik yönünden nasıl değerlendirileceğine dair farklı öneriler bulunmakla birlikte genel olarak 0.70'den yüksek olması önerilmektedir (Cicchetti, 1994; Price, 2017). Buna göre EEKAÖ için elde edilen test tekrar korelasyonu, ölçeğin güvenilirliğinin mükemmel olduğunu göstermektedir.

AÖ'nün test tekrar test güvenilirliği korelasyon değeri ancak orta düzeydedir. Ölçeğin orijinal çalışmasında elde edilen test tekrar test korelasyonunun da sınırda ($r = 0.69$) olduğu bildirilmiştir (Miller et. al., 1983). Test tekrar test korelasyonunun iç tutarlılıktan farklı olarak ölçülen yapının zaman boyunca durağanlığını (*stability*) gösterdiği vurgulanmaktadır (Aldridge et al., 2017; Baumgartner, 2000). Dolayısıyla elde edilen sonuç AÖ'nün ölçtüğü psikolojik yapının, yani açıcılığın durumsal faktörlerden daha yüksek düzeyde etkilenebileceğini düşündürmektedir.

GENEL TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu makalede sunulan çalışmalarda, evlilikte bireyin kendini açmasını genişlik ve derinlik boyutlarını dikkate alan bir ölçme aracı geliştirilmiş ve diğerinin

kendini açmasına zemin hazırlamayı içeren açıcılık eğilimini değerlendiren bir ölçeğin Türkçeye uyarlaması yapılmıştır. Yapılan çalışmaların sonuçları, hem geliştirilen EEKAÖ'nün hem de uyarlanan AÖ'nün (Miller et al., 1983) elde edilen geçerlik ve güvenirlik kanıtları ile psikometrik yönden yeterli niteliklere sahip olduğunu ortaya koymuştur.

EEKAÖ'nün geçerlik değerlendirmeleri ölçeğin tek faktörlü yapıda, ilişkiselliği ölçen başka bir ölçekle beklenen yönde korelasyonlu olduğunu ve farklı puanlar alması beklenen gruplarda beklenen yönde sonuç verdiğini göstermiştir. Aynı zamanda EEKAÖ ile AÖ arasındaki korelasyon beklenen yöndedir. Bu sonuçlar EEKAÖ'nün yapı geçerliği yönünden kanıtlar olarak değerlendirilebilir. Sosyal Nüfuz Kuramı'nda kişinin ilişkisi gelişmeye devam ettikçe KA'da hem çeşitliliğin hem de derinliğin arttığına değinilmektedir (Altman & Taylor, 1973). Benzer şekilde, Merdiven Modeli'nde (Knapp & Vangelisti, 2005) ilişkilerin gelişme sürecinin daha yüzeysel konularda paylaşımların yapıldığı 'deneyimleme' aşamasından, bu paylaşımların miktarının ve derinliğinin arttığı 'yoğunlaşma' aşamasına geçilmesiyle ilerlediği belirtilmektedir. Dolayısıyla, evlilik ilişkisi türünden bir ilişkide KA'nın bu yönlerinin değerlendirilmesine ihtiyaç bulunduğundan dolayı EEKAÖ'nün yakın ilişki içerisinde KA'ya dair kuramsal açıklamalarla tutarlılığı yüksek görünmektedir.

Kişilerin KA düzeyleri ile diğerinin kendini açmasına ne ölçüde destekleyici bir ortam hazırladıklarına dair kendi değerlendirmelerinin olumlu yönde ilişkili olması, KA'nın karşılıklılığı dikkate alındığında (Jourard, 1971) beklenen bir durumdur. Karşılıklılık, insan ilişkilerine alış-veriş olarak yaklaşan Sosyal Takas Kuramında (Homans, 1958) insanların ilişkilerde verdikleri kadar almak istemeleri olarak tarif edilir. Yakın ilişkide eşin ne kadar açıldığına dair inancın önemli bir rolü vardır. Dolayısıyla kişinin eşinin açılabilmesine uygun ortamı ne ölçüde hazırladığına dair kendi algısı yani açıcılık değerlendirmesi, bir bakıma eşinin kendini açmasıyla ilgili beklentilerini de yansıtmaktadır. Nitekim birbirlerine açılan ve birbirlerinin açıldıklarını düşünen eşlerin daha güçlü ilişkileri olduğu bildirilmiştir (Jorgensen & Gaudy, 1980). Bir çalışmada, eşlerin birbirlerine karşı duydukları sevgi, bağlılık ve evliliklerinden aldıkları doyumun, kişi eşine ne kadar açılıyorsa ve eşinin ona ne kadar açıldığına inanıyorsa o kadar yüksek olduğu görülmüştür (Sprecher & Hendrick, 2004).

Uyarlaması yapılan AÖ (Miller et., al 1983) için uygulanan doğrulayıcı faktör analizinin bulguları ölçeğin orijinalinde olduğu gibi tek faktörlü yapıda olduğunu doğrulamıştır. AÖ ile EEKAÖ puanları pozitif yönde ilişkilidir. Bununla birlikte bu ilişki için bulunan korelasyonun çok yüksek olmaması ölçülen davranışların birbirleriyle bağlantılı ancak ayrı davranış/beceriler olduğunu düşündürmektedir. AÖ puanları bakımından farklı olmaları beklenen gruplarda ölçek puan ortalamalarının farklı bulunmuş olması da dikkate alındığında tüm sonuçların AÖ'nün yapı geçerliğini desteklediği görülmektedir.

Sonuç olarak, geliştirilen EEKAÖ ve Türkçe'ye uyarlaması yapılan AÖ'nün psikometrik olarak yeterli niteliklere sahip olduğu görülmektedir. Gelecekte yürütülecek bilimsel araştırmalarda ve aile psikolojik danışmanlığı uygulamalarında bu çalışmada geliştirilen ve uyarlaması yapılan ölçeklerin kullanılması alana katkı sağlayacaktır. EEKAÖ ve AÖ, gelecekte araştırmalarda ve evlilik danışmanlığı ya da ilişki terapisi uygulamalarında kullanılabilir. Evlilik veya özel ilişkide KA'nın ilişkiye olumlu etkileri araştırmalarda güçlü şekilde ortaya konmuştur (Berg & Derlega, 1987). Kişinin KA davranışları (Farber & Sohn, 2007) ve eşinin kendini ne kadar açtığına dair algılaması, yakınlık ve ilişkiden alınan doyumla (Candel & Turliuc, 2021; Dickson-Markman, 1984; Sprecher & Hendrick, 2004) ve sosyal destek almayla (Çağ & Yıldırım, 2018) ilişkilidir. KA becerilerinin geliştirilmesinin eşler arasındaki iletişimi ve dolayısıyla evlilik doyumunu arttırdığı bulunmuştur (Zarei & Sanaeimanesh, 2014) Bununla birlikte ilişkilerde taraflar, konu pozitif ya da negatif olsun fark etmeksizin, kendi mahrem bilgilerinden bahsederken karşı tarafın daha yüzeysel bilgiler vererek kendilerini açmalarından hoşnut olmayabilirler (Erber & Erber, 2018).

Bu çerçevede EEKAÖ ve AÖ, çift terapisinde veya evlilik danışmanlığında, eşlerin ikisine de uygulanarak KA düzeyleri, derinlik ve genişlik boyutları, ayrıca eşin kendini açmasına ne kadar destekleyici bir ortam hazırlandığına dair bilgiler elde etmek üzere kullanılabilir. Böyle uygulamalar, ilişkideki tarafların olumlu duygularını arttırarak ilişkinin daha olumlu yönde gelişmesini sağlayabilir. Nitekim KA karşılıklı olarak sürdürüldüğünde hoşlanma, yakınlık, algılanan benzerlik ve ilişkiden alınan hazzın arttığı deneysel olarak da gösterilmiştir (Sprecher et al., 2013). Bu bakımdan KA'nın etkili bir evlilik terapisi yöntemi olduğu bildirilmiştir (Waring, 1987).

SINIRLILIKLAR VE ÖNERİLER

Çalışmamızda ele alınan KA ölçümlerinin psikometrik yeterliği gösterilmişse de bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. Birincisi, EEKAÖ'nin kişilerin eşlerine kendilerini hangi konularda ve ne kadar açtıklarını ölçtüğü, ancak KA sıklığını ölçmediğiyle ilgilidir. Gelecek çalışmalarda ölçek KA sıklığını belirleyecek tarzdaki cevap seçenekleriyle düzenlenerek de kullanılabilir. İkincisi, bireylerin KA davranışlarının ne ölçüde arzu edilen düzeyde olduğu konusudur. Her konunun, ilişkinin her aşamasında konuşulması uygun olmayabilir. Özellikle ilişkinin başlarında bireylerin kendileri hakkında sık ve derin paylaşımlarda bulunması partnerine rahatsız edici gelebilmekte (Altman & Taylor, 1973); ancak ilişkinin ileri aşamalarında uygun olabilmektedir (Hargie, 1986). Gelecek çalışmalarda çiftin kendisi ve partnerinin KA düzeyine dair memnuniyeti EEKAÖ'nün farklı cevap seçenekleriyle düzenlenerek böyle bir kullanımı da değerlendirilebilir. Son olarak, EEKAÖ'nün gelecekte yapılacak çalışmalarla farklı örneklemelerde faktör yapısının doğrulanıp doğrulanmadığı test edilebilir. Bunun yanı sıra farklı değişkenlerle ilişkileri incelenerek yapı geçerliğine ek kanıtlar bulunabilir. Yapılacak nitel çalışmalarla evlilik ilişkisinde kişilerin eşlerine açtıkları konular derlenebilir ve gelecek çalışmalarda ölçek genişletilebilir.

Hem EEKAÖ hem de AÖ'nün kısa ve kolay anlaşılır olması, uygulamada kullanım kolaylığı sağlayabilirse de her iki ölçeğin de öz bildirim türü olduğu unutulmamalıdır. Gelecek çalışmalarda belirli bir zaman boyunca gerçekleşen KA davranışlarının sesli-görüntülü kayıtlar (Kreiner & Levi-Belz, 2019), günlük tutma (Candel & Turliuc, 2021; Catona & Greene, 2016) vb. yöntemlerin kullanıldığı tekrarlı ölçümleri ile karşılaştırılarak daha ileri geçerlik (yordayıcı geçerlik) kanıtları bulunabilir. Aynı zamanda test tekrar test güvenilirlik incelemesi amacıyla yapılan çalışmada örneklemin küçük olması da bir sınırlılıktır. Gelecek çalışmalarda her iki ölçeğin bu yönden güvenilirliğinin daha geniş örneklemelerde değerlendirilmesi yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aldridge, V. K., Dovey, T. M., and Wade, A. (2017). Assessing test-retest reliability of psychological measures: Persistent methodological problems. In *European Psychologist* (Vol. 22, Issue 4, pp. 207–218). Hogrefe Publishing GmbH. <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000298>
- Altman, I., and Taylor, D. A. (1973). *Social penetration: The development of interpersonal relationships*. Holt, Rinehart and Winston.
- Aron, A., Aron, E. N., and Smollan, D. (1992). Inclusion of Other in the Self Scale and the Structure of Interpersonal Closeness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(4), 596–612. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.63.4.596>
- Baumgartner, T. A. (2000). Estimating the stability reliability of a score. In *Measurement in Physical Education and Exercise Science* (Vol. 4, Issue 3). https://doi.org/10.1207/S15327841Mpee0403_3
- Berg, J. H., and Derlega, V. J. (1987). Themes in the Study of Self-Disclosure. In V. J. Berg, J.H. ve Derlega (Ed.), *Self-Disclosure Theory, Research, and Therapy* (pp. 1-8.). Springer Science+Business Media, LLC.
- Çağ, P., ve Yıldırım, İ. (2017). Eşe Kendini Açma Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 7(47), 99–111.
- Çağ, P., ve Yıldırım, İ. (2018). The mediator role of spousal self-disclosure in the relationship between marital satisfaction and spousal support. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 18(3), 701–736. <https://doi.org/10.12738/estp.2018.3.0086>
- Candel, O.S. and Turliuc, M. N. (2021). The Role of Relational Entitlement, Self-Disclosure and Perceived Partner Responsiveness in Predicting Couple Satisfaction: A Daily-Diary Study. *Frontiers in Psychology*, 12, 609232. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.609232>
- Candel, O. S., and Turliuc, M. N. (2021). The Role of Relational Entitlement, Self-Disclosure and Perceived Partner Responsiveness in Predicting Couple Satisfaction: A Daily-Diary Study. *Frontiers in Psychology*, 12(March), 1–13. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.609232>
- Catona, D., and Greene, K. (2016). Self-Disclosure. In C. R. Berger and M. E. Roloff (Ed.), *The International Encyclopedia of Interpersonal Communication* (1st ed., pp. 1–5). John Wiley and Sons, Inc. <https://doi.org/10.1002/9781118540190.wbeic0162>
- Cicchetti, D. V. (1994). Guidelines, Criteria, and Rules of Thumb for Evaluating Normed and Standardized Assessment Instruments in Psychology. *Psychological Assessment*, 6(4), 284–290. <https://doi.org/10.1037/1040-3590.6.4.284>
- Collins, N. L., and Miller, L. C. (1994). Self-disclosure and liking: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 116(3), 457–475.
- Comrey, A. L., and Lee, H. B. (1992). *A First Course in Factor Analysis*. Psychology Press.
- Davidson, B., Balswick, J., and Halverson, C. F. (1983). Affective self-disclosure and marital adjustment: A test of equity theory. *Journal of Marriage and the Family*, 45(1), 93–102.

- Derlega, V. J., Greene, K., and Mathews, A. (2006). Self-Disclosure in Personal Relationships. In A. Vangelisti and D. Perlman (Eds.), *Handbook of Personal Relationships* (pp. 409–427). Cambridge University Press.
- Derlega, V. J., Metts, S., Petronio, S., and Margulis, S. T. (1993). *Self-disclosure*. Sage Publications, Inc.
- Derlega, Valerian J., Winstead, B. A., Mathews, A., and Braitman, A. L. (2008). Why Does Someone Reveal Highly Personal Information? Attributions for and against Self-Disclosure in Close Relationships. *Communication Research Reports*, 25(2), 115–130. <https://doi.org/10.1080/08824090802021756>
- Dickson-Markman, F. (1984). How important is self disclosure in marriage? *Communication Research Reports*, 1(1), 7–14.
- Dindia, K., and Allen, M. (1992). Sex differences in self-disclosure: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 112, 106–124.
- Dindia, K., Fitzpatrick, M. A., and Kenny, D. A. (1997). Self-disclosure in spouse and stranger interaction: A social relations analysis. *Human Communication Research*, 23(3), 388–412. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2958.1997.tb00402.x>
- Doğruyol, S., and Uzun, N. B. (2019). Level of Self-Disclosure in Romantic Relationship Scale: A Scale Development Study. III. *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*.
- Erber, R., and Erber, M. (2018). *Intimate Relationships: Issues, Theories, and Research* (3rd ed.). Psychology Press.
- Erkuş, A. (2003). *Psikometri Üzerine Yazılar*. Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Farber, B. A., and Sohn, A. E. (2007). Patterns of self-disclosure in psychotherapy and marriage. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 44(2), 226–231. <https://doi.org/10.1037/0033-3204.44.2.226>
- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using SPSS* (3rd ed.). Sage Publications.
- Finkenauer, C., Engels, R. C., Branje, S. J., and Meeus, W. (2004). Disclosure and relationship satisfaction in families. *Journal of Marriage and Family*, 66(1), 195–209.
- Finkenauer, Catrin, Kerkhof, P., Righetti, F., and Branje, S. (2009). Living together apart: Perceived concealment as a signal of exclusion in marital relationships. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35(10), 1410–1422. <https://doi.org/10.1177/0146167209339629>
- Greene, K., Derlega, V. J., and Mathews, A. (2006). Self-disclosure in personal relationships. In A. L. V. and D. Perlman (Ed.), *The Cambridge handbook of personal relationships* (pp. 409–427). Cambridge University Press.
- Gudmundsson, E. (2009). Guidelines for translating and adapting psychological instruments. *Nordic Psychology*, 61(2), 29–45. <https://doi.org/10.1027/1901-2276.61.2.29>

- Gündoğdu, R., Uçar, M. E., ve Konal, B. (2020). Açılabilirlik ölçeği'nin kısa formunun Türkçeye uyarlama çalışması. *Social Mentality And Researcher Thinkers Journal*, 6(34), 1329–1340.
- Hansen, J. E., and Schuldt, W. J. (1984). Marital self-disclosure and marital satisfaction. *Journal of Marriage and the Family*, 46(4), 923–926. <https://doi.org/10.2307/352541>
- Hargie, O. (1986). Self-Disclosure: Skill of Self Disclosure. In *A Handbook of Communication Skills*. Routledge.
- Hendrick, S. S. (1981). Self-disclosure and marital satisfaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40(6), 1150–1159.
- Hill, C. T., and Stull, D. E. (1987). Gender and self-disclosure: Strategies for exploring the issues. In V. J. Derlega and J. H. Berg (Ed.), *Self-disclosure: Theory, research, and therapy* (pp. 81–100). Plenum Press.
- Homans, G. C. (1958). Social behavior as exchange. *American Journal of Sociology*, 63, 597–606. <https://doi.org/10.1086/222355>
- Horne, R. M., and Johnson, M. D. (2018). Gender role attitudes, relationship efficacy, and self-disclosure in intimate relationships. *The Journal of Social Psychology*, 158(1), 37–50. <https://doi.org/10.1080/00224545.2017.1297288>
- Hu, L. T., and Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 158(1), 1–55.
- Jöreskog, K. G., and Sörbom, D. (1993). *LISREL 8: Structural equation modeling with the SIMPLIS command language*. Scientific Software International.
- Jorgensen, S. R., and Gaudy, J. C. (1980). Self-Disclosure and Satisfaction in Marriage: The Relation Examined. *Family Relations*, 29(3), 281–287.
- Jourard, S. M. (1971). *The transparent self*. Van Nostrand Reinhold Company.
- Jourard, S. M., and Landsman, M. J. (1960). Cognition, cathexis and the dyadic effect in men's self-disclosing behavior. *Merrill-Palmer Quarterly of Behavior and Development*, 6(3), 178–186.
- Jourard, S. M., and Lasakow, P. (1958). Some factors in self-disclosure. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 56(1), 91–98.
- Kline, P. (1994). *An Easy Guide to Factor Analysis*. Routledge.
- Knapp, M. L., and Vangelisti, A. L. (2005). *Interpersonal communication and human relationships*. Allyn and Bacon.
- Kreiner, H., and Levi-Belz, Y. (2019). Self-disclosure here and now: Combining retrospective perceived assessment with dynamic behavioral measures. *Frontiers in Psychology*, 10(MAR). <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00558>
- Laurenceau, J.-P., Barrett, L. F., and Pietromonaco, P. R. (1998). Intimacy as an interpersonal process: The importance of self-disclosure, partner disclosure, and perceived partner responsiveness in interpersonal exchanges. In *Journal of Personality and Social*

- Psychology* (Vol. 74, Issue 5, pp. 1238–1251). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.74.5.1238>
- Mikulincer, M., and Nachshon, O. (1991). Attachment styles and patterns of self-disclosure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(2), 321–331.
- Miller, L. C., Berg, J. H., and Archer, R. L. (1983). Openers: Individuals who elicit intimate self-disclosure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44(6), 1234–1244. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.44.6.1234>
- Mui-Teng, Q. K., Taniguchi, N., and Argiropoulou, M. I. . (2015). Self-Disclosure Between Marital Couples : A Comparative Study Between Singapore and Greek Couples. *Journal of Comparative Family Studies*, 46(2), 221–240. <http://www.jstor.org/stable/43>
- Murstein, B. I., and Adler, E. R. (2005). Gender differences in power and self-disclosure in dating and married couples. *Personal Relationships*, 2(3), 199–209. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6811.1995.tb00086.x>
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric theory* (2nd ed.). McGraw Hill Inc.
- Nunnally, J. C., and Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric theory* (3rd ed.). McGraw-Hill Companies, Inc.
- Öksüz, E., Mersin, S., ve Türker, T. (2017). Kendini Açma Ölçeğinin üniversite öğrencilerinde Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 18(6), 586–593. <https://doi.org/10.5455/apd.259467>
- Omarzu, J. (2000). A disclosure decision model: Determining how and when individuals will self-disclose. *Personality and Social Psychology Review*, 4(2), 174185.
- Pett, M. A., Lackey, N. R., and Sullivan, J. . (2003). *Making Sense of Factor Analysis: The Use of Factor Analysis for Instrument Development in Health Care Research*. Sage Publications.
- Price, L. R. (2017). *Psychometric Methods: Theory into Practice*. The Guilford Press.
- Quek, K. M. T., and Fitzpatrick, J. (2013). Cultural Values, Self-Disclosure, and Conflict Tactics as Predictors of Marital Satisfaction Among Singaporean Husbands and Wives. *The Family Journal*, 21(2), 208–216. <https://doi.org/10.1177/1066480712466822>
- Reis, H. T., and Shaver, P. (1988). Intimacy as an interpersonal process. In *Handbook of personal relationships: Theory, research and interventions*. (pp. 367–389). John Wiley and Sons.
- Rubin, Z., Hill, C. T., Peplau, L. A., and Dunkel-Schetter, C. (1980). Self-Disclosure in Dating Couples: Sex Roles and the Ethic of Openness. *Journal of Marriage and the Family*, 42(2), 305–317.
- Şimsek, O. F. (2007). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş: Temel ilkeler ve LISREL uygulamaları*. Ekinoks.
- Sprecher, S., and Hendrick, S. S. (2004). Self-Disclosure in Intimate Relationships: Associations With Individual and Relationship Characteristics Over Time.

- Journal of Social and Clinical Psychology*, 23(6), 857–877. <https://doi.org/10.1521/jscp.23.6.857.54803>
- Sprecher, S., Treger, S., Wondra, J. D., Hilaire, N., and Wallpe, K. (2013). Taking turns: Reciprocal self-disclosure promotes liking in initial interactions. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49(5), 860–866. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2013.03.017>
- Tabachnick, B. G., and Fidell, L. S. (2007). Using multivariate statistics, 5th ed. In *Using multivariate statistics, 5th ed.* Allyn and Bacon/Pearson Education.
- Waring, E. M. (1987). Self-Disclosure in Cognitive Marital Therapy. In V.J. Derlega and J. H. Berg (Eds.), *Self-disclosure: theory, research, and therapy*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4899-3523-6_13
- Waring, E. M., Holden, R. R., and Wesley, S. (1998). Development of the Marital Self-Disclosure Questionnaire (MSDQ). In *Journal of Clinical Psychology* (Vol. 54, Issue 6, pp. 817–824). John Wiley and Sons. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-4679\(199810\)54:6<817::AID-JCLP9>3.0.CO;2-D](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-4679(199810)54:6<817::AID-JCLP9>3.0.CO;2-D)
- Willems, Y. E., Finkenauer, C., and Kerkhof, P. (2020). The role of disclosure in relationships. *Current Opinion in Psychology*, 31, 33–37. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2019.07.032>
- Zarei, E., and Sanaeimanesh, M. (2014). The effect of self-disclosure skill training on communication patterns of referred couples to counseling clinics. *Iranian Journal of Psychiatry and Behavioral Sciences*, 8(3), 50–57.

Not

Makalenin ikinci yazarı olan sevgili arkadaşımız Pınar ELMAS'ı hakem değerlendirmesi sürecinde ani bir şekilde kaybetmiş olmaktan dolayı çok üzgünüz.

Teşekkür

Makalenin değerlendirilmesi sürecindeki yararlı önerilerinden dolayı hakemlere ve düzenlemeler sırasında desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Yaşar KUZUCU'ya teşekkür ederiz.

YAŞIN YÜKÜ: KAMU SEKTÖRÜNDE 50 YAŞ ÜSTÜ ÇALIŞANLARIN YAŞ AYRIMCILIĞI DENEYİMLERİ

Büşra YÜKSEL GÜNGÖR¹
Gizem Burcu KARAALİ²

Öz

Ayrımcılık, bireylerin ya da grupların cinsiyet, yaş, etnik köken, inanç, engellilik durumu veya benzeri özellikleri temel alınarak dışlanması, değersizleştirilmesi ya da farklı muameleye maruz kalması anlamına gelmektedir. Ayrımcılık farklı biçimlerde meydana gelebilmekte ve toplumsal yaşam içerisinde çeşitli alanlarda ortaya çıkabilmektedir. Çalışma hayatında ayrımcılık bireylerin sahip olduğu özelliklere yönelik olarak değişik biçimlerde gelişmektedir. Çalışma hayatında yaş ayrımcılığı, bireyin salt kronolojik yaşı nedeniyle farklı muamele görmesi durumudur. Yaş ayrımcılığı farklı yaş gruplarını etkilemekle birlikte; genellikle daha ileri yaşlardaki çalışanlar tarafından daha yoğun hissedilmektedir. Bu çalışma, kamu kurumlarında çalışan 50 yaş ve üzeri çalışanların iş hayatında karşılaştıkları yaş ayrımcılığı deneyimlerini incelemektedir. Nitel bir araştırma olarak tasarlanan bu çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme yöntemiyle 50 yaş ve üzerinde 24 kamu çalışanının deneyimleri derinlemesine incelenmiştir. Bulgular, kamu sektöründe yaş ayrımcılığının özellikle *emeklilik baskısı, yok sayılma/pasif göreve alınma, deneyimin göz ardı edilmesi, niteliğinin altında görevler verilmesi ve iş yükünün azaltılması* şeklinde ortaya çıktığını göstermektedir. Bununla birlikte, elde edilen sonuçlar ışığında yaşlı çalışanların iş yaşamındaki konumlarını güçlendirmeye ve yaş ayrımcılığı ile mücadeleye yönelik çeşitli politika önerileri sunulmuştur. Bu sayede hem çalışan memnuniyetinin hem de kurumsal verimliliğin artırılmasına katkı sağlanabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ayrımcılık, yaş ayrımcılığı, 50 yaş üstü çalışanlar, işgücünün yaşlanması, kamu sektörü.

¹ Arş. Gör. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, E-posta: busra.yuksel@beun.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9102-2712

² Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, E-posta: gkaraali@bandirma.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9232-0129

THE BURDEN OF AGE: EXPERIENCES OF AGE DISCRIMINATION AMONG PUBLIC SECTOR EMPLOYEES OVER 50

Abstract

Discrimination refers to the exclusion, devaluation, or differential treatment of individuals or groups based on characteristics such as gender, age, ethnicity, beliefs, disability, or similar attributes. While discrimination can manifest in various forms and across diverse domains of social life, its expression in the workplace is often shaped by individual characteristics. Age discrimination, in particular, entails treating individuals differently solely on the basis of their chronological age. Although it can affect employees across all age groups, it is often more acutely experienced by older workers. This study investigates the age discrimination experiences of public sector employees aged 50 and above. Designed as a qualitative inquiry, the research employed semi-structured interviews to examine the experiences of 24 participants in depth. The findings reveal that age discrimination in the public sector frequently manifests in the form of pressure to retire, being ignored/put into passive roles, disregard for professional experience, the assignment of tasks that are not aligned with professional competencies and reducing workload. Drawing on these findings, the study proposes a set of policy recommendations aimed at strengthening the position of older employees in the workplace and combating age-based discrimination. These measures are expected to contribute not only to enhanced employee well-being but also to improved institutional performance.

Keywords: *Discrimination, age discrimination, employees over 50, aging of the workforce, public sector.*

GİRİŞ

Ayrımcılık, bireylerin veya grupların sahip oldukları toplumsal, kültürel ya da biyolojik özellikler nedeniyle dışlanması, değersizleştirilmesi, farklı muamelelere maruz bırakılması olarak ifade edilebilir. Mevcut toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretilmesinde önemli bir rol oynayan ayrımcılık, yalnızca bireysel önyargıların değil; aynı zamanda kurumsal yapıların, kültürel normların ve tarihsel güç ilişkilerinin de bir sonucudur. Ayrımcılık, genel itibarıyla bireylere veya gruplara yönelik olarak sahip oldukları yaş, ten rengi, toplumsal cinsiyet, dil, dini inanç, etnik köken, medeni durum, sağlık durumu, cinsel kimlik, siyasi görüş gibi çeşitli özellikleri nedeniyle eşit muamelede bulunulmaması ve onları haksızlığa uğratacak ölçüde önyargılı tutum ve davranışlara maruz kalmaları biçiminde tanımlanmaktadır (Ecevit, 2021, s. 36). Çoğunlukla sistematik ve yapısal bir karakter taşıyan ayrımcılık olgusu, yalnızca ayrımcılığa maruz kalan bireylerin değil, toplumun genel işleyişi açısından da ciddi sonuçlar ortaya çıkarmaktadır.

Çalışma yaşamında ayrımcılık; işe alım süreçlerinden terfi ve ücretlendirmeye, görev dağılımından işten çıkarma kararlarına kadar birçok aşamada kendini göstermektedir. Çalışma yaşamında karşı karşıya kalınan ayrımcılık olgusu çoğunlukla açık ve doğrudan olmayıp, örtük ve yapısal biçimlerde gerçekleşmekte, bu durum da ayrımcılığın tespit edilmesini zorlaştırmaktadır. Örneğin; çalışma hayatında aynı pozisyona başvuran ve eşit eğitim durumu, kabiliyet ve niteliklere sahip kişiler arasında, pozisyonun gerektirdiği kriterlerin göz ardı edilerek cinsiyete, yaşa veya etnik kökene ilişkin kalıp yargılar nedeniyle tercih yapılması ayrımcılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışma yaşamında ayrımcılık; liyakatin önüne geçen önyargılara dayalı olarak gerçekleşmekte ve hem bireysel potansiyelin bastırılmasına hem de kurumsal verimliliğin azalmasına neden olmaktadır. Bu durum, ayrımcılığın çok katmanlı ve çok boyutlu bir toplumsal sorun alanı olduğunu göstermektedir.

“Yaş ayrımcılığı (ageism)” kavramı ise; farklı yaş grubu içerisindeki bireylerin birbirlerine yönelik olarak geliştirdiği önyargıları, ayrımcı tutum ve davranışları ifade etmektedir (Butler, 1969, s. 243). Yaş ayrımcılığı, bireylerin yaşlarının, onlarda dezavantaja neden olacak biçimde kategorize edilmesi ve

nesiller arası dayanışmayı aşındırıcı şekilde kullanılmasıyla ortaya çıkmaktadır (WHO, 2021, s. 2). Çalışma hayatında yaş ayrımcılığı ise, bir çalışanın sadece yaşından kaynaklanan önyargılar nedeniyle istihdam edilme, terfi, eğitim veya işyeri ilişkilerinde dezavantajlı konuma düşmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır (Taylor ve Walker, 1994). Diğer bir ifadeyle, işyerinde yaşa dayalı ayrımcılık; çalışanın sahip olduğu bilgi, beceri, deneyim gibi özelliklerin göz ardı edilerek sırf kronolojik yaşından ötürü farklı muamele görmesi durumudur.

Literatürde yaş ayrımcılığına ilişkin pek çok çalışma bulunmakla birlikte, bu çalışmaların büyük bir kısmı teorik tartışmalar ve tutum analizleri düzeyinde kalmıştır (Allen vd., 2022; Palmore, 2004; Cary, Chasteen ve Remedios, 2017; North ve Fiske, 2016; Bae ve Choi, 2022). Özellikle Türkiye bağlamında, çalışanların bizzat deneyimledikleri yaş ayrımcılığı olaylarına odaklanan sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır (Şentürk, 2022; Altan ve Şişman, 2003; Arıcı, 2005; Topalhan ve Öğütoğulları, 2005; Baybora, 2007). Oysa demografik dönüşüm ışığında işgücü piyasalarında farklı kuşakların bir arada bulunma durumunun giderek artış gösterdiği günümüzde çalışanların maruz kaldığı ayrımcılığı doğru anlayabilmek için, bu olgunun doğrudan muhatabı olan bireylerin deneyimlerine kulak vermek gerekmektedir.

Ortalama yaşam süresinin uzamasına bağlı olarak kişiler daha uzun süre çalışma hayatında kalmakta ve ilgili literatür, bireylerin çalışma hayatında özellikle 50 yaşından sonra yaş ayrımcılığına maruz kaldıklarını göstermektedir (Palmore, 2004; Cary, Chasteen ve Remedios, 2017; Allen vd., 2022; Gee, Pavalko ve Long, 2007; Altan ve Şişman, 2003; Arıcı, 2005; Topalhan ve Öğütoğulları, 2005; Baybora, 2007; Topgül, 2016). Buradan hareketle çalışma, 50 yaş ve üstü bireylerin çalışma hayatında yaşadıkları ayrımcılık deneyimlerine odaklanmaktadır. Çalışmada kamu sektörü tercih edilmiş, kamu sektöründe yaş haddi olarak belirlenen 65 yaş³ katılımcı grubunun üst yaş sınırını oluşturmuştur. Araştırma; 50 yaş ve üzeri çalışanların iş hayatında maruz kaldıkları yaş ayrımcılığını anlamayı ve bu ayrımcılığın çalışanlar üzerindeki etkilerini değerlendirmeyi hedeflemektedir. Çalışma kapsamında, elde edilen bulgular doğrultusunda 50 yaş ve üzerindeki çalışanların çalışma

³ 5434 sayılı Emekli Sandığı Kanununun 40. maddesinde 65 yaş çalışma hayatında yer alma için yaş haddi olarak belirlenmiş, ilgili kanun maddesinde bu yaşı dolduranların kamu kurumlarına atanamayacağı ve çalışmaya devam edemeyecekleri belirtilmiştir.

hayatındaki varlıklarını sürdürmelerine yardımcı olabilecek çözüm önerileri geliştirilmiş ve işyerinde yaş ayrımcılığı ile mücadeleye yönelik politika önerileri sunulmuştur. Bu yönüyle araştırmanın hem literatürdeki boşluğun doldurulmasına hem de uygulamada farklı yaş gruplarının bir arada bulunduğu işgücü piyasalarında çalışma barışının sağlanması noktasında daha yapıcı ve kapsayıcı yaklaşımlar geliştirilmesine katkı sağlaması hedeflenmektedir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Nitel bir araştırma olan bu çalışmada fenomenolojik yaklaşım benimsenerek, katılımcıların yaş ayrımcılığına dair deneyimlerinin kendi bakış açılarıyla anlamlandırılması hedeflenmiştir. Çalışma yaşamında yaş ayrımcılığına ilişkin literatür incelendiğinde yaşa bağlı önyargıların çoğunlukla 40'lı yaşlardan itibaren başladığı ve 50'li yaşlarla birlikte belirgin biçimde artış gösterdiği görülmektedir (Lyons vd., 2018; Marchiondo, Gonzales ve Williams, 2019; Bae ve Choi, 2022). Bu nedenle, 50 yaş ve üzeri çalışanlara odaklanmak, işyerinde yaş ayrımcılığının en sık tezahür ettiği dönemleri incelemek açısından uygun görülmüştür. İlgili literatür incelendiğinde yapılan çalışmaların daha çok yaş ayrımcılığının teorik boyutuna odaklandığı; yapılan alan araştırmalarında ise “Kamu sektöründe çalışan 50 yaş ve üzeri bireylerin yaş ayrımcılığı deneyimleri nelerdir?” ve “Kamu sektöründe çeşitli pozisyonlarda çalışan 50 yaş ve üzeri bireylerin yaş ayrımcılığı deneyimlerinde idari amir ve çalışma arkadaşlarının tutumları nasıl etkili olmaktadır?” sorularının cevaplarına ilişkin yeterli bulgu olmadığı görülmektedir.

Saha araştırması boyunca görüşülecek kişi sayısını belirlemede veri doyumu (Patton, 2018) esas alınmıştır. Veri doyumu, katılımcıların söylemleri birbirini tekrar etmeye başladığında ve artık yeni bir bilgi akışı olmaması durumunda görüşme sayısının yeterli olacağına ilişkindir. Saha araştırması sürecinde örneklem grubunun özellikleri araştırmacıları kartopu örnekleme yoluna sevk etmiş; başlangıçta belirlenen birkaç katılımcı aracılığıyla diğer katılımcılara ulaşılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak, kamu sektöründe çeşitli kurumlarda görev yapan 24 çalışandan derinlemesine bilgiler toplanmıştır. Katılımcıların tamamı 50-65 yaş aralığında, büyük ölçüde emeklilik kriterlerini karşılayan ancak halen çalışmaya devam eden bireylerden oluşmaktadır. Araştırma kapsamını genişletmek ve farklı bakış

açılarını da değerlendirebilmek amacıyla, ayrıca yaşları 32-38 arasında değişen 6 genç kamu çalışanı ile de görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu ek görüşmeler, farklı kuşakların birbirleri hakkındaki düşünceleri ve yaş temelli ayrımcılığa yönelik algılarını anlamaya katkı sunmuştur. Dolayısıyla söz konusu görüşmeler yalnızca yardımcı ve destekleyici bir rol oynamaktadır. En kısa görüşme 34dakika, en uzun görüşme 53 dakika sürmüştür.

Toplam 30 görüşmeden elde edilen veriler, fenomenolojik analiz sürecine tabi tutulmuştur. Bu yöntemde amaç, bireylerin belirli bir olguyu nasıl algıladıklarını, deneyimlediklerini ve o olguya nasıl anlam yüklediklerini ortaya çıkarmaktır (van Manen, 1990; Moustakas, 1994; Creswell, 2013; Giorgi, 2009). Saha araştırması boyunca verilerin toplanması ile verilerin analizi eş zamanlı yürütülmüştür. Veri toplama sürecinde araştırmacılar tarafından oluşturulan aydınlatılmış onam formu ve yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Verilerin toplanması aşamasında derinlemesine görüşmeler sırasında katılımcıların onamı ile ses kaydı alınmıştır. Görüşmelerden elde edilen kayıtlar ve notlar, tekrar tekrar okunarak yaş ayrımcılığı ile ilgili ortaya çıkan ortak temalar ve örüntüler tespit edilmiştir. Verilerin analizinde, katılımcıların kendi ifadelerinin doğrudan alıntılanmasına özen gösterilerek, deneyimlerin derinlemesine anlaşılması amaçlanmıştır. Yapılan görüşmelerden elde edilen veriler yazılı metne dönüştürüldükten sonra MAXQDA2024 programı kullanılarak kodlamalar ve analizler yapılmıştır. Çalışmanın etik kurul izni Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Etik Komisyonunun 28.03.2023 tarihli toplantısında 28.04.2023/299786 evrak tarih/sayısıyla kabul edilmiştir.

KATILIMCILARA AİT BİLGİLER

Çalışma kapsamında 50-65 yaş aralığındaki 24 kamu personeli ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara ait yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, çalışma yılı, pozisyon, emeklilik yaşı gibi bilgilerin bilinmesi katılımcıların yaş ayrımcılığı deneyimlerini ortaya koymakta büyük önem arz etmektedir. Görüşme yapılan 50 yaş ve üzerindeki bireylerden 7'si kadın, 17'si erkektir. Kadın katılımcı sayısının görece düşük olması, toplumsal cinsiyet temelli farklılıkların kapsamlı bir biçimde analiz edilmesini sınırlandırmaktadır. Bu durum, özellikle emeklilik tercihleri ve iş yaşamından çekilme süreçlerinde cinsiyete

bağlı rollerin etkisini derinlemesine değerlendirme konusunda dikkatli bir yorumlamayı gerektirmektedir. Dolayısıyla, kadın katılımcı sayısının azlığı çalışmanın önemli bir metodolojik sınırlılığı olarak ifade edilebilir. Yaş dağılımları olarak bakıldığında 50-54 yaş arası 5 kişi, 55-59 yaş arası 7 kişi ve 60-64 yaş arası 12 kişi ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Eğitim düzeylerini incelediğimizde katılımcılardan 6'sı lisansüstü, 12'si lisans, 3'ü ön lisans, 3'ü ise lise mezunudur. Kurumdaki pozisyonları incelendiğinde 8 katılımcı memur, 6 katılımcı kurum uzmanı, 4 katılımcı mühendis, 4 katılımcı teknisyen, 1 katılımcı veteriner, 1 katılımcı ise sözleşmeli personeldir. Çalışma süreleri incelendiğinde ise yalnızca bir katılımcı 25 yıl altında tecrübeye sahipken, 8 katılımcı 25-35 yıl arasında tecrübeye sahiptir. 15 katılımcı ise 36 ve üzeri yıllık tecrübeye sahiptir. Emekliliğe hak etme durumları incelendiğinde ise yalnızca bir katılımcının emekliliği hak etmediği görülmekte; 50 yaşındaki söz konusu katılımcının 19 yıllık iş tecrübesi bulunmaktadır.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Bilgiler

Katılımcı Kodu	Yaş	Cinsiyet	Medeni Durumları	Eğitim Düzeyleri	Kurumdaki Pozisyonları	Çalışma Süreleri	Emekliliği Hak Etme Durumları
K1	59	Kadın	Evli	Lisans	Mühendis	35 Yıl	Hak Kazandım
K2	52	Kadın	Evli	Yüksek Lisans	Kurum Uzmanı	30 Yıl	Hak Kazandım
K3	54	Kadın	Bekar/ Boşanmış	Lisans	Kurum Uzmanı	32 Yıl	Hak Kazandım
K4	57	Kadın	Bekar/ Boşanmış	Lisans	Memur	39 Yıl	Hak Kazandım
K5	58	Kadın	Evli	Lisans	Memur	35 Yıl	Hak Kazandım
K6	60	Kadın	Evli	Lisans	Sözleşmeli Personel	36 Yıl	Hak Kazandım
K7	60	Kadın	Evli	Lisans	Mühendis	36 Yıl	Hak Kazandım
K8	63	Erkek	Evli	Lise	Memur	43 Yıl	Hak Kazandım
K9	59	Erkek	Evli	Lisans	Memur	30 Yıl	Hak Kazandım
K10	64	Erkek	Evli	Lise	Teknisyen	44 Yıl	Hak Kazandım
K11	50	Erkek	Evli	Lise	Memur	28 Yıl	Hak Kazandım
K12	59	Erkek	Evli	Önlisans	Teknisyen	37 Yıl	Hak Kazandım

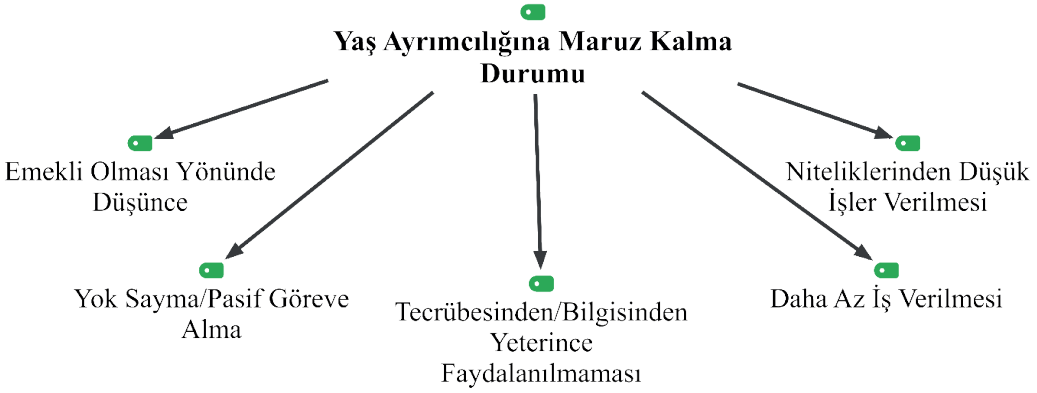
K13	64	Erkek	Evli	Önlisans	Teknisyen	39 Yıl	Hak Kazandım
K14	61	Erkek	Evli	Önlisans	Teknisyen	41 Yıl	Hak Kazandım
K15	59	Erkek	Evli	Lisans	Memur	32 Yıl	Hak Kazandım
K16	63	Erkek	Evli	Yüksek Lisans	Kurum Uzmanı	37 Yıl	Hak Kazandım
K17	62	Erkek	Evli	Lisans	Veteriner	38 Yıl	Hak Kazandım
K18	50	Erkek	Evli	Yüksek Lisans	Kurum Uzmanı	32 Yıl	Hak Kazandım
K19	50	Erkek	Evli	Lisans	Mühendis	19 Yıl	Hak Kazanmadım
K20	57	Erkek	Evli	Yüksek Lisans	Kurum Uzmanı	25 Yıl	Hak Kazandım
K21	61	Erkek	Evli	Lisans	Memur	35 Yıl	Hak Kazandım
K22	62	Erkek	Evli	Yüksek Lisans	Kurum Uzmanı	38 Yıl	Hak Kazandım
K23	63	Erkek	Evli	Lisans	Memur	41 Yıl	Hak Kazandım
K24	64	Erkek	Evli	Yüksek Lisans	Mühendis	40 Yıl	Hak Kazandım

BULGULAR

1. Katılımcıların Yaş Ayrımcılığına Maruz Kalma Durumları

Nitel analiz sonucunda, kamu sektöründe 50 yaş ve üzeri çalışanların işyerinde maruz kaldıkları yaş ayrımcılığı deneyimlerine ilişkin çeşitli temalar ortaya çıkarılmıştır. Katılımcıların anlattıkları olaylar ve durumlar, yaş ayrımcılığının iş ortamında yaygın olarak emekliliğe yönelik baskı, yok sayılma/pasif göreve alınma, deneyim ve tecrübelerinin göz ardı edilmesi, niteliklerinin altında işler verilmesi ve iş yükünün azaltılması biçiminde tezahür ettiğini göstermektedir.

Tablo 2. Katılımcıların Yaş Ayrımcılığına Maruz Kalma Durumları

Yok Sayılma, Pasifleştirme ve Emeklilik Baskısı: Birçok katılımcı, işyerinde üstleri veya çalışma arkadaşları tarafından açık ya da örtük biçimde “Artık emekli olmanızın zamanı gelmedi mi?” şeklinde baskılara maruz kaldıklarını belirtmiştir. Özellikle yönetici pozisyonunda yer alanların, belirli bir yaştan üzerindeki personeli aktif karar alma pozisyonlarından çekerek daha arka planda kalan görevlere atama eğiliminde olduğu vurgulanmıştır. Katılımcılar, “*Tecrübeme ve yıllarca yaptığım işe rağmen beni danışman pozisyonuna çektiler, gençler ön plana çıktı.*” gibi ifadelerle, ilerleyen yaşları nedeniyle kenara itildikleri duygusunu dile getirmişlerdir. Katılımcılar karar alma süreçlerine dahil edilmediklerini, toplantılara çağırılmadıklarını, fikirlerinin dinlenmediğini de vurgulamaktadırlar. Söz konusu duruma ilişkin deneyimini bir kadın katılımcı şu şekilde ifade etmiştir: “...mesela yapılan işlerde bazen abla biz hallettik gibi şey yapıyorlar yani hani sen daha yavaş yaparsın gibi... bunca yıllık hizmetten sonra benim hoşuma giden bir şey değil yani.” Bu kapsamda en sık bahsedilen konulardan biri de emeklilik yönünde telkinler olmuştur. Bazı çalışanlar, performanslarına veya istekliliklerine bakılmaksızın sırf yaşları nedeniyle emekli olmaya zorlandıklarını, sürekli “Ne zaman emekli olacaksın?” sorusuna maruz kaldıklarını aktarmıştır. 59 yaşındaki bir katılımcının emeklilik baskısına yönelik “...bizlere bu yaşta hala niye çalışıyorsun diye bakıyorlar. Hani şey gibi devlet hala niye maaş veriyor sana çalışma evde otur...” biçimindeki ifadesi oldukça çarpıcı bulunmaktadır. Dolayısıyla, işyerinde 50 yaş ve üzerindeki personele yönelik yaygın tutumun,

onları pasif roller vererek veya emekli olmaya teşvik ederek işgücünden çekilmeye zorlamak olduğu anlaşılmaktadır.

Deneyimin Göz Ardı Edilmesi: Katılımcıların hemen hepsi, yılların birikimiyle elde ettikleri mesleki bilgi ve tecrübelerinin yeterince değerlendirilmediğinden şikâyetçidir. Birçok deneyimli çalışan, genç meslektaşlarına mentorluk yapabilecek, önemli katkılar sunabilecek durumda olmalarına rağmen, yöneticilerin veya kurum kültürünün bu birikimi görmezden geldiğini ifade etmiştir. Örneğin, 35 yıldır aynı kurumda mühendis olarak çalışan bir katılımcı şunları söylemiştir: *“Bizim gördüğümüz nice vakalar var, yeni gelen arkadaşlara aktarabiliriz. Fakat fikrimiz sorulmuyor, projelerde kritik noktalara gençler getiriliyor. Deneyimimize değer verilmediğini hissediyoruz.”* Bu ifadeler, 50 yaş üstündeki çalışanların kuruma sadakat ve bilgi anlamında büyük bir sermaye biriktirmiş olmalarına karşın, karar alma süreçleri ve önemli projelerde dışlandıklarını göstermektedir. Daha genç yaştaki çalışanlar ise görüşmelerde, bazı 50 yaş üstündeki çalışanların bilgi ve deneyimlerini paylaşmada isteksiz oldukları yönünde bir algıya sahip olduklarını dile getirmişlerdir. 32 yaşındaki bir çalışan, *“Bazı abiler bildiklerini paylaşmıyor, kendine saklıyor gibi geliyor”* diyerek bu algıyı aktarmıştır. Buna karşılık, yaşlı çalışanlar gençlerle bilgi paylaşımına açık olduklarını ancak *“nasıl olsa anlamazlar”* veya *“bize soran yok”* şeklinde iki taraflı bir kopukluğun mevcut olduğunu belirtmektedirler. Bu karşılıklı algı farklılığı, kurum içinde kuşaklararası iletişim eksikliğinin bir göstergesi olarak dikkat çekmektedir.

Niteliklerin Altında İşler Verilmesi ve İş Yükünün Azaltılması: Görüşmelere katılan çalışanların çoğu, ilerleyen yaşlarıyla birlikte kendilerine verilen görevlerin daha düşük profilli hale geldiğini, adeta iş yükünün hafifletilmesi bahanesiyle rutin ve basit işlerde istihdam edildiklerini anlatmıştır. Örneğin, daha önce saha denetimleri yapan bir uzman, 55 yaşından sonra büro işlerine çekildiğini ve hareketli görevlere genç personelin atandığını belirtmiştir. Bir başka katılımcı ise, *“Mühendislik formasyonum var ama yaşımla ilerleyince bana neredeyse çaycıya verilecek işler teklif edildi”* diyerek uğradığı değersizleştirmeyi vurgulamıştır. Pek çok katılımcı teknolojik gelişmelere uyum sağlamakta güçlük yaşamalarının da kendilerine “daha az iş verilmesine” ya da “niteliklerinden düşük

işler verilmesine” neden olduğunu düşünmektedir. Katılımcılara arşiv işi, çay getirme, fotokopi çekme gibi niteliklerinin altında işler verildiği görülmektedir. Katılımcılardan biri yaşadığı olumsuz deneyimleri “... daha da üstüne gelip mesela daha da olmayacak işleri, angarya işleri, basit işleri şunlara verip böyle zorlaştırıyorlar.” biçiminde ifade etmiştir. Bu tür uygulamalar, görünürde iyi niyetle yapılsa bile, aslında çalışanların mesleki saygınlık ve tatmin duygusunu zedelemekte ve yaşa dayalı ayrımcılığın bir formu olarak karşımıza çıkmaktadır. Niteliklerinin altında görevlere layık görülmek, katılımcılara göre, “artık sana güvenmiyoruz” mesajı içerdiğinden psikolojik olarak yıpratıcı bir etki yaratmaktadır.

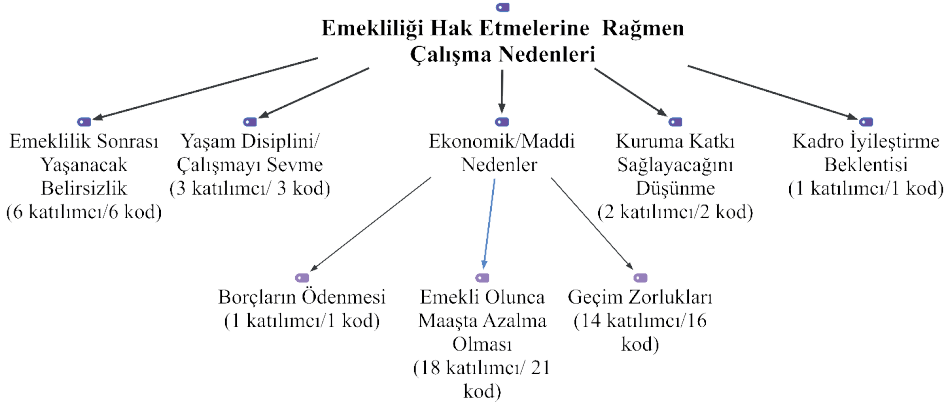
Yukarıdaki ayrımcılık biçimleri, katılımcıların büyük çoğunluğu tarafından bir şekilde deneyimlenmiştir. Örneğin, 24 katılımcının 20’si, ilerleyen yaşları nedeniyle *terfi edememe veya önemli projelerde görevlendirilmeme* durumunu yaşadıklarını ifade etmiştir. Benzer şekilde 18 katılımcı, emeklilik konusunda doğrudan ya da imalı baskılar hissettiğini belirtmiştir. Bu ayrımcı tutumları bizzat deneyimleyen çalışanlar, iş hayatının bu döneminde karşılaştıkları muamelenin kendileri için son derece motivasyon kırıcı olduğunu dile getirmektedir. Bunun bir sonucu olarak bazıları, işlerine olan bağlılıklarının ve kuruma aidiyet duygularının zayıfladığını ifade etmiştir.

2. Katılımcıların Yaşadıkları Deneyime İlişkin Düşünceleri

Katılımcıların maruz kaldıkları bu tutumlar karşısında geliştirdikleri bazı ortak tepkiler de dikkat çekmektedir. Örneğin, pek çok deneyimli çalışan, kendilerine haksızlık yapıldığını düşündükleri konularda doğrudan çatışmaya girmek yerine geri çekilme veya kabullenme eğilimi göstermektedir. “*Sesimizi çıkarsak ‘tecrübene saygısızlık ediyorsun’ diyorlar, çıkarmasak yok sayılıyor*” diyen bir katılımcı, içinde bulunduğu ikilemi özetlemektedir. Bu ifade, 50 yaş üstü çalışanların maruz kaldıkları ayrımcılık karşısında çoğu zaman çaresiz hissettiklerini ve kurumdaki konumlarını korumak için durumu kabullenmeye çalıştıklarını göstermektedir.

Bulgular yalnızca ayrımcılık deneyimleriyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda katılımcıların çalışmaya devam etmekteki motivasyonlarına dair ipuçları da vermiştir. Görüşülen 24 çalışanın büyük bölümü, aslında emekliliğe hak

kazanmış olmalarına rağmen çeşitli gerekçelerle çalışmayı sürdürdüklerini belirtmiştir.

Tablo 3. Emekliliğe Hak Kazanan Katılımcıların Çalışmaya Devam Etme Nedenleri

Tablo 3 incelendiğinde söz konusu gerekçelerin başında ekonomik nedenlerin geldiği görülmektedir. Katılımcılardan 18'i, emeklilik sonrasında alacakları maaşın mevcut gelirlerine kıyasla çok düşük kalacağı endişesiyle (emekli olmaları durumunda maaşlarının 1/3'ünün düşeceğini öngörmektedirler) emekli olmadıklarını açıkça ifade etmişlerdir. Özellikle hayat pahalılığının arttığı son yıllarda, aktif çalışmayı bırakmanın maddi açıdan ciddi bir yaşam standardı düşüşüne yol açacağını düşünen bu kişiler için çalışmaya devam etmek bir zorunluluk halini almıştır. Katılımcıların büyük bölümü tarafından sarf edilen “Emekli olsam maaşım yarıya düşecek, geçinemem” sözleri, bu ekonomik kaygıyı özetlemektedir.

Bunun yanı sıra, çalışma hayatının sosyal ve psikolojik getirileri de katılımcıların işte kalma kararlarında rol oynamaktadır. 14 katılımcı, çalışmanın onlara bir amaç duygusu verdiğini, evde boş oturmak yerine üretken olmayı tercih ettiklerini belirtmiştir. “Evde duramam, çalışmak beni zinde tutuyor” veya “İşyerine gitmek, insanlarla olmak bana iyi geliyor” diyen katılımcılar, işin sadece maddi değil, aynı zamanda manevi doyum sağladığını vurgulamışlardır. Bazıları ise emekli olduktan sonra “yapacak bir şey bulamama” endişesi taşıdığını, işin yaşamlarının önemli bir parçası haline geldiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla, ekonomik zorunluluklar kadar işin

sağladığı sosyal çevre ve alışkanlıklar, bu bireylerin çalışmaya devam etme kararlarını etkilemektedir.

Öte yandan, araştırma bulguları cinsiyete dayalı farklılıklar olabileceğine dair de işaretler sunmaktadır. Görüşülen grup içerisindeki kadın katılımcı sayısı az olmakla birlikte (örneğin toplam 24 kişinin sadece 7'si kadındır), mevcut veriler kadın çalışanların erkek meslektaşlarına kıyasla daha erken yaşlarda emekli olma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Kadın katılımcılar, genellikle ailevi sorumluluklar ve toplumun kadınlara biçtiği roller nedeniyle iş yaşamından daha erken çekilmeyi tercih edebildiklerini belirtmişlerdir. Bir kadın katılımcı, *“Eşim benden geç emekli olacak, zaten kadınlar için evde de iş bitmiyor, biraz da torunlara vakit ayırayım diye düşündüm”* diyerek bu eğilimi dile getirmiştir. Erkek katılımcıların anlatımlarında da eşlerinin kendilerinden önce emekli olduğu ve evde daha fazla vakit geçirmeye başladığı belirtilmiştir. Bu durum, toplumsal cinsiyet rollerinin emeklilik kararlarında etkili olabileceğini göstermektedir. Ancak araştırmadaki kadın katılımcı sayısının sınırlı oluşu nedeniyle, bu bulgunun genellenmesi veya derinlemesine yorumlanması temkinli yaklaşılması gereken bir noktadır.

3. Genç Çalışma Arkadaşlarının 50 Yaş Üzeri Çalışan Kişilere Karşı Düşünceleri

Araştırmada genç çalışanlarla yapılan görüşmelerden elde edilen bulgulara göre ise 32-38 yaş aralığındaki genç çalışanlar, 50 yaş ve üzerindeki iş arkadaşları hakkında bazı önyargılara sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Daha genç yaştaki çalışanlarda, daha ileri yaştaki çalışanların işleri yavaşlatacağına, sorumluluklarını yerine getiremeyeceklerine ilişkin düşünceleri bulunduğu görülmektedir. Daha genç yaştaki çalışanlar ile yapılan görüşmelerde yaşlı çalışanlarla alakalı en büyük önyargılarının literatürle benzer şekilde (Scheiber, 2014; North ve Fiske, 2016) teknolojiye uyum sağlama konusunda olduğu görülmektedir. Daha genç yaştaki çalışanlar, daha ileri yaştaki çalışanların yeni teknoloji ve yöntemlere uyum sağlamakta zorlanmalarının yanı sıra; eski kuşak alışkanlıklarını sürdürdükleri ve bilgilerini gençlere aktarma konusunda isteksiz olabildiklerini savunmaktadırlar.

İlginç şekilde, 50 yaş ve üzerindeki çalışanlar da daha genç yaşlardaki çalışma arkadaşlarının kendilerine karşı anlayışsız olabildiğini ve sırf yaşça

büyük oldukları için onları “dinlemeye değer görmediklerini” aktarmışlardır. Bu karşılıklı algılar, işyerinde kuşaklar arası bir iletişim kopukluğu ve önyargı sorunu olduğunu ortaya koymaktadır. Her iki grubun da birbirine dair yanlış genellemeleri, iş birliği ve bilgi paylaşımını olumsuz etkileyebilmektedir. Diğer yandan çalışma hayatında karşı karşıya kalınan çeşitli ayrımcılık biçimlerinden biri olan yaş ayrımcılığının çalışanların sağlık durumu üzerinde de olumsuz birtakım sonuçlara neden olduğu pek çok farklı araştırmanın bulguları arasında yer almaktadır (Lyons vd, 2018; Marchiondo, Gonzales ve Williams, 2019; Bae ve Choi, 2022). Katılımcılardan biri yaşadığı ayrımcılığın derinliğini ve kendisinde yarattığı etkileri şu sözlerle ifade etmektedir: *“Yaş ayrımcılığı beni bazen bunalıma sürüklüyor. (...) Oysa yaş bir rakam benim yaptıklarım becerilerim asıl beni betimler. Bir rakam kümesine takılıp ona göre muamele haksızlık”*.

Araştırma bulguları, kamu sektöründe ileri yaş çalışanların ciddi düzeyde yaş ayrımcılığına maruz kaldıklarını ve bunun farklı biçimlerde tezahür ettiğini göstermiştir. Katılımcılar, bir yandan kurumsal ayrımcılık pratikleriyle mücadele ederken diğer yandan ekonomik ve sosyal gerekçelerle çalışma yaşamında kalmaya devam etmektedir. Bu durum, yaşlı çalışanların iş hayatındaki konumlarının ne denli çelişkili ve hassas bir dengede olduğunu ortaya koymaktadır: Bir tarafta topluma ve kuruma katkı sunmaya devam eden deneyimli emekçiler, diğer tarafta ise onların bu katkılarını gölgeleyen önyargılar ve dışlanma riskleri bulunmaktadır.

Araştırmanın bulguları, çalışma hayatında yaş ayrımcılığının varlığını ve çeşitliliğini ortaya koyarken, literatürdeki önceki çalışmalarla da önemli paralellikler göstermektedir. Öncelikle, katılımcıların deneyimlediği emeklilik baskısı ve pasif görevlere çekilme durumu, daha önceki araştırmalarda vurgulanan kurumsal ayrımcılık örüntülerini doğrular niteliktedir. Nitekim Altan ve Şişman (2003, s. 20) ile Arıcı (2005, s. 931)’nın çalışmaları, çalışanların 50’li yaşlara ulaşması ile işyerinde maruz kaldıkları ayrımcılığın belirginleştiğini ve bu ayrımcılığın çoğunlukla onları erken emekliliğe zorlamak veya önemli pozisyonlardan uzaklaştırmak biçiminde tezahür ettiğini belirtmiştir. Bu çalışmada da 50 yaş üstü kamu çalışanlarının benzer muamelelerle karşılaşıyor oluşu, söz konusu olgunun Türkiye kamu sektörü bağlamında da geçerli olduğunu düşündürmektedir.

Deneyimli çalışanların göz ardı edilmesi ve niteliklerinin altında işlere yönlendirilmesi de literatürde sıkça tartışılan bir yaş ayrımcılığı biçimidir. Çalışmaya katılan bireylerin “deneyimlerimize değer verilmiyor” şeklindeki ortak söylemleri, işgücündeki yaşlı bireylerin üretkenlik ve öğrenme kapasitelerine ilişkin olumsuz stereotiplerle karşı karşıya kaldıklarına işaret etmektedir. Guttermann (2022, s. 1) tarafından vurgulandığı üzere, ileri yaştaki çalışanlar birçok işveren tarafından verimsiz, değişime kapalı ve teknolojik yeniliklere uyum sağlayamayan kişiler olarak görülmekte; bu da sahip oldukları deneyim ve yeterliliklerin değersizleştirilmesine yol açmaktadır. Bizim bulgularımız da bu yargıyı destekler biçimde, bazı genç çalışanların yaşlı meslektaşlarını “*öğrenmeye kapalı*” olarak nitelendirdiğini ortaya koymuştur. Ancak, burada dikkat çekilmesi gereken önemli bir nokta, söz konusu genellemelerin her zaman gerçeği yansıtmadığıdır. Literatürde, farklı yaş gruplarında yer alan çalışanlar arasında verimlilik ve performans açısından belirgin bir fark olmadığını ortaya koyan pek çok çalışma bulunmaktadır (örneğin bkz. McEvoy ve Cascio, 1989; Salthouse ve Maurer, 1996; Ng ve Feldman, 2008). Gerçekte, araştırmadaki 50 yaş ve üzerindeki çalışanlar da kendilerine fırsat verildiğinde ve uygun koşullar sağlandığında işlerine etkin bir şekilde katkı sunmaya devam edebileceklerini belirtmişlerdir. Nitelik altı işlere kaydırılma uygulamalarının, çalışanların motivasyonunu düşürerek kurumsal verimliliği olumsuz etkileyebileceği hem literatür hem de bulgularımız tarafından ortaya konulan bir gerçektir.

Yaş ayrımcılığına dair kalıp yargılar ve gerçekler arasındaki ilişkiyi tartışırken, eğitim ve uyum sağlama konusundaki bulgulara da değinmek gerekir. Çalışmada, 50 yaş ve üstündeki çalışanlar teknolojiye uyum sağlama konusunda gençlere kıyasla daha çok zorlandıklarını kısmen kabul etmiş, ancak bu zorluğun büyütülerek kendilerine karşı bir önyargı malzemesi haline getirildiğini vurgulamışlardır. Ng ve Feldman (2012) tarafından yapılan bir araştırma, ileri yaştaki çalışanlara atfedilen birçok olumsuz stereotip arasında sadece eğitim ve kariyer geliştirme faaliyetlerine katılım isteksizliği yargısının kısmen doğruluk payı bulunduğunu, diğer yaygın yargıların ise genellikle geçersiz olduğunu göstermiştir. Bu durum, ileri yaşlardaki çalışanların yeni beceriler kazanma ve değişime ayak uydurma konusunda isteksiz oldukları yönündeki genellemenin evrensel bir gerçek olmayıp bireysel farklılıklara bağlı olduğunu

ortaya koymaktadır. Nitekim araştırmanın katılımcılarının önemli bir kısmı da gerekli eğitim fırsatları sunulduğunda teknoloji kullanımına uyum sağlayabildiklerini ancak kurumlarda genellikle “bu yaştan sonra öğrenemez” şeklindeki peşin hükümlü yaklaşımların bu tür eğitim imkanlarını onlardan esirgediğini belirtmişlerdir. Bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde, ilerleyen yaşın beraberinde teknolojiye uyum sorununu getirebileceği, bununla birlikte eğitim ve destek programlarıyla bu sorunun ortadan kaldırılabilceği düşünülmektedir. Dolayısıyla teknolojik uyum sorununun ayrımcılığı meşrulaştıracak bir bahane olarak görülmesi büyük bir yanılgıdır.

Araştırma, işyerindeki kuşaklar arası etkileşim ve algılar konusunda da önemli ipuçları sunmaktadır. Genç çalışanların, ileri yaştaki çalışanlarla ilgili dile getirdiği “*bilgi paylaşmıyorlar*” eleştirisi ile yaşlı çalışanların “*bize danışılmıyor*” serzenişi bir arada değerlendirildiğinde, aslında sorunlu bir iletişim döngüsü olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, literatürde ifade edilen karşılıklı yaş ayrımcılığı olgusuyla örtüşmektedir. Kimi çalışmalara göre, sadece daha genç yaşlardaki çalışanların daha ileri yaşlardaki çalışanlara yönelik bazı önyargıları olmayıp, daha ileri yaşlardaki çalışanların da daha genç yaşlardaki çalışanlara ilişkin kalıp yargıları bulunmaktadır (Wilson ve Kan, 2006; Malinen ve Johnston, 2013). Genç katılımcılar daha ileri yaştaki çalışma arkadaşlarını değişime dirençli ve bilgiyi tekeline alan kişiler olarak görürken, 50 yaş ve üstündeki katılımcılar da genç çalışma arkadaşlarını deneyimsiz ve sabırsız olarak nitelendirmektedirler. Bu karşılıklı stereotipler, kurumsal iletişimi ve takım çalışmasını sekteye uğratarak hem bireyler arası çatışmalara hem de verimsizliğe yol açabilir. Bu araştırma grubunda da benzeri bir tablo gözlenmiş; her iki kuşak da diğerinin kendisine karşı önyargılı olduğunu düşünmüştür. Bu bulgu, işyerlerinde sadece yaş ayrımcılığına yönelik değil, kuşaklar arası diyalogu geliştirmeye yönelik girişimlerin de önem taşıdığını göstermektedir.

Çalışmanın ortaya koyduğu bir diğer tartışma konusu da ayrımcılığın kesişimselliğine ilişkindir. Bu noktada bireylerin yalnızca tek bir kimlik özelliğinden dolayı değil; kesişen kimliklerden kaynaklı olarak da çoklu ayrımcılık biçimlerine maruz kalabilecekleri vurgulanmalıdır. Çalışmada yaş ve cinsiyet kesişimselliği nedeniyle 50 yaş üstündeki kadın katılımcıların;

toplumsal rol beklentileri nedeniyle, iş yaşamından çekilme konusunda erkeklere göre daha erken karar alabileceği bulgusu dikkat çekmektedir. Bu durum literatürde, özellikle kadınların orta yaş ve sonrasında karşı karşıya kaldığı “çifte yük” (hem iş hem ev içi sorumluluklar) ile ilişkilendirilmektedir (Irmak, 2020, s. 180). Araştırmadaki kadın katılımcılar da benzer şekilde, ailevi sorumluluklar veya eşlerinin beklentileri nedeniyle emekliliği erkek meslektaşlarından daha erken düşünmüşlerdir. Ancak kadın katılımcı sayısının sınırlı olması, bu konuda genelleyici çıkarımlar yapmasını engeller niteliktedir. Yine de bulgular toplumsal cinsiyet rollerinin yaş ayrımcılığı ve emeklilik deneyimi üzerindeki etkisine dair literatürdeki tartışmaları desteklemektedir. Bu konuda gelecekte daha geniş katılımlı ve spesifik araştırmalar yapılarak, kadın ve erkek çalışanların yaş ayrımcılığı deneyimlerindeki benzerlik ve farklılıklar daha iyi anlaşılabilir.

Genel olarak, araştırmanın sonuçları, iş hayatında yaş ayrımcılığının çok boyutlu bir sorun olduğunu ve hem bireysel önyargılar hem de kurumsal uygulamalar tarafından beslenebildiğini göstermektedir. Katılımcıların deneyimleri, yaş ayrımcılığının kariyer gelişiminden günlük iş ilişkilerine kadar geniş bir yelpazede etkili olabileceğini ortaya koymaktadır. Dahası, bu sorunun sadece ileri yaştaki çalışanları değil, kurumdaki tüm kuşakları ilgilendiren bir tarafı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü yaş ayrımcılığı, çalışma ortamında kuşaklar arası çatışmayı tetikleyerek genel bir işyeri iklimi sorununa dönüşebilmektedir.

Diğer yandan, yaşlı çalışanların işte kalma nedenleri üzerinden bakıldığında, çalışanlar açısından ekonomik güvencenin yetersizliği ve işin psikososyal önemi gibi faktörlerin emeklilik kararlarını erteledikleri görülmektedir. Bu bulgu, emeklilik politikalarının ve sosyal güvenlik sisteminin yaşlı çalışan davranışları üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Katılımcıların önemli bir kısmı, emeklilik durumunda yaşam standartlarının düşeceği endişesiyle çalışmaya devam ettiğini belirtmiştir. Bu durum, emeklilik maaşlarının yeterliliği ve emekliliğe teşvik edici uygulamaların (kısmi emeklilik, yarı zamanlı çalışma gibi) eksikliği konularını gündeme getirmektedir. Aynı şekilde, çalışmanın bireylere sunduğu sosyal kimlik ve meşguliyet duygusu, emeklilik sonrası dönemin cazip görünmemesine yol

açabilmektedir. Bu tespitler, sadece işyerinde ayrımcılığın önlenmesi değil, aynı zamanda ileri yaştaki çalışanların ihtiyaçlarına duyarlı politikaların geliştirilmesi gerektiğini de ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, elde edilen bulguların ışığında denilebilir ki çalışma hayatında yaş ayrımcılığı hem kurumsal hem toplumsal düzeyde ele alınması gereken kapsamlı bir sorundur. Yaşlı çalışanlar, sahip oldukları bilgi birikimi ve sadakat gibi güçlü yönlerle kurumlarına değer katmaya devam edebilecek durumdayken, sırf yaşları nedeniyle dışlanma riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu ise sadece o çalışanların kariyer tatminini değil, kurumlardaki kolektif deneyim ve öğrenme kültürünü de olumsuz etkilemektedir. Tartışma bölümünde ele alınan bu sorunların çözümü, bir sonraki bölümde detaylandırılan çeşitli önerilerin hayata geçirilmesiyle mümkün olabilecektir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yukarıdaki bulgular ve tartışmalar, iş yaşamında yaş ayrımcılığının gerçek ve kayda değer bir mesele olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Kamu sektöründe 50 yaş ve üzeri çalışanlar üzerinde gerçekleştirilen bu nitel araştırma, yaşa dayalı önyargı ve tutumların çalışanların günlük deneyimlerini nasıl şekillendirdiğine ışık tutmuştur. Araştırma; deneyimli çalışanların işyerlerinde zaman zaman değersizleştirilme duygusuna kapıldıkları, sahip oldukları birikime rağmen kenara itilmenin huzursuzluğunu yaşadıklarını göstermektedir. Bununla birlikte, aynı çalışanlar hem kurumlarına hem de topluma katkıda bulunmaya devam etmeyi istemekte; ekonomik gereklilikler ve işin sunduğu manevi tatmin dolayısıyla çalışma hayatında kalmayı tercih etmektedirler.

Bu durum, iki önemli mesaj vermektedir: Birincisi, ileri yaştaki deneyimli çalışanlar değerli bir kaynak olarak görülmelidir. Yıllara dayanan tecrübelerinin, kurumsal hafızayı oluşturarak iş süreçlerinin iyileştirilmesine katkı sağlayacağı, daha genç yaştaki çalışma arkadaşlarına rehberlik edebilecekleri düşünülmektedir. İkincisi, bu değerli kaynağın verimli kullanılmasının yaş ayrımcılığı ile mücadele edilerek daha kapsayıcı ve farklı yaş gruplarının bir arada çalışabileceği çalışma ortamlarının yaratılması gerekmektedir. Aksi takdirde, tecrübeli işgücü motivasyon kaybı yaşayarak çalışma yaşamından erken ayrılacak, bu da kurumsal bilginin sürekliliğinin

kesintiye uğramasına ve ekonomik açıdan aktif nüfusun daralmasına yol açacaktır.

Bu doğrultuda, araştırmanın bulgularına dayanarak çeşitli çözüm önerileri geliştirilmiştir. Söz konusu öneriler hem kurumsal politika yapıcılarına hem de daha geniş çapta sosyal politikalara rehberlik edecek niteliktedir:

- **Farkındalık ve Eğitim Programları:** İşyerlerinde yöneticilerden başlayarak tüm çalışanlara yönelik yaş ayrımcılığı farkındalık eğitimleri düzenlenmelidir. Bu eğitimlerde, ileri yaşlardaki çalışanlara yönelik bilinçsiz önyargıların (örneğin “uyum sağlayamaz”, “verimsizdir” yargılarının) kurumsal kültüre zararları anlatılmalı ve farklı yaş gruplarının güçlü yönleri vurgulanmalıdır. Farklı yaş gruplarında yer alan çalışanların birbirlerinin bakış açılarını anlamalarını sağlayacak atölye çalışmaları ve seminerler gerçekleştirilerek farklı yaş grupları arasında empati duygusunun artırılabilceği düşünülmektedir. Örneğin, kuşaklar arası iletişim temalı programlar ile her iki yaş grubunun da birbirinin deneyim ve beklentilerini daha iyi kavraması sağlanabilecektir.

- **Kuşaklar Arası İşbirliğini Teşvik:** Kurum içinde mentorluk ve tersine mentorluk (reverse-mentoring) sistemleri kurulmalıdır. Deneyimli çalışanlar, sahip oldukları bilgi ve birikimi genç çalışanlara aktarmaları için teşvik edilmelidir. Bu amaçla, proje ekipleri oluşturulurken farklı yaş gruplarının birlikte çalışabileceği şekilde karışık takımlar kurulabilir. Örneğin, yeni bir proje ya da birim oluşturulurken hem genç hem de kıdemli çalışanların bir arada yer alacağı şekilde bir görev dağılımı yapmak, herkesin birbirinden öğrenebileceği bir ortam yaratacaktır. Mentorluk sistemleri, ileri yaştaki tecrübeli çalışanlara değer verildiği mesajını güçlendirecek; genç çalışanların da tecrübeden faydalanmasını kolaylaştıracaktır. Tersine mentorluk yoluyla da gençlerin teknoloji ve yeni trendler konusundaki bilgi birikimlerinin ileri yaştaki çalışanlarla paylaşılabilceği, böylece çift yönlü bir öğrenme ortamının oluşturulabilceği düşünülmektedir.

- **Sürekli Öğrenme ve Teknoloji Desteği:** Daha ileri yaştaki çalışanların değişen iş koşullarına uyum sağlamasını kolaylaştırmak için sürekli eğitim fırsatları sunulmalıdır. Özellikle teknolojik yenilikler konusunda düzenli hizmet içi eğitimler ve atölyeler düzenlenerek, çalışanların kendilerini

güncel tutmaları sağlanabilir. Kurumlar, ileri yaştaki çalışanların eğitimlere katılımını teşvik etmeli, hatta bu katılımı özgeçmişlerinde ve performans değerlendirmelerinde olumlu bir kriter olarak ele almalıdır. “Öğrenmenin yaşı yoktur” anlayışıyla, 50+ çalışanlara özel teknolojik okuryazarlık programları veya mesleki gelişim kursları hazırlanabilir. Bu sayede, hem daha ileri yaştaki çalışanların özgüveni artacak hem de gençlerle ortak bir dil yakalamaları mümkün olacaktır. Eğitimde kapsayıcılık, yaş ayrımcılığının panzehirlerinden biri olarak görülmelidir.

- **Esnek Çalışma ve Emeklilik Modelleri:** Çalışma hayatının son döneminde bulunan bireylerin ihtiyaçlarına uygun esnek çalışma düzenlemeleri uygulanmalıdır. Örneğin, yarı zamanlı çalışma, esnek mesai saatleri veya uzaktan çalışma gibi uygulamalar, daha ileri yaştaki çalışanların iş-özel yaşam dengesini daha rahat kurmalarına yardımcı olabilir. Bu tür esneklikler, özellikle sağlık sorunları veya ailevi yükümlülükleri olabilecek daha ileri yaştaki çalışanların işte kalma süresini uzatacaktır. Bunun yanı sıra, kademeli emeklilik modelleri değerlendirilmelidir. Kişilere, tam zamanlı çalışmadan bir anda çekilmek yerine, görev ve sorumluluklarını kademeli olarak azaltarak emekliliğe geçiş imkânı tanınabilir. Bu süreçte çalışan, bir yandan emeklilik hayatına hazırlanırken diğer yandan kurumundan tamamen kopmamış olacaktır. Örneğin, danışmanlık veya proje bazlı görevler üstlenerek deneyimini aktarmaya devam edebilecektir. Ayrıca, emeklilik sonrası kısmi istihdam olanakları yaratılmalıdır. Emekli olan deneyimli personelin, isteğe bağlı olarak belli projelerde veya mentorluk rollerinde sözleşmeli/yarı zamanlı olarak çalışabilmesi hem onların gelir kaygısını azaltacak hem de kuruma katkı sunmayı sürdürmelerine olanak sağlayacaktır.

- **Deneyimin Değerlendirilmesi ve Adil Fırsatlar:** Kurum kültürü, performans ve terfi değerlendirmelerinde yaş temelli ayrımcılığı dışlayacak şekilde gözden geçirilmelidir. Her çalışan için eşit fırsat ilkesi geçerli olmalı; terfi, eğitim, görevlendirme gibi konularda tek kriter liyakat ve performans olmalıdır. Deneyimli çalışanların geçmiş başarıları ve kuruma yaptıkları katkılar görünür kılınmalı, gerektiğinde ödüllendirilmelidir. Özellikle 50 yaş üzeri çalışanların kariyer gelişimine devam edebilmeleri için gerekli destek (örneğin yönetici pozisyonları için eğitimler, rotasyon imkanları) sunulmalıdır.

Bir çalışan sırf belirli bir yaşa geldi diye onun öğrenme veya ilerleme isteğinin bittiği varsayılmamalıdır. Performans değerlendirme sistemlerinde olası yaş yanlışlıklarını minimize etmek için yöneticilere eğitim verilebilir veya değerlendirmelerde çok yönlü geri bildirim (360 derece değerlendirme gibi) mekanizmaları kullanılabilir. Böylece, tek bir yöneticinin önyargısı yerine, daha kapsamlı ve adil bir değerlendirme yapılabilir.

Yukarıda sıralanan öneriler, iş yaşamında yaş ayrımcılığını azaltmaya ve farklı kuşakların uyum içinde çalışmasına yönelik somut adımlar sunmaktadır. Bu adımların hayata geçirilmesi, yalnızca yaşlı çalışanların iş doyumunu ve kuruma bağlılığını artırmakla kalmayacak, aynı zamanda kurumsal verimliliğe de önemli katkılar sağlayacaktır. Deneyimli çalışanların daha yüksek düzeyde motivasyona ve üretkenliğe sahip olduğu, genç çalışanların da onların bilgi birikiminden faydalandığı bir çalışma ortamı, toplam kaliteyi yükseltecektir. Dahası, çalışanların yaşları ilerlese de değer görmeye devam ettiklerini bilmeleri, işyerinde adalet ve aidiyet duygusunu pekiştirecektir.

Sonuç olarak, çalışma hayatında kuşakların bir arada uyum içinde var olabilmesi, 21. yüzyıl işgücü piyasaları dinamiklerinde kritik bir başarı faktörüdür. Yaş ayrımcılığını ortadan kaldırmak hem sosyal adalet hem de ekonomik sürdürülebilirlik açısından gereklidir. Bu araştırma, kamu sektöründe 50 yaş ve üzeri çalışanların düşüncelerini dikkate alarak, karşılaştıkları zorlukları ve sahip oldukları değerleri görünür kılmıştır. Elde edilen içgörüler, sadece ilgili kurumlar için değil, Türkiye' de ve benzer demografik dönüşümler yaşayan diğer toplumlarda, çalışma yaşamında yaş ayrımcılığına ilişkin yapılacak düzenlemelere ışık tutabilir. Unutulmamalıdır ki, bugün çalışma hayatında aktif olan genç kuşaklar da er ya da geç aynı yaşam evresine ulaşacaklar ve bugünden atılacak adımlar, geleceğin daha kapsayıcı ve adil iş ortamlarını şekillendirecektir. Bu nedenle, yaş ayrımcılığı ile mücadele etmek ve ileri yaştaki çalışanların deneyimlerinden yararlanmak, iş yaşamının tüm paydaşları için önem arz etmektedir. Bu doğrultuda, çalışmanın politika yapıcılar ve işverenler açısından yol gösterici bir kaynak işlevi görmesi ve yaş temelli ayrımcılığın ortadan kaldırılmasına yönelik olarak toplumsal bilincin güçlendirilmesine katkı sağlaması hedeflenmektedir.

KAYNAKÇA

- Allen, J. O., Solway, E., Kirch, M., Singer, D., Kullgren, J. T., Moise, V. and Malani, P. N. (2022). Experiences of everyday ageism and the health of older US adults. *JAMA Network Open*, 5(6), e2217240. <https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2022.17240>
- Altan, Ö. Z. ve Şişman, Y. (2003). Yaşlılara Yönelik Sosyal Politikalar, Kamu İş Dergisi (7)2, ss. 1-36.
- Arıcı, K. (2005). Türk İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Açısından Yeni Bir Sorun: Yaşlı İşçiler. Ankara: Legal Yayıncılık Hukuk Kitapları Serisi.
- Bae, S. and Choi, M. (2022). Age and workplace ageism: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Gerontological Social Work*, 66(6), 724–738. <https://doi.org/10.1080/01634372.2022.2161685>.
- Baybora, D. (2007). Çalışma Yaşamında Yaş Ayrımcılığı, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Butler, R. N. (1969). Age-ism: Another form of bigotry. *The Gerontologist*, 9(4), 243–246.
- Cary, L. A., Chasteen, A. L. and Remedios, J. (2017). The ambivalent ageism scale: Developing and validating a scale to measure benevolent and hostile ageism. *The Gerontologist*, 57(2), e27–e36. <https://doi.org/10.1093/geront/gnw118>
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (3rd ed.). Sage Pub.
- Ecevit, Y. (2021). *Toplumsal cinsiyet eşitliğinin temel kavramları*. Ankara: CEID Yayınları.
- Gee, G. C., Pavalko, E. K. and Long, J. S. (2007). Age, cohort and perceived age discrimination: Using the life course to assess self-reported age discrimination. *Social Forces*, 86(1), 265–290. <https://doi.org/10.1093/sf/86.1.265>.
- Giorgi, A. (2009). *The Descriptive phenomenological method in psychology: A modified Husserlian approach*. Duquesne University Press.
- Guttmann, A. S. (2022). *Ageism: Where it comes from and what it does*. Oakland, CA: Older Persons' Rights Project.
- Irmak, H. S. (2020). Toplumdaki yaşlılık algısı. Deniz. Say Şahin (Ed.), *Yaşlılık sosyolojisi* (ss. 173–190). Bursa: Ekin Kitabevi.
- Lyons, A., Alba, B., Heywood, W., Fileborn, B., Minichiello, V., Barrett, C., Hinchliff, S., Malta, S. and Dow, B. (2018). Experiences of ageism and the mental health of older adults. *Aging & Mental Health*, 22(11), 1456–1464. <https://doi.org/10.1080/13607863.2017.1364347>.
- Malinen, S. and Johnston, L. (2013). Workplace ageism: Discovering hidden bias. *Experiental Aging Research*, 39(4), 445–465. <https://doi.org/10.1080/0361073X.2013.808111>.
- Marchiondo, L. A., Gonzales, E. and Williams, L. J. (2019). Trajectories of perceived workplace age discrimination and long-term associations with mental, self-rated and occupational health. *The Journals of Gerontology: Series B*, 74(4), 655–663. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbx095>.

- Mcevoy, G. M. and Cascio, W. F. (1989). Cumulative evidence of the relationship between employee age and job performance. *Journal of Applied Psychology*, 74(1), 11–17.
- Moustakas, C. (1994). *Phenomenological Research Methods*. Sage.
- Ng, T. W. H. and Feldman, D. C. (2008). The relationship of age to ten dimensions of job performance. *Journal of Applied Psychology*, 93(2), 392–423. <https://doi.org/10.1080/0361073X.2013.808111>
- Ng, T. W. and Feldman, D. C. (2012). Evaluating six common stereotypes about older workers with meta-analytical data. *Personnel psychology*, 65(4), 821–858.
- North, M. S. and Fiske, S. T. (2016). Resource scarcity and prescriptive attitudes generate subtle, intergenerational older-worker exclusion. *Journal of Social Issues*, 72(1), 122–145.
- Palmore, E. B. (2004). Research note: Ageism in Canada and the United States. *Journal of Cross-Cultural Gerontology*, 19(1), 41–46. <https://doi.org/10.1023/B:JC-CG.0000015098.62691.ab>.
- Patton, M. Q. (2018). Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri. M. Bütün ve S. Beşir Demir (Ed.), Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Salthouse, T. A. and Maurer, T. J. (1996). Aging, job performance, and career development. *Handbook of the psychology of aging*, 4, 353–364.
- Scheiber, N. (24 Mart 2014). The brutal ageism of tech: Years of experience, plenty of talent, completely obsolete. The New Republic. Erişim Tarihi: 22 Aralık 2024. <http://www.newrepublic.com/article/117088/silicons-valleys-brutal-ageism>.
- Şentürk, Ü. (2022). Yaşlılık Sosyolojisi, 3. B., Bursa: Dora Yayınevi.
- Taylor, P. E. and Walker, A. (1994). The ageing workforce: Employers' attitudes towards older people. *Work, employment and society*, 8(4), 569–591.
- Topalhan, T. ve Öğütoğulları, E. (2005). İleri Yaştaki İşsizler İçin İşgücü Politikaları Uygulamaları, Karatahta İş Yazıları Dergisi, 2, 65–83.
- Topgül, S. (2016). Çalışma Yaşamında Yaş Ayrımcılığı mı Yaş Ayrımcılığı mı?, Sosyoloji Dergisi, s. 3, 373–391.
- van Manen, M. (1990). *Researching lived experience: Human science for an action sensitive pedagogy*. Althouse Press.
- WHO. (2021). *Global report on ageism*. Geneva: World Health Organization. Erişim tarihi: 11.01.2025. <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/340208/9789240016866-eng.pdf>.
- Wilson, M. and Kan, J. (2006). Barriers to entry for the older worker. *Auckland, New Zealand: University of Auckland Business School*.

DİJİTAL ÇAĞDA ÇOCUK GÜVENLİĞİ VE SİBER ZORBALIK: ÇEVİRİMİÇİ OYUN PLATFORMLARINDA RİSKLER VE KORUYUCU YAKLAŞIMLAR

Ömer Can ÇEVİK¹
Kevser Sena DEMİR²

Öz

Siber zorbalık, dijital teknolojilerin hızlı gelişimiyle birlikte özellikle çocuklar arasında giderek artan ve toplumsal açıdan önemli bir sorun haline gelen karmaşık bir fenomendir. İnternetin sağladığı anonimlik, fiziksel mesafenin ortadan kalkması ve erişim kolaylığı, zorbalık davranışlarının failini kimlik üzerinden tespit etmeyi güçleştirirken, mağdurlar üzerinde ciddi psikolojik, sosyal ve akademik etkiler yaratmaktadır. Çocukların çevrimiçi ortamlarda deneyimledikleri özgüven kaybı, depresyon ve sosyal izolasyon gibi olumsuzluklar, aile içi ilişkiler ve değerler üzerinde derin etkiler bırakmaktadır. Bu bağlamda, aile içi iletişimin güçlendirilmesi ve dijital ortamların güvenli hale getirilmesi, çocukların korunması ve aile bağlarının sürdürülmesi açısından kritik önem taşımaktadır. Bu çalışma, çevrimiçi oyun platformları başta olmak üzere çocuklara yönelik dijital riskler ve siber zorbalık olgusunu kapsamlı bir şekilde ele alan bir derleme niteliğindedir. Güncel literatür taraması çerçevesinde, çocukların maruz kaldığı dijital tehditler, ailelerin koruyucu rolleri ve çevrimiçi iletişim dinamikleri detaylı olarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, siber zorbalığın çocuklarda özgüven kaybı, depresyon ve sosyal izolasyon gibi psikososyal sorunlara yol açtığını; buna karşın, etkili aile içi iletişim ve destek mekanizmalarının bu olumsuzlukları azaltmada belirleyici rol oynadığını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, devlet kurumları, aileler ve dijital platformların koordineli bir şekilde hareket etmesi gerekliliği vurgulanmış; eğitim programları, teknoloji araçlarının denetimi ve kapsayıcı politika geliştirme gibi somut öneriler sunulmuştur. Bu kapsamda, çocukların dijital çağda güvenliğinin sağlanması için çok boyutlu ve işbirlikçi yaklaşımların benimsenmesi öncelikli hedefler arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aile içi iletişim, çevrimiçi oyunlar, çocukların internet güvenliği, dijital riskler, siber zorbalık.

¹ Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, E-posta: o.cevik@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5033-5018

² Yüksek Lisans Öğr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Sosyal Yapı ve Sosyal Çalışma Bilim Dalı, E-posta: demir.kevsersena@ogr.hbv.edu.tr, ORCID: 0009-0005-6059-8504

ÇEVİK, Ö.C., DEMİR, K.S., (2025). Dijital Çağda Çocuk Güvenliği ve Siber Zorbalık: Çevrimiçi Oyun Platformlarında Riskler ve Koruyucu Yaklaşımlar. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 25(68), 579-618. DOI:10.21560/spcd.vi. 1648245

CHILD SAFETY AND CYBERBULLYING IN THE DIGITAL AGE: RISKS AND PROTECTIVE APPROACHES IN ONLINE GAMING PLATFORMS

Abstract

Cyberbullying has become an increasingly prevalent and complex social issue among children, concomitant with the rapid advancement of digital technologies. The anonymity, elimination of physical distance, and ease of access provided by the internet complicate the identification of perpetrators and result in significant psychological, social, and academic consequences for victims. Negative outcomes experienced by children in online environments—such as loss of self-confidence, depression, and social isolation—also profoundly affect family relationships and values. In this context, strengthening family communication and ensuring the safety of digital environments are critical for protecting children and preserving family bonds. This study presents a comprehensive literature review addressing digital risks and the phenomenon of cyberbullying targeting children, particularly within online gaming platforms. Current research on digital threats faced by children, the protective roles of families, and communication dynamics in online settings were thoroughly analyzed. The findings indicate that cyberbullying leads to psychosocial issues including diminished self-esteem, depression, and social withdrawal in children, whereas effective family communication and support mechanisms play a pivotal role in mitigating these adverse effects. Consequently, the study emphasizes the necessity for coordinated efforts among government institutions, families, and digital platforms, proposing concrete recommendations such as educational programs, monitoring of technological tools, and the development of inclusive policies. Multidimensional and collaborative approaches are identified as essential priorities to ensure child safety in the digital age.

Keywords: *Children's internet safety, cyberbullying, digital risks, family communication, online games.*

GİRİŞ

Dijitalleşme çağında, çocukların sosyal yaşamı ve etkileşim biçimleri giderek çevrimiçi platformlara doğru kaymaktadır. Eğitimden eğlenceye, sosyal iletişimden oyunlara kadar birçok faaliyet, dijital ortamların bir parçası haline gelmiştir. Bu yeni düzen, çocuklara bilgiye erişim ve farklı kültürlerle etkileşim imkânı sunarken, aynı zamanda birçok risk faktörünü de beraberinde getirmektedir. Günümüzde özellikle çocukların ve dolayısıyla ailelerin karşı karşıya kaldığı en önemli dijital risklerden biri olan siber zorbalık, internetin sunduğu anonimlik ve sosyal medya platformlarının hızla yaygınlaşmasıyla, çocuklar arasında artan bir tehdit haline gelmiştir (Erbıçer, 2020, s. 192).

Çevrimiçi oyunlar ve sosyal medya, çocukların dijital dünyaya ilk adım attıkları platformlar olarak öne çıkmaktadır. Ancak bu ortamlar yalnızca sosyal ilişkileri desteklemekle kalmamakta; aynı zamanda hakaret, tehdit ve zorbalık gibi olumsuz davranışların yayılmasına da zemin hazırlamaktadır. Geleneksel zorbalıkla karşılaştırıldığında siber zorbalık, mağdurların fiziksel bir ortamda bulunmasını gerektirmeksizin ciddi psikolojik etkiler yaratabilme gücüne sahiptir. Dolayısıyla bu etkilerin mağdurlar üzerinde yalnızlık, özgüven kaybı ve depresyon gibi ciddi sorunlar yaratabileceği ifade edilmektedir (Korkmaz, 2016b, s. 624).

Bu psikolojik etkiler, dijital cihaz kullanımına bağlı gelişen duygusal tepkilerle de örtüşmektedir. Millî Eğitim Bakanlığı'nın 2025 yılında ilkököl 4. sınıf öğrencileri arasında gerçekleştirdiği "Dijital Dünyada Ekran Kullanımı Araştırması" sonuçlarına göre, öğrencilerin %64,3'ü dijital cihazlar olmadan bir gün geçirmekte zorlandıklarını, %64,6'sı dijital cihazlar ellerinden alındığında mutsuzluk, %48,5'i ise öfke hissettiklerini ifade etmiştir (MEB, 2025). Bu bulgular, dijital ortamların sadece sosyal etkileşim alanı değil; aynı zamanda duygusal bağımlılıklar ve psikolojik kırılganlıklar yaratabilen yapılar olduğunu da göstermektedir. Dolayısıyla siber zorbalık gibi dijital risklerle karşılaşan çocukların bu ortamlara olan duygusal bağılıkları, yaşadıkları olumsuz deneyimlerin etkisini daha da derinleştirebilmektedir.

Siber zorbalık, yalnızca çocuklar üzerinde değil, hane içerisindeki çocuğun etkilenmesinden dolayı aynı zamanda aile içi dinamikler üzerinde

de olumsuz etkiler oluşturabilmektedir. Çocuğun çevrimiçi ortamda maruz kaldığı zorbalık, aile içi iletişimin zayıflamasına, güven ilişkilerinin erozyona uğramasına ve ebeveyn-çocuk arasındaki duygusal bağın zedelenmesine yol açabilmektedir. Ebeveynlerin dijital dünyaya ilişkin bilgi eksikliği ya da çocuklarının çevrimiçi deneyimlerine yönelik farkındalıklarının yetersizliği, çocukların karşılaştıkları olumsuzluklarla tek başlarına baş etmelerine sebebiyet vermektedir. Bu durum, aile içi destek mekanizmalarının işlevselliğini azaltarak çocukların psikolojik iyi oluşunu olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Ayrıca, siber zorbalık olaylarının toplum genelinde farkındalık oluşturmadaki eksikliği, bu sorunla mücadelede gecikmelere neden olmaktadır (Akca vd., 2014, s. 19).

Bu çalışma, günümüzde çocuklar arasında gittikçe yaygın bir problem haline gelen siber zorbalık kavramını ele alarak çevrimiçi dünyadaki güvenlik sorunlarını, bu sorunların psikososyal ve aile içi iletişim üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca ailelerin, dijital dünyada çocukların güvenliğini sağlamadaki rolü vurgulanarak siber zorbalıkla mücadelede etkin yöntemler ve çözüm önerileri sunmak, çocukların dijital ortamlarda daha güvenli bir şekilde varlık göstermelerine katkı sağlamak çalışmanın hedefleri arasındadır.

Bu bağlamda çalışma, mevcut literatürde yer alan güncel araştırmalara, raporlara ve kuramsal yaklaşımlara dayanmaktadır. Çocukların dijital ortamda karşılaştıkları siber zorbalık olgusu, dijital güvenlik, psikososyal etkiler ve aile içi iletişim boyutları çerçevesinde ele alınmış; ulusal ve uluslararası akademik yayınlar, resmi kurum raporları ve konuya ilişkin güncel çalışmalar temel alınarak değerlendirilmiştir. Literatür taramasında dijitalleşmenin çocuklar üzerindeki etkileriyle ilgili disiplinler arası bir yaklaşım benimsenmiş; özellikle son beş yıl içerisinde yayımlanmış kaynaklara öncelik verilmiştir. Çalışmada elde edilen bilgiler, konunun genel durumu ve ailelerin rolü bağlamında sentezlenerek sunulmuştur.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Siber Zorbalık Kavramı

Zorbalık, tarihsel olarak farklı toplum kesimlerinde varlık gösteren bir olgu olmakla birlikte, dijital çağın yükselmesiyle son yirmi yılda hiç olmadığı kadar büyük bir sosyal sorun haline gelmiştir. Zorbalık, bir kişinin diğerine fiziksel ya da psikolojik baskı yoluyla gücünü kötüye kullanması olarak tanımlanmaktadır (Korkmaz, 2016a, s. 78). Benzer şekilde zorbalık; bir grup veya birey tarafından, kendini savunmakta zorlanan bir kurbanı karşı, tekrar tekrar ve zaman içinde gerçekleştirilen saldırgan ve kasıtlı davranış olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, zorbalık bir güç dengesizliği anlamına gelmektedir (Romero-Abrio, 2019, s. 1).

Siber zorbalık, internetin amacı dışında kötüye kullanılması sonucu bireylerin sergilediği zararlı ve olumsuz bir tutumdur. Bu gençler, interneti başkalarıyla alay etmek için bir araç olarak kullanmaktadırlar. Ayrıca, bu tür eylemleri yalnızca eğlenmek amacıyla gerçekleştirdiklerini belirtmektedirler (Akca vd., 2014, s. 27). Zorbalık eylemlerinde genellikle bir saldırgan, bir mağdur ve olaylara dolaylı olarak dâhil olan izleyiciler yer alır. İzleyiciler, kurban olma korkusuyla genellikle müdahalede bulunmazlar ve bu durum, zorbalığın daha geniş bir yayılma alanı bulmasına yol açabilir. Bu dinamikler, dijital ortamda yaşanan zorbalık türü olan siber zorbalık için de geçerlidir. Ancak dijital ortamlar, olayların büyüklüğü ve etkisi konusunda yeni boyutlar kazandırır (Akca ve Sayımer, 2017, s. 4).

Sosyal medya, anlık mesajlaşma uygulamaları ve çevrimiçi oyunlar gibi dijital ortamlar, siber zorbalığın en yaygın gerçekleştiği alanlar arasında yer alır. Siber zorbalık, anonimlik, mesafe ve geniş erişim imkânı gibi dijital dünyanın sunduğu avantajlardan beslenerek daha yaygın ve gizli bir hale gelebilir (Akgül, 2020, s. 153). Bununla birlikte, siber zorbalığın mağdurları üzerinde yalnızca çevrimiçi etkileşimlerle sınırlı kalmayıp, psikolojik ve sosyal düzeyde de uzun süreli olumsuz etkiler bırakabileceği anlaşılmaktadır. Bu etkiler, bireylerin güven duygusunu zedelerken, toplumsal düzeyde de ciddi sonuçlara yol açabilir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) yaygınlaşması, özellikle 2000’li yıllardan itibaren ergenler arasında zorbalık davranışlarının dijital

platformlarda artmasına zemin hazırlamıştır. BİT'ye erişimin artması, yalnızca ergenler değil, aynı zamanda çocuklar açısından da yeni dijital riskleri beraberinde getirmiştir. Çocukların dijital platformlara erişiminin erken yaşlara inmesi, yaşa özgü koruyucu politikaların geliştirilmesini gerekli kılmaktadır.

Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve yaygınlaşmasının yanı sıra, küreselleşme olgusu da dijital etkileşimlerin coğrafi sınırları aşarak küresel bir boyut kazanmasına neden olmuştur. Sosyal medya ve çevrimiçi platformlar sayesinde farklı kültür ve coğrafyalardan bireyler hızla iletişim kurabilmekte, ancak bu durum siber zorbalığın uluslararası yayılımını ve etkilerini artırmaktadır. Siber zorbalığın mağdurlarının yaşadığı psikolojik ve sosyal etkiler yalnızca yerel değil, küresel düzeyde daha görünür ve karmaşık hale gelmiştir. Dolayısıyla siber zorbalığın önlenmesi ve çocukların dijital güvenliğinin sağlanması hususunda ulusal sınırları aşan politikaların ve işbirliklerinin geliştirilmesi önem arz etmektedir.

UNICEF'in 2019 yılında bir milyondan fazla çocuk ve gencin katılımıyla gerçekleştirdiği küresel ankette, katılımcıların %70'inden fazlası çevrimiçi zorbalık ve dijital tacize maruz kaldıklarını belirtmişlerdir (UNICEF, 2019a). Ankete katılan bireylerin yaş aralığı 13 yaş altını da içermekte olup, çocuklara yönelik dijital tehditlerin ne kadar yaygınlaştığını göstermektedir. Ancak çocuklara dair yaşa özgü istatistikler hâlâ sınırlıdır. Dünya Sağlık Örgütü'nün 2024 yılında Avrupa bölgesinde okul çağındaki çocuklar arasında yaptığı çalışmada, her altı çocukta birinin siber zorbalık yaşadığı tespit edilmiştir (WHO, 2024). Bu durum, özellikle ergenlik öncesi çocuklara dair daha ayrıntılı araştırma ve veri toplama ihtiyacını gündeme getirmektedir. UNICEF'in orta ve düşük gelirli ülkelerde yürüttüğü çalışmalarda ise çocukların dijital platformlara erken yaşta erişim sağladığı ve bunun siber zorbalık riskini artırdığı vurgulanmaktadır (UNICEF, 2019b). Bu bulgular, çocukların dijital güvenliğini artırmak üzere koruyucu politika ve önlemlerin geliştirilmesinin önemini ortaya koymaktadır.

Siber zorbalık, teknolojik medya aracılığıyla gerçekleştirilir ve BİT'lerin saldırgan ile kurban arasında anonimlik ve fiziksel mesafeye izin vermesi ve bu da kurbanın acısıyla bir bağlantısızlık hissetmesine yol açar, bu nedenle

zorbalıktan farklıdır (Romero-Abrio, 2019, s. 1). Geleneksel zorbalık, genellikle yüz yüze etkileşimlerin gerçekleştiği fiziksel ortamlarda – örneğin okul, ev çevresi veya sosyal alanlarda- ortaya çıkarken; teknolojinin gelişmesiyle birlikte siber zorbalık, bilgisayarlar, akıllı telefonlar ve diğer dijital platformlar aracılığıyla bu sınırları aşarak dijital ortama taşınmıştır (Akca ve Sayımer, 2017, s. 2). Bu durum, özellikle çocuklar ve gençler için büyük bir tehdit oluşturur. Geleneksel zorbalığın aksine, siber zorbalık mağdurları her an ve her yerde etkilenebilir hale getirmesi dolayısıyla zorbalık daha tehlikeli bir boyuta ulaşmıştır (Akca vd., 2014, s. 19). Bu süreç, çocukların sosyal ilişkilerini şekillendirme biçimlerini ve duygusal dayanıklılıklarını zedeleyerek, psikososyal gelişim üzerinde uzun vadeli etkiler yaratabilir. Siber zorbalığın ortaya çıkmasında, genetik yatkınlık ve bireysel etkilerin yanı sıra, ailenin tutumları, akran ilişkileri, okul ortamı ve dijital medya gibi çevresel faktörlerin etkileşimi önemli rol oynamaktadır (Korkmaz, 2016a, s. 75). Bu çok katmanlı etkileşim, Bronfenbrenner’ın Ekolojik Sistemler Kuramı çerçevesinde ele alındığında; bireyin gelişimi mikrosistem (aile, arkadaşlar), mezosistem (okul–ev etkileşimi), ekzososistem (medya) ve makrosistem (kültürel normlar) gibi çeşitli düzeylerin karşılıklı etkileşimiyle şekillenmektedir (Bronfenbrenner, 1979).

Bu nedenle, siber zorbalık yalnızca bireysel bir sorun olmakla kalmamakta; aynı zamanda toplumsal düzeyde de ciddi tehditler oluşturabilmektedir. Geleneksel zorbalık ve siber zorbalık arasındaki temel farklar Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1. Geleneksel Zorbalık ve Siber Zorbalığın Temel Özellikleri

Özellikler	Geleneksel Zorbalık	Siber Zorbalık
Saldırgan eylemler	Sözlü, fiziksel, ilişkisel	Sözlü, ilişkisel
Tekrarlama	Eylemler tekrarlı olarak gerçekleşir	Kolay paylaşım, yönlendirme ve dijital ortamın kalıcılığı, bir siber zorbalık eyleminin, fail tarafından tekrar edilmeden defalarca görüntülenmesine ve deneyimlenmesine olanak tanımaktadır.

Güç dengesizliği	Ana faktörler fiziksel güç, yaş, sosyal statü, zekâ olabilir	Dijital ortamda güç dengesizliğinin tanımlanması daha zordur; temel faktörler arasında popülerlik, sosyal statü, dijital beceriler, anonimlik yer almaktadır.
Niyet	Mevcut (şimdiki zaman)	Mevcut (şimdiki zaman)
Alan	Okul veya diğer yüz yüze ortamlar	Dijital ortamın her yerde bulunması, siber zorbalığın sınırlarının kesin olarak belirlenememesi anlamına gelmektedir.
Görgü tanıkları (Seyirciler)	Fiziksel olarak mevcut; küçük bir grup olma eğiliminde	Seyirciler, zorbalık eylemlerine gerçek zamanlı veya sonradan tanıklık edebilir; eylem gerçekleşirken fiziksel olarak zorbanın veya mağdurun yanında bulunabilirler.

Kaynak: Gottschalk, 2022, s. 10

Sonuç olarak, siber zorbalık, modern dijital dünyada en önemli sosyal problemlerden biri haline gelmiştir. Teknolojinin hızla gelişmesiyle, bu tür zorbalık, sadece bireyler arası bir sorun olmaktan çıkmış, toplumsal bir mesele halini almıştır. Çocuklar ve gençler, siber zorbalığın etkileri altında kalarak, psikolojik ve sosyal gelişimlerinde derin izler bırakabilmektedir. Bu nedenle, etkili önlemler alınması ve siber zorbalıkla mücadele edilmesi, günümüz toplumları için kritik bir öncelik haline gelmiştir.

Siber zorbalık farklı ülkelerde ve bağlamlarda farklı şekilde anlaşılabilmektedir. Bazı ülkelerde “taciz, sosyal dışlanma veya sosyal statü” vurgulanırken, bazı ülkeler okul bağlamında gerçekleşen olayları da bu tanıma dahil edebilmektedir. Siber zorbalıkla ilgili literatür, bazı ülkelerde cinsel içerikli mesajlaşmanın siber zorbalık tanımına dahil edilmesine rağmen, siber zorbalık ve cinsel içerikli mesajlaşma gibi davranışları karşılıklı ilişki içinde olabilecek farklı olgular olarak kavramsallaştırma eğilimindedir (Gottschalk, 2022: 12).

Siber Zorbalık Türleri

Siber zorbalık, teknolojik araçlar kullanılarak bireylerin hedef alındığı ve zarar görmesine neden olan bir dizi davranışı kapsamaktadır. Willard (2007), siber zorbalığı yedi ana başlık altında sınıflandırmıştır (Akca ve Sayımer, 2017, s. 5-6; Bauman, 2015, s. 53-57):

- **Parlama (Flaming):**

Genellikle çevrim içi tartışma grupları, sohbet odaları ya da oyun ortamlarında yaşanan, kısa süreli ancak kırıcı ve saldırgan dilin kullanıldığı tartışmalardır. Parlama, hakaret, kaba dil ve bazen tehdit içerebilir. Tartışmaya şahit olan diğer kişiler bu durumu ya alevlendirebilir ya da sakinleştirmeye çalışabilir.

- **Taciz (Harassment):**

Hedef alınan bireye sürekli olarak saldırgan ve incitici mesajların gönderilmesidir. Bu mesajlar genellikle kişisel iletişim kanalları aracılığıyla gönderilir. Taciz davranışı, süreklilik göstermesi ve tekrarlanmasıyla parlamadan ayrılır. Bazen çevrimiçi ağlar kullanılarak, mağdurun tanımadığı kişilerden de saldırgan mesajlar alması sağlanabilir.

- **Karalama (Denigration):**

Mağdurun itibarını zedelemek veya arkadaşlık ilişkilerini bozmak amacıyla zarar verici, gerçek dışı ve acımasız mesajların paylaşılmasıdır. Bu mesajlar genellikle mağdurun doğrudan alıcısı değil, çevresindeki kişilere yönelik olarak paylaşılır. Dijital olarak değiştirilmiş sahte görsellerin yayılması, karalamanın sık karşılaşılan bir alt türüdür.

- **Başkasının Kimliğine Bürünme (Impersonation):**

Zorbanın, mağdurun kimliğine bürünerek zarar verici paylaşımlar yapmasıdır. Bu olay, mağdurun kişisel hesabında ya da başka bir iletişim platformunda meydana gelebilir. Özellikle gençler arasında görülen şifre paylaşımı, bu zorbalık türüne zemin hazırlayabilir.

- **İfşa ve Düzenbazlık (Outing and Trickery):**

İfşa, mağdura ait mahrem bilgilerin veya görüntülerin izinsiz bir şekilde herkese açık ortamda paylaşılmasıdır. Düzenbazlık ise mağduru sırlarını

paylaşmaya teşvik ederek bu bilgilerin başkalarıyla paylaşılmasını veya tehdit unsuru olarak kullanılmasını içerir.

- **Dışlama (Exclusion):**

Mağdurun, çevrim içi gruplardan veya oyun ortamlarından kasten dışlanmasıdır. Bu durum, bireyin sosyal çevresinden izole edilmesine neden olabilir. Sosyal dışlanma, bireylere grubun parçası olmadıklarını ve varlıklarının istenmediğini açıkça belirtmek için kasıtlı ve hedefli bir eylemdir.

- **Israrlı Siber Takip (Cyberstalking):**

Siber takip, takip etmenin (birini tekrar tekrar tehdit etme veya taciz etme) elektronik versiyonudur. Mağduru korkutmayı, tehdit etmeyi ve rahatsız etmeyi amaçlayan sürekli mesajlar gönderilmesini içermektedir. Bu tür bir takip, mağdurun itibarını zedelemeye veya arkadaşlık ilişkilerini bozmaya yönelik de olabilir.

Siber zorbalığın birçok türü vardır ve siber zorbaya kullanabileceği çok sayıda araç sunar. Bazen bunlar ek etkiyle birlikte kullanılır. Bu yedi türün bazıları, zaman zaman birbiriyle iç içe geçebilir ve bir mağdur aynı anda birden fazla türde siber zorbalığa maruz kalabilir.

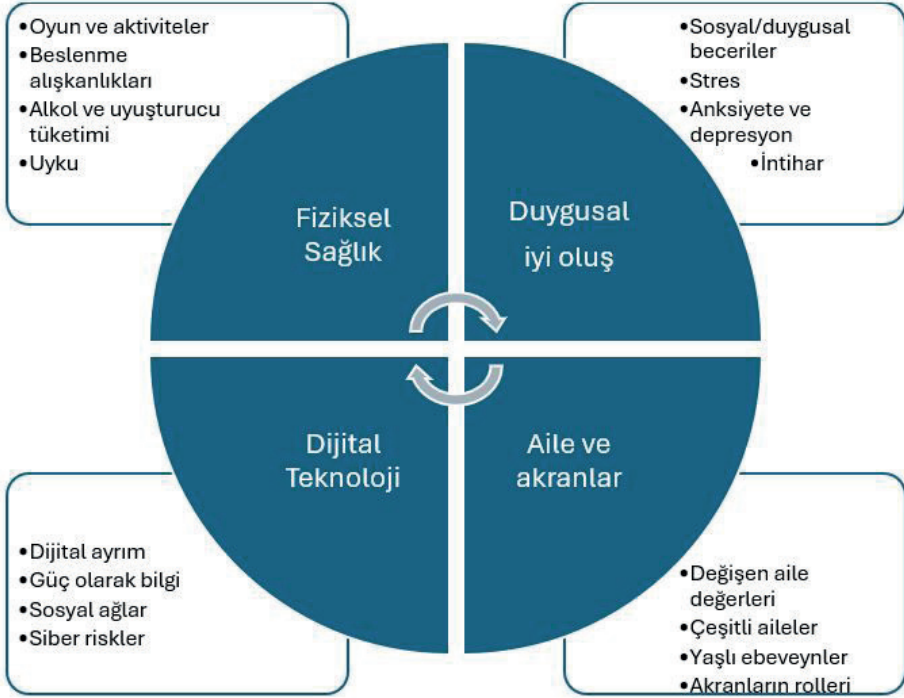
Çocuklar ve Siber Zorbalık

Teknolojinin hayatımıza hızla entegre olmasıyla birlikte, dijital dünyada yer alan çocukların sayısı da giderek artmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, 2024 yılında çocukların %91,3'ü internet kullanırken, dijital oyunlar ve çevrimiçi platformlar da en fazla vakit geçirilen alanlar arasında yer almaktadır (TÜİK, 2024). Ancak dijital dünyada, çocuklar karşılaştıkları tehditlerin farkında olmayabilirler. Bunun en büyük nedeni, birçok çocuğun çevrimiçi ortamda deneyim eksikliği yaşaması ve bu durumun onları dijital zorbalık gibi olumsuz etkileşimlere karşı savunmasız bırakmasıdır. Özellikle, çevrimiçi oyunlar ve sosyal medya platformlarında, çocuklar kimliklerini gizleyerek daha rahat etkileşimde bulunurlar. Ancak bu anonimlik, maalesef onların daha fazla zarara uğramasına yol açabilir.

Tablo 2'de çocukların günümüzde hangi unsurlarla ilişki halinde oldukları özetlenmektedir. Dört ana temadan her biri ayrı ayrı önemli olmakla birlikte; çalışmanın odak noktasını oluşturan dijitalleşme/teknolojinin çocuklar

üzerindeki etkisi ön plana çıkarılmaktadır. Buna göre, günümüzde artan dijitalleşme çocuklar üzerinde siber riskleri de beraberinde getirmektedir. Siber zorbalık da bu risklerin en önemlilerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Tablo 2. 21. Yüzyıl Çocukları: Dört Ana Tema

Kaynak: Burns ve Gottschalk, 2019, s. 20.

Günümüzde çocukların doğasını ve çocukluğun dönüşen bağlamına ilişkin anlayışı işlevsel hale getiren dört temel temaya odaklanılan tablo 2’de görülen bu dört temanın birbiriyle ilişkili olduğu ve daha geniş toplumsal eğilimlerle de etkileşim halinde olduğu ifade edilmektedir. Sosyoekonomik olarak dezavantajlı bireylerin uyuşturucu kullanımı gibi riskli yaşam tarzı davranışlarına girme olasılığı daha yüksektir. Ayrıca fiziksel aktivite ve yeşil alan için güvenli tesisler de dahil olmak üzere hizmetlere (maliyetler, konum, ulaşım) erişimlerinin azalması olasılığı daha yüksektir. Dolayısıyla günümüzde oldukça derinden yaşanan eşitsizlik bu ilişkilerin temel belirleyicisi konumundadır (Burns ve Gottschalk, 2019, s. 20).

Siber zorbalık tablo 2’de detaylı bir şekilde görüldüğü üzere, çocukların fiziksel sağlığını doğrudan ya da dolaylı bir şekilde etkileyebilir. Fiziksel sağlık açısından düşünüldüğünde uyku bozuklukları, yeme alışkanlıkları, hareketsizlik gibi unsurlar ilk akla gelenlerdir. Öte yandan özgüven kaybı, anksiyete ve depresyon, yalnızlık ve sosyal izolasyon ve nihayetinde intihar düşüncesi siber zorbalık sonucu oluşan duygusal tahribata örnektir. Bununla birlikte siber riskler, akranların ve ailelerin rollerinin değişmesi siber zorbalık ve çocuk arasındaki ilişkide üstünde durulması gereken önemli konuların başında gelmektedir.

İster yeni beceriler edinmek ister uzaktaki ve yakındaki arkadaşlar ve aile ile bağlantı kurmak olsun; günümüzde internet çocukların hayatlarında merkezi bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte çocuklar internette ne kadar çok zaman geçirirlerse, siber zorbalık, cinsel içerikli mesajlaşma ve kullanıcı tarafından oluşturulan zararlı içerik gibi dijital risklere o kadar çok maruz kalırlar. Hangi çocukların dijital risklere ve zorlayıcı internet kullanımına karşı daha savunmasız olduğunu tespit etmek, onları korumaya yardımcı olmak için önemlidir (Burns ve Gottschalk, 2019, s. 24).

Dijital ortamlar, çocukların kendilerini daha özgür hissetmelerine neden olsa da bu özgürlük bazen olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir (Özmen, 2018, s.959). Çevrimiçi etkileşimde fiziksel mesafe ve anonimlik gibi unsurlar, başkalarına zarar verme eğilimini artırabilir. Bu durum, çocukları manipülasyonlara ve zorbalığa daha açık hale getirir. Siber zorbalık, teknolojinin sunduğu anonimlik sayesinde giderek daha yaygın hale gelmiştir (Özmen, 2018, s. 959). Dijital oyunlar ve sosyal medya platformları gibi anonim ortamlar, zorbalık yapan kişilerin kimliklerini gizleyebilmesi nedeniyle bu tür olumsuz davranışların daha kolay ve yaygın bir şekilde gerçekleşmesine olanak tanımaktadır. Bu bağlamda, siber zorbalık mağdurlarının yaşadıkları olumsuz deneyimlerin etkisiyle intikam alma dürtüsü geliştirebildiği ve zamanla kendilerinin de saldırgan davranışlar sergileyebildiği görülmektedir. Bu durum, bireyin maruz kaldığı zorbalığı içselleştirerek benzer şiddet davranışlarını tekrar etmesiyle karakterize edilen “şiddet döngüsü” kavramı çerçevesinde değerlendirilebilir. Dolayısıyla, dijital şiddet ve saldırganlık bağlamında, mağdur ve zorba rollerinin sıklıkla iç içe geçtiği söylenebilir

(Tozzo, Cuman, Moratto ve Caenazzo, 2022, s. 12). Ancak bununla birlikte çocukların dijital ortamda maruz kaldıkları her mağduriyet ya da şiddetin siber zorbalık olarak adlandırılmayacağı belirtilmektedir (Gottschalk, 2022, s. 12).

Çocukların medya okuryazarlık seviyesi, çevrimiçi etkileşimlerini doğrudan etkileyen önemli bir faktördür. Ne yazık ki, medya okuryazarlık seviyeleri yüksek olmayan çocuklar, internetin tehlikeleri hakkında yeterince bilgi sahibi olmadıkları için siber zorbalığa daha yatkın hale gelebilirler. Medya okuryazarlığı, bireylerin çeşitli kitle iletişim araçlarıyla yayılan medya içeriklerine ulaşabilme, bu içerikleri doğru bir şekilde kavrayabilme, yorumlayabilme ve analiz edebilme yeteneğidir (Özmen, 2018, s. 964). Bu eksiklik, dijital ortamda karşılaşılan olumsuz deneyimlerin çocuklar üzerindeki etkilerini artırarak, uzun vadede çocukların ruhsal ve psikolojik gelişimlerini olumsuz yönde etkileyebilir. Çocukların dijital ortamlarda yaşadıkları zorbalık, yalnızca fiziksel ya da psikolojik değil, aynı zamanda sosyal gelişimlerini de tehdit eden önemli bir sorundur.

Araştırmalar, küçük yaş gruplarındaki çocukların siber zorbalığa daha fazla maruz kaldığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, zorbalık yapan kişilerin yaşlarının daha büyük olduğu ve dijital oyunlar ile sosyal medya platformlarında bu davranışların daha sık görüldüğü gözlemlenmiştir. Örneğin, Akça Baştürk ve arkadaşlarının bir araştırması, çocukların siber zorbalığa karşı yeterli farkındalığa sahip olmadığını ve bu nedenle yaşadıkları olumsuz deneyimlerin fark edilmediğini göstermektedir (Akça Baştürk ve ark., 2015, s. 22). Bu durum, siber zorbalığın daha fazla yayılmasına neden olabilmektedir. Diğer taraftan, sekizinci sınıf öğrencilerinin diğer sınıflara göre daha fazla zorbalık yaptıkları, ancak altıncı sınıf öğrencilerinin daha fazla zorbalığa maruz kaldıkları belirlenmiştir (Ayas ve Horzum, 2012, s. 372).

Sonuç olarak, dijital dünyanın çocuklar üzerindeki etkisi sadece eğlenceyle sınırlı kalmamaktadır. Çocukların çevrimiçi etkileşimlerinin artması, siber zorbalık gibi ciddi sosyal sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu noktada, dijital zorbalıktan çocukları koruyabilmek için ebeveynler, eğitimciler ve toplumun diğer kesimlerinin birlikte hareket etmesi büyük önem taşımaktadır. Çocuklara yönelik dijital medya kullanımı eğitimleri verilmesi ve siber

zorbalığa karşı bilinçli bir toplum oluşturulması, bu sorunun önlenmesi adına atılacak önemli adımlar olacaktır.

ÇOCUKLARIN ÇEVİRİMİÇİ OYUN PLATFORMLARINDA KARŞILAŞTIĞI SİBER ZORBALIK RİSKİ

Çevrimiçi Oyun Platformları ve Çocuklar

Çevrimiçi oyunlar, çocuklar için hem eğlenceli hem de öğretici deneyimler sunarken, sosyal etkileşimler ve oyun içerikleri nedeniyle bazı riskler de barındırmaktadır. Bu platformlar, çocuklara olumlu sosyal deneyimler sunabilse de oyun bağımlılığı, siber zorbalık ve psikolojik etkiler gibi olumsuz sonuçlara da zemin hazırlayabilir. 'Türkiye' de dijital oyunlar, çocuklar arasında hızla popülerlik kazanmış olup 2024 yılı itibarıyla çocukların %74'ü dijital oyun oynadığı belirtilmektedir (TÜİK, 2024). Çevrimiçi oyunların, çocukların sosyal etkileşimlerini ve psikolojik gelişimlerini büyük ölçüde etkilediği görülmektedir.

Oyun içindeki hakaretler, dışlama ve tehditler gibi olumsuz etkileşimler, çocukların siber zorbalıkla tanışmasına neden olmaktadır. Siber zorbalık ve dijital oyunlar arasındaki ilişki, çocukların internet kullanım süreleriyle doğru orantılıdır. İnternette daha fazla vakit geçiren çocuklar, siber zorbalığa uğrama riskiyle daha sık karşılaşmaktadır. Araştırmalara göre, çevrimiçi fırsatlar arttıkça çocukların dijital dünyada zarar görme ihtimalleri de artmaktadır (Akca ve Sayımer, 2017, s. 12). Bu zararlar, çocukların yalnızca bireysel güvenliğiyle sınırlı kalmayıp, duygusal ve sosyal gelişimlerinde de geniş çaplı etkiler yaratmaktadır.

Oyunların içerik türleri ve oyuncular arasındaki etkileşim biçimleri, çocukların psikolojik sağlıklarını doğrudan etkileyebilir. Örneğin, çevrimiçi oyunlarda maruz kalınan olumsuz içerikler, çocukların gerçek dünyadan uzaklaşmalarına, akademik başarılarında düşüşe ve sosyal yaşamlarında gerilemelere neden olabilir (Yücel, 2019, s. 350). Ayrıca, bu oyunların çocuklar üzerinde bir paralel gerçeklik yaratarak onların sosyal becerilerini olumsuz etkilediği gözlemlenmektedir. Çocukların bu gibi olumsuzluklardan korunması için oyun içeriklerinin kontrolü ve güvenli oyun ortamlarının sağlanması gereklidir.

Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı'na bağlı Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK) tarafından yapılan bir saha araştırmasında, 15-16 yaş grubundaki çocukların %23'ünün müstehcen mesajlar aldığı ve %52,2'sinin internette siber zorbalığa şahit olduğu belirtilmiştir (AA, 2023). Bu veriler, dijital şiddetin okul içi ve dışı ortamlarda çocuklar arasında önemli bir sorun olduğunu ve anonimlik ile mesafe unsurlarının zorbalık ve kötüye kullanım davranışlarının yayılmasına ortam sağladığını işaret etmektedir. Benzer şekilde, Avrupadaki 9-16 yaş grubundaki çocukların %21'i internette zorbalığa maruz kalmış, %25'i ise çevrimiçi içeriklerden dolayı endişe duymaktadır (Livingstone vd, 2020). Dolayısıyla, çocukların çevrimiçi ve fiziksel ortamda korunmasına yönelik kapsamlı politika ve müdahalelerin geliştirilmesi gerekmektedir.

Çevrimiçi oyunlar çocukların sosyal, duygusal ve psikolojik gelişimleri üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkilere sahiptir. Ancak, şiddet, zorbalık ve oyun bağımlılığı gibi risklerin farkında olunması, bu tür oyunların daha güvenli hale getirilmesi ve çocukların bilinçlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Ailelerin ve eğitimcilerin iş birliği içinde, çocukların dijital dünyada güvenli bir şekilde etkileşimde bulunmalarını sağlaması, bu risklerin etkilerini azaltmak için kritik bir adımdır.

Bahsi geçen durumlara ilişkin mevcut endişe, ergen sosyalleşmesinin farklı bağlamlarını dikkate alarak siber zorbalığı ve psikososyal değişkenlerle ilişkisini analiz eden çalışmaların sayısında bir artışa yol açmıştır. Birçok çalışma, siber zorbalığın analizinde aile ilişkilerinin farklı yönlerinin önemini vurgulamaktadır. Örneğin aile işleyişi, ebeveyn sosyalleşme stilleri ve aile atmosferi vb. Bu bağlamda sevgi ve duygusal bağın aktarılmasının bir yolu olan ve aynı zamanda aile işleyişinin temel bir bileşeni ve ergenlerin psikososyal uyumunun bir belirleyicisi (Romero-Abrio, 2019, s. 1) olan çocuk-ebeveyn iletişimi siber zorbalığın minimize edilmesinde ön plana çıkmaktadır.

Siber Zorbalığın Psiko-Sosyal Etkileri

Çevrimiçi oyunlar ve sosyal medya, çocukların dijital dünyadaki ilk deneyimlerini yaşadıkları platformlar olarak büyük bir öneme sahiptir. Ancak, bu platformlar aynı zamanda olumsuz davranışların yayılabildiği alanlar haline gelmiştir. Özellikle siber zorbalık, fiziksel karşılaşmalar gerektirmeksizin

mağdurlar üzerinde ciddi psikolojik etkiler bırakmakta ve bu etkiler yalnızca kısa vadede kalmayıp, uzun vadeli travmalara yol açabilmektedir.

Zorbalığa uğrayan çocuklar, genellikle yalnızlık, depresyon, anksiyete ve özgüven kaybı gibi sorunlarla karşılaşır (Korkmaz, 2016a, s. 78). Ayrıca, sosyal ilişkilerinde derin olumsuzluklar yaşanabilir. Bu çocuklar, zamanla dışlanma ve izolasyon hissi yaşayarak okulda ve günlük yaşamda zorlanabilirler. Çocukların yaşadıkları zorbalık deneyimlerini çoğunlukla aileleri ya da öğretmenleri ile paylaşmamaları, bu durumun daha da derinleşmesine yol açar. Bu yalnızlık, çocukların psikolojik destek almalarını engelleyebilir ve ruhsal sağlıklarını daha da kötüleştirebilir (Kurtuluş, 2024, s. 243). Dolayısıyla siber zorbalık sonucu, mağdur bireyde peşi sıra birçok travma ortaya çıkması olası görünmektedir.

Tablo 3. Siber Zorbalığa Maruz Kalmanın Psikolojik, Sosyal ve Akademik Etkileri

Psikolojik Etkileri	Sosyal Etkileri	Akademik Etkileri
Üzüntülü olma	Özsaygının düşmesi	Okula gitmekten korkma
Yoğun bir stres yaşama	Akran ilişkilerinde çatışma	Öğrenmede sorun yaşama
Kendini değersiz hissetme	Başkalarına güvenmeme	Okuldan kaçma
Kendisi hakkında bilgilerin öğrenilmesinden utanma	Arkadaşlık ilişkisi kurmada güçlük yaşama	Ders başarısının düşmesi

Kaynak: Korkmaz, 2016a, s. 79.

Zorbalığa uğrayan çocukların karşılaştıkları psikolojik ve sosyal etkiler, yalnızca çevrimiçi dünyada kalmaz, gerçek dünyadaki ilişkilerini de etkiler. Siber zorbalık mağdurları, çevrimiçi ortamda yalnızlık ve dışlanma hissi yaşayarak sosyal izolasyona sürüklenebilirler. Bu da psikolojik sorunların artmasına neden olabilir. Korkmaz (2016a), bu süreci tablo ile net bir şekilde ortaya koymuş ve siber zorbalığın kısa vadeli etkilerinin yanı sıra, uzun vadede okul başarısını ve sosyal ilişkileri de olumsuz şekilde etkilediğini göstermektedir. Tablo 3, siber zorbalığa maruz kalan çocukların psikolojik, sosyal ve akademik gelişimleri üzerindeki etkilerini özetlemektedir. Psikolojik etkiler arasında çocukların üzgün olma, yoğun stres yaşama, kendilerini değersiz hissetme gibi duygusal bozukluklar yer almaktadır. Sosyal etkilerde ise çocuklar, arkadaşlık ilişkilerinde zorluklar yaşamakta ve başkalarına

güvenme konusunda sıkıntılar çekmektedir. Akademik alanda ise çocukların okuldan kaçma eğilimleri gösterebileceği ve ders başarılarında düşüşler yaşayabilecekleri belirtilmektedir.

Çocukların yaşadığı bu etkiler, sadece onları travmatize etmekle kalmamakta; aynı zamanda akademik yaşamlarını da zorlaştırabilmektedir. Bu bağlamda okula gitmekten korkma, okuldan kaçma ve derslerde başarı kaybı gibi olumsuzlukların ortaya çıkma ihtimali oldukça yüksektir. Çocuklar, zorbalık nedeniyle kendilerini değersiz hissedebilir ve bu durum derslerine olan ilgilerini azaltabilir. Öte yandan siber zorbalığa maruz kalan çocukların anksiyete, korku ve okulda başarı kaybı gibi sorunlarla karşılaşabildikleri ifade edilmektedir. Siber zorbalık davranışı sergileyen çocukların ise kuralları çiğneme ve saldırganlık gibi davranış bozukluklarına eğilimli oldukları belirtilmektedir (Korkmaz, 2016a, s.79).

Çevrimiçi zorbalık, sosyal çevreye de zarar verebilecek bir potansiyele sahiptir. Zorbalığa uğrayan çocuklar, dışlanma ve alay edilme gibi durumlar nedeniyle depresyon, düşük benlik saygısı ve sosyal izolasyon gibi sorunlarla karşılaşabilirler (Korkmaz, 2016a, s. 77). Ayrıca, düşük benlik saygısının, çocukların siber zorbalıkla karşılaşma olasılıklarını artırırken, yüksek benlik saygısının bu tür saldırılara karşı koruyucu olabileceği (Yurdakul, 2020, s. 40) savunulmaktadır.

Toplumun geleceği olarak kabul edilen çocuklar, hem bedensel hem de ruhsal anlamda gelişimini tam olarak tamamlayamadıkları düşüncesi ile risk altında bulunmakta ve dolayısıyla da özel politikalara ihtiyaç duymaktadırlar. Toplumsal yaşam içerisinde karşılaşılacak pek çok istismar şekline karşı kendini koruma imkânı yeterince bulunmayan çocukların hem beden hem de zihin olarak bir bütün halinde korunmaları toplumla birlikte devletlerin de görev ve sorumluluğu olarak görülmektedir (Karakaş ve Çevik, 2016, s. 904).

SİBER ZORBALIKLA MÜCADELE

Siber zorbalık, özellikle çocukların dijital dünyada daha fazla zaman geçirmeye başlamasıyla birlikte önemli bir sorun haline gelmiştir. Bu sorunun çözülmesi için farklı paydaşların (ebeveynler, okullar, oyun platformları, yasalar ve uluslararası toplum) aktif bir şekilde iş birliği yapması

gerekmektedir. Aşağıda, siber zorbalıkla mücadele için öne çıkan çözüm yolları detaylandırılmaktadır.

Ebeveynlerin Rolü

Ebeveynler, çocuklarının dijital dünyadaki güvenliği ve davranışları üzerinde kritik bir rol oynamaktadır. Çocukların çevrimiçi tehditlere karşı bilinçli ve hazırlıklı olmaları için ebeveynlerin aktif bir tutum sergilemeleri önemlidir. Araştırmalar, ebeveynlerin çocuklarının zorbalık ve siber zorbalığa karışmasında önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Özellikle fiziksel ceza, psikolojik baskı, duygusal ilgisizlik, yetersiz iletişim, özerkliğin desteklenmemesi ve aşırı davranış kontrolü gibi ebeveyn tutumları, çocukların zorbalığa maruz kalma veya zorba olma ihtimalini artırmaktadır. Bu nedenle, ebeveynlerin hem çocuklarının bu tür şiddet olaylarına eğilimlerini fark etmelerini sağlamak hem de çocuklarına destek olabilecekleri en iyi yöntemleri öğrenmeleri için, ebeveynlerin dâhil edildiği müdahale ve önleme programları büyük önem taşımaktadır (Gómez-Ortiz, Apolinario, Romera, ve Ortega-Ruiz, 2019, s.12)

Ebeveynlerin, çocuklarını internet kullanımı konusunda eğitmeleri, onları yalnızca siber zorbalıktan korumakla kalmamakta; aynı zamanda dijital dünyada daha bilinçli ve sorumlu bireyler olmalarını da sağlamaktadır. Aile içinde sağlanan güçlü iletişim, çocukların siber dünyada karşılaşabilecekleri zorluklarla başa çıkabilmelerine yardımcı olmakta ve onları bu konuda daha güvenli bir şekilde yönlendirebilmektedir (Navarro, Yubero ve Larrañaga, 2016, s. 109). Araştırmalar, ebeveynlerin tutumlarının ve aile içi ilişkilerin, çocukların siber zorbalıkla ilişkili davranışlarını etkilediğini göstermektedir. Baskıcı ve otoriter ebeveyn tutumları, siber zorbalık davranışlarını artırabilirken, güçlü aile ilişkileri çocukların siber zorba olma ya da mağduriyet yaşama olasılığını azaltmaktadır. Aile içindeki sorunların ise bireyleri siber zorba veya mağdur olma eğilimine yönlendirebileceği (Erbiçer, 2020, s. 214) ifade edilmektedir.

Ailelerin eğitim düzeyi, ebeveynlerin evli ya da boşanmış olmaları ve çocuklarının internet kullanımını izleme durumu gibi faktörler, çocukların siber zorbalık düzeylerini belirlemede önemli bir rol oynamaktadır. Karlier Soydaş'ın (2011) çalışması, ebeveynlerin izleme düzeylerinin çocukların siber zorbalık yapma veya mağdur olma durumlarını değiştirdiğini göstermektedir.

Özellikle, ebeveyn denetimi algılayan çocuklar daha az siber zorbalığa maruz kalırken, kız çocuklarının daha fazla siber zorbalığa uğradığı gözlemlenmiştir (Karlher Soydaş, 2011, s. 97). Bu durum, ebeveynlerin aktif izleme ve denetim rollerinin çocukların çevrimiçi davranışlarını olumlu şekilde etkileyebileceğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, ebeveynlerin çocuklarının dijital oyun alışkanlıklarını izlemeleri ve oyun platformlarındaki şikâyet mekanizmalarını etkin bir şekilde kullanmaları oldukça önemlidir. Ayrıca, ebeveynlerin dijital dünyadaki çocuk davranışlarını daha iyi yönlendirebilmeleri için dijital vatandaşlık eğitimi vermeleri büyük bir katkı sağlar. Bu eğitim, çocuklara yalnızca zorbalıkla mücadeleyi değil, aynı zamanda çevrimiçi ortamda etik ve saygılı bir iletişim biçimi kazandırır. İnternet kullanım sürelerini sınırlamak, bloklama ve filtreleme yazılımlarından faydalanmak, çevrimiçi kullanım sözleşmeleri oluşturmak ve çocukların çevrimiçi aktivitelerini izlemek gibi stratejiler, ebeveynlerin dijital dünyada güvenli bir ortam sağlama çabalarına katkıda bulunabilir (Korkmaz, 2016a, s. 81).

Yücel'in (2019) araştırmasına göre, dijital çağ çocuklarının sanal dünyaları, kimliklerinin narsisist bir parçası haline gelmektedir. Bu bağlamda, ebeveynlerin çocuklarının sanal dünyayla olan ilişkilerini anlayarak rehberlik etmeleri ve onlara doğru yönlendirmelerde bulunmaları gereklidir. Çocukların oynadığı oyunların içeriğini anlamak, bu oyunların çocuklar üzerindeki etkilerini değerlendirmek ve çevrimiçi tehditlere karşı onları bilinçlendirmek, siber zorbalığın önlenmesi açısından önemli bir adımdır. Araştırmalar, ebeveyn gözetiminin ergenler arasındaki riskli davranışları azalttığını ve çocukların yaşadıkları olumsuz deneyimleri aileleriyle paylaşmalarını kolaylaştırdığını ortaya koymaktadır (Korkmaz, 2016a, s. 80).

Açık aile iletişiminin çocuk-ebeveyn ilişkisini güçlendirdiği ve bunun siber zorbalığa karşı koruyucu bir faktör olarak hizmet ettiği gözlemlenmiştir. Son zamanlarda aile iletişimi ile siber zorbalık arasındaki bağlantıyı açıklamak için diğer faktörlerin analiz edilmesinin önemine dikkat çekilmiştir (Romero-Abrio, 2019, s. 2).

Ebeveynlerin, çocuklarıyla güvene dayalı bir iletişim kurarak onlara rehberlik etmeleri, dijital dünyadaki risklerle başa çıkma becerilerini geliştirebilir. Aile içi ilişkilerin güçlendirilmesi ve ebeveynlerin çocuklarının

dijital davranışlarını bilinçli bir şekilde yönlendirmesi, siber zorbalıkla mücadelede önemli bir koruyucu faktör olarak değerlendirilmektedir.

Okulların ve Eğitimcilerin Katkısı

Siber zorbalık genellikle izole bir şekilde gerçekleşmez ve birçok araştırma, okulda geleneksel zorbalığa maruz kalanların siber zorbalığa maruz kalma olasılığının daha yüksek olduğunu belirtmektedir (Gottschalk, 2022, s. 8). Bu bağlamda okullar, siber zorbalığın erken aşamada tespit edilmesi ve önlenmesi konusunda kritik bir rol oynamaktadır. Eğitimciler, öğrencilerinin dijital dünyada karşılaştığı zorlukları anlamalı ve onlara rehberlik etmelidir. Okullar, dijital zorbalığın olumsuz etkilerinin öğrenciler üzerindeki etkilerini erken tespit etmek ve bu konuda etkin müdahaleler geliştirmek için önemli bir yer tutmaktadır.

•**Dijital Zorbalık Farkındalığı:** Birçok okul, dijital zorbalık konusunda farkındalık yaratmaya yönelik çeşitli etkinlikler ve seminerler düzenlemektedir. Ancak, bu farkındalık programlarının kapsamı ve etkinliği okullar arasında farklılık göstermektedir. Bazı okullar, dijital zorbalığın belirtileri ve etkileri hakkında öğrencilere temel bilgiler sunarken, bazı okullarda bu konuda yeterli eğitim materyali ve kaynak bulunmamaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2022).

•**Öğrenci Eğitimi ve Destek:** Eğitimciler, dijital zorbalığa maruz kalan öğrencilere yönelik destek çalışmalarına önem vermektedir. Okullarda psikolojik danışmanlar ve rehber öğretmenler, zorbalık mağduru öğrencilerle birebir görüşmeler yaparak psikolojik destek sağlamaya çalışmaktadır. Ancak, bu desteklerin kapsamı okulun imkânlarına ve personel sayısına bağlı olarak değişiklik göstermekte, bazı okullarda yeterli profesyonel destek sağlanamamaktadır. Öğrencilere zorbalıkla başa çıkma becerilerini kazandırmaya yönelik programlar ise sınırlı sayıda ve sıklıkla uygulanmaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2022)..

•**Zorbalıkla Mücadelede Okul Yönetiminin Rolü:** Okul yönetimleri, dijital zorbalıkla mücadelede belirli politikalar geliştirmekte, ancak bu politikaların uygulanma düzeyi ve etkinliği farklılık arz etmektedir. Bazı okullar, internet ve cep telefonu kullanımıyla ilgili kurallar belirleyerek dijital ortamda güvenliği sağlamaya çalışırken, bu kuralların takip ve denetimi yeterince sıkı olmamaktadır. Ayrıca, zorbalık vakalarının bildirilmesi ve

çözümü konusunda okul yönetimleri ile öğretmenler arasında koordinasyon eksiklikleri gözlemlenmektedir. Ailelerle iş birliği ise genellikle sınırlı düzeydedir ve velilerin dijital zorbalık konusunda bilinçlendirilmesi için daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2022).

Sonuç olarak, okulların ve eğitimcilerin siber zorbalıkla mücadele noktasında aktif bir rol alması, hem öğrencilerin dijital dünyada karşılaştıkları tehditlerden korunmalarını hem de sosyal ve psikolojik açıdan güvenli bir okul ortamında eğitim almalarını sağlamaktadır. Bu bağlamda, okul çalışanları ve yöneticileri, dijital zorbalıkla mücadele konusunda birbirleriyle iş birliği yaparak, öğrencilerin bu tür olumsuz deneyimlerden korunmalarını sağlamalıdır.

Siber Zorbalıkla Mücadelede Uluslararası Çalışmalar

Çevrimiçi zorbalık, yalnızca yerel bir sorun olmayıp, küresel bir tehdit haline gelmiştir. Bu soruna karşı farklı ülkeler, dijital dünyada güvenliği artırmaya yönelik çeşitli projeler geliştirmiştir. Bu projeler, teknoloji, yapay zekâ ve dijital okuryazarlık gibi araçlarla siber zorbalığa karşı etkin çözümler sunmayı amaçlamaktadır. Aşağıda, farklı ülkelerde hayata geçirilen önemli projeler ve bu projelerin sağladığı katkılar yer almaktadır.

Tablo 4. OECD Ülkelerinde Siber Zorbalık Politikaları ve Uygulamaları

Hedef	Tedbir Örnekleri
Farkındalık Artırma	Paydaşları (ebeveynler, öğretmenler, çocuklar) siber zorbalık hakkında bilgilendirmek için kampanyalar ve web siteleri
Raporlama Mekanizmaları	Ebeveynlerin, öğretmenlerin veya çocukların siber zorbalığı bildirmeleri ve yardım talep etmeleri için yardım hatları, telefon hatları ve dijital raporlama mekanizmalarının dahil edilmesi
Politikalar ve Yasalar	Siber zorbalığı ele almak için politika veya yasal çerçeveler; politika yaklaşımları, okullar veya bölgeler tarafından benimsenecek eylem planlarını veya çerçeveleri içerebilir; yasal tepkiler siber zorbalığa özel olabilir veya siber zorbalığı taciz, hakaret veya telif hakkı gibi mevcut yasalar aracılığıyla ele alabilir

İnternet Güvenliği Desteği	Birçok sistemde dijital güvenliği ve/veya dijital okuryazarlığı teşvik etmekle görevli belirli kurumlar veya merkezler; genellikle okullara veya öğretmenlere öğrencilere siber zorbalık gibi dijital riskleri öğretmeleri için kaynaklar da sağlar
Siber Zorbalık Müdahaleleri	Genellikle okullarda uygulanan, beceri geliştirmeye ve olumlu akran ilişkilerini teşvik etmeye odaklanan müdahaleler; Kanıtlar zorbalık karşıtı müdahalelerin de siber zorbalığı azaltmada etkili olabileceğini gösterse de bazı müdahaleler özellikle siber zorbalık için geliştirilmiştir

Kaynak: OECD, 2022, s. 32.

Amerika Birleşik Devletleri’nde zorbalıkla mücadele amacıyla oluşturulan StopBullying.gov platformu, çeşitli devlet kurumlarının iş birliğiyle, zorbalığın tanımı, türleri, etkileri ve önlenmesi konularında kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Bu platform, ebeveynler, eğitimciler ve öğrenciler için eğitim materyalleri, siber zorbalıkla ilgili rehberlik ve çeşitli kaynaklar sağlamaktadır.

Özellikle, SAMHSA tarafından geliştirilen KnowBullying uygulaması, ebeveynlerin çocuklarıyla zorbalık hakkında etkili bir şekilde konuşmalarını ve stratejiler geliştirmelerini desteklemektedir. Ayrıca, platform, zorbalıkla ilgili yasal haklar ve politikalar hakkında bilgilendirme yaparak, mağdurların ve ailelerinin haklarını bilmelerini sağlamaktadır. StopBullying.gov, toplulukların zorbalıkla mücadelede nasıl rol alabileceğine dair rehberlik sunarak, okullarda ve toplumda güvenli ve destekleyici bir ortam oluşturmayı hedeflemektedir. (StopBullying.gov, 2023).

Avustralya, çevrimiçi zorbalıkla mücadelede önemli adımlar atmıştır. 2022 yılında geliştirilen “E-safety for Children” uygulaması, çocukları çevrimiçi risklere karşı eğitirken, ebeveynlere de rehberlik sağlamaktadır (eSafety Commissioner, 2022). 2023 yılında başlatılan “iMatter” projesi ise gençler arasında dijital güvenli davranışları teşvik etmeyi ve zorbalık mağdurlarına psikolojik destek sunmayı hedeflemektedir (iMatter Project, 2023). Avustralya’daki “eSafety Commissioner” kurumu ise dijital zorbalık vakalarını izleyip, zararlı içerikleri raporlama ve mağdurlara hukuki destek sağlama gibi görevler üstlenmektedir (eSafety Commissioner, 2022).

Yeni Zelanda 2022 yılında “Digital Safety App” adlı bir uygulama geliştirmiştir. Bu uygulama, çocukların çevrimiçi deneyimlerini izleyerek,

onlara güvenli internet kullanımı konusunda rehberlik etmektedir (Digital Safety App - New Zealand, 2022). Finlandiya ise 2023 yılında “Cyberbullying Detection Tool” adlı bir araç geliştirmiştir. Bu araç, sosyal medya platformlarında siber zorbalık olaylarını otomatik olarak tespit etmekte ve anında müdahale edilmesini sağlamaktadır (Cyberbullying Detection Tool - Finland, 2023).

Yunanistan’da zorbalık ve siber zorbalık farkındalığına adanmış tematik bir hafta bulunmaktadır ve bu hafta boyunca okullarda farkındalık artırma faaliyetleri uygulanmaktadır. Bu uygulama, İnternet Güvenliği Planı’na dahil edilmiştir. İrlanda ise Webwise adında bir merkez kurmuştur. Bu merkez konu hakkında çeşitli kaynaklar geliştiren İrlanda İnternet Güvenliği Farkındalık Merkezi’dir. Amacı; öğretmenlerin İnternet güvenliğini öğretimlerine entegre etmelerine yardımcı olmak ve ebeveynlere bilgi sağlamaktır. Webwise Gençlik Danışma Paneli, siber zorbalık gibi konularda gençlere yönelik farkındalık kaynakları ve kampanyalar geliştirilmesine yardımcı olmuştur. 2013 Zorbalık Eylem Planı, siber zorbalığı açık bir zorbalık biçimi olarak kabul etmektedir. Ardından, İlköğretim ve Ortaöğretim Okulları için Zorbalık Önleme Prosedürleri geliştirilmiş ve bu prosedürler tüm okullar için zorunlu hale getirilmiştir. Bu prosedürler, okullara zorbalığı önleme ve bununla mücadele etme konusunda yön ve rehberlik sağlamaktadır. Kanada’da, Zorbalık ve Siber Zorbalığa Karşı Mücadele için Saskatchewan Eylem Planı Kasım 2013’te yayınlanmıştır. Bu duyurunun ardından, siber zorbalığa karşı mücadelede yeterliliklerin teşvik edilmesi gerektiği vurgulanmış ve bu doğrultuda Saskatchewan Okullarında Dijital Vatandaşlık Eğitimi başlatılmıştır. Hollandada ise, okulların, ebeveynlerin ve çocukların (siber) zorbalık vakalarını bildirebilecekleri en az bir kişiyi belirten ve okuldaki politikaları koordine eden bir güvenlik planına sahip olmaları, yasa gereği zorunlu hale getirilmiştir. Eğitim konseyleri, okulların politikalarını geliştirmelerine yardımcı olabilir. Belçika’da ise polis, STK’lar ve çocuk odaklı derneklerle iş birliği yaparak önleme ve bilgilendirme kampanyaları düzenlenmektedir. Bu bilgilendirme kampanyaları, öğrencilere yönelik olup, ebeveynler için de çocuklarının okulda zorbalığa uğraması durumunda ne yapabileceklerine dair bir broşür sunulmaktadır. Hem öğretmenler hem de zorbalığa uğrayan öğrencilerin ebeveynleri için ayrı ücretsiz yardım hatları mevcuttur.

Ebeveynler için sağlanan bu hat, psikolojik, sosyal, yasal ve idari süreçlerle ilgili prosedürler konusunda da destek sunmaktadır.

2015 yılında, Technologies de l'Information et de la Communication pour l'Enseignement (TICE) projesi, öğretmenlerin siber zorbalık da dahil olmak üzere çevrimiçi davranış ve tutumları ele almalarına yardımcı olacak araçlar içeren 'Sosyal Ağları Fethetmek' konulu bir dosya hazırlamıştır. Bu dosya, öğretmenlere iyi uygulama örneklerinin yanı sıra sınıflarında kullanabilecekleri kaynaklar ve araçlar sunmaktadır. Medya Eğitimi Yüksek Kurulu ise öğretmenler için medya okuryazarlığını teşvik etmek amacıyla, siber zorbalığı nasıl önleyeceklerine dair pedagojik dosyalar hazırlamıştır (Burns ve Gottschalk, 2019, s. 230).

Bu projeler, dijital dünyada karşılaşılan zorbalık sorununa çözüm bulmak amacıyla teknoloji ve dijital okuryazarlık gibi yenilikçi yöntemlerin etkin kullanımını göstermektedir. Uluslararası düzeyde başlatılan bu girişimler, farklı ülkelerde siber zorbalıkla mücadelede önemli adımlar atılmasına yardımcı olmuştur.

Türkiye' de Siber Zorbalıkla Mücadele Çalışmaları

Çevrimiçi zorbalık, günümüzde çocukların dijital güvenliğini tehdit eden önemli bir sosyal sorun haline gelmiştir. Dijital ortamın hızla yayılması ve teknoloji kullanımının artmasıyla birlikte, siber zorbalık vakaları da giderek çoğalmaktadır. Bu bağlamda, siber zorbalıkla mücadele etmek için hukuki düzenlemeler, devlet politikaları ve sivil toplum çalışmaları büyük bir önem kazanmaktadır. Hem Türkiye' de hem de dünya genelinde çocukların dijital haklarının korunması ve zorbalıkla mücadele için çeşitli adımlar atılmaktadır. Türkiye' de siber zorbalıkla mücadeleye yönelik çeşitli yasal düzenlemeler ve stratejiler bulunmaktadır. Bu bölümde, çevrimiçi zorbalıkla mücadeledeki mevcut yasal düzenlemeler, devlet politikaları ve sivil toplumun katkıları ele alınacaktır.

Yasal Düzenlemeler ve Hukuki Çerçeve

Türkiye' de çevrimiçi zorbalıkla mücadeleye ilişkin henüz müstakil bir yasal düzenleme bulunmamaktadır. Ancak, siber zorbalık fiilleri mevcut mevzuat kapsamında çeşitli suç tipleri ve koruyucu önleyici hizmetlerle ele

alınmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler ile ulusal mevzuatlar birlikte değerlendirilmelidir.

Uluslararası düzeyde, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi (BM ÇHS), çocukların çevrimiçi ortamda da korunmasını hükme bağlamaktadır. Sözleşmenin 25 sayılı Genel Yorumu, devletlerin çocukların dijital ortamdaki haklarını korumak ve zarar görmelerini önlemek üzere tedbirler almasını zorunlu kılmaktadır (Birleşmiş Milletler, 2014). Ayrıca, çocukların cinsel istismarı ve kötü muamelesine karşı ulusal mevzuatların güçlendirilmesini amaçlayan Avrupa Konseyi Lanzarote Sözleşmesi de bu çerçevede önemli bir uluslararası belgedir (Avrupa Konseyi, 2007).

Türkiye' de çevrimiçi zorbalıkla mücadelede hukuki dayanak oluşturan başlıca mevzuatlar şunlardır:

- 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu, çocukların korunmasına ilişkin genel esasları belirlemekte ve koruyucu, önleyici hizmetlerin yürütülmesini sağlamaktadır (Resmî Gazete, 2005).
- 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun, internet içerik sağlayıcılarının, yer sağlayıcılarının ve erişim sağlayıcılarının yükümlülüklerini düzenleyerek zararlı içeriklerin engellenmesini ve erişim kısıtlamalarını sağlamaktadır. 2020 yılında yapılan değişikliklerle sosyal medya platformlarının sorumlulukları artırılmıştır (Resmî Gazete, 2007; Resmî Gazete, 2020).
- 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK), özellikle çocukların kişisel verilerinin işlenmesinde sıkı kurallar getirmekte ve veri sahiplerinin haklarını güvence altına almaktadır (Resmî Gazete, 2016).
- 1739 sayılı Milli Eğitim Kanunu, eğitim ortamlarında öğrencilerin güvenliğinin sağlanmasına yönelik görev ve sorumlulukları belirlemektedir (Resmî Gazete, 1973).
- 2024/56 sayılı Okullarda Şiddetin Önlenmesi Genelgesi, okul yönetimlerinin dijital zorbalık da dahil olmak üzere her türlü şiddete karşı koruyucu önlemler almasını öngörmektedir (Millî Eğitim Bakanlığı, 2024).

Bunların yanı sıra, çevrimiçi zorbalıkla mücadelede koruyucu ve önleyici hizmetler kapsamında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK) tarafından yürütülen çalışmalar da mevzuat dayanağına sahiptir. Örneğin, 2022-2024 dönemini kapsayan Çocukların Korunmasına Yönelik Çevrimiçi Güvenlik Stratejisi ile 7 amaç ve 28 hedef belirlenmiş, “İl İl Türkiye Güvenli İnternet Seminerleri” ile yaklaşık 20 bin öğrenci, öğretmen ve veliye dijital güvenlik eğitimi verilmiştir (AA, 2024).

Ayrıca, Türk Ceza Kanunu (TCK) siber zorbalık kapsamında suç teşkil eden eylemleri düzenlemektedir. Hakaret (TCK m.125), tehdit (TCK m.106) ve özel hayatın gizliliğini ihlal (TCK m.134) gibi suç tipleri çevrimiçi zorbalık eylemlerinde uygulanabilmektedir (Resmî Gazete, 2004). Bu durum, müstakil bir yasanın olmamasına rağmen mevcut mevzuatın siber zorbalıkla mücadelede hukuki dayanak sağladığını göstermektedir.

Siber Zorbalıkla Mücadelede Ulusal Çalışmalar

Siber zorbalıkla mücadele yalnızca yasal düzenlemelere indirgenemez; aynı zamanda kamu kurumlarının çok boyutlu müdahaleleri ve uygulamaları da bu sürecin ayrılmaz bir parçasıdır. Türkiye’de siber zorbalığın önlenmesi, mağdurların korunması ve dijital güvenlik kültürünün yaygınlaştırılması amacıyla çeşitli kamu kurumları tarafından yürütülen eğitim programları, bilinçlendirme kampanyaları, teknolojik destek mekanizmaları ve psikososyal hizmetler bütüncül bir yaklaşımla sürdürülmektedir. Bu alt başlıkta, ilgili kurumların bu alandaki özgül faaliyetleri ele alınmaktadır.

• Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK)

BTK, Türkiye’de güvenli internet ortamı sağlamak amacıyla çok boyutlu stratejik girişimler ve kapsamlı politika programları yürütmektedir. BTK bünyesinde kurulan Güvenli İnternet Merkezi, bilinçlendirme, ihbar ve yardım merkezi olarak faaliyet göstermekte; çocukların ve gençlerin dijital ortamdaki risklere karşı korunmasına yönelik çalışmalar yapmaktadır (BTK, 2024a; İnternet Bilinçli ve Güvenli Kullanımı, 2024).

BTK, internet kullanıcılarının destek alabilmesi için hizmet veren İnternetin Bilinçli ve Güvenli Kullanımı İçin Bilgi Destek Hattı (141) aracılığıyla danışmanlık ve rehberlik sağlamaktadır (Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2025).

Çocukların güvenli oyun ortamlarında vakit geçirmeleri amacıyla geliştirilen Güvenli Oyun Portalı, çocukların dijital oyunlarda karşılaşabilecekleri riskleri azaltmayı hedeflemekte ve ebeveynlere bu konuda rehberlik etmektedir (BTK, 2020).

BTK'nın kritik yapılarından olan Siber Güvenlik ve Ulusal Siber Olaylara Müdahale Merkezi (USOM), Türkiye'nin siber güvenlik altyapısını korumak, siber tehditlere hızlı müdahale etmek ve ulusal dijital güvenliğı sağlamak amacıyla faaliyet göstermektedir (BTK, 2024b).

2022-2024 dönemi için yayımlanan "Çocukların Korunmasına Yönelik Çevrimiçi Güvenlik Stratejisi" kapsamında BTK, yedi amaç ve 28 hedef belirlemiş, bu hedeflerin gerçekleşmesi için düzenli izleme ve değerlendirmeler yapmaktadır. Strateji, çocukların dijital dünyada korunması için kapsamlı bir yol haritası sunmaktadır (AA, 2024).

Eğitim faaliyetleri kapsamında, "İl İl Türkiye Güvenli İnternet Seminerleri» ile yaklaşık 20 bin öğrenci, öğretmen ve ebeveyn, güvenli internet kullanımı konusunda bilgilendirilmiştir (AA, 2024). Ayrıca, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu tarafından sunulan "Siber Zorbalığı Önlemek İçin Neler Yapabiliriz?" (BTK, 2024c) ve "Ebeveynler, Siber Zorbalığa Karşı Nasıl Rehberlik Yapabilirler?" (BTK, 2024) adlı kurslar hem çocuklar hem de ebeveynler arasında farkındalık oluşturmaya amaçlamaktadır (Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2024).

Bunların yanında, BTK'nın yayımladığı Dijital Mahremiyet, İnternetin Bilinçli Kullanımı ve Teknoloji Bağımlılığı Çalıştayı Raporu, dijital mahremiyetin korunması, internetin etik ve bilinçli kullanımı ile teknoloji bağımlılığı gibi konularda politika önerileri sunmakta ve ülkemizde dijital farkındalığı artırmaktadır (BTK, 2023).

Özetle, BTK'nın çok boyutlu çalışmaları, eğitim, destek hizmetleri, yasal düzenlemeler ve teknolojik altyapılar aracılığıyla Türkiye' de güvenli internet kullanımını yaygınlaştırmakta ve özellikle çocukların dijital dünyada korunmasını sağlamaktadır.

- **İçişleri Bakanlığı**

İçişleri Bakanlığı, siber zorbalıkla mücadele kapsamında çeşitli çalışmalar yürütmektedir. Emniyet Genel Müdürlüğü Siber Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı, SİBERAY Projesi ile farkındalık eğitimleri düzenlemiş ve tanımadığınız kişilerden gelen mesajlara cevap vermemek, siber zorbayı engellemek ve delilleri saklamak gibi yöntemlerle mücadele adımlarını tanımlamıştır (İçişleri Bakanlığı, 2022).

Jandarma Genel Komutanlığı da dijital güvenlik ve siber zorbalık konularında eğitimler düzenleyerek çocuklar ve ailelere yönelik bilgilendirme çalışmaları gerçekleştirmektedir. Bu çalışmalar, dijital dünyada karşılaşılan risklere karşı toplumu bilinçlendirmeyi ve koruma sağlamayı hedeflemektedir (İçişleri Bakanlığı, 2024).

- **Millî Eğitim Bakanlığı (MEB)**

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), okullarda dijital okuryazarlık eğitimleri ve siber zorbalıkla mücadele programlarını kapsamlı bir şekilde yürütmektedir. Yeni eğitim modeli olan Talim ve Yetiştirme Modeli Mükemmeliyet (TYMM) ekseninde, öğrencilerin dijital yetkinliklerini geliştirmek ve çevrimiçi ortamlarda karşılaşılabilecekleri risklere karşı bilinçlendirmek öncelikli hedefler arasındadır (MEB, 2022). TYMM kapsamında verilen dijital okuryazarlık eğitimleri, çocuk ve gençlerin siber zorbalık gibi tehditlere karşı direnç geliştirmelerine katkı sağlamaktadır.

Buna ek olarak, MEB tarafından geliştirilen psikoeğitim programları, öğrencilerin siber zorbalıkla başa çıkma becerilerini güçlendirmeye yönelik psikososyal destek sağlamaktadır. Bu programlar, öğrencilerin özgüvenlerini artırmak, empati ve iletişim becerilerini geliştirmek suretiyle siber zorbalık mağduru olma riskini azaltmayı amaçlamaktadır (MEB, 2022).

Ailelerin de dijital dünyadaki risklere karşı bilinçlendirilmesi amacıyla düzenlenen aile eğitim programları, ebeveynlerin dijital okuryazarlık becerilerini artırmakta ve çocuklarının çevrimiçi güvenliğini desteklemektedir. Özellikle MEB tarafından yayımlanan Ailelere Yönelik Siber Zorbalık ve Güvenli İnternet Kullanımı Kılavuzları, ebeveynlerin çocuklarını dijital ortamlardaki tehditlerden korumaları için rehberlik sağlamaktadır (MEB,

2023). Bu kılavuzlar, ailelerin güvenli internet kullanımı konusunda bilgi ve araçlara erişimini kolaylaştırmakta ve çocukların dijital dünyadaki risklere karşı korunmasına katkı sunmaktadır.

Sonuç olarak, MEB'in TYMM modeli çerçevesinde yürütülen dijital yetkinlik geliştirme, psikoeğitim ve aile eğitim programları, çocuk ve gençlerin siber zorbalıktan korunması için bütüncül ve sistematik bir yaklaşım sunmaktadır.

- **Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB)**

ASHB, çocukları dijital dünyanın olumsuz etkilerinden korumak amacıyla Çocuk İçin Dost Uygulamalar (DUY) platformunu hayata geçirmiştir. DUY, çocukların ve ailelerin bilinçlendirilmesi için rehberler, sosyal medya içerikleri ve bilgilendirme çalışmaları sunarken, aynı zamanda siber zorbalık, dijital bağımlılık ve zararlı içeriklerle mücadele etmeyi hedeflemektedir. Ayrıca Bakanlık, ebeveynlere dijital güvenlik önlemleri hakkında rehberlik ederek çocukların çevrimiçi ortamda daha güvenli bir deneyim yaşamalarını sağlamaya yönelik çalışmalar yürütmektedir. DUY platformu, çocuklara zarar verebilecek içeriklerin vatandaşlar tarafından ihbar edilebilmesi için 7/24 hizmet veren bir ihbar hattı da sağlamaktadır (ASHB, 2023).

ASHB tarafından hazırlanan bir diğer program ise Aile Eğitim Programıdır (AEP). Programın amacı, “ülkemizde sağlıklı, mutlu ve müreffeh ailelerin oluşması için ailelerin ve eğitim, hukuk, iktisat, medya ve sağlık alanlarındaki hizmetlerden daha etkili biçimde yararlanmalarına, aile içi süreçlerini işlevselleştirerek aile yaşam kalitelerinin artmasına, sahip olduğu her türlü kaynağı etkili bir şekilde yönetmelerine ve karşılaşılabilecekleri çeşitli risklere yönelik önlemler almalarına katkıda bulunma” şeklinde açıklanmıştır (ASHB, 2025). Program çerçevesinde ailelerin aile eğitimleri ile ilgili temel ihtiyaçları göz önünde bulundurularak “aile eğitimi ve iletişimi”, “hukuk”, “iktisat”, “medya” ve “sağlık” alanları olmak üzere toplam 5 farklı alan belirlenmiştir. Bu alanlar ve devamında geliştirilen birçok modülle birlikte AEP, ülkemiz için oldukça kapsamlı bir eğitim programı olarak dikkat çekmektedir (Alpaydın, 2019, s. 9-10).

- **Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK)**

Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK), medya içeriklerinin çocuklar ve gençler üzerindeki etkilerini inceleyen ve bu doğrultuda koruyucu politikalar geliştiren bir kamu kurumudur. RTÜK, özellikle dijital medyanın yaygınlaşmasıyla birlikte çocukların çevrim içi ortamda karşılaştığı riskleri ele alan farkındalık ve eğitim temelli çalışmalar yürütmektedir. Kurum, Avrupa Birliği destekli “Siber Zorbalığa Karşı Dayanıklılık ve Empati Odaklı Yaklaşım” projesi kapsamında çeşitli illerde atölyeler düzenleyerek, gençlerin medya okuryazarlığı ve dijital zorbalık konularında bilinçlenmelerini hedeflemiştir (RTÜK, 2023a). Ayrıca “Çocukların Yeni Medya Kullanım Alışkanlıkları ve Siber Zorbalık” başlıklı ulusal bir araştırma ile, çocukların medya tüketimi bağlamındaki riskli davranışları tespit edilmiş ve politika önerileri geliştirilmiştir (RTÜK, 2023b).

- **Sağlık Bakanlığı**

Sağlık Bakanlığı, siber zorbalığın ruh sağlığı üzerindeki etkilerini dikkate alarak bireysel düzeyde psikososyal destek mekanizmaları geliştirmektedir. Bu kapsamda, Sağlıklı Hayat Merkezleri (SHM) aracılığıyla yatılı bölge okullarında gerçekleştirilen eğitimlerde; çocuklara güvenli internet kullanımı, sınır koyma becerileri ve mahremiyet bilinci gibi başlıklar altında siber zorbalıkla mücadeleyle dönük bilgi aktarımı sağlanmaktadır (Sağlık Bakanlığı, 2025a). Ayrıca Bakanlık tarafından organize edilen “Siber Zorbalık ve Aile” temalı video içerik yarışmaları aracılığıyla ebeveynlerin dijital farkındalık düzeyleri artırılmakta, aile içi dijital iletişim kalitesinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır (Sağlık Bakanlığı, 2025b).

- **Adalet Bakanlığı**

Siber zorbalığın aynı zamanda hukuki bir mesele olması nedeniyle, Adalet Bakanlığı dijital suçlarla mücadelede önleyici eğitimler ve farkındalık projeleri geliştirmektedir. Bakanlık, il adliyeleri ve emniyet müdürlükleri aracılığıyla okullarda düzenlediği etkinliklerle çocuklara ve ailelere siber suçlar hakkında bilgi vermekte; bu tür davranışların cezai yaptırımlarını açıklamaktadır. Örneğin Samsun’da gerçekleştirilen “Siberay Farkındalık Eğitimi” kapsamında öğrencilere internet dolandırıcılığı, dijital mahremiyet ve siber zorbalık konularında seminerler verilmiştir (Adalet Bakanlığı, 2023).

• Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı

Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, enformasyon güvenliği ve medya etiği gibi alanlarda gerçekleştirdiği etkinliklerle siber zorbalığa karşı kurumsal iş birliklerini desteklemektedir. Başkanlık tarafından düzenlenen “Sentetik Medya ve Enformasyon Güvenliği Çalıştayı” gibi akademik etkinliklerde, siber zorbalık gibi dijital çağın etik sorunları tartışılmış ve çözüm önerileri geliştirilmiştir (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2023). Ayrıca RTÜK iş birliğiyle yürütülen gençlik projeleri kapsamında medya okuryazarlığı, dezenformasyonla mücadele ve dijital etik konularında gençlere yönelik eğitim içerikleri hazırlanmıştır (RTÜK, 2023a).

Sivil Toplum Kuruluşlarının Katkıları

Türkiye’deki sivil toplum kuruluşları (STK’lar), dijital güvenlik ve siber zorbalıkla mücadeleye yönelik birçok proje yürütmektedir. STK’lar, dijital güvenlik ve zorbalıkla mücadeleye dair seminerler, eğitimler ve farkındalık kampanyaları düzenleyerek, toplumda bilinç oluşturmaktadır.

Çevrimiçi zorbalıkla mücadele, yalnızca eğitim ve bilinçlendirme faaliyetleriyle değil, aynı zamanda sağlam hukuki düzenlemelerle de desteklenmelidir. Türkiye’de ve dünya genelinde yapılan yasal düzenlemeler, çocukların dijital güvenliğini sağlamak ve zorbalık mağdurlarını korumak için önemli bir zemin hazırlamaktadır. Ancak, bu alandaki yasal çerçevelerin daha etkili olabilmesi için uygulamada daha fazla denetim ve geliştirme yapılması gerekmektedir. Çocukların dijital haklarının korunması, zorbalığın önlenmesi ve mağdurların hak arama süreçlerinin güçlendirilmesi, siber zorbalıkla mücadelede atılacak adımların temelini oluşturmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çocukların her türlü riskten korunması, özellikle son yıllarda ailelerin ve devletlerin öncelikli sorumluluk alanlarından biri haline gelmiştir. Geçmişte çocuk emeğinin sömürülmesine karşı verilen mücadelelerin günümüzde dijital dünyada çocukların maruz kaldığı tehditlere karşı korunma çabalarına evrildiği görülmektedir. Bu süreçte aile kurumu, çocukları dış tehditlerden koruyarak sağlıklı gelişimlerini desteklemek adına kritik bir sorumluluk

üstlenmektedir. Koruma işlevinin etkinliği ise büyük ölçüde aile üyeleri arasındaki iletişimin güçlü, sürekli ve sağlıklı olmasına bağlıdır.

Aile kurumu, sosyal politikanın geleneksel araçları içerisinde sayılmakta ve oldukça önemli bir refah sağlayıcısı konumundadır. Dolayısıyla çocukların korunması ve çok refahının sağlanması, sosyal politikaların en kritik alanlarından biri olarak görülmektedir. Çocuklar fiziksel, psikolojik ve sosyal olarak gelişim süreçlerinde oldukları için hem devletin hem de toplumun desteğine en çok ihtiyaç duyan gruplardandır.

Dijitalleşmenin yaygınlaşmasıyla birlikte siber zorbalık, özellikle çocuklar ve gençler için ciddi bir tehdit unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. İnternet ve çevrimiçi oyun platformlarının yaygınlaşması, çocukların sosyal etkileşimlerini sanal ortama taşımalarını sağlarken, onları siber zorbalığa karşı savunmasız bırakmaktadır. Çocukların dijital okuryazarlık düzeylerinin yetersiz olması, bu tehlikeye karşı duyarlılığı artırmakta; anonimlik ve fiziksel mesafe gibi dijital ortamların sağladığı kolaylıklar ise zorbalık davranışlarının engellenmesini zorlaştırmaktadır. Çevrimiçi oyunların sağladığı anonimlik ve denetimsizlik ortamı, çocuklar arasında hakaret, dışlama, tehdit ve agresif davranışların yaygınlaşmasına zemin hazırlamaktadır. Bu durum, çocukların psikolojik ve sosyal gelişimini olumsuz etkileyerek uzun vadeli ruhsal sorunlara yol açabilmektedir.

Siber zorbalığın etkileri yalnızca bireysel mağdurları değil, toplumsal yapıyı da derinden etkilemektedir. Dijital etkileşimlerin sosyal beceriler, empati yeteneği ve toplumsal uyum üzerindeki etkileri göz önüne alındığında, siber zorbalıkla mücadele yalnızca bireysel değil, aynı zamanda toplumsal bir mesele olarak ele alınmalıdır.

Bu bağlamda, siber zorbalıkla mücadelede aşağıdaki alanlarda çok yönlü ve kapsamlı stratejilerin geliştirilmesi önem arz etmektedir:

- **Ebeveynlerin Eğitim ve Bilinçlendirilmesi:** Ebeveynlerin dijital vatandaşlık ve çevrimiçi güvenlik konularında bilinçlendirilmesi, çocukların çevrimiçi ortamlarda güvenliğinin sağlanmasında kritik bir rol oynamaktadır. Farkındalık artırıcı eğitim programları (Uluçay ve Melek, 2017, s.101) ve ebeveynlerin çocuklarının dijital aktivitelerini

takip etmeleri, zararlı içerik ve zorbalıkla mücadelede önemli bir savunma mekanizmasıdır.

- **Okul ve Eğitim Kurumlarının Rolü:** Eğitim kurumları, öğrencilere dijital ortamda karşılaşılabilecek zorbalık durumlarıyla başa çıkma stratejileri konusunda rehberlik etmeli ve güvenli iletişim ortamları sağlayarak mağdurların desteklenmesini kolaylaştırmalıdır. Bu doğrultuda, zorbalık yapan öğrencilerle ilgili “rehberlik odaklı” disiplin süreçleri yürütülmeli; ceza yerine bilinç kazandırmaya yönelik çalışmalar yapılmalıdır.
- **Çevrimiçi Platformların Sorumluluğu:** Dijital oyun ve sosyal medya platformlarının, zorbalıkla mücadelede etkin raporlama sistemleri ve katı etkileşim kuralları geliştirmesi, bu tür olumsuz davranışların önüne geçilmesini sağlayacaktır. Bu bağlamda, çocuklara yönelik içeriklerde “algoritmik filtreleme ve uyarı” sistemlerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu platformların, kullanıcıları siber zorbalık konusunda bilinçlendiren “dijital etik rehberler” yayımlaması faydalı olacaktır.
- **Yasal Düzenlemeler ve Hukuki Çözümler:** Siber zorbalıkla mücadelede yasal düzenlemeler güçlendirilerek çocukların dijital hakları korunmalı, mağdurlara hukuki destek sağlanmalı ve cezai yaptırımlar etkin şekilde uygulanmalıdır. Öte yandan okullarda ve kurumlarda siber zorbalığa karşı resmi şikâyet ve müdahale mekanizmaları oluşturulmalıdır.
- **Toplumsal Farkındalık ve Kültürel Değişim:** Siber zorbalıkla mücadele, dijital etik ve saygılı iletişim kültürünün (Akca vd., 2014, s.22) toplumda yerleşmesiyle mümkün olacaktır. Bu amaçla medya kampanyaları, kamu spotları ve eğitim programlarıyla toplumun dijital farkındalığı artırılmalıdır.
- **Uluslararası İş Birliği ve Yerel Uygulamalar:** Uluslararası düzeyde başarılı uygulamalar araştırılarak yerel koşullara uyarlanmalı ve global iş birlikleri yoluyla çocukların çevrimiçi güvenliği için daha etkili politikalar geliştirilmelidir.

Çocukların her türlü riskten korunması, yalnızca bireysel refahlarının değil; aynı zamanda toplumun uzun vadeli sosyal ve ekonomik sürdürülebilirliğinin

de temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, çocuğa yönelik sosyal politikalar, çok boyutlu, kapsayıcı ve hak temelli bir perspektifle ele alınmalıdır.

Türkiye özelinde bakıldığında, çocuk nüfusunun toplam nüfus içindeki yüksek oranı artan sosyoekonomik eşitsizlikler, çocukların korunmasına yönelik sosyal politikaların güçlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Türkiye'de çocukların korunmasına yönelik sosyal politikalar, yalnızca mevcut risklere müdahale eden değil, aynı zamanda çocukların sağlıklı gelişimini ve toplumsal bütünleşmesini destekleyen önleyici ve güçlendirici bir yapıya kavuşturulmalıdır. Bu hedef doğrultusunda, çocuklara yönelik güncel bir risk olan siber zorbalıkla mücadele ve diğer tüm sosyal risklerle mücadelede merkezi ve yerel yönetimlerin koordineli çalışması, sivil toplum kuruluşlarının sürece etkin katılımı ve çocuk hakları temelli bir bakış açısının tüm politika alanlarına entegre edilmesi gerekmektedir. Çocukların korunması, yalnızca bir sosyal politika hedefi değil, aynı zamanda toplumsal adaletin ve sürdürülebilir kalkınmanın da vazgeçilmez bir unsurudur.

Son olarak, gelecek araştırmalarda farklı sosyo-kültürel bağlamlarda siber zorbalık deneyimlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi, nicel saha araştırmaları ve çocukların doğrudan katıldığı katılımcı araştırmaların artırılması gerekmektedir. Ayrıca dijital platformların çocuk güvenliği politikalarının etkinliği, yapay zekâ temelli güvenlik araçlarının kullanımı ve ebeveyn dijital okuryazarlığı üzerine ampirik çalışmalar, alana önemli akademik katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- AA (2024). BTK'nın araştırması, çocuklara yönelik siber zorbalığın röntgenini çekti. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/btknin-arastirmasi-cocuklara-yonelik-siber-zorbaligin-rontgenini-cekti/2729463> Erişim Tarihi: 05.12.2024
- Adalet Bakanlığı. (2023). Siberay farkındalığı eğitimi. <https://samsuntcik.adalet.gov.tr/siberay-farkindaligi-egitimi> Erişim Tarihi: 25.05.2025
- Akca, E. B., Sayımer, İ. (2017). Siber zorbalık kavramı, türleri ve ilişkili olduğu faktörler: Mevcut araştırmalar üzerinden bir değerlendirme. *AJIT-e: Academic Journal of Information Technology*, 8(30), 7-19.
- Akca, E. B., Sayımer, İ., Salı, J. B., Başak, B. E. (2014). Okulda Siber Zorbalığın Nedenleri, Türleri ve Medya Okuryazarlığı Eğitiminin Önleyici Çalışmalardaki Yeri. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 17-30.
- Akca Baştürk, E., Sayımer, İ., Balaban Salı, J., ve Ergün Başak, B. (2015). TÜBİTAK SOBAG 113K170 Proje Sonuç Raporu. Retrieved August, 5, 2017.
- Alpaydın, Y. (2019). Aile Eğitimi ve İletişimi Alanı Eğitici Materyal Kılavuzu. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Ankara. ISBN: 978-605-4628-21-6
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2023). Çocuk İçin Dost Uygulamalar (DUY) ile Çocukların Dijital Dünyası Güvende. Erişim adresi: <https://aile.gov.tr/haberler/cocuk-icin-dost-uygulamalar-duy-ile-cocuklarin-dijital-dunyasi-guvende/> Erişim Tarihi: 05.12.2024
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2025). AEP Eğitim Programı. Erişim adresi: <https://aep.aile.gov.tr/> Erişim Tarihi: 08.05.2025
- Ayas, T., ve Horzum, M. B. (2012). İlköğretim öğrencilerinin sanal zorba ve mağdur olma durumu. *İlköğretim Online*, 11(2), 2-13.
- Bauman, S. (2015). Cyberbullying: What Counselors Need to Know. 53–58. doi:10.1002/9781119221685.ch4, ISBN:9781556202940.
- Bronfenbrenner, U. (1979). The ecology of human development: Experiments by nature and design [PDF]. Harvard University Press. https://archive.org/details/ecologyofhumande00urie/page/n17/mode/2up?utm_source=chatgpt.com
- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu. (2020). Dijital oyunlar raporu. <https://www.guvenliweb.org.tr/haber-detay/btk-2020-dijital-oyunlar-raporunu-yayinladi#:~:text=%C3%87ocuklar%C4%B1n%20guvenlicocuk.org.tr%20web.org.tr%20portal%C4%B1%20hizmete%20a%C3%A7%C4%B1lm%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r> Erişim Tarihi: 22.05.2025
- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu. (2017, December 1). Çocuklarımız için olumlu her çalışmaya destek vereceğiz. <https://www.btk.gov.tr/haberler/cocuklarimiz-icin-olumlu-her-calismaya-destek-verecegiz> Erişim Tarihi: 05.12.2024

- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu. (2024a). Çocukların korunmasına yönelik çevrimiçi güvenlik stratejisi (2022-2024). <https://internet.btk.gov.tr/guvenli-internet-hizmeti> Erişim Tarihi: 22.05.2025
- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu. (2024b). Siber güvenlik ve ulusal siber olaylara müdahale merkezi. <https://www.btk.tr/haberler/guvenli-internet-gunu-btk-da-duzenlendi> Erişim Tarihi: 22.05.2025
- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu. (2024c). Siber zorbalığı önlemek için neler yapabiliriz? <https://www.btkakademi.gov.tr/portal/course/siber-zorbaligi-onlemek-icin-neler-yapabiliriz-17111> Erişim Tarihi: 05.12.2024
- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu. (2024d). Ebeveynler, siber zorbalığa karşı nasıl rehberlik yapabilirler? https://www.btkakademi.gov.tr/portal/course/1-17_ebeveynler-siber-zorbaliga-karsi-nasil-rehberlik-yapabilirler-9518 Erişim Tarihi: 05.12.2024.
- Burns, T. and F. Gottschalk (eds.) (2019). Educating 21st Century Children: Emotional Well-being in the Digital Age, Educational Research and Innovation, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/b7f33425-en>
- Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2023). Sentetik medya ve enformasyon güvenliği çalıştayı düzenlendi. <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/iletisim-baskanligindan-sentetik-medya-ve-enformasyon-guvenligi-calistayi> Erişim Tarihi: 25.05.2025
- Cyberbullying Detection Tool - Finland. (2023). Automatic cyberbullying detection on social media platforms. Retrieved from <https://www.helpshift.com/> Erişim Tarihi: 05.12.2024
- Digital Safety App - New Zealand. (2022). Digital safety for children. Retrieved from <https://netsafe.org.nz/> Erişim Tarihi: 07.12.2024
- Erbıçer, E. S. (2020). Siber Zorbalık ve Siber Mağduriyetin Sosyal Uyuma ve Bazı Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 49, 190-222. <https://doi.org/10.9779/pauefd.559831>
- Eroğlu, Y. (2011). Koşullu öz-değer, riskli internet davranışları ve siber zorbalık/ mağduriyet arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Bölümü, Sakarya.
- eSafety Commissioner. (2022). E-safety for children application. Retrieved from <https://www.esafety.gov.au/parents> Erişim Tarihi: 07.12.2024
- Gottschalk, F. (2022). Cyberbullying: An overview of research and policy in OECD countries (OECD Education Working Paper No. 270). Organisation for Economic Co-operation and Development. <https://doi.org/10.1787/5f8b8b8b-en>
- Gómez-Ortiz, O., Apolinario, C., Romera, E. M., ve Ortega-Ruiz, R. (2019). The role of family in bullying and cyberbullying involvement: Examining a new typology of parental education management based on adolescents' view of their parents.

Psychology, Faculty of Education and Health, University of Greenwich, London SE10, UK.

- İçişleri Bakanlığı. (2022). Emniyetten 6 adımda siber zorbalıkla mücadele. Erişim adresi: <https://icisleri.gov.tr/jandarma-ogrencileri-siber-farkindalik-konusunda-bilgilendiriyor>
- İçişleri Bakanlığı. (2024). Jandarma, öğrencileri siber farkındalık konusunda bilgilendiriyor. Erişim adresi: <https://icisleri.gov.tr/jandarma-ogrencileri-siber-farkindalik-konusunda-bilgilendiriyor> Erişim Tarihi: 05.12.2024
- iMatter Project. (2023). Promoting digital safety among youth. Retrieved from <https://www.esafety.gov.au/young-people> Erişim Tarihi: 06.12.2024
- Karakaş, B., Çevik, Ö.C. (2016). Çocuk Refahı: Çocuk Hakları Perspektifinden Bir Değerlendirme. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(3), 887-906.
- Kartal, H., ve Bilgin, A. (2012). İlköğretim öğrencilerinin zorbalığın nedenleri ile ilgili algıları. Gaziantep University Journal of Social Sciences, 11(1).
- Karlier Soydaş, D. (2011). Ergenlerde ebeveyn izlemesi, sanal zorbalık ve yaşam doyumu arasındaki ilişkilerin cinsiyete göre incelenmesi. Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Korkmaz, A. (2016a). Siber zorbalık: Fizikselden sanala yeni şiddet. Kurgu, 24(2), 74-85.
- Korkmaz, A. (2016b). Siber zorbalık davranışları sergileme ve siber zorbalığa maruz kalma durumlarının karşılaştırılması. TRT Akademi Dergisi, 1(2), 620-639.
- Kurtuluş, C. (2024). Siber zorbalık rolleri ile internet bağımlılığı ve siber zorbalık duyarlılığı arasındaki ilişkinin incelenmesi (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Livingstone, S., Ólafsson, K., ve Staksrud, E. (2020). EU Kids Online 2020: Survey results from 19 countries. London School of Economics and Political Science (LSE). <https://www.lse.ac.uk/media-and-communications/research/research-projects/eu-kids-online>
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2022). Okullarda siber zorbalığa karşı farkındalık ve baş etme psikoeğitim programları. <https://orgm.meb.gov.tr/www/okullarda-siber-zorbaliga-karsi-farkindalik-psikoegitimi/icerik/2132> Erişim Tarihi: 22.05.2025
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2023). Ailelere yönelik siber zorbalık ve güvenli internet kullanımı kılavuzları yayınlandı. <https://orgm.meb.gov.tr/www/ailelere-yonelik-siber-zorbalik-ve-guvenli-internet-kullanimi-kilavuzlari-yayinlandi/icerik/1251> Erişim Tarihi: 05.12.2024
- Millî Eğitim Bakanlığı, Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2024). *Okullarda Şiddetin Önlenmesi Genelgesi (Genelge 2024/56)*. Erişim adresi: <https://mevzuat.meb.gov.tr/dosyalar/2234.pdf> Erişim Tarihi: 22.05.2025

- Millî Eğitim Bakanlığı. (2025, Mart 22). *İlkokul 4. sınıf öğrencileri arasında yürütülen “Dijital Dünyada Ekran Kullanımı Araştırması” sonuçları açıklandı.* <https://www.meb.gov.tr/ilkokul-4sinif-ogrencileri-arasinda-yurutulen-dijital-dunyada-ekran-kullanimi-arastirmasi-sonuclari-aciklandi/haber/36699/tr> Erişim Tarihi: 22.05.2025
- Navarro, R., Yubero, S., and Larrañaga, E. (Eds.). (2016). *Cyberbullying across the globe: Gender, family, and mental health.* Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-25552-1>
- Özmen, Ş. Y. (2018). Dijital Şiddet, Siber Zorbalık Ve Yeni Medya Okuryazarlığı Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal of International Social Research*, 11(61).
- Peker, A., Eroğlu, Y., ve Ada, Ş. (2012). Ergenlerde siber zorbalığın ve mağduriyetin yordayıcılarının incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*.
- Romero-Abrio, A., Martinez-Ferrer, B., Musitu-Ferrer, D., León-Moreno, C., Villarreal-González, M.A., Callejas-Jerónimo, J.E., (2019). Family Communication Problems, Psychosocial Adjustment and Cyberbullying. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16, 2417; doi:10.3390/ijerph16132417. 1-13.
- Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK). (2023a). RTÜK öncülüğünde gençler siber zorbalığa karşı Batman’da buluştu. <https://www.rtuk.gov.tr/rtuk-onculugunde-gencler-siber-zorbaliga-karsi-batman%E2%80%99da-bulustu/5017> Erişim Tarihi: 25.05.2025
- Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK). (2023b). Çocukların yeni medya kullanım alışkanlıkları ve siber zorbalık araştırması. <https://www.rtuk.gov.tr/cocuklarin-yeni-medya-kullanim-aliskanliklari-ve-siber-zorbalik-arastirmasi/334> Erişim Tarihi: 25.05.2025
- Sağlık Bakanlığı. (2025a). Siber zorbalık ve güvenli internet kullanımı eğitimi düzenlendi. <https://karsism.saglik.gov.tr/TR-339069/saglikli-hayat-merkezi-personellerince-siber-zorbalik-ve-guvenli-internet-kullanimi-sinir-koyma-ve-mahremiyet-konularinda-egitim-duzenlendi.html> Erişim Tarihi: 25.05.2025
- Sağlık Bakanlığı. (2025b). “Siber Zorbalık ve Aile” video içerik yarışması. <https://kilisism.saglik.gov.tr/TR-348081/siber-zorbalik-ve-aile--video-icerik-yarismasi.html> Erişim Tarihi: 25.05.2025
- StopBullying.gov. (2023). StopBullying.gov platform: Tackling bullying in schools and communities. Retrieved from <https://www.stopbullying.gov> Erişim Tarihi: 07.12.2024
- Tozzo, P., Cuman, O., Moratto, E., and Caenazzo, L. (2022). Family and educational strategies for cyberbullying prevention: A systematic review. *Department of Cardiac, Thoracic, Vascular Sciences and Public Health, University of Padova*. 19(16), 10452. <https://doi.org/10.3390/ijerph191610452>
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2020). Çocuk haklarına dair sözleşme: Birleştirilmiş dördüncü ve beşinci periyodik rapor (Yayın No: 17.094). <https://www.aile.gov.tr/media/45125/birlestirilmis-4-ve-5-periyodik-rapor-17-094-kelime-2.pdf>

- T.C. Resmî Gazete (2004). Türk Ceza Kanunu (5237 sayılı Kanun). 12 Ekim 2004 tarihli ve 25611 sayılı Resmî Gazete. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5237.pdf> Erişim Tarihi: 05.12.2024
- T.C. Resmî Gazete (2007). İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun (Kanun No. 5651, 23 Mayıs 2007). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5651&MevzuatTertip=5&MevzuatTur=1> Erişim Tarihi: 05.12.2024
- T.C. Resmî Gazete. (2011, Eylül 10). Çocukların cinsel sömürü ve istismara karşı korunmasına ilişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/09/20110910-4-1.pdf>
- T.C. Resmî Gazete. (1973). 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=1739&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- T.C. Resmî Gazete. (2005). 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5395&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- T.C. Resmî Gazete. (2007). 5652 sayılı Kanun. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5652&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- T.C. Resmî Gazete. (2016). 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6698&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- T.C. Resmî Gazete (2020). İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun'da Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (5651 Sayılı Kanun). 29 Temmuz 2020 tarihli ve 31199 sayılı Resmî Gazete. Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/07/20200731-1.htm> Erişim Tarihi: 05.12.2024
- Türk İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Cocuklarda-Bilisim-Teknolojileri-Kullanim-Arastirmasi-2024-53638> Erişim Tarihi: 02.12.2024
- UNICEF. (2019a, February 5). Safer Internet Day: UNICEF calls for concerted action to prevent bullying and harassment. <https://www.unicef.org/press-releases/safer-internet-day-unicef-calls-concerted-action-prevent-bullying-and-harassment>
- UNICEF. (2019b, September 4). More than a third of young people in 30 countries report being a victim of online bullying – UNICEF poll. <https://www.unicef.org/turkiye/en/press-releases/unicef-poll-more-third-young-people-30-countries-report-being-victim-online-bullying>
- Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. (2024, 28 Kasım). Dijital zorbalıkla kararlı mücadele. <https://www.uab.gov.tr/haberler/dijital-zorbalikla-kararli-mucadele> Erişim Tarihi: 28.11.2024

- Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. (2025, 1 Şubat). Vatandaşlar uğradıkları siber zorbalığı ihbar edebiliyor. <https://www.uab.gov.tr/haberler/vatandaslar-ugradiklari-siber-zorbaligi-ihbar-edebiliyor> Erişim Tarihi: 01.02.2025
- Uluçay, D. M., ve Melek, G. (2017). Türkiye' deki okullarda siber zorbalık: Bir literatür değerlendirmesi. *AJIT-E: Academic Journal of Information Technology*, 8(30), 91–106. <https://doi.org/10.5824/1309-1581.2017.5.005.x>
- Yücel, V. (2019). Zararlı dijital oyunlar ve çocuklar. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(7), 340-353.
- Yurdakul, Y. (2020). Siber zorbalık farkındalık programının ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalıklarına ve siber zorbalıkla baş etme becerilerine etkisinin incelenmesi. Ankara Üniversitesi.
- World Health Organization (WHO). (2024). One in six school-aged children experiences cyberbullying, finds new WHO Europe study. <https://www.who.int/europe/news-room/27-03-2024-one-in-six-school-aged-children-experiences-cyberbullying--finds-new-who-europe-study>, Erişim Tarihi: 28.11.2024

AİLENİN SOSYAL HİZMET LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ: LİSANSÜSTÜ TEZLER ÜZERİNDEN BİR BİBLİYOMETRİK ANALİZ

Resul DURAN¹

Öz

Bu çalışma, Türkiye'de sosyal hizmet bilim dalında aile konusuna yönelik akademik üretimin durumunu analiz etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) veri tabanında 2025 yılı Mart ayına kadar erişime açık olan, sosyal hizmet disipliniinde aile temalı hazırlanmış 137 lisansüstü tez, nitel bir araştırma yöntemi olan içerik analiziyle incelenmiştir. Bulgular, aile konulu sosyal hizmet tezlerinin ağırlıklı olarak kadın araştırmacılar tarafından hazırlandığını göstermektedir. Tez sayısında yıllara göre artış gözlenirken, yüksek lisans tezlerinin doktora tezlerine kıyasla daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Tezlerde en sık çocuk ve aile refahı ile engellilik ve aile konuları ele alınırken, göç, yoksulluk ve aile içi şiddet gibi konular daha az incelenmiştir. Araştırma yöntemleri açısından nicel çalışmalar baskın olup özellikle doktora düzeyinde nitel ve karma yöntem kullanımı artmıştır. Tüm tezler Türkçe yazılmış olup bu tezlerin belirli üniversitelerde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak, sosyal hizmet alanında aile temalı akademik çalışmaların giderek arttığı, ancak doktora düzeyinde ve belirli konularda araştırma eksikliklerinin bulunduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, sosyal hizmet disipliniinde doktora programlarının desteklenmesi, metodolojik çeşitliliğin artırılması ve uluslararası akademik katılımın teşvik edilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal hizmet, aile, lisansüstü tezler, bibliyometrik analiz.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hakkari Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü, E-posta: resulduran@hakkari.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7149-834X

DURAN, R.(2025) Ailenin Sosyal Hizmet Literatüründeki Yeri: Lisansüstü Tezler Üzerinden Bir Bibliyometrik Analiz. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 25(68), 619-648. DOI:10.21560/spcd.vi1667543

THE PLACE OF FAMILY IN SOCIAL WORK LITERATURE: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF POSTGRADUATE THESES

Abstract

This study aims to analyze the state of academic production on family-related topics within the field of social work in Türkiye. The research examines 137 postgraduate theses on family themes in the social work discipline, accessible in the National Thesis Center of the Council of Higher Education (YÖKTEZ) database as of March 2025, using content analysis, a qualitative research method. The findings indicate that graduate theses on family-related social work topics have predominantly been conducted by female researchers. While an increase in the number of theses has been observed over the years, master's theses outnumber doctoral dissertations. The most frequently studied topics include child and family welfare and disability, while issues such as migration, poverty, and domestic violence receive comparatively less attention. Quantitative studies are dominant in terms of research methods, though qualitative and mixed-method approaches have become more prevalent at the doctoral level. All theses are written in Turkish and are concentrated in certain universities. In conclusion, while family-related academic studies in social work are increasing, research gaps remain at the doctoral level and in specific topics. Therefore, supporting doctoral programs in social work, enhancing methodological diversity, and encouraging international academic engagement are recommended.

Key Words: *Social work, family, postgraduate theses, bibliometric analysis.*

GİRİŞ

Aile, bireylerin toplumsal yaşama katılımında temel bir yapı taşı olmasının yanı sıra, sosyal hizmet disiplini açısından da önemli bir çalışma alanıdır (Garbarino, 2017). Sosyal hizmet literatüründe aile, bireyin refahını destekleyen birincil sosyal yapı olarak ele alınmakta ve çeşitli bağlamlarda incelenmektedir (Frost vd., 2020). Aile, bireylerin psikososyal destek gereksinimlerini karşılayan, sosyoekonomik güvenliği sağlayan ve kriz durumlarında koruyucu bir işlev gören bir sistemdir (Yuda ve Munir, 2023). Özellikle, sosyal hizmet uygulamaları bağlamında aile dinamikleri, sosyal politikalar ve müdahale stratejileri, akademik araştırmalarda sıklıkla ele alınmaktadır (Viitasalo vd., 2023).

Son yıllarda sosyal hizmet alanında gerçekleştirilen lisansüstü tezler, aileye yönelik çalışmaların çeşitliliğini ve gelişimini anlamak açısından önemli bir kaynak niteliğindedir. Ancak, 'Türkiye' deki sosyal hizmet literatüründe aile temalı çalışmaların ne derece yaygın olduğu, hangi alt konulara odaklandığı ve bibliyometrik eğilimlerinin nasıl şekillendiğine dair kapsamlı bir analiz henüz gerçekleştirilmemiştir. Uluslararası literatürde ise aileye yönelik sosyal hizmet araştırmalarının yoğunlaştığı başlıca konular arasında aile içi şiddet (Rai vd., 2023), aile danışmanlığı (Shahin, 2024), bakım yükü (Muller-Kluits ve Slabbert, 2020) ve çocuk refahı (Fuseini, 2024) gibi temalar öne çıkmaktadır. 'Türkiye' deki çalışmaların bu bağlamda nasıl konumlandığını belirlemek, sosyal hizmet disiplininin gelişimine dair önemli ipuçları sunacaktır. Türkiye ve dünyada aile konulu lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizine yönelik bir çalışmaya rastlanmazken, farklı veri tabanlarında aile üzerine yazılan makalelerin içerik analizinin yapıldığı görülmektedir (Livings, 2013; Aparicio vd., 2017; Kadan, 2022; Akyüz ve Altun, 2022). Öte yandan, sosyal hizmet alanında yazılmış tezleri inceleyen çalışmalar oldukça sınırlıdır (Maynard vd., 2014; Zengin ve Çalış, 2017; Kavgaoglu vd., 2021; Sirotkina ve van Ewijk, 2021). Bu durum, literatürde önemli bir boşluğun bulunduğunu göstermektedir.

Bu araştırmanın temel amacı, 'Türkiye' de sosyal hizmet alanında aile konulu lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizini yaparak mevcut eğilimleri belirlemek ve bu çalışmaların sosyal hizmet literatüründeki yerini ortaya koymaktır. Araştırma kapsamında Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi

(YÖKTEZ) veri tabanında yer alan ve erişime açık olan yüksek lisans ve doktora tezleri analiz edilmiştir. Bu doğrultuda araştırma, aşağıdaki sorulara yanıt aramaktadır:

1. 'Türkiye' de sosyal hizmet alanında aile temalı lisansüstü tezlerin dağılımı, cinsiyet, tez türü (yüksek lisans veya doktora), yayın yılı ve üniversite kategorileri açısından nasıl bir eğilim göstermektedir?
2. Aile konusunu ele alan sosyal hizmet tezlerinde hangi temalar ön plana çıkmakta ve bu çalışmalar hangi yönetsel çerçeveler etrafında şekillenmektedir?
3. Aile temalı sosyal hizmet tezlerinin yazıldığı dil (Türkçe veya İngilizce) açısından belirgin eğilimler söz konusu mudur?

Araştırmanın bir diğer önemli amacı, sosyal hizmet alanında aile üzerine yapılan çalışmaları sistematik bir şekilde inceleyerek literatürdeki boşlukları ve gelişim alanlarını ortaya koymaktır. Bu çalışma aynı zamanda, sosyal hizmet politikalarının şekillendirilmesinde akademik araştırmaların nasıl bir rol oynadığını analiz ederek, alana yönelik gelecekteki araştırmalara katkı sağlamayı hedeflemektedir. 'Türkiye' deki lisansüstü tezlerin ele aldığı konu başlıkları, uluslararası literatür ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilecek ve sosyal hizmet bilimindeki akademik eğilimlerin belirlenmesine yönelik bulgular sunulacaktır.

Bu bağlamda çalışmanın önemi birkaç temel noktada özetlenebilir. İlk olarak, sosyal hizmet literatüründe aile konusuna odaklanan lisansüstü tezlerin kapsamlı bir analizi yapılmamış olup bu araştırma, mevcut çalışmaların sistematik bir çerçevede değerlendirilmesine katkı sunacaktır. İkinci olarak, bu araştırma, 'Türkiye' deki sosyal hizmet alanında aileye yönelik akademik çalışmaların, uluslararası literatürde öne çıkan temalarla benzerlik ve farklılık gösterebilecek yönlerini ortaya koyarak, bu bağlamda literatürdeki bazı eksikliklerin belirlenmesine katkı sağlayabilir. Üçüncü olarak, çalışma, sosyal hizmet disiplininin politika üretme süreçlerine nasıl etki ettiğini inceleyerek, uygulama alanına yönelik çıkarımlar sağlayacaktır. Genel olarak, bu araştırma, sosyal hizmet biliminde aile üzerine yapılan akademik çalışmaların yapısını anlamaya yönelik önemli bulgular sunmayı hedeflemektedir. 'Türkiye' deki sosyal hizmet akademik üretkenliğinin aile bağlamında nasıl şekillendiğini

anlamak, hem bilimsel hem de uygulama alanında önemli katkılar sunacaktır. Araştırmanın bulguları, gelecekte sosyal hizmet alanında aile temalı çalışmalara yön vermesi açısından önemli bir kaynak niteliğinde olacaktır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmalar, nicel araştırmalardan farklı olarak, metinsel ve görsel verileri temel alan süreçleri içeren bir yaklaşımı ifade etmektedir (Tracy, 2024). Bu yöntem, görüşme, doküman analizi ve gözlem gibi çeşitli veri toplama tekniklerini kapsamaktadır (Bazen vd., 2021). Çalışma kapsamında, nitel araştırma yöntemi benimsenerek 2025 yılı Mart ayına kadar Türkiye' de YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanına kayıtlı ve sosyal hizmet bilim dalında aile temasıyla hazırlanmış, erişime açık 137 lisansüstü tez detaylı olarak incelenmiştir.

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini, Türkiye' de sosyal hizmet bilim dalında aile temasıyla hazırlanmış lisansüstü tezler oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) veri tabanında yer alan ve erişime açık olan tezler incelenmiştir. Araştırmanın örnekleme ise, belirlenen kriterlere uygun olarak 2025 yılı Mart ayına kadar yayımlanmış 137 yüksek lisans ve doktora tezinden oluşmaktadır.

Örnekleme sürecinde, araştırmanın kapsamını daraltmamak ve temsil gücünü artırmak amacıyla amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda, sosyal hizmet bilim dalında aile ile ilişkili çalışmalara odaklanılmış ve içerik analizi yapılmasına olanak tanıyan tezler örnekleme dahil edilmiştir. Ancak, sosyal hizmet bilimine yakın olmakla birlikte disiplinler arası niteliğe sahip olan aile danışmanlığı, kadın ve aile çalışmaları, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri gibi farklı lisansüstü programlarda hazırlanan tezler çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır. Özellikle aile danışmanlığı ile kadın ve aile çalışmaları programlarında yapılan tezlerin temel odak noktası doğrudan aile olabildiği için, bu alanlarda yapılan çalışmaların dahil edilmesi, araştırmanın sosyal hizmet disiplini özelindeki sınırlarını belirsizleştirme riski taşımaktadır.

Bu sınırlamanın temel nedeni, araştırmanın doğrudan sosyal hizmet disiplinine ait akademik üretimi analiz etmeyi amaçlamasıdır. Sosyal hizmet bilimine yakın diğer disiplinlerde yapılan çalışmalar, farklı metodolojik yaklaşımlar ve kuramsal çerçeveler içerebileceğinden, araştırmanın homojen bir veri setine sahip olması ve bulguların sosyal hizmet perspektifinden değerlendirilebilmesi için yalnızca bu alandaki tezler örnekleme dahil edilmiştir.

Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması

Bu çalışmada kullanılan veriler, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) veri tabanından temin edilmiştir. Veri toplama süreci, sistematik bir şekilde yürütülmüş olup, öncelikle araştırma kapsamına uygun tezlerin belirlenmesi için gelişmiş arama filtreleri kullanılmıştır.

Araştırmanın odak noktası olan aile temasıyla ilişkili tezleri belirlemek amacıyla, YÖKTEZ veri tabanında “aile” ve “family” anahtar kelimeleriyle detaylı bir tarama yapılmıştır. Bu tarama sürecinde:

- Sadece Sosyal Hizmet Bilim Dalı kapsamında yer alan tezler seçilmiş,
- Erişim izni olan ve tam metnine ulaşılabilen çalışmalar değerlendirmeye alınmış,
- Konuyla doğrudan ilgili olmayan tezler elenerek, analiz için uygun veri seti oluşturulmuştur. Aile kelimesini içermesine rağmen doğrudan aile temalı olmayan tezler bu çalışmanın kapsamına dahil edilmemiştir.

Bu süreç sonucunda, sosyal hizmet alanında aile temalı toplam 137 tez tespit edilmiştir. Bu tezlerin 112’si yüksek lisans, 25’i doktora tezidir. Belirlenen tezler, çalışmanın amaçları doğrultusunda analiz edilmek üzere veri setine dâhil edilmiştir.

Verilerin Analizi

Nitel araştırmalarda veri analizi farklı yöntemlerle gerçekleştirilebilmekte olup bunlar arasında en yaygın kullanılanlar betimsel analiz ve içerik analizidir (Mayring, 2021). Bu çalışmada, verilerin sistematik bir şekilde çözümlenmesi ve anlamlı temalar etrafında yapılandırılması için içerik analizi yöntemi tercih edilmiştir. Analiz sürecinde, çalışmaya dahil edilen yüksek

lisans ve doktora tezlerinin sistemli bir şekilde değerlendirilmesi için “Tez Analiz ve Kategorilendirme Çizelgesi” oluşturulmuştur. Bu dosyada, incelenen tezlere ilişkin yazarın cinsiyeti, tez türü (yüksek lisans veya doktora), yayın yılı, çalışmada ele alınan konu alanı, araştırma yöntemi, tezlerin yayınlandığı dil ve üniversite kategorileri gibi değişkenler yer almaktadır. Elde edilen bulgular, frekans ve yüzde dağılımları gibi betimsel istatistik teknikleri kullanılarak yorumlanmış ve raporlanmıştır.

Etik İlkeler

Bu araştırma, bilimsel araştırma etiğine uygun olarak yürütülmüş olup, veri toplama ve analiz süreçlerinde akademik dürüstlük ilkesine bağlı kalmıştır. Çalışma kapsamında incelenen tezler, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) veri tabanından erişime açık olarak temin edilmiştir. Bu nedenle, herhangi bir özel izin gerektiren kapalı erişimli tezler çalışmaya dâhil edilmemiştir.

BULGULAR

Tablo 1. Lisansüstü Tez Yazarlarının Cinsiyetine Göre Dağılımı

Öğretim Kademesi	Yüksek lisans		Doktora		Toplam	
	n	%	n	%	n	%
Kadın	79	70,53	16	64	95	69,34
Erkek	33	29,47	9	36	42	30,66
Toplam	112	100	25	100	137	100

Tablo 1, sosyal hizmet literatüründe aile konusunu ele alan lisansüstü tezlerin yazarlarının cinsiyete göre dağılımını göstermektedir. Verilere göre, hem yüksek lisans hem de doktora düzeyinde kadın araştırmacıların sayıca daha fazla olduğu görülmektedir.

Yüksek lisans düzeyinde tez yazarların %70,53’ü (n=79) kadın iken, %29,47’si (n=33) erkektir. Benzer şekilde, doktora düzeyinde de kadın araştırmacılar (%64, n=16) erkek araştırmacılara (%36, n=9) kıyasla daha fazladır. Genel toplam değerlendirildiğinde, çalışmaya konu olan 137 tezin %69,34’ü kadın araştırmacılar, %30,66’sı ise erkek araştırmacılar tarafından

yazılmıştır. Bu bulgu, sosyal hizmet alanında aile temalı akademik çalışmaların büyük ölçüde kadın araştırmacılar tarafından yürütüldüğünü göstermektedir.

Tablo 2. Lisansüstü Tezlerin Türlerine Göre Dağılımı

Öğretim Kademesi	n	%
Yüksek Lisans	112	81,75
Doktora	25	18,25
Toplam	137	100

Tablo 2, sosyal hizmet alanında aile konusunu ele alan lisansüstü tezlerin yüksek lisans ve doktora düzeyinde dağılımını göstermektedir. Bulgular, incelenen tezlerin büyük çoğunluğunun yüksek lisans düzeyinde olduğunu ortaya koymaktadır.

Toplam 137 tezin %81,75'i (n=112) yüksek lisans, %18,25'i (n=25) ise doktora tezidir. Bu durum, sosyal hizmet alanında aile konusuna ilişkin akademik üretimin ağırlıklı olarak yüksek lisans düzeyinde gerçekleştiğini göstermektedir.

Tablo 3. Lisansüstü Tezlerin Yayın Yılına Göre Dağılımı

Yıl	Yüksek lisans		Doktora		Toplam	
	n	%	n	%	n	%
2025	1	0,89	1	4	2	1,47
2024	14	12,48	9	36	23	16,79
2023	12	10,71	5	20	17	12,40
2022	18	16,06	5	20	23	16,79
2021	14	12,48	2	8	16	11,67
2020	7	6,24	1	4	8	5,83
2019	15	13,38	1	4	16	11,67
2018	11	9,82	1	4	12	8,76
2017	4	3,57	-	-	4	2,92
2016	3	2,66	-	-	3	2,19
2015	-	-	-	-	-	-
2014	3	2,66	-	-	3	2,19
2013	1	0,89	-	-	1	0,73
2012	1	0,89	-	-	1	0,73

2011	-	-	-	-	-	-
2010	2	2,66	-	-	2	1,47
2009	1	0,89	-	-	1	0,73
2008	-	-	-	-	-	-
2007	-	-	-	-	-	-
2006	1	0,89	-	-	1	0,73
2005	1	0,89	-	-	1	0,73
2004	2	2,66	-	-	2	1,47
2003	-	-	-	-	-	-
2002	-	-	-	-	-	-
2001	-	-	-	-	-	-
2000	1	0,89	-	-	1	0,73
Toplam	112	100	25		137	100

Tablo 3, sosyal hizmet alanında aile konusunu ele alan lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımını göstermektedir. Bulgular, bu alandaki akademik üretimin özellikle son yıllarda artış gösterdiğini ortaya koymaktadır.

2010 yılı ve öncesinde aile temalı sosyal hizmet tezlerinin oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. 2000-2010 yılları arasında yayımlanan tez sayısı toplamda yalnızca 8 iken, 2011-2016 yılları arasında bu sayı nispeten artsa da düşük seviyelerde kalmıştır. 2017 yılından itibaren ise lisansüstü tez sayılarında belirgin bir artış gözlenmektedir. Özellikle 2019 ve sonrasında her yıl yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinde dikkate değer bir yükseliş yaşanmıştır.

En fazla tezin yayımlandığı yıllar 2022 ve 2024'tür; her iki yılda da toplam 23 tez yayımlanmıştır (%16,79). Bunu 2023 yılı (%12,40) ve 2021 yılı (%11,67) takip etmektedir. Son yıllarda özellikle doktora tezlerinde artış gözlemlenmektedir. Örneğin, 2024 yılında yayımlanan 23 tezin 9'u doktora tezi olup, bu yıl doktora tezlerinin toplam içindeki oranı %36'ya ulaşmıştır. Bu eğilim, sosyal hizmet alanında aile temalı akademik çalışmaların zaman içinde daha fazla ilgi gördüğünü ve araştırmacılar tarafından daha yoğun bir şekilde ele alındığını göstermektedir.

Tablo 4. Tercih Edilen Konu Alanına Göre Sosyal Hizmet Alanındaki Lisansüstü Tezler

Konu Alanı	Yüksek lisans		Doktora		Toplam	
	n	%	n	%	n	%
Çocuk ve aile refahı	21	18,75	2	8	23	16,79
Engellilik ve aile	15	13,39	7	28	22	16,06
Aile içi ilişkiler ve dinamikler	16	14,29	3	12	19	13,87
Aile ve bağımlılıklar	13	11,61	3	12	16	11,68
Aile ve sosyal hizmet müdahaleleri	11	9,82	4	16	15	10,95
Aile kurumu ve evlilik	13	11,61	1	4	14	10,22
Afetler, hastalıklar ve aile	12	10,71	2	8	14	10,22
Aile, şiddet ve istismar	5	4,46	1	4	6	4,38
Boşanma ve aile arabuluculuğu	4	3,57	1	4	5	3,65
Göç, yoksulluk ve aile	2	1,79	1	4	3	2,18
Toplam	112	100	25	100	137	100

Tablo 4, sosyal hizmet alanında aile temalı lisansüstü tezlerin konu dağılımını göstermektedir. Bulgular, aile ile ilişkili konuların geniş bir yelpazede ele alındığını ve farklı sosyal hizmet müdahale alanlarını kapsadığını ortaya koymaktadır.

Türkiye’ de sosyal hizmet alanında aile üzerine yazılan lisansüstü tezleri belirli kategoriler altında gruplandırmak, çalışmanın sistematik ve anlamlı bir çerçeveye oturtulmasını sağlayacaktır.

- Bu kapsamda, aile kurumu ve evlilik üzerine yapılan çalışmalar, evlilik doyumu, aile aidiyeti, bağlanma stilleri ve aile içi ilişkilerin dinamikleri gibi konulara odaklanmaktadır. Evlilik öncesi aile yaşantısı ve aile bütçe yönetimi gibi başlıklar da bu kapsamda ele alınmaktadır. Aile kurumu ve evlilik üzerine yapılan çalışmalar, toplam 14 tez (%10,22) ile temsil edilmektedir. Bu tezlerin 13’ü yüksek lisans, 1’i doktora düzeyindedir.
- Aile ve sosyal hizmet müdahaleleri kategorisinde, aile danışmanlığı, aile sorunlarına yönelik sosyal hizmet uygulamaları ve aile mahkemelerinin sosyal hizmetle ilişkisi gibi konular incelenmektedir. Ailede yaşlı bakımı ve aile planlaması gibi konular da sosyal hizmet perspektifinden ele alınmaktadır. Aile ve sosyal hizmet müdahaleleri

kategorisinde 15 tez (%10,95) bulunmaktadır. Bunların 11'i yüksek lisans, 4'ü doktora çalışmasıdır.

- Aile içi ilişkiler ve dinamikler, aile içi ilişkiler ve bağlanma stilleri, iş-aile yaşam dengesi, aile aidiyet duygusu ve aile işlevselliği gibi konular etrafında şekillenmektedir. Ayrıca, aile bireylerinin birbirleriyle olan ilişkilerini ve psikososyal dinamiklerini anlamak açısından önemli bir alan sunmaktadır. Aile içi ilişkiler ve dinamikler başlığı altında 19 tez (%13,87) yer almaktadır. Bu çalışmaların 16'sı yüksek lisans, 3'ü doktora tezidir.
- Bağımlılıklar, aile yapısını doğrudan etkileyen faktörlerden biridir. Madde bağımlılığı, kumar bağımlılığı ve dijital bağımlılık gibi konuların aile içi ilişkilere olan etkisi, tezlerde ele alınan önemli başlıklardandır. FOMO (günceli/gelişmeleri kaçırma korkusu) ve netlessfobi (internetsiz kalma korkusu) gibi yeni nesil bağımlılıklar, aile bütünlük duygusunu nasıl etkilediği bağlamında incelenmektedir. Aile ve bağımlılıklar konusundaki çalışmalar 16 tez (%11,68) ile temsil edilmiştir. Tezlerin 13'ü yüksek lisans, 3'ü doktora düzeyindedir.
- Aile içi şiddet ve istismar konusundaki çalışmalar, kadına yönelik şiddet, ergenlerin aile içinde şiddete maruz kalması ve istismar mağduru çocukların aile içindeki konumları gibi önemli konuları ele almaktadır. Aile, şiddet ve istismar üzerine yapılan tez sayısı yalnızca 6'dır (%4,38). Bunların 5'i yüksek lisans, 1'i doktora düzeyindedir.
- Aile içindeki engellilik durumları da araştırmaların odak noktalarından biridir. Engellilik ve aile ilişkileri, engelli bireylerin aile içinde nasıl bir rol üstlendiği, aile bakım yükü ve annelerin aile işlevselliği gibi konular etrafında şekillenmektedir. Engelli bireylerin sosyal hizmet destek sistemlerinden nasıl faydalandığı da bu kapsamda ele alınmaktadır. Engellilik ve aile başlığı, 22 tez (%16,06) ile en fazla çalışılan konulardan biridir. Bunların 15'i yüksek lisans, 7'si doktora düzeyindedir.
- Çocuk, aile ve refah bağlamındaki çalışmalar, çocuk suçluluğu, koruyucu aile, çocuk ve aile refahı, bakım altındaki çocukların aile algısı ve aidiyeti gibi konular üzerine yoğunlaşmaktadır. Aynı

zamanda, okul-aile işbirliği de çocukların gelişimini destekleyen önemli bir başlık olarak ele alınmaktadır. Çocuk ve aile refahı konusundaki çalışmalar, 23 tez (%16,79) ile en çok işlenen alanlardan biridir. Bu tezlerin 21'i yüksek lisans, 2'si doktora düzeyindedir.

- Boşanma ve aile arabuluculuğu konusundaki tezler, boşanmanın aile bireyleri üzerindeki etkilerini, aile bütünlüğünün korunması için geliştirilen arabuluculuk yöntemlerini ve boşanma sonrası aile içi ilişkileri ele almaktadır. Boşanma ve aile arabuluculuğu başlığında toplam 5 tez (%3,65) bulunmaktadır. Bunların 4'ü yüksek lisans, 1'i doktora düzeyindedir.
- Sosyoekonomik faktörler de aile yapısını doğrudan etkilemektedir. Göç, yoksulluk ve aile ilişkileri, göçmen ailelerin yaşadığı uyum süreçleri, yoksul kadınların aile desteği ve yoksullukla mücadelede sosyal hizmet uygulamaları gibi konular çerçevesinde incelenmektedir. Göç, yoksulluk ve aile üzerine yapılan tez sayısı yalnızca 3'tür (%2,18). Bunların 2'si yüksek lisans, 1'i doktora düzeyindedir.
- Son olarak, afetler, hastalıklar ve aile bağlamında yapılan çalışmalar, afetlerde aile desteği, hastalıkların aile içi rol değişimlerine etkisi ve aile bakım yükü gibi konulara odaklanmaktadır. Özellikle, kronik hastalıkların aile üzerindeki etkisi ve hastaların aile içindeki konumları, sosyal hizmet perspektifinden değerlendirilen önemli konular arasındadır. Afetler, hastalıklar ve aile konusundaki çalışmalar 14 tez (%10,22) ile temsil edilmektedir. Bu tezlerin 12'si yüksek lisans, 2'si doktora düzeyindedir.

Bulgular, çocuk ve aile refahı (23 tez, %16,79) ile engellilik ve aile (22 tez, %16,06) konularının en fazla çalışılan alanlar olduğunu göstermektedir. Buna karşın, göç, yoksulluk ve aile (3 tez, %2,18) ile aile, şiddet ve istismar (6 tez, %4,38) konularının sosyal hizmet alanında yeterince ele alınmadığı görülmektedir.

Tablo 5. Tercih Edilen Bilimsel Araştırmanın Türüne Göre Sosyal Hizmet Alanındaki Lisansüstü Tezler

Araştırma Yöntemi	Yüksek lisans		Doktora		Toplam	
	n	%	n	%	n	%
Nicel	73	65,18	8	32	81	59,12
Nitel	37	33,04	10	40	47	34,31
Karma	1	0,89	7	28	8	5,84
Literatür	1	0,89	-	-	1	0,73
Toplam	112	100	25	100	137	100

Tablo 5'te sunulan veriler, Türkiye' de sosyal hizmet alanında aile konulu lisansüstü tezlerde tercih edilen araştırma yöntemlerini göstermektedir.

Nicel araştırma yöntemi, toplam 81 tez (%59,12) ile en yaygın kullanılan yöntemdir. Bu çalışmaların 73'ü yüksek lisans (%65,18), 8'i doktora (%32) düzeyindedir. Nicel araştırmaların ağırlıkta olması, sosyal hizmet alanında ölçülebilir değişkenlerin analizine ve istatistiksel değerlendirmelere duyulan ilgiyi göstermektedir.

Nitel araştırma yöntemi, 47 tez (%34,31) ile ikinci sırada yer almaktadır. Bunların 37'si yüksek lisans (%33,04), 10'u doktora (%40) düzeyindedir. Nitel araştırmaların doktora çalışmalarında yüksek oranda tercih edilmesi, derinlemesine analiz ve yorumlamaya dayalı araştırmalara olan akademik ilgiyi yansıtmaktadır.

Karma yöntem, 8 tez (%5,84) ile daha sınırlı bir kullanım alanına sahiptir. Bununla birlikte, karma yöntem doktora düzeyinde (7 tez, %28) yüksek lisans düzeyine kıyasla daha yaygın olarak tercih edilmiştir. Bu durum, doktora tezlerinde metodolojik çeşitliliğin daha fazla gözetildiğini ve karma yöntemlerin akademik olarak daha fazla tercih edildiğini göstermektedir.

Literatür taraması yöntemiyle hazırlanan tez sayısı yalnızca 1'dir (%0,73) ve bu çalışma yüksek lisans düzeyinde gerçekleştirilmiştir. Bu durum, sosyal hizmet alanındaki lisansüstü tezlerde doğrudan veri toplayarak analiz yapmanın öncelikli olduğunu ortaya koymaktadır.

Genel olarak bulgular, sosyal hizmet alanında aile konulu tezlerde nicel araştırmaların (%59,12) baskın bir yöntem olarak kullanıldığını, nitel

araştırmaların da önemli bir yer tuttuğunu ancak karma yöntem çalışmalarının özellikle doktora düzeyinde tercih edildiğini göstermektedir.

Tablo 6. Lisansüstü Tezlerin Yayınlandığı Dile Göre Dağılımı

Öğretim Kademesi	Türkçe		İngilizce		Toplam	
	n	%	n	%	n	%
Yüksek Lisans	112	81,75	-	-	112	81,75
Doktora	25	18,25	-	-	25	18,25
Toplam	137	100	-	-	137	100

Tablo 6’da görüldüğü üzere, Türkiye’de sosyal hizmet alanında aile konulu lisansüstü tezlerin tamamı Türkçe (%100) olarak yazılmıştır. İngilizce veya diğer dillerde yayınlanan herhangi bir tez bulunmamaktadır. Bu bulgu, sosyal hizmet alanında yapılan lisansüstü çalışmaların büyük ölçüde yerel akademik topluluklara yönelik olduğunu ve uluslararası literatüre katkının sınırlı kaldığını göstermektedir.

Tablo 7. Lisansüstü Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite	Yüksek lisans		Doktora		Toplam	
	n	%	n	%	n	%
Hacettepe Üniversitesi	20	17,86	6	24	26	18,98
Yalova Üniversitesi	15	13,39	2	8	17	12,40
Üsküdar Üniversitesi	12	10,72	-	-	12	8,76
Ankara Üniversitesi	5	4,47	6	24	11	8,03
İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa	7	6,25	2	8	9	6,57
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi	5	4,47	2	8	7	5,11
Karabük Üniversitesi	7	6,25	-	-	7	5,11
Selçuk Üniversitesi	5	4,47	2	8	7	5,11
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	2	1,78	4	16	6	4,38
Sakarya Üniversitesi	6	5,36	-	-	6	4,38
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	5	4,47	-	-	5	3,65
Bandırma Onyed Eylül Üniversitesi	3	2,68	-	-	3	2,19
İstanbul Aydın Üniversitesi	3	2,68	-	-	3	2,19
Manisa Celal Bayar Üniversitesi	3	2,68	-	-	3	2,19
Necmettin Erbakan Üniversitesi	3	2,68	-	-	3	2,19

Celal Bayar Üniversitesi	2	1,78	-	-	2	1,46
İstanbul Üniversitesi	2	1,78	-	-	2	1,46
Kocaeli Üniversitesi	2	1,78	-	-	2	1,46
Adıyaman Üniversitesi	-	-	1	4	1	0,73
Akdeniz Üniversitesi	1	0,89	-	-	1	0,73
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	1	0,89	-	-	1	0,73
Gazi Üniversitesi	1	0,89	-	-	1	0,73
Gümüşhane Üniversitesi	1	0,89	-	-	1	0,73
Sağlık Bilimleri Üniversitesi	1	0,89	-	-	1	0,73
Toplam	112	100	25	100	137	100

Tablo 7, 'Türkiye' de sosyal hizmet alanında aile konusuna yönelik hazırlanan lisansüstü tezlerin üniversitelere göre dağılımını göstermektedir. Lisansüstü tezlerin önemli bir kısmının belirli üniversitelerde yoğunlaştığı ve bazı üniversitelerin bu alanda daha fazla üretken olduğu görülmektedir.

En fazla tez üreten üniversite, toplamda 26 tez (%18,98) ile Hacettepe Üniversitesi olmuştur. Bu üniversite, hem yüksek lisans (20 tez, %17,86) hem de doktora (6 tez, %24) düzeyinde en fazla çalışma yapılan kurumdur. Hacettepe Üniversitesi'ni Yalova Üniversitesi (17 tez, %12,40) ve Ankara Üniversitesi (11 tez, %8,03) takip etmektedir.

Doktora tezleri incelendiğinde, Ankara Üniversitesi (%24) ve Hacettepe Üniversitesi (%24) en fazla doktora düzeyinde çalışma yapılan kurumlardır. Bunu Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi (4 tez, %16) ve İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi (2 tez, %8) izlemektedir.

Öte yandan, bazı üniversiteler sadece yüksek lisans düzeyinde tez üretmiş, doktora düzeyinde herhangi bir çalışmaya ev sahipliği yapmamıştır. Örneğin, Üsküdar Üniversitesi (12 tez, %8,76), Karabük Üniversitesi (7 tez, %5,11) ve Sakarya Üniversitesi (6 tez, %4,38) sadece yüksek lisans seviyesinde çalışmalara sahiptir.

Bunun yanında, Adıyaman Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Gazi Üniversitesi ve Gümüşhane Üniversitesi gibi bazı üniversitelerde konuya yönelik sadece tek bir çalışması bulunmaktadır ve bu üniversiteler sosyal hizmet alanında aile konulu lisansüstü tez üretiminde sınırlı bir katkı sunmuştur.

TARTIŞMA

Sosyal Hizmet Biliminde Aile Temalı Lisansüstü Tezlerde Kadın Araştırmacıların Baskınlığı

Bu çalışmada sosyal hizmet alanında aile temalı lisansüstü tezlerin cinsiyete göre dağılımı incelendiğinde, kadın araştırmacıların belirgin bir çoğunluğa sahip olduğu görülmektedir. Bulgular, sosyal hizmet disiplininin genel yapısı ile uyumludur; literatürde de bu alanın büyük ölçüde kadınlar tarafından tercih edildiği ve akademik üretimde kadın araştırmacıların daha baskın olduğu sıkça vurgulanmaktadır (Khalid ve Tadesse, 2022; Bağış vd., 2023).

Özellikle yüksek lisans düzeyinde kadın araştırmacı oranı oldukça yüksek olup doktora düzeyinde de kadın araştırmacılar erkek araştırmacılardan daha fazladır. Bu eğilim, sosyal hizmet mesleğinin tarihsel olarak kadın ağırlıklı bir meslek olması ile ilişkilendirilebilir ve sosyal hizmetin bakım, destek ve güçlendirme temelli yapısı, cinsiyet normları çerçevesinde daha çok kadınlarla özdeşleştirilmektedir (Makhanya, 2023). Bu bağlamda, sosyal hizmet alanındaki akademik çalışmaların da kadın araştırmacılar tarafından yoğun olarak yürütülmesi olasıdır.

Doktora düzeyinde erkek araştırmacı sayısının yüksek lisans düzeyine kıyasla azalmış olmasına rağmen oranın artış göstermesi dikkat çekicidir. Bu durum, erkek araştırmacıların akademik kariyerlerine devam etme eğilimlerinin yüksek olabileceğini gösterebilmektedir. Ayrıca, doktora düzeyine ulaştıkça cinsiyet dağılımındaki bu değişimin, bireysel tercihler, akademik ilerleme sürecinde karşılaşılan fırsatlar veya disipline özgü dinamikler ile ilişkili olabileceği düşünülebilir. Literatürde, kadın araştırmacıların akademik kariyer süreçlerinde çeşitli faktörlerden etkilenebileceği ve bu durumun doktora sonrası akademide kalma oranlarını şekillendirebileceği tartışılmaktadır (Santos vd., 2021). Ancak, bu farklılıkların nedenlerine ilişkin daha kapsamlı analizler yapmak, sosyal hizmet alanındaki akademik ilerleme süreçlerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Sonuç olarak, sosyal hizmet alanında aile konusuna yönelik akademik üretimin büyük ölçüde kadın araştırmacılar tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir.

Sosyal Hizmet Biliminde Aile Temalı Lisansüstü Tezlerde Yüksek Lisans ve Doktora Düzeyindeki Dağılım

Bu çalışmada sosyal hizmet alanında aile konusunu ele alan lisansüstü tezlerin büyük çoğunluğunun yüksek lisans düzeyinde olduğu görülmektedir. Toplam 137 tezin %81,75'i yüksek lisans, %18,25'i ise doktora düzeyindedir. Bu bulgu, sosyal hizmet alanında akademik üretimin büyük ölçüde yüksek lisans düzeyinde yoğunlaştığını ve doktora düzeyinde nispeten sınırlı kaldığını göstermektedir. Benzer eğilimler, sosyal hizmet disiplini üzerine yapılan bibliyometrik analizlerde de gözlemlenmiştir (Kavgaoğlu vd., 2021).

Sosyal hizmet alanında yüksek lisans tezlerinin sayıca fazla olması, Türkiye' de yüksek lisans programlarının sayısının ve bu programlara kayıtlı öğrenci sayısının doktora programlarına kıyasla daha yüksek olmasıyla ilişkilendirilebilir. Yüksek lisans eğitimi, akademik kariyer hedefleyen bireylerin yanı sıra, mesleki gelişimlerini ilerletmek isteyen sosyal hizmet uzmanları için de önemli bir basamak oluşturmaktadır (Alptekin vd., 2017; Alptekin, 2024). Buna karşın, doktora programlarının sayıca daha sınırlı olması ve kabul süreçlerinin daha seçici olması, doktora tezlerinin toplam içindeki oranını azaltabilmektedir. Türkiye' de sosyal hizmet disiplini yüksek lisans programlarının daha yaygın olduğu ve lisans mezunlarının akademik kariyer yerine daha çok mesleki uygulamaya yöneldiği göz önüne alındığında, doktora düzeyindeki akademik üretimin sınırlı kalması beklenen bir durumdur. Ayrıca, doktora eğitiminin gerektirdiği uzun süreli akademik çalışma ve araştırma süreçleri, bu alanda kariyer yapmayı düşünen bireyler için ek bir motivasyon kaynağı gerektirmektedir.

Sosyal Hizmet Biliminde Aile Temalı Lisansüstü Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı ve Akademik İlginin Gelişimi

Sosyal hizmet alanında aile temalı lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımı, bu konudaki akademik ilginin zaman içinde nasıl şekillendiğini göstermesi açısından önemlidir. Bulgular, 2000-2010 yılları arasında aile konusuna odaklanan tezlerin oldukça sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır. Sosyal hizmet disiplini üzerine yazılmış tezleri analiz eden bir çalışma, bu durumu destekler niteliktedir (Kavgaoğlu vd., 2021). Bu dönemde yayımlanan tez sayısının düşük olması, sosyal hizmet disiplininin akademik gelişimi ve araştırma öncelikleri

ile ilişkilendirilebilir (McVicar vd., 2012). Ancak 2017 yılından itibaren tez sayılarında belirgin bir artış gözlenmekte olup özellikle 2019 sonrası bu alanda yayımlanan tezlerin sayısında dikkate değer bir yükseliş yaşanmıştır.

Akademik literatürde sosyal hizmetin gelişimi, disiplinin mesleki uygulamalar ve toplumsal değişimler karşısında nasıl şekillendiğiyle yakından ilişkilidir (Fook, 2022). Özellikle 2020 sonrası dönemde yaşanan küresel krizler ve pandeminin aile yapıları üzerindeki etkileri, bu alandaki akademik ilginin artmasını açıklayabilir. Pandemi süreci, sosyal hizmet disiplininde aile dinamikleri, kırılgan gruplar ve destek mekanizmalarına yönelik araştırmalara olan ihtiyacı arttırmış ve akademik üretimin bu alana yönelmesine sebep olmuş olabilir (Settersten vd., 2020). Bunun yanı sıra, pandeminin aile içi ilişkiler, bakım yükü, ekonomik zorluklar ve sosyal destek sistemleri üzerindeki etkileri, aile sorunlarının daha görünür hale gelmesine yol açmıştır (Beach vd., 2021). Bu durum, sosyal hizmet araştırmalarında aile odaklı çalışmaların artmasını tetiklemiş ve aile sorunlarının tespit edilmesi ile bu sorunlara yönelik politikaların geliştirilmesine katkı sağlama amacını da beraberinde getirmiş olabilir.

En fazla tezin yayımlandığı yıllar 2022 ve 2024 olup, her iki yılda da toplam 23 tez yayımlanmıştır. Bunun yanı sıra 2024 yılında doktora tezlerinde belirgin bir artış gözlemlenmektedir. 2024 yılında yayımlanan tezlerin %36'sını doktora tezleri oluşturmuştur. Bu durum, sosyal hizmet alanında aile temalı akademik çalışmaların zaman içinde daha fazla ilgi gördüğünü ve araştırmacılar tarafından daha derinlemesine ele alınmaya başlandığını göstermektedir. Doktora düzeyindeki tezlerdeki artış, sosyal hizmetin yalnızca uygulama temelli bir meslek olarak değil, aynı zamanda akademik ve bilimsel bilgi üretimine katkı sağlayan bir disiplin olarak geliştiğini göstermektedir (Lee vd., 2023).

Sosyal hizmet literatüründe aile konusunun son yıllarda artan bir şekilde ele alınması, toplumda aile yapılarının değişimi, sosyal politikalar ve refah hizmetlerine yönelik artan ilgi ile de ilişkilendirilebilir. Günümüz sosyal politikalarının aile içi dinamikler üzerindeki etkileri, sosyal hizmet uzmanlarının bu alandaki akademik çalışmalara yönelmesini teşvik etmektedir (Güldalı ve Gümüştekin, 2024). Ayrıca, sosyal hizmetin disiplin

olarak daha fazla akademik üretime teşvik edilmesi ve araştırmalara yönelik destek mekanizmalarının gelişmesi de bu artışı açıklayabilecek önemli faktörler arasındadır (Pulman ve Fenge, 2023). Genel olarak, sosyal hizmet alanında aile temalı lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımı, bu alandaki akademik ilginin özellikle son yıllarda arttığını göstermektedir. Bu eğilim, hem toplumsal değişimlerin hem de akademik disiplinin gelişiminin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Sosyal Hizmet Biliminde Aile Temalı Lisansüstü Tezlerin Konu Alanlarına Göre Dağılımı ve Akademik Öncelikler

Sosyal hizmet alanında aile temalı lisansüstü tezlerin tercih edilen konu alanlarına göre dağılımı, disiplinin aile içi dinamikler ve sosyal hizmet müdahaleleri açısından nasıl şekillendiğini anlamak açısından önemli bir gösterge sunmaktadır. Bulgular, çocuk ve aile refahı ile engellilik ve aile konularının en fazla çalışılan alanlar olduğunu göstermektedir. Buna karşılık, göç, yoksulluk ve aile ile aile, şiddet ve istismar konularının, çalışmada analiz edilen tezler arasında diğer temalara kıyasla sayıca daha az yer aldığı görülmektedir. Bu durum, belirli konulara yönelik akademik ilginin yoğunlaşmasını ve diğer bazı kritik alanların görece ihmal edilmesini düşündürmektedir.

Sosyal hizmet disiplininde aile temalı araştırmalar, toplumdaki sosyo-ekonomik değişimlere, sosyal politika yönelimlerine ve akademik önceliklere bağlı olarak evrilebilmektedir. Aile içi ilişkiler ve dinamikler, sosyal hizmetin temel inceleme alanlarından biri olup aile bireyleri arasındaki etkileşimlerin ve bağlanma stillerinin anlaşılmasını sağlamaktadır (Fayaz ve Gulzar, 2025). Bu bağlamda, iş-aile yaşam dengesi, aile aidiyet duygusu, aile işlevselliği ve psikososyal destek mekanizmaları gibi konuların incelenmesi, sosyal hizmet müdahalelerinin etkinliğini artırmaktadır.

Özellikle bağımlılık konusunun aile üzerindeki etkileri, sosyal hizmet literatüründe daha fazla yer bulmaya ve akademik ilgi görmeye başlamıştır. Madde bağımlılığı, dijital bağımlılık ve kumar bağımlılığı gibi faktörlerin aile içi işleyiş ve bireylerin psikososyal uyum süreçlerine etkisi akademik literatürde giderek daha fazla yer bulmaktadır (Kourgiantakis vd., 2021). Bulgular, aile ve bağımlılıklar başlığı altında 16 tezin yer aldığını göstermektedir. Özellikle,

FOMO ve netlessfobi gibi yeni nesil bağımlılıkların aile bağlamında ele alınması, bu alanda daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulduğunu düşündürmektedir.

Aile içi şiddet ve istismar, sosyal hizmetin en kritik alanlarından biri olmasına rağmen, bu konudaki tez sayısının sınırlı olduğu görülmektedir. Çalışmamız, aile temalı istismar ve şiddet konularını ele alan tezleri kapsarken, yalnızca istismar ve şiddet üzerine yazılmış tezler araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu durum, ilgili tez sayısının az olmasının bir nedeni olabilir. Kadına yönelik şiddet, çocuk istismarı ve aile içi şiddetin mağdurlar üzerindeki etkileri konusunda kapsamlı araştırmalar yapılmasına rağmen, sosyal hizmet perspektifinden daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulduğu açıktır. Literatürde de, aile içi şiddet ve istismara yönelik sosyal hizmet müdahalelerinin önemi vurgulanmakta ve bu alandaki eksikliğin sosyal politika uygulamaları açısından önemli bir boşluk yarattığı belirtilmektedir (Ferreira vd., 2024; Vikander ve Källström, 2024).

Göç, yoksulluk ve aile konularını ele alan tezlerin sayısının diğer temalara kıyasla oldukça düşük olması, bu alanların sosyal hizmet disiplini içerisinde görece daha az çalışıldığını göstermektedir. Bu durum, söz konusu temaların sosyal hizmet disiplini dışındaki (sosyoloji, kamu yönetimi, uluslararası ilişkiler vb.) alanlarda daha yoğun ele alınmasıyla ilişkili olabilir. Çalışmamızda, aile temasıyla açık biçimde ilişkilendirilen göç ve yoksulluk konularını ele alan tezler dahil edilmiştir; buna karşın yalnızca göç ya da yoksulluk odaklı olup aile temasını içermeyen tezler analiz dışında bırakılmıştır. Bu da bu temalara dair tez sayısının sınırlı görünmesinin olası nedenlerinden biridir. Oysa göçmen ailelerin entegrasyon süreçleri, yoksullukla mücadelede sosyal hizmet müdahaleleri ve sosyoekonomik dezavantajlı ailelere yönelik destek mekanizmaları sosyal hizmetin temel ilgi alanlarından biri olmalıdır (Cedeño, 2023). Dolayısıyla, sosyal hizmet literatüründe bu temalara yönelik daha fazla disiplin içi akademik çalışmaya ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

Öte yandan, engellilik ve aile konusunun sosyal hizmet alanında giderek daha fazla önem kazandığı görülmektedir. Engelli bireylerin aile içindeki konumları, bakım yükü ve annelerin aile işlevselliği gibi konuların incelenmesi, sosyal hizmet disiplini bu alana yönelik akademik ilginin arttığını göstermektedir (Slayter vd., 2023). Son olarak, afetler, hastalıklar

ve aile konusunun sosyal hizmet perspektifinden ele alınması, afetlerde aile desteği ve kronik hastalıkların aile üzerindeki etkisi gibi kritik konulara ışık tutmaktadır. COVID-19 pandemisi gibi küresel sağlık krizlerinin aile dinamikleri üzerindeki etkileri, bu alandaki akademik ilgiyi artırmıştır (Cassinat vd., 2021; Shah vd., 2021). Hastalık ve diğer afetler, aile içi rollerin yeniden şekillenmesine, bakım yükünün artmasına ve psikososyal destek mekanizmalarına olan ihtiyacın büyümesine neden olmaktadır (Bhadra, 2022). Aynı zamanda, afet ve sağlık krizlerinin bireyler ve aileler üzerindeki uzun vadeli etkileri, sosyal hizmet disipliniinde daha fazla araştırma gerektiren alanlardan biri olarak öne çıkmaktadır (Dominelli, 2023). Ancak, bu alandaki tezlerin sayısının hala sınırlı olduğu görülmektedir.

Sosyal Hizmet Biliminde Aile Temalı Lisansüstü Tezlerde Tercih Edilen Araştırma Yöntemleri

Türkiye' de sosyal hizmet alanında aile konulu lisansüstü tezlerde tercih edilen araştırma yöntemleri incelendiğinde, nicel araştırma yöntemlerinin ön planda olduğu görülmektedir. Bulgular, sosyal hizmet alanındaki çalışmaların büyük oranda istatistiksel analizlere ve ölçülebilir değişkenlere dayandığını göstermektedir. Bu durum, sosyal hizmet disipliniinde nesnel verilerin toplanarak analiz edilmesine yönelik eğilimi desteklemektedir (Padgett, 2016). Özellikle yüksek lisans düzeyinde yürütülen tezlerde nicel araştırmaların yaygınlığı, öğrencilerin sosyal hizmet alanında veri temelli yaklaşımlara yönlendirildiğini düşündürmektedir.

Bununla birlikte, nitel araştırmaların özellikle doktora düzeyinde daha fazla tercih edilmesi, bu akademik seviyede derinlemesine analizlerin ve anlamlandırma süreçlerinin daha fazla önemsendiğini göstermektedir. Nitel araştırmaların sosyal hizmet disiplini açısından önem taşıdığı, bireylerin yaşantılarının, toplumsal bağlamlarının ve sosyal hizmet müdahalelerinin daha kapsamlı bir şekilde ele alınmasına olanak tanıdığı belirtilmektedir (Padgett, 2016).

Karma yöntem araştırmalarının doktora düzeyinde daha yüksek oranda tercih edilmesi, sosyal hizmet alanında giderek artan metodolojik çeşitliliğe işaret etmektedir. Karma yöntem kullanımı, hem nicel hem de nitel verilerin bir arada değerlendirilmesine olanak tanıdığı için sosyal hizmet araştırmalarında

çok yönlü analizler sunma avantajı taşımaktadır (Creamer vd., 2025). Ancak yüksek lisans düzeyinde yalnızca bir çalışma karma yöntemi tercih etmiş olup bu da metodolojik çeşitliliğin henüz yüksek lisans düzeyinde yeterince benimsenmediğini göstermektedir.

Öte yandan, yalnızca bir yüksek lisans tezinde literatür taraması yönteminin tercih edilmesi, sosyal hizmet alanındaki akademik çalışmalarda genellikle özgün veri toplama ve analiz süreçlerine öncelik verildiğini göstermektedir. Bu bulgu, sosyal hizmet disiplininde teori ve uygulama arasındaki bağlantıyı güçlendiren analize yönelik araştırmaların ön planda olduğunu desteklemektedir (Metz vd., 2022).

Sosyal Hizmet Alanında Aile Temalı Lisansüstü Tezlerde Akademik Dil Tercihleri ve Uluslararası Görünürlük

Türkiye' de sosyal hizmet alanında aile konulu lisansüstü tezlerin tamamının Türkçe olarak yazıldığı belirlenmiştir. Aile konulu yüksek lisans düzeyindeki tüm tezlerin ve doktora tezlerinin tamamının Türkçe olması, bu alandaki akademik üretimin büyük ölçüde yerel bilimsel topluluğa hitap ettiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, uluslararası literatürle etkileşimin sınırlı olabileceğini düşündürmektedir.

Sosyal hizmet alanında uluslararası akademik alanda daha fazla görünürlük kazanmak için İngilizce veya diğer yaygın akademik dillerde tez yazımının teşvik edilmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda, küresel ölçekte sosyal hizmet pratiklerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi ve uluslararası bilimsel iş birliklerinin artırılması açısından farklı dillerde yayımlanan çalışmaların önemi vurgulanmaktadır (Healy ve Thomas, 2020). Ancak Türkiye' de sosyal hizmet lisansüstü eğitiminde akademik dilin büyük oranda Türkçe olması, öğrencilerin ve araştırmacıların çalışmalarını İngilizce yazma konusunda sınırlı kaynaklara ve akademik desteğe sahip olabileceğini düşündürmektedir. Uluslararası alandaki akademik çalışmaların büyük bir kısmının İngilizce yayımlandığı göz önüne alındığında (Healy ve Thomas, 2020), Türkiye' de sosyal hizmet alanındaki akademisyenlerin ve öğrencilerin uluslararası literatüre daha fazla katkı sunabilmesi için teşvik edici politikaların geliştirilmesi gerekmektedir.

Sınırlılıklar

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak, çalışma yalnızca Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) veri tabanında erişime açık olan tezleri kapsamaktadır. Bu nedenle, erişim kısıtlaması bulunan tezler analiz dışında bırakılmıştır. İkinci olarak, araştırma yalnızca sosyal hizmet bilim dalında aile temasıyla hazırlanmış tezleri içermektedir; dolayısıyla aile konusunu ele alan ancak farklı disiplinlere (örneğin, aile danışmanlığı, kadın ve aile çalışmaları, çalışma ekonomisi) ait olan tezler değerlendirme dışı bırakılmıştır. Bu sınırlama, araştırmanın doğrudan sosyal hizmet disiplinine ait akademik üretimi analiz etmesini sağlamakla birlikte, disiplinlerarası perspektifin göz ardı edilmesine neden olabilecektir. Ayrıca, çalışmada yalnızca tezlerin içeriği incelenmiş olup, çalışmalarda kullanılan veri toplama araçları ve yöntemlerinin geçerliliği ya da güvenilirliği ayrı bir değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. Son olarak, betimsel istatistik teknikleri kullanılarak gerçekleştirilen analizler, tezlerin içeriksel derinliği ve metodolojik yeterlilikleri hakkında doğrudan bir değerlendirme sunmamakta, yalnızca genel eğilimleri ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, gelecekteki çalışmaların, daha kapsamlı nitel analizlerle desteklenmesi ve farklı veri kaynaklarını içerecek şekilde genişletilmesi önerilmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, Türkiye' de sosyal hizmet alanında aile konusuna yönelik üretilen lisansüstü tezlerin çeşitli parametrelere, araştırma eğilimlerine ve üniversitelere göre dağılımı analiz edilmiştir. Bulgular, akademik üretimin büyük ölçüde kadın araştırmacılar tarafından gerçekleştirildiğini göstermektedir. Bununla birlikte akademik üretimin belirli üniversitelerde yoğunlaştığını, doktora tezlerinin ise görece sınırlı kaldığını göstermektedir. Özellikle Hacettepe Üniversitesi, Yalova Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi, aile temalı sosyal hizmet tezlerinde en fazla katkıyı sunan kurumlar olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte, birçok üniversitenin sadece yüksek lisans düzeyinde tez ürettiği, doktora düzeyinde çalışmaların ise az sayıda üniversiteyle sınırlı olduğu belirlenmiştir. Bu durum, sosyal hizmet disiplininin akademik bilgi üretiminde doktora düzeyindeki çalışmaların artırılması gerektiğine işaret etmektedir.

Tezlerin metodolojik çerçevesi incelendiğinde, sosyal hizmet alanında nicel araştırmaların ağırlıklı olarak kullanıldığı, ancak doktora düzeyinde nitel araştırmaların önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bununla birlikte, karma yöntem araştırmalarının doktora çalışmalarında giderek daha fazla tercih edilmesi, disiplinin metodolojik çeşitliliği benimsediğini göstermektedir. Sosyal hizmet araştırmalarında disiplinler arası yaklaşımların teşvik edilmesi, metodolojik derinliği artırarak bilimsel katkıyı güçlendirecektir.

Lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımı incelendiğinde, sosyal hizmet alanında aile konulu akademik çalışmaların özellikle son yıllarda arttığı gözlemlenmiştir. Bu eğilim, hem toplumsal değişimlerin hem de akademik disiplinin gelişiminin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Sosyal hizmet alanına yönelik akademik ilgideki bu artış, disiplinin mesleki ve bilimsel boyutunun giderek daha fazla önem kazandığını göstermektedir.

Aile konusuna yönelik tezlerde belirli alt alanların yoğun şekilde ele alındığı, ancak bazı konuların yeterince çalışılmadığı tespit edilmiştir. Özellikle çocuk ve aile refahı ile engellilik ve aile konularına yönelik akademik ilgi güçlü görünmekle birlikte, aile içi şiddet ve istismar, göç, yoksulluk ve aile ilişkileri gibi alanların daha fazla araştırılması gerekmektedir. Sosyal hizmet disiplininin bu konulara odaklanması, dezavantajlı gruplara yönelik politika geliştirme süreçlerine bilimsel katkı sağlayacaktır.

Türkiye' de sosyal hizmet alanında üretilen lisansüstü tezlerin tamamının Türkçe olarak yazıldığı belirlenmiştir. Bu durum, yerel bilgi üretiminin gelişmesine katkı sağlarken, uluslararası akademik etkileşimi sınırlayabilmektedir. Bu bağlamda, uluslararası görünürlüğün artırılması ve küresel bilgi paylaşımına katkı sunulması amacıyla farklı dillerde akademik üretimin teşvik edilmesi önemli bir ihtiyaç olarak değerlendirilmektedir.

Özetle, çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda aşağıdaki öneriler sunulabilir:

- Sosyal hizmet alanında doktora programlarının yaygınlaştırılması ve desteklenmesi, akademik bilgi üretimini artırarak disiplinin bilimsel gelişimine katkı sağlayacaktır.

- Nitel, nicel ve karma yöntem araştırmalarının dengeli biçimde teşvik edilmesi, sosyal hizmet disiplininde metodolojik çeşitliliği güçlendirecektir.
- Aile içi şiddet, istismar, göç ve yoksulluk gibi konularda kanıta dayalı araştırmaların artırılması, bu alanlardaki bilgi birikimini genişletecek ve sosyal hizmet müdahalelerinin etkililiğine katkı sunabilecek bilimsel bir zemin oluşturacaktır.
- İngilizce tez yazımının teşvik edilmesi ve uluslararası indeksli dergilerde yayın yapma kapasitesinin artırılması, 'Türkiye' de sosyal hizmet araştırmalarının küresel düzeyde daha görünür olmasını sağlayacaktır.

Genel olarak, sosyal hizmet alanında akademik üretimin daha geniş bir kurumsal çerçeveye yayılması, doktora düzeyinde araştırmaların artırılması ve uluslararası akademik iş birliklerinin geliştirilmesi, disiplinin bilimsel gücünü artırarak sosyal politika ve uygulamalara daha fazla katkı sunmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, M. ve Altun, F. (2022). Aileye yönelik sosyal politikaların süreç analizi yoluyla incelenmesi. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 6(2), 170-184.
- Alptekin, K. (2024). *Sosyal hizmet eğitiminin niteliğini geliştirme çalışmaları 2016-2021 yılları arası*. Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayınları.
- Alptekin, K., Topuz, S. ve Zengin, O. (2017). Türkiye' de sosyal hizmet eğitiminde neler oluyor?. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 28(2), 50-69.
- Aparicio, M., Centeno, C., Carrasco, J.M., Barbosa, A. and Arantzamendi, M. (2017). What are families most grateful for after receiving palliative care? Content analysis of written documents received: A chance to improve the quality of care. *BMC Palliative Care*, 16, 47. <https://doi.org/10.1186/s12904-017-0229-5>
- Bağış, M., Kryeziu, L., Kurutkan, M.N. and Ramadani, V. (2023). Women entrepreneurship in family business: Dominant topics and future research trends. *Journal of Family Business Management*, 13(3), 687-713. <https://doi.org/10.1108/JFBM-03-2022-0040>
- Bazen, A., Barg, F.K. and Takeshita, J. (2021). Research techniques made simple: An introduction to qualitative research. *Journal of Investigative Dermatology*, 141(2), 241-247. <https://doi.org/10.1016/j.jid.2020.11.029>
- Beach, S.R., Schulz, R., Donovan, H. and Rosland, A.M. (2021). Family caregiving during the COVID-19 pandemic. *The Gerontologist*, 61(5), 650-660. <https://doi.org/10.1093/geront/gnab049>
- Bhadra, S. (2022). Psychosocial support for protection of children in disasters. Deb, S. (Ed.). In *Child safety, welfare and well-being: Issues and challenges* (pp. 453-482). Springer Singapore.
- Cassinat, J.R., Whiteman, S.D., Serang, S., Dotterer, A.M., Mustillo, S.A., Maggs, J.L. and Kelly, B.C. (2021). Changes in family chaos and family relationships during the COVID-19 pandemic: Evidence from a longitudinal study. *Developmental Psychology*, 57(10), 1597-1610. <https://doi.org/10.1037/dev0001217>
- Cedeño, D. (2023). Social exclusion and inclusion: A social work perspective. *Families in Society*, 104(3), 332-343. <https://doi.org/10.1177/10443894221147576>
- Creamer, E.G., Collins, K.M. and Poth, C. (2025). The implications of a mixed methods way of thinking to practice. *Methodological Innovations*, 18(1), 51-60. <https://doi.org/10.1177/20597991251325470>
- Dominelli, L. (2023). *Social work practice during times of disaster: A transformative Green Social Work Model for theory, education and practice in disaster interventions*. Routledge.
- Fayaz, I. and Gulzar, F. (2025). Thrive, don't survive: Building work-life balance with family support, grit and self-efficacy. *IIMT Journal of Management*. <https://doi.org/10.1108/IIMTJM-05-2024-0057>

- Ferreira, E., Sofia Figueiredo, A. and Santos, A. (2024). Unveiling the narratives of portuguese professionals engaged with domestic violence victims: Persistent challenges and novel COVID-19 impacts. *Journal of Interpersonal Violence*, 40(7-8), 1643-1667. <https://doi.org/10.1177/08862605241262243>
- Fook, J. (2022). *Social work: A critical approach to practice*. Sage Publications.
- Frost, N., Devaney, C. and Herrera-Pastor, D. (2020). Understanding contemporary family support: Reflections on theoretical and conceptual frameworks. *Social Work and Social Sciences Review: An Internal Journal of Applied Research*, 21(2), 27-45. <https://doi.org/10.1921/swssr.v21i2.1420>
- Fuseini, S. (2024). "Suffering in silence": How social workers in child welfare practice experience and manage burnout. *Children and Youth Services Review*, 166, 107939. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2024.107939>
- Garbarino, J. (2017). *Children and families in the social environment: Modern applications of social work*. Routledge.
- Güldalı, P.Ş. ve Gümüştekin K. (2024). Çalışma yaşamı, madde bağımlılığı ve işyerinde sosyal hizmet. S.E. Hacıbektaşoğlu ve F. Deniz (Ed.) *İşyerlerinde iyilik hali: Sağlık, güvenlik ve sosyal politikalar içinde* (128-146 ss.). Serüven Yayınevi.
- Healy, L.M. and Thomas, R.L. (2020). *International social work: Professional action in an interdependent world*. Oxford University Press.
- Kadan, G. (2022). Covid-19 pandemisinde çocuk ve ailelere yönelik yapılan makalelerin incelenmesi. *Çocuk ve Gelişim Dergisi*, 4(8), 1-17. <https://doi.org/10.36731/cg.991558>
- Karataş, K. ve Erkan, G. (2002). 'Türkiye' de sosyal hizmet eğitiminin tarihçesi. Ü. Onat (Ed.) *Sosyal hizmet eğitiminde yeni yaklaşımlar içinde*. Sosyal Hizmet Sempozyumu 2002, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayını No.: 17.
- Kavgaoğlu, D., Altundal, Ü. ve Çay Padalıhasanoğlu, E. (2021). 'Türkiye' de sosyal hizmet alanındaki lisansüstü tezlerin içerik analizi. *International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal*, 7(2), 61-69.
- Khalid, S. and Tadesse, E. (2022). Faculty research productivity at women's universities through the lens of preference theory. *Higher Education*, 83(5), 949-968. <https://doi.org/10.1007/s10734-021-00717-4>
- Kourgiantakis, T., Ashcroft, R., Mohamud, F., Fearing, G. and Sanders, J. (2021). Family-focused practices in addictions: A scoping review. *Journal of Social Work Practice in the Addictions*, 21(1), 18-53. <https://doi.org/10.1080/1533256X.2020.1870287>
- Lee, M.Y., Eads, R., Lightfoot, E., LaSala, M.C. and Franklin, C. (2023). Current landscape of doctoral education in social work: A look at the PhD and DSW programs. *Journal of Social Work Education*, 59(3), 727-743. <https://doi.org/10.1080/10437797.2023.2203195>
- Livings, J. (2013). *A content analysis of eighteen scholarly journals: What has been written about online family therapy?*. Texas Woman's University.

- Makhanya, T.B. (2023). The gendered role of social work as a social construct: A call for critical discourse. *Gender and Behaviour*, 21(2), 21559-21556.
- Maynard, B.R., Vaughn, M.G., and Sarteschi, C.M. (2014). The empirical status of social work dissertation research: Characteristics, trends and implications for the field. *British Journal of Social Work*, 44(2), 267-289. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcs123>
- Mayring, P. (2021). *Qualitative content analysis: A step-by-step guide*. Sage Publications
- McVicar, A., Munn-Giddings, C. and Abu-Helil, C. (2012). Exploring the development of action research in nursing and social care in the UK: A comparative bibliometric review of action research designs in social work (2000–2010). *Action Research*, 10(1), 79-101. <https://doi.org/10.1177/1476750312439902>
- Metz, A., Jensen, T., Farley, A., Boaz, A., Bartley, L. and Villodas, M. (2022). Building trusting relationships to support implementation: A proposed theoretical model. *Frontiers in Health Services*, 2, 894599. <https://doi.org/10.3389/frhs.2022.894599>
- Muller-Kluits, N. and Slabbert, I. (2020). The role of social workers in addressing caregiver burden in families of persons with disabilities. *South African Health Review*, 1, 137-145.
- Padgett, D.K. (2016). *Qualitative methods in social work research*. Sage publications.
- Pulman, A. and Fenge, L.A. (2023). Building capacity for social care research – ways of improving research skills for social workers. *Social Work Education*, 43(1), 60–78. <https://doi.org/10.1080/02615479.2023.2221276>
- Rai, A., Ravi, K., Shrestha, N. and Alvarez-Hernandez, L.R. (2023). Culturally responsive domestic violence interventions for immigrant communities in the United States: A scoping review. *Journal of Social Work in the Global Community*, 7(1), 1.
- Santos, J.M., Horta, H. and Am ncio, L. (2020). Research agendas of female and male academics: A new perspective on gender disparities in academia. *Gender and Education*, 33(5), 625–643. <https://doi.org/10.1080/09540253.2020.1792844>
- Settersten Jr, R.A., Bernardi, L., H rk nen, J., Antonucci, T.C., Dykstra, P.A., Heckhausen, J. and Thomson, E. (2020). Understanding the effects of Covid-19 through a life course lens. *Advances in Life Course Research*, 45, 100360. <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2020.100360>
- Shah, M., Rizzo, S., Percy-Smith, B., Monchuk, L., Lorusso, E., Tay, C. and Day, L. (2021). Growing up under COVID-19: Young people’s agency in family dynamics. *Frontiers in Sociology*, 6, 722380. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2021.722380>
- Shahin, M.M. (2024). Reality of the generalist social work practice in marital and family counseling institutions. *International Journal of Halal Research*, 6(1), 20-30. <https://doi.org/10.18517/ijhr.6.1.20-30.2024>
- Sirotkina, R. and van Ewijk, H. (2021). ‘There is No future with no acknowledgement of the past’ - Phenomenological approach in analysing postgraduate studies in social

- work in Estonia. *Social Work Education*, 42(7), 1019–1037. <https://doi.org/10.1080/02615479.2021.2012564>
- Slayter, E.M., Kattari, S.K., Yakas, L., Singh, R.C., Goulden, A., Taylor, S. and Prince, D. (2023). Beyond ramps, curb cuts, and captions: A call for disability justice in social work. *Social Work*, 68(1), 89-92. <https://doi.org/10.1093/sw/swac045>
- Thompson, K., Manshack, L. and Van Schuyver, J. (2022). The significance of indigenous field education: An analysis of the social workers advancing through grounded education program. *Journal of Human Rights and Social Work*, 7, 211–222. <https://doi.org/10.1007/s41134-021-00187-9>
- Tracy, S.J. (2024). *Qualitative research methods: Collecting evidence, crafting analysis, communicating impact*. John Wiley ve Sons.
- Viitasalo, K., Kaitsaari, T., Kaittila, A., Moisio, M. and Hakovirta, M. (2023). Promoting financial capability within the field of social work practice among families with children: A systematic review. *European Journal of Social Work*, 27(3), 505–518. <https://doi.org/10.1080/13691457.2023.2236326>
- Vikander, M. and Källström, Å. (2024). What children exposed to domestic violence value when meeting social workers: A practice-oriented systematic research review. *Child ve Family Social Work*, 29(1), 287-298. <https://doi.org/10.1111/cfs.13073>
- Yuda, T.K. and Munir, M. (2023). Social insecurity and varieties of family resilience strategies during the COVID-19 pandemic. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 43(7/8), 756-776. <https://doi.org/10.1108/IJSSP-08-2022-0201>
- Zengin, O. ve Çalış, N. (2017). Türkiye' de sosyal hizmet araştırması: Son 10 yılda sosyal hizmet anabilim dallarında yazılan tezler üzerine bir inceleme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 1260-1273.

FİNANSAL OKURYAZARLIK PERFORMANSINI TAHMİN ETMEDE MAKİNE ÖĞRENMESİ ALGORİTMALARININ ROLÜ: DANIİMARKA, ABD VE MALEZYA KARŞILAŞTIRMASI

Ayça AKIN¹
Emine Ebru BOZÇELİK²

Öz

Bu çalışma, PISA 2022 verilerini kullanarak Danimarka, ABD ve Malezya'daki öğrencilerin finansal okuryazarlık performansını tahmin etmede makine öğrenmesi algoritmalarının etkinliğini ve belirleyici faktörleri karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Araştırmada, beş makine öğrenmesi algoritması (Rastgele Orman, Gradyan Artırma, Destek Vektör Makineleri, K-En Yakın Komşular ve Düzeltilmiş Lineer Regresyon) karşılaştırmalı olarak uygulanmış, topluluk öğrenme algoritmalarından özellikle Gradyan Artırma ve Rastgele Orman algoritmasının büyük veri setlerinde daha başarılı olduğu tespit edilmiştir. Ülkeler bazında farklı algoritmaların farklı başarılar göstermesi dikkat çekicidir. Matematik okuryazarlığı her üç ülkede de en güçlü yordayıcı olarak belirlenirken, okuma becerileri de önemli bir rol oynamıştır. Malezya'da sosyoekonomik faktörlerin daha belirleyici olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, finansal konularda özgüvenin Danimarka ve ABD'de etkili olduğu bulunmuştur. Temel bilişsel becerilerin (matematik okuryazarlığı ve okuma becerileri) finansal okuryazarlıkla olan ilişkisi, eğitim stratejilerinde bu alanlara odaklanmanın önemini göstermektedir. Modeller, yüksek ve düşük performanslı öğrencilerin tahmininde zorluk yaşamış, bu da daha derin psikolojik ve kültürel faktörler ile bireysel farklılıklar ile ilgili değişkenlerin eklenmesi gerekliliğine işaret etmiştir. Çalışma, finansal okuryazarlık eğitiminde matematik okuryazarlığı ve okuma becerilerine odaklanan bütünlük politikalarının önemini vurgulamakta, aynı zamanda sosyoekonomik ve kültürel açıdan ülke bağlamına özgü stratejilerin geliştirilmesi gerektiğini önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal okuryazarlık, ekonomi, makine öğrenmesi, PISA 2022.

¹ Doç. Dr., Antalya Belek Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Yazılım Mühendisliği Bölümü, E-posta: aycaakin07@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6107-3487

² Dr. Öğr. Üyesi., Antalya Belek Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslar Bölümü, E-posta: ebrubaydak@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6491-0140

AKIN, A., BOZÇELİK, E.E., (2025). Finansal Okuryazarlık Performansını Tahmin Etmede Makine Öğrenmesi Algoritmalarının Rolü: Danimarka, ABD ve Malezya Karşılaştırması. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 25(68), 649-683. DOI:10.21560/spcd.vi. 1675398

THE ROLE OF MACHINE LEARNING ALGORITHMS IN PREDICTING FINANCIAL LITERACY PERFORMANCE: A COMPARISON OF DENMARK, THE USA AND MALAYSIA

Abstract

This study aims to compare the effectiveness of machine learning algorithms and key determinants in predicting students' financial literacy performance in Denmark, the USA, and Malaysia using PISA 2022 data. Five machine learning algorithms—Random Forest, Gradient Boosting, Support Vector Machines, K-Nearest Neighbors, and Regularized Linear Regression—were applied and compared. Ensemble learning algorithms, particularly Gradient Boosting and Random Forest, demonstrated superior performance with large datasets. Notably, different algorithms showed varying levels of success across countries. Mathematical literacy emerged as the strongest predictor in all three countries, while reading skills also played a significant role. In Malaysia, socioeconomic factors were found to be more influential, whereas financial self-confidence had a notable impact in Denmark and the USA. The strong relationship between core cognitive skills (mathematical literacy and reading skills) and financial literacy underscores the importance of integrating these areas into educational strategies. However, the models faced challenges in accurately predicting the performance of both high- and low-achieving students, suggesting the need to incorporate deeper psychological, cultural, and individual difference variables. The study highlights the importance of holistic policies focusing on mathematical literacy and reading skills in financial education while recommending context-specific strategies tailored to socioeconomic and cultural factors.

Key Words: *Financial literacy, economy, machine learning, PISA 2022.*

GİRİŞ

Finansal okuryazarlık, günümüzün karmaşık ekonomik dünyasında bireylerin sağlıklı finansal kararlar alabilmeleri için gereken temel becerilerden biri haline gelmiştir (OECD, 2023a). Finansal okuryazarlık, yalnızca temel finansal terimleri anlama yeteneğinden çok daha fazlasını kapsar; para yönetimi, bütçeleme, yatırım yapma, borçlanma, risk değerlendirme ve uzun vadeli finansal planlama gibi becerileri içeren kapsamlı bir yetkinlik alanıdır (Lusardi ve Mitchell, 2014). Özellikle dijital finansal hizmetlerin hızla yaygınlaşması, kripto para birimleri ve karmaşık finansal ürünlerin ortaya çıkması, bireylerin finansal kararlar alırken değerlendirmeleri gereken faktörlerin çeşitliliğini ve karmaşıklığını artırmıştır (Klapper vd., 2015).

Ergenlik çağındaki öğrencilerin finansal okuryazarlık becerilerini erken yaşta kazanmaları, gelecekteki ekonomik refah düzeylerini doğrudan etkileyebilmektedir (Mitchell ve Lusardi, 2022). Yapılan araştırmalar, finansal eğitimin erken yaşlarda başlamasının, gençlerin ileriki yaşamlarında daha sağlıklı finansal alışkanlıklar geliştirmelerine, borç tuzaklarından kaçınmalarına ve emeklilik için daha etkin bir şekilde tasarruf etmelerine olanak sağladığını göstermektedir (Urban vd., 2020). Günümüz küresel ekonomisinde, bireylerin bütçe yönetimi, tasarruf, yatırım ve borçlanma gibi konularda bilinçli kararlar alabilmesi hem kişisel refah hem de ekonomik istikrar açısından kritik önem taşımaktadır (OECD, 2023a).

Finansal okuryazarlık düzeyi düşük bireylerin, mali krizlere karşı daha savunmasız oldukları ve uzun vadede ekonomik refahlarını sürdüremedikleri yaygın olarak kabul edilmektedir (Atkinson ve Messy, 2012). Dünyadaki 2008 küresel finansal krizi sonrası yapılan analizler, finansal okuryazarlık eksikliğinin yüksek faizli tutsat kredileri almak, aşırı borçlanmak ve tasarruf yetersizliği gibi sorunlu finansal davranışlarla güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur (Gerardi vd., 2010). Benzer şekilde, COVID-19 pandemisi sırasında yapılan araştırmalar, finansal bilgi düzeyi yüksek olan bireylerin ekonomik şoklara karşı daha dirençli olduklarını ve acil durum fonları gibi finansal güvenlik ağlarına sahip olma olasılıklarının daha yüksek olduğunu göstermiştir (Lusardi vd., 2021).

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından uygulanan Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA), 2012 yılından itibaren öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyelerini ölçmeye başlamıştır (OECD, 2023b). PISA finansal okuryazarlık değerlendirmesi, 15 yaşındaki öğrencilerin günlük yaşamda karşılaşılabilecekleri finansal durumları anlama, analiz etme ve yönetme becerilerini ölçmeyi amaçlamaktadır. Bu değerlendirme, para ve işlemler, finansal planlama ve yönetim, risk ve getiri ile finansal peyzaj olmak üzere dört içerik alanını kapsamaktadır (OECD, 2023b). PISA 2022 değerlendirmesi, öğrencilerin finansal bilgi düzeylerinin yanı sıra, finansal tutumları ve davranışlarını da değerlendirmiştir. Bu değerlendirme kapsamında, öğrencilerin dijital finansal hizmetleri kullanma becerileri, finansal kararlar alırken risk ve belirsizlikle başa çıkma stratejileri ve finansal hedeflere ulaşmak için planlama yapma yetenekleri gibi konular da ele alınmıştır. PISA 2022 değerlendirmesi, 81 ülkeden yaklaşık 690.000 öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilmiş ve bu değerlendirmede finansal okuryazarlık modülü 16 ülkede uygulanmıştır (OECD, 2023c).

Bu farklı ekonomik ve eğitimsel bağlamlar göz önüne alındığında, PISA 2022 verilerinin kullanılması, öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri arasındaki farklılıkları belirlemek ve eğitim politikalarına yönelik çıkarımlarda bulunmak açısından önemli bir fırsat sunmaktadır. Özellikle Danimarka, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Malezya gibi ülkeler, farklı ekonomik sistemlere ve eğitim politikalarına sahip olmaları nedeniyle bu alanda karşılaştırmalı bir analiz yapmak için uygun örnekler sunma potansiyeline sahiptir.

Danimarka, yüksek yaşam standartları, eşitlikçi toplum yapısı ve güçlü bir sosyal refah sistemi ile öne çıkmaktadır (Eurostat, 2022). Danimarka'nın eğitim sistemi, öğrenci merkezli, eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeye odaklanan ve öğrencilere geniş özerklik tanıyan bir yapıya sahiptir. Finansal eğitim açısından, Danimarka'da finansal konular erken yaşlardan itibaren müfredata entegre edilmiş durumdadır ve öğrenciler temel matematik derslerinden günlük yaşam becerilerine kadar çeşitli derslerde finansal kavramlarla tanışmaktadır (Amagir vd., 2018). Bu nedenle ülkenin dijital altyapısının gelişmişliği ve finansal hizmetlerde dijitalleşmenin yaygınlığı,

öğrencilerin dijital finansal okuryazarlık becerilerini de desteklediğı öne sürülebilir.

ABD, finansal piyasaların oldukça karmaşık olduğı ve bireysel finansal yönetimin büyük önem taşıdığı bir ekonomiye sahiptir (Lusardi, 2019). ABD’de finansal eğitim politikaları eyaletler arasında önemli farklılıklar göstermektedir. Bazı eyaletlerde finansal eğitim zorunlu müfredatın bir parçası iken, diğerlerinde bu konuda daha az vurgu yapıldığı görölmektedir (Urban vd., 2020). Diğer yandan ABD’de öğrenciler, erken yaşlardan itibaren girişimcilik ve bireysel finansal sorumluluk kavramlarıyla tanışmakta, ancak sosyal güvenlik ağları ve kolektif finansal çözümlere daha az vurgu yapıldığı ifade edilmektedir (Lusardi, 2019; Urban vd., 2020). Bu durum ise ülke genelinde öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeylerinde güçlü bir görünüme engel olabilir ve bu heterojenliğe yol açabilir.

Malezya, gelişmekte olan bir ekonomi olarak finansal okuryazarlık konusunda farklı dinamiklere sahip olup, özellikle dijital finansal hizmetlerin yaygınlaşmasıyla dikkat çeken bir ülkedir (Bank Negara Malaysia, 2021). Ülkenin çok kültürlü yapısı, ekonomik gelişim sürecinde olması ve geleneksel ile modern finansal sistemlerin bir arada bulunması, finansal eğitimin karmaşık bir bağlamda gerçekleşmesine neden olabilir (Bank Negara Malaysia, 2021; Zulkhibri, 2018). Bu nedenle, İslami finans ilkelerinin eğitim sistemine entegrasyonu, Malezya’yı diğer ülkelerden ayıran önemli bir özellik olarak görölmektedir (Zulkhibri, 2018).

Bu üç ülkenin bu araştırma kapsamında seçilmesindeki temel neden, farklı kıtalarda yer alan ve ekonomik gelişmişlik düzeyleri farklı olan ülkelerdeki öğrencilerin finansal okuryazarlık performanslarını karşılaştırma imkânı sunmasıdır. Ayrıca, bu üç ülke performans spektrumunun farklı noktalarını temsil etmektedir: Danimarka, PISA 2022 finansal okuryazarlık değerlendirmesinde birinci sırada yer alarak yüksek performans gösteren ülkeyi temsil ederken; ABD ortalamanın hafif üzerinde bir performans sergilemekte; Malezya ise değerlendirmeye katılan ülkeler arasında son sırada yer alarak düşük performanslı ülke profilini yansıtmaktadır. Bu üç farklı performans seviyesi, finansal okuryazarlık başarısını belirleyen faktörlerin

çeşitli sosyoekonomik ve eğitim bağlamlarında nasıl farklılaştığını incelemek için ideal bir karşılaştırma zemini sunmaktadır.

Son yıllarda, eğitim araştırmalarında veri odaklı yaklaşımların artmasıyla birlikte, makine öğrenmesi teknikleri öğrenci performansını tahmin etmede önemli bir araç haline gelmiştir (Baker ve Inventado, 2016; Zhai vd., 2020). Geleneksel istatistiksel yöntemlerden farklı olarak, makine öğrenmesi algoritmaları, büyük veri setlerindeki karmaşık ve doğrusal olmayan ilişkileri ortaya çıkarabilme potansiyeline sahiptir (Romero ve Ventura, 2020). Bu bağlamda, Agasisti ve Longobardi (2017) ile Saarela ve Kärkkäinen (2015), PISA verilerini kullanarak öğrencilerin akademik performansını tahmin etmede regresyon ve makine öğrenmesi tekniklerinin etkinliğini göstermişlerdir. Benzer şekilde, Pan ve Cutumisu (2024), PISA 2018 verileriyle İngiltere ve Japonya'daki öğrencilerin yaşam memnuniyetini tahmin etmede makine öğrenmesi yöntemlerinin başarısını ortaya koymuşlardır. Makine öğrenmesi teknikleri, geleneksel istatistiksel yöntemlere kıyasla bir dizi avantaj sunmaktadır. İlk olarak, bu teknikler büyük ve karmaşık veri setlerindeki doğrusal olmayan ilişkileri keşfetme konusunda daha yeteneklidir (Athey ve Imbens, 2019). İkinci olarak, değişkenler arasındaki etkileşimleri otomatik olarak tespit edebilir ve modele dahil edebilirler (Varian, 2014). Üçüncü olarak, algoritmaları sayesinde özellik seçimi yolu ile öğrenci performansını tahmin etmede en etkili faktörler belirlenebilmektedir (Pan ve Cutumisu, 2024). Bu avantajlar göz önüne alındığında, makine öğrenmesi yaklaşımları, PISA gibi çok boyutlu ve geniş ölçekli değerlendirmelerdeki öğrenci performansını analiz etmede araştırmacılar için ideal araçlar olarak ele alınmaktadır.

Finansal okuryazarlık alanındaki temel teoriler, makine öğrenmesi yaklaşımlarının eğitim verilerini analiz etmedeki potansiyelini destekleyen güçlü bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Bu teorik temeller, öğrenci performansını etkileyen faktörlerin karmaşık doğasını anlamamızı sağlarken, makine öğrenmesi teknikleri bu karmaşıklığı ampirik olarak modellemek için gerekli araçları sağlamaktadır. İnsan sermayesi teorisi, bireylerin eğitim ve öğrenme yoluyla finansal bilgi ve beceriler kazanabileceğini ve bu yatırımların uzun vadede ekonomik refahlarını artırabileceğini öne sürer (Becker, 1964; Lusardi ve Mitchell, 2014). Finansal okuryazarlık, bu bağlamda, bireylerin

finansal piyasalarda etkin bir şekilde gezinmelerine olanak tanıyan bir insan sermayesi bileşeni olarak ele alınır. Örneğin, erken yaşta finansal eğitim alan bireylerin daha bilinçli finansal kararlar aldığı ve borç tuzaklarından kaçındığı gösterilmiştir (Urban vd., 2020). Makine öğrenmesi algoritmaları, insan sermayesi teorisini test etmek ve bu teorinin farklı sosyo-ekonomik bağlamlardaki geçerliliğini değerlendirmek için güçlü bir araçtır. Özellikle, PISA 2022 verileri gibi büyük ölçekli veri setlerinde, makine öğrenmesi algoritmaları (örn., Rastgele Orman veya Gradyan Artırma), finansal okuryazarlık performansını etkileyen faktörler arasındaki doğrusal olmayan ilişkileri ve etkileşimleri ortaya çıkarabilir. Örneğin, öğrencilerin eğitim seviyesi, ebeveyn sosyo-ekonomik durumu ve finansal eğitime erişimi gibi değişkenlerin finansal okuryazarlık başarısındaki göreceli önemini belirlemek için özellik önem analizleri yapılabilir (Pan ve Cutumisu, 2024). Bu analizler, insan sermayesi yatırımlarının (örn., finansal eğitim programları) hangi bağlamlarda ve hangi gruplar için daha etkili olduğunu anlamak için teorik bir temel sağlamaktadır.

Davranışsal ekonomi, bireylerin finansal karar alma süreçlerinde bilişsel önyargılar, sınırlı rasyonellik ve duygusal faktörlerden etkilendiğini öne sürmektedir (Kahneman ve Tversky, 1979; Thaler ve Shefrin, 1981). Finansal okuryazarlık bağlamında, davranışsal ekonomi teorisi, bireylerin finansal bilgi eksikliği kadar, finansal tutum ve davranışlarının da ekonomik sonuçları etkilediğini vurgulamaktadır. Örneğin, aşırı güven, riskten kaçınma veya kısa vadeli düşünme gibi davranışsal eğilimler, bireylerin tasarruf, yatırım veya borçlanma kararlarını şekillendirebilir (Lusardi et al., 2021). Makine öğrenmesi, bu davranışsal faktörlerin finansal okuryazarlık üzerindeki etkisini modellemek için güçlü bir araçtır. PISA 2022 verilerinde, öğrencilerin finansal tutumları (örn., risk ve belirsizlikle başa çıkma stratejileri) ve davranışları (örn., bütçe yapma alışkanlıkları) gibi değişkenler, makine öğrenmesi algoritmaları kullanılarak analiz edilebilir. Destek Vektör Makineleri veya K-En Yakın Komşular gibi algoritmalar, bu tür davranışsal verilerdeki karmaşık örüntüleri tespit ederek, hangi tutumların veya davranışların finansal okuryazarlık başarısıyla daha güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu ortaya koyabilir. Bu yaklaşım, davranışsal ekonomi teorisinin öngörülerini doğrulamakla kalmaz,

aynı zamanda finansal eğitim müdahalelerinin hangi davranışsal önyargıları hedeflemesi gerektiğini belirlemek için pratik içgörüler sunmaktadır.

Sosyal Öğrenme Teorisi (Bandura, 1977) ile makine öğrenmesi arasındaki bağlantı, özellikle aile etkisi, okul ortamı ve akran gruplarının finansal okuryazarlık gelişimindeki rolünü anlamamızda kritik önem taşımaktadır. Bandura'nın teorisine göre, öğrenme büyük ölçüde gözlem ve taklit yoluyla gerçekleşmektedir. PISA verilerinde yer alan aile içi finansal tartışmalar, ebeveyn eğitim düzeyi, okulun sosyoekonomik profili gibi değişkenler, bu sosyal öğrenme süreçlerinin göstergeleri olarak kabul edilebilir. Makine öğrenmesi teknikleri, bu sosyal faktörler arasındaki etkileşimleri ve bunların öğrenci performansı üzerindeki birleşik etkilerini karmaşık örüntü tanıma yoluyla ortaya çıkarabilmektedir (Breiman, 2001).

Bilişsel Yük Teorisi (Cognitive Load Theory) (Sweller, 1988) ve Yapılandırmacı Öğrenme Teorisi (Piaget, 1977) perspektifinden ele alındığında, finansal kavramların öğrenilmesi sürecinde bilişsel kapasite sınırları ve mevcut bilgi yapılarının önemi vurgulanmaktadır. Bu teoriler, öğrencilerin farklı bilişsel yeteneklere sahip olduğunu ve öğrenme süreçlerinin bireysel farklılıklara göre şekillendiğini öne sürmektedir. PISA verilerinde yer alan matematik performansı, okuma becerileri, problem çözme yetenekleri gibi bilişsel göstergeler, bu teorik çerçevenin operasyonel karşılıklarını oluşturmaktadır. Makine öğrenmesi algoritmaları, özellikle karar ağaçları ve rastgele orman algoritması, bu bilişsel faktörler arasındaki hiyerarşik ilişkileri ve etkileşimleri modellemede etkili araçlar sunmaktadır (Hastie vd., 2009).

Kültürel Sermaye Teorisi (Bourdieu, 1986) ile makine öğrenmesi yaklaşımları arasındaki ilişki, sosyoekonomik faktörlerin finansal okuryazarlık üzerindeki etkilerini anlamamızda önemli içgörüler sağlamaktadır. Bourdieu'nun teorisine göre, aileden aktarılan kültürel sermaye, eğitimsel başarıyı önemli ölçüde etkilemektedir. PISA verilerinde yer alan ev kaynakları, ebeveyn meslekleri, kültürel etkinliklere katılım gibi değişkenler, kültürel sermayenin operasyonel göstergeleri olarak kabul edilebilir. Makine öğrenmesi teknikleri, bu sosyoekonomik faktörlerin finansal okuryazarlık üzerindeki doğrusal olmayan ve etkileşimli etkilerini

keşfetmede geleneksel sosyolojik analizlerden daha detaylı bir perspektif sunabilmektedir (Athey ve Imbens, 2019).

Bu teorik çerçeveler bir arada değerlendirildiğinde, makine öğrenmesi yaklaşımlarının finansal okuryazarlık araştırmalarına sağladığı en önemli katkı, çok boyutlu ve karmaşık faktörlerin etkileşimini bütünsel olarak modelleyebilme kapasitesidir. Geleneksel istatistiksel yöntemler, genellikle tek tek faktörlerin doğrusal (lineer) etkilerini incelemeye odaklanırken, makine öğrenmesi algoritmaları faktörler arası sinerjik ilişkileri, eşik etkilerini ve koşullu bağımlılıkları otomatik olarak keşfedebilmektedir (Varian, 2014). Bu özellik, finansal okuryazarlık gibi multidisipliner bir alanda özellikle değerlidir, çünkü öğrenci performansı sadece bilişsel yeteneklerle değil, aynı zamanda sosyal, kültürel, ekonomik ve psikolojik faktörlerin karmaşık etkileşimiyle şekillenmektedir.

Ayrıca, makine öğrenmesi yaklaşımlarının özellik önem analizi (feature importance analysis) kapasitesi, yukarda bahsedilen teorilerin ampirik olarak test edilmesine imkân tanımaktadır. Bu analizler, hangi teorik faktörlerin belirli bir kültürel ve ekonomik bağlamda daha etkili olduğunu göstererek, finansal eğitim politikalarının geliştirilmesinde kanıt temelli rehberlik sağlayabilmektedir (Chen ve Guestrin, 2016). Bu bağlamda, mevcut çalışmanın Danimarka, ABD ve Malezya örneklerinde gerçekleştireceği karşılaştırmalı analiz, hem teorik çerçevelerin kültürler arası geçerliliğini test etme hem de her bir bağlamda en etkili faktörleri belirleme açısından önemli katkılar sağlayabilme potansiyeli taşımaktadır.

Mevcut çalışma, Pan ve Cutumisu'nun (2024) metodolojik yaklaşımından ilham alarak, PISA 2022 verilerini kullanarak Danimarka, ABD ve Malezya'daki öğrencilerin finansal okuryazarlık performansını etkileyen faktörleri belirlemek ve bu faktörlerin tahmin gücünü karşılaştırmak amacıyla tasarlanmıştır. Bu çalışmada, beş farklı makine öğrenmesi algoritması (Rastgele Orman, Gradyan Artırma (GA), Destek Vektör Makineleri, K-En Yakın Komşular ve Düzeltilmiş Lineer Regresyon) kullanılarak öğrenci performansı tahmin edilecek ve en etkili tahmin modelinin belirlenmesi hedeflenmektedir. Ayrıca, özellik önem analizleri yapılarak, her bir ülkede öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyini etkileyen en kritik faktörler belirlenecektir.

Çalışmanın amacı, aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aramaktır:

1. Hangi makine öğrenmesi algoritması, Danimarka, ABD ve Malezya'daki öğrencilerin PISA 2022 finansal okuryazarlık performansını en iyi şekilde tahmin etmektedir?
2. Her bir ülkede öğrencilerin finansal okuryazarlık performansını etkileyen en önemli faktörler nelerdir?
3. Yüksek (Danimarka), orta (ABD) ve düşük (Malezya) performans gösteren ülkeler arasında, finansal okuryazarlık performansını belirleyen en etkili faktörler nasıl farklılaşmaktadır?

Bu araştırma, üç temel açıdan literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir. İlk olarak, finansal okuryazarlık alanında makine öğrenmesi tekniklerinin etkinliğini test ederek metodolojik bir katkı sunmaktadır. İkinci olarak, farklı performans düzeylerindeki ülkeleri karşılaştırarak, finansal okuryazarlık başarısını etkileyen faktörlerin farklı bağlamlarda nasıl değiştiğine ışık tutmaktadır. Üçüncü olarak, politika yapıcılar ve eğitimciler için, öğrencilerin finansal okuryazarlık becerilerini geliştirmeye yönelik stratejilerin tasarlanmasında kullanılabilecek kanıta dayalı öneriler sunmaktadır.

YÖNTEM

Veri Seti

Bu çalışmada, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından 2022 yılında düzenlenen Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA) verileri kullanılmıştır. PISA, 15 yaşındaki öğrencilerin modern toplumda tam olarak katılım sağlayabilmeleri için gerekli temel bilgi ve becerileri ne derece edindiklerini ölçmeyi amaçlayan üç yılda bir yapılan bir değerlendirmedir (OECD, 2023a). 2022 yılında gerçekleştirilen PISA değerlendirmesine 81 ülke ve ekonomiden yaklaşık 690.000 öğrenci katılmıştır.

Çalışmamız, Danimarka ($n = 3621$), Amerika Birleşik Devletleri ($n = 3206$) ve Malezya'dan ($n = 4161$) toplam 10988 öğrenciyi içeren bir örneklem üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu üç ülke, farklı eğitim sistemleri, ekonomik yapıları ve kültürel geçmişleri temsil ettiği için özellikle seçilmiştir (Cordero

vd., 2022; Niu vd., 2025). Analizler için, PISA 2022'nin finansal okuryazarlık değerlendirmesi verilerine odaklanılmıştır.

Değişken Seçimi ve Teorik Hipotezler

Bağımlı değişken: Çalışmanın bağımlı değişkeni, PISA 2022 finansal okuryazarlık puanıdır. PISA, finansal okuryazarlığı «finansal kavramlar ve risklere ilişkin bilgi ve anlayış ile bu bilgi ve anlayışı çeşitli finansal bağlamlarda etkili kararlar almak, bireysel ve toplumsal finansal refahı geliştirmek ve ekonomik hayata katılımı sağlamak için kullanma becerisi ve motivasyonu» olarak tanımlamaktadır (OECD, 2023b). Finansal okuryazarlık değerlendirmesi, para ve işlemler, finansal planlama ve yönetim, risk ve ödül ile finansal peyzaj alanlarını kapsamaktadır. Puanlar, her öğrenci için beş olası değer (PV1-PV5) şeklinde sunulmaktadır ve analiz için bu değerlerin ortalaması kullanılmıştır (Rutkowski vd., 2022).

Bağımsız değişkenler: Makine öğrenmesi modellerimizde kullanılan bağımsız değişkenler, öğrencilerin kişisel özellikleri, aile geçmişleri, okul ortamları ve finansal tutumlarına ilişkin faktörleri içermektedir. PISA 2022 teorik çerçevesi (OECD, 2023b) doğrultusunda değişkenlerin finansal okuryazarlıkla ilişkisine dair teorik hipotezler, literatüre dayandırılmış ve aşağıdaki değişken grupları analize dahil edilmiştir:

1. Demografik değişkenler: Bu kapsamda cinsiyet, göçmen statüsü, evdeki eğitim kaynakları vb. değişkenler hesaba katılmıştır. Örneğin, cinsiyetin finansal okuryazarlık üzerinde etkisi olduğu, erkek öğrencilerin genellikle daha yüksek finansal okuryazarlık puanlarına sahip olduğu beklenmektedir, çünkü erkekler finansal risk alma ve özgüven konusunda daha yüksek eğilim gösterebilmektedir (Lusardi ve Mitchell, 2014). Göçmen statüsünün finansal okuryazarlığı olumsuz etkileyeceği öngörülmüş, çünkü göçmen öğrenciler dil bariyerleri ve kültürel farklılıklar nedeniyle finansal bilgiye erişimde zorluk yaşayabilmektedir (Xu ve Zia, 2012). Benzer şekilde evdeki eğitim kaynaklarının ise finansal okuryazarlığı olumlu etkileyeceği hipotez edilmiştir, çünkü bu kaynaklar öğrenme ortamını desteklemektedir (Huston, 2010).

2. Sosyoekonomik faktörler: Bu kapsamda Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Statü İndeksi (ESKSİ), ebeveyn eğitim düzeyi, ebeveyn mesleği vb. değişkenler hesaba katılmıştır. Örneğin, Sosyoekonomik statünün (ESKSİ) finansal okuryazarlıkla pozitif bir ilişkisi olacağı beklenmektedir, çünkü yüksek sosyoekonomik statü, finansal kaynaklara ve eğitime erişimi artırmaktadır (Bourdieu, 1986; Frisanchi, 2020). Ebeveyn eğitim düzeyinin de finansal okuryazarlığı olumlu etkileyeceği hipotez edilmiştir, çünkü ebeveynlerin eğitim seviyesi finansal bilgiye dolaylı yoldan katkı sağlamaktadır (Lusardi ve Mitchell, 2014).
3. Bireye ilişkin duyuşsal bileşenler: Bu kapsamda empati, duygusal kontrol ve stres direnci gibi duyuşsal bileşenler hesaba katılmıştır. Duyuşsal bileşenlerin, özellikle finansal özgüvenle birlikte, finansal okuryazarlık üzerinde olumlu bir etkisi olacağı öngörülmüştür. Bandura'nın (1997) öz-yeterlik teorisi referans alınarak, duygusal kontrol ve stres direnci, finansal karar alma süreçlerinde bireylerin kendine güvenini artırabilme potansiyeli bulunmaktadır (Lind vd., 2020).
4. Okul ve sınıf iklimine ilişkin bileşenler: Bu kapsamda öğrenci-öğretmen ilişkisi kalitesi, zorbalığa maruz kalma, sınıf iklimine gibi tutumlar hesaba katılmıştır. Olumlu bir okul ve sınıf ikliminin finansal okuryazarlığı destekleyeceği hipotez edilmiştir, çünkü öğrenci-öğretmen ilişkisi ve olumlu sınıf ortamı, öğrenme motivasyonunu destekler (OECD, 2023b). Zorbalığa maruz kalmanın ise finansal okuryazarlığı olumsuz etkileyeceği beklenmektedir, çünkü bu durum öğrencilerin özgüvenini ve öğrenme süreçlerini etkileyebilir (Huston, 2010).
5. Matematik okuryazarlığına ilişkin bilişsel ve duyuşsal bileşenler: Bu kapsamda matematikle ilgili bilişsel aktiviteler (örn., muhakeme yapma, matematiksel düşünmeye teşvik etme vb.), matematik öz yeterliği, matematik kaygısı, matematiksel çaba gibi faktörlere yönelik tutumlar hesaba katılmıştır. Matematik okuryazarlığının finansal okuryazarlıkla güçlü bir ilişkisi olacağı öngörülmüştür, çünkü matematiksel beceriler finansal kavramların anlaşılmasında temel bir rol oynamaktadır

(Amagir vd., 2020). Matematik özyeterliğinin olumlu, matematik kaygısının ise olumsuz bir etkisi olacağı beklenmektedir (Skagerlund vd., 2018).

6. Akademik Faktörler: Bu kapsamda matematik okuryazarlığı ve okuma becerileri (PISA test puanları) hesaba katılmıştır. Örneğin, matematik okuryazarlığı ve okuma becerilerinin finansal okuryazarlıkla güçlü bir ilişkisi olacağı hipotez edilmiştir. Matematik okuryazarlığı, finansal hesaplamalar için gerekliyken, okuma becerileri finansal metinleri anlamada kritik bir rol oynamaktadır (Kaiser ve Menkhoff, 2020; Maden ve Kaya, 2020).
7. Finansal davranış ve tutumlar: Bu kapsamda aileden finansal eğitim alma durumu, okulda finansal eğitim görme durumu, para biriktirme alışkanlıkları, bütçeleme davranışı, finansal ürünlere erişim, finansal durumlar ile ilgili özgüven gibi tutumlar hesaba katılmıştır. Finansal eğitim alan öğrencilerin ve finansal özgüvene sahip öğrencilerin daha yüksek finansal okuryazarlık puanları elde edeceği beklenmektedir. Çünkü aile ve okul temelli finansal eğitim, finansal bilgi ve davranışları güçlendirirken, para biriktirme ve bütçeleme alışkanlıkları finansal karar alma becerilerini desteklediği savunulmaktadır (Fernandes vd., 2014).
8. Dijital beceriler ile ilgili davranış ve tutumlar: Bu kapsamda dijital yeterlik üzerine öz-yeterlik, BİT erişim ve erişim hızı (okul ve ev) ve BİT ile öğrenci desteği gibi tutumlar hesaba katılmıştır. Dijital yeterlik ve BİT erişiminin finansal okuryazarlığı olumlu etkileyeceği hipotez edilmiştir, çünkü dijital araçlar finansal bilgiye erişimi kolaylaştırır ve modern finansal sistemlerde önemli bir rol oynamaktadır (OECD, 2023b).

Bu hipotezler, PISA 2022 teorik çerçevesine (OECD, 2023b) ve finansal okuryazarlık literatürüne dayanarak geliştirilmiştir. Değişken seçimi, bu hipotezlere uygun olarak yapılmış ve makine öğrenmesi modellerinde finansal okuryazarlık performansının yordayıcılarını belirlemek için kullanılmıştır.

Makine Öğrenme Modelleri

Çalışmada, öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeylerini tahmin etmek için çeşitli makine öğrenmesi algoritmaları kullanılmıştır. Bu algoritmalar arasında Düzenlenmiş Doğrusal Regresyon, K-En Yakın Komşu (KNN), Rastgele Orman, Destek Vektör Makineleri ve Gradyan Artırma yer almaktadır (Hastie vd., 2009). Bu modeller, özellikle büyük veri setlerindeki karmaşık ilişkileri ortaya çıkarmak ve yüksek doğruluk oranlarına sahip tahminler yapmak için uygundur (Pan ve Cutumisu, 2024). Model performansını değerlendirmek için Performans Ortalama Mutlak Hata (MAE), Ortalama Karesel Hata (MSE), Ortalama Karekök Hata (RMSE) ve R-kare (R^2) kriterleri ile kullanılmıştır.

Veri Ön İşleme ve Analiz Süreçleri

Veri ön işleme sürecinde, PISA 2022 verilerinden Danimarka, ABD ve Malezya örneklemi seçilmiştir. Analizde kullanılacak finansal okuryazarlık, matematik ve okuma becerileri gibi ilgili değişkenler belirlenmiş, eksik veriler Çoklu Atama ile Zincirleme Denklem (MICE) yöntemiyle doldurulmuştur (White vd., 2011). Kategorik değişkenler one-hot kodlama ile sayısallaştırılmış, sayısal değişkenler ise standartlaştırılmıştır. Son olarak, veri seti %80 eğitim ve %20 test seti olarak ikiye ayrılarak makine öğrenmesi modellerinin performansı değerlendirilmiştir. Model performansını artırmak için hiperparametre optimizasyonu yapılmış ve çapraz doğrulama (cross-validation) yöntemi kullanılmıştır (Kohavi, 1995). Rastgele Orman için optimize edilen hiperparametreler ağaç sayısı (n_estimators: [50, 100, 200]), maksimum derinlik (max_depth: [10, 20, None (sınırsız derinlik)]) ve minimum örnek bölme sayısı (min_samples_split: [2, 5, 10]) olmuştur. Gradyan Artırma için öğrenme oranı (learning_rate: [0,01, 0,1, 0,2]), ağaç sayısı (n_estimators: [50, 100, 200]) ve maksimum derinlik (max_depth: [3, 5, 7]) optimize edilmiştir. Düzeltilmiş Lineer Regresyon için L2 düzenleme katsayısı (alpha: [0,01, 0,1, 1,0]) denenmiştir. Hiperparametre optimizasyonu, hesaplama maliyeti ve doğruluk dengesini sağlamak için ızgara araması (grid search) yöntemiyle yapılmıştır (Bergstra ve Bengio, 2012). Model performansının güvenilirliğini değerlendirmek için beş katlı çapraz doğrulama (5-fold cross-validation) kullanılmıştır; bu yöntem, veri setinin büyüklüğü ve model stabilitesi için

uygun bir seçimdir (Kohavi, 1995). Çapraz doğrulama sırasında, her modelin MSE ve R^2 değerleri ortalaması alınarak performans karşılaştırmaları yapılmıştır. Ayrıca genel olarak da model performansını değerlendirmek için ortalama kare hatası (MSE), R-kare (R^2) ve kesinlik (precision) gibi metrikler kullanılmıştır. Modellerin yorumlanabilirliğini artırmak için, özellik önem derecesi analizi gerçekleştirilmiştir. Rastgele Orman ve Gradyan Artırma modelleri için SHAP (SHapley Additive exPlanations) değerleri hesaplanarak her bir değişkenin tahminlere olan katkısı değerlendirilmiştir (Lundberg ve Lee, 2017). Çalışmadaki analizlerde SPSS, JASP ve R programları kullanılmıştır.

Etik Hususlar ve Sınırlılıklar

Bu araştırmada kullanılan tüm veriler, OECD tarafından kamuya açık olarak sağlanan PISA 2022 veri setinden alınmıştır. Çalışma, ikincil veri analizi yöntemine dayandığından, bireysel katılımcılardan ek bir izin alınması gerekmemektedir. Ayrıca bu çalışmanın etiksel açıdan uygunluğu Antalya Belek Üniversitesi Etik Kurulu tarafından onaylanmıştır. Ancak, çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Örneğin, veri setindeki eksik verilerin tamamlanması sürecinde tahminler kullanılmış olması, sonuçların doğruluğunu etkileyebilir. Ayrıca, makine öğrenmesi modellerinin karmaşıklığı, sonuçların yorumlanmasını zorlaştırabildiği öne sürülmektedir (Goodfellow vd., 2016).

Yapay zekâ (YZ) araçları, bu araştırmanın yazım sürecinde destekleyici görevlerde kullanılmıştır. Spesifik olarak, YZ, metnin dilbilgisi ve anlatım akıcılığını iyileştirmek için dil düzenleme (örn., dilbilgisi kontrolü, üslup önerileri), literatür taramasında ilgili çalışmaların özetlenmesini hızlandırmak ve R kodlarının hata denetimi ile optimizasyonunda (örn., veri ön işleme ve model eğitimi kodları) yardımcı olmak amacıyla kullanılmıştır. YZ, içerik üretimi veya analizlerin oluşturulmasında değil, yalnızca insan denetiminde destekleyici bir araç olarak işlev görmüştür. Tüm analizler, bulgular ve yorumlar yazarlara aittir ve YZ çıktıları titizlikle kontrol edilmiştir. Bu kullanım, akademik şeffaflık ve etik standartlara uygun olarak raporlanmıştır.

BULGULAR

Betimleyici İstatistikler

Tablo 1’de Danimarka, ABD ve Malezya’daki öğrencilerin PISA 2022 finansal okuryazarlık puanlarına ilişkin betimleyici istatistikler sunulmuştur. Danimarka öğrencileri en yüksek ortalama puana ($M = 521,45$; $SS = 87,32$) sahipken, bunu ABD ($M = 505,38$; $SS = 98,65$) ve Malezya ($M = 406,21$; $SS = 92,47$) takip etmiştir. Üç ülke arasındaki bu farklar istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($F[2, 10985] = 143,52$, $p < ,001$, $\eta^2 = 0,16$).

Tablo 1. PISA 2022 Finansal Okuryazarlık Puanlarının Ülkelere Göre Betimleyici İstatistikleri

Ülke	N	Ortalama	SS	Min.	Mak.
Danimarka	3621	521,45	87,32	516	525
ABD	3206	505,38	98,65	501	509
Malezya	4161	406,21	92,47	396	415
Toplam	10988	478,65	94,27	396	525

Çoklu Doğrusallık Değerlendirmesi

PISA 2022 verilerinde çok sayıda bağımsız değişken (örn., matematik okuryazarlığı, okuma becerileri, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Statü İndeksi [ESKSİ], ebeveyn eğitim seviyesi ve finansal özgüven) kullanıldığından, değişkenler arasındaki olası çoklu doğrusallık sorunu dikkate alınmıştır. Bağımsız değişkenler arasındaki korelasyonlar incelenmiş ve tüm ülke verileri göz önüne alındığında, finansal okuryazarlık ile matematik okuryazarlığı arasında güçlü bir ilişki ($r = 0,78$; $p < ,001$), finansal okuryazarlık ile okuma becerileri arasında orta düzey bir ilişki ($r = 0,65$; $p < ,001$) ve matematik okuryazarlığı ile okuma becerileri arasında orta düzey bir ilişki ($r = 0,68$, $p < ,001$) bulunmuştur. Bu korelasyonlar, özellikle matematik okuryazarlığı ile finansal okuryazarlık arasındaki yüksek ilişki, çoklu doğrusallık potansiyeline işaret etmektedir (Kutner vd., 2005). Çoklu doğrusallığı değerlendirmek için Varyans Şişirme Faktörü (VIF) analizi uygulanmış ve sonuçlar, matematik okuryazarlığı için $VIF = 2,8$, okuma becerileri için $VIF = 2,5$, ESKSİ için $VIF = 1,9$, ebeveyn eğitim seviyesi için $VIF = 1,7$ ve finansal özgüven için $VIF = 1,5$ olarak elde edilmiştir. Bu değerler, $VIF < 5$ eşliğinin altında kalarak ciddi çoklu doğrusallık sorununun olmadığını göstermektedir (Kutner vd., 2005).

Çalışmamızda baskın olarak kullanılan Rastgele Orman ve Gradyan Artırma gibi topluluk öğrenme algoritmaları, çoklu doğrusallığa karşı dirençlidir, çünkü bu algoritmalar değişkenler arasındaki korelasyonları modelleme sürecinde otomatik olarak ele alır ve özellik önem sıralamalarını sağlam bir şekilde üretmektedir (Hastie vd., 2009).

Düzeltilmiş Lineer Regresyon modelinde çoklu doğrusallık daha kritik olabileceğinden, bu modelin sonuçları yorumlanırken dikkatli olunmuştur. Matematik okuryazarlığı ile okuma becerileri arasındaki orta düzey korelasyon ($r = 0,68$), parametre tahminlerinde olası çarpıklıklara yol açabilir. Ancak, SHAP (SHapley Additive exPlanations) değerleri kullanılarak değişkenlerin modele katkısı değerlendirilmiş ve özellik önem sıralamalarının tutarlılığı kontrol edilmiştir. Bu yaklaşım, topluluk öğrenme algoritmalarının sağladığı sağlamlıkla birleştğinde, çoklu doğrusallığın model sonuçları üzerindeki etkisinin sınırlı olduğu sonucuna varılmıştır.

Makine Öğrenmesi Modellerinin Performansı

Aşama 1 ve Aşama 2’de farklı makine öğrenmesi algoritmalarının finansal okuryazarlık puanlarını tahmin edilmiştir. Aşama 1’de matematik okuryazarlığı ve okuma becerileri değişkenleri hariç tutularak analiz yapılmıştır. Aşama 1 bağlamındaki matematik okuryazarlığı ve okuma becerileri dahil edilmeden analiz sonuçları Danimarka için Rastgele Orman algoritması en yüksek performansı göstermiştir ($R^2 = 0,548$; $RMSE = 44,01$). Benzer şekilde, ABD’de de en başarılı sonuç Rastgele Orman algoritması ile elde edilmiştir ($R^2 = 0,521$; $RMSE = 48,52$). Malezya’da ise Gradyan Artırma algoritması en iyi performansı sergilemiştir ($R^2 = 0,463$; $RMSE = 59,40$). Bu bulgular, farklı ülkelerde finansal okuryazarlık performansının tahmin edilmesinde kullanılan makine öğrenimi algoritmalarının etkinliğinin, veri setinin yapısına ve ülkelere özgü faktörlere bağlı olarak değişebileceğini göstermiştir (Bknz., Tablo 2).

Tablo 2. Makine Öğrenmesi Modellerinin Tahmin Performansı (Aşama 1: Matematik Okuryazarlığı ve Okuma Becerileri Dahil Edilmeden)

Ülke	Model	R^2	MAE	MSE	$RMSE$
Danimarka	Gradyan Artırma	0,523	35,12	2108,64	45,92
	Destek Vektör Makineleri	0,387	42,37	3012,25	54,88

Ülke	Model	R^2	MAE	MSE	RMSE
ABD	Düzenli Lineer Regresyon	0,412	40,85	2834,65	53,24
	K-En Yakın Komşu	0,365	43,67	3198,76	56,56
	Rastgele Orman	0,548	33,21	1936,48	44,01
	Gradyan Artırma	0,486	38,54	2583,42	50,83
	Destek Vektör Makineleri	0,352	46,21	3473,68	58,94
	Lineer Regresyon	0,389	43,76	3185,33	56,44
Malezya	K-En Yakın Komşu	0,341	45,89	3402,12	58,33
	Rastgele Orman	0,521	37,43	2354,18	48,52
	Gradyan Artırma	0,463	46,35	3528,43	59,40
	Destek Vektör Makineleri	0,312	55,78	4927,32	70,20
	Düzenli Lineer Regresyon	0,347	51,24	4228,67	65,03
	K-En Yakın Komşu	0,325	54,65	4782,12	69,15
	Rastgele Orman	0,442	47,82	3694,21	60,78

Matematik okuryazarlığı ve okuma becerileri değişkenlerinin modellere dahil edilmesi, tahmin performansını önemli ölçüde artırmıştır. Her üç ülkede Gradyan Artırma algoritması en iyi performansı göstermiştir (Danimarka: $R^2 = 0,832$; $RMSE = 27,97$; ABD: $R^2 = 0,815$; $RMSE = 30,60$; Malezya: $R^2 = 0,782$; $RMSE = 37,85$). Araştırma bulguları, finansal okuryazarlık performansının tahmininde matematik ve okuma becerilerinin modele dahil edilmesinin, hata oranlarını önemli ölçüde azalttığını ve modelin açıklayıcılığını anlamlı derecede artırdığını göstermektedir.

Matematik ve okuma becerileri eklendiğinde, Ortalama Karekök Hata (RMSE) Danimarka'da %36,4, ABD'de %39,8 ve Malezya'da %36,3 oranında iyileşme sağlamıştır. Benzer şekilde, R^2 değerlerinde de dikkate değer artışlar kaydedilmiştir: Bu becerilerin modele dahil edilmesiyle, Danimarka'da R^2 değeri 0,548'den 0,832'ye (%51,8 artış), ABD'de 0,521'den 0,815'e (%56,4 artış) ve Malezya'da 0,463'ten 0,782'ye (%68,9 artış) yükselmiştir. Bu bulgular, temel bilişsel becerilerin finansal okuryazarlık performansındaki belirleyici rolünü ortaya koymuştur (Bknz., Tablo 3). Ayrıca model performansındaki bu değişim, matematik okuryazarlığı ve okuma becerilerinin doğrusal olmayan karmaşık ilişkilerini yakalama yeteneğini göstermiştir.

Tablo 3. Makine öğrenmesi modellerinin tahmin performansı (Aşama 2: Matematik okuryazarlığı ve okuma becerileri dahil edildiğinde)

Ülke	Model	R^2	MAE	MSE	RMSE
Danimarka	Gradyan Artırma	0,832	21,34	782,45	27,97
	Destek Vektör Makineleri	0,687	28,65	1365,78	36,95
	Düzenli Lineer Regresyon	0,764	24,57	1021,63	31,96
	K-En Yakın Komşu	0,624	32,43	1723,54	41,52
	Rastgele Orman	0,812	22,18	834,21	28,88
ABD	Gradyan Artırma	0,815	23,76	936,42	30,60
	Destek Vektör Makineleri	0,658	31,24	1584,32	39,80
	Düzenli Lineer Regresyon	0,745	25,87	1123,45	33,52
	K-En Yakın Komşu	0,612	34,21	1872,54	43,27
	Rastgele Orman	0,793	24,65	982,31	31,34
Malezya	Gradyan Artırma	0,782	29,43	1432,56	37,85
	Destek Vektör Makineleri	0,624	38,76	2345,67	48,43
	Düzenli Lineer Regresyon	0,702	33,45	1782,34	42,22
	K-En Yakın Komşu	0,583	41,23	2654,32	51,52
	Rastgele Orman	0,768	30,67	1524,78	39,05

Matematik okuryazarlığı ve okuma becerilerinin modele dahil edilmesi, tahmin hatalarını önemli ölçüde azaltmıştır. Başlangıç modelindeki tüm ülkeler için ortalama tahmin hatası 44,15 puan iken, yeni modelde bu değer 29,50 puana düşmüştür. Modellerin tahmin hatalarının analizi, Danimarka'da yüksek performans gösteren öğrencilerin puanlarının genellikle olduğundan daha düşük tahmin edildiğini (ortalama tahmin hatası = -25,84 puan), ABD ortalamadan biraz yüksek performans gösteren öğrencilerin puanlarının genellikle olduğundan yine daha düşük tahmin edildiğini (ortalama tahmin hatası = -27,95 puan), Malezya'da ise düşük performans gösteren öğrencilerin puanlarının olduğundan daha yüksek tahmin edildiğini (ortalama tahmin hatası = +34,71 puan) göstermiştir. Bu iyileşme, özellikle puanların orta düzeylerinde (400-510 arası) daha belirgin olmuştur. Ancak, modelin tahmin performansı çok yüksek (>510) ve çok düşük (<400) puanlarda hala sınırlı kalmıştır. Bu durum, ekstrem değerlerdeki finansal

okuryazarlık performansını açıklamak için modele dahil edilmeyen başka faktörlerin varlığına işaret etmektedir. Özellikle, üstün performans gösteren öğrencilerin özellikleri (örn., yüksek motivasyon, özgüven, risk alma eğilimi vb.) ve çok düşük performans gösteren öğrencilerin özellikleri (örn., öğrenme güçlükleri, düşük motivasyon vb.) ile ilgili veriler bulunmadığından modele dahil edilememiştir. Farklı makine öğrenmesi algoritmalarının öğrenme eğrileri incelendiğinde, Gradyan Artırma ve Rastgele Orman modellerinin daha fazla veri ile daha iyi performans gösterdiği gözlenmiştir. Bu durum, topluluk öğrenme algoritmalarının veri miktarı arttıkça daha fazla örüntüyü yakalayabildiğini göstermiştir.

Özellik Önem Derecesi Analizi

Matematik okuryazarlığı ve okuma becerileri dahil edildiğinde en iyi performans gösteren Gradyan Artırma modeli için SHAP değerlerine dayalı değişken önem derecelerini üç ülke için analiz edilmiştir. Tablo 4, Danimarka, ABD ve Malezya için en etkili beş değişkeni ve bunların standartlaştırılmış katsayılarını göstermektedir. Üç ülkede de matematik okuryazarlığı en önemli faktör olarak belirlenmiştir, ancak diğer faktörlerin sıralamasında farklılıklar görülmüştür.

Tablo 4. Ülkelere Göre En Etkili Beş Değişken ve Standartlaştırılmış Katsayıları (Matematik Okuryazarlığı ve Okuma Becerileri Dahil)

Sıra	Danimarka	Katsayı	ABD	Katsayı	Malezya	Katsayı
1	Matematik okuryazarlığı	0,45	Matematik okuryazarlığı	0,40	Matematik okuryazarlığı	0,38
2	Finansal konularda özgüven	0,24	Dijital cihazlar kullanarak finansal konulardaki özgüven	0,28	ESKSİ	0,27
3	Okuma becerileri	0,18	Okuma becerileri	0,22	Okuma becerileri	0,24
4	Okul derslerinde çok disiplinli finansal eğitim	0,16	ESKSİ	0,18	Ebeveyn eğitim düzeyi	0,22
5	ESKSİ	0,14	Dijital becerilerdeki öz-yeterlik	0,15	Dijital cihazlar kullanarak finansal konulardaki özgüven	0,18

Ülkelere göre faktörlerin önem sıralamasında bazı farklılıklar gözlenmiştir. Danimarka' da sırasıyla matematik okuryazarlığı, finansal konularda özgüven, okuma becerileri, okul derslerinde çok disiplinli finansal eğitim ve ESKSİ [Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Statü İndeksi] en önemli faktörler olarak belirlenirken, ABD' de matematik okuryazarlığı ve dijital cihazlar kullanarak finansal konulardaki özgüven, okuma becerileri, ESKSİ ve dijital becerilerdeki öz-yeterlik sırasıyla en önemli faktörler olurken; Malezya' da ise matematik okuryazarlığı, ESKSİ, okuma becerileri, ebeveyn eğitim düzeyi ve dijital cihazlar kullanarak finansal konulardaki özgüven en önemli faktörler olarak öne çıkmıştır. Bu bulgular, finansal okuryazarlığı etkileyen faktörlerin kültürel ve ekonomik bağlama göre değişebileceğini göstermiştir.

SONUÇ

Bu çalışma, finansal okuryazarlık performansının tahmininde makine öğrenmesi algoritmalarının etkinliğini ve matematik okuryazarlığı ile okuma becerilerinin bu süreçteki kritik rolünü ortaya koymuştur. Araştırma bulguları, farklı ülkelerde (Danimarka, ABD ve Malezya) finansal okuryazarlık performansının tahmininde kullanılan algoritmaların etkinliğinin, veri setinin yapısına ve ülkelere özgü faktörlere bağlı olarak değişebileceğini göstermiştir. Aşama 1'de, matematik okuryazarlığı ve okuma becerilerinin dahil edilmediği modellerde Rastgele Orman algoritması Danimarka ve ABD'de en iyi performansı gösterirken, Malezya'da Gradyan Artırma algoritması öne çıkmıştır. Aşama 2'de, bu iki değişkenin modele dahil edilmesi tahmin performansını önemli ölçüde artırmış, Gradyan Artırma algoritması her üç ülkede de en iyi sonuçları sağlamıştır. Matematik ve okuma becerilerinin, finansal okuryazarlık performansını önemli ölçüde açıklayan faktörler olduğu sonucuna varılmıştır. Özellikle, matematik okuryazarlığı ve okuma becerilerinin modele dahil edilmesi, tahmin performansını önemli ölçüde artırmış ve hata oranlarını azaltmıştır. Bu bulgular, temel bilişsel becerilerin finansal okuryazarlık performansındaki belirleyici rolünü vurgulamıştır. Gradyan Artırma ve Rastgele Orman gibi topluluk öğrenme algoritmalarının, özellikle daha fazla veri ile daha iyi performans gösterdiği gözlemlenmiştir. Bu durum, bu algoritmaların karmaşık ve doğrusal olmayan ilişkileri yakalama yeteneğini ortaya koymaktadır. Ancak, çok yüksek ve çok düşük puanlarda

model performansının sınırlı kalması, finansal okuryazarlık performansını etkileyen diğer faktörlerin (örn., bireysel farklılıklar, farklı motivasyonel bileşenler (örn., bilinçli farkındalık), dijital okuryazarlık bileşenleri ve öğrenme güçlükleri vb.) modele dahil edilmesi gerektiğini göstermektedir.

TARTIŞMA

Bulgularımız, finansal okuryazarlık puanlarının tahmininde makine öğrenmesi algoritmaları kullanımına ilişkin önemli içgörüler sunmaktadır. Çalışma bulguları, farklı makine öğrenmesi algoritmalarının finansal okuryazarlık performansını tahmin etmedeki değişken etkinliğini vurgulamaktadır. Gradyan Artırma ve Rastgele Orman gibi topluluk öğrenme algoritmalarının daha büyük veri setleriyle daha başarılı oldukları gözlemlenmiştir. Bu durum ise topluluk öğrenme yöntemlerinin veri miktarı arttıkça daha iyi örüntüler yakalayabileceğini önermesini doğrulamıştır (Breiman, 2001).

Farklı ülkelerde farklı algoritmaların değişen performansları gösterdiği tespit edilmiştir. Özellikle, matematik okuryazarlığı ve okuma becerileri değişkenleri modele dahil edildiğinde tahmin performansının önemli ölçüde arttığı gözlemlenmiştir. Çalışmamızda, matematik okuryazarlığı her üç ülkede de finansal okuryazarlığın en güçlü yordayıcısı olarak öne çıkmıştır. Bu bulgu, Amagir ve diğerlerinin (2020) çalışmasıyla paralellik göstermektedir; matematik becerileri ile finansal okuryazarlık arasında güçlü bir ilişki olduğunu vurgulayan araştırmacılar, matematiksel kavramların finansal karar verme süreçlerinde temel rol oynadığını belirtmişlerdir. Benzer şekilde, Lusardi (2019) tarafından yürütülen araştırmalar da finansal kavramların anlaşılmasında matematiksel yetkinliğin önemini vurgulamıştır. Ayrıca, Lusardi ve Mitchell (2014) finansal karar verme süreçlerinde matematik becerilerinin önemini vurgulamış ve araştırmamızın bulguları bu teorik çerçeveyi doğrulamaktadır. Skagerlund ve diğerleri (2018) matematik kaygısı ve finansal okuryazarlık arasındaki ilişkiyi incelemiş ve matematik becerilerinin finansal kararlar üzerindeki etkisini göstermiştir.

Matematik okuryazarlığının yanı sıra, okuma becerilerinin de finansal okuryazarlık üzerinde önemli etkisi olduğu saptanmıştır. Bu bulgu, Kaiser ve Menkhoff'un (2020) çalışmasında da desteklenmiş; finansal metinleri anlama

ve yorumlama yeteneğinin finansal okuryazarlığın gelişiminde kritik öneme sahip olduğu vurgulanmıştır. Maden ve Kaya (2020), finansal bilgilerin büyük çoğunluğunun yazılı metinler aracılığıyla iletildiğini, bu nedenle okuma anlama becerilerinin finansal okuryazarlık için temel bir yetkinlik olduğunu belirtmiştir.

Ülkeler arası farklılıklar incelendiğinde, sosyoekonomik faktörlerin etkisinin ülkelere göre değişkenlik gösterdiği gözlemlenmiştir. ESKSİ [Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Statü İndeksi], özellikle Malezya'da ikinci en önemli faktör olarak öne çıkarken, ABD ve Danimarka'da daha düşük sıralarda yer almıştır. Ayrıca Malezya'da Ebeveyn Eğitim Seviyesi de en önemli dördüncü faktör olduğu gözlenmiştir. Bu bulgu, Frisanch'o'nun (2020) gelişmekte olan ekonomilerde sosyoekonomik faktörlerin finansal okuryazarlık üzerindeki etkisinin daha belirgin olduğunu gösteren çalışmasıyla uyumludur. Ayrıca bu bulgular, finansal okuryazarlığın kültürel ve sosyoekonomik bağlamlara göre farklılık gösterdiğini ortaya koyan diğer çalışmalarla tutarlıdır (Huston, 2010; Xu ve Zia, 2012). Finansal konularda özgüven faktörünün Danimarka'da ikinci, ABD'de üçüncü sırada yer alması, Lind ve diğerlerinin (2020) Kuzey Avrupa ülkelerinde finansal öz-yeterliğin finansal davranışlar üzerindeki belirleyici etkisini gösteren çalışmasıyla örtüşmektedir. Bandura'nın (1997) öz-yeterlik teorisine göre de bireylerin belirli bir alanda kendilerine olan güvenleri, o alandaki performanslarını doğrudan etkilediğini vurgulanmaktadır.

Modellerin tahmin hatalarının analizi, çok yüksek ve çok düşük performans gösteren öğrencilerin puanlarının tahmininde zorluklar yaşandığını göstermiştir. Buzorluk, uç/ekstrem değerlerin modellenmesindeki karmaşıklıkla vurgulayan mevcut literatürdeki bulgularla uyumludur. Örneğin, Chen ve diğerleri (2025) tarafından yapılan sistematik bir literatür taramasında, öğrenci performansını tahmin etmek için makine öğrenimi uygulamaları yaygın olarak araştırılmış olsa da, bu uç noktalardaki öğrencilerin performansını doğru bir şekilde modellemek için çok önemli olan motivasyon, risk alma eğilimleri ve öğrenme zorlukları gibi psikolojik faktörlerin temsiline odaklanan ampirik çalışmaların eksikliği vurgulanmıştır.

Bulgularımız, topluluk öğrenme algoritmalarının (Gradyan Artırma ve Rastgele Orman) daha büyük veri setlerinde daha iyi performans gösterdiğini

ortaya koymuştur. Aşama 1’de matematik okuryazarlığı ve okuma becerileri hariç tutulduğunda, modellerin tahmin performansının sınırlı kalması, finansal okuryazarlığın temel bilişsel becerilerle olan güçlü ilişkisine işaret etmektedir. Bu bulgu, Fernandes ve diğerlerinin (2014) finansal okuryazarlık müdahalelerinin etkinliğini değerlendirirken bilişsel faktörlerin rolünü vurgulayan meta-analiz çalışmasıyla tutarlıdır. Matematik okuryazarlığı ve okuma becerileri dahil edildiğinde gözlenen performans artışı (%36-40 arası RMSE iyileşmesi ve %52-69 arası R^2 artışı), finansal okuryazarlığın geliştirilmesinde temel bilişsel becerilerin hedeflenmesi gerektiğini göstermektedir. Bu bulgu, finansal okuryazarlık eğitiminde bütünleşik yaklaşımların etkinliğini göstermektedir. Tahmin hatalarının ülkelere göre farklılık göstermesi (Danimarka ve ABD’de yüksek performanslı öğrencilerin puanlarının olduğundan daha düşük, Malezya’da düşük performanslı öğrencilerin puanlarının olduğundan daha yüksek tahmin edilmesi), eğitim sistemleri ve kültürel faktörlerin etkisini yansıtmaktadır. Bu durum, OECD’nin (2023a) finansal okuryazarlığın kültürler arası karşılaştırmalı analizini sunan raporundaki bulgularla uyumludur.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmanın birkaç önemli sınırlılığı bulunmaktadır. İlk olarak, çalışmada kullanılan veriler kesitsel özellik taşımaktadır, bu nedenle değişkenler arasındaki nedensel ilişkiler hakkında kesin çıkarımlar yapılamamaktadır. Veri setinde yer almayan bireysel motivasyon (her bir alan ve bütünsel olarak), risk alma eğilimi, bilinçli farkındalık gibi psikolojik faktörler ve dijital okuryazarlığın diğer bileşenleri, modelin tahmin gücünü etkilemiş olabilir. İkinci olarak, makine öğrenmesi modellerinin korelasyonel doğası, finansal okuryazarlık performansı ile ilişkili yordayıcıların nedensel etkilerini belirlemede sınırlıdır (Athey ve Imbens, 2019). Çalışmamızda, matematik okuryazarlığının her üç ülkede de en güçlü yordayıcı olması, bu becerinin finansal okuryazarlıkla güçlü bir ilişkisi olduğunu gösterir; ancak, bu ilişkinin nedensel olup olmadığını (örn., matematik becerilerinin finansal okuryazarlığı doğrudan artırıp artırmadığını) belirlemek için randomize kontrollü deneyler veya araçsal değişken yaklaşımları gibi nedensel çıkarım yöntemlerine ihtiyaç vardır (Angrist ve Pischke, 2009; Pearl, 2000). Benzer şekilde, Malezya’da

sosyoekonomik faktörlerin (ESKSİ ve ebeveyn eğitim seviyesi) ve Danimarka ile ABD’de finansal özgüvenin yüksek tahmin gücü, bu değişkenlerin finansal okuryazarlıkla ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır, ancak bu ilişkilerin yönü veya nedenselliği konusunda kesin bir çıkarım yapılması mümkün değildir. Örnek vermek gerekirse, sosyoekonomik durumun finansal okuryazarlığı mı etkilediği, yoksa finansal okuryazarlığın sosyoekonomik durumu mu etkilediği, kesitsel verilerle ayırt edilebilmesi açısından yeterli değildir.

Bu sınırlılık, çalışmamızda “performansı etkileyen faktörler” ifadesinin kullanımında dikkatli olunmasını gerektirmiştir. Bu ifade, nedensel bir etkiyi iddia etmekten ziyade, makine öğrenmesi modellerinde yüksek açıklayıcı güce sahip yordayıcıları tanımlamak için kullanılmıştır. Bulgularımız, insan sermayesi teorisi (Becker, 1964) ile uyumludur; matematik ve okuma becerileri, finansal karar alma yetkinliklerini destekleyen bilişsel sermaye bileşenleri olarak öne çıkar. Sosyoekonomik faktörlerin Malezya’daki rolü, sosyal öğrenme teorisiyle (Bandura, 1977) bağdaştırılabilir; bu teori, bireylerin finansal davranışlarının sosyal çevrelerinden etkilendiğini savunmaktadır. Finansal özgüvenin Danimarka ve ABD’deki önemi ise davranışsal ekonomi teorisiyle (Thaler ve Shefrin, 1981) ilişkilendirilebilir, çünkü bireylerin finansal tutumları karar alma süreçlerini şekillendirmektedir. Bu teorik bağlantılar, bulgularımızın finansal okuryazarlık literatürü içindeki yerini güçlendirirken, korelasyonel doğaları nedeniyle nedensel çıkarımlar yapmaktan kaçınılmıştır.

Makine öğrenmesi modellerinin bir diğer sınırlılığı, nedensel etkileri modellemek için değil, tahmin doğruluğunu optimize etmek için tasarlanmış olmalarıdır (Varian, 2014). Özellik önem analizleri (örn., SHAP değerleri), hangi değişkenlerin tahmin modellerinde daha etkili olduğunu belirlemede faydalıdır, ancak bu değişkenlerin finansal okuryazarlık üzerindeki gerçek nedensel etkilerini açıklamakta yeterli değildir. Örneğin, matematik okuryazarlığının yüksek önem sırası, bu becerinin finansal okuryazarlıkla ilişkili olduğunu gösterir, ancak bu ilişkinin ortak faktörler (örn., genel bilişsel yetenekler veya eğitim kalitesi) veya ters nedensellikten (örn., finansal okuryazarlığın matematik becerilerini güçlendirmesi) kaynaklanıp kaynaklanmadığı belirsizdir. Gelecekteki çalışmalar, nedensel makine öğrenmesi teknikleri (örn., çift makine öğrenmesi veya hedefe yönelik

maksimum olasılık tahmini) veya deneysel tasarımlar kullanarak bu ilişkilerin yönünü ve gücünü daha net bir şekilde ortaya koyabileceği düşünülmektedir (Athey ve Imbens, 2019). Bu nedenle, gelecekteki finansal eğitim müdahalelerinin matematik okuryazarlığı veya finansal özgüven üzerindeki etkisini değerlendiren randomize kontrollü deneysel çalışmalar, bu bulguların nedensel temelini aydınlatabilme potansiyeline sahiptir.

Üçüncü olarak, çalışmada ülke içi bölgesel farklılıklar analizlere dahil edilmemiştir. Özellikle ABD gibi federatif bir yapıda, eyaletler arasında finansal eğitim politikaları, sosyoekonomik koşullar ve kültürel normlar açısından önemli heterojenlik bulunmaktadır (Urban vd., 2020). Örneğin, bazı eyaletlerde finansal eğitim zorunlu bir müfredat parçasıyken, diğerlerinde bu konuda daha az vurgu yapılmaktadır (Lusardi, 2019). Bu bölgesel farklılıklar, finansal okuryazarlık performansındaki varyasyonları etkileyebilir, ancak PISA 2022 veri seti ülke düzeyinde toplandığından, bu tür bir analiz mümkün olamamıştır. Benzer şekilde, Danimarka ve Malezya'da da bölgesel sosyoekonomik veya eğitimsel farklılıklar finansal okuryazarlık sonuçlarını etkileyebilir, ancak bu çalışmada bu faktörler incelenememiştir. Bu sınırlılıklar göz önüne alındığında, gelecekteki çalışmalar, ülke içi bölgesel farklılıkları incelemek için daha ayrıntılı veri setleri kullanabilir. Örneğin, ABD'de eyalet bazlı finansal eğitim politikalarının veya sosyoekonomik koşulların finansal okuryazarlık üzerindeki etkisini değerlendiren çalışmalar, bu heterojenliği daha iyi anlamayı sağlayabilir. Benzer şekilde, Danimarka ve Malezya'da bölgesel ekonomik veya kültürel faktörlerin analiz edilmesi, finansal okuryazarlık performansındaki varyasyonları açıklamaya yardımcı olabilir. Bu tür çalışmalar, finansal eğitim politikalarının bağlama özgü tasarlanmasına yönelik daha kapsamlı öneriler sunabilme potansiyeline sahiptir.

Dördüncü olarak, finansal okuryazarlık üzerinde etkili olabilecek kültürel ve bağlamsal faktörler (finansal sistemlerin ulusal özellikleri, finansal eğitim politikaları vb.) derinlemesine incelenememiştir. Fernandes ve diğerleri (2014) de, sosyokültürel faktörlerin finansal davranışlar üzerindeki etkisini vurgulamıştır. Üçüncü olarak, araştırma sadece üç ülke ile sınırlıdır ve bu ülkeler farklı ekonomik gelişmişlik düzeylerini temsil ediyor olsa da, bulgularımızın genellenebilirliği sınırlıdır.

Son olarak, makine öğrenmesi modellerinin “kara kutu” doğası, bazı değişkenler arasındaki kompleks ilişkilerin tam olarak anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. SHAP değerleri kullanılarak bu sınırlılık kısmen aşılmaya çalışılsa da, tüm etkileşimler tam olarak açıklanamamıştır. Rastgele Orman ve Gradyan Artırma gibi topluluk algoritmalarının karmaşık yapısı, örneğin matematik okuryazarlığı ($r = 0.78$) ile finansal okuryazarlık arasındaki ilişkinin veya ESKŞİ ile finansal özgüven arasındaki potansiyel etkileşimlerin tam olarak nasıl işlediğini açıklamayı güçleştirmektedir (Molnar, 2019). SHAP değerleri, matematik okuryazarlığı, ESKŞİ ve finansal özgüven gibi yordayıcıların tahminlere katkılarını açıklayarak bu sınırlılığı kısmen aşmış, ancak karmaşık etkileşimler (örn., moderasyon veya doğrusal olmayan ilişkiler) tam olarak çözümlenememiştir (Lundberg ve Lee, 2017). Bu durum, özellikle finansal okuryazarlık politikalarına yönelik bağlama özgü öneriler geliştirirken, örneğin matematik eğitime mi yoksa finansal özgüvene mi öncelik verileceği konusunda, yorumlanabilirliği kısıtlayabilmektedir (Rudin, 2019).

Sonuç olarak, bu çalışma, makine öğrenmesi modellerinin finansal okuryazarlık performansını tahmin etme ve yordayıcıları belirlemedeki gücünü ortaya koyarken, nedensellik konusundaki sınırlarını açıkça kabul etmektedir. Bulgular, finansal okuryazarlık eğitiminde matematik ve okuma becerilerine odaklanan bütünleşik politikaların önemini vurgulamaktadır, ancak bu becerilerin finansal okuryazarlığı doğrudan artırdığına dair nedensel bir çıkarım yapmaktan kaçınmaktadır Malezya’da sosyoekonomik faktörlere, Danimarka ve ABD’de finansal özgüvene yönelik bağlama özgü stratejiler, eğitim politikaları için veri odaklı öneriler sunmaktadır. Bu nedenler araştırma kapsamında bahsedilen sınırlılıklar dikkate alınarak gelecekteki çalışmalar, nedensel çıkarım yöntemleriyle bu bulguları derinleştirerek, finansal okuryazarlık eğitiminin bireysel ve toplumsal etkilerini daha kapsamlı bir şekilde aydınlatması faydalı olacağına inanılmaktadır.

Gelecek Araştırma Önerileri

Bu çalışmanın bulguları ve sınırlılıkları ışığında, gelecekteki araştırmalar için çeşitli öneriler sunulmaktadır. İlk olarak, finansal okuryazarlığın zaman içindeki gelişimini incelemek için boylamsal çalışmalar yapılmasının

faydalı olacağına inanılmaktadır. Bu tür araştırmalar, öğrencilerin finansal becerilerinin gelişim sürecini ve bu süreçte etkili olan faktörleri daha iyi anlamaya katkıda bulunacaktır (Carpena ve Zia, 2020). İkinci olarak, özellikle, diğer kişisel özellikler dan risk alma, bilinçli farkındalık gibi duyuşsal faktörler, bireysel farklılıklar (örn., düşük/yüksek performans ve öğrenme güçlükleri gibi) ve diğer sosyal çevre faktörler (örn., ailenin finansal eğilimleri ve farkındalıkları, okulda verilen finansal eğitim kalitesi gibi) dikkate alınarak daha geniş ve çeşitli veri setleri ile modele dahil edilerek model performansı daha da iyileştirilebilir. Ayrıca, özellikle çok yüksek ve çok düşük performans gösteren öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeylerini daha iyi açıklayabilir (Riitsalu ve Murakas, 2019). Üçüncü olarak, nicel analizleri nitel verilerle destekleyen karma yöntem araştırmaları, finansal okuryazarlığın karmaşık doğasını daha iyi anlamak için yapılmalıdır. Bu yaklaşım, kültürel ve bağlamsal faktörlerin finansal okuryazarlık üzerindeki etkisini daha derinlemesine incelemeye olanak tanıyacaktır. Dördüncü olarak, matematik okuryazarlığı ve okuma becerilerini hedefleyen eğitim müdahalelerinin finansal okuryazarlık üzerindeki etkisini değerlendiren deneysel çalışmalar yapılması faydalı olacağına inanılmaktadır. Bu tür araştırmalar, finansal eğitim programlarının tasarımı için önemli içgörüler sağlayacağı düşünülmektedir (Urban vd., 2020). Beşinci olarak, derin öğrenme ve nedensel makine öğrenmesi gibi daha gelişmiş teknikler kullanılarak, finansal okuryazarlık ve belirleyici faktörler arasındaki karmaşık ilişkiler daha detaylı incelenebilir. Altıncı olarak, daha fazla ülkeyi kapsayan karşılaştırmalı çalışmalar, kültürel ve ekonomik faktörlerin finansal okuryazarlık üzerindeki etkisini daha geniş bir perspektiften anlamamıza yardımcı olacağına inanılmaktadır (Klapper vd., 2015). Son olarak, dijital finansal hizmetlerin yaygınlaşmasıyla birlikte, dijital finansal okuryazarlığın belirleyicilerini ve geleneksel finansal okuryazarlıkla ilişkisini inceleyen araştırmalar yapılması yaşadığımız dijital dünyada faydalı olabilir. Bu öneriler, finansal okuryazarlık alanındaki bilgi birikimini artıracak ve politika yapıcılar için daha etkili stratejiler geliştirilmesine katkıda bulunabilecektir.

TEORİK VE PRATİK ÇIKARIMLAR

Teorik Çıkarımlar

Araştırmamızın teorik çıkarımları, finansal okuryazarlığın bilişsel temellerine ve sosyoekonomik faktörlerin rolüne ilişkin önemli bulgular sunmaktadır. İlk olarak, matematik okuryazarlığı ve okuma becerileri gibi bilişsel faktörlerin finansal okuryazarlık üzerindeki güçlü etkisi, finansal okuryazarlığın bilişsel temellere dayandığı teorisini desteklemektedir (Carpena vd., 2019; Lusardi ve Mitchell, 2014). Bu bulgu, finansal okuryazarlığın yalnızca finansal bilgiye değil, aynı zamanda temel bilişsel becerilere de bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. İkinci olarak, sosyoekonomik faktörlerin finansal okuryazarlık üzerindeki etkisinin ülkelere göre değişkenlik göstermesi, finansal sosyalleşme teorisini desteklemektedir (Bronfenbrenner ve Morris, 2006; Shim vd., 2015). Shim ve diğerleri (2019), sosyoekonomik çevrenin finansal davranışların şekillenmesindeki kritik rolünü vurgulamıştır. Üçüncü olarak, finansal konularda özgüvenin önemli bir faktör olarak öne çıkması, Bandura'nın (1997) öz-yeterlik teorisini desteklemektedir. Bu teori, belirli bir alandaki özgüvenin o alandaki performansı doğrudan etkilediğini öne sürmektedir. Son olarak, SHAP değerlerinin kullanımı, makine öğrenmesi modellerinin yorumlanabilirliğine katkıda bulunmuştur. Bu yaklaşım, Molnar ve diğerlerinin (2022) açıklanabilir yapay zekâ çalışmalarıyla uyumludur ve modellerin tahminlerinin daha şeffaf hale getirilmesine olanak tanır.

Pratik Çıkarımlar

Araştırmamızın pratik çıkarımları, finansal okuryazarlık eğitimi ve politikalarının geliştirilmesine yönelik önemli öneriler sunmaktadır. İlk olarak, matematik ve okuma becerilerinin finansal okuryazarlık üzerindeki güçlü etkisi, bu temel becerilerin geliştirilmesine yönelik eğitim politikalarının önemini vurgulamaktadır. OECD (2022), eğitim müfredatlarında finansal eğitim ile matematik eğitiminin entegre edilmesini önermektedir. Matematik okuryazarlığının finansal okuryazarlıkla güçlü ilişkisi ($r = 0.78$), müfredatta finansal senaryoların (örn., bütçeleme, faiz hesaplamaları ve yatırım planlama) matematik derslerine entegre edilmesinin önemli olduğunu göstermektedir. Bu noktada Danimarka ve ABD'de lise matematik müfredatına finansal problem çözme modülleri eklenebilir; Malezya'da ise temel aritmetik derslerine yerel

ekonomik bağlama uygun finansal örnekler dahil edilebilmesi faydalı olabilir (Amagir et al., 2020). Ayrıca, öğretmenlere finansal okuryazarlık pedagojisi eğitimi verilerek bu entegrasyonun etkinliği artırılabilir.

İkinci olarak, finansal okuryazarlığı etkileyen faktörlerin ülkelere göre farklılık göstermesi, finansal eğitim programlarının kültürel ve ekonomik bağlama uyarlanması gerektiğini göstermektedir. Bu da finansal eğitim programlarının yerel ihtiyaçlara ve özelliklere göre tasarlanmasının etkinliği artırabileceğine işaret etmektedir. Ayrıca, ülkelere göre farklılık gösteren faktörler, eğitim içeriğinin yerel ihtiyaçlara göre şekillendirilmesi gerektiğini göstermektedir (Klapper vd., 2021). Danimarka ve ABD’de finansal özgüvenin yüksek etkisi, bu kapsamda öz-yeterliği geliştirmek için atölyeler ve mentorluk programlarının dahil edilmesi faydalı olabilir; Malezya’da ise ebeveyn eğitim düzeyinin önemi, ailelere yönelik finansal okuryazarlık seminerlerini ve okul-aile iş birliği projelerinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Üçüncü olarak, Malezya’da ebeveyn eğitim düzeyinin önemli bir faktör olması, finansal eğitim programlarına aile katılımının teşvik edilmesi gerektiğini göstermektedir (Kaiser ve Menkhoff, 2020). Dördüncü olarak, finansal konulardaki özgüvenin finansal okuryazarlık üzerindeki etkisi, öz-yeterliği geliştirmeye yönelik stratejilerin finansal eğitim programlarına dahil edilmesi gerektiğini göstermektedir. Mishra ve diğerleri (2024) finansal öz-yeterliği geliştirmenin finansal davranışlar üzerindeki olumlu etkisini vurgulamıştır. Bu bağlamda, finansal simülasyonlar ve interaktif dijital uygulamalar (örn., bütçe yönetimi oyunları) tüm ülkelerde öğrencilerin özgüvenini artırabilir. Son olarak, makine öğrenmesi algoritmalarının finansal okuryazarlık faktörlerini belirleme ve tahmin etmedeki başarısı, finansal eğitim politikalarının geliştirilmesinde veri odaklı yaklaşımların önemini ortaya koymaktadır. Politika yapımcılar, bu modellerden elde edilen yordayıcı sıralamalarını (örn., matematik okuryazarlığının önceliği) kullanarak pilot eğitim programları tasarlayabilir ve etkilerini değerlendirebilir. Bu bulgular, politika yapımcıların daha etkili ve hedefli finansal eğitim programları tasarlamasına yardımcı olabilir.

KAYNAKÇA

- Amagir, A., Groot, W., Maassen van den Brink, H., and Wilschut, A. (2018). A review of financial-literacy education programs for children and adolescents. *Citizenship, Social and Economics Education*, 17(1), 56-80. <https://doi.org/10.1177/2047173417719555>
- Agasisti, T., and Longobardi, S. (2017). Equality of educational opportunities, schools' characteristics and resilient students: An empirical study of EU-15 countries using OECD-PISA 2009 data. *Social Indicators Research*, 134(3), 917-953. <https://doi.org/10.1007/s11205-016-1464-5>
- Angrist, J. D., and Pischke, J. S. (2009). *Mostly harmless econometrics: An empiricist's companion*. Princeton University Press.
- Athey, S., and Imbens, G. W. (2019). Machine learning methods that economists should know about. *Annual Review of Economics*, 11, 685-725. <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-080217-053433>
- Atkinson, A., and Messy, F. (2012). *Measuring financial literacy: Results of the OECD/INFE pilot study*. OECD Publishing.
- Baker, S., and Inventado, P. S. (2016). Educational data mining and learning analytics: Potentials and possibilities for online education. In G. Veletsianos (Ed.), *Emergence and Innovation in Digital Learning* (83-98). <https://doi.org/10.15215/aupress/9781771991490.01>
- Bank Negara Malaysia. (2021). *Financial stability review - Second half 2021*. Kuala Lumpur: Bank Negara Malaysia.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. W.H. Freeman and Company.
- Becker, G. S. (1964). *Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education*. National Bureau of Economic Research, University of Chicago Press.
- Bergstra, J., and Bengio, Y. (2012). Random search for hyper-parameter optimization. *Journal of Machine Learning Research*, 13(1), 281-305.
- Belkhir, M., Brouard, M., Brunk, K. H., Dalmoro, M., Ferreira, M. C., Figueiredo, B., ... and Smith, A. N. (2019). Isolation in globalizing academic fields: A collaborative autoethnography of early career researchers. *Academy of Management Learning and Education*, 18(2), 261-285.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241-258). Greenwood.
- Breiman, L. (2001). Random forests. *Machine Learning*, 45, 5-32. <https://doi.org/10.1023/A:1010933404324>
- Bronfenbrenner, U., and Morris, P. A. (2006). The bioecological model of human development. In W. Damon, R. M. Lerner (Eds.), *Handbook of child psychology: Theoretical models of human development* (pp. 793-828). John Wiley and Sons.

- Carpena, F., Cole, S., Shapiro, J., and Zia, B. (2019). The ABCs of financial education: Experimental evidence on attitudes, behavior, and cognitive biases. *Management Science*, 65(1), 346-369. <https://doi.org/10.1287/mnsc.2017.2819>
- Carpena, F., and Zia, B. (2020). The causal mechanism of financial education: Evidence from mediation analysis. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 177, 143-184. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2020.05.001>
- Chen, T., and Guestrin, C. (2016). XGBoost: A scalable tree boosting system. *Proceedings of the 22nd ACM SIGKDD International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining* (pp. 785-794). ACM. <https://doi.org/10.1145/2939672.2939785>
- Chen, J., Zhou, X., Yao, J., and Tang, S. K. (2025). Application of machine learning in higher education to predict students' performance, learning engagement and self-efficacy: A systematic literature review. *Asian Education and Development Studies*. <https://doi.org/10.1108/AEDS-08-2024-0166>
- Cordero, J. M., Gil-Izquierdo, M., and Pedraja-Chaparro, F. (2022). Financial education and student financial literacy: A cross-country analysis using PISA 2012 data. *The Social Science Journal*, 59(1), 15-33. <https://doi.org/10.1016/j.soscij.2019.07.011>
- Eurostat. (2022). *Living conditions in Europe - 2022 edition*. Publications Office of the European Union.
- Fernandes, D., Lynch Jr, J. G., and Netemeyer, R. G. (2014). Financial literacy, financial education, and downstream financial behaviors. *Management Science*, 60(8), 1861-1883. <https://doi.org/10.1287/mnsc.2013.1849>
- Frisancho, V. (2020). The impact of financial education for youth. *Economics of Education Review*, 78, 101918. <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2019.101918>
- Gerardi, K., Goette, L., and Meier, S. (2010). Financial literacy and subprime mortgage delinquency: Evidence from a survey matched to administrative data. *Federal Reserve Bank of Atlanta Working Paper Series*, No. 2010-10. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1600905>
- Goodfellow, I., Bengio, Y., and Courville, A. (2016). *Deep Learning*. Cambridge: MIT Press.
- Hastie, T., Tibshirani, R., Friedman, J. H., and Friedman, J. H. (2009). *The elements of statistical learning: data mining, inference, and prediction*. New York: Springer.
- Huston, S. J. (2010). Measuring financial literacy. *Journal of Consumer Affairs*, 44(2), 296-316. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.2010.01170.x>
- Kahneman, D., and Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47(2), 263-291. <https://doi.org/10.2307/1914185>
- Kaiser, T., and Menkhoff, L. (2020). Financial education in schools: A meta-analysis of experimental studies. *Economics of Education Review*, 78, 101930. <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2019.101930>

- Klapper, L., Lusardi, A., and Van Oudheusden, P. (2015). *Financial literacy around the world: Insights from the Standard and Poor's ratings services global financial literacy survey*. Global Financial Literacy Excellence Center.
- Kohavi, R. (1995). A study of cross-validation and bootstrap for accuracy estimation and model selection. *International Joint Conference on Artificial Intelligence (IJCAI)*, 14(2), 1137-1145.
- Kutner, M. H., Nachtsheim, C. J., Neter, J., and Li, W. (2005). *Applied linear statistical models*. McGraw-Hill/Irwin.
- Lind, T., Ahmed, A., Skagerlund, K., Strömbäck, C., Västfjäll, D., and Tinghög, G. (2020). Competence, confidence, and gender: The role of objective and subjective financial knowledge in household finance. *Journal of Family and Economic Issues*, 41, 626-638. <https://doi.org/10.1007/s10834-020-09678-9>
- Lundberg, S. M., and Lee, S. I. (2017). A unified approach to interpreting model predictions. *Advances in Neural Information Processing Systems*, 30, 4768-4777.
- Lusardi, A. (2019). Financial literacy and the need for financial education: Evidence and implications. *Swiss Journal of Economics and Statistics*, 155(1), 1-8. <https://doi.org/10.1186/s41937-019-0027-5>
- Lusardi, A., Hasler, A., and Yakoboski, P. J. (2021). Building up financial literacy and financial resilience. *Mind and Society*, 20, 181-187. <https://doi.org/10.1007/s11299-020-00246-0>
- Lusardi, A., and Mitchell, O. S. (2014). The economic importance of financial literacy: Theory and evidence. *Journal of Economic Literature*, 52(1), 5-44. <https://doi.org/10.1257/jel.52.1.5>
- Maden, S., ve Kaya, M. (2023). Meslek lisesi öğrencilerinin finansal okuryazarlık becerilerinin web 2.0 araçlarıyla geliştirilmesi. *Anadolu Dil ve Eğitim Dergisi*, 1(2), 69-78. Doi: 10.5281/zenodo.10445724
- Mishra, D., Agarwal, N., Sharahiley, S., and Kandpal, V. (2024). Digital Financial Literacy and Its Impact on Financial Decision-Making of Women: Evidence from India. *Journal of Risk and Financial Management*, 17(10), 468. <https://doi.org/10.3390/jrfm17100468>
- Mitchell, O. S., and Lusardi, A. (2022). *Financial literacy and financial behavior at older ages*. Wharton Pension Research Council Working Paper, No 2022-01. <https://ssrn.com/abstract=4006687>
- Molnar, C. (2019). *Interpretable machine learning: A guide for making black box models explainable*. Leanpub.
- Molnar, C., König, G., Herbringer, J., Freiesleben, T., Dandl, S., Scholbeck, C. A., ... and Bischl, B. (2020). General pitfalls of model-agnostic interpretation methods for machine learning models. In *International Workshop on Extending Explainable AI Beyond Deep Models and Classifiers* (pp. 39-68). Cham: Springer International Publishing.

- Niu, J., Xu, H., and Yu, J. (2025). Identifying multilevel factors on student mathematics performance for Singapore, Korea, Finland, and Denmark in PISA 2022: considering individualistic versus collectivistic cultures. *Humanities and Social Sciences Communications*, 12(1), 1-12. <https://doi.org/10.1057/s41599-025-04466-y>
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2023a). *OECD/ INFE 2023 international survey of adult financial literacy*. OECD Publishing.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2023b). *PISA 2022 assessment and analytical framework*. OECD Publishing.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2023c). *PISA 2022 results (Volume I): The state of learning and equity in education*. OECD Publishing.
- Pan, Z., and Cutumisu, M. (2024). Using machine learning to predict UK and Japanese secondary students' life satisfaction in PISA 2018. *British Journal of Educational Psychology*, 94(2), 474-498. <https://doi.org/10.1111/bjep.12657>
- Pearl, J. (2000). *Causality: Models, reasoning, and inference*. Cambridge University Press.
- Piaget, J. (1977). *The development of thought: Equilibration of cognitive structures*. Viking Press.
- Riitsalu, L., and Murakas, R. (2019). Subjective financial knowledge, prudent behaviour and income: The predictors of financial well-being in Estonia. *International Journal of Bank Marketing*, 37(4), 934-950. <https://doi.org/10.1108/IJBM-03-2018-0071>
- Romero, C., and Ventura, S. (2020). Educational data mining and learning analytics: An updated survey. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Data Mining and Knowledge Discovery*, 10(3), e1355. <https://doi.org/10.1002/widm.1355>
- Rudin, C. (2019). Stop explaining black box machine learning models for high stakes decisions and use interpretable models instead. *Nature Machine Intelligence*, 1(5), 206–215. <https://doi.org/10.1038/s42256-019-0048-x>
- Rutkowski, L., Rutkowski, D., and Svetina Valdivia, D. (2022). Multistage test design considerations in international large-scale assessments of educational achievement. In T. Nilsen, A. Stancel-Piatak, J. E. Gustafsson (Eds.), *International handbook of comparative largescale studies in education: Perspectives, methods and findings* (pp. 1–19). Cham: Springer International Publishing.
- Saarela, M., and Kärkkäinen, T. (2015). Analysing student performance using sparse data of core bachelor courses. *Journal of Educational Data Mining*, 7(1), 3-32.
- Shim, S., Serido, J., Tang, C., and Card, N. (2015). Socialization processes and pathways to healthy financial development for emerging young adults. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 38, 29-38. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2015.01.002>
- Skagerlund, K., Lind, T., Strömbäck, C., Tinghög, G., and Västfjäll, D. (2018). Financial literacy and the role of numeracy—How individuals' attitude and affinity with numbers influence financial literacy. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*, 74, 18-25. <https://doi.org/10.1016/j.jsocec.2018.03.004>

- Sweller, J. (1988). Cognitive load during problem solving: Effects on learning. *Cognitive Science*, 12(2), 257-285. https://doi.org/10.1207/s15516709cog1202_4
- Thaler, R. H., and Shefrin, H. M. (1981). An economic theory of self-control. *Journal of Political Economy*, 89(2), 392-406. <https://doi.org/10.1086/260971>
- Urban, C., Schmeiser, M., Collins, J. M., and Brown, A. (2020). The effects of high school personal financial education policies on financial behavior. *Economics of Education Review*, 78, 101786. <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2018.03.006>
- Varian, H. R. (2014). Big Data: New tricks for econometrics. *Journal of Economic Perspectives*, 28(2), 3-28. <https://doi.org/10.1257/jep.28.2.3>
- White, I. R., Royston, P., and Wood, A. M. (2011). Multiple imputation using chained equations: Issues and guidance for practice. *Statistics in Medicine*, 30(4), 377-399. <https://doi.org/10.1002/sim.4067>
- Xu, L., and Zia, B. (2012). Financial literacy around the world: An overview of the evidence with practical suggestions for the way forward. *World Bank Policy Research Working Paper*, 6107. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-6107>
- Zhai, X., Chu, X., Chai, C. S., Jong, M. S. Y., Istenic, A., Spector, M., ... and Li, Y. (2020). A review of artificial intelligence (AI) in education from 2010 to 2020. *Complexity*, 2021, 8812542. <https://doi.org/10.1155/2021/8812542>
- Zulhibri, M. (2018). The impact of monetary policy on Islamic bank financing: Bank-level evidence from Malaysia. *Journal of Economics, Finance and Administrative Science*, 23(46), 306-322. <https://doi.org/10.1108/JEFAS-01-2018-0011>

YAŞLI DOSTU KENT ALGISINDAKİ FARKLILIKLAR: DİYARBAKIR VE BURSA KARŞILAŞTIRMASI

Berfin GÖKSOY SEVİNÇLİ¹

Öz

Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de yaşlı bireylerin yaşlı dostu kent algılarını bölgesel bağlamda karşılaştırmak ve Diyarbakır (Doğu) ile Bursa (Batı) kentlerinde bu algının nasıl farklılaştığını ortaya koymaktır. Çalışma, literatürde eksikliği hissedilen coğrafi çeşitlilik ve kentler arası karşılaştırmalı algı analizi boşluğunu doldurarak, yaşlı dostu kent kavramına mekânsal duyarlılık kazandırması açısından özgün bir katkı sunmaktadır. Yaşlı bireylerin yaşlı dostu kent algısı, Diyarbakır ve Bursa kentleri örneğinde hangi boyutlarda farklılık göstermektedir? sorusuna yanıt aranan çalışmada nicel yöntem benimsenmiş; Dünya Sağlık Örgütü tarafından geliştirilen yaşlı dostu kentler ve topluluklar ölçeğinin Türkiye’ye uyarlanmış versiyonu (AFCCQ-TR) kullanılarak 3007 yaşlı bireyden anket yoluyla veri toplanmıştır. Veriler Mann Whitney U ve Spearman korelasyon analizleriyle değerlendirilmiştir. Genel yaşlı dostu kent algısında iller arasında anlamlı fark saptanmamış; ancak sosyal katılım, sağlık hizmetleri ve çevresel erişim Diyarbakır’da; ekonomik güvenlik ve toplumsal saygı ise Bursa’da daha olumlu algılanmıştır. Çalışma, yerel yönetimlerin sosyal bütünleşme, hizmet erişimi ve mekânsal adalet odaklı politikalar geliştirmesi gerektiğine işaret etmekte ve bölgesel farklılıklara duyarlı politika tasarımı için yol gösterici öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yaşlı dostu kent, kent algısı, sosyal politika, karşılaştırmalı kent çalışmaları, yaşlılık politikaları.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi,
E-posta: bgoksoy@beu.edu.tr, ORCID:0000-0001-9686-509X.

DIFFERENCES IN THE PERCEPTION OF AN AGE-FRIENDLY CITY: A COMPARISON OF DIYARBAKIR AND BURSA

Abstract

The aim of this study is to compare the perceptions of elderly individuals regarding age-friendly cities in Türkiye within a regional context and to analyze how these perceptions differ between the cities of Diyarbakır (East) and Bursa (West). The study offers an original contribution by addressing the gap in the literature concerning geographical diversity and intercity comparative perception analysis, thus bringing spatial sensitivity to the concept of age-friendly cities. The research seeks to answer the question: “To what extent and in which dimensions does the perception of age-friendly cities among elderly individuals differ in the cases of Diyarbakır and Bursa?” A quantitative method was adopted in the study; data were collected via surveys from 3,007 elderly individuals using the Turkish-adapted version of the Age-Friendly Cities and Communities Questionnaire (AFCCQ-TR), originally developed by the World Health Organization. The data were analyzed through Mann Whitney U and Spearman correlation tests. While no statistically significant difference was found between the cities in terms of overall perception of age-friendly cities, Diyarbakır scored more positively in dimensions such as social participation, healthcare services, and environmental accessibility, whereas Bursa was perceived more favorably in terms of economic security and social respect. The study highlights the need for local governments to develop policies focused on social inclusion, service accessibility, and spatial justice, and offers guiding recommendations for designing regionally sensitive urban policies.

Key Words: *Age-friendly city, urban perception, social policy, comparative urban studies, ageing policies.*

GİRİŞ

Kentlerin demografik yapısı, yaşlanma eğilimi doğrultusunda hızlı bir dönüşüm geçirmektedir. Bu dönüşüm sosyal hizmetlerin sunumu, fiziksel çevrenin düzenlenmesi, toplumsal katılımın desteklenmesi ve mekânsal adaletin sağlanması gibi çok katmanlı meseleleri gündeme getirmektedir. Yaşlı bireylerin kentsel yaşama ilişkin deneyimleri, hizmet erişiminden sosyal görünürlüğe kadar birçok boyutta incelenmeye değer hâle gelmiştir. Günümüz kentlerinin genç ve üretken nüfus kadar yaşlanan topluma da yaşam alanı sunma kapasitesi, sosyal politika ve kent planlama alanında kritik bir öncelik olarak değerlendirilmelidir.

Yaşlı dostu kent yaklaşımı; yaşlı bireylerin kentle fiziksel, sosyal ve duygusal düzeyde kurdukları ilişkiyi anlamaya yönelik bütüncül bir bakış açısı sunmaktadır. Uluslararası literatürde, bu yaklaşımın farklı kentsel bağlamlardaki uygulamalarına ilişkin çok sayıda çalışma yürütülmüş; yaşlı bireylerin mekânsal erişim, sosyal dahil edilme ve sağlık hizmetlerine ulaşım gibi değişkenler üzerinden kent deneyimleri analiz edilmiştir (Ivan vd., 2024; Perek-Bialas vd., 2024; Han vd., 2022). Bununla birlikte, bu çalışmaların büyük bir kısmı, yaşlı dostu kent kavramını belirli göstergelerle ölçmekte, yaşlı dostu kent algısının değişkenliğini derinlemesine ele almamaktadır. Ulusal literatürde ise yaşlı dostu kent uygulamaları genellikle büyükşehir belediyelerinin iyi uygulama örnekleri veya tek kent odaklı saha araştırmaları bağlamında ele alınmıştır (Doğan, 2024; Zengin Taş vd., 2023). Bu çalışmalar, belirli hizmet alanlarına veya yerel yönetim pratiklerine odaklanmakta, ancak yaşlı bireylerin kent algılarını doğrudan ölçen, bu algıyı kentler arası karşılaştırma düzeyine taşıyan nicel araştırmalar sınırlı kalmaktadır. Bu eksiklik, yaşlı dostu kent politikalarının yerelleşmesi sürecinde, bölgesel dinamiklerin yeterince dikkate alınmamasına neden olmaktadır.

Yaşlı bireylerin yaşlı dostu kent algısı, Diyarbakır ve Bursa kentleri (Yaşlı nüfus oranları ve bölge temsiliyetleri dolayısıyla seçilmişlerdir) örneğinde hangi boyutlarda farklılık göstermektedir? sorusu üzerinden kurgulanan bu çalışma, söz konusu literatür boşluğunu iki yönüyle doldurmayı hedeflemektedir. Birincisi, Türkiye'nin farklı coğrafi, demografik ve yönetsel dinamiklere sahip iki büyükşehri olan Diyarbakır ve Bursa örnekleri üzerinden

bölgesel karşılaştırma yaparak, mekâna duyarlı analiz sunmaktadır. İkincisi ise, uluslararası geçerliliğe sahip AFCCQ-TR ölçeğini kullanarak, ölçümleme düzeyinde karşılaştırılabilir ve güvenilir veri üretmektedir. Böylece hem Türkiye özelinde bölgesel kent algılarına dair özgün ampirik veri sunulmakta hem de literatürdeki coğrafi çeşitlilik eksikliği giderilmektedir.

Çalışma, nicel araştırma yöntemiyle desenlenmiş ve rastlantısal örnekleme yoluyla 3 bin 7 yaşlı bireyden elde edilen veriler üzerinden analiz gerçekleştirilmiştir. Parametrik olmayan test teknikleri kullanılarak yaşlı dostu kent algısı hem iller düzeyinde karşılaştırmalı biçimde incelenmiş hem de alt boyutlar arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir. Yöntemsel çerçeve, yalnızca istatistiksel farklılıkları değil; bu farklılıkların kent deneyimi üzerindeki yansımalarını da anlamayı mümkün kılmaktadır. Bu yönüyle çalışma, yaşlı dostu kent kavramını Türkiye'nin bölgesel çeşitliliği içerisinde kavramsal ve ölçümsel olarak yeniden düşünmeye katkı sağlarken Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'nün yaşlı dostu kent çerçevesinin uygulama yönünü de çok yönlü bir değerlendirmeye açmaktadır.

Çalışmada öncelikle konuyla ilgili alanyazın incelenmiş, ardından Dünya ve Türkiye' deki yaşlı dostu kent uygulamalarına ilişkin örnekler üzerinden mevcut durum değerlendirilmiştir. Devamında, araştırmanın yöntemsel çerçevesi, örneklem yapısı ve veri toplama araçları açıklanmış; elde edilen bulgular sistematik biçimde analiz edilmiştir. Son olarak, bu bulgular literatürle birlikte tartışılmış, ilgili alana yönelik politika önerileri sunulmuş ve gelecekteki araştırmalar için yol gösterici değerlendirmelere yer verilmiştir.

ALANYAZIN

Kentleşmenin demografik ve mekânsal dönüşümü, yaşlanan nüfusun ihtiyaçlarına duyarlı planlama yaklaşımlarını zorunlu kılmıştır. Bu kapsamda, “yaşlı dostu kent” kavramı, DSÖ'nün tanımladığı temel ilkeler (WHO, 2007) çerçevesinde uluslararası ve ulusal düzeyde önemli bir araştırma ve uygulama alanına dönüşmüştür. Alanyazın incelendiğinde, çalışmalarda öne çıkan dört temel tema dikkat çekmektedir: Fiziksel çevre ve kentsel tasarım, sosyal katılım ve toplumsal entegrasyon, yerel yönetim ve politika yaklaşımları ile ayrımcılık ve hak temelli değerlendirmeler.

Fiziksel çevre, yaşlı bireylerin kent yaşamına katılımında belirleyici bir etmendir. Özellikle konut düzenlemeleri, yeşil alanlara erişim, kamusal alan kullanımı ve kentsel dönüşüm projeleri literatürde sıkça ele alınmaktadır. Örneğin, Koh (2025), Singapur'da yaşlı bireylerin algılanan yürünebilirlik düzeylerinin, bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımıyla nasıl değiştiğini analiz ederek dijital altyapının fiziksel erişim konusunda sağladığı kolaylığın altını çizmektedir. Benzer şekilde, Yuan vd. (2025) bilişsel hassasiyete sahip yaşlı bireylerin sokak tasarımıyla kurduğu ilişkileri incelemiş, zihinsel farkındalığın yürüyüş güzergâhı tercihlerini etkilediğini göstermiştir. Villanueva-Merino vd. (2024), dijital ikiz teknolojilerinin yaşlı dostu kent tasarımı stratejik bir rol üstlenebileceğini vurgularken, Cerin vd. (2024), yürüyüş rotalarının fiziksel olduğu kadar duygusal ve bilişsel refahla da ilişkili olduğuna dikkat çekmiştir.

Sosyal katılım ve toplumsal entegrasyon teması altında yapılan çalışmalarda, yaşlı bireylerin yalnızlıkla mücadele, güven duygusu, mahalle aidiyeti ve aktif yaşlanma gibi unsurlarla ilişkisi araştırılmıştır. Ivan (2024), Doğu Avrupa bağlamında kent politikalarının demografik değişimlere yeterince yanıt vermediğini ortaya koyarken, Bhuyan vd. (2020) sosyal bağların, fiziksel çevre kadar yaşlı bireylerin refahı için belirleyici olduğunu savunmuştur. Zaman vd.(2018), DSÖ tarafından önerilen yaşlı dostu kent göstergelerinin genellenmiş kaldığını ve yerel bağlamlara göre yeniden yapılandırılması gerektiğini ileri sürmüştür. Rosochacka-Gmitrzak (2016) ise yaşlanmayı yalnızca biyolojik bir dönem olarak değil, sosyal temsillerle şekillenen bir süreç olarak ele almış ve yaşlıların kentlerde özneleşmesinin önemine dikkat çekmiştir.

Yerel yönetim ve politika yaklaşımları, yaşlı dostu kent uygulamalarının sürdürülebilirliğini belirleyen bir diğer kritik başlıktır. Söylemez (2022), Türkiye' de yerel yönetimlerin yaşlılara yönelik yalnızca hizmet sağlayıcı değil aynı zamanda katılımı destekleyen aktörler olması gerektiğine dikkat çekmektedir. Kano (2018), 15 pilot bölgede DSÖ göstergelerinin uygulanabilirliğini analiz etmiş ve veri erişimindeki farklılıkları ortaya koymuştur. Sun (2017), globalizasyon çerçevesinde uluslararası politikaların

yerel pratiklerle nasıl bütünleştiğini Tayvan ve Hong Kong örnekleri üzerinden açıklarken, kurumlar arası işbirliğinin stratejik rolünü vurgulamıştır.

Ayrımcılık, hak temelli yaklaşım ve kentten dışlanma teması ise yaşlı bireylerin yalnızca fiziksel değil, temsil ve katılım hakları açısından da kent yaşamında görünür kılınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Kim (2022), kent mekânında hak temelli politikaların eksikliğine dikkat çekerken; Joy (2020), yaşlı bireylerin kent planlama süreçlerine özne olarak katılımını tartışmıştır. Buffel ve Phillipson (2016), yaşlıların kent nüfusu içinde marjinalleşme riskine işaret ederken, neoliberal dönüşümlerin yaşlı bireyleri yapısal olarak dışladığını ifade etmiştir.

Tablo 1. Literatür Özeti Tablosu

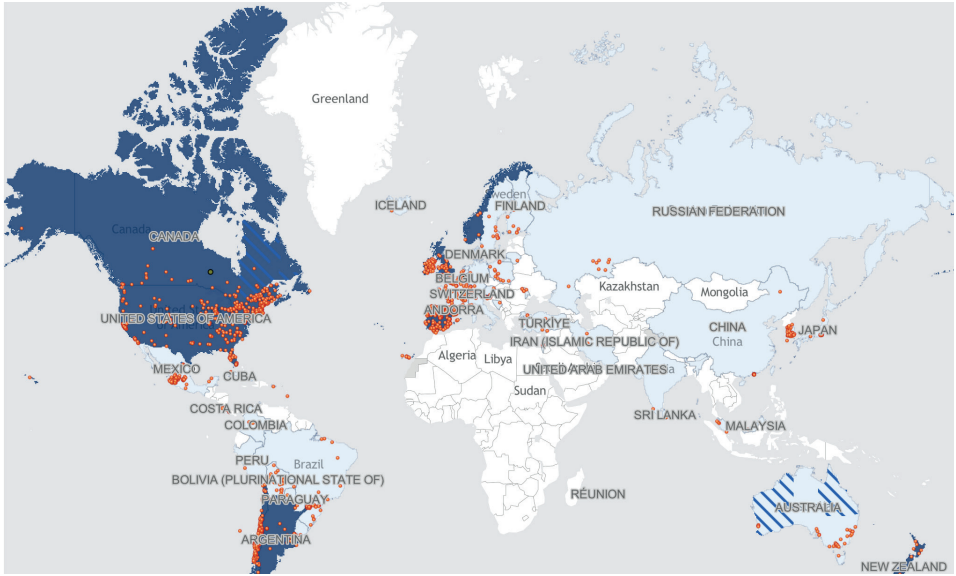
Yazar, yıl	Yöntem	Bulgu	
Gilroy, (2025)	Nitel araştırma	Merdivenler, engebeli yüzeyler ve benzeri fiziksel zorlukların yaşlı bireylerin hareketliliğini sınırladığını, buna karşın düz yüzeyler, otomatik kapılar ve asansörlerin erişilebilirliği artırdığı tespit edilmiştir.	Fiziksel Çevre ve Kentsel Tasarım
Wang et al. (2025)	Veri madenciliği	Mahalle parklarının çevresel özellikleri ile yaşlı bireylerin tatmin düzeyleri arasındaki nedensel kuralları veri madenciliği yöntemiyle analiz edilmiş; yeşil alan tasarımının yaşlı bireylerin kamusal mekâna katılımı üzerindeki etkisi istatistiksel olarak ortaya konmuştur.	
Gao (2024)	Nitel araştırma	Kadınların yeşil alanlara daha olumlu yaklaştığı ve çevresel konfor unsurlarının özellikle kadınlar açısından belirleyici olduğu ortaya çıkmıştır.	
Chiang (2021)	senaryo simülasyonu	Fiziksel erişilebilirliğin artırılması, yaşam kalitesinde anlamlı iyileşmeler sağlamaktadır.	
Kohijoki (2019),	Nitel araştırma	Dış mekân tasarımı, güvenlik ve çevresel estetik gibi fiziksel unsurların alışveriş deneyimini doğrudan etkilediğini göstermiştir	
Aksoy (2019)	Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) yöntemi	Erişilebilirlik ve hizmet sunumu gibi kriterlerin yanı sıra sosyal destek ağırları da yaşlı bireylerin kentten memnuniyetinde etkili bulunmuştur.	
Lee (2017),	Anket tekniği	Bulgular, sosyal içerme, vatandaş katılımı ve bilgiye erişim gibi boyutlarda memnuniyetin düşük olduğunu göstermiştir.	Sosyal Katılım ve Toplumsal Entegrasyon
Steels (2015),	Literatür taraması	Yaşlı bireylerin ihtiyaçlarına cevap verecek kentsel ortamlar için çok düzeyli stratejilere ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır.	
Han (2022)	Yapısal eşitlik modeli	Güney Kore'nin Gyeonggi bölgesinde yaşlıların mahalle yaşam alanlarını aktif şekilde kullanmalarının yaşam memnuniyetini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.	
Dominguez-Párraga (2019)	Nitel araştırma	Kentin sosyal dokusunun yaşlıların günlük yaşamını şekillendiren önemli bir unsur olduğu, planlama süreçlerinde sosyal bağların dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır.	
Perek-Bialas (2024)	Anket AFCCQ ölçeği	Kentsel politikalarda sosyal içerme ve mekânsal uyumlaştırmanın daha dikkatli planlanması gerektiğini ortaya koymuştur	Yerel Yönetişim ve Politika Yaklaşımları
Chiang (2021)	simülasyon senaryoları	Sistemik renovasyon projelerinin yaşlı bireyler için erişilebilirliği artırdığı ve kamu yatırımının yaşam kalitesine doğrudan katkı sunduğu belirlenmiştir.	
Öz (2019)	Karma yöntem	Toplumsal ihtiyaçlarla yönetim uygulamalarının önemine dikkat çekilmiştir.	
Chui (2022)	Karma yöntem	Bulgular, sosyoekonomik statüsü düşük bireylerin yaşlı dostu girişimlerden daha az faydalandığını göstermektedir.	Ayrımcılık hak temelli yaklaşım ve kentsel dışlanma
Berglund (2022)	İçerik analizi	Yaşlı bireylerin temsil edilmediğini ve gentrifikasyon süreçlerinde yaş ayrımcılığının da etkili olduğunu göstermektedir.	
Lee (2020)	Nicel analiz	Fiziksel çevreye odaklanmasına rağmen, analizde sosyal dışlanma riskinin bulunduğu alanlara da vurgu yapılmaktadır.	

Bu dört temaya ilişkin literatür, yaşlı dostu kentlerin yalnızca fiziksel çevre düzenlemeleriyle değil; sosyal bağların güçlendirilmesi, yönetim kapasitesinin artırılması ve yaş temelli eşitsizliklerin giderilmesiyle sürdürülebilir hale gelebileceğini göstermektedir. Uluslararası düzeyde, DSÖ rehberliğinde şekillenen yaşlı dostu kent girişimleri özellikle Avrupa ve Doğu Asya'da stratejik planlama, gösterge tabanlı izleme sistemleri ve çok paydaşlı yönetim modelleriyle desteklenmektedir (Sun, 2017; Kano, 2018). Güney Kore, yaşlılara özgü kapsamlı mekânsal ve sosyal göstergeler geliştirirken (Lee ve Kim, 2020); İspanya mahalle ölçeğinde kuşaklar arası etkileşim programlarını hayata geçirmiştir (Domínguez-Párraga, 2019). Bu uluslararası çerçeveye karşılık, Türkiye' de yaşlı dostu kent uygulamalarının ne ölçüde benimsendiği ve bölgesel farklılıkların bu uygulamalara nasıl yansıdığı sorusu ise ampirik araştırmalarla daha yakından incelenmeyi gerektirmektedir.

YAŞLI DOSTU KENT UYGULAMALARI: DURUM DEĞERLENDİRMESİ

Yaşlı dostu kentlerin tanımı, fiziksel erişilebilirlik ve kentsel düzenlemelerle birlikte sosyal katılım, karar alma süreçlerine dahil olma, ekonomik güvence, sağlık hizmetlerine ulaşım ve kültürel temsiliyet gibi çeşitli alanları içermektedir (Gilroy ve Townshend, 2025; Ivan vd., 2024). DSÖ, yaşlı dostu kentleri sekiz temel alan üzerinden değerlendirmektedir: (1) Açık alanlar ve binalar, (2) toplu taşıma, (3) konut, (4) sosyal katılım, (5) saygı ve toplumsal içerme, (6) sivil katılım ve istihdam, (7) iletişim ve bilgiye erişim ile (8) toplum desteği ve sağlık hizmetleri.

İfade edilen kapsamda 2010 yılında DSÖ tarafından kurulan “Yaşlı Dostu Kentler ve Topluluklar Küresel Ağı” (Global Network for Age-friendly Cities and Communities - GNAFCC), dünya genelinde yaşlı dostu uygulamaları teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Bu ağ, kentlerin yaşlı nüfusun ihtiyaçlarını dikkate almasını, yaşlı dostu yaklaşımları benimsemesini ve deneyimlerini paylaşmasını teşvik etmektedir. Günümüzde, bu ağa 60 ülkeden bin 705 kent ve topluluk üye olmuş, bu da dünya genelinde 330 milyondan fazla kişiyi kapsamaktadır (WHO, 2025a).

Kaynak: WHO (2025). Global Network for Age-friendly Cities and Communities.

Şekil 1. Dünyada Yaşlı Dostu Kentler ve Topluluklar

Harita, DSÖ'nün yürüttüğü GNAFCC kapsamındaki üyelik durumunu coğrafi olarak göstermektedir. Her nokta bir kenti veya yerel yönetimi simgelemektedir. Kuzey Amerika (özellikle Kanada ve ABD), Batı Avrupa (İspanya, İngiltere, Almanya), Güney Kore, Avustralya ve Japonya yoğun üyelik gösteren bölgelerdir.

Uluslararası örnekler yaşlı dostu kentlerin fiziksel çevre düzenlemeleri kadar, sosyal katılım ve yönetim temelli politikalarla bütünleşik şekilde planlandığında etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, Buffel ve Phillipson'un (2016) belirttiği üzere Kanada'nın Toronto kenti yaşlıların kent yaşamına aktif katılımını sağlamak amacıyla sivil toplumla iş birliği içinde yürütülen projelerle dikkat çekmektedir. Japonya'nın Akita kenti, yaşlı bireylerin sosyal katılımını artırmak ve izolasyonu önlemek amacıyla yürütülen "One-Coin Bus" gibi erişilebilir ulaşım çözümleri ve yaşlı dostu konut programları ile öne çıkmaktadır (Age Friendly World, 2025). DSÖ veri tabanında yer alan diğer yaşlı dostu kent uygulamalarından örnekler tabloda özetlenmiştir (WHO, 2025a).

Tablo 2. Yaşlı Dostu Kent Uygulamaları

Yer	Başlangıç	Yaşlılar için istenen sonuç	Sektör	Uygulama
Yate/Birleşik Krallık	2020	Öğrenmek, büyümek ve karar almak	Eğitim, Sağlık, Bilgi ve iletişim	Yaşlanmayı İyileştirme Festivali
Kochi/Hindistan	2024	İlişki kurmak ve sürdürmek	Sağlık, iletişim, sosyal koruma	Kuşaklar arası açık mikrofon programı
Villa Real de Vallanca, İspanya	2024	İlişki kurmak ve sürdürmek	Sağlık, Bilgi ve iletişim, Uzun vadeli bakım	Konsey-Kamu sektörüne katkıyı teşvik
AARP/ABD	2024	İlişki kurmak ve sürdürmek	Sağlık, sosyal korunma	Yaşlı dostu eyaletler ve topluluklar ağı
Municipio del Canton de Dota , Kosta Rika	2024	İlişki kurmak ve sürdürmek	Bilgi ve iletişim	Yaşlılar ayı kutlamaları
Grona/İspanya	2025	Öğrenmek, büyümek ve karar almak	Eğitim, Sağlık, Konut, Bilgi ve iletişim, Uzun vadeli bakım, Sosyal koruma, Ulaşım, Kentsel gelişim	Kapsayıcı konferans döngüsü
Zaragoza/İspanya	2025	Öğrenmek, büyümek ve karar almak	Sağlık, Bilgi ve iletişim	Sağlık günleri
Lahey/Hollanda	2025	Öğrenmek, büyümek ve karar almak	Sağlık, Bilgi ve iletişim, Sosyal koruma, Kentsel gelişim	Yaşlı yetişkinler ve politika yapımcılarla ortak yaratma atölyesi

Kaynak: WHO, Age-friendly Practices'den alınan bilgilerle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tabloda yer alan örnekler, yaşlı dostu kent anlayışında yerel bağlamı dikkate alan, çok paydaşlı ve disiplinler arası stratejilerin geliştirilmesinin önemine işaret etmektedir. Bu çerçevede Türkiye' den ağı üye olan belediyeler arasında İzmir Büyükşehir Belediyesi, Bornova Belediyesi, Seyhan Belediyesi,

Beşiktaş Belediyesi, Mersin Büyükşehir Belediyesi, Kadıköy Belediyesi, Muratpaşa Belediyesi yer almaktadır (WHO, 2025b). Ancak söz konusu belediyelerin tümünün uygulamaları Yaş Dostu Uygulamalar Veri Tabanında yer almamaktadır.

Tablo 3. Türkiye' de Yaş Dostu Kent Uygulamaları: DSÖ Veri Tabanındaki Görünürlük ve Sınırlılıklar

Belediye- Uygulama Başlangıç	Uygulama
Muratpaşa Bld. (2022)	Yaşlılar meclisi- Nesiller arası ilişkilerin güçlendirilmesi Dijital yeterlilik eğitim program Yaşlı dostu kentler için çalıştay Pandeminin psikolojik etkileri (2021)
Beşiktaş Bld. (2008)	Sosyal merkez
Mersin BŞB (2018)	Aktif Yaşlanma evi
Kadıköy Bld. (2017- 2013)	Alzheimer Hastalığı Merkezi Sosyal Merkez

Kaynak: WHO, Age-friendly Practicesden alınan bilgilerle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu durum, söz konusu belediyelerin hangi somut uygulamalara dayanarak ağa dâhil edildiği sorusunu gündeme getirmekte ve yaşlı dostu olarak tanımlanan yerlerin aktifliği konusunda belirsizlik yaratmaktadır. Ayrıca, veri tabanında yer alan uygulamaların da aktiflik durumu, etki düzeyi ve kullanıcı memnuniyeti gibi ölçülebilir göstergelerle desteklenmemesi, şeffaflık ve izlenebilirlik ilkeleriyle çelişmektedir. DSÖ'nün yaşlı dostu kentleri belirlemede beyana dayalı, gönüllülük esaslı ve tematik alanlar üzerinden ilerleyen bir yaklaşım benimsemesi (WHO, 2007), değerlendirme sürecinde ölçülebilirlikten uzaklaşılmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, DSÖ'nün bu alandaki liderliğini daha etkin ve güvenilir kılabilmesi için yerel bağlamı dikkate alan, somut çıktılara dayalı ve düzenli olarak güncellenen bir izleme ve değerlendirme sistemine ihtiyaç duyulmaktadır.

İfade edilen eleştirel çerçeveye karşın, Türkiye' de yaş dostu kent anlayışı kurumsal düzeyde karşılık bulmuş ve bu alanda çeşitli ulusal politika belgeleri ve uygulama programları geliştirilmiştir. T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2023) öncülüğünde hazırlanan Yaşlı Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025), yaş dostu çevrelerin oluşturulmasını hedefleyen stratejik bir yönelim sunmaktadır. Bu yönelimin çerçevesinde belediyelerin yaşlılara yönelik evde

bakım, psiko-sosyal destek ve kültürel faaliyet hizmetlerini içeren projeler geliştirme konusunda desteklenecekleri de yer almaktadır. Benzer olarak uygulamaya konulan YADES (Yaşlı Destek Programı) ve YAGEP (Yaşlılara Yönelik Hizmetlerin Kalitesini Artırma Projesi) gibi programlar, yaşlı bireylerin sosyal destek, bakım ve hizmet erişimi konularında güçlendirilmesine yönelik ulusal düzeyde önemli adımların atıldığını göstermektedir.

Son yıllarda ulusal literatürde de yaşlı dostu kent kavramı yerel bazda farklı mekânsal, sosyal ve yönetişimsel boyutlarda yer bulmaya başlamıştır. Çalışmaların bulguları göstermektedir ki, belediyelerin yaşlılara yönelik politika geliştirme kapasitesi, yerel ihtiyaçların belirlenmesi, kurumsal vizyon gibi unsurlara bağlı olarak farklılaşabilmektedir. Bu durum, yaş dostu kent uygulamalarının yerel düzeyde çeşitliliğe sahip olduğunu ve bütüncül bir yaklaşıma ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Yaşlı Dostu Kente Yönelik Ulusal Literatür Özeti Tablosu

Yazar ve Yıl	Çalışma Konusu	Yöntem
Akkaya (2025)	Kayaşehir’de yaşlı dostu kent tasavvurunu anlamaya yönelik nitel araştırma	Nitel yöntem
Kırkık Aydemir vd. (2024)	Bolu kent merkezinde mahalle parklarına erişilebilirliğin CBS tabanlı değerlendirilmesi	CBS tabanlı analiz
Çakıcı (2024)	Yaş dostu kent literatürünün bibliyometrik analizi	Bibliyometrik analiz
Zengin Taş vd. (2023)	İzmir örneğinde yaşlı dostu kent uygulamaları ve aktif yaşlanma	Nitel yöntem
Sarıkaş ve Büyüklü (2023)	Lahey kentinde iyi uygulama örneklerinin analizi	Doküman analizi
Özgür ve Kılınç (2022)	Yaşlı dostu kentler ve topluluklara ilişkin kuramsal çerçevelerin gözden geçirilmesi	Literatür taraması
Akyıldız ve Akbaş (2021)	Yaş dostu kent kriterlerinin kentsel morfoloji üzerindeki etkisi	Literatür taraması
Avşar Arık (2021)	Kentte yaşlanma süreci bağlamında yaşlı dostu kent kavramına eleştirel yaklaşım	Eleştirel değerlendirme
Dinç ve Özmete (2021)	Yaşlı bireylere evde bakım veren yakınlarının bakım yüklerinin ve yaşam memnuniyetlerinin değerlendirilmesi	Nitel yöntem

Yazar ve Yıl	Çalışma Konusu	Yöntem
Demir Erbil ve Hazer (2021)	Yaşlıların günlük yaşam aktivitelerinin ve sosyal ağlarının başarılı yaşlanma üzerindeki etkisi	Nicel yöntem
Esendemir (2021)	Yaşlı ayrıcalığı ve ayrımcılığının medyadaki yansımaları	Doküman analizi
Akyıldız (2020)	Sürdürülebilir yaş dostu kentler için aktif yaşlanmanın gerekliliği	Literatür taraması
Efe ve Üstündağ (2020)	Bornova örneğinde kadın dostu kent yaklaşımı ve açık yeşil alanlar	Doküman analizi
Tamkoç ve Bilgin (2020)	Aktif yaşlanma bağlamında yaş dostu kent anlayışı	Literatür taraması
Varışlı (2020)	Kentleşme kapsamında yaşlı bireylerin yaşlılık deneyimlerinin farklılaşmasını	Nitel yöntem
Altındağ (2017)	Diyarbakır'da yaşlı bireylerin ekonomik kırılganlık, zorunlu göç ve temsil eksikliği	Nicel yöntem
Arda-Akyıldız (2016)	Gündelik yaşamda erişilebilirlik, aidiyet ve güvenlik üzerinden yaşlı mekân deneyimi	Nitel yöntem

Doğan (2024), Isparta örneğinde yürüttüğü araştırmada, yaşlı bireylerin yaşam kalitesinin özellikle aktif yaşlanma ve çevresel güvenlik unsurlarıyla ilişkilendiğini tespit etmiştir. Türkiye' de yaş/yaşlı dostu kent ayrımına odaklanan bir diğer çalışmada, hem kavramsal farkındalığın hem de bakım verenlerin bilgi düzeyinin düşük olduğu ortaya konmuştur (Tan, 2023). Öte yandan, İstanbul ve New York'un karşılaştırıldığı tez çalışması, yaşlı dostu kent kriterlerinin evrensel düzeyde tanımlanmasına rağmen uygulamada ciddi farklılıklar içerdiğini ve İstanbul'un birçok göstergede zayıf kaldığını vurgulamaktadır. Ayrıca, kentleşme baskısının yaşlı bireylerin yaşam kalitesi üzerindeki olumsuz etkileri de bu çalışma kapsamında öne çıkmaktadır (Aydın, 2021). Yerel yönetim düzeyinde yapılan bir değerlendirmede, Çanakkale'de yaşlılara yönelik hizmet sunumunun kurumsallaşma eğiliminde olduğu, ancak uygulamalar arası eşgüdüm eksikliklerinin sürdüğü ifade edilmektedir (Yıldızak, 2020).

Anlaşıldığı üzere, Türkiye' de yaşlı nüfusun mekânsal dağılımı ve yaşlı dostu kent uygulamaları bakımından oldukça farklı dinamikler barındıran

kentler bulunmaktadır. Bu bağlamda, DSÖ'nün yaşlı dostu kentler ağına henüz resmî olarak dâhil olmayan Diyarbakır ve Bursa illerinin incelenmesi, bu kavramın yerel bağlamda nasıl algılandığına, kentlerin yaşlı bireyler için ne ölçüde kapsayıcı olduğuna ve olası politika boşluklarına dair özgün veriler sunmaktadır. Bu nedenle, çalışma yalnızca akademik literatüre katkı sunmakla kalmamakta, aynı zamanda yaşlı dostu kent politikalarının yerel ölçekte uygulanabilirliğine ilişkin eleştirel bir bakış geliştirme imkânı da tanımaktadır.

YÖNTEM

Yaşlı bireylerin yaşlı dostu kent algısı, Diyarbakır ve Bursa kentleri örneğinde hangi boyutlarda farklılık göstermektedir? sorusuna yanıt bulmak üzere araştırma, nicel araştırma yöntemiyle desenlenmiştir. Çalışmada Özer vd. (2022)'e ait AFCCQ-TR anketi ile (Araştırma Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulunun 2025/02-3 ve E.7055 sayılı kararıyla uygun görülmüştür.) 10/03/2025- 07/04/2025 tarihleri arasında veri toplanmıştır. Araştırmanın evreni, Diyarbakır ve Bursa kentlerinde ikamet eden 65 yaş ve üzeri bireylerden oluşmaktadır.

Diyarbakır ve Bursa kentlerinin seçimi, Türkiye' deki yaşlı dostu kent algısının bölgesel çeşitliliğini ortaya koyma amacına hizmet eden tamamlayıcı gerekçelere dayanmaktadır. TÜİK (2024a) verilerine göre, Bursa 351 bin 288 kişilik yaşlı nüfusu ve %10,85'lik yaşlı nüfus oranıyla batıda yüksek yaşlı sayısına sahip bir kenttir. Diyarbakır ise 99 bin 991 yaşlı birey ile doğuda yüksek mutlak yaşlı nüfusa sahip kentlerden biridir. 2021-2023 dönemine ilişkin doğuştan beklenen yaşam süresi verileri, Diyarbakır'da 78,1 yıl, Bursa'da ise 77,7 yıl olarak kaydedilmiştir (TÜİK, 2024b). Ayrıca yaşlı bağımlılık oranı Bursa'da ülke ortalamasının üzerindeyken, Diyarbakır'da görece düşüktür (TÜİK, 2024c); bu durum, iki kentin yaşlılara yönelik hizmet sunumu ve mekânsal erişilebilirlik bakımından karşılaştırılmasını anlamlı kılmaktadır. Hem bu farklılıklar hem de literatürde bu örnekler üzerine yoğunlaşılması nedeniyle, Diyarbakır ve Bursa yaşlı dostu kent politikalarının bölgesel düzeyde nasıl biçimlendiğini analiz etmek için tamamlayıcı örneklem birimleri olarak belirlenmiştir. Diyarbakır ve Bursa'nın temsil edilebilmesi açısından kentlerin en kalabalık dört ilçesi veri toplamak üzere seçilmiştir.

Çalışmada, rastsal örnekleme tekniğiyle katılımcılara ulaşılmıştır. Rastsal örnekleme, evrendeki her bireyin eşit seçilme olasılığına sahip olduğu bir yöntemdir ve bu yönüyle örneklemin, evreni temsil gücünü artırır (Neuman, 2014). Diyarbakır ve Bursa kentlerinde yaşlı nüfus oranı yüksek olmasına karşın yaşlılık deneyiminin heterojen bir yapı sergilediği varsayımından hareketle, belirli bir sosyoekonomik sınıfa ya da hizmet kullanıcısı gruba odaklanmaksızın tüm yaşlı bireyleri kapsayabilecek rastsal örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntem, seçim yanlılığını en aza indirmek ve elde edilen bulguların genellenebilirliğini artırmak açısından uygun bulunmuştur.

Araştırmada evreni temsil edebilecek minimum örnek sayısı ilçeler düzeyinde rastsal %95 güvenirlilik düzeyi ve %5 hata payı ile denklem 1'deki gibi hesaplanmıştır (Serper ve Aytaç, 2000).

$$n = \frac{N \cdot t^2 \cdot p \cdot q}{d^2 \cdot (N - 1) + t^2 \cdot p \cdot q} \quad (1)$$

Denklemden;

$d=0.05$ (Hata payı, göze alınan sapma oranı, güven aralığı %5), $p=q=0.50$ (Bir olayın görülme olasılığı p , görülme olasılığı $1-p=q$), $t_{(0.05, \infty)} = 1.96$ ($\alpha=0.05$ (%95 Güven Düzeyi) ve $N>120$ için t tablo değeri), N =Evrendeki birey sayısı, n = Gerekli minimum örneklem sayısı

Denklemden yer alan örnekleme formülü ile elde edilen gerekli minimum örneklem sayıları Tablo 5'teki gibidir.

Tablo 5. Araştırma Evreni ve Örneklemi

Kent	İlçe	Toplam Nüfus (2024)	65 Yaş Üstü Nüfus	Gerekli Örneklem	Görüşülen Kişi Sayısı
Diyarbakır	Kayapınar	440886	23366	378	454
	Bağlar	397661	21086	378	414
	Yenişehir	228570	12120	373	396
	Sur	98000	5194	358	363
Bursa	Osmangazi	885273	89000	383	448
	Yıldırım	654491	65800	383	392
	Nilüfer	543934	54700	382	427
	Gürsu	104867	10500	372	387

Tabloda yer aldığı üzere yeterli örneklem sayısı ile çalışabilmek adına gerekli örneklemden daha fazla sayıda anket uygulanmıştır. Veri toplama işlemi sonrası uç değer ve kayıp veri temizliğinin ardından ilçeler bazında

kalan bir miktar fazla anket ise rastsal olarak veri dışında bırakılarak il ve ilçelerin evren içerisindeki oranlarının korunması amaçlanmıştır. Ancak bu çalışmada, yaşlı dostu kent algısının yalnızca il düzeyinde genel ve boyutsal değerlendirmesi yapılmış; dolayısıyla ilçe, sağlık durumu, demografik faktörlere göre farklılık analizleri kapsam dışı bırakılmıştır.

Ölçme Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak, Özer ve arkadaşları (2022) tarafından Türkiye'ye uyarlaması yapılan Yaşlı Dostu Kentler ve Topluklar Ölçeği (AFCCQ-TR) kullanılmıştır. Söz konusu ölçek, orijinalinde 8 alt boyut ve 20 adet 5'li likert tipte maddeden oluşmaktadır.

Özer vd. (2022) tarafından yapılan uyarlama çalışması başarılı olsa da, bilimsel araştırmalarda kullanılan bir ölçme aracının yapı geçerliliğinin, farklı özellikler gösteren her yeni örnekleme yeniden değerlendirilmesi metodolojik bir gerekliliktir (Büyüköztürk, 2024). Bu çalışmada, ölçeğin yapı geçerliliğini mevcut örneklem özelinde test etmek amacıyla Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) kullanılması tercih edilmiştir. Bu tercihin arkasında iki temel gerekçe bulunmaktadır:

Birincisi, mevcut araştırmanın örnekleme, ölçeğin uyarlama çalışmasının yapıldığı örneklemden hem büyüklük hem de iki farklı sosyo-kültürel yapıdaki kentten oluşması bakımından farklılaşmaktadır. Bu durum, ölçek yapısının mevcut örnekleme farklılık gösterebileceği beklentisini doğurmuştur. İkincisi ve daha önemli bir teknik gerekçe olarak, ölçeğin orijinal yapısındaki alt boyutların çoğunun yalnızca iki maddeden oluşmasıdır. İki maddeli faktörler, Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) gibi katı model testlerinde tam olarak tanımlanmış (just-identified) olmaları nedeniyle modelin test edilebilirliğini sınırlar ve uyum indekslerini yapay olarak yükseltebilir (Brown, 2015). Bu teknik kısıtlılık, standart bir DFA'nın yanıltıcı sonuçlar verebileceği için, ölçeğin yapısal ilişkilerini daha esnek bir çerçevede inceleyen AFA'nın kullanılması daha sağlam ve uygun bir yaklaşım olarak görülmüştür (Field, 2024).

Bu gerekçelerle gerçekleştirilen ilk AFA uygulamasında 3 adet maddenin ("Semtimdeki bakım ve sağlık hizmetleri ile ilgili yeterli bilgiye sahibim." ,

“Semtimdeki bakım ve sağlık hizmetleri yeterince saygılıdır.”, “Etkinlikler ve organizasyonlar benim erişebileceğim yerlerde düzenlenir.”) ölçeğin orijinal formunda belirtilen alt boyutlar dışında yer aldığı ve faktör yüklerinin düşük kaldığı görülmüştür. Söz konusu 3 maddenin ölçekten çıkarılmasıyla tekrarlanan AFA sonucunda, hem yapısal geçerliliği hem de iç tutarlılığı yüksek bir yapı elde edilmiştir. Bu nedenle, araştırmanın geri kalan analizlerinde ölçeğin 17 maddelik bu nihai hali kullanılmıştır. Bu nihai yapıya dair Kaiser Meyer Olkin Örnekleme Yeterliliği Ölçütü ve Bartlett Küresellik Testi bulguları Tablo 6’da sunulmuştur. Ölçeğin AFA sonrası elde edilen güvenilirlik katsayısı (Cronbach’s Alpha) ise 0,814 olarak hesaplanmıştır. Alt boyutlara ilişkin iç tutarlılık katsayıları ise şu şekildedir: barınma (2 madde, $\alpha=0,862$), sosyal katılım (2 madde, $\alpha=0,737$), saygı ve sosyal dahil edilme (2 madde, $\alpha=0,979$), iletişim ve bilgi (2 madde, $\alpha=0,767$), toplum desteği ve sağlık hizmetleri (3 madde, $\alpha=0,891$), dış alanlar ve binalar (2 madde, $\alpha=0,904$), finansal durum (2 madde, $\alpha=0,983$) ve ulaşım² (2 madde, $\alpha=0,574$).

Tablo 6. KMO ve Bartlett Testi Bulguları

Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterliliği Ölçütü	KMO=0,780
Bartlett Küresellik Testi	$\chi^2(136) = 38834,049^*$ [0,000]

* %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı simgeler. χ^2 : Ki-Kare Test İstatistiği, (parantez içi test anlamlılık değerini içerir.), [köşeli parantez içi test anlamlılık değerini içerir.]

Tablo incelendiğinde KMO istatistiğinin yüksek düzeyde bir örnekleme yeterliliğine işaret ettiği görülmektedir ($KMO>0,7$). Bartlett küresellik testi ise ölçek maddelerinin %5 anlamlılık düzeyinde üst yapıları açıklamak üzere yeterli ilişki seviyesine sahip olduklarını göstermektedir ($\chi^2(136) = 38834,049$, $p<0,05$) (Tabachnick ve Fidell, 2013).

Alt boyutlar tarafından kümülatif olarak açıklanan varyans oranları Tablo 7’deki gibidir.

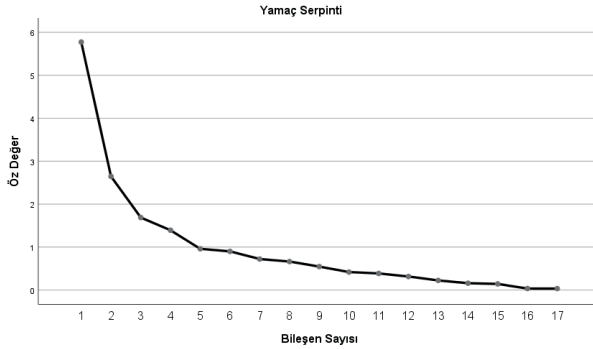
²Bu çalışmanın bir sınırlılığı, ‘Ulaşım’ alt boyutunu oluşturan iki maddenin iç tutarlılık katsayısının ($\alpha=0,574$) literatürde genel kabul gören 0,70 sınırının altında kalmasıdır. Bu durum, bu boyuta ait bulguların yorumlanmasında ihtiyatlı olunması gerektiğine işaret etmektedir. Gelecekteki çalışmalarda, Türkiye bağlamında yaşlı bireylerin ulaşım deneyimlerini ölçen daha güvenilir maddelerin geliştirilmesi faydalı olacaktır.

Tablo 7. Açıklanan Varyans Oranları

Bileşen	Rotasyon Karesel Yüklerin Toplamları		
	Öz Değer	Varyans (%)	Kümülatif (%)
1	2,604	15,320	15,320
2	2,026	11,920	27,240
3	1,973	11,609	38,849
4	1,853	10,903	49,752
5	1,788	10,517	60,269
6	1,621	9,535	69,804
7	1,518	8,928	78,732
8	1,358	7,990	86,722

Tablo incelendiğinde 8 alt boyut için varyans oranlarının sırasıyla şu şekilde olduğu görülmektedir; %15,320, %11,920, %11,609, %10,903, %10,517, %9,535, %8,928, %7,990. Sekiz alt boyutun birlikte açıkladığı varyans oranının ise %86,722 gibi oldukça yüksek bir oran olduğu görülmektedir. Söz konusu bulgunun ölçeğin açıklayıcılık gücü bakımında olumlu bir bulgu olduğu söylenebilir (DeVellis, 2012).

Ölçek için uygun alt boyut sayısının denetlenmesi amacıyla çizilen yamaç serpinti serpinti grafiği aşağıda yer almaktadır.

Grafik 1: Yamaç Serpinti Grafiği

Grafikte görüldüğü üzere 8.bileşene kadar oldukça yüksek olan öz değer düşüş oranı 5.bileşenden sonra azalmaktadır. Bu bağlamda ölçeğin mevcut veriyle 5-6 bileşen ile ifade edilebilecek bir yapıda olduğu söylenebilir. Diğer

yandan ölçeğin 8 alt boyutlu tasarımı dikkate alındığında ise 8 bileşenli bir yapının 5 veya 6 bileşenli bir yapıya göre fazladan bilgi taşıdığı bilinmektedir (Özdamar, 2016). Bu doğrultuda ölçeğin orijinal yapısının korunmasının faydalı olacağı düşünülmüştür.

Ölçek dışına çıkarılan maddelerden sonra yapılan nihai Varimax rotasyonu sonucunda elde edilen rotasyon bileşen matrisi Tablo 8'deki gibidir.

Tablo 8. Rotasyon Bileşen Matrisi

Madde	Alt Boyut							
	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7	F8
Hasta olduğumda ihtiyacım olan bakım ve yardımı alırım.	0,893							
Şehirdeki bakım ve sağlık sunumu benim için yeterlidir.	0,842							
Gerekirse bakım ve sağlık hizmetlerine telefonla ve şahsen kolayca ulaşabilirim.	0,766							
Gelirim temel ihtiyaçlarımı sorunsuz karşılamaya yeterlidir.		0,947						
Gelirimle iyi yaşarım.		0,946						
Bazen yaşımdan dolayı rahatsız edici ya da olumsuz sözler duyarım.			0,949					
Bazen yaşım nedeniyle ayrımcılıkla karşılaşırım.			0,946					
Semtindeki dükkânlar tekerlekli bir yürüteç ya da tekerlekli sandalye için yeterince uygundur.				0,939				
Semtim tekerlekli bir yürüteç ya da tekerlekli sandalye için yeterince uygundur.				0,900				
Evim benim için erişilebilir.					0,866			
Evim beni ziyarete gelen insanlar için erişilebilir.					0,829			
Etkinlikler ve organizasyonlar çeşitliliğini yeterince çeşitli buluyorum.						0,871		

Etkinlikler ve organizasyonlar ile ilgili bilgi benim için yeterli ve aynı zamanda uygundur.						0,820		
Belediyenin ve diğer sosyal kurumların basılı ve dijital bilgileri yazı tipi ve boyutu açısından okuması kolaydır.							0,846	
Belediyenin ve diğer sosyal kurumların basılı ve dijital bilgileri anlaşılır bir dille yazılmıştır.							0,707	
Semtimde otobüse ya da tramvaya kolaylıkla binebilirim.								0,863
Semtimdeki otobüs ve tramvay duraklarına ulaşmak ve kullanmak çok kolaydır.								0,631

F1: Toplum Desteği ve Sağlık Hizmetleri Alt Boyutu, F2: Finansal Durum Alt Boyutu, F3: Saygı ve Sosyal Dahil Edilme Alt Boyutu, F4: Dış Alanlar ve Binalar Alt Boyutu, F5: Barınma Alt Boyutu, F6: Sosyal Katılım Alt Boyutu, F7: İletişim ve Bilgi Alt Boyutu, F8: Ulaşım Alt Boyutu

Tablo incelendiğinde ölçekte yer alan tüm maddeler için hesaplanan faktör yüklerinin 0,5'in oldukça üzerinde olduğu görülmektedir. Söz konusu bulguların maddeler ölçek katkısı bakımından olumlu bir bulgu olduğu bilinmektedir.

Ölçek ve alt boyutların güvenirlilik düzeylerinin tespiti için yapılan Cronbach's Alpha güvenirlilik analizi bulguları Tablo 9'daki gibidir.

Tablo 9. Cronbach's Alpha Güvenirlilik Analizi bulguları

Değişken	Madde Sayısı	Cronbach's Alpha
Barınma Alt Boyutu	2	0,862
Sosyal Katılım Alt Boyutu	2	0,737
Saygı ve Sosyal Dahil Edilme Alt Boyutu	2	0,979
İletişim ve Bilgi Alt Boyutu	2	0,767
Toplum Desteği ve Sağlık Hizmetleri Alt Boyutu	3	0,891
Dış Alanlar ve Binalar Alt Boyutu	2	0,904
Ulaşım Alt Boyutu	2	0,574
Finansal Durum Alt Boyutu	2	0,983
Yaşlı Dostu Kentler ve Topluluklar Ölçeği	17	0,814

Tablo incelendiğinde saygı ve sosyal dahil edilme alt boyutu, dış alanlar ve binalar alt boyutu ve finansal durum alt boyutu değişkenlerinin mükemmel, barınma alt boyutu, toplum desteği ve sağlık hizmetleri alt boyutu, yaşlı dostu kentler ve topluluklar ölçeğinin çok iyi, Sosyal Katılım Alt Boyutunun iyi ve Ulaşım Alt Boyutunun kabul gören düzeyde güvenilir ölçme araçları oldukları görülmektedir (Özdamar, 2016).

Yaşlı Dostu Kent Algısı ölçeği için yapılan AFA ve Cronbach's Alpha güvenilirlik analizleri sonucunda ölçeğin 8 alt boyut ve 17 madde ile yapısal olarak geçerli ve yüksek güvenilirlikte ölçme kapasitesine sahip bir ölçme aracı yapısında olduğu görülmüştür.

Araştırmada kullanılacak istatistiksel analiz yöntemlerinin belirlenmesi amacıyla öncelikle verilerin normal dağılım varsayımını karşılayıp karşılamadığı test edilmiştir.

Tablo 10. Normal Dağılım Test İstatistikleri

Değişken	Kolmogorov-Smirnov		Shapiro-Wilk		S	K
	D(3007)	[p]	W(3007)	[p]		
Barınma Alt Boyutu	0,534	p<0,001	0,239	p<0,001	4,341	18,457
Sosyal Katılım Alt Boyutu	0,466		0,512		-2,551	9,941
Saygı ve Sosyal Dahil Edilme Alt Boyutu	0,281		0,854		0,275	-1,145
İletişim ve Bilgi Alt Boyutu	0,477		0,375		0,758	10,841
Toplum Desteği ve Sağlık Hizmetleri Alt Boyutu	0,457		0,376		-1,868	17,427
Dış Alanlar ve Binalar Alt Boyutu	0,224		0,882		0,018	-1,212
Ulaşım Alt Boyutu	0,461		0,415		0,235	10,153
Finansal Durum Alt Boyutu	0,286		0,842		-0,508	-0,291
Yaşlı Dostu Kentler ve Topluluklar Ölçeği	0,196		0,912		-0,430	2,875

Tablo 10 incelendiğinde tüm değişkenlerin gerek Kolmogorov-Smirnov gerekse Shapiro-Wilk normal dağılım testleri doğrultusunda %5 anlamlılık düzeyinde normal dağılıma uymadıkları görülmektedir (p<0,05). Diğer

yandan değişken çarpıklık ve basıklık değerleri incelendiğinde barınma alt boyutu, sosyal katılım alt boyutu ve toplum desteği ve sağlık hizmetleri alt boyutu için aşırı çarpıklığın söz konusu olduğu, basıklık değerleri incelendiğinde ise değişkenlerin birçoğunun ise aşırı diklik özelliğine sahip oldukları görülmektedir. Bu koşullar altında değişkenler ile yapılacak hipotez sınamalarında parametrik olmayan test tekniklerinden faydalanmanın daha güvenilir olduğu düşünülmektedir (Karagöz, 2016). Parametrik test varsayımları karşılanmadığı için, araştırmanın hipotezlerini test etmek amacıyla non-parametrik testler olan Mann-Whitney U ve Spearman Korelasyon Analizi'nin kullanılmasına karar verilmiştir. Bu yaklaşım, normal dağılım varsayımı karşılanmadığında parametrik testlerin non-parametrik alternatiflerinin kullanılmasını öneren istatistiksel analiz literatürü ile uyumludur (Büyüköztürk, 2024; Field, 2024).

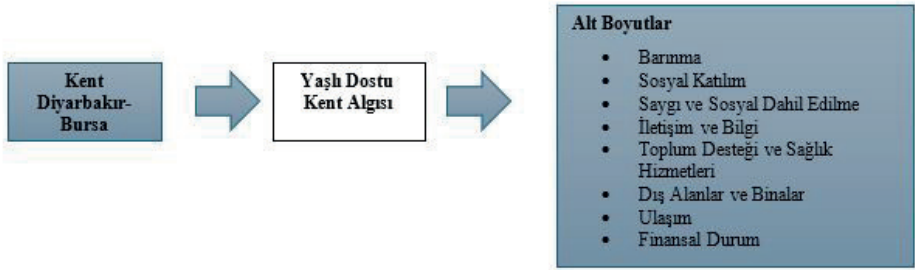
Araştırma Soruları

Yaşlı dostu kent algısı, Diyarbakır ve Bursa kentlerinde hangi boyutlarda farklılık göstermektedir?- Bu soruya yanıt aramak amacıyla iki bağımsız grubun yaşlı dostu kent algısı puanları Mann Whitney U testi ile karşılaştırılmıştır.

Yaşlı bireylerin yaşlı dostu kent algısı; çeşitli yaşam koşulları (barınma, sosyal katılım, toplum desteği ve sağlık hizmetleri, iletişim ve bilgi, ulaşım, dış alanlar ve binalar, saygı ve sosyal dahil edilme ile finansal durum) boyutlarında hangi düzeydedir? - Bu soru kapsamında, frekans dağılımları ve betimsel istatistikler yoluyla her alt boyuttaki genel eğilimler analiz edilmiştir.

Yaşlı bireylerin yaşlı dostu kent algısı ile çeşitli yaşam koşullarına dair algıları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır? - Bu ilişkiyi ortaya koymak üzere Spearman korelasyon analizi uygulanmıştır.

Çalışmanın araştırma amaçları ve araştırma soruları dahilinde araştırma modeli Şekil 2'deki gibi görselleştirilebilir.

Şekil 2. Araştırma Modeli

Bu araştırma modeli, yaşlı dostu kent algısının kent değişkenine göre nasıl farklılaştığını incelemektedir. Diyarbakır ve Bursa illerinde yaşayan yaşlı bireylerin kent algıları, DSÖ'nün belirlediği sekiz alt boyut (barınma, sosyal katılım, ulaşım, sağlık, çevre vb.) üzerinden değerlendirilmiştir. Modelde kent, bağımsız değişken olarak yaşlı dostu kent algısını etkileyen temel unsur olarak konumlandırılmış; söz konusu algı, alt boyutları aracılığıyla ölçülerek karşılaştırmalı analiz yapılmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde, Diyarbakır ve Bursa kentlerinde gerçekleştirilen anketin bulguları tartışılarak yaşlı dostu kent algısına yönelik elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında toplam 3 bin 7 katılımcı yer almış olup, bunlardan bin 520'si Bursa, bin 487'si ise Diyarbakır kentinde ikamet etmektedir. Kadın ve erkek oranları birbirlerine yakın olan 65 yaş üstü katılımcılar, yaşlı dostu kent algısı açısından çeşitli boyutlar üzerinden değerlendirilmiş ve her iki kentte de yaşlı bireylerin kentlerine dair algıları analiz edilmiştir.

Çalışmada, yaşlı dostu kent algısı ile demografik değişkenler (yaş, cinsiyet, eğitim, gelir vb.) arasında ilişkiler incelenmemiştir. Bunun nedeni çalışmanın amacının, sadece iller arası yaşlı dostu kent algısındaki farklara ve bu farklara neden olan boyutların kendi aralarındaki ilişkiye odaklı olmasıdır.

Bulgular, yaşlı dostu kent algısının sosyal katılım, toplum desteği ve sağlık hizmetleri, dış alanlar ve binalar gibi boyutlarda belirgin farklılıklar gösterdiğini ortaya koymuştur. Ayrıca, finansal durum ve saygı gibi sosyal boyutlarda da kentler arasında önemli farklar tespit edilmiştir. Bu algısal

farklılıkların oluşumunda, her iki kentteki belediyelerin yaşlı bireylere yönelik hizmet sunum biçimleri etkili bir faktör olarak değerlendirilebilir. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi (2024), evde bakım, sağlık takibi ve temel yaşam desteği gibi uygulamalarla yaşlı bireylerin ev ortamında desteklenmesini amaçlarken; Bursa Büyükşehir Belediyesi (2025), bu hizmetlere ek olarak huzurevleri, gündüz yaşam merkezleri ve kurum içi sosyal etkinliklerle bir destek yapısı sunmaktadır. Dolayısıyla ifade edilen çerçeve, yaşlı bireylerin kentlerine dair algılarına etki eden bir bağlam sunmaktadır. Bu bölümde, elde edilen sayısal veriler ve yapılan istatistiksel analizlerin detayları verilecektir.

Genel Algı Düzeyi ve Betimsel Bulgular

Araştırmaya katılan 65 yaş ve üzeri bireylerin yaşlı dostu kent algılarına yönelik betimsel istatistikleri tabloda görülmektedir. Toplam ölçek ortalaması 3.620 olup, bu değer orta düzeyin üzerindedir. Bu bulgu, katılımcıların yaşadıkları kente yönelik genel memnuniyet algısının olumlu yönde olduğunu göstermektedir. Ölçek ve alt boyutlar için madde toplamalarının madde sayısına bölünmesi ile 1 ile 5 arasında standartlaştırılan değişken değerlerine dair betimsel istatistikler Tablo 11'deki gibidir.

Tablo 11. Değişken Betimsel İstatistikleri

Değişken	N	Minimum	Maksimum		σ
Barınma Alt Boyutu	3007	3,500	5,000	4,042	0,192
Sosyal Katılım Alt Boyutu	3007	1,000	5,000	3,891	0,516
Saygı ve Sosyal Dahil Edilme Alt Boyutu	3007	1,000	5,000	2,860	1,092
İletişim ve Bilgi Alt Boyutu	3007	3,000	5,000	4,021	0,258
Toplum Desteği ve Sağlık Hizmetleri Alt Boyutu	3007	1,667	5,000	4,005	0,322
Dış Alanlar ve Binalar Alt Boyutu	3007	1,000	5,000	2,723	1,091
Ulaşım Alt Boyutu	3007	2,500	5,000	4,010	0,276
Finansal Durum Alt Boyutu	3007	1,000	5,000	3,409	0,781
Yaşlı Dostu Kentler ve Topluluklar Ölçeği	3007	2,438	4,563	3,620	0,238

X: Ortalama, σ : Standart Sapma

Alt boyutlar incelendiğinde, en yüksek ortalama barınma boyutunda ($X=4,042$, $ss=0,192$) gözlemlenmiştir. Bunu iletişim ve bilgi ($X=4,021$), ulaşım

($X=4,010$) ve toplum desteği ve sağlık hizmetleri ($X=4,005$) boyutları takip etmektedir. Bulgu, katılımcıların özellikle fiziksel çevreye ve temel hizmetlere erişim konusunda kentlerinden memnun olduklarını göstermektedir.

Buna karşılık, en düşük ortalamalar dış alanlar ve binalar ($X=2,723$, $ss=1,091$) ve saygı ve sosyal dahil edilme ($X=2,860$, $ss=1,092$) boyutlarında kaydedilmiştir. Bu durum, yaşlı bireylerin kamusal alanda kendilerini yeterince görünür ve değerli hissetmediklerine işaret etmektedir. Sosyal ilişkiler, aidiyet duygusu ve yaşlı bireylere yönelik toplumsal tutumların bu bağlamda geliştirilmesi gerekmektedir.

Bu bulgular, Avşar Arık (2021), Zengin Taş vd. (2023) ve Eşrefoğlu (2024) gibi araştırmalarda ortaya konan fiziksel çevreye ilişkin göstergelerin yüksekliğine karşın sosyal ilişkiler ve saygı boyutunun düşüklüğüne yönelik bulguları destekler niteliktedir. Özellikle fiziksel çevreye erişimin olumlu, sosyal bütünleşmenin ise zayıf olması, Türkiye'de yaşlı dostu kent uygulamalarında fiziksel erişilebilirlik kadar sosyal aidiyetin de dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

Ortalaması 3,409 olan finansal durum boyutu da dikkat çekicidir. Bu değer, yaşlı bireylerin ekonomik güvenceler açısından sınırlı bir güvenlik algısına sahip olduklarını göstermektedir. Finansal kaygılar, bireylerin kentsel yaşam deneyimlerini doğrudan etkilemekte, yaşlılık döneminde kırılganlık düzeyini artırmaktadır.

Yaşlı dostu kent algısı ve ilgili alt boyutlara ilişkin verilerin dağılım özelliklerini belirlemek amacıyla Kolmogorov-Smirnov, Shapiro-Wilk ve çarpıklık (skewness)-basıklık (kurtosis) değerleri analiz edilmiştir. Her iki testin de anlamlılık düzeyleri ($p<0,05$) dikkate alındığında, tüm değişkenlerin normal dağılımdan saptığı görülmektedir.

Ölçek ve alt boyutlar için normal dağılım test istatistikleri Tablo 12'deki gibidir.

Tablo 12. Normal Dağılım Test İstatistikleri

Değişken	Kolmogorov-Smirnov		Shapiro-Wilk		S	K
	D(3007)	[p]	W(3007)	[p]		
Barınma Alt Boyutu	0,534	[0,000]	0,239	[0,000]	4,341	18,457
Sosyal Katılım Alt Boyutu	0,466	[0,000]	0,512	[0,000]	-2,551	9,941
Saygı ve Sosyal Dahil Edilme Alt Boyutu	0,281	[0,000]	0,854	[0,000]	0,275	-1,145
İletişim ve Bilgi Alt Boyutu	0,477	[0,000]	0,375	[0,000]	0,758	10,841
Toplum Desteği ve Sağlık Hizmetleri Alt Boyutu	0,457	[0,000]	0,376	[0,000]	-1,868	17,427
Dış Alanlar ve Binalar Alt Boyutu	0,224	[0,000]	0,882	[0,000]	0,018	-1,212
Ulaşım Alt Boyutu	0,461	[0,000]	0,415	[0,000]	0,235	10,153
Finansal Durum Alt Boyutu	0,286	[0,000]	0,842	[0,000]	-0,508	-0,291
Yaşlı Dostu Kentler ve Topluluklar Ölçeği	0,196	[0,000]	0,912	[0,000]	-0,430	2,875

*(%5) anlamlılık düzeyinde normal dağılımı simgeler, (parantez içleri test serbestlik derecelerini içerir), [köşeli parantez içleri test anlamlılık değerlerini içerir.] D: Kolmogorov- Smirnov test istatistiği, W: Shapiro-Wilk test istatistiği

Diğer yandan değişken çarpıklık ve basıklık değerleri incelendiğinde barınma alt boyutu, sosyal katılım alt boyutu ve toplum desteği ve sağlık hizmetleri alt boyutu için aşırı çarpıklığın söz konusu olduğu, basıklık değerleri incelendiğinde ise değişkenlerin birçoğunun ise aşırı diklik özelliğine sahip oldukları görülmektedir. Bu koşullar altında değişkenler ile yapılacak hipotez sınamalarında parametrik olmayan test tekniklerinden faydalanmanın daha güvenilir olduğu düşünülmektedir (Karagöz, 2016).

Betimsel istatistiklerin ardından, yaşlı dostu kent algısına ilişkin ölçek maddelerine verilen yanıtların dağılımı frekans analizleri ile incelenmiştir. Bu analizler, yaşlı bireylerin kentsel deneyimlerini nasıl algıladıklarını detaylandırmak açısından açıklayıcı olmuştur. Örneklemen ölçek sorularına verdikleri yanıtların frekans dağılımları Tablo 13'deki gibidir.

Tablo 13. Madde Frekans Analizi

Madde	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Evim benim için erişilebilir.	0	0,0	0	0,0	2	0,1	2894	96,2	111	3,7
Evim beni ziyarete gelen insanlar için erişilebilir.	0	0,0	0	0,0	5	0,2	2856	95,0	146	4,9
Etkinlikler ve organizasyonlar benim erişebileceğim yerlerde düzenlenir.	4	0,1	44	1,5	53	1,8	2773	92,2	133	4,4
Etkinlikler ve organizasyonlar ile ilgili bilgi benim için yeterli ve aynı zamanda uygundur	33	1,1	73	2,4	98	3,3	2677	89,0	126	4,2
Etkinlikler ve organizasyonlar çeşitliliğini yeterince çeşitli buluyorum.	54	1,8	134	4,5	136	4,5	2555	85,0	128	4,3
Bazen yaşımdan dolayı rahatsız edici ya da olumsuz sözler duyarım	176	5,9	945	31,4	370	12,3	1336	44,4	180	6,0
Bazen yaşım nedeniyle ayrımcılıkla karşılaşırım.	175	5,8	933	31,0	358	11,9	1355	45,1	186	6,2
Belediyenin ve diğer sosyal kurumların basılı ve dijital bilgileri yazı tipi ve boyutu açısından okuması kolaydır.	0	0,0	19	0,6	60	2,0	2785	92,6	143	4,8
Belediyenin ve diğer sosyal kurumların basılı ve dijital bilgileri anlaşılır bir dille yazılmıştır.	1	0,1	5	0,2	46	1,5	2812	93,5	143	4,8
Şehrimdeki bakım ve sağlık sunumu benim için yeterlidir	3	0,1	43	1,4	40	1,3	2780	92,5	141	4,7

Hasta olduğumda ihtiyacım olan bakım ve yardımı alırım.	4	0,1	44	1,5	37	1,2	2775	92,3	147	4,9
Gerekirse bakım ve sağlık hizmetlerine telefonla ve şahsen kolayca ulaşabilirim.	4	0,1	37	1,2	30	1,0	2787	92,7	149	5,0
Semtimdeki bakım ve sağlık hizmetleri ile ilgili yeterli bilgiye sahibim	3	0,1	20	0,7	30	1,0	2804	93,2	150	5,0
Semtimdeki bakım ve sağlık hizmetleri yeterince saygılıdır	467	15,5	1347	44,8	256	8,5	868	28,9	69	2,3
Semtim tekerlekli bir yürüteç ya da tekerlekli sandalye için yeterince uygundur.	444	14,8	1307	43,5	283	9,4	917	30,5	56	1,9
Semtimdeki dükkânlar tekerlekli bir yürüteç ya da tekerlekli sandalye için yeterince uygundur.	411	13,7	1025	34,1	290	9,6	1212	40,3	69	2,3
Semtimde otobüse ya da tramvaya kolaylıkla binebilirim.	8	0,3	26	0,9	45	1,5	2788	92,7	140	4,7
Semtimdeki otobüs ve tramvay duraklarına ulaşmak ve kullanmak çok kolaydır.	1	0,1	23	0,8	51	1,7	2790	92,8	142	4,7
Gelirim temel ihtiyaçlarımı sorunsuz karşılamaya yeterlidir.	20	0,7	394	13,1	1020	33,9	1464	48,7	109	3,6
Gelirimle iyi yaşarım.	21	0,7	399	13,3	1046	34,8	1427	47,5	114	3,8

Özellikle barınma ve iletişim/bilgi gibi fiziksel ve teknik hizmet boyutlarında katılımcıların büyük çoğunluğu olumlu görüş bildirmiştir. Örneğin, “Evim benim için erişilebilirdir” ifadesine %96,2’si “Katılıyorum”, %3,7’si ise “Kesinlikle Katılıyorum” demiş; hiçbir katılımcı olumsuz seçenekleri işaretlememiştir. Benzer şekilde, belediye hizmetlerine ilişkin “Basılı ve dijital bilgiler okuması kolaydır” maddesine %92,6’sı, “Anlaşılır bir dille yazılmıştır” ifadesine ise %93,5 oranında “Katılıyorum” yanıtı verilmiştir. Bu sonuçlar,

teknik erişilebilirlik ve bilgilendirme süreçlerinin yaşlı bireyler açısından oldukça işlevsel olduğunu göstermektedir.

Buna karşın, sosyal aidiyet ve fiziksel çevre başlıklarında ciddi olumsuzluklar göze çarpmaktadır. “Semtimdeki bakım ve sağlık hizmetleri yeterince saygılıdır” ifadesine %60’tan fazla katılımcı “Katılmıyorum” ya da “Kesinlikle katılmıyorum” yanıtını vermiştir. Benzer şekilde, “Semtim tekerlekli sandalye için uygundur” maddesinde %58,3 oranında olumsuz yanıtlar yer almaktadır. Bu bulgu, yaşlı bireylerin fiziksel çevre koşullarından memnun olmadıklarını ve sosyal ilişkilerde saygı yoksunluğu hissettiklerini ortaya koymaktadır.

Ek olarak, ekonomik kırılganlık da dikkat çekicidir. “Gelirim temel ihtiyaçlarımı karşılamaya yeterlidir” diyenlerin oranı %48,7’de kalmış, %13,8’i ise doğrudan bu ifadeye katılmadığını belirtmiştir. “Gelirimle iyi yaşıyorum” maddesinde de benzer bir dağılım gözlenmiştir.

Bu analizler, yaşlı bireylerin kent deneyiminin yalnızca fiziksel erişilebilirlik değil, aynı zamanda saygı, kapsayıcılık ve ekonomik güvenlik gibi çok boyutlu unsurlarla şekillendiğini göstermektedir.

Kentler Arasındaki Farklar

Bu bölümde, yaşlı dostu kent algısının bölgesel bağlamda nasıl farklılaştığını incelemek amacıyla, Diyarbakır ve Bursa illerinde yaşayan katılımcıların puanları karşılaştırılmıştır. Verilerin normal dağılım göstermemesi nedeniyle, gruplar arası farkı test etmek için Mann Whitney U testi uygulanmıştır. Test sonuçları, yaşlı dostu kent algısı ölçeği toplam puanı ve sekiz alt boyut düzeyinde değerlendirilmiştir.

Tablo 14. Kentlere Göre Farkları Sınayan Mann Whitney U Testi Bulguları

Değişken	İl	N	X	σ	r	M.W.U
Barınma	Bursa	1520	4,044	0,208	1497,83	Z=-1,004
	Diyarbakır	1487	4,039	0,175	1510,31	[0,315]
Sosyal Katılım	Bursa	1520	3,861	0,584	1471,45	Z=-3,193*
	Diyarbakır	1487	3,922	0,432	1537,28	[0,001]
Saygı ve Sosyal Dahil Edilme	Bursa	1520	2,913	1,075	1547,53	Z=-2,945
	Diyarbakır	1487	2,805	1,107	1459,51	[0,003]

İletişim ve Bilgi	Bursa	1520	4,022	0,281	1496,54	Z=-0,986
	Diyarbakır	1487	4,021	0,233	1511,62	[0,324]
Toplum Desteği ve Sağlık Hizmetleri	Bursa	1520	3,986	0,387	1476,64	Z=-3,455*
	Diyarbakır	1487	4,026	0,237	1531,97	[0,001]
Dış Alanlar ve Binalar	Bursa	1520	2,525	1,094	1351,11	Z = -10,127*
	Diyarbakır	1487	2,926	1,051	1660,28	[0,000]
Ulaşım	Bursa	1520	4,018	0,293	1513,83	Z=-1,215
	Diyarbakır	1487	4,002	0,258	1493,95	[0,224]
Finansal Durum	Bursa	1520	3,469	0,800	1573,46	Z=-4,794*
	Diyarbakır	1487	3,348	0,757	1433,00	[0,000]
Yaşlı Dostu Kentler ve Topluluklar Ölçeği	Bursa	1520	3,605	0,256	1484,82	Z=-1,254
	Diyarbakır	1487	3,636	0,218	1523,61	[0,210]

* %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı simgeler, : Ortalama, σ: Standart Sapma, : Sıra Ortalaması, Z: Mann Whitney U Test, Z İstatistiği. [köşeli parantez içi test anlamlılık değerini içerir.]

Toplam ölçek puanı açısından Diyarbakır (Ort.=3,636, ss=0,218) ve Bursa (Ort.=3,605, ss=0,256) illeri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır (Z=-1,254, p= 0,210). Bu sonuç, genel yaşlı dostu kent algısının her iki kentte benzer düzeyde olduğunu göstermektedir. Ancak bazı alt boyutlar açısından anlamlı farklılıklar saptanmıştır.

Sosyal Katılım boyutunda Diyarbakır lehine anlamlı fark görülmüştür (Z=-3,193, p=0,001). Diyarbakır'daki katılımcıların sosyal etkinliklere katılım ve erişim açısından daha olumlu bir algıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Benzer şekilde, Toplum Desteği ve Sağlık Hizmetleri boyutunda da Diyarbakır'da anlamlı biçimde daha yüksek bir algı saptanmıştır (Z=-3,455, p=0,001). Bu, sağlık hizmetlerine erişim, bilgi alma ve bakım olanaklarının Diyarbakır'da daha olumlu değerlendirildiğine işaret etmektedir.

En belirgin fark ise Dış Alanlar ve Binalar boyutundadır (Z=-10,127, p<0,001). Diyarbakır'daki katılımcılar, fiziksel çevreye ilişkin koşulları Bursa'ya kıyasla daha olumlu algılamaktadır. Bu bulgu, genel beklentilerin aksine, doğudaki kentsel çevrenin yaşlı bireylerce daha erişilebilir ve kullanılabilir bulunduğuna işaret etmektedir.

Öte yandan, Finansal Durum boyutunda Bursa lehine anlamlı fark belirlenmiştir ($Z=-4,794$, $p<0,001$). Bursa'daki katılımcılar, gelirlerinin temel ihtiyaçlarını karşılama ve yaşam standartları konularında Diyarbakır'dakilere kıyasla daha olumlu yanıtlar vermiştir.

Ayrıca, Saygı ve Sosyal Dahil Edilme boyutunda da anlamlı bir fark gözlemlenmiştir ($Z=-2,945$, $p=0,003$). Bu fark Bursa lehine olup, Bursa'daki yaşlı bireylerin sosyal saygı, dışlanmama ve ayrımcılığa uğramama algılarının Diyarbakır'a kıyasla daha olumlu olduğunu göstermektedir.

Diğer alt boyutlar olan Barınma ($Z = -1,004$, $p = 0,315$), İletişim ve Bilgi ($Z = -0,986$, $p = 0,324$) ve Ulaşım ($Z = -1,215$, $p=0,224$) için ise kentler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmamıştır. Bu durumun, söz konusu hizmet ve koşulların merkezi düzeyde, bakanlık politikaları çerçevesinde standart biçimde belirlenmesiyle açıklanabileceği düşünülmektedir.

Bulgular doğrultusunda, hangi boyutlarda hangi kentin öne çıktığını özetleyen karşılaştırmalı tablo aşağıda sunulmuştur.

Tablo 15. Bursa ve Diyarbakır Kentlerine Göre Yaşlı Dostu Kent Algısı Alt Boyut Karşılaştırması

Alt Boyut	Bursa Ort.	Diyarbakır Ort.	İstatistiksel Fark
Barınma	4,044	4,039	Anlamlı değil ($p= 0,315$)
Sosyal Katılım	3,861	3,922	Diyarbakır lehine ($p= 0,001$)
Saygı ve Sosyal Dahil Edilme	2,913	2,805	Bursa lehine ($p= 0,003$)
İletişim ve Bilgi	4,022	4,021	Anlamlı değil ($p= 0,324$)
Toplum Desteği ve Sağlık Hizmetleri	3,986	4,026	Diyarbakır lehine ($p= 0,001$)
Dış Alanlar ve Binalar	2,525	2,926	Diyarbakır lehine ($p< 0,001$)
Ulaşım	4,018	4,002	Anlamlı değil ($p= 0,224$)
Finansal Durum	3,469	3,348	Bursa lehine ($p< 0,001$)
Yaşlı Dostu Kent Algısı (Toplam Ölçek)	3,605	3,636	Anlamlı değil ($p= 0,210$)

Tablo 15'deki bulgular, Diyarbakır ve Bursa kentleri arasında yaşlı dostu kent algısının çeşitli boyutlarda farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Diyarbakır, sosyal katılım, sağlık hizmetleri ve çevresel erişilebilirlik açısından daha yüksek bir algıya sahipken, Bursa ise finansal güvenlik ve sosyal saygı

gibi boyutlarda daha olumlu değerlendirilmiştir. Bu sonuçlar, kentlerin farklı coğrafi bölgelerde yaşlılara yönelik hizmetler ve ekonomik olanaklar gibi alanlarda farklı deneyimler sunduğunu göstermektedir. Ancak bazı temel alanlarda (barınma, ulaşım, iletişim) iki kentte de benzer algıların hakim olduğu görülmektedir.

Alt Boyutlarla İlişki

Yaşlı dostu kentler ve topluluklar ölçeği alt boyutları ve toplam ölçek değerleri arasındaki korelasyon matrisi Tablo 16'daki gibidir. Yapılan Spearman korelasyon analizi sonuçları, alt boyutlar arasında anlamlı ilişkiler olduğunu göstermektedir. Bu ilişkiler, yaşlı dostu kent algısının çeşitli bileşenlerinin birbirini nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır.

Tablo 16. Spearman Korelasyon Matrisi

	Barınma	Sosyal Katılım	Saygı ve Sosyal Dahil Edilme	İletişim ve Bilgi	Toplum Desteği ve Sağlık Hizmetleri	Dış Alanlar ve Binalar	Ulaşım	Finansal Durum	Yaşlı Dostu Kentler ve Topluluklar Ölçeği
Barınma	1,000	0,400*	-0,288*	0,569*	0,558*	0,068*	0,547*	0,301*	0,319*
		[0,000]	[0,000]	[0,000]	[0,000]	[0,000]	[0,000]	[0,000]	[0,000]
Sosyal Katılım		1,000	-0,243*	0,392*	0,489*	0,212*	0,306*	0,247*	0,451*
			[0,000]	[0,000]	[0,000]	[0,000]	[0,000]	[0,000]	[0,000]
Saygı ve Sosyal Dahil Edilme			1,000	-0,237*	-0,182*	-0,410*	-0,198*	-0,342*	0,021
				[0,000]	[0,000]	[0,000]	[0,000]	[0,000]	[0,257]
İletişim ve Bilgi				1,000	0,621*	0,039*	0,492*	0,241*	0,320*
					[0,000]	[0,033]	[0,000]	[0,000]	[0,000]
Toplum Desteği ve Sağlık Hizmetleri					1,000	0,113*	0,493*	0,306*	0,421*
						[0,000]	[0,000]	[0,000]	[0,000]
Dış Alanlar ve Binalar						1,000	0,041*	0,263*	0,564*
							[0,026]	[0,000]	[0,000]
Ulaşım							1,000	0,310*	0,363*
								[0,000]	[0,000]
Finansal Durum								1,000	0,627*
									[0,000]

Yaşlı Dostu Kentler ve Topluluklar Ölçeği									1,000

* %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılığı simgeler, [köşeli parantez içi test anlamlılık değerini içerir.]

Alt boyutlar ile ölçek toplam değeri arasındaki korelasyon örüntüleri incelendiğinde, saygı ve sosyal dahil edilme alt boyutu dışında tüm alt boyutların ölçekle istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif korelasyonlar gösterdiği görülmektedir ($p < 0,05$). Sonuçlar, yaşlı dostu kent algısının alt boyutlarının birbirini tamamlayan unsurlar olduğunu ve bu boyutların genel yaşlı dostu kent algısını etkilediğini ortaya koymaktadır.

Ölçek ile en yüksek korelasyon ilişkisi finansal durum alt boyutu ile bulunmuştur ($r=0,627$, $p<0,001$), bu da yaşlı bireylerin ekonomik güvenlik algılarının, genel yaşlı dostu kent algısına güçlü bir etki sağladığını göstermektedir. Dış alanlar ve binalar alt boyutu ise büyüklük bakımından en yüksek korelasyona sahip ikinci boyut olarak ($r=0,564$, $p<0,001$) karşımıza çıkmaktadır. Bu, fiziksel çevreye ilişkin algının da önemli bir bileşen olduğunu ve yaşlı dostu kentlerin tasarımıda çevresel koşulların etkili bir faktör olduğunu vurgulamaktadır.

Diğer alt boyutlar, sosyal katılım, iletişim ve bilgi, toplum desteği ve sağlık hizmetleri gibi unsurlar arasında da güçlü ve pozitif korelasyonlar ($r=0,400$ ile $0,489$ arasında) bulunmaktadır. Bu ilişkiler, sosyal entegrasyon, erişilebilir sağlık hizmetleri ve bilgi akışının yaşlı bireylerin genel algılarıyla yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Saygı ve sosyal dahil edilme alt boyutu ise diğer alt boyutlarla negatif korelasyonlar sergilemektedir ($r=-0,237$ ile $-0,410$ arasında). Bu, saygı ve toplumsal dahil edilme algılarının, diğer boyutlarla zıt yönlü ilişkiler içinde olduğunu ve bu boyutun toplumdan dışlanma ve saygısızlık gibi olumsuz deneyimlerle ilişkili olabileceğini düşündürmektedir.

Sonuç olarak, yaşlı dostu kent algısının alt boyutları arasındaki pozitif korelasyonlar, bu boyutların birbirlerini tamamlayıcı bir şekilde çalıştığını ve yaşlı bireylerin yaşam kalitesini artırma yönünde etkili olabileceğini ortaya koymaktadır. Saygı ve sosyal dahil edilme gibi boyutların diğerlerinden farklı

olarak negatif bir ilişki göstermesi, yaşlı bireylerin toplumda dışlanma ve saygı eksiklikleri gibi olumsuz deneyimlerinin daha derinlemesine incelenmesi gerektiğini işaret etmektedir.

SONUÇ

Yaşlı dostu kent kavramı hem küresel düzeyde hem de Türkiye bağlamında giderek daha fazla karşılık bulan bir politika arayışını yansıtmaktadır. Bu çalışma, DSÖ'nün tanımladığı yaşlı dostu kent ilkeleri temelinde, Türkiye'nin doğusunda yer alan Diyarbakır ile batısındaki Bursa kentlerinde yaşlı bireylerin yaşadıkları çevreye dair algılarını karşılaştırmalı olarak incelemiştir.

Sonuç olarak bu çalışma, yaşlı dostu kent algısının sadece standart hizmetlerin sunulmasıyla değil, aynı zamanda kentin özgün sosyo-ekonomik ve mekânsal dinamikleriyle şekillendiğini ortaya koymuştur. Bulgular, genel algının iki kentte benzer olmasına rağmen alt boyutlarda ortaya çıkan farkların tesadüfi olmadığını göstermektedir. Diyarbakır'ın daha stabil kentsel dokusunun fiziksel çevre algısını olumlu etkilediği, Bursa'nın ise güçlü ekonomik altyapısının ve sanayi kimliğinin finansal güvenlik ve dolaylı olarak sosyal saygı algısını pekiştirdiği anlaşılmaktadır. Bu durum, yaşlı dostu kent politikalarının, her kentin kendi yerel bağlamı dikkate alınarak, bütüncül bir perspektifle tasarlanması gerektiğini bir kez daha teyit etmektedir. Ivan vd. (2024) ve Perek-Bialas vd. (2024) tarafından vurgulanan yerel bağlam etkisi, bu farkların yalnızca bölgesel değil, kentsel dinamiklere bağlı olarak şekillenebileceğini düşündürmektedir.

Alt boyutlar düzeyinde Diyarbakır lehine belirgin farklar; sosyal katılım, toplum desteği, sağlık hizmetlerine erişim ile dış alanlar ve binalar başlıklarında ortaya çıkmıştır. Bu fark, Diyarbakır'daki yaşlı bireylerin sosyal etkinliklere katılımı, sağlık hizmetlerine erişimi ve fiziksel çevreyle kurdukları ilişkinin daha olumlu olmasıyla ilişkilidir. Söz konusu durum, kentsel büyüme hızının görece düşük seyretmesi ve mahalle temelli sosyal ağların hâlâ güçlü bir biçimde varlık göstermesiyle açıklanabilir. Bu bağlamda, Gilroy ve Townshend'in (2025) fiziksel çevre koşullarının yaşlı bireylerin aktif yaşlanma kapasiteleri üzerindeki doğrudan etkisine ilişkin bulguları, Diyarbakır örneğinde gözlemlenen olumlu algının mekânsal uygunlukla ilişkili olabileceğini göstermektedir. Rosochacka-Gmitrzak'ın (2016) da

yaşlılığı biyolojik bir süreçten öte, mekânsal olarak deneyimlenen ve sosyal boyutlar taşıyan bir yaşam evresi olarak ele alması, bu algısal farkın kentsel dokuyla kurulan ilişkinin niteliğinden beslendiğine işaret etmektedir.

Çalışmanın ‘Dış Alanlar ve Binalar’ boyutunda Diyarbakır’ın Bursa’ya kıyasla daha olumlu algılanması, iki kentin farklı kent morfolojileri ve sosyo-mekânsal dinamikleriyle açıklanabilir. Bursa, Türkiye’nin en hızlı büyüyen sanayi kentlerinden biri olarak, kentsel dönüşüm sürecindedir (Uzer ve Sallan Gül, 2023). Bu durum, değişen bir fiziki çevre, site tipi yapılaşmalar ve artan nüfus yoğunluğu ile sonuçlanmaktadır. İfade edilen dinamik yapı, yaşlı bireylerin aşına oldukları çevrenin değişmesine ve mekânsal aidiyet hislerinin zayıflamasına neden olabilir. Nitekim Esendemir ve Gündüz’ün (2025) vurguladığı üzere yaşlıların doğup büyüdüğü yerle olan aidiyet bağları onları hayatta tutan önemli motivasyon kaynaklarından biridir. Öte yandan Diyarbakır, görece daha yavaş bir kentsel değişim sürecine ve daha geleneksel bir kent kimliğine sahiptir (Sami, 2017). Bu durum, yaşlı bireylerin temel ihtiyaçlarına yürüme mesafesinde erişebildiği bir yaşam çevresi sunabilir. Ayrıca, Diyarbakır’da kamusal alan kullanım kültürünün (parklarda, sokaklarda sosyalleşme) daha yaygın olması, dış mekanların yaşlılar tarafından daha fazla benimsenmesine ve olumlu değerlendirilmesine yol açmış olabilir. Nitekim Wang ‘ın (1997) vurguladığı üzere geleneksel yerleşimlerin simgelerinden biri geleneksel kamusal yapılar, yerel kültürü ve gelenekleri yansıtmaktadır. Dolayısıyla, Bursa’daki hızlı dönüşümün aksine, Diyarbakır’daki daha stabil mahalle dokusu, yaşlıların fiziksel çevre algısını pozitif yönde etkilemiş olabilir.

Öte yandan, Bursa lehine anlamlı farklar saygı ve sosyal dahil edilme ile finansal durum boyutlarında saptanmıştır. Özellikle sosyal saygı algısının yüksek olması, Kim’in (2022) yaşlı bireylerin kentsel temsiliyete ve hak temelli katılıma verdikleri önemi vurguladığı çalışmasıyla paralellik göstermektedir. Finansal güvenlik algısının Bursa’da daha olumlu olması ise Buffel ve Phillipson’un (2016) neoliberal kent politikalarının bazı bölgelerde yaşlıların ekonomik kapasitesini artırdığına dair değerlendirmeleriyle örtüşmektedir.

Bursa’daki katılımcıların ‘Finansal Durum’ ve ‘Saygı ve Sosyal Dahil Edilme’ boyutlarında daha olumlu bir algıya sahip olması, kentin sosyo-ekonomik

yapısıyla da tutarlıdır. Bursa'nın Türkiye'nin gelişmiş sanayi ve ticaret altyapılarından birine sahip olması, bölgedeki ortalama gelir düzeyini yükseltmektedir. Nitekim TÜİK (2023) verilerine göre Bursa'nın GSYİH oranı 326 bin 936 iken, Diyarbakır'ın 135 bin 358'dir. Bu durum, yaşlı bireylerin emeklilik güvencelerinin ve ailelerinden aldıkları ekonomik desteğin daha yüksek olmasına, dolayısıyla finansal güvenlik algılarının olumlu şekillenmesine katkı sağlayabilir niteliktedir. Finansal güvenlik, aynı zamanda 'sosyal saygı' algısıyla da yakından ilişkilidir.

Alt boyutların ortalama değerleri karşılaştırıldığında, barınma, iletişim ve bilgi, ulaşım ile toplum desteği ve sağlık hizmetleri gibi teknik ve fiziksel altyapıya ilişkin alanlarda yüksek düzeyde memnuniyet gözlemlenmiştir. İfade edilen durum, yaşlı bireylerin temel hizmetlere erişim ve fiziksel koşullar açısından belirli bir konfor alanına sahip olduklarını göstermekte; bu memnuniyet düzeyinin, özellikle barınma, ulaşım ve sağlık gibi alanlarda merkezi düzeyde yürütülen ulusal politikaların ve standartlaştırılmış hizmet sunumunun etkisiyle şekillenerek yaşlı bireylerde çevresel güvenlik algısını olumlu yönde etkilediği düşünülmektedir. Nitekim Doğan'ın (2024) çevresel güvenliğin yaşlı bireylerin yaşam kalitesi üzerindeki artırıcı etkisine yaptığı vurgu, bu olumlu algıyla örtüşmektedir.

Ancak aynı memnuniyetin, dış alanlar ve binalar ile saygı ve sosyal dâhil edilme gibi sosyal boyutlarda gözlemlenmemesi dikkat çekicidir. Bu alanlarda kaydedilen düşük ortalamalar, yaşlı bireylerin kamusal yaşamda kendilerini yeterince görünür, saygın ve kapsanmış hissetmediklerine işaret etmektedir. Bu bağlamda, Palteki'nin (2023) mahalle düzeyinde yaşlı dostu hizmetlerin sınırlı kaldığına dair tespiti ile Tan'ın (2023) yerel düzeyde bakım hizmetlerine erişim eksikliğinin saygı algısını olumsuz etkilediğini ortaya koyan bulguları, sosyal boyutlardaki memnuniyetsizliğin arka planını anlamaya katkı sağlamaktadır.

Spearman korelasyon analizine göre finansal durum ve dış alanlar/binalar boyutları, yaşlı dostu kent algısını en güçlü biçimde etkileyen iki unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu bulgu, Gao vd. (2024)'ün kent parkları ve yeşil alanlara dair memnuniyetin yaşlı bireylerin yaşam doyumu üzerindeki etkisini gösterdiği çalışmayla örtüşmektedir. Yaşlı bireylerin kente dair genel algılarında fiziksel çevre kalitesi ve ekonomik güvence belirleyici rol oynamaktadır. Nitekim

Özmete ve Dinç'in (2020) vurguladığı üzere, yaşlılar “yerinde” yaşlanmayı istemektedir. Bu doğrultuda, yaşlı bireylerin kendi yaşam alanlarında güvenle ve bağımsız yaşlanabilmeleri için kentlerin fiziki, ekonomi ve sosyal boyutları da kapsayacak şekilde bütüncül biçimde tasarlanması gerekmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, yaşlı dostu kent kavramının yaşlılara yönelik yalnızca birkaç uygulama ile sınırlı olmadığını; sosyal saygı, dahil edilme ve ekonomik güvenlik gibi daha soyut ama yaşlılık deneyimini doğrudan etkileyen faktörlerin de dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. DSÖ'nün sekiz temalı yaklaşımı bu anlamda bütüncül bir çerçeve sunmakta; ancak yerel yönetimlerin bu çerçeveyi uygulamaya aktarırken kentin özgün sosyo-kültürel yapısını dikkate almaları gerekmektedir. Çünkü DSÖ'nün yaklaşımının gönüllülük esasına dayanması, ölçülebilirlikten uzak oluşu ve izleme-değerlendirme mekanizmalarının zayıflığı, bu modelin sahadaki etkisini sınırlı kılmaktadır.

Türkiye' de ise yaşlılara yönelik politikaların son yıllarda kurumsal anlamda daha görünür hâle geldiği söylenebilir. T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı öncülüğünde yürütülen Yaşlı Hakları Ulusal Eylem Planı, YADES ve YAGEP gibi programlar, merkezi düzeyde yaşlı refahını önceleyen bir perspektifin geliştiğine işaret etmektedir. Ancak bu yaklaşım belediye ölçeğinde farklılık göstermektedir. Dolayısıyla, yerel yönetimlerin yaşlı dostu kent fikrini salt kavramsal bir hedef olarak değil, yerel gerçekliklerle uyumlu, ölçülebilir ve sürdürülebilir bir stratejiye dönüştürmesi gerekmektedir. Aksi takdirde kavram, iyi niyetli bir çerçeve olmaktan öteye geçemeyecektir.

Bulgular doğrultusunda yerel yönetimlerin yalnızca fiziksel erişilebilirliğe odaklanan yatırımlar yerine, sosyal bütünleşmeyi ve saygı kültürünü merkeze alan bütüncül kent politikaları geliştirmesi gerekmektedir. Ulaşım ve kent planlama birimleri, dış mekânların yaşlı bireyler açısından erişilebilirliğini denetleyen sistematik mekanizmalar kurmalı; bu süreçte kullanıcı deneyimlerini esas alan mekânsal düzenlemelere öncelik verilmelidir. Özellikle Diyarbakır gibi mahalle temelli sosyal yapının hâlen güçlü olduğu kentlerde, evde bakım hizmetlerinin yalnızca fiziksel destekle sınırlı kalmaması, psikososyal yönü de kapsayacak şekilde genişletilmesi önemlidir. Düzenli ziyaretler yoluyla sunulacak sosyal destek uygulamaları, yaşlı bireylerin yalnızlık ve dışlanma

hissini azaltmada etkili olabilir. Bunun yanı sıra, kırsal ve erişimi kısıtlı bölgelerde hizmet sunumunun niteliğini artırmak adına, yerel gönüllülerin sürece dâhil edildiği küçük ölçekli iş birlikleri desteklenmelidir. Son olarak, hizmetlerin etkililiğini artırmak için, düzenli izleme-değerlendirme sistemleri kurulmalı ve yaşlı bireylerin geri bildirimlerine dayalı uyarlamalar yapılmalıdır. Bakım hizmetlerine ek olarak, yaşlı bireylerin kamusal yaşama katılımını güçlendirecek sosyal programlar da yaşlı dostu kentsel çevrelerin sürdürülebilirliği açısından önemli bir unsur olarak görülmelidir.

Gelecek çalışmalarda, doğu-batı ekseninden çıkılarak kuzey-güney yönelimli karşılaştırmalar yapılarak; Türkiye'nin farklı coğrafi ve sosyo-kültürel yapılarının yaşlı dostu kent algısı üzerindeki etkisi daha kapsamlı biçimde analiz edilebilir. Ayrıca, bu çalışmada düşük ortalamalarla öne çıkan saygı, görünürlük ve sosyal dahil edilme gibi temalara odaklanan nitel araştırmaların (örneğin, görüşme ve odak grup temelli derinlemesine analizler), yaşlı bireylerin kent deneyimlerini çok boyutlu biçimde anlamaya katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Age Friendly World. (2025). *One-Coin Bus Project*, Erişim tarihi: 08/03/2025, <https://extranet.who.int/agefriendlyworld/afp/coin-bus-project/>.
- Akkaya, M. (2025). Yaş Dostu Kent: Kayaşehir Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Senectus*, 3(1), 71-93.
- Aksoy, E.; Korkmaz-Yaylagül, N. (2019). Assessing Liveable Cities for Older People in an Urban District in Turkey Using the Analytical Hierarchy Process. *Urban Planning*, 4, 83-95.
- Akyıldız, N. A. (2020). Sürdürülebilir Yaş Dostu Kentler İçin Aktif Yaşlanmanın Değeri. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*(5), 49-70.
- Akyıldız, N. A., Akbaş, E. (2021). Yaş Dostu Kent Kriterlerinin Kentsel Morfolojiyi Biçimlendirmesi. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 4(2), 84-90.
- Altındağ, Ö. (2017). *Diyarbakır'da Yaşlı Olmak: İhtiyaçlar, Sorunlar ve Hizmet Beklentileri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dicle Üniversitesi, SBE, Diyarbakır.
- Arda-Akyıldız, N. (2016). *İnsan-Mekân İlişkisi Bağlamında Yaşlı Dostu Mekânlar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul.
- Avşar Arık, I. (2021). Kentte Yaşlanma ve Yaş Dostu Kentler: Eleştirel Bir Değerlendirme. *Senex: Yaşlılık Çalışmaları Dergisi*, 5(1), 47-63.
- Aydın, A. (2021). *Yaşlı Dostu Kent Kriterleri Çerçevesinde New York ve İstanbul Şehirlerinin Karşılaştırması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Berglund, L.; Mah, J.; Perry, T.; Rencher, P. (2022). Missing Older Adults in a Gentrifying Downtown: Detroit's Rebrand for a Young and Talented Pool of Residents. *International Journal of Urban and Regional Research*, 46, 973-997.
- Bhuyan, M.R., Tan, L.C. and Zeng, Y. (2020). Understanding Age-Friendly Neighborhoods: Perceptions of Older Adults in Singapore. *Cities*, 107, 102935.
- Brown, T. A. (2015). *Confirmatory factor analysis for applied research* (2nd ed.). The Guilford Press.
- Buffel, T. and Phillipson, C. (2016). Can Global Cities be Age-Friendly Cities? Urban Development and Ageing Populations. *Cities*, 55, pp.94-100.
- Bursa Büyükşehir Belediyesi. (2025). *Yaşlı Hizmetleri*. Erişim Tarihi: 14/04/2025, <https://www.bursa.bel.tr/hizmetler/yasli-hizmetleri-116>
- Büyüköztürk, Ş. (2024). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni, SPSS Uygulamaları ve Yorum*. Ankara: Pegem Akademi.
- Chiang, Y.C.; Gao, D.R.; Li, X.; Lee, C.Y.; Sun, X.Y.; Chen, C.T. (2021). Effect of Urban Transformation and the Age-Friendly City Strategy on the Improvement of Residents' Subjective Well-Being: Simulation Based on the Scenario Method. *Journal of Urban Planning and Development*, 147.

- Chui, C.H.K.; Lu, S.Y.; Chan, O.F.; Cheung, J.C.S.; Guo, Y.Q.; Liu, Y.Q.; et al. (2022). Changes in Older Adults' Perceptions of Age-Friendliness in Hong Kong: a Three-Year Mixed-Methods Study. *Cities*, 127.
- Çakıcı, K. (2024). Yaş Dostu Kent Kavramı Çerçevesinde Bibliyometrik Bir Analiz. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 106-121.
- Demir Erbil, D., Hazer, O. (2021). Yaşlıların Günlük Yaşam Aktivitelerinin ve Sosyal Ağlarının Başarılı Yaşlanmaya Etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(80), 1846-1857.
- DeVellis, R. F. (2012). *Scale Development, Theory and Applications*. New Delhi: Nobel.
- Dinç, B., Özmete, E. (2021). Bakım Kuruluşlarına Kabul Sırasında Bekleyen Yaşlılara Ailede Bakım Verenlerin Bakım Yükü ve Yaşam Memnuniyetlerinin Değerlendirilmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(4), 1257-1281.
- Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi. (2024, Mart 26). *Yaşlı bireylere evde bakım hizmeti sunuluyor*. Erişim Tarihi: 14/04/2025, <https://www.diyarbakir.bel.tr/haberler/9887-yasli.html>
- Doğan, E. (2024). *Isparta il merkezindeki yaşlılarda yaşlı dostu şehir algısı ve aktif yaşlanmanın yaşam kalitesine etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, Isparta.
- Domínguez-Párraga, L. (2019). Neighborhood influence: A qualitative study in Cáceres, an aspiring age-friendly city. *Social Sciences*, 8(6), 195.
- Efe, M., Üstündağ, B. (2020). Kadın Dostu Kent Yaklaşımı Kapsamında Kentsel Açık Yeşil Alanların Değerlendirilmesi: Bornova Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(36), 38-65.
- Esendemir, Ş. (2021). Türkiye' de Yaşlılık Algısı: Yaşlı Ayrıcalığı ve Ayrımcılığı Üzerine Bir İnceleme. *Maarif Mektepleri Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(2), 74-86.
- Esendemir, Ş., Gündüz, O. (2025). Afetlerde Yaşlı Bireyler İçin Aile Bağlarının Rolü Üzerine Bir Değerlendirme: 6 Şubat Depremleri Örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 2025(Aile Özel Sayısı Cilt-1), 331-350.
- Eşrefoğlu, H. (2024). Yaş Dostu Kentler. *Senectus*, 2(1), 69-87.
- Field, A. (2024). *Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics*. Sage publications limited.
- Gao, Y.F.; Ye, X.; Li, W.K.; Zhou, Q.Q.; Li, R.Y.; Wang, H.Y.; Shang, Y.Z. (2024). Older People's Perceptions of Urban Green Spaces in Macau and Gender Differences. *Proceedings of the Institution of Civil Engineers - Urban Design and Planning*, 178, 21-41.
- Gilroy, R; Townshend, T. (2025). Avoiding 'Bungalow Legs': Active Ageing and the Built Environment. *Journal of Urban Design*, 30, 143-152.
- Han, J.; Lee, S.; Kwon, Y. (2022). Can Social Capital Improve the Quality of Life Satisfaction for Older Adults? Focusing on the 2016 Quality of Life Survey in Gyeonggi Province, Korea. *Cities*, 130.

- Ivan, L.; Dikken, J.; van Hoof, J. (2024). Unveiling the Experienced Age-Friendliness of Older People in Bucharest: A Comprehensive Study Using the Validated Romanian Age-Friendly Cities and Communities Questionnaire and Cluster Analysis. *Habitat International*, 143.
- Joy, M. (2020). *The Right to an Age-Friendly City: Redistribution, Recognition, and Senior Citizen Rights in Urban Spaces* (Vol. 14). McGill-Queen's Press-MQUP.
- Kano, M., Rosenberg, P.E. Dalton, S.D. (2018). A Global Pilot Study of Age-Friendly City Indicators. *Social Indicators Research*, 138, 1205–1227.
- Karagöz, Y. (2016). *SPSS ve AMOS Uygulamalı İstatistiksel Analizler*. Ankara: Nobel.
- Kırkık Aydemir, K. P., Kazancı, G., Karakuş, N. (2024). Mahalle Parklarına Mekânsal Erişilebilirliğin Değerlendirilmesine Yönelik Cbs Tabanlı Bir Yaklaşım: Yaşlı Dostu Kent Kapsamında Bolu Kent Merkezi. *Journal of Anatolian Environmental and Animal Sciences*, 9(4), 632-640.
- Kim, J. (2022). The Right to An Age-Friendly City: Redistribution, Recognition, and Senior Citizen Rights in Urban Spaces. *Journal of Urban Affairs*, 44, 890–892.
- Koh, E.F. (2025). ICT Usage and Perceived Walkability of Older Adults: A Walk-Along Study in Singapore. *Cities*, 162, 105904.
- Kohijoki, A.M., Koistinen, K. (2019). The Attractiveness of A City-Centre Shopping Environment: Older Consumers' Perspective. *Urban Planning*, 4, 5–17.
- Lee, K.H., Kim, S. (2020). Development of Age-Friendly City Indicators in South Korea: Focused on Measurable Indicators Of Physical Environment. *Urban Design International*, 25, 1-12.
- Lee, M., Kim, K. (2017). Older Adults Perceptions of Age-Friendliness in Busan Metropolitan City. *Urban Policy and Research*, 35, 199–209.
- Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar* (2. Cilt). (S. Özge, Çev.). Ankara: Yayınodası Yayıncılık.
- Öz, N.Y., Demirkan, H. (2019). Strategic Decision Support for Urban Service Design. *Open House International*, 44, 17–24.
- Özer, Z., Turan, G. B., Teke, N. (2022). Age-Friendly Cities and Communities Questionnaire: A Research on Turkish Validity and Reliability. *Archives of Environmental and Occupational Health*, 78(1), 38–47.
- Özdamar, K. (2016). *Ölçek ve Test Geliştirme*. Eskişehir: Nisan Yayın Evi.
- Özgür, E. M., Kılınç, N. (2022). Yaşlı Dostu Kentler ve Topluluklara İlişkin Kuramsal Çerçevelerin Gözden Geçirilmesi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 20(1), 310-337.
- Özmete, E., Dinç, B. (2020). Yaşlıların “Göç” ve “Yerinde Yaşlanma” Bağlamında Kentsel Dönüşüm ile İlgili Değerlendirmeleri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 20(46), 197-234.

- Palteki, A.S. (2023). *Pendik İlçesinin Yaşlı Dostu Kent Ölçütlerine Uygunluğunun Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul.
- Perek-Bialas, J.M., Skórska, P., Maj, M., Kazak, J.K., Dikken, J., van Hoof, J. (2024). The Experienced Age-Friendliness in Two Polish Cities: An in-Depth Analysis of The Views of Older Citizens. *Habitat International*, 153.
- Rosochacka-Gmitrzak, M. (2016). Age Friendly Cities and Communities: Dream or Reality? *SGEM 2016 Conference Proceedings*, 95–101.
- Sami, K. (2017). Diyarbakır Tarihi Suriçi: Kentsel, Mekânsal ve Toplumsal Yaşamda Renkleri Yok Olan Kültürel Miras. *Journal Of International Social Research*, 10(53).
- Sarıkaş, F., Büyüklü, Ç. (2023). Yaş Dostu Kentler: Lahey Kentinden İyi Uygulama Örneği. *Senectus*, 1(1), 91-103.
- Serper, Ö., Aytaç, M. (2000). *Örnekleme*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Söylemez, A., Ay, H.M. (2022). Practices of Age-Friendly Cities in Turkey. *Croatian and Comparative Public Administration*, 22, 375–401.
- Steels, S. (2015). Key Characteristics of Age-Friendly Cities and Communities: A Review. *Cities*, 47, 45–52.
- Sun, Y., Chao, T.Y., Woo, J., Au, D.W.H. (2017). An Institutional Perspective of Glocalization in Two Asian Tigers: The Structure-Agent-Strategy of Building An Age-Friendly City. *Habitat International*, 59, 101–109.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics: Pearson New International Edition*. Northridge: Pearson.
- Tamkoç, B., Bilgin, Ö. F. (2020). Aktif Yaşlanma Bağlamında Yaş Dostu Kent Kavramı. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 211-226.
- Tan, S.G. (2023). *Bakım Veren Yükü Perspektifinde Yaş/Yaşlı Dostu Kent Farkındalığı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2023). *Yaşlı Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)*. Ankara: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- TÜİK (2024a). *İllere ve Cinsiyete Göre Yaşlı Nüfus*, Yaşlı Nüfusun Toplam Nüfus İçindeki Oranı ve Yaşlı Cinsiyet Oranı. Türkiye İstatistik Kurumu. Erişim Tarihi: 10/07/2025, <https://data.tuik.gov.tr>
- TÜİK (2024b). *Doğuştan Beklenen Yaşam Süresi, 2021–2023*. Türkiye İstatistik Kurumu. Erişim Tarihi: 10/07/2025, <https://data.tuik.gov.tr>
- TÜİK (2024c). *Yaş Bağımlılık Oranı, 2008-2024*. Nüfus Projeksiyonları Portalı. Türkiye İstatistik Kurumu. Erişim Tarihi: 10/07/2025, <https://nip.tuik.gov.tr/?value=YasBagimlilikOrani>

- TÜİK (2023). *İl Bazında Kişi Başı Gayrisafi Yurtiçi Hasıla 2023*. Türkiye İstatistik Kurumu Erişim Tarihi: 5/08/2025, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İl-Bazında-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2023-53575>
- Uzer, O., Sallan Gül, S. (2023). Kentsel Dönüşümün Sosyolojik Boyutları. *Sosyoloji Notları*, 7(2), 17-40.
- Varışlı, B. (2020). Yaşlılık Deneyimi ve Kesişimsellik: İstanbul Örneği. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(30), 2551-2567.
- Villanueva-Merino, D., Delgado-Velázquez, A., Rodríguez-Robles, D. and Álvarez-Campana, M. (2024). Digital Twins for Inclusive Age-Friendly Urban Planning: A Case Study Approach. *Cities*, 155, 104526.
- Wang, K., Li, X. Y., Zhu, B. W., Xiong, L., Tzeng, G. H. (2025). A Data Mining Approach to Explore The Causal Rules Between Environmental Conditions of Neighborhood Parks and Seniors' Satisfaction. *Cities*, 162, 105897.
- Wang, N. (1997). Vernacular House as An Attraction: Illustration from Hutong Tourism in Beijing. *Tourism Management*, 18(8), 573-580.
- WHO Age-friendly Practices (2025). *Global Database of Age-friendly Practices*. Erişim tarihi: 14/03/2025, <https://extranet.who.int/agefriendlyworld/afp/>.
- WHO Global Network for Age-friendly Cities and Communities. (2025). Erişim tarihi: 14/03/2025, <https://who.maps.arcgis.com/apps/instant/minimalist/index.html?appid=66799d4ec039487e8ef8367f0254a99a>
- WHO. (2025a). *The WHO Age-friendly Cities Framework*. Erişim tarihi: 14/03/2025, <https://extranet.who.int/agefriendlyworld/age-friendly-cities-framework/>.
- WHO. (2025b). *Global Network*, Erişim Tarihi: 14/03/2025, https://extranet.who.int/agefriendlyworld/search-network/?_sft_countries=turkey.
- WHO. (2007). *Global Age-friendly Cities: A Guide*. World Health Organization.
- Yıldızak, G.B. (2020). *Belediyelerin Yaşlı Dostu Kent Uygulamalarının Değerlendirilmesi: Çanakkale Belediyesi Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Yuan, Q., Hu, Y., Steiner, R., Manini, T. M., Bai, X. (2025). Mindful Walks: Understanding The Connection Between Street Characteristics and Recreational Walking Routes in Older Adults with Cognitive Concerns. *Cities*, 162, 105969.
- Zaman, A.U., Thornton, K. (2018). Prioritization of Local Indicators for The Development of An Age-Friendly City: A Community Perspective. *Urban Science*, 2.
- Zengin Taş, E., Kırıışık, H., Yıldız, F., Ata, Z., Aktuğ, M. (2023). Yaşlı Dostu Kentin Anlamı ve Aktif Yaşlanmaya Katkıları: Cumhuriyetin 100. Yılında İzmir Kenti Örneği. *Kent Akademisi*, 71-96.

TÜRK BORDRO SİSTEMİNDE MASLOW TEMELLİ AİLE DOSTU ÜCRETLENDİRME MODELİ

Eray KARAGÖZ¹

Öz

Bu çalışma, Türkiye’de ücretlendirme sisteminin yapısal zayıflıklarını Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramı çerçevesinde değerlendirerek, insan odaklı, aile dostu ve normatif temelli bir bordro modeli önermeyi amaçlamaktadır. Günümüz çalışma yaşamında iş ve aile yaşamının uyumlaştırılması giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, aile yaşamı ile iş yaşamını uzlaştırmayı hedefleyen politikalar kritik bir gereksinim hâline gelmiştir. Söz konusu politikaların etkili biçimde hayata geçirilebilmesi ise, gerekli yasal ve kurumsal düzenlemelerin oluşturulmasına bağlıdır. Bu politikalar içerisinde konumlanabilecek Türk bordro sistemi, mevcut uygulamalarıyla karmaşık mevzuatı ve parçalı istisna-muafiyet yapısıyla, çalışanların temel ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmakta; özellikle fizyolojik ve güvenlik düzeyindeki ihtiyaçların güvence altına alınamaması, üst düzey motivasyon unsurlarının (saygınlık, aidiyet, kendini gerçekleştirme) devreye girmesini engellemektedir.

Bu bağlamda geliştirilen “Maslow Temelli Aile Dostu Ücretlendirme Modeli”, ücret ve yan hakların beş ihtiyaç düzeyine göre yeniden yapılandırılmasını ve istisna/muafiyet sistematığının bu çerçevede şekillendirilmesini önermektedir. Modelin temel ilkeleri; ihtiyaç odaklılık, temel güvence, adalet ve şeffaflık, gelişim desteği ve sürdürülebilirliktir. Her bir ihtiyaç düzeyi için ayrı ayrı oluşturulan bordro/vergilendirme mekanizmaları, çalışan refahını artırmayı, gelir adaletini güçlendirmeyi ve işletmeler açısından daha verimli bir insan kaynakları yapısı kurmayı hedeflemektedir. Çalışma, aynı zamanda Maslow kuramına yöneltilen hiyerarşik katılık eleştirilerini de göz önünde bulundurarak, ihtiyaçlar arası geçişkenliği esas alan esnek ve dinamik bir sistem önerisi geliştirmektedir. Bu yönüyle model, sadece bireysel mutluluk ya da ücret adaleti değil, aynı zamanda sosyal sürdürülebilirlik ve kamu politikası düzeyinde de reform niteliğinde katkılar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Maslow, bordro, istisna, muafiyet, aile.

¹Dr., Bağımsız Araştırmacı, E-posta: eraykaragozz@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0315-2021

A MASLOW-BASED FAMILY-FRIENDLY REMUNERATION MODEL IN THE TURKISH PAYROLL SYSTEM

Abstract

This study aims to propose a normative, human-centered, and family-friendly payroll model by evaluating the structural weaknesses of the remuneration system in Türkiye within the framework of Maslow's Hierarchy of Needs Theory. In contemporary working life, the reconciliation of work and family life has become increasingly important. In this context, policies designed to harmonize family and work life have emerged as a critical necessity. The effective implementation of such policies, however, depends on the establishment of appropriate legal and institutional regulations. Positioned within these policies, the Turkish payroll system, with its complex legislation and fragmented structure of exemptions and allowances, remains insufficient in meeting the basic needs of employees; in particular, the inability to secure needs at the physiological and safety levels prevents the activation of higher-level motivational elements (esteem, belonging, self-actualization).

In this regard, the "Maslow-Based Family-Friendly Remuneration Model" proposes the restructuring of wages and fringe benefits according to the five levels of needs, while organizing the system of exemptions and allowances within this framework. The core principles of the model are need-orientation, basic security, justice and transparency, developmental support, and sustainability. Payroll and taxation mechanisms designed separately for each level of need aim to enhance employee well-being, strengthen income equity, and build a more efficient human resources structure for enterprises. At the same time, the study takes into account criticisms directed at Maslow's theory regarding its hierarchical rigidity and develops a flexible and dynamic proposal that emphasizes the permeability between different needs. In this respect, the model offers reform-oriented contributions not only at the level of individual well-being or wage equity but also in terms of social sustainability and public policy.

Key Words: *Maslow, payroll, exemption, exclusion, family*

GİRİŞ

Çalışma yaşamının en temel yapısal unsurlarından biri ücretlendirme sistemleridir. Ücret, çalışanın emeğinin karşılığı olmasının ötesinde; bireyin yaşam standardını, sosyal statüsünü ve iş yerindeki motivasyon düzeyini doğrudan etkileyen çok boyutlu bir araçtır. Ücretin yalnızca fiziksel emeğin karşılığı olmadığı, aynı zamanda bireyin onuruna yaraşır bir yaşam düzeyi sağlama yükümlülüğü taşıdığı savunulan tezlerden biridir (Kaymaz ve Sayılar, 2005, s.119). Başka bir ifadeyle ücret, çalışma yaşamının yalnızca ekonomik değil; aynı zamanda psikolojik, sosyal ve kurumsal boyutlarını da doğrudan etkileyen çok katmanlı bir bileşen olarak değerlendirilmektedir. Nitekim birey için ücret, yalnızca temel yaşam ihtiyaçlarını karşılamanın ötesinde, statü, aidiyet ve özgüven gibi üst düzey gereksinimlerin de taşıyıcısıdır. İşletme açısından ise ücret; verimlilik, motivasyon, bağlılık ve yetenek yönetimi gibi stratejik unsurların doğrudan belirleyicisidir. Ücretlendirme sistemlerinin şeffaf, adil ve sürdürülebilir bir yapıda kurulması hem çalışan memnuniyeti hem de kurum içi barışın sağlanması açısından kritik bir rol üstlenmektedir (Çiftçi ve Doğan, 2015, s.106). Literatürde, ücretin yalnızca fizyolojik ihtiyaçların karşılanmasına değil; aynı zamanda bireyin iş yaşamında kendini gerçekleştirme fırsatlarına ulaşmasına da katkı sağladığı, ancak bunun oldukça sınırlı oranda gerçekleştirildiği, halbuki ücretin çok iyi bir güdüleme aracı olduğu vurgulanmaktadır (Yılmaz ve Alparaslan, 2016, s.2; Yüksel, 2000, s.220-22). Bu durum, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde tanımladığı motivasyon katmanlarının ücret yapılarıyla örtüştüğünü göstermektedir. Ücretin adil ve performansa dayalı olması, çalışanın yalnızca işe devam motivasyonunu değil, kurumsal hedeflerle özdeşleşme düzeyini de etkilemektedir (Eren, 2020, s.117). Kurum kültürü içinde anlam bulan ve çalışan tarafından değerli olarak algılanan ücret sistemleri, yalnızca bireysel verimliliği değil, aynı zamanda uzun vadeli kurumsal sürdürülebilirliği de desteklemektedir. Bu bağlamda, çağdaş insan kaynakları yönetimi anlayışı, ücretlendirme politikalarını stratejik bir araç olarak görmekte; bu politikaların bireysel ihtiyaçları tanıyan, gelişim odaklı ve kapsayıcı biçimde yeniden tasarlanması gerektiğini savunmaktadır.

Öte yandan sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin de öne çıktığı günümüzde, insan odaklı yaklaşımlar ülkelerin rekabet gücünü artırmakta; çalışan memnuniyetini ve verimliliği desteklemektedir. Nitelikli iş gücünün

elde tutulması, yalnızca ücret düzeyiyle değil, bu ücretin bireyin çok katmanlı ihtiyaçlarına ne derece yanıt verdiğiyle de ilişkilidir. Motive olmuş çalışanların performans düzeyi, kurumsal bağlılığı ve yenilikçilik potansiyeli anlamlı biçimde artmakta (Doğan ve Aykan, 2025, s.230-232); bu nedenle insan kaynakları yönetimi ve örgütsel davranış literatüründe motivasyonun kaynaklarına odaklanan çok sayıda kuramsal model geliştirilmektedir.

Ücretlendirme sistemlerinin etkinliği yalnızca ekonomik değişkenlere değil, aynı zamanda bu sistemlerin hangi kuramsal zemine oturtulduğuna da bağlıdır. Günümüz Türkiye'sinde yüksek enflasyon, artan yaşam maliyetleri ve gelir dağılımındaki eşitsizlikler, ücretlendirme sistemlerinin adaletli, şeffaf ve motive edici olma gerekliliğini daha da belirgin hâle getirmiştir. Ancak mevcut Türk bordro ve ücretlendirme sisteminin, bu temel beklentileri ne ölçüde karşıladığı ciddi bir tartışma konusudur. Nitekim 'Türkiye' de uygulanan çeşitli vergi ve SGK istisnaları, örneğin yemek yardımı, çocuk zammı, aile yardımı, çoğu zaman kuramsal bir bütünlüğe dayanmadan, yasal düzenlemeler çerçevesinde şekillenmektedir. Buna karşın bazı uygulamaların, örneğin alışveriş kartının SGK priminden istisna edilmesi, benzer nitelikteki başka uygulamalarla (örneğin kira yardımı veya enerji desteği) çelişen sonuçlar doğurması, bu sistemin keyfîlik algısını artırmakta ve işverenin ücret politikası üzerinde yönlendirici bir rol oynamaktadır. Bu konuda yapılacak düzenlemelerin, bireysel bir refahı değil, aynı zamanda ailenin sürdürülebilirliğini etkileyen bir yapı olduğu da unutulmamalıdır.

Dolayısıyla, vergi ve prim istisnalarının belirli kalemlerde yoğunlaşması, işverenleri bu alanlara yönlendirmekte ve bordro yapısını dolaylı biçimde şekillendirmektedir. Bu çalışmada önerilen yaklaşım, Abraham Maslow'un (1943) İhtiyaçlar Hiyerarşisi kuramı temelinde bu yapının yeniden değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Maslow'un teorisi, bireylerin ihtiyaçlarını beşli bir hiyerarşi içinde ele alır: fizyolojik ihtiyaçlar, güvenlik, ait olma, saygınlık ve kendini gerçekleştirme. Alt düzeydeki ihtiyaçlar karşılanmadan, üst düzeydeki motivasyonel kaynakların devreye giremeyeceği kabul edilmektedir (Trivedi ve Mehta, 2019, s.39).

Bu bağlamda çalışma, mevcut bordro ve ücretlendirme sisteminin özellikle fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılama noktasında yetersiz kaldığı

varsayımına dayanmakta; buna karşılık istisna ve teşviklerin sıklıkla başka hedeflerle uyumlu biçimde yapılandırıldığını ileri sürmektedir. Bu durum, çalışanların temel ihtiyaçlarını karşılamadaki zorluklarını artırmakta ve motivasyonel üst katmanlara erişimi engellemektedir. Sonuç olarak hem bireysel tatmin hem de kurumsal performans üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır.

Bu bağlamda, bu makalenin amacı Türk bordro sistemini Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramı perspektifinden eleştirel biçimde analiz etmek ve bu analizden yola çıkarak, çalışanların ihtiyaçlarını daha bütünsel şekilde karşılamayı hedefleyen bir "Maslow Temelli İstisna ve Muafiyet Modeli" önermektir. Bu model, ücretlendirme politikalarının yalnızca mali bir zorunluluk değil; stratejik bir insan kaynağı yönetim aracı olarak tasarlanabileceğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bu doğrultuda, ilk olarak kuramsal çerçevede mevcut Türk bordro sisteminin yapısını ve istisna/muafiyet mekanizmalarını inceleyecek; ardından Maslow teorisi ile ilişkilendirilmiş bütüncül bir model önerisi geliştirecek; son olarak ise bu öneri, uygulama potansiyeli, avantajları ve sınırlılıkları açısından değerlendirilerek politika yapıcılara ve işverenlere yönelik somut önerilerle tamamlanacaktır. Çalışmanın amacı, 'Türkiye' de insan odaklı ve kuramsal temelli bir ücretlendirme sistemine katkı sağlamaktır.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Bir ücretlendirme sisteminin etkinliğini ve çalışanlar üzerindeki etkilerini değerlendirebilmek, yalnızca mevcut uygulamaların teknik boyutlarını kavramakla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda bu yapının kuramsal bir temele oturtulmasını da gerektirir.

Bu çalışmada bordro sistemini analiz etmek için Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramının seçilmesinin temel nedeni, ücret ve yan hakların doğrudan insan ihtiyaçlarıyla bağlantılı olmasıdır. Maslow (1943; 1954), fizyolojik ve güvenlik gibi temel ihtiyaçların karşılanamaması durumunda üst düzey motivasyon unsurlarının devreye giremeyeceğini vurgulamıştır. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramı ilk olarak A Theory of Human Motivation adlı makalesinde ortaya konulmuştur. Bu çalışmada Maslow

(1943), insan motivasyonunu fizyolojik, güvenlik, aidiyet, saygınlık ve kendini gerçekleştirme olmak üzere beş basamakta açıklamış; alt basamaktaki ihtiyaçlar karşılanmadıkça üst basamakların motive edici olamayacağını vurgulamıştır. Daha sonra *Motivation and Personality* adlı eserinde, bu hiyerarşiyi yalnızca motivasyonel bir kuram olmaktan çıkararak kişilik gelişimi ve bireyin potansiyelini gerçekleştirme süreciyle ilişkilendirmiştir (Maslow, 1954, s.91–92). Özellikle “kendini gerçekleştirme” kavramı, bireyin yeteneklerini ortaya koyması, yaratıcılığını geliştirmesi ve hayatına anlam kazandırması bağlamında ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Bu yönüyle Maslow’un ikinci eseri, ihtiyaçlar hiyerarşisinin yalnızca iş motivasyonu değil, aynı zamanda bireyin bütüncül gelişimi açısından da değerlendirilmesine imkân tanımaktadır.

Bordro sistemi de çalışanların öncelikle barınma, beslenme ve sağlık gibi temel ihtiyaçlarını güvence altına alan bir mekanizma olarak işlemesi gereken bir yapıdır. Bu yönüyle Maslow’un modeli, yalnızca iş motivasyonu teorilerinden biri değil, aynı zamanda ücretlendirme sistemini insan merkezli bir bakış açısıyla değerlendirmeye imkân veren kapsamlı bir teorik çerçeve sunmaktadır. Şüphesiz, Maslow’un modelinin ücretlendirme ve bordro sisteminin toplumsal ve ailevi etkilerini de içine alabilecek bütüncül bir açıklama zemini sağlamakta tek başına yetersiz kalabilecek olması sebebiyle, modele yöneltile eleştiriler de dikkate alınarak sistem önerisi sunulmaktadır. Söz konusu sistem önerisi de Türkiye refah sisteminin temeline oturduğu “aile” temelli ve aile dostu uygulamalar bütünüyle paylaşılmaktadır. Aile dostu uygulamalar, iş ve aile yaşamının uyumlaştırılmasını hedefleyen, çalışanların hem aile yükümlülüklerini hem de iş yaşamındaki sorumluluklarını dengeli biçimde yerine getirmelerini kolaylaştıran politikalar olarak tanımlanmaktadır (Lewis, 1997, s.12; Özbilgin, 2009, s.33). Bu yaklaşım, çocuk bakım desteği, esnek çalışma saatleri, ebeveyn izni, aile yardımları ve vergisel avantajlar gibi çeşitli uygulamaları kapsamaktadır. Uluslararası literatürde “family-friendly policies” kavramı, yalnızca bireyin iş yaşamında verimliliğini değil, aynı zamanda aile bütünlüğünü ve sosyal refahını da gözetken bir politika aracı olarak değerlendirilmektedir (Gornick ve Meyers, 2003, s.45).

Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisi açısından bakıldığında, aile dostu uygulamalar alt basamaklarda güvenlik ve fizyolojik ihtiyaçların karşılanmasına

katkı sağlarken, üst basamaklarda aidiyet, saygınlık ve kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarının desteklenmesine de aracılık etmektedir. Örneğin, çocuk bakım desteği ve aile yardımları fizyolojik ve güvenlik düzeyindeki ihtiyaçların güvence altına alınmasını sağlarken; esnek çalışma uygulamaları ve aile içi dengeyi gözeten politikalar çalışanın aidiyet ve sosyal ilişkiler düzeyindeki ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Ayrıca adil ve şeffaf aile odaklı ücretlendirme politikaları, çalışanın saygınlık ve kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarını destekleyen bir zemin oluşturmaktadır. Bu nedenle, “Maslow Temelli Aile Dostu Ücretlendirme Modeli”, yalnızca ücretlerin ekonomik boyutunu değil, aynı zamanda iş ve aile yaşamının bütüncül uyumunu güvence altına almayı amaçlamaktadır.

Bu bölümde kuramsal çerçeveyi tanımlarken, ilk olarak Türkiye’de uygulanmakta olan bordro sisteminin yasal dayanakları, temel bileşenleri ve uygulama pratikleri ele alınacaktır. Ardından, istisna ve muafiyet uygulamalarına da dayanak oluşturabilecek güçlü kuramsal çerçevelerden biri olan Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramı detaylandırılacak; son olarak ise Türk bordro sisteminin bu kuramsal perspektif doğrultusunda, hangi olgunluk seviyesinde olduğu tartışılacaktır.

Türk Bordro Sistemi

Türkiye’deki bordro sistemi, birden fazla yasal düzenlemeyle şekillenen, detaylı ve zaman zaman karmaşık olarak nitelendirilebilecek bir yapıya sahiptir. Bu yapının temel amacı, çalışanın elde ettiği gelirin (*brüt ücret*) üzerinden, gelir sınıflandırmasına (*ücret, prim, ikramiye, ek ödemeler vb.*) göre, yasal kesintilerin yapılarak çalışana ödenecek net tutarın hesaplanması ve bu kesintilerin ilgili devlet kurumlarına (Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK), Çalışma ve İş Kurumu (İŞKUR), Hazine ve Maliye Bakanlığı (GİB)) aktarılmasıdır. Bu yasal kesintilerin, üzerinden yapıldığı kalem “matrah”, yapılan kesintiler ise “yasal kesinti” olarak isimlendirilmektedir. Türkiye’de ücretler üzerinden yapılan dört temel yasal kesinti bulunmaktadır, bunlar; sigorta primi, işsizlik sigortası primi, gelir ve damga vergisidir.

Türk bordro sisteminin temelini oluşturan başlıca yasal düzenlemeler şunlardır:

- 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu: Çalışanların sosyal güvenlik haklarını (emeklilik, malullük, ölüm sigortası) ve genel sağlık sigortası kapsamını belirler. Bordrodaki SGK prim kesintilerinin oranlarını ve tavan/tabandan matrahlarını tanımlar.
- 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu: Çalışanların, olası işsizlik durumlarında aktif ve pasif istihdam politikaları uygulamalarını sübvansedecek sigorta sistemidir.
- 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu: Çalışanların ücret gelirlerinden alınacak gelir vergisinin oranlarını (vergi dilimleri) ve vergi matrahının nasıl hesaplanacağını düzenler. Çeşitli indirim ve istisnaları içerir.
- 488 Sayılı Damga Vergisi Kanunu: Ücret bordroları gibi belirli belgelerden alınacak damga vergisini düzenler.

Bu yasal kesintilerin haricinde, Türk bordro sisteminde, özel kesintiler de bulunmaktadır. Örneğin sendika aidatı, bireysel emeklilik, avans, borç kesintisi gibi. Ancak bu özel kesintiler, yasal bir zorunluluk kapsamında olmaktan öte, çalışanın faydalandığı bir hakkın, ifası için gerçekleşmektedir. Sendika üyeliği hâlinde, ücret üzerinden yapılan aidat kesintisi, toplu sözleşmeden faydalanması sağlanmaktadır. Genel olarak, Türkiye' deki bordro akışının matematiksel yapısına şu şekilde “Tüm Brüt Ücret Gelirleri – Yasal Kesintiler – Özel Kesintiler = Net Ücret” ulaşmaktayız.

Türk bordro sisteminde, brüt yani üzerinden kesintiler yapılmamış gelirden, yasal ve özel kesintiler çıkarıldığında, çalışana ödenecek net ücret hesaplanabilmektedir. İşte bu noktada, brüt ücretin tespitinde, yukarıda belirttiğimiz dört yasal kesintiye esas dayanaklar incelenerek tespit yapılmaktadır. Örneğin, ev hizmetlisi bir çalışana ödenecek ücretin, net ücret ve dolayısıyla kamu kurumlarına ödenecek yasal kesintinin tespitinin yapılabilmesi için, aşağıdaki dört sorunun yanıtlanmış olması gerekir:

1. 5510 sayılı Kanun uyarınca istisna gösterilmiş midir?
2. İşsizlik sigortası primi kesintisi yapılacak mıdır? 4447 sayılı kanuna tabi midir?

3. Gelir vergisi var mıdır? 193 sayılı Kanunda istisna tanımlanmış mıdır?
4. Damga vergisi var mıdır?

Her bir ödeme kalemi için bu dört soruyu ayrı ayrı sorularak işlem yapılır. Örneğimizdeki ev hizmetlisi için sırasıyla, “*Evet, evet, istisna ve istisnadır.*” O zaman, ev hizmetlisi için yapılacak ücret ödemesinde, sadece sigorta ve işsizlik primi kesintisi yapılmaktadır. Bu kapsamda Türk bordro sistemini örneklendirerek göstermek yerinde olacaktır. Tablo-1’de bir kişiye ilişkin bordro örneği, yasal kesintiler ve net ücret çalışması paylaşılmaktadır:

Tablo 1. Tüm Sigorta Kollarına Tabi Bir Kişi İçin Bordro Örneği

Kişi: Tüm Sigorta Kollarına Tabi	Ücret
Temel Brüt Ücret	₺30.000,00
Brüt Fazla Çalışma Ücreti	₺6.000,00
Toplam Brüt Ücret	₺36.000,00
SGK Matrahı	₺36.000,00
Sigorta Primi	₺5.040,00
İşsizlik Sigortası Primi	₺360,00
Gelir Vergisi Matrahı	₺30.600,00
Gelir Vergisi	₺4.590,00
Damga Vergisi Matrahı	₺36.000,00
Damga Vergisi	₺273,24
Asgari Ücret-Gelir Vergisi İstisnası	₺3.315,70
Asgari Ücret-Damga Vergisi İstisnası	₺197,38
Net Ücret	₺29.249,84

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sadece ücretler için değil, yardım ve ek ödemeler için de aynı sistematik izlenmektedir. Örneğin, çalışana yapılacak elektrik yardımı için, bu dört soruyu sorduğumuzda, tüm sorulara evet yanıtı vermekteyiz. Dolayısıyla, ev hizmetlisi için yapılan bir ücret ödemesi vergilendirilmezken, istisnalar haricindeki çalışanların tümü için yapılan elektrik yardımı, tüm yasal kesintilere tabi olarak işleme alınmaktadır. Bu uygulama mantığı, çalışanın ihtiyaç düzeylerine göre daha sistematik hale getirilebilir ve kuramsal bir alt

yapıya kavuşturulabilir. Bu kesintileri ve nakdi yardım alması halinde oluşan bordro örneği ise Tablo-2’de paylaşılmıştır:

Tablo 2. Tüm Sigorta Kollarına Tabi Bir Kişinin İşvereni Tarafından Elektrik Yardımı Ödeneği Alması Durumunda Bordro Örneği

Kişi: Tüm Sigorta Kollarına Tabi	Ücret
Temel Brüt Ücret	₺30.000,00
Brüt Fazla Çalışma Ücreti	₺6.000,00
Elektrik Yardımı Ödeneği	₺3.000,00
Toplam Brüt Ücret	₺39.000,00
SGK Matrahı	₺39.000,00
Sigorta Primi	₺5.460,00
İşsizlik Sigortası Primi	₺390,00
Gelir Vergisi Matrahı	₺33.150,00
Gelir Vergisi	₺4.972,50
Damga Vergisi Matrahı	₺39.000,00
Damga Vergisi	₺296,01
Asgari Ücret-Gelir Vergisi İstisnası	₺3.315,70
Asgari Ücret-Damga Vergisi İstisnası	₺197,38
Net Ücret	₺31.394,57

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Görüleceği üzere, çalışanın, kendisine yapılan bir elektrik yardımı için, ücret gibi, herhangi bir istisnaya tabi olmamaktadır.

Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramı ve Piramidi

Abraham Maslow’un (1943) geliştirdiği ihtiyaçlar hiyerarşisi, insan davranışlarının temelindeki güduları anlamak için evrensel bir çerçeve sunmaktadır. Kuram, ihtiyaçların belirli bir sıra izlediğini ve alt basamaktaki ihtiyaçlar belirli bir düzeyde karşılanmadan üst basamakların motive edici olamayacağını savunmaktadır. Önereğimiz bordro modelinin, kurumsal alt yapısını oluşturan bu kuramı açıklamak ve yöneltlen eleştirilerden de modelin beslenmesini sağlamak yerinde olacaktır.

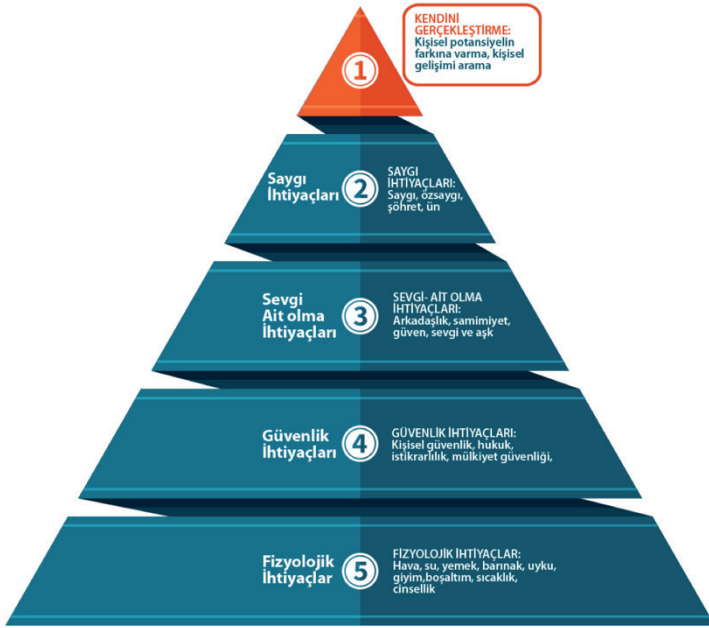
Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramı ilk kez A Theory of Human Motivation başlıklı makalesinde ortaya konulmuştur. Maslow (1943), insan davranışlarını yönlendiren güdülerin hiyerarşik bir düzen içinde gerçekleştiğini ileri sürmüştür; fizyolojik ve güvenlik gibi temel ihtiyaçlar karşılanmadan, ait olma, saygınlık ve kendini gerçekleştirme gibi üst düzey motivasyonların devreye girmeyeceğini savunmuştur (s. 372-373). Daha sonra Motivation and Personality adlı eserinde bu model daha ayrıntılı biçimde ele alınmış, ihtiyaçların yalnızca bireysel motivasyon değil aynı zamanda kişilik gelişimi açısından da belirleyici olduğu belirtilmiştir. Bu eserde özellikle "kendini gerçekleştirme" kavramı, bireyin potansiyelini tam olarak açığa çıkarma ve yeteneklerini geliştirme süreci olarak detaylandırılmıştır (Maslow, 1954, s. 91-92).

Bununla birlikte Maslow'un kuramı, literatürde çeşitli eleştirilere de maruz kalmıştır. İlk olarak, modelin ampirik dayanaklarının zayıf olduğu ve sistematik deneysel kanıtlara yeterince dayanmadığı ileri sürülmüştür (Drakopoulos and Grmani, 2017; Luthans, 2010; Flower, 2014; Wahba and Bridwell, 1976). İkinci olarak, kuramın Batı toplumlarının bireyci kültür yapısına uygun geliştirilmiş olması, farklı kültürel bağlamlarda ihtiyaçların sıralanışının aynı biçimde gözlemlenmediği eleştirisini gündeme getirmiştir (Şengöz, 2022; Hofstede, 1984; Cianci ve Gambrel, 2003). Son olarak, "kendini gerçekleştirme" kavramının tanımsal olarak belirsiz, subjektif ve ölçülmesi güç bir nitelik taşıdığı ifade edilmektedir (Osemeke ve Adegboyega, 2017, s.165-166).

Dolayısıyla, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi hem güçlü bir teorik çerçeve sunmakta hem de sınırları tartışmaya açık bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada önerilen model, söz konusu eleştirileri göz ardı etmemekte; ihtiyaçları iç içe geçmiş, esnek ve dinamik bir yapı olarak ele almakta ve özellikle aile dostu bordro politikalarının bireyin hem temel gereksinimlerini hem de gelişimsel beklentilerini karşılayabilecek şekilde kurgulanabileceğini savunmaktadır.

Bu basamaklar ve ücretlendirme ile ilişkileri Şekil-1 ve devamında açıklanmaktadır. Dolayısıyla, ücret ve yan hakların yalnızca temel gereksinimlerin karşılanmasıyla sınırlı olmadığı; aynı zamanda çalışanın

kişisel gelişimini, üretkenliğini ve kurumsal aidiyetini destekleyen çok katmanlı bir işlev üstlenebileceği sonucuna ulaşılmaktadır.

Şekil 1. Maslow'un İhtiyaçlar Piramidi

Kaynak: Makale üzerindeki görselleştirme aynen kullanılmıştır: Aydın, A. M. (2022). Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi açısından günümüz öğrenci ihtiyaçlarının incelenmesi. Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama, 5(3), 234-251. doi: 10.52848/ijls.1083692

1. Fizyolojik İhtiyaçlar: Hayatta kalmak için en temel gereksinimlerdir: Bunlar, açlık, susuzluk, barınma, uyku, giyim olarak sıralanmaktadır. Ücret, bu ihtiyaçların karşılanmasındaki birincil araçtır. Yeterli bir ücret olmadan bu ihtiyaçların karşılanması mümkün değildir. Bu ihtiyaçlar, sadece yeme-içme değil, aynı zamanda sağlıklı bir yaşam ortamı, ısınma ve günümüz dünyasında teknolojiye erişim gibi unsurları da kapsar (Aydın, 2022, s.240). Düşük ücret, doğrudan bu temel ihtiyaçların karşılanmasını engeller (Wibisono vd., 2024).
2. Güvenlik İhtiyaçları: Bireyin kendisini fiziksel, duygusal ve ekonomik olarak güvende hissetme arzusudur. İş güvencesi, sağlık sigortası,

emeklilik planları, öngörülebilir ve düzenli bir gelir bu basamakta yer alır. Ücretin düzenliliği ve yeterliliği, SGK primleri, kıdem tazminatı gibi bordro kalemleri doğrudan bu ihtiyaca hitap eder. Kriz anlarında (afet, pandemi) bu ihtiyaçların önemi artmaktadır. “Afet sonrası bireylerin ihtiyaç piramidinde üst basamaklardan alt katmanlara geri döndüğü ve güvenlik ile fizyolojik ihtiyaçlara yöneldiği tespit edilmiştir” (Kurtulgan ve Şekkeli, 2024, s.129). “Pandemi sürecinde katılımcılar Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisinde birinci basamakta yer alan fizyolojik ihtiyaçları karşılayarak motivasyonlarını sağlayabilmişlerdir. Aynı zamanda üçüncü basamakta yer alan sevgi ve ait olma ihtiyacına verilen önemde de artış görülmektedir” (Özkanan, 2022, s.65).

3. Sosyal İhtiyaçlar (Ait Olma ve Sevgi): Bireyin sosyal gruplara ait olma, arkadaşlık kurma, sevmeye ve sevilme ihtiyacıdır. İş ortamındaki sosyal ilişkiler, takım çalışması bu ihtiyacı karşılar. Ücretin doğrudan bu ihtiyacı karşılama potansiyeli sınırlı olsa da (Yılmaz ve Alparslan, 2016, s.2), ücret adaleti algısı, çalışanlar arasındaki sosyal uyumu ve güveni olumlu veya olumsuz etkileyebilir. Pandemi sürecinde bu ihtiyacın öneminin arttığı görülmüştür (Özkanan, 2022, s.52).
4. Saygınlık İhtiyaçları: Bireyin hem kendisine duyduğu saygı (özsaygı, başarı, yetkinlik) hem de başkalarından gördüğü saygıdır (statü, tanınma, prestij). Ücret seviyesi, terfilerle gelen maaş artışları, performans dayalı primler, unvan gibi unsurlar bu ihtiyacı karşılamada önemli rol oynar. Ücret, genellikle statünün ve başarının somut bir göstergesi olarak algılanır.
5. Kendini Gerçekleştirme: Hiyerarşinin zirvesidir. Bireyin kendi potansiyelini tam olarak kullanma, yeteneklerini geliştirme, yaratıcı olma ve anlamlı hedeflere ulaşma arzusudur (Çoban, 2021, s.112). Ücret, bu basamağa ulaşmak için gerekli kaynakları (eğitim, zaman) sağlayabilir veya engelleyebilir. Yaratıcılığın desteklendiği ortamlar iş tatminini artırır ve ücret sistemi bu ortamı dolaylı olarak etkileyebilir. Yaratıcılık faktörünün iş tatmini üzerindeki etkisi, özellikle orijinal fikirlerini uygulayabildikleri bir ortamın sağlanması durumunda artmaktadır” (İmamoğlu, Keskin, Arat, 2004, s. 172).

Maslow'un teorisine yönelik genel kabullere göre, bu basamaklar birbirinden ayrı katı birer ayrımı ifade etmemektedir. Maslow'un modeli, katı bir piramit olarak değil, iç içe geçmiş ve dinamik bir yapı olarak da düşünülmelidir (Şengöz, 2022, s.172). "Motivasyon araçları arasında yüksek düzeyde anlamlı korelasyonların bulunması, Maslow'un ihtiyaçlar arası geçişkenlik teorisini destekler niteliktedir" (Kolaylı ve Lorcü, 2017, s.349). Ayrıca, farklı gelir düzeylerindeki çalışanlar için farklı ihtiyaçların öncelikli olduğu (Drakopoulos ve Grimani, 2017) ve ücretin mutluluk üzerindeki etkisinin de buna göre değiştiği (Drakopoulos ve Grimani, 2013) unutulmamalıdır. Ücret uygulamaları hem içsel hem de dışsal tatminle ilişkilidir (Düzgün ve Marşap, 2018, s.798) ve farklı motivasyon kuramları (Herzberg, McClelland) ile bütünleşik düşünülmelidir (Osemeke ve Adegboyega, 2017).

TÜRK BORDRO SİSTEMİNİN VE BU SİSTEMDEKİ İSTİSNA VE MUAFİYETLERİN MASLOW'UN İHTİYAÇLAR HİYERARŞİSİ KURAMINDAKİ İHTİYAÇLAR BAKIMINDAN DURUM DEĞERLENDİRMESİ

Öncelikle Türkiye' de, ulusal bir asgari ücret sistemi olup, Kanun gereği en geç iki yılda bir düzenlenmekte ve milyonlarca çalışanı yakından ilgilendirmektedir. Asgari ücretin insan onuruna yaraşır bir yaşam düzeyini güvence altına alması gerektiği hem ulusal hem de uluslararası düzenlemelerde temel bir ilke olarak yer almaktadır (Gül Yücel, 2019, s. 339). Türkiye' de de bu sistem uygulanmakta olup, asgari bir standart belirlenmektedir.

Türk bordro sisteminin mevcut yapısı Maslow'un hiyerarşisi ile karşılaştırıldığında, özellikle alt basamaklardaki ihtiyaçları karşılama konusunda dahi ciddi sorunlar barındırmaktadır:

1. Fizyolojik İhtiyaçlar Açısından Değerlendirme: Türkiye' deki asgari ücret ve ortalama ücret seviyeleri, özellikle büyük şehirlerdeki yüksek enflasyon ve yaşam maliyetleri (kira, gıda, faturalar) karşısında, birçok çalışan için fizyolojik ihtiyaçları tam olarak karşılamaktan uzaktır. Türkiye' deki asgari ücret ve ortalama ücret seviyeleri, özellikle büyük şehirlerdeki yüksek enflasyon ve yaşam maliyetleri (kira, gıda, faturalar) bu kapsamda dikkate alınacak temel veriler olarak dikkate değerdir. Nitekim TÜİK'in Hanehalkı Bütçe Araştırması sonuçları,

çalışan hanelerde gıda ve barınma harcamalarının toplam harcamalar içindeki payının %40'ı aştığını göstermektedir (TÜİK, 2023). Benzer şekilde Türk-İş'in 2024 yılı Ağustos ayı raporuna göre dört kişilik bir ailenin açlık sınırı 18.875 TL, yoksulluk sınırı ise 61.832 TL iken, net asgari ücret 17.002 TL'de kalmıştır (Türk-İş, 2024). Bu tablo, en temel fizyolojik ihtiyaçların dahi mevcut ücret düzeyleriyle güvence altına alınamadığını ortaya koymaktadır. Aile temelli yaşam giderlerinin (kira, çocuk bakımı, sağlık, eğitim) istisna sistemiyle uyumlu hâle getirilmesi, yalnızca ekonomik değil, sosyal politika düzeyinde de önem taşımaktadır. Yemek ve yol yardımı gibi istisnalar, bu açığı kapatmaya çalışsa da limitleri genellikle yetersiz kalmakta ve temel yaşam güvencesi sağlamaktan çok, bir "ek destek" niteliğinde kalmaktadır. Bordro üzerindeki yüksek vergi ve prim yükü, çalışanın eline geçen net ücreti daha da düşürerek bu temel basamakta bir güvencesizlik yaratmaktadır.

2. Güvenlik İhtiyaçları Açısından Değerlendirme: SGK prim kesintileri teorik olarak sağlık ve emeklilik güvencesi sunsa da sağlık sistemindeki yoğunluk, emeklilik yaşının yüksekliği ve emekli maaşlarının düşüklüğü algısı, bu güvenceyi zayıflatmaktadır (Karagöz, 2025, s.255; Sarıca, 2019, s.491; Boduroğlu vd., 2025, s.1450). İş güvencesinin göreceli olarak zayıf olması ve sık yaşanan ekonomik krizler, geleceğe yönelik kaygıları artırmaktadır. Bordro sisteminin karmaşıklığı ve sık değişen mevzuat, ekonomik öngörülebilirliği azaltarak güvenlik ihtiyacını zedelemektedir. Vergi dilimlerinin hızla üst basamaklara çıkması, ücret artışlarının nete yansımaları sınırlayarak gelir güvenliğini olumsuz etkilemektedir. Yine, SGK (2023) verilerine göre ortalama emekli aylığı 10.481 TL iken, 2024 yılı net asgari ücret 17.002 TL düzeyindedir. Bu durum, uzun yıllar prim ödeyen bir çalışanın emeklilik döneminde dahi temel gelir güvenliğini sağlamasının güçleştiğini ortaya koymaktadır.
3. Sosyal İhtiyaçlar (Ait Olma ve Sevgi) Açısından Değerlendirme: Çalışanların sosyal ihtiyaçları, yalnızca işyerindeki ilişkilerle sınırlı olmayıp, aile, yakın çevre ve toplumsal yaşam ile de sıkı ilişki içerisinde. Bununla birlikte, bireyler, sosyal kıyaslama bağlamında

kendilerini toplumun diğer bireyleri ya da komşu gibi alt gruplarla kıyaslayabilmektedir (Köksal ve Şahin, 2015, s.48). Bu durum da gelir farklılıklarının etkilerini de daha geniş kapsamda ele alınmasını gerektirmektedir. Ancak daha temelde ise, yeterli ve adil ücret seviyesi yer almaktadır. Çünkü yeterli ve adil ücret düzeyi, çalışanın yalnızca tüketim kapasitesini değil, aynı zamanda toplumsal yaşama katılımını ve aidiyet/kabul görme duygusunu da belirgin biçimde etkilemektedir. Avrupa Birliği'nin EU-SILC göstergeleri, sosyal katılımın tipik bir bileşeni sayılan “evden uzakta bir haftalık tatil”in karşılanabilirliğinin gelirle yakından ilişkili olduğunu ve birçok ülkede düşük gelir gruplarında ciddi kısıtlar bulunduğunu göstermektedir (Eurostat, 2025). Türkiye özelinde de TÜİK'in Yoksulluk ve Yaşam Koşulları istatistikleri, hanelerin çok büyük bir bölümünün söz konusu sosyal katılım kalemini ekonomik nedenlerle karşılayamadığını ortaya koymaktadır (TÜİK, 2024). Bu bulgular, ücret düzeylerinin sosyal hayata erişim üzerinde belirleyici olduğunu ve yetersiz ücretin sosyal dışlanma riskini artırdığını göstermektedir. Gelirin sosyal katılım ile ilişkisi, yalnızca harcama gücü mekanizmasıyla sınırlı değildir; gelir ve eşitsizlik dinamikleri, sivil/toplumsal katılım ve güven gibi sosyal sermaye unsurları üzerinden dikkate almaktadır. Yirmi dört Avrupa ülkesini kapsayan bir EU-SILC çalışması, bireysel gelir artışının sivil ve sosyal katılım olasılığını yükselttiğini; ayrıca gelir eşitsizliğinin, gelir ile katılım arasındaki ilişkiyi güçlendirerek düşük gelirli grupların katılım dezavantajını derinleştirdiğini göstermektedir (Lancee ve Van de Werfhorst, 2012, s.1175–1176). Benzer biçimde, gelir dağılımındaki eşitsizliğin topluluk yaşamını ve karşılıklı güveni zayıflatmış; “sosyal sermayede yatırımı” azaltmış yönünde ampirik kanıtlar bulunmaktadır (Kawachi, vd., 1997, s.1491–1492). Bu bulgular, ücretlerin “adil ve yeterli” düzeyde olması hâlinde çalışanın sosyal çevrelerine kabul ve aidiyet duygusunun güçleneceğine işaret etmektedir. Ücret düzeyi aynı zamanda aile ve yakın ilişkiler üzerinde de etkili olup, hanehalkının ekonomik baskı algısı yükseldiğinde ilişkilerde çatışma ve stresin arttığı, ebeveynlik ve aile içi etkileşimlerin olumsuz yönde gelişeceğini söyleyebiliriz (Conger ve Elder, 1994). Başka bir ifadeyle,

gelir yetersizliğinin yalnızca maddi değil, psikososyal kanallar üzerinden de aidiyeti ve sosyal bağları aşındırdığını; tersine, yeterli/öngörülebilir ücretin aile içi istikrar ve sosyal uyumu desteklediğini göstermektedir. Türkiye' de gelir düzeyinin düşüklüğü ve gelir dağılımındaki adaletsizlik, çalışanların sosyal ihtiyaçlarını karşılamada belirgin engeller yaratmaktadır. TÜİK'in Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması'na göre hanelerin %59,7'si 2022 yılında ekonomik nedenlerle tatile çıkamamış, %32,6'sı ise beklenmedik harcamaları karşılayacak birikime sahip olmadığını beyan etmiştir (TÜİK, 2023). Bu veriler, ücret düzeylerinin yalnızca temel ihtiyaçlar açısından değil, sosyal katılımı sağlayacak olanaklar açısından da yetersiz kaldığını göstermektedir. Bu kapsam doğrudan istisna ve muafiyetler ile ilişkisiz görülse de ücret adaleti duygusu, Türkiye' de ücret şeffaflığına dair bir açık prosedür zorunluluğu olmaması, eşitliğin sadece eşitler arası eşitlik temelinde kalması olumsuz etki yaratabilecektir. Ayrıca, Türkiye' de çocuk ve aile zammı uygulaması, bu kategoride sınırlı olarak sınıflandırılabilir. Dolayısıyla, ücretlendirme politikalarının yalnızca bireyin ekonomik refahını değil, aynı zamanda aile bütünlüğünü ve sosyal bağlarını da destekleyecek biçimde tasarlanması gerekmektedir.

4. Saygınlık İhtiyaçları Açısından Değerlendirme: Saygınlık ihtiyacı, Maslow'un hiyerarşisinin üst basamaklarında yer almakta ve değer görme olarak da belirtilebilmektedir. Ücretin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda psikososyal bir unsur olduğu; adil ücret ve şeffaf performans kriterlerinin, çalışanın örgütsel bağlılığını ve özsaygısını artırdığı vurgulanmaktadır (Greenberg, 1990, s. 400). Bu kapsam doğrudan istisna ve muafiyetler ile ilişkisiz görülse de terfi, unvan, performansa dayalı ücretler bu kapsamda değerlendirilebilecektir. Türkiye' de terfi veya yükselme gibi konulara dair bir açık prosedür zorunluluğu olmaması, eşitliğin sadece eşitler arası eşitlik temelinde kalması olumsuz etki yaratabilecektir.
5. Sosyal, Saygınlık ve Kendini Gerçekleştirme Açısından Değerlendirme: Temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanan bir çalışanın, sosyal ilişkilere, statüye veya kendini geliştirmeye odaklanması beklenemez

(Kenrick vd., 2010, s.6). Ücret adaletsizliği algısı, iş yerindeki sosyal dokuyu zedeleyebilir. Ücret artışlarının vergi dilimleri nedeniyle erimesi, saygınlık ihtiyacını (başarının takdiri) karşılamada yetersiz kalabilir. Mevcut sistem, genellikle temel hayatta kalma mücadelesine odaklanmaya zorladığı için, çalışanların potansiyellerini gerçekleştirmeleri için gerekli olan zihinsel ve finansal alanı yaratmada yetersiz kalmaktadır. İstisnaların tasarımı da genellikle bu üst düzey ihtiyaçları (eğitim, gelişim vb.) doğrudan ve etkin bir şekilde desteklememektedir.

Sonuç olarak, Türk bordro sistemi, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinin alt basamaklarında yer alan fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılamada, yukarıdaki verilerde de görüleceği üzere, önemli zorluklar içermektedir; bu durum, özellikle sağlık sektörü gibi alanlarda yapılan sektör düzeyindeki araştırmalarda iş motivasyonu ve iş performansının olumsuz etkilenmesine yol açtığına dair bulgularla da desteklenmektedir (Çankır, vd., 2024; Naghizade, 2022). Dolayısıyla, temel ihtiyaçların karşılanmaması yalnızca çalışan refahını değil; verimlilik, bağlılık ve genel motivasyon düzeylerini de olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Türk bordro sisteminde yer alan istisna ve muafiyet uygulamaları genel olarak Tablo-3'te sunulmaktadır. Bu analiz, Maslow temelli yeni bir istisna ve muafiyet mimarisine duyulan ihtiyacı açık biçimde ortaya koymaktadır.

Tablo 3. Genel Olarak Türk Bordro Sistemindeki İstisna ve Muafiyetler

Gelir Vergisinden Müstesna

- Ölüm, engellilik ve hastalık sebebiyle verilen tazminat ve yardımlar,
- İşsizlik ödeneği,
- İşe başlatmama tazminatı,
- Muhtaç olanlara belli bir süre için veya hayat kaydıyla yapılan yardımlar,
- Emekli aylıkları,
- Emekli, dul, yetim ve evlilik ikramiyeleri veya iade olunan mevduatı ve sürelerini doldur-mamış bulunanlarla dul ve yetimlerine toptan ödenen tazminatlar,
- Hizmet erbabına ödenen çocuk zamları,
- Evlenme ve doğum münasebetiyle hizmet erbabına yapılan yardımlar (2 aylık ücrete kadar),
- SGK tarafından sigortalılara yapılan ödemeler,

- Kıdem tazminatı,
- İkale için yapılan kıdem tavanı*kıdem süresi kadar,
- Nafaka,
- Ölüm, engellilik, hastalık, doğum, evlenme gibi sebeplerle yapılan yardımlar,
- Yabancı ülkelerde bulunan sosyal güvenlik kurumları tarafından ödenen emekli, dul, yetim ve evlenme ikramiyeleri veya iade olunan mevduat, sürelerini doldurmamış bulunanlarla, dul ve yetimlerine toptan ödenen tazminat ve yardımlar.

Sosyal Güvenlik-Prime Tabi Olmayan

- Ayni yardımlar,
- Ölüm, doğum ve evlenme yardımları,
- Görev yollukları,
- Seyyar görev tazminatı,
- Kıdem tazminatı,
- İş sonu tazminatı veya kıdem tazminatı mahiyetindeki toplu ödeme,
- Keşif ücreti,
- İhbar tazminatı,
- Kasa tazminatları,
- Kurumca tutarları yıllar itibarıyla belirlenecek yemek, çocuk ve aile zamları,
- İşverenler tarafından sigortalılar için özel sağlık sigortalarına ve bireysel emeklilik sistemine ödenen ve aylık toplamı asgari ücretin %30'unu geçmeyen özel sağlık sigortası primi ve bireysel emeklilik katkı payları tutarları, prime esas kazançta tabi tutulmaz.

Damga Vergisinden İstisnaları

- Gelir Vergisi Kanunu'nun 23'üncü maddesinde belirtilen ücretlere ilişkin kâğıtlar (ev hizmetlisi, köy muhtarı, maden çalışanları, stajyer ücretleri gibi

Kaynak: İlgili Kanunlar dikkate alınarak, yazar tarafından özgün olarak hazırlanmıştır.

TÜRK BORDRO SİSTEMİNDE AİLE ODAKLI VE MASLOW TEMELLİ İSTİSNA VE MUAFİYET MODELİ ÖNERİSİ

Türkiye' de özel sektör işyerleri için yasal zorunluluk asgari ücret uygulaması olup, ek yardım ve ödemeler, özel Kanunlarda belirtilmediyse, zorunlu değildir. Bu sebeple, ücret sistemleri belirlenirken, serbest piyasa hakimiyeti ve sözleşme serbestisi ilkeleri etkin bir rol oynamaktadır. Türkiye' de faaliyet gösteren işletmelerin büyük çoğunluğunun piyasa düzeyinde ücret politikası izlediği, stratejik teşvik araçlarını yeterince kullanmadığı görülmektedir (Alayoğlu, 2005, s. 166). Nitekim pek çok işletmede de kıdeme veya performansa bağlı ücretlendirmelerin çok etkin bir rol oynadığını

görmekteyiz. Kıdemin ücretlendirme sistemlerinde adalet sağlayıcı bir unsur olarak öne çıkması, özellikle aynı işi yapan çalışanlar arasında zaman içinde oluşan farkların objektif biçimde gerekçelendirilmesiyle ilişkilidir (Başbuğ, 2015, s. 78). Performansa dayalı ücretlendirme hem bireysel başarıyı hem de kamu hizmetlerinin etkinliğini artırmaya yönelik bir araç olarak değerlendirilmekte; bu sistemin tasarımı ve uygulanmasında OECD ülkeleri arasında ciddi çeşitlilikler gözlemlenmektedir (Ceylan, 2011, s.45). OECD ülkeleri ile kıyaslandığında, 'Türkiye' de dolaylı vergilerin yüksekliği dikkat çekicidir ve bu yapı, düşük gelirli gruplar üzerinde daha fazla yük yaratmaktadır (Gök ve Yalçın, 2015, s.240).

Özellikle düşük gelirli gruplar üzerinde yaratılan bu yük, ihtiyaçlar hiyerarşisinin geçişkenliği de dikkate alındığında, sonraki kademeler için bir temel oluşturmak açısından zorlayıcı olmaktadır. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi ile insana yakışır iş boyutlarını entegre eden Seubert vd. (2021), bireyin ücret, statü, iş güvenliği gibi değişkenler aracılığıyla ihtiyaç tatmini düzeyini ve buna bağlı olarak motivasyonel ilerleyişini açık bir çerçevede sunmaktadır. Yine Nurjanah ve Suherman'ın (2022) yaptığı çalışmada, fizyolojik ihtiyaçlara dayalı iş motivasyonunun genel olarak yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre bu durum, şirketin ücretler, aile geçimi ve dinlenme gibi temel çalışan ihtiyaçlarını karşılayarak iş motivasyonu için bir itici güç sağladığını göstermektedir. Diğer çalışmalar da aylık maaş gelirinین giyim, gıda ve barınma gibi fizyolojik ihtiyaçları karşılamada önemli olduğunu desteklemektedir.

Yukarıda da belirtildiği üzere, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisine dayanan çalışmalar, çalışan motivasyonunun gelir düzeyine bağlı olarak farklılaştığını ortaya koymaktadır (Drakopoulos ve Grimani, 2017). Özellikle temel ihtiyaçlarını karşılayamayan çalışanlar için maaş artışları veya kesintileri, mutluluk düzeyinde anlamlı değişikliklere neden olurken, yüksek gelir grubunda bu etki belirgin şekilde zayıfladığını göstermektedir. Bu çalışmanın sonuçları, gelir düzeyine duyarlı bir ücretlendirme ve teşvik sisteminin çalışan mutluluğu açısından daha etkili olabileceğini göstermektedir (Drakopoulos ve Grimani, 2013).

Maslow kuramının ekonomi-politik bir versiyonu niteliğindeki bu model, Türkiye için önerdiğimiz bordro sistemine normatif dayanak sağlamaktadır. Kuramsal çerçevede yapılan analiz ve mevcut ampirik bulgular, Türk bordro sisteminin özellikle Maslow'un hiyerarşisinin alt basamaklarında yer alan temel fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılamada her zaman yeterli olmadığını göstermektedir. Nitekim 2024 yılı itibarıyla açlık sınırının (18.875 TL) üzerinde belirlenen net asgari ücretin (17.002 TL) yetersizliği ve SGK verilerine göre ortalama emekli aylığının 10.481 TL ile asgari ücretin dahi altında kalması, bu durumun somut göstergeleridir (Türk-İş, 2024; SGK, 2023). Bu durum, çalışan motivasyonu ve refahı üzerinde olumsuz bir etki yaratma potansiyeli taşımaktadır. Bu tespitten hareketle, bu bölümde, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisini odağına alan, insan odaklı, adil ve şeffaf bir ücretlendirme ve bordrolama modeli önerilmektedir. Bu modelin temel amacı, ücretlendirme sistemini sadece bir maliyet kalemi veya yasal zorunluluk olmaktan çıkarıp, stratejik bir motivasyon ve refah artırma aracına dönüştürmektir.

Aile dostu politikalar, iş ve aile yaşamını uyumlaştırmaya çalışan, çalışma yaşamına katılan eşlerin ve çocuklar olması durumunda ebeveynlerin, bir tercihe zorlanmayıp, her iki yaşamı da dengelemesini sağlayan uygulamalar bütünüdür (Aydın ve Demirkaya, 2019, s.72; Topgül, 2017, s.47; UNICEF). Aile dostu politikalar kapsamında; çalışma süresi esnekliği, çocuk bakım destekleri, ebeveyn izinleri ve sosyal destekler gibi uygulamalar hem örgütsel bağlılık hem de iş tatmini açısından önemli sonuçlar doğurmaktadır (Topgül, 2017, s.56–57). Türkiye' de aile dostu uygulamalar giderek çeşitlenmektedir; bu bağlamda ücretlendirme sistemlerinin de bu politika hedefleriyle uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir (Aydın ve Demirkaya, 2019, s.77). Nitekim aile dostu iş hukuku uygulamaları bağlamında yapılan çalışmalar, ücret sisteminin sadece işçinin değil ailenin refahını da gözetmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Çiloğlu Yörübulut, 2024, s.147).

Modelin yapısal öğeleri ve işlevsel önerileri, aşağıdaki Tablo-4'te kademeli ihtiyaç düzeylerine göre karşılaştırmalı biçimde sunulmaktadır.

Tablo 4. İhtiyaç, Maslow ve Ücret Uyarlaması, Türkiye Uygulaması ve Öneriler:

İhtiyaç	Maslow ve Ücret Uyarlaması	Türkiye Bordro Sistemi ve Öneriler
Fizyolojik	Açlık, susuzluk, barınma, uyku, giyim, ısınma. Bu kapsamda, bölgesel asgari ücret, konut yardımı, konut tahsisi, ısınma, giyim yardımı gibi kategoriler yer alabilir.	Türkiye' de asgari ücret ve asgari ücret üzerinden vergi istisnası bulunmaktadır. Ancak Türkiye' de barınma, giyim, ısınma gibi yardımlar tüm yasal kesintilere tabi olup, bu kapsamda genel bir istisna yer almamıştır. Her ne kadar ülkemizde yemek yardımına ilişkin istisna olsa da bu istisna birey temelli olup, aileye özgülenmemiştir. İstisnanın eski uygulamadaki asgari geçim indirimi mantığıyla revizyonu önerilmektedir. Yine, evli ve çocuklu aileler için, birey tek başına düşünülemeyeceğinden, fizyolojik ihtiyaçlarının bütünü belirlenmesinde, çocuk ve aile yardımı uygulamalarındaki istisnalar arttırılarak zemin yaratılmalıdır.
Güvenlik	Fiziksel, duygusal ve ekonomik olarak güvende hissetme. Sağlık ve emeklilik konuları kapsamında işverenlerin teşvik edici ödemeleri, istisna ve muafiyetler yer alabilir.	Türkiye' de sağlık ve emeklilik kapsamında, ücrete ilişkin bordro uygulamasında vergi ve sigorta prim istisnası bulunmaktadır. Ancak işveren tarafından çalışanın eşi ve çocukları için yapılan poliçe prime tabi tutulmaktadır. İstisnanın, aileyi de kapsayacak şekilde genişletilmesi gerekmektedir.
Sevgi ve Ait Olma	Arkadaşlık, güven, sevgi, takım çalışması, ücret adaleti duygusu. Ücret şeffaflığı, çocuk ve aile yardımı uygulamaları, eşitlik ilkesinin güçlendirilmesi gibi konular yer alabilir.	Doğrudan istisna ve muafiyet kapsamında görülemez. Ancak yasal olarak Türkiye' de ücret şeffaflığına ilişkin yasal bir düzenleme bulunmamaktadır. Çocuk ve aile yardımı bu kapsamda sınıflandırılarak, önemli istisnalar sağlanabilir.

Saygı	Saygı, başarı, unvan, statü, terfi. Terfi, sorumluluk bazlı ücret sistemi gibi konular yer alabilir.	Doğrudan istisna ve muafiyet kapsamında görülemez. Ancak yasal olarak Türkiye' de terfi uygulaması vb. ilişkin yasal bir düzenleme bulunmamaktadır. Ayrıca, çeşitli mesleklere ilişkin tavsiye niteliğinde kabul edilen asgari ücretin, yasallaşması sağlanabilir.
Kendini Gerçekleştirme	Kişisel potansiyel, gelişim, iş-yaşam dengesi. Eğitim yardımı, kişisel gelişime destek uygulamaları bu kategoriye dahil olabilir.	Türkiye' de eğitim yardımı vb. uygulamalarda özel bir istisna ve muafiyet bulunmamaktadır. Özellikle, çocuğu için eğitim masrafında bulunan çalışanların, beyanname verme yükümlüğü kapsamına girenler hariç vergi matrahından indirim hakkı bulunmamaktadır. Bu uygulamanın devreye alınması önerilmektedir.

Kaynak: Bu tablo ve sınıflama, Maslow'un kuramı temel alınarak, Türkiye bordro sistemiyle normatif karşılaştırma amacıyla hazırlanmıştır.

Hedeflenen model ise, Türk bordro sistemindeki bütün istisna ve muafiyet düzenlemelerin, bu ihtiyaç kategorileri dikkate alınarak yapılmasını içermektedir. Bu modelin temel ilkeleri aşağıdaki gibidir:

1. İhtiyaç Odaklılık: Ücret ve yan haklar, Maslow'un hiyerarşisindeki basamakları karşılayacak şekilde yapılandırılır ve istisna/muafiyet uygulamaları buna göre belirlenir.
2. Temel Güvence: Her çalışanın, insana yakışır bir yaşam sürmesi için gerekli olan temel fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarının ücret sistemi tarafından öncelikli olarak güvence altına alınması hedeflenir. (Asgari ücretle kısmen sağlanmaktadır.)
3. Adalet ve Şeffaflık: Vergilendirme ve istisna sistemi daha anlaşılır, adil ve öngörülebilir hale getirilir. Benzer işe benzer ücret ve adil vergilendirme esastır.

4. Motivasyon ve Gelişim: Sistem, sadece temel ihtiyaçları değil, aynı zamanda üst düzey ihtiyaçları (saygınlık, kendini gerçekleştirme) da teşvik edecek mekanizmalar içerir.
5. Sürdürülebilirlik: Model hem çalışan refahını hem de işletmelerin ve devletin mali dengelerini gözeterek uygulanabilir bir yapı sunmayı amaçlar.

Modelin yapısı ise, Maslow'un beş basamağına karşılık gelen "seviyeler" bordrosu ve istisna kalemlerini içermektedir.

Seviye 1 (Fizyolojik). "Temel Yaşam Güvencesi Tabanı (TYGT)"

Amaç	Öneri	İstisna
Çalışanın ve bakımını yükümlü olduğu ailesinin temel gıda, barınma, giyim, ısınma, ulaşım gibi vazgeçilmez fizyolojik ihtiyaçlarını karşılayacak asgari net geliri güvence altına almak.	TYGT Belirlemesi: Asgari ücret yerine, TÜİK veya bağımsız kurumlarca bölgesel yaşam maliyetleri (büyükşehir, diğer iller) ve hane halkı büyüklüğü (bekar, çocuklu aile vb.) dikkate alınarak hesaplanan, yıllık olarak güncellenen bir "Temel Yaşam Güvencesi Tabanı" (net tutar) belirlenir. Bu, yasal asgari ücretin üzerinde veya kendisi olabilir, ancak bir vergi/prim muafiyet eşiği olarak işlev görür.	İstisna-1 (Gelir ve Damga Vergisi Muafiyeti): Ücret gelirin, hesaplanan TYGT tutarına kadar olan kısmı tamamen Gelir Vergisinden ve Damga Vergisinden istisna tutulur. Vergilendirme, bu eşiği aşan kısımdan başlar. <i>(Mevcut asgari ücret istisnasının genişletilmiş ve kişiselleştirilmiş hali)</i> İstisna-2 (SGK Prim İndirimi): TYGT eşiğine kadar olan gelir için SGK işçi payı, standart %14 yerine, daha düşük bir orana (örneğin %7) çekilir. Bu, net geliri doğrudan artırırken, emeklilik haklarında kayba yol açmayacak bir formülle <i>(devlet tamamlaması veya farklı hesaplama ile)</i> telafi edilir. İstisna-3 (Aynı Yardımlarda Netlik): Yemek ve yol yardımları gibi temel yardımlar, belirlenen güncel ve gerçekçi limitler dahilinde, TYGT'ye ek olarak sunulan ve gelir ve prim matrahına dahil edilmeden, doğrudan istisna kapsamına alınan kalemler haline getirilir. Amaç, bu yardımların TYGT'yi aşındırmadan ek fayda sağlamasıdır.

Seviye 2 (Güvenlik). “Güvence ve İstikrar Paketi (GİP)”

Amaç	Öneri	İstisna
Çalışanın sağlık, gelecek ve gelir güvencesi algısını güçlendirmek.	GİP Belirlenmesi: Bu kapsamda alınması gereken aksiyon çalışanların güvenli hissetmesidir. Bu kapsamda, iş güvencesi sadece işe iade şeklinde değil, tazminat içerebilir; sağlık muafiyetleri arttırılabilir ve bireysel emeklilik sistemi daha özendirici hale gelebilir. Yine bu kapsamda kıdem fonu vb. konular detaylıca tartışılabilir.	İstisna-4 (Genişletilmiş Sağlık Güvencesi): İşveren tarafından çalışan ve ailesi için yaptırılan tamamlayıcı veya özel sağlık sigortası primlerinin, makul bir üst limit (örn: brüt ücretin %15'i) dahilinde tamamı Gelir Vergisi ve SGK priminden istisna tutulur. İstisna-5 (Güçlendirilmiş BES): İşveren tarafından ödenen Bireysel Emeklilik Sistemi (BES) katkı paylarının (%10 gibi anlamlı oranlarda) tamamı için, kurumlar vergisinden ek indirim uygulaması yapılabilir. BES ve özel sağlık sigortası katkılarının eş ve çocukları kapsayacak şekilde tasarlanması uygun olacaktır. Ek bir vergi istisnası: TYGT'yi aşan gelirler için uygulanacak Gelir Vergisi dilimlerinin aralıkları genişletilir ve enflasyona endeksli olarak her yıl otomatik güncellenir. Bu, ücret artışlarının vergi nedeniyle erimesini engelleyerek gelir istikrarı sağlar.

Seviye 3 (Sosyal). “Aidiyet ve İş birliği Teşvikleri (AİT)”

Amaç	Öneri	İstisna
İş yerindeki sosyal uyumu, takım çalışmasını ve aidiyet duygusunu pekiştirmek.	AİT: Bu kapsamda şirketlerin, ücret ve diğer yünden şeffaflığını sağlamak için zorunluluklar getirilebilir. Takım uyumu, çalışması ve aidiyet duygusunu arttırmak için motivasyonel destek unsurları devreye alınabilir.	İstisna-6 (Takım Primi Avantajı): Takım veya bölüm bazlı, objektif kriterlere dayalı performans primlerinin, yıllık belirli bir limite kadar (örneğin, iki brüt ücret), standart vergi dilimleri yerine düşük ve sabit bir orandan (%10 gibi) vergilendirilmesi. Sosyal Destekler: İşverenlerin kreş yardımı, eğitim bursu (çocuklar için), evlilik/doğum yardımı gibi sosyal amaçlı harcamaları için ek vergi indirimleri sağlanır. Türkiye'de her ne kadar kreşe ilişkin bir vergi istisnası olsa da bütünsel bir çabanın ürünü olarak seyretnememektedir. Yapılacak düzenlemeyle yerel yönetim ve işverenlerin iş birliği sağlanabilir. Evlilik ve doğum için, istisna bulunmakla birlikte, zorunluluk olmadığından, teşvik mekanizmaları devreye alınabilir. Bunu özendirici mekanizmalar devreye alınabilir.

Seviye 4 (Saygınlık). “Performans ve Kariyer Ödülleri (PKÖ)”

Amaç	Öneri	İstisna
Bireysel başarıyı, yetkinliği ve statüyü adil bir şekilde tanımak ve ödüllendirmek.	PKÖ: Bu öneride bireysel başarı, ödüller özendirilmektedir.	Bireysel performans primleri, GİP’te önerilen adil vergi dilimleri üzerinden vergilendirilir. Ancak, olağanüstü başarılar için verilen ödüllerin (yılın çalışanı vb.) AİT’teki gibi avantajlı vergilendirilmesi düşünülebilir. Ücret artışlarının adil vergi dilimleri sayesinde nete daha fazla yansımaya, terfi ve statü artışının saygınlık üzerindeki etkisini güçlendirir.

Seviye 5 (Kendini Gerçekleştirme). “Gelişim ve İnovasyon Fonu (GİF)”

Amaç	Öneri	İstisna
Çalışanların kişisel ve mesleki gelişimini, yaratıcılığını ve potansiyelini ortaya çıkarmasını desteklemek.	GİF: Bu kapsamda, çalışanların eğitim, sertifika, konferans gibi katılımları özendirilmelidir.	İstisna-7 (Eğitim Muafiyeti): İşveren tarafından karşılanan, çalışanın mesleki gelişimiyle doğrudan ilgili (ve belgelendirilen) yurtiçi/yurtdışı eğitim, sertifika, konferans giderlerinin tamamı vergi ve SGK’dan istisna tutulur. İnovasyon Teşviki: Çalışanların geliştirdiği ve şirkete fayda sağlayan inovatif fikirler, projeler veya patentler için verilen ödüllerin tamamı vergi ve SGK’dan muaf tutulur.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Önerilen Maslow temelli ücretlendirme modeli, mevcut dağınık ve amaca hizmet etmekten uzak istisna/muafiyet sistemine kıyasla önemli avantajlar sunma potansiyeli taşımaktadır.

Öncelikle insan odaklı bir model olduğu için, odağını salt maliyet ve kesintilerden, çalışanların temel insani ihtiyaçlarına kaydırır. Bu, ücretin sadece ekonomik değil, psikolojik ve sosyal boyutunu da tanır. Özellikle TYGT ve adil vergi dilimleri sayesinde, düşük ve orta gelir grubundaki çalışanların eline geçen net ücretin artması beklenir. Bu, doğrudan fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarının daha etkin karşılanması ve yaşam standardının yükselmesi anlamına gelir. Temel ihtiyaçları güvence altına alınan çalışanların, işlerine daha iyi odaklanması, güvenlik kaygılarının azalması ve saygınlık/kendini gerçekleştirme gibi üst düzey motivasyon faktörlerine daha açık hale gelmesi beklenir. Vergi ve istisna sisteminin daha anlaşılır ve ihtiyaçlara duyarlı hale

gelmesi, çalışanlar arasında adalet algısını güçlendirebilir. Bu, iş barışına ve örgütsel bağlılığa olumlu yansırabilir. İşletmeler için bu model, yetenekli çalışanları çekme ve elde tutma, iş gücü devir hızını düşürme ve verimliliği artırma konularında stratejik bir avantaja dönüşebilir.

Modelin yalnızca avantajlardan ibaret olmadığı da açıktır. Modelin uygulanmasında öngörülebilir bazı zorluk ve sınırlılıklar bulunmaktadır. Modelin, özellikle TYGT kaynaklı vergi istisnaları ve SGK prim indirimleri nedeniyle devletin vergi gelirlerinde bir azalmaya yol açması muhtemeldir. Bu durumun, kamu maliyesi dengeleri açısından dikkatli bir şekilde planlanması ve belki de başka vergi alanlarında (servet, tüketim vb.) düzenlemelerle dengelenmesi gerekebilir. Güçlendirilmiş bireysel emeklilik sistemi ve özel sağlık sigortası katkıları gibi unsurlar, bazı işverenler için ek maliyet oluşabilir. Bu yükün hafifletilmesi için işverenlere yönelik ek teşvikler veya kademeli geçiş süreçleri düşünülebilir. Bölgesel TYGT'nin belirlenmesi, hane halkı yapısının takibi ve yeni istisna kurallarının uygulanması, mevcut sisteme göre daha fazla idari çaba gerektirebilir. TYGT hesaplamasında hane halkı büyüklüğü, çocuk sayısı ve yaş grupları dikkate alınarak 'aile dostu bordro kurgusu' geliştirilmelidir. Güçlü bir dijital altyapı ve kurumlar arası koordinasyon zorunludur. Yüксеkenflasyonist ortamlar veya ekonomik durgunluk dönemleri, modelin uygulanmasını ve sürdürülebilirliğini zorlaştırabilir. Yine, Önerilen modelin uygulanabilirliği, kamu maliyesi, işveren maliyetleri ve idari boyutlar açısından da değerlendirilmelidir. Öncelikle, mevcut istisna ve muafiyetlerin karmaşık yapısı, vergi gelirlerinde öngörülemez kayıplara yol açabilmektedir. Gelir İdaresi Başkanlığı verilerine göre, ayrıştırılmış bir şekilde, 2024 yılında 640 milyar TL asgari ücret istisnası, 26,6 milyar TL yemek yardımı istisnası uygulanmaktadır. (GİB, 2024). Bu yönüyle değerlendirildiğinde, kaynakların etkin kullanımı ve dağıtımı yoluyla istisna ve muafiyetlerin ciddi bir bütçe artışı yaratmadan uygulanabilir hale gelmesi de gerekmektedir. Maslow temelli model, istisnaları ihtiyaç hiyerarşisine göre yeniden düzenleyerek hem sosyal amaçlı hem de mali disiplini gözetken bir çerçeve sunmayı hedeflemektedir. İşveren maliyetleri açısından bakıldığında, mevcut sistemde bordro üzerindeki yüksek vergi ve prim yükü işverenlerin kayıt dışı istihdama yönelmesine neden olabilir. Önerilen model, düşük gelir gruplarındaki vergi yükünü azaltarak kayıtlı istihdamı teşvik edebilir; bu da uzun vadede işveren maliyetlerini

düşürürken, kamu gelir tabanını genişletebilir. İdari uygulanabilirlik açısından, modelin en önemli avantajı istisna ve muafiyetleri sistematik bir hiyerarşiye dayandırmasıdır. Bu düzenleme, SGK ve GİB uygulamalarında uyum ve şeffaflık sağlayarak denetim kapasitesini güçlendirebilir. Böylece mevcut parçalı yapının doğurduğu karmaşıklık azaltılacak hem işverenler hem de çalışanlar açısından öngörülebilirlik artacaktır.

Modelin tartışılması gereken bir diğer yönü de Maslow kuramının kendisinin evrenselliği ve katı hiyerarşik yapısına yönelik eleştirilerdir. Ancak önerilen model, bu eleştirileri göz ardı etmez; aksine, ihtiyaçları iç içe geçmiş ve dinamik bir yapı olarak ele alır ve her basamağa yönelik eş zamanlı iyileştirmeler sunar. Model, temeli sağlamlaştırmadan çatıyı kurmanın anlamsızlığını vurgular.

Türk bordro sistemi, uzun yıllardır yapılan yamalar ve değişikliklerle karmaşık ve çoğu zaman temel ihtiyaçları göz ardı eden bir yapıya bürünmüştür. Çalışanların önemli bir kısmının, ay sonunu getirme ve temel ihtiyaçlarını karşılama mücadelesi verdiği bir ekonomik ortamda, ücretlendirme sistemlerini sadece teknik bir hesaplama aracı olarak görmek, büyük bir fırsatı kaçırmak anlamına gelir.

Bu çalışma, Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramının, ücretlendirme politikalarına insani bir pusula sunabileceğini savunmaktadır. Önerilen "Maslow Temelli Ücretlendirme Modeli", mevcut sistemin eleştirilen yönlerine somut çözümler sunmayı amaçlayan, teorik temeli güçlü ve pratik sonuçları olabilecek bir yaklaşımdır. Bu model, vergi ve istisna sistemini temel ihtiyaçları güvence altına alacak şekilde yeniden düzenleyerek, çalışanların sadece hayatta kalmasını değil, aynı zamanda gelişmesini ve potansiyelini gerçekleştirmesini hedefleyen bir felsefeyi benimser.

Elbette, böyle köklü bir değişikliğin uygulanması kolay değildir ve çeşitli mali, idari ve politik zorluklar içermektedir. Ancak, daha motive, daha verimli, daha sağlıklı ve daha mutlu bir iş gücünün yaratacağı uzun vadeli toplumsal ve ekonomik faydalar, bu zorlukları aşmak için gerekli çabayı göstermeye değerdir. Türk bordro sisteminin, 21. yüzyılın çalışma dinamiklerine ve insani beklentilerine cevap verebilmesi için, Maslow'un onlarca yıl önce işaret ettiği temel gerçekleri, insan ihtiyaçlarının hiyerarşik ve bütünsel doğasını, dikkate

alan cesur ve yenilikçi adımlar atması gerekmektedir. Maslow Kuramının yalnızca psikolojik bir kuram değil, aynı zamanda normatif bir ücret politikası aracına dönüştürülebileceğini gösteren bu model, Türkiye için hem akademik hem uygulamalı düzeyde yeniden düşünmeyi zorunlu kılmaktadır.

Bu model, ailenin ekonomik olarak güçlendirilmesini, sosyal risklere karşı daha dirençli hâle gelmesini ve çalışanların ailevi rollerini yerine getirmede daha dengeli bir hayat kurmasını amaçlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Alayoğlu, N. (2005). Üst düzey yöneticilerin ücretlendirilmesi ve Türkiye' deki uygulamalara yönelik bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 152-174.
- Aydın, A. M. (2022). Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi açısından günümüz öğrenci ihtiyaçlarının incelenmesi. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, 5(3), 234-251. <https://doi.org/10.52848/ijls.1083692>
- Aydın, U., ve Demirkaya, S. (2019). Çalışma yaşamında aile dostu iş hukuku uygulamaları. *İş ve Hayat Dergisi*, 5(1), 72-100.
- Başbuğ, A. (2015). Kıdemin esas alındığı ücret sistemleri ve özellikleri. *İş ve Hayat Dergisi*, 4(1), 77-96.
- Boduroğlu, G., Sahin, M., ve Çiftçi, G. E. (2025). Emekli Yaşamın Zorlukları: Gereksinimler ve Beklentiler Üzerine Nitel Bir Çalışma. *Sosyal Güvence*, (28), 1740-1763. <https://doi.org/10.21441/sosyalguvence.1564400>
- Ceylan, Z. (2011). Performansa dayalı ücretlendirme modelleri ve Türkiye açısından bir değerlendirme. *Sayıştay Dergisi*, 74-75, 45-72.
- Cianci, R., and Gambrel, P. A. (2003). Maslow's hierarchy of needs: Does it apply in a collectivist culture? *Journal of Applied Management and Entrepreneurship*, 8(2), 143-161.
- Conger, R. D., and Elder, G. H. (1994). Economic stress, coercive family process, and developmental problems of adolescents. *Child Development*, 65(2), 541-561.
- Çankır, E., Çiğdem, M., ve Zaralioğlu, F. B. (2024). Sağlık çalışanlarında iş motivasyonunun iş performansı üzerindeki etkisinde çalışmaya tutkunluğun ve işyerinde can sıkıntısının aracılık rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 16(3), 1313-1329.
- Çiftçi, N., ve Doğan, S. (2015). Kurumlarda ücret, ücret sistemleri ve ücret-başarı ilişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(3), 103-120.
- Çiloğlu Yörübulut, M. (2024). İş ilişkisinde aileyi koruyan iş hukuku düzenlemelerinin sosyal politika açısından değerlendirilmesi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 86, 145-163. <https://doi.org/10.26650/jspc.2024.86.1455419>
- Çoban, G. S. (2021). Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi kendini gerçekleştirme basamağında gizli yetenekler. *European Journal of Educational and Social Sciences*, 6(1), 111-118.
- Doğan, D., ve Aykan, E. (2025). Yüksek Performanslı İnsan Kaynakları Uygulamalarının Yenilikçi Davranış ile İlişkisi. *Erciyes Akademi*, 39(1), 228-253. <https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1530236>
- Drakopoulos, S. and Grimani, K. (2013). Maslow's Needs Hierarchy and the Effect of Income on Happiness Levels. *MPRA Paper No. 50987*.

- Drakopoulos, S. and Grimani, K. (2017). Labor earnings reductions, happiness levels and needs hierarchy. *International Journal of Wellbeing*, 7(1), 23–39. <https://doi.org/10.5502/ijw.v7i1.540>
- Düzgün, M. S., ve Marşap, A. (2018). Performans değerlendirme ve ücret uygulamalarına ilişkin algının iş tatmini ve örgütsel bağlılığa etkisi: Bir uygulama. *Yönetim ve Ekonomi*, 25(3), 787–810. <https://doi.org/10.18657/yonveek.440326>
- Eren, G. (2020). *Ücrete Yönelik Adalet Algısının Üretkenlik Karşısı İş Davranışlarına Olan Etkisinde Örgütsel Sinizmin Aracı Rolü* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Flower, S. (2014). *Why motivating people doesn't work...and what does: The new science of leading, energizing, and engaging*. San Francisco, CA: Berrett-Koehler Publishers.
- Gornick, J. C. and Meyers, M. K. (2003). *Families that work: Policies for reconciling parenthood and employment*. New York: Russell Sage Foundation.
- Gök, M. ve Yalçın, A. Z. (2015). Türkiye' de asgari ücret üzerindeki gelir vergi yükünün diğer yükümlü grupları karşısındaki durumu. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 219–252. <https://doi.org/10.11611/JMER580>
- Greenberg, J. (1990). Organizational justice: Yesterday, today, and tomorrow. *Journal of Management*, 16(2), 399–432. <https://doi.org/10.1177/014920639001600208>
- Gül Yücel, K. (2019). Avrupa Birliği ve Türkiye' de asgari ücret uygulamasının karşılaştırmalı değerlendirilmesi. *Politik Ekonomik Kuram*, 3(2), 338–363.
- Hofstede, G. (1984). The cultural relativity of the quality of life concept. *Academy of Management Review*, 9(3), 389–398. <https://doi.org/10.5465/amr.1984.4279653>
- İmamoğlu, S. Z., Keskin, H., ve Erat, S. (2004). Ücret, kariyer ve yaratıcılık ile iş tatmini arasındaki ilişkiler: Tekstil sektöründe bir uygulama. *Yönetim ve Ekonomi*, 11(1), 167–176.
- Karagöz, E. (2025). 21. Yüzyılda Sosyal Güvenliğin Melezleşmesi: Türkiye Örneğinde Bismarck ve Beveridge Modelleri ile Toplumsal Algı İlişkisi. *Sosyal Güvence* (Özel Sayı), 239–260. <https://doi.org/10.21441/sosyalguvence.1689056>
- Kawachi, I., Kennedy, B. P., Lochner, K., and Prothrow-Stith, D. (1997). Social capital, income inequality, and mortality. *American Journal of Public Health*, 87(9), 1491–1498.
- Kaymaz, K., ve Sayılar, Y. (2005). Beceriye dayalı ücretleme sistemi ve tasarım süreci. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 119–139.
- Kenrick, D. T., Griskevicius, V., Neuberg, S. L., and Schaller, M. (2010). Renovating the pyramid of needs: Contemporary extensions built upon ancient foundations. *Perspectives on Psychological Science*, 5(3), 292–314. <https://doi.org/10.1177/1745691610369469>
- Kolaylı, G., ve Lorcü, F. (2017). Performansa dayalı ücret sistemi ve hekimlerin motivasyon algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 3(3), 340–353.

- Köksal, O., ve Şahin, F. (2015). Gelir ve Mutluluk: Gelir Karşılaştırmasının Etkisi. *Sosyoekonomi*, 23(26), 45-60. <https://doi.org/10.17233/se.91108>
- Kurtulgan, İ. F., ve Şekkeli, Z. H. (2024). Asrın felaketi sonrası Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisine göre nereden nereye? *International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries*, 8(15), 128-143. <https://doi.org/10.55775/ijemi.1398429>
- Lancee, B., and Van de Werfhorst, H. G. (2012). Income inequality and participation: A comparison of 24 European countries. *Social Science Research*, 41(5), 1166-1178.
- Lewis, S. (1997). Family friendly employment policies: A route to changing organizational culture or playing about at the margins? *Gender, Work and Organization*, 4(1), 13-23.
- Luthans, F. (2010). *Organizational behavior: An evidence-based approach* (12th ed.). New York, NY: McGraw-Hill/Irwin.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370-396. <https://doi.org/10.1037/h0054346>
- Maslow, A. H. (1954). *Motivation and personality*. New York: Harper and Row.
- Naghizade, S. (2022). *Sağlık kuruluşlarında motivasyon ve bu alanda yapılan tezlerin içerik analizi ile incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nurjanah, U., and Suherman, E. (2022). Maslow's theory study: Employee work motivation approach. *Enrichment. Journal of Management*, 12(2), 1775-1784.
- Osemeke, M., and Adegboyega, S. (2017). Critical review and comparism between Maslow, Herzberg and McClelland's theory of needs. *FUNAI Journal of Accounting, Business and Finance*, 1(1), 161-173.
- Özbilgin, M. (2009). *Equality, diversity and inclusion at work: A research companion*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Özkanan, A. (2022). Pandemi döneminde temel ihtiyaçların artan önemi: Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi bağlamında bir değerlendirme. *KSÜ İİBF Dergisi*, 12(2), 51-70. <https://doi.org/10.47147/ksuiibf.1135341>
- Sarıca, A. O. (2019). Türkiye' de Emeklilik Sistemlerinin Yaşlı Yoksulluğu ve Emekli Yoksulluğu Üzerine Etkisi. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 9(2), 477-498. <https://doi.org/10.32331/sgd.658919>
- Seubert, C., Hopfgartner, L., and Glaser, J. (2021). Living wages, decent work, and need satisfaction: an integrated perspective. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 30(6), 808-823. <https://doi.org/10.1080/1359432X.2021.1966094>
- Şengöz, M. (2022). Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi modelinin bütünlük bir süreç olarak yeniden yorumlanması. *Journal of Research in Education and Society (JRES)*, 9(1), 164-173. <https://doi.org/10.51725/etad.977931>
- Topgül, S. (2017). Aile dostu politikalar ve iş yaşamının uyumlaştırılması çerçevesinde uygulamaların değerlendirilmesi. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 45-66. <https://doi.org/10.19129/sbad.3120>

- Trivedi, A. J., and Mehta, A. (2019). Maslow's Hierarchy of Needs – Theory of Human Motivation. *International Journal of Research in all Subjects in Multi Languages*, 7(6), 38–41.
- UNICEF, <https://www.unicef.org/early-childhood-development/family-friendly-policies>, E.T: 11.08.2025
- Wahba, M. A. and Bridwell, L. G. (1976). Maslow reconsidered: A review of research on the need hierarchy theory. *Organizational Behavior and Human Performance*, 15(2), 212–240. [https://doi.org/10.1016/0030-5073\(76\)90038-6](https://doi.org/10.1016/0030-5073(76)90038-6)
- Wibisono, A. H., Prasetya, A. and Anindyajati, A. (2024). Life reality in the industrialized world: The effects of low wages on workers' welfare. *SHS Web of Conferences*, 189, 01014. <https://doi.org/10.1051/shsconf/202418901014>
- Yılmaz, T., ve Alparıslan, A. m. (2016). Kriz Dönemlerinde Ücret Sistemi Değişim Gereği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2(1).
- Yüksel, Öznur. (2000). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Gazi Kitabevi.

Kanun

- T.C. (2006). 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu (16.06.2006 tarih ve 26200 sayılı Resmî Gazete)
- T.C. (1961). 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu (06.01.1961 tarih ve 10700 sayılı Resmî Gazete)
- T.C. (1964). 488 sayılı Damga Vergisi Kanunu (11.07.1964 tarih ve 11751 sayılı Resmî Gazete)
- T.C. (1999). 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu (08.09.1999 tarih ve 23810 sayılı Resmî Gazete).

Veri Kaynakları

- Eurostat. (2025). *Inability to afford a one-week annual holiday away from home* (ilc_md02). Luxembourg: Eurostat.
- Gelir İdaresi Başkanlığı [GİB]. (2024). *Vergi Harcama Raporları*. Ankara: Hazine ve Maliye Bakanlığı.
- Sosyal Güvenlik Kurumu [SGK]. (2023). *Sosyal güvenlik istatistik yılı 2023*. Ankara: SGK Yayınları. Erişim adresi: <https://www.sgk.gov.tr>
- Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK]. (2023). *Gelir ve yaşam koşulları araştırması, 2022*. Ankara: TÜİK. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr>
- Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK]. (2024). *Yoksulluk ve yaşam koşulları istatistikleri 2024* (Haber bülteni). Ankara: TÜİK.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2023). *Hane halkı tüketim harcaması, 2022*. Ankara: TÜİK. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr>
- Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu [Türk-İş]. (2024). *Açlık ve yoksulluk sınırı araştırması – Ağustos 2024*. Ankara: Türk-İş. Erişim adresi: <https://www.turkis.org.tr>

KADINA YÖNELİK DİJİTAL ŞİDDETİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE YANSIMALARI: ALANYAZIN ÇALIŞMALARI ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK VE TEMATİK BİR İNCELEME

Deniz ÇARKCI¹
Demet AKARÇAY ULUTAŞ²

Öz

Bu çalışmada, kadına yönelik dijital şiddet literatürünü sistematik ve kapsamlı olarak incelemek amacıyla bibliyometrik analiz ve içerik analizi gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada, Web of Science veri tabanından elde edilen yayınlar VOSviewer yazılımı ile analiz edilerek çalışmalardaki ülke dağılımı, yazar işbirlikleri ve anahtar kavramlar değerlendirilmiş; alanın tematik kümeleri ve kavramsal yapısı ortaya konmuştur. İkinci aşamada, 2015–2025 Mayıs ayı arasında Web of Science veri tabanında yayımlanan açık erişimli, örneklemi yalnızca yetişkin kadınlardan oluşan 32 araştırma makalesi analiz edilmiştir. MAXQDA 2022 kullanılarak yürütülen kodlama sürecinde 187 kod üretilmiş; bu kodlar birlikte oluşum modelleri ve kavramsal haritalar (MAXMAPs) aracılığıyla analiz edilmiştir. Bu çift yönlü yöntem, dijital şiddetin yapısal eğilimleri ile kadınların deneyimlerinden elde edilen tematik örüntüleri bütüncül biçimde değerlendirme olanağı sunmuştur. Ardından içerik analizi ile çalışmaların kavramsal çerçevesi, bulguları ve önerileri sistematik olarak sınıflandırılmıştır. Elde edilen bulgular, dijital şiddetin kadınlar-erkekler arasındaki eşitsizlikler bağlamında çok katmanlı bir olgu olduğunu, ruh sağlığı, mesleki yaşam ve sosyal görünürlük üzerinde kalıcı etkiler yarattığını göstermektedir. Ayrıca, kadınların dijital şiddet karşısında geliştirdiği bireysel ve kolektif başa çıkma stratejileri ile dijital dayanışma pratiklerinin önemi vurgulanmıştır. Çalışma, dijital şiddet literatüründeki kavramsal çeşitliliği ve araştırma eğilimlerini görünür kılarak alanyazına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kadına yönelik dijital şiddet, dijital şiddet, çevrim içi şiddet, kadın çalışmaları, kadın-erkek eşitsizliği.*

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Karatay Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, E-posta: denizcarkci012@gmail, ORCID: 0009-0005-3928-6143

² Doç. Dr., KTO Karatay Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, E-posta: demet.akarcay@karatay.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5872-2549

ÇARKCI, D., AKARÇAY-ULUTAŞ, D. (2025). Kadına Yönelik Dijital Şiddetin Kavramsal Çerçevesi ve Yansımaları: Alanyazın Çalışmaları Üzerine Bibliyometrik ve Tematik Bir İnceleme. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 25(68), 761-802. DOI:10.21560/spcd.vi. 1714582

THE CONCEPTUAL FRAMEWORK AND REFLECTIONS OF DIGITAL VIOLENCE AGAINST WOMEN: A BIBLIOMETRIC AND THEMATIC REVIEW OF THE LITERATURE

Abstract

This study conducted a bibliometric and content analysis to systematically and comprehensively examine the literature on digital violence against women. In the first phase, publications retrieved from the Web of Science database were analyzed using VOSviewer software to evaluate country distribution, author collaborations, and key concepts, thereby identifying thematic clusters and the conceptual structure of the field. In the second stage, 32 open access research articles published in the Web of Science database between May 2015 and 2025, with a sample of only adult women, were analyzed. Using MAXQDA 2022, a total of 187 codes were generated, which were examined through code co-occurrence models and conceptual mapping (MAXMAPs). This dual-method approach enabled a holistic evaluation of both the structural trends in the literature and the thematic patterns derived from women's lived experiences. Subsequently, content analysis was used to systematically classify the conceptual frameworks, findings, and recommendations of the studies. The findings indicate that digital violence is a multilayered phenomenon rooted in inequality between women and men, producing lasting impacts on mental health, professional life, and social visibility. Furthermore, the study highlights the significance of both individual and collective coping strategies developed by women, as well as practices of digital solidarity. By making visible the conceptual diversity and research trends in the literature on digital violence, the study aims to contribute to the existing body of knowledge.

Keywords: *Digital violence against women, digital violence, online violence, women's studies, inequality between women and men.*

GİRİŞ

Dijitalleşmenin küresel ölçekte yaşamın her alanına sirayet etmesiyle birlikte, şiddet olgusu da fiziksel mekânlardan sanal mecralara taşınmıştır. Dijital ortama özgü anonimlik, kalıcılık ve hızlı yayılma gibi özellikler, kadınlara yönelik dijital şiddeti besleyerek cinsiyet eşitsizliklerini yeniden üretmekte ve kadınlar üzerinde çok yönlü olumsuz etkiler yaratmaktadır (Henry ve Powell, 2018; Dragiewicz vd., 2018). Bu durum, dijital cinsel taciz, siber takip ve görüntü temelli istismar gibi şiddet biçimlerinin daha yaygın ve yoğun şekilde yaşanmasına zemin hazırlamakta; kadınlar üzerinde çok boyutlu sosyal, psikolojik ve ekonomik etkiler doğurmaktadır (Henry vd., 2020; Benítez-Hidalgo vd., 2024; Harris ve Woodlock, 2018; Duman, 2023). Literatürde kadınlara yönelik dijital şiddet olgusunu tanımlamak için farklı kavramlar kullanılmaktadır. Farklı adlandırmalar hem disiplinler arası yaklaşım farklılıklarından hem de şiddet biçimlerinin teknolojik araçlara göre çeşitlenmesinden kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada ise, kapsayıcı bir çerçeve sunmak amacıyla, dijital ortamda gerçekleşen ve teknolojinin aracılık ettiği her türlü cinsel taciz, zorbalık, takip, gözetim ve istismar biçimlerini ifade etmek üzere “kadınlara yönelik dijital şiddet” kavramı kullanılacaktır. Böylelikle literatürdeki terminolojik çeşitlilik tek bir üst kavram altında bütünleştirilecektir.

Kadınlara yönelik teknoloji destekli cinsel şiddetin küresel yaygınlığı %30’un üzerindedir; bildirilen oranlar bağlama ve tanıma bağlı olarak %2,2 ile %84 arasında değişmektedir. En sık karşılaşılan biçim dijital cinsel tacizdir (Benítez-Hidalgo vd., 2024; Soto vd., 2023). Avrup’da her üç kadından biri çevrimiçi şiddet yaşarken, COVID-19 sürecinde bu vakalar %50’den fazla artmıştır (FRA, 2021; UN Women, 2021). Genç kadınların %58’i sosyal medyada en az bir kez dijital şiddete maruz kaldığını belirtmiştir (Plan International, 2020). Bu veriler, dijital şiddetin yalnızca bireysel değil, aynı zamanda yapısal bir sorun olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda, birçok ülke yasal ve politik düzeyde çeşitli düzenlemeler yapmıştır. Kanada, izinsiz çıplak görüntü paylaşımını suç sayan yasayı 2015’te yürürlüğe koymuş; Güney Kore’de “Nth Room” vakası sonrasında cezalar ağırlaştırılmıştır (Canadian Department of Justice, 2015; Kim vd., 2023).

Almanya, NetzDG yasası ile sosyal medya platformlarına yasa dışı içerikleri 24 saat içinde kaldırma zorunluluğu getirmiştir (Heldt, 2019). Türkiye' de ise 2022 yılında kabul edilen Basın Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile birlikte, başta 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun olmak üzere çeşitli yasal düzenlemelerle dijital şiddet faillerine yaptırımlar uygulanabilmektedir (TBMM, 2022).

Zaman ve mekân sınırı olmaksızın gerçekleşebilen dijital şiddet; hesap verebilirlik eksikliği, kadına yönelik ayrımcı kalıp yargılar, kadınların dijital görünürlüğü ve dijital okuryazarlık eşitsizlikleriyle beslenmektedir (Bansal vd., 2023). Dijital şiddetin mağdurları çoğunlukla genç kadınlardır. Bu bireyler izinsiz içerik paylaşımı, tehdit mesajları, çevrimiçi izleme ve taciz gibi saldırılara daha sık maruz kalmaktadır (Mahlknecht ve Bork-Hüffer, 2023). Bazı kadınlar bu saldırıları çevrim içi yaşamın “normal” bir parçası olarak görmekte ve sessiz kalmayı tercih etmektedir (Ho vd., 2024; McLean ve Griffiths, 2019). Özellikle orta yaş ve üzeri kadınlar dijital saldırıları ciddi bir güvenlik riski olarak algılayarak sosyal medyadan çekilme eğilimi gösterebilmektedir (Brazal, 2020; Pew Research Center, 2022). Bu tutumlar, dijital şiddetin bireysel olduğu kadar toplumsal yapılarla da iç içe geçmiş bir mesele olduğunu ortaya koymaktadır.

Kadına yönelik dijital şiddet, giderek artan ve çok katmanlı bir toplumsal sorun hâline gelmiştir. Bu olguyu açıklamada ekolojik yaklaşım, bireysel, toplumsal ve yapısal düzeylerde bütüncül bir analiz çerçevesi sunmaktadır. Mikro düzeyde mağdurların aile içi ilişkileri ve önceki şiddet deneyimleri, mezo düzeyde sosyal medya politikaları ve medya söylemleri, makro düzeyde ise kadın-erkek eşitsizliği, kadına yönelik ayrımcılık içeren kalıp yargılar ve yetersiz hukuki düzenlemeler bu yapının sürdürülebilirliğini beslemektedir (Pokharel vd., 2020; Henry ve Powell, 2018). Bu nedenle dijital şiddet, çok düzeyli dinamiklerin etkileşimiyle beslenen yapısal bir mesele olarak değerlendirilmelidir.

Kadına yönelik dijital şiddetle mücadele kapsamında birçok ülkede yasal ve politik düzeyde önemli adımlar atılmış olsa da bu şiddet türü hâlen küresel ölçekte yaygınlığını koruyan toplumsal bir sorun olarak varlığını

sürdürmektedir. Özellikle kadınları hedef alan dijital şiddet biçimleri; sosyal medya ortamlarında taciz, görüntü temelli cinsel istismar, siber takip, teknolojik gözetim ve dijital zorbalık gibi çok katmanlı ve karmaşık pratikleri içermektedir. Bu çeşitlilik, yalnızca yasal düzenlemelerin yeterliliğini değil, aynı zamanda bu olgunun bilimsel düzeyde çok yönlü analizini de zorunlu kılmaktadır. Son yıllarda kadınlara yönelik dijital şiddet üzerine yapılan akademik çalışmalar artış göstermiştir. Buna karşın, bu çalışmaların önemli bir kısmı belirli ülkelere, dijital platformlara veya dijital şiddetin özgül biçimlerine odaklanmakta; bu durum literatürde parçalanmış bir yapı oluşmasına neden olmaktadır. Konuya ilişkin bu dağınık bilgi birikimi, mevcut akademik eğilimlerin, kavramsal farklılıkların ve yöntemsel çeşitliliğin sistematik biçimde haritalandırılmasını zorunlu kılmaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışmada, bibliyometrik analiz ve içerik analizi kullanılmıştır. Araştırmanın ilk bölümünde kullanılan bibliyometrik analiz; makaleler, atıflar, yazarlar ve kurumlar gibi bilimsel yayınlara sistematik olarak istatistiksel ve matematiksel yöntemlerin uygulanması yoluyla araştırma çıktılarının ve etkisinin değerlendirilmesini kapsamaktadır (Thompson ve Walker, 2015; Lazarides vd., 2023; Broadus, 1987; Passas, 2024; Kumar, 2025).

Literatürde, dijital şiddet konusuna dair çalışmaların çoğunlukla belirli ülkelere, platformlara ya da şiddet türlerine odaklandığı; dolayısıyla genel yönelimlerin ve metodolojik çeşitliliğin bütüncül biçimde değerlendirilemediği görülmektedir. Bu nedenle, bibliyometrik analiz aracılığıyla ilgili yayınların hangi ülkelerde yoğunlaştığı, hangi anahtar kavramlar etrafında kümelendiği ve uluslararası akademik işbirliklerinin nasıl şekillendiği ortaya konmuştur. Bu analizle, bilimsel alanların gelişimini haritalar, ortaya çıkan temaları tanımlamakta ve gelecekteki araştırma yönelimlerine rehberlik edilebilmektedir (Donthu vd., 2021; Kumar, 2025; İri ve Ünal, 2024; Hyk vd., 2022).

İkinci aşamada, kapsamlı derleme aşamaları takip edilerek içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Kapsam derlemeleri, belirli bir konudaki mevcut literatürü haritalandırmak, araştırma boşluklarını belirlemek ve farklı kaynaklardan elde edilen bulguları sentezleyerek karar alıcılar için açık ve erişilebilir bir çerçeve sunmak amacıyla yürütülen sistematik yaklaşımlardır (Peters vd., 2021;

Sharma ve Goyal, 2023). Esnek yapıları sayesinde özellikle yeni ya da karmaşık konuların incelenmesinde etkili olup, politika geliştirme ve uygulamaya yönelik bilgi üretiminde önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir (Maggio vd., 2020; Samuel, 2023; Sabiston vd., 2022). Bu çalışmada, araştırma metodolojisinin daha anlaşılır olması adına PRISMA-ScR rehberinde (Tricco vd., 2018) yer alan kriterler kullanılmıştır.

Bu çalışmanın amacı; kadına yönelik dijital şiddetle ilgili literatürdeki eğilimleri, öne çıkan kavramları, bölgesel yoğunlaşmaları, araştırma amaçlarını, bulguları ve önerileri sistematik biçimde incelemektir. Çalışma, araştırma sahasında güncel üretimleri sınıflandırmayı, kavramsal çeşitliliği ortaya koymayı ve araştırma eksikliklerine işaret etmeyi hedeflemektedir.

Bu doğrultuda araştırma soruları; (1) Kadına yönelik dijital şiddet literatürde hangi kavramlar çerçevesinde ele alınmaktadır?, (2) Kadına yönelik dijital şiddet temalı yayınlar en çok hangi ülkelerde yoğunlaşmaktadır?, (3) Kadına yönelik dijital şiddet konulu makalelerin ana amaçları, öne çıkan sonuçları ve sundukları öneriler nasıl şekillenmektedir? şeklindedir.

Uygunluk Kriterleri

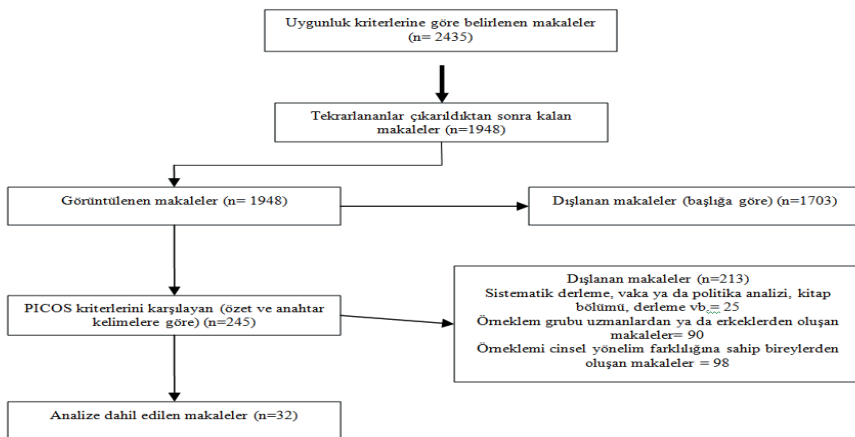
Bu çalışmanın iki aşamasında da ortak olarak kullanılan uygunluk kriterleri şunlardır; (1) Web of Science veri tabanında yayınlanan araştırma makaleleri, (2) 2015-2025 Mayıs ayı arasında yayınlanmış olmaları, (3) Türkçe ya da İngilizce dillerinde yayınlanmaları. Veri tabanındaki ilk taramalar bu kriterler dahilinde yapılmış ve araştırmanın bibliyometrik analiz süreci bu kriterlere göre taranan makaleler ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın kapsam derlemesi sürecinde makalelerin elenmesi aşamasında ise bu kriterlere (1) açık erişimli ve (2) örneklem/çalışma grubunun sadece yetişkin kadınlardan oluşan makaleler olmaları, şeklinde iki kriter daha eklenmiş ve elemeler bunlara göre yapılmıştır.

Çalışmanın kapsam derlemesi süreci, PRISMA-ScR rehberi ışığında, çalışmalara dâhil edilme ve dışlanma kriterleri PICOS modeli temel alınarak belirlenmiştir. Buna göre, analize dahil edilecek makalelerin *katılımcıları*, dijital şiddete maruz kalan veya dijital şiddet üzerine görüş beyan eden kadınlardan oluşmaktadır. Bu çalışmada, *müdahale* temelli bir sınırlama getirilmemiştir. *Karşılaştırma* grubu bir şart olarak aranmamış, karşılaştırmalı analiz içeren

(örneğin farklı ülkeler, dijital platformlar, şiddet türleri bağlamında) ve karşılaştırma grubu içermeyen tanımlayıcı çalışmalar da dahil edilmiştir. Derlemeye dâhil edilen çalışmaların dijital şiddet biçimlerini kavramsal olarak nasıl tanımladıkları, hangi yöntemlerle analiz ettikleri, kadınların yaşantılarına dair ne tür *sonuçlar* ortaya koydukları ve hangi önerilerde bulundukları incelenmiştir. Çalışma deseni açısından, sadece özgün araştırma makaleleri (nitel, nicel veya karma yöntemle hazırlanmış) dâhil edilmiş; sistematik derlemeler, meta-analizler, tez çalışmaları ve vaka raporları kapsam dışı bırakılmıştır.

Tarama Stratejisi

Kadına yönelik dijital şiddet literatürüne odaklanan tarama süreci, Web of Science veri tabanı aracılığıyla gerçekleştirilmiş ve gelişmiş arama seçeneklerinden yararlanılmıştır. Arama stratejisi, alan yazında sıkça kullanılan kavramların sistematik biçimde incelenmesi ve konuya ilişkin uzman görüşlerinin alınmasıyla oluşturulmuştur. Kullanılan anahtar kelimeler, dijital şiddet türlerini tanımlayan terimlerin yanı sıra, eşanlamlılar, kısaltmalar ve alternatif yazımlar da göz önünde bulundurularak belirlenmiştir. Böylece, kadına yönelik dijital şiddet olgusunu farklı bağlamlarda ele alan yayınlara ulaşmak üzere kapsayıcı ve sistematik bir literatür taraması yürütülmüştür.

Şekil 1. Makale Eleme Sürecine Ait Akış Şeması

“Digital violence”, “cyber violence”, “digital harassment”, “cyber stalking”, “technology-facilitated violence”, “online harassment” AND Women, “gender-based cyber violence”, “gender-based online threats”, “online gender-based violence” anahtar kelimeleri kullanılarak yapılan taramadan 2435 makale görüntülenmiş ve kaydedilmiştir. Tekrarlayan makalelerin silinmesinden sonra 1948 makale ile inceleme süreci başlatılmıştır (Şekil 1). Görüntülenen makalelerin tümü, EndNote (Versiyon 9) kütüphanesine aktarılmış ve tekrarlanan ya da başlığa ve özete göre içerme kriterlerini karşılamayan makalelerin eleme süreci bu kütüphaneden yürütülmüştür. Başlığa göre konu dışında olduğu anlaşılan 1703 makale, ev içi şiddet, cinsel şiddet, cinsel yönelim farklılığı, vaka analizi, eleştiri yazısı ya da sistematik derleme, kitap analizi olması nedeniyle dışlanmıştır. Kalan 245 makalenin özet ve anahtar kelimeleri incelenerek 213’ü benzer özellikleri taşıması ve PICOS bileşenleri kapsamında belirlenen katılımcılar ve sonuç kriterlerine uyumlu olmaması nedeniyle analiz sürecinin dışında bırakılmıştır. Dahil edilme ve uygunluk kriterlerini karşılayan 32 makale ile içerik analizi süreci başlatılmıştır.

Yapılan ilk taramada, en fazla kapsayıcı olan anahtar kelime olan “digital violence” AND Women anahtar kelimesi ile tarama gerçekleştirilerek konuya ilişkin araştırma alanındaki eğilimlerine ve bilgi ağlarına yönelik genel bir bakış açısı sunulması planlanmıştır. Belirlenen tarama kriterleri dahilinde bu anahtar kelimeyle 671 makale görüntülenmiştir. Özet veya yöntem açısından herhangi bir değerlendirme yapılmadan bibliyometrik analiz gerçekleştirilmiştir.

Veri Çıkarımı ve Analizi

Bu çalışmada dijital şiddet literatürünü incelemek amacıyla VOSviewer ile bibliyometrik analiz yapılmış, kavramsal ve yapısal örüntüler görselleştirilerek alanın genel yapısı nicel olarak ortaya konmuştur. Bu analiz, içerik çözümlemesine temel teşkil etmiş ve incelenecek yayınların ön seçimini belirlemiştir. İkinci aşamada yürütülen nitel içerik analizi ise seçilen çalışmaların amaç, bulgu ve sınırlılıklarına odaklanarak tematik örüntülerin derinlemesine incelenmesini sağlamıştır. Her iki yöntemin birlikte kullanımı, dijital şiddetin kadınların deneyimleri bağlamında çok boyutlu olarak değerlendirilmesine olanak tanımıştır. Kapsam derlemesine dâhil edilen 32 çalışmadan sistematik biçimde veri çıkarımı yapılmış; yazar, yıl, ülke,

yöntem, örneklem ve bulgular gibi bilgiler tabloya işlenmiştir. Kodlama süreci MAXQDA 2022 ile yürütülmüş; bağımsız kodlayıcılar tarafından gerçekleştirilen bu işlem, sosyal hizmet alanında uzman bir akademisyen tarafından kontrol edilmiştir. PRISMA-ScR rehberine uygun yürütülen analiz sonucunda 187 kod üretilmiş; bunlar arasında en sık tekrar edenler “davranış kapsamının sınırlılığı”, “başa çıkma deneyimleri” ve “yasal-politik müdahale ihtiyacı” olmuştur. Kodların bir arada görünürlüğünü sağlamak için kod birlikte oluşma modeli kullanılmış ve elde edilen temalar, MAXMAPs aracılığıyla kavramsal düzeyde haritalandırılmıştır.

BULGULAR

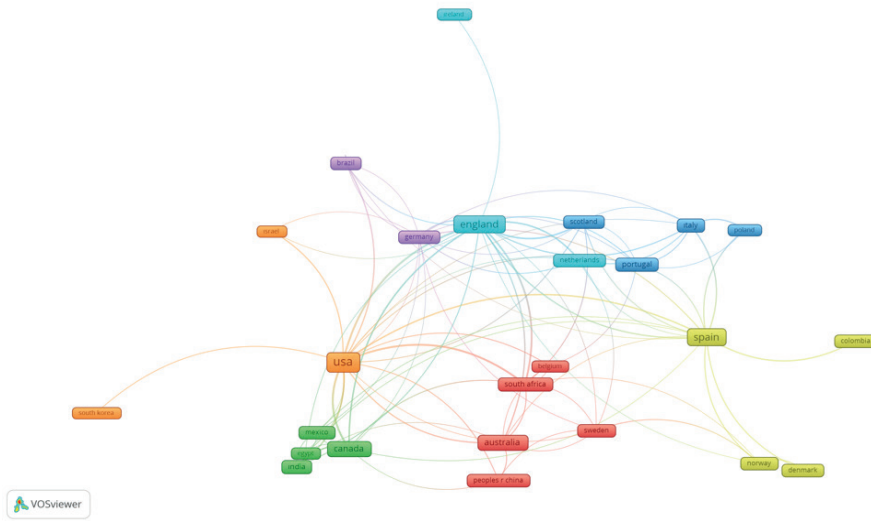
Vosviewer’da “co-authorship” ve “Country” seçenekleri işaretlenerek çalışmaların hangi ülkelerde yoğunlaştığı görülmeye çalışılmıştır (Bir ülkenin minimum doküman sayısı 5 olarak alınmıştır). Böylelikle, çalışmaların yürütüldüğü 78 ülkenin 28’inin eşik değeri karşıladığı anlaşılmıştır. Kadın ve dijital şiddet konularını birlikte ele alan yayınları en fazla üreten ülkenin Amerika olduğu, bu konunun en az ele alındığı ülkelerin ise Mısır, Polonya, Belçika ve Güney Kore olduğu gözlenmektedir. Bu yayınların en fazla atıf aldığı ülke yine Amerika olurken yayın sayısı açısından ilk sıralamada yer almayan Avustralya’da üretilen yayınların atıf açısından 28 ülkeden ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla, erişim ve çalışma sonuçlarından faydalanma açısından Avustralya’da üretilen çalışmaların daha verimli olduğu yorumu yapılabilmektedir. Yayın üretimi ve atıf sayısı açısından sonuncu sırada yer alan Türkiye ve Yeni Zelanda’nın diğer ülkelerle iş birliklerinin hiç olmaması dikkat çekmektedir. Bu durum, özellikle konu bağlamında iş birliğine açık olunması gereken bir noktaya işaret etmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Ülkelere göre Ortak Yazarlık İlişkileri

Ülke	Makale Sayısı	Atıf Sayısı	Toplam Bağlantı Gücü
Amerika	209	2184	63
İngiltere	94	1000	58
İspanya	101	482	39
Kanada	49	524	24
Güney Afrika	25	129	24
Almanya	14	63	19
İtalya	12	85	17
Avustralya	62	1909	15
İskoçya	9	38	15
Hindistan	21	104	13
Hollanda	15	71	12
Portekiz	20	119	11
Norveç	15	105	11
Brazilya	14	49	9
İsveç	11	39	9
Danimarka	8	57	7
Mısır	5	9	7
Polonya	5	55	7
Meksika	10	36	6
Çin	13	215	6
Belçika	5	16	5
İsrail	6	20	5
Kolombiya	8	9	4
Avusturya	6	34	2
Güney Kore	5	34	2
İrlanda	7	71	1
Yeni Zelanda	6	133	0
Türkiye	6	9	0

Toplam bağlantı gücü “0” olan Türkiye ve Yeni Zelanda analizden çıkarılarak diğer ülkelerin aralarındaki ortak yayın sayısına bağlı bağlantı gücüne ilişkin görsele ulaşılmıştır (Şekil 2). Kadına yönelik dijital şiddet konusuyla ilişkili en fazla yayın üreten ülkeler olan Amerika, İspanya ve İngiltere’nin aralarındaki bağlantılar incelendiğinde, Amerika’nın pek çok ülkeyle olmakla birlikte en yoğun şekilde İngiltere ve Kanada ile, İspanya’nın

ise Amerika dışında Portekiz, İngiltere, İtalya ve Polonya gibi Avrupa ülkeleriyle dikkate değer bağlantılarının olduğu görülmektedir (Şekil 2). Coğrafi açıdan değerlendirildiğinde, mavi renkteki ülkeler ağırlıklı olarak Avrupa kıtasındaki, turuncu renkteki ülkeler ağırlıklı olarak Amerika merkezli işbirliklerine işaret etmektedir.

Şekil 2. Ülkelere göre Ortak Yazarlık İlişkileri Görseli (Vosviewer 1.6.20)

Kapsam derlemesi çerçevesinde incelenen makalelerin derlendiği Tablo 2 incelendiğinde, 32 makalenin 21'inin nitel, dokuzunun nicel ve ikisinin karma yöntem prosedürüne sahip olduğu, yoğunluklu atıf alan çalışmaların Amerika' da üretildiği, genel olarak makalelerin 2018 yılı ve sonrasında yoğunlaştığı görülmektedir.

Makalelerin sonuçlarının odağı ise dört kod altında toplanabilmektedir. 15 makalenin sonuçlarının kesişen kırılmalı kodunda odaklandığı anlaşılmaktadır. Buna göre, kadınların sadece cinsiyetlerinden ya da yaşadıkları toplumdaki kadın-erkek eşitsizliğinin görünümünden, etnik köken farklılıklarından dolayı cinsiyete dayalı nefret söylemlerine ve diğer dijital şiddet türlerine maruz kaldıkları belirtilmektedir. Başa çıkma noktasında, kadınlar arasında dijital alanda görülen dayanışma, dijital şiddet dışındaki geleneksel şiddet türlerine karşı mücadeleyle benzer bir yapıya işaret etmektedir.

Kadınlar, birden fazla kırılganlığı dijital ortamda da bütünlük bir şekil yaşamakla birlikte bu güncel şiddet türüne yönelik de kolektif bir bilinç geliştirme çabasıdır. Dokuz makalede dijital şiddet maruziyeti nedeniyle kadınların intihar düşüncesi, sosyal işlevsizlik, depresyon, anksiyete, travma sonrası stres belirtileri, sosyal ilişkilerden kopma gibi ciddi ruh sağlığı etkileriyle karşılaştıkları, sekiz makalede kadınları dijital şiddetten korumaya yönelik denetim ve ceza mekanizmalarının yetersizliği vurgulanmaktadır. Yedi makalede ise bulgular, kadın-erkek eşitsizliğinin etkisiyle kadınların dijital şiddete karşı sessiz kaldıkları, hak arayışı içinde olmak yerine dijital alandan çekilmeyi tercih ettikleri belirtilmektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Seçilen Makalelere Ait Tanımlayıcı Bilgiler ve Öne Çıkan Bulgular

Yazar	Ülke	Yayın Yılı	Araştırma Yöntemi	Örneklem Sayısı	Atıf Sayısı	Keşisen Kırılganlıklar	Ruh Sağlığına Etkileri	Yasal Korumanın Yetersizliği	Dijital Sessizleşme
Sobieraj, S.	Amerika	2018	Nitel	38	101	✓			✓
Whiley, L. A., Walasek, L., Juanchich, M.	İngiltere	2023	Nitel	666	2			✓	
Baloch, M., Yasir, A., Hassan, A. A.	Pakistan	2021	Nitel	-	51				
Al Doghan, M., Arshad, S.	Suudi Arabistan	2023	Nitel	-	3				
Kabiri S., Choi, J., Shadmanfaat, S. M., Lee, J.	İran, Amerika, Güney	2020	Nitel	387	52				
Jackson, SJ; Banaszczyk, S.	Amerika	2016	Nitel	183,331 (tweet sayısı)	5		✓		
Alsawalqa, RO	Ürdün	2021	Nitel	104	8		✓		
McLean, L., Griffiths, M. D.	İrlanda, İngiltere	2019	Nitel	271	94				✓
Zyvitia, I., & Mare, A.	Güney Afrika	2024	Nitel	12	5				
Eckert, S.	Amerika	2018	Nitel	109	61				✓
Jane, E. A.	Avustralya	2015	Nitel	52	56	✓		✓	
Cote, A. C.	Amerika	2015	Nitel	37	144	✓			
Watson, S.	İngiltere	2022	Karma	50	2			✓	
Sarkar, S.; Rajan, B.	Avustralya	2021	Nitel	30	12	✓			

**KADINA YÖNELİK DİJİTAL ŞİDDETİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE YANSIMALARI: ALANYAZIN ÇALIŞMALARI
ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK VE TEMATİK BİR İNCELEME**
Deniz ÇARKCI, Demet AKARÇAY ULUTAŞ

Iqbal, I., Chinnasamy, S., Faizal, S. B.	Malezya	2024	Nitel	7	49				
Bates, S.	Kanada	2016	Nitel	18	243			✓	
Kim, S., Choi, E., Champion, J. D.	Amerika	2024	Nitel	255 (paylaşım)	4		✓		
Dannisworo, C. A., Buchari, A. H., Oriza, I. I. D.	Endonezya	2023	Nicel	86	0				
Tandoc, E. C., Sagun, K. K., Alvarez, K. P.	Singapur	2023	Nitel	8	37	✓			
Adams, C.	-	2013	Nitel	102	52				
Kuss, D. J., Kristensen, A. M., Williams, A. J., Lopez- Fernandez, O.	İngiltere, Danimarka	2022	Nitel	20	35				✓
Dehingia, N.; Mcauley, J.; Mcdougall, L.; Reed, E.; Silverman, JG; Urada, L.; Raj, A.	Amerika	2023	Nitel	40,672 (tweet sayısı)	3				
Veletsianos, G., Houlden, S., Hodson, J., Gosse, C.	Kanada	2018	Nitel	14	75			✓	
Zhou, Y., Peterson, Z. D.	Amerika	2024	Nitel	182	1				
Fox, J., Tang, W. Y.	Amerika	2016	Nicel	293	187	✓			
Salerno- Ferraro, A., Erentzen, C., Schuller, R. A.	Kanada	2023	Nicel	381	31				
Esposito, E., Breeze, R	İspanya	2022	Karma	135,452 (tweet sayısı)	18	✓			
Kuo, SY; Zhang, LY; Chang, KM	Çin, Tayvan	2023	Nitel	18	0				
Cripps, J.; Stermac, L.	Kanada	2018	Nitel	100	36		✓		
Henry, N; Flynn, A	Avustralya	2019	Nitel	77 (web sitesi)	60		✓		
Hill, C., Johnson, H.	Kanada	2024	Nicel	33,089	4				
Lu, S., Liuqu, L. R.	Amerika, Çin	2025	Nicel	300	5				

Tablo 3. Bağlamı İçinde Kelime Analizi

Kavram	Teorik ve Kavramsal Çerçeve	Başa Çıkma ve Destek Mekanizmaları	Kadın-Erkek Eşitsizlikleri ve Mağduriyet Dinamikleri	Dijital Şiddetin Psikososyal ve Kalıcı Etkileri
Cyber dating abuse (Çevrim içi flört şiddeti)	Kabiri vd. (2020), Alsawalqa (2021), Dannisworo vd. (2022)	-	-	-
Cyber violence (Çevrim içi şiddet)	Sarkar ve Rajan (2021), Dannisworo vd. (2022), Dehingia vd. (2023)	-	Alsawalqa (2021), Sarkar ve Rajan (2021)	Sarkar ve Rajan (2021)
Cyberbullying (Çevrim içi zorbalık)	Alsawalqa (2021), Dannisworo vd. (2022), Baloch vd. (2025), Al Doghan ve Arshad (2023), Kabiri vd. (2020), Sarkar ve Rajan (2021), Hill ve Johnson (2019)	Zyvitia ve Mare (2024), Sarkar ve Rajan (2021), Iqbal vd. (2024)	Baloch vd. (2025), Kabiri vd. (2020), Alsawalqa (2021), Iqbal vd. (2024), Fox ve Tang (2016)	Baloch vd. (2025), Al Doghan ve Arshad (2023), Kabiri vd. (2020), Dehingia vd. (2023), Veletsianos vd. (2018), Sarkar ve Rajan (2021), Kabiri vd. (2020), Alsawalqa (2021), Kim vd. (2024), Veletsianos vd. (2018)
Cyberhate (Dijital nefret)	-	-	Sobieraj (2018), Whiley vd. (2023), Jane (2018)	Whiley vd. (2023), Jane (2018)
Cyberstalking (Dijital takip)	Kabiri vd. (2020), Alsawalqa (2021), Iqbal vd. (2024), Baloch vd. (2025), Eckert (2019), Kim vd. (2024), Veletsianos vd. (2018)	-	Baloch vd. (2025), Kabiri vd. (2020), Eckert (2019), Kim vd. (2024), Cripps ve Stermac (2018), Hill ve Johnson (2019)	Baloch vd. (2025), Al Doghan ve Arshad (2023), Kabiri vd. (2020), Dehingia vd. (2023), Veletsianos vd. (2018)
Image-based sexual abuse (İzinsiz cinsel görsel paylaşımı)	Salerno-Ferraro vd. (2022), Sarkar ve Rajan (2021), Henry ve Flynn (2019)	-	Whiley vd. (2023), Sarkar ve Rajan (2021), Salerno-Ferraro vd. (2022), Henry ve Flynn (2019)	-
Online abuse (Çevrim içi istismar)	Baloch vd. (2025), Eckert (2019), Watson (2022), Iqbal vd. (2024), Veletsianos vd. (2018)	-	Whiley vd. (2023), Baloch vd. (2025), Eckert (2019), Watson (2022), Iqbal vd. (2024), Veletsianos vd. (2018)	Zyvitia ve Mare (2024), Eckert (2019), Iqbal vd. (2024), Eckert (2019), Adams (2018), Dehingia vd. (2023), Veletsianos vd. (2018)
Online gender based violence (Kadınlara yönelik çevrim içi şiddet)	Whiley vd. (2023), Zyvitia ve Mare (2024)	Whiley vd. (2023), Zyvitia ve Mare (2024)	Zyvitia ve Mare (2024)	Zyvitia ve Mare (2024)
Online harassment (Çevrim içi taciz)	Whiley vd. (2023), Zyvitia ve Mare (2024)	-	Lu ve Luqui (2025), Tandoc vd. (2023), Iqbal vd. (2024), Watson (2022), Zyvitia ve Mare (2024), Cote (2015), Kuss vd. (2022), Fox ve Tang (2016), Zhou ve Peterson (2024), Tandoc vd. (2023)	-

Tablo 3’te bağlamı içinde kelime analizi sonucunda incelenen makalelerde seçili anahtar kelimeler, teorik ve kavramsal çerçeve, başa çıkma ve destek mekanizmaları, kadın-erkek eşitsizliği ve mağduriyet dinamikleri ve dijital şiddetin psikososyal ve kalıcı etkileri şeklinde dört bağlam çerçevesinde toplanmıştır.

İlk olarak teorik ve kavramsal çerçeve boyutunda, *Cyber dating abuse* kelimesi şiddet biçimlerinin sınıflandırılması bağlamında ele alınarak tehdit, hakaret, aşağılayıcı mesajlar gönderme gibi doğrudan saldırganlık, dijital takip, hesaplara erişim, sürekli iletişim talebi gibi kontrol ve izleme davranışları bağlamında tanımlanmıştır (Kabiri vd., 2020; Alsawalqa, 2021b; Dannisworo vd., 2022). *Cyberbullying* kavramı, incelenen çalışmalarda dijital şiddet türlerinden biri olarak, diğer kavramlarla (ör. *Cyber Dating Abuse*, *Cyber Violence*, *Cyber Sexual Harassment*, *Cyber Misogyny*) genellikle birbirine temas eden ancak ayırıştırılması gereken siber şiddet biçimleri olarak (Alsawalqa, 2021b; Dannisworo vd., 2022; Baloch vd., 2025; Al Doghan ve Arshad, 2023; Kabiri vd., 2020; Sarkar ve Rajan, 2021; Hill ve Johnson, 2019) ele alınmıştır. Kabiri vd. (2020), *Cyberstalking* (dijital takip) kavramını da özellikle Routine Activity Theory (RAT) çerçevesinde açıklamıştır. Böylelikle, üç temel unsur olan uygun hedef, failerin bulunabilirliği ve koruyucu unsurların eksikliği ekseninde kuramsallaştırılmıştır. Ayrıca, *online gender-based violence* (çevrim içi kadın-erkek eşitsizliğine dayalı şiddet) kavramı, Whiley vd. (2023) ve Zviyita ve Mare (2024), özellikle kadınlara yönelik çevrim içi taciz biçimlerini ve bu şiddetin kadın-erkek eşitsizliği normlarını yeniden üreten işlevini açıklamak ve *online harassment* kavramı ise *gender-based violence* ile olan ilişkisi üzerinden kuramsal olarak ele alınmıştır. Bu çalışmalarda, iki kavram arasında kavramsal geçişler ve örtüşen alanlar olduğu belirtilmiş; *online harassment* özellikle kadın-erkek eşitsizliğine dayalı içerik taşıdığına, dijital şiddetin bir bileşeni olarak değerlendirilebileceği vurgulanmıştır.

Başa çıkma ve destek mekanizmaları boyutunda, *cyber violence* kavramı, yalnızca dijital ortama özgü bir şiddet türü olarak değil, fiziksel şiddetle süreklilik gösteren ve kimi zaman onu pekiştiren bir yapı olarak (Sarkar ve Rajan, 2021; Dannisworo vd., 2022; Dehingia vd., 2023) ele alınmıştır. Kavram; nefret söylemi, görsel taciz, intikam pornosu gibi çok boyutlu

biçimlerde ortaya çıktığından siber şiddetle başa çıkma mekanizmaları, yalnızca bireysel stratejileri değil aynı zamanda yasal düzenlemeler, adli başvuru yolları, raporlama süreçleri ve kurumsal müdahale yaklaşımlarını kapsamaktadır. Özellikle Sarkar ve Rajan (2021) ve Dehingia vd. (2023) tarafından UNESCO ve EIGE gibi uluslararası kuruluşların cyber violence'a ilişkin raporlama sistemleri, politik önerileri ve eğitim programları ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca, Alsawalqa (2021b), Zviyita ve Mare (2024) ve Sarkar ve Rajan (2021), *cyberbullying* kavramını, bireysel ve toplumsal düzeyde önleme ve müdahale stratejileri bağlamında ele almıştır. Bu bağlamda özellikle bystander (seyirci) davranışı, yani çevrim içi zorbalığa tanık olan bireylerin pasif veya aktif tutumları üzerine odaklanılmış; bu davranışların mağdurun korunması veya zorbalığın sürdürülmesi üzerindeki etkileri tartışılmıştır. Öte yandan, *cyberbullying* kavramı Iqbal vd. (2024) tarafından yalnızca bireysel bir sorun değil; aynı zamanda insan hakları ihlali ve hukuki boşluklara işaret eden bir sosyal sorun olarak değerlendirilmiştir. *Cyberstalking* (siber takip) kavramı, Kabiri vd. (2020), Alsawalqa (2021b) ve Iqbal vd. (2024) makalelerinde bireylerin siber takibe karşı geliştirdikleri koruyucu stratejiler ve dijital güvenlik önlemleri bağlamında; Baloch vd. (2025), Eckert (2019), Kim vd. (2024) ve Veletsianos vd. (2018) ise eylemlerin mevcut yasalarla nasıl ele alındığı ve düzenleyici yasal çerçevelerin geliştirilmesi gerekliliği çerçevesinde kullanılmıştır. Benzer bir bakış açısıyla, *image-based sexual abuse kavramı*, Sarkar ve Rajan (2021), Salerno-Ferraro vd. (2022) ve Henry ve Flynn (2019), özellikle revenge porn (intikam pornosu) ve benzeri eylemlerin yol açtığı mağduriyetlere karşı; *online abuse* kavramı ise Baloch vd. (2025), Eckert (2019), Watson (2022), Iqbal vd. (2024) ve Veletsianos vd. (2018) tarafından çevrim içi taciz biçimlerine karşı geliştirilen toplumsal, hukuksal ve politik mücadele mekanizmaları kapsamında, özellikle feminist hukuk perspektifinden geliştirilen hukuki ve politik savunma mekanizmaları çerçevesinde ele alınmıştır. İlgili olarak, Whiley vd. (2023), Baloch vd. (2025), Zviyita ve Mare (2024), Eckert (2019) ve Watson (2022) çalışmalarında, *online abuse ve online gender-based violence* kavramları açısından dijital feminist hareketlerin yükselişi bağlamında, kadınların çevrim içi şiddete karşı yürüttükleri kolektif savunma pratikleri ve dayanışma ağları öne çıkmaktadır.

Kadın-erkek eşitsizlikleri ve mağduriyet dinamikleri boyutunda, Alsawalqa (2021b) ve Sarkar ve Rajan (2021) çalışmalarında, *cyber violence* kavramı kadın-erkek eşitsizliğine dayanan şiddetin dijital biçimi olarak ele alınmış; özellikle kadınlar ve kız çocuklarına yönelen sistematik saldırıların bir uzantısı şeklinde tanımlanmıştır. Bu bağlamda *cyber violence*, yalnızca bireysel taciz ya da tehdit içerikli eylemler değil; aynı zamanda sosyokültürel normlar ve ideolojik yapılar aracılığıyla kadınlar üzerinde güç kurmaya yönelik bir kontrol mekanizması olarak değerlendirilmiştir. *Cyberbullying kavramı*, kadın aktivistlere yönelik dijital saldırılar, feminist hareketlere karşı yöneltilen çevrim içi şiddet ve cinsiyet temelli aşağılama pratikleri bağlamında ele alınmıştır (Baloch vd., 2025; Alsawalqa, 2021b; Zviyita ve Mare, 2024; Iqbal vd., 2024). Ayrıca, yapılan ülkeler arası karşılaştırmalar çerçevesinde, kültürel normların dijital zorbalığın biçim ve şiddet düzeyine etkisi değerlendirilmiştir (Baloch vd., 2025; Kabiri vd., 2020; Alsawalqa, 2021b; Iqbal vd., 2024). Bununla birlikte, sosyal medya platformlarının yapısal özellikleri – özellikle anonimlik, denetimsizlik ve algoritmik tarafgirlik gibi unsurların – şiddet eylemlerini kolaylaştırıcı rolü vurgulanmıştır (Baloch vd., 2025; Al Doghan ve Arshad, 2023; Iqbal vd., 2024; Fox ve Tang, 2016). *Cyberhate (çevrim içi nefret söylemi) kavramı*, kadın-erkek eşitsizliğine dayalı nefret biçimlerinin dijital ortamdaki tezahürü olarak ele alınmıştır (Sobieraj, 2018; Whiley vd., 2023; Jane, 2018). Bu bağlamda, *gendered cyberhate* terimiyle özellikle kadınları hedef alan sistematik dijital nefret içerikleri kastedilmiş; bu içeriklerin kadınların çevrim içi ortamlardaki varlıklarını nasıl etkilediği tartışılmıştır. *Cyberstalking (siber takip) kavramı*, kadınların orantısız biçimde bu dijital şiddet biçiminin hedefi haline geldiği kadın-erkek eşitsizliği bağlamında ele alınmıştır (Baloch vd., 2025; Kabiri vd., 2020; Sarkar ve Rajan, 2021). Ayrıca, bu şiddet biçiminin ülkeler arası görünümleri karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmiştir (Baloch vd., 2025; Kabiri vd., 2020; Eckert, 2019; Kim vd., 2024). Bununla birlikte, dijital teknolojilerin gelişimi ve yeni medya araçlarının siber takipte nasıl araçsallaştırıldığı da vurgulanmıştır (Kabiri vd., 2020; Sarkar ve Rajan, 2021; Iqbal vd., 2024; Kim vd., 2024; Cripps ve Stermac, 2018; Hill ve Johnson, 2019). *Image-based sexual abuse* (görsel temelli cinsel istismar) kavramı, özellikle görüntülerin rıza dışı paylaşımı yoluyla kadınların dijital ortamlarda maruz kaldığı mağduriyetler çerçevesinde ele alınmıştır (Whiley vd., 2023;

Sarkar ve Rajan, 2021; Salerno-Ferraro vd., 2022; Henry ve Flynn, 2019). Ayrıca, bu kavram siber zorbalıkla birleşen çok katmanlı bir cinsel şiddet biçimi olarak değerlendirilmiş; mağdurların dijital ortamlarda tekrar tekrar hedef alınması, yaşadıkları travmanın derinleşmesi ve ikincil mağduriyetin oluşması bağlamında ele alınmıştır (Whiley vd., 2023; Sarkar ve Rajan, 2021; Henry ve Flynn, 2019).

Online abuse kavramı ise özellikle kadınlara yönelik sistematik çevrim içi taciz ve cinsiyet temelli saldırılar bağlamında değerlendirilmiştir (Whiley vd., 2023; Baloch vd., 2025; Eckert, 2019; Watson, 2022; Iqbal vd., 2024; Veletsianos vd., 2018; Lu ve Luqiu, 2025; Zviyita ve Mare, 2024). Öte yandan, nefret söylemi, ırkçılık, ayrımcılık ve diğer yapısal şiddet biçimleriyle iç içe geçmiş bir dijital saldırı pratiği olarak ele alınmıştır (Eckert, 2019; Watson, 2022; Veletsianos vd., 2018). Bu çalışmalar, kadınların dijital ortamlarda maruz kaldığı şiddetin yalnızca bireysel saldırılarla sınırlı olmadığını; aynı zamanda kadın-erkek eşitsizliği ile şekillenen sürekli ve yaygın bir tehdit ortamına işaret ettiğini vurgulamaktadır.

Online gender-based violence kavramı, özellikle kadın gazeteciler ve kadın politikacılar gibi kamusal alanda görünürlük sahibi kadınların karşılaştığı çevrim içi şiddet biçimleri bağlamında ele alınmıştır (Zviyita ve Mare, 2024; Lu ve Luqiu, 2025; Tandoc vd., 2023; Iqbal vd., 2024; Watson, 2022; Adams, 2018).

Online harassment ise, kadın oyuncuların dijital oyun topluluklarında maruz kaldığı sistematik taciz biçimleri kapsamında değerlendirilmiştir (Cote, 2015; Kuss vd., 2022; Fox ve Tang, 2016; Zhou ve Peterson, 2024). Son olarak, çevrim içi kadın düşmanlığı, cinsiyet temelli nefret söylemi ve yapısal dijital cinsiyetçilik, birçok çalışmada dijital şiddetin derinleşen ve kurumsallaşan boyutlarıyla ele alınmıştır (Eckert, 2019; Baloch vd., 2025; Whiley vd., 2023; Iqbal vd., 2024; Tandoc vd., 2023).

Dijital şiddetin psikososyal ve kalıcı etkileri boyutunda, *cyber dating abuse* kavramı, özsaygı, benlik algısı ve bağlanma stilleri üzerindeki olumsuz psikolojik etkileri, şiddet içeren davranışların duygusal ilişkilerde normalleştirilmesi bağlamında ele alınmıştır (Alsawalqa, 2021b; Dannisworo vd., 2022; Veletsianos vd., 2018). Ayrıca, *cyber violence* kavramı, kadınların

bedenlerini doğrudan ya da dolaylı olarak hedef alan bir şiddet biçimi olarak sosyal izolasyon ve kendilik algısında değişiklikler gibi ruh sağlığı sorunlarıyla ilişkilendirilmiştir (Sarkar ve Rajan, 2021) . Benzer şekilde, *cyberbullying* kavramı, depresyon, stres, duygusal çökkünlük ve psikolojik yıkım, özsaygısında azalma, kendini suçlama, sosyal geri çekilme ve uzun vadede travma sonrası stres tepkileri, yalnızlık hissi gibi psikolojik sonuçlarla ilişkilendirilmiş ve örgütsel bağlılık, iş doyumunu, kendilik algısı, psikolojik güvenlik üzerindeki olumsuz etkileri bağlamında değerlendirilmiştir (Baloch vd., 2025; Al Doghan ve Arshad, 2023; Kabiri vd., 2020; Dehingia vd., 2023; Veletsianos vd., 2018; Sarkar ve Rajan, 2021; Alsawalqa, 2021b; Kim vd., 2024). İlintili olarak, *cyberhate* kavramı, kadın çalışanlara yönelik sistematik çevrim içi nefret mesajları, hakaret ve aşağılamalar, mağdurların yalnızca psikolojik güvenliğini değil, aynı zamanda mesleki konumlarını ve ekonomik güvencelerini de tehdit eden bir şiddet biçimi olarak tanımlanmıştır (Whiley vd., 2023; Jane, 2018). Baloch vd. (2025), Al Doghan ve Arshad (2023), Kabiri vd. (2020), Dehingia vd. (2023) ve Veletsianos vd. (2018), *cyberstalking* (siber takip) kavramını, sürekli stres, yüksek düzeyde kaygı, korku hissi, güvensizlik ve dijital alanlarda var olma endişesi gibi duygularla ilişkilendirmiş, Kabiri vd. (2020) ve Kim vd. (2024) ise bu kavramı akademik başarı, profesyonel performans ve eğitim-çalışma sürekliliği gibi alanlarda da kalıcı etkiler doğuran bir tehdit unsuru olarak ele almıştır.

Online abuse ve *online gender-based violence* kavramları, anksiyete, özgüven kaybı, tükenmişlik ve sosyal geri çekilme gibi psikolojik tepkilerin yanı sıra; mesleki performansta düşüş, iş bırakma eğilimi ve profesyonel ortamlardan uzaklaşma gibi sonuçlarla da kendini göstermektedir (Eckert, 2019; Watson, 2022; Zviyita ve Mare, 2024; Veletsianos vd., 2018). Ayrıca, aynı kavramın mağdurlar üzerinde hem mesleki hem de kişisel düzeyde sessizleşmeye ve geri çekilmeye yol açtığı vurgulanmıştır (Zviyita ve Mare (2024), Eckert (2019), Iqbal vd. (2024). Eckert (2019), Adams (2018) ve Dehingia vd. (2023) ise *online abuse*'u, bireysel etkilerin ötesine geçerek demokrasi, ifade özgürlüğü ve politik katılım üzerindeki yapısal etkileriyle değerlendirmiş; kamusal temsilde kadın-erkek eşitsizliğini pekiştiren ve toplumsal katılımı sınırlandıran bir dijital şiddet biçimi olarak ele almışlardır.

Tablo 4. Çalışmaların Amaç ve Kapsamları

Amaç ve Kapsam	Ele Alan Makaleler
Başa Çıkma Deneyimleri	McLean ve Griffiths (2019), Eckert (2019), Cote (2015), Sarkar ve Rajan (2021), Bates (2016), Km (2024), Tandoc (2023), Veletsianos (2018), Fox ve Tang (2016), Salemo-
Dijital Dayanışma ve Sosyal Kontrol	Whiley (2023), Watson (2022), :Iqbal vd. (2024), Lu ve Luqiu (2025), Baloch vd. (2025), AI Doghan ve Arshad (2023, Kabiri vd. (2020), Alsawalqa (2021), Dannisworo vd. (2022), ve Johnson (2019)
Dijital Cinsiyetçilik ve Kamusal Sessizlik	Sobieraj (2018), Jackson ve Banaszczyk (2016), Zvi-yita ve Mare (2024), Adams (2018), Kussvd. (2022), Dehingia vd. (2023), Esposito ve Breeze (2022), Henry, ve Flynn (2019), Jane (2018)
Kadınlara Yönelik Dijital Şiddetin Ekolojik Boyutları	Zhou ve Peterson (2024) -Kuc vd. (2023), Cnpss ve Stetmac (2018)

Tablo 4’ de incelenen çalışmaların önemli bir bölümü, kadınların çevrim içi şiddet deneyimleri karşısında geliştirdikleri başa çıkma stratejilerine odaklanmıştır. Özellikle dışlanma, yalnızlık, kimlik gizleme ve sosyal kaygı gibi duygularla baş etme süreçleri öne çıkmaktadır (McLean ve Griffiths, 2019; Cote, 2015; Fox ve Tang, 2016). Fox ve Tang’ın (2016) çalışması, dijital şiddete maruz kalan bireylerin başa çıkma stratejileri kapsamında çevrim içi kimliklerini dönüştürme veya çevrim içi topluluklardan geri çekilme gibi davranışlar sergileyebildiklerini ortaya koymaktadır. Bu bulgu, incelenen çalışmaların içerik analizi sonucunda belirlenen yaygın başa çıkma yöntemlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Kadın akademisyenler, gazeteciler ve blog yazarları gibi farklı mesleki konumlardaki kadınların deneyimleri ise, bu başa çıkma süreçlerinin sadece bireysel değil, aynı zamanda yapısal destek arayışlarıyla da iç içe geçtiğini ortaya koymaktadır (Eckert, 2019; Tandoc vd., 2023; Veletsianos vd., 2018).

Sarkar ve Rajan (2021), Kim vd. (2024) ve Salerno-Ferraro vd. (2022) tarafından yürütülen çalışmalar, kadınların başa çıkma süreçlerinin yalnızca bireysel stratejilerle sınırlı olmadığını; sosyal ve politik düzlemlerle, toplumsal konumlarıyla, aidiyet duygularıyla ve çevresel destek sistemleriyle doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, başa çıkma

mekanizmalarının çok katmanlı yapısını destekleyen önemli bir nokta olarak değerlendirilmektedir.

İncelenen çalışmaların odaklandığı başka bir araştırma amacının ise dijital dayanışma ve sosyal kontrol boyutunda olduğu görülmektedir. Buna göre, kadına yönelik çevrim içi şiddete maruz kalan kadınların yalnızca bireysel başa çıkma stratejileriyle değil, aynı zamanda dijital dayanışma pratikleri ve sosyal kontrol mekanizmaları aracılığıyla da destek arayışında olduklarını ortaya koymaktadır. Farklı sosyal konumlardaki kadınların —aktivistler, gazeteciler, öğrenciler ve polis memurları gibi— çevrim içi şiddet deneyimleri, bu olgunun yalnızca bireysel değil, kadın-erkek eşitsizliklerinden beslenen yapısal bir sorun olduğunu ortaya koymaktadır (Baloch vd., 2025; Watson, 2022; Iqbal vd., 2024).

Whiley vd. (2023), dijital şiddetle mücadelede sosyal normları dönüştürmeye ve empati geliştirmeye yönelik müdahalelerin, kadın düşmanı içeriklerin yayılımını sınırlandırma potansiyeline dikkat çekmektedir. Öte yandan, kadınların dijital ortamlarda dayanışma ağları kurarak şiddeti ifşa etmeleri ve kolektif direnç geliştirmeleri, bu alanın yalnızca mağduriyet değil, aynı zamanda karşı koyma ve dönüşüm üretme mekânı olduğunu göstermektedir (Alsawalqa, 2021b; Dannisworo vd., 2022; Lu ve Luqiu, 2025).

Dijital cinsiyetçilik, kadınların çevrim içi varlığını tehdit eden, ifade alanlarını daraltan ve görünürlüklerini bastıran çok katmanlı bir güç biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Cinsiyetçi hakaretler, tehditler, cinsel nesneleştirme ve itibarsızlaştırma gibi sistematik saldırılar, yalnızca bireysel travmalarla sınırlı kalmamakta; kadınların kamusal alanda seslerini duyurmasını engelleyen yapısal bir sessizlik üretmektedir (Sobieraj, 2018; Jane, 2018; Adams, 2018; Henry ve Flynn, 2019). Bu şiddet biçimi, özellikle gazeteci, akademisyen ya da serbest çalışan kadınların mesleki görünürlüğüne zedeleyerek geçim kaynaklarını tehdit etmektedir (Jane, 2018; Zviyita ve Mare, 2024). Kadınlar, dijital feminist söylemler aracılığıyla bu sessizliği aşmaya çalışsa da hipererkeklik, heteronormatif normlar ve zayıf yasal koruma mekanizmaları nedeniyle bu direniş sınırlı kalmakta; ifade özgürlüğü ve demokratik katılım ciddi biçimde zedelenmektedir (Jackson ve Banaszczyk, 2016; Henry ve Flynn,

2019). Bu bulgular, dijital şiddetin bireysel bir sorun olmanın ötesinde, kadın-erkek eşitliği önünde yapısal bir engel teşkil ettiğini göstermektedir.

Kadınlara yönelik dijital şiddet, çok katmanlı ve bağlamsal biçimde işleyen ekolojik bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Bu şiddet türü, yalnızca bireysel mağduriyetle sınırlı kalmayıp; depresyon, anksiyete ve TSSB gibi ruhsal etkilerle birlikte, kadın-erkek eşirsizliği temelli güç ilişkilerinin dijital etkileşimlerde nasıl yeniden üretildiğini de ortaya koymaktadır (Zhou ve Peterson, 2024; Kuo vd., 2023). Özellikle yakın partner ilişkilerinde denetim, takip ve izolasyon aracı olarak kullanılması, dijital şiddetin kişilerarası düzeyden yapısal normlara kadar uzanan çok düzeyli bir ekosistem içinde işlediğini göstermektedir (Cripps ve Stermac, 2018).

Tablo 5. Çalışmalarda Öne Çıkan Sonuçlar

Tablo 5’ te incelenen çalışmalar, dijital şiddetin kadınların yalnızca cinsiyetlerine değil; etnik köken, yaş, meslek ve sınıf gibi kesişen kimliklerine yönelik çok boyutlu bir saldırı biçimi olduğunu ortaya koymaktadır (Jackson

Sonuç Odağı	Ele Alan Makaleler
Kesişen Kimliklerde Dijital Şiddet	Sarkar ve Rajan (2021), Tandoc vd- (2023), Adams (2018), Jackson ve Banaszczyk (2016), Alsawalqa (2021), Jane (2018), Esposito ve Breeze (2022), Veletsianos vd (2018), Thou ve Peterson (2024) , Hill ve Johnson (2019)
Çoğul Kadın Kimliklerinde Dayanışma ve Güçlenme Pratikleri	Baloch vd. (2023), X Cote (201 j), Kuss vd. (2022), Kua vd. (2023), Lu ve Luqiu (2025), Watso (2022), Jackson ve Banaszczyk (2016), Dehİngİa vd._ (2023)
Dijital Sessizleşme ve Geri Çekilme	Sobieraj (201 S), McLean ve Chiffiths (2019), Zviyita ve Mare (2024), Eckett (2019), Iqbal vd. (2024), Fox ve Tang (2016), Salemo-Fetraro vd. (2022)
Yasal ve Kurumsal Koruma Engelleri	Whiley vd. (2023), Kabiri vd. (2020), Zviyita ve Mare (2024), Jane (2018), Watson (2022), Bates (2016), Velet-sianos vd (2018)
Dijital Şiddetin Ruh Sağlığına Etkileri	Al Doghan ve Arshad (2023), Alsawalqa (2021), Zviyita ve Mare (2024), Kim vd. (2024), Kuss vd. (2022) ve Ster-mac (2018)
İlişki Dinamikleri ve Şiddet Sürekliliği	Dannisworo vd. (2022), Kuo vd. (2023), Henry ve Rynn (2019), Cote (2015), Watson (2022), Kuss vd. (2022), Salemo-Ferraro vd- (2022)

ve Banaszczyk, 2016; Sarkar ve Rajan, 2021). Bu kesişimsel kırılğanlıklar, kadınların dijital görünürlüğünü, mesleki varlığını ve kamusal alandaki konumunu tehdit altına sokmakta; bedenlerinin nesneleştirildiği, kimliklerinin denetlendiği ve seslerinin bastırıldığı yapısal bir tahakküm mekanizması yaratmaktadır (Hill ve Johnson, 2019).

Metaverse, çevrim içi oyunlar ve sanal gerçeklik gibi yeni dijital alanlar ise bu tehditleri daha da çeşitlendirmektedir (Zhou ve Peterson, 2024). Özellikle gazeteci, akademisyen ve siyasetçi kadınlar, çevrim içi nefret söylemleri nedeniyle kendilerini sansürlemekte, dijital kimliklerini gizlemekte veya mesleki faaliyetlerini sınırlamak zorunda kalmaktadır (Tandoc vd., 2023; Veletsianos vd., 2018). Dijital şiddetin zamanla ekonomik ve psikolojik sonuçlara dönüşerek kadınları iş yaşamında dışlamaya kadar varan sistemik baskılar ürettiği vurgulanmaktadır (Jane, 2018; Adams, 2018). Bu bağlamda dijital şiddet, bireysel değil, sürekli yeniden üretilen yapısal bir eşitsizlik biçimi olarak değerlendirilmektedir.

Dijital şiddet karşısında kadınların geliştirdiği dayanışma ve güçlenme pratikleri, tek tip değil; kimlik, kültür ve bağlama göre farklılaşan çoğul yapılar sergilemektedir (Jackson ve Banaszczyk, 2016). Bu çeşitlilik, başa çıkma stratejilerine yansımakta; bireysel tepkilerin yetersiz kaldığı durumlarda kadınlar, dayanışma ağları oluşturarak kolektif psikososyal dayanıklılık geliştirmektedir (Baloch vd., 2025; Watson, 2022).

Sosyal medya ise yalnızca bir ifade platformu değil, aynı zamanda duygusal destek ve bilgi paylaşımının ortaklaşa üretildiği bir dayanışma alanına dönüşmektedir. Polis memurları ve oyuncular gibi farklı meslek gruplarındaki kadınların çevrim içi görünürlüklerini sürdürme çabaları, bu direnç pratiklerini somutlaştırmakta; dayanışma stratejileri, dijital şiddetle mücadeleyi daha kapsayıcı ve görünür kılmaktadır (Cote, 2015; Kuss vd., 2022; Lu ve Luqiu, 2025). Bu bulgular, dijital alandaki kadın varoluşunun çeşitliliği ile kesişimsel ve dönüştürücü dayanışma biçimlerinin önemini ortaya koymaktadır.

Kadın-erkek eşitsizliğine dayalı dijital şiddet, kadınların çevrim içi alanlardan geri çekilmesine, görünürlüklerini sınırlandırmasına ve sessizleşmesine yol açmakta; bu durum yalnızca bireysel bir savunma refleksi değil, aynı zamanda ifade özgürlüğü ve kamusal katılım açısından ciddi bir

yapısal soruna işaret etmektedir (Sobieraj, 2018). Kadınlar, dijital şiddet ve destek eksikliği nedeniyle anonimleşme, profillerini silme, yorumlarını gizleme gibi stratejilere yönelmekte; bu bireysel koruma biçimleri dijital ortamlardaki kadın temsili zayıflatmakta ve eşitsizlikleri derinleştirmektedir (McLean ve Griffiths, 2019; Fox ve Tang, 2016; Zviyita ve Mare, 2024). Ayrıca, medya kurumları ve toplumsal düzeyde gelişen sessizlik kültürü, dijital şiddetin görünmezleşmesine ve kolektif tepkinin zayıflamasına neden olmaktadır (Iqbal vd., 2024). Bu bağlamda dijital sessizleşme, yalnızca psikolojik değil; aynı zamanda ekonomik, sosyal ve politik sonuçlar doğuran yapısal bir eşitsizlik biçimi olarak değerlendirilmektedir.

Çalışmalar, kadınlara yönelik dijital şiddetle mücadelede yasal ve kurumsal koruma mekanizmalarının yetersizliğine dikkat çekmektedir. Yaptırım eksikliği, mağduru suçlayan yaklaşımlar ve başvuru süreçlerine duyulan güvensizlik nedeniyle birçok vaka bildirilmemekte, bu da şiddetin görünmezleşmesine yol açmaktadır (Whiley vd., 2023; Bates, 2016). Özellikle intikam pornosu ve siber takip gibi yeni dijital şiddet biçimlerinin mevcut hukuk sistemlerinde yeterince karşılık bulamaması, bu tür şiddetin normalleşmesine katkıda bulunmaktadır (Jane, 2018; Watson, 2022; Kabiri vd., 2020). Ayrıca teknik ve yasal önlemlerdeki eksiklik, failerle yeniden karşılaşma riskini artırmakta ve kadınların dijital ortamlarda güvenli biçimde var olma hakkını tehdit etmektedir (Zviyita ve Mare, 2024).

İncelenen çalışmalarda öbekleşen başka bir sonuç odağı, dijital şiddetin kadınların ruh sağlığı üzerinde ciddi ve çok boyutlu etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Dijital şiddet eylemleri, depresyon, anksiyete, stres ve intihar düşüncesi gibi ağır duygudurumlara ve tükenmişlik, iş kaybı, sosyal izolasyon ve profesyonel yaşamda ciddi aksamalar gibi sonuçlar doğurmaktadır (Alsawalqa, 2021b; Kim vd., 2024; Cripps ve Stermac, 2018; Al Doghan ve Arshad, 2023; Zviyita ve Mare, 2024; Kim vd., 2024). Bu durum, dijital şiddetin özel yaşamı aşarak kamusal ve mesleki alanlardaki kadın varlığını da tehdit ettiğini göstermektedir.

Son olarak, çalışmalar, dijital şiddetin bireyler arası ilişkilerde döngüsel ve süreklilik gösteren bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Duygusal ilişkilerde ilişki doyumunun, mağduriyetin devamını kolaylaştırdığı

ve bireylerin zamanla faile dönüşme riskini taşıdığı belirtilmektedir (Dannisworo vd., 2022; Kuo vd., 2023). Dijital ortamların sınır tanımayan yapısı, görselleştirme ve cinselleştirme pratikleri aracılığıyla cinsiyetçi güç ilişkilerini pekiştirirken, bireysel ilişkilerdeki eşitsizlikleri yeniden üretmektedir (Henry ve Flynn, 2019; Cote, 2015). Çevrim içi ve çevrim dışı şiddetin yapısal benzerlikleri; içselleştirilmiş cinsiyet normları, nesneleştirme ve genç kadınların erken yaşta maruz kaldığı taciz deneyimleriyle birleşerek dijital şiddet döngüsünü beslemektedir (Watson, 2022; Kuss vd., 2022; Salerno-Ferraro vd., 2022).

Tablo 6. Çalışmalarda Öne Çıkan Öneriler

Öneri Boyutları	Ele Alan Makaleler
Güçlenme, Katılım ve Temsiliyetin artırılması	Milley vd. (2023), Jackson ve Banaszczyk (2016), Alsawalqa (2021), Watson (2022), Adams (2018), Fox ve Tang (2016), Esposito ve Breeze (2022), Sobieraj (2013), Kabili vd. (2020), Jackson ve Banaszczyk (2016), Mclean ve Griffiths (2019), Zviyita ve Mare (2024), Cote (2015), Sarkar ve Rajan (2021), Kuss vd. (2022), Dehingia vd. (2023), Veletsianos vd. (2018), Fox Ve Tang (2016), ve Johnson (2019), Lu ve Luqiu (2025), AI Doghan ve Arshad (2023)
Politik ve Müdahale Odaklı Çözüm Yaklaşımları	Baloch vd. (2025), Zviyita ve Mare (2024), Ecken (2019), Watson (2022), Iqbal vd. (2024), Bates (2016), Kim vd. (2024), Kuss vd. (2022), Zhou ve Peterson (2024), Esposito ve Breez (2022), Kuo vd. (2023), Clipps ve Stemac (2018), Mildey vd. (2023), Jane (2018), Tandoc vd. (2023), Salemo-Fetraro vd. (2022), Kuo vd. (2023)
Dijital Şiddet Biçimlerinin Kültürel ve Toplumsal Analizi	Zviyita ve Mare (2024), Dannisworo vd. (2022), Fox ve Tang (2016), Dehingia vd. (2023), Veletsianos vd. (2018), Thou ve Peterson (2024), AI Doghan ve Arshad (2023), Alsawalq (2021), Bates (2016), Kim vd. (2024), Henry ve Flynn (2019)
Dijital Şiddetin Riskleri ve Etkilerine İlişkin Öneriler	Jane (2018), Dannisworo vd. (2022), Esposito ve Breeze (2022), Cote (2015), Sarkar ve Rayan (2021), Zhou ve Peterson (2024), Tandoc vd_ (2023)

Tablo 6' daki çalışmalarda, kadınlara yönelik dijital şiddetle mücadelede yalnızca koruyucu değil, aynı zamanda güçlendirici ve dönüştürücü yaklaşımların benimsenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Kadınların dijital ortamlarda görünürlüklerini sürdürebilmeleri, ifade özgürlüğünü kullanabilmeleri ve aktif katılım gösterebilmeleri için dijital okuryazarlık,

siber güvenlik ve duygusal düzenleme becerilerinin desteklenmesi önemlidir (Alsawalqa, 2021b; Sarkar ve Rajan, 2021). Kadınların geliştirdiği güvenlik stratejileri, duygusal tepkiler ve dayanışma pratiklerinin sistematik biçimde incelenmesi; müdahale programlarının ise bu deneyimlere dayalı olarak tasarlanması önerilmektedir (Whiley vd., 2023; Fox ve Tang, 2016). Kamusal alanda yer alan kadınlar —özellikle gazeteciler, siyasetçiler ve öğrenciler— için mentorluk, kolektif destek ve farkındalık çalışmaları yoluyla temsiliyetin güçlendirilmesi gerekmektedir (Zviyita ve Mare, 2024; Watson, 2022).

Akran desteği ve sosyal dayanışma, dijital şiddetin duygusal etkilerini hafifletmede kritik bir rol oynamaktadır (Kuss vd., 2022; Dehingia vd., 2023). Ayrıca kesişimsel kimliklerin görünürlüğünün artırılması, güçlenme süreçlerinin kapsayıcılığını artıracaktır (Kabiri vd., 2020; Jackson ve Banaszczyk, 2016). Son olarak, faillerin davranış kalıpları, kadına yönelik ayrımcılık içeren dijital kültür ve sorumluluk algılarının yapısal olarak ele alınması, dönüşümün yalnızca mağdurlar değil, sistemin tamamı üzerinden yürütülmesi gerektiğini göstermektedir (Sobieraj, 2018; Hill ve Johnson, 2019).

Önerilerin odaklandığı bir başka boyut ise politik ve müdahale odaklı çözümlerdir. Özellikle, kamuya açık profildeki kadınlar için kişisel bilgileri ifşası, kimlik taklidi gibi eylemlere karşı özel koruma politikaları geliştirilmesi, dijital okuryazarlık eğitimlerinin yaygınlaştırılması, sosyal medya platformlarının içerik denetiminin yeniden yapılandırılması dijital güvenliklerini artırma açısından kritik bir ihtiyaç olarak öne çıkmaktadır (Zviyita ve Mare, 2024; Watson, 2022; Bates, 2016; Eckert, 2019; Salerno-Ferraro vd., 2022). Ayrıca, izleyici müdahalesini teşvik edecek düzenlemeler, dijital saygı normlarını içeren programlar ve karar alıcılara yönelik sürekli farkındalık çalışmaları, dijital kullanımda toplumsal sorumluluğu önceleme açısından önerilmektedir (Kuss vd., 2022; Esposito ve Breeze, 2022; Whiley vd., 2023; Baloch vd., 2025; Tandoc vd., 2023; Hill ve Johnson, 2019).

Çalışmalar, dijital şiddetin yalnızca bireyler arası bir sorun değil; kadın-erkek eşitsizliği, kadına yönelik ayrımcılık içeren kalıp yargılar, platform politikaları ve kesişimsel kimliklerle iç içe geçmiş yapısal bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır. Irk, sınıf, etnisite, yaş ve meslek gibi faktörler, dijital şiddete maruz kalma riskini ve başa çıkma biçimlerini belirlemede önemli

rol oynamakta; bu da dijital şiddetin bağlamsal bir gerçeklik olduğunu göstermektedir (Zviyita ve Mare, 2024; Henry ve Flynn, 2019; Zhou ve Peterson, 2024). Farklı toplumsal yapılarda yürütülen araştırmalar, kültürel ve hukuki bağlamların şiddet deneyimlerini nasıl şekillendirdiğine dikkat çekmekte; dolayısıyla dijital şiddet biçimlerinin kültürden ve bağlamdan bağımsız biçimde ele alınamayacağı vurgulanmaktadır (Alsawalqa, 2021b; Kim vd., 2024; Fox ve Tang, 2016). Bu çerçevede, kültürel kodlar, platform tasarımları ve yasal düzenlemelerin bir arada değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Tablo 6 aynı zamanda, dijital şiddetin yalnızca anlık bir mağduriyet değil, uzun vadeli psikolojik, mesleki ve sosyal sonuçları olan çok boyutlu bir süreç olduğunu ortaya koymakta ve bu doğrultuda öneriler sunmaktadır. Mağduriyetin yalnızca varlığına değil, sıklığı, süresi, bağlamı ve etkilerine odaklanılması gerektiği vurgulanmakta; özellikle siber cinsel şiddetin ekonomik kayıplar, mesleki itibarın zedelenmesi ve sosyal izolasyon gibi kalıcı etkiler doğurabileceğine dikkat çekilmektedir (Jane, 2018; Zhou ve Peterson, 2024). Bu nedenle, kadınları homojen bir grup olarak ele almak yerine, kamuya açık profildeki kadınlarla diğer grupların maruz kaldığı şiddet biçimlerinin ayrıştırılarak incelenmesi önerilmektedir (Esposito ve Breeze, 2022). Ayrıca, siber şiddetin fiziksel şiddetle kesişim noktalarının ve zaman içinde geçirdiği dönüşümün analiz edilmesi; çevrim içi ve çevrim dışı taciz biçimleri arasındaki yapay ayrımların aşılması gerektiği vurgulanmaktadır (Cote, 2015; Sarkar ve Rajan, 2021). Bu öneriler, dijital şiddet çalışmalarında daha derinlikli, bağlama duyarlı ve çok katmanlı yaklaşımlara duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

TARTIŞMA

Bu çalışma, alanyazındaki güncel akademik üretimi referans alarak ve çeşitli analizler yoluyla kadınların dijital şiddete dair deneyimlerinin psikososyal yansımalarını anlamaya odaklanmış; ayrıca dağınık haldeki bilgileri sistematik biçimde bir araya getirerek kadına yönelik dijital şiddetle mücadelede katkı sunabilecek tematik bir yol haritası sunmayı amaçlamıştır.

Araştırmanın ilk aşamasında yürütülen bibliyometrik analiz, dijital şiddet konusunun küresel düzeyde ne ölçüde ele alındığını ve akademik üretimin

hangi ülkelerde yoğunlaştığını ortaya koymuştur. İkinci aşamada ise kapsamlı bir derleme gerçekleştirilmiş; belirli kriterlere göre seçilen 32 makalenin içerik çözümlemesiyle alana dair örüntüler netleştirilmiştir.

Bibliyometrik bulgular, dijital şiddet literatürünün büyük ölçüde Amerika, Avrupa ve Avustralya merkezli yayıldığını; özellikle İngilizce yayın yapan ve WoS gibi endekslerde yer alan kurumların daha görünür olduğunu göstermektedir. Amerika, yayın sayısı ve atıf açısından öncülük ederken; Avustralya, daha az sayıda fakat nitelikli yayınlarıyla öne çıkmaktadır.

Atıfların çoğunlukla coğrafi yakınlık üzerinden şekillenmesi ise yerel akademik ağların belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Bu görünüm, bilimsel üretimde yalnızca sayısal verilerin değil, aynı zamanda yapısal koşulların, endeksleme politikalarının ve dil bariyerlerinin de etkili olduğunu düşündürmektedir. Türkiye gibi ülkelerin uluslararası iş birliği eksikliği nedeniyle toplam bağlantı gücünün düşük olması, dijital şiddet gibi küresel sorunlarda görünürlük ve katkı açısından önemli bir eşitsizlik yaratmaktadır. Dolayısıyla, dijital şiddetin yalnızca teknolojik değil; sosyal, kültürel ve politik bir mesele olarak çok katmanlı bir şekilde ele alınması gerektiği anlaşılmaktadır.

İçerik analizine dayalı ikinci aşamada, dijital şiddetle ilişkili anahtar kavramların yalnızca teknik terimler değil; aynı zamanda toplumsal eşitsizliklerin yansıması olduğu ortaya konmuştur. Alanyazında öne çıkan kavramlar dört tematik çerçevede sınıflandırılmıştır: teorik-kavramsal bağlam, başa çıkma ve destek mekanizmaları, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve psikososyal etkiler. Teorik düzeyde, “cyber dating abuse”, “cyberbullying” ve “technology-facilitated sexual violence” gibi kavramlar, dijital şiddetin romantik ilişkiler, toplumsal normlar ve dijital araçlar yoluyla nasıl sistematik hale geldiğini göstermektedir. Cyber dating abuse kavramı tehdit, kontrol, izinsiz erişim gibi davranışları; cyberbullying ise aşağılayıcı içerikler ve nefret söylemi üzerinden ilerleyen sistematik saldırıları ifade etmektedir. Technology-facilitated sexual violence ise dijital araçların cinsel şiddet üretiminde araçsallaştırıldığı çok katmanlı yapıları tanımlar.

Kadınların bu şiddet biçimlerine karşı geliştirdiği başa çıkma stratejileri arasında sosyal medya hesaplarını gizlemek, dijital güvenlik önlemleri almak, içerik kaldırma başvurularında bulunmak ve hukuki yollara başvurmak gibi

bireysel yöntemler öne çıkmaktadır. Aynı zamanda çevrim içi dayanışma ağları, dijital feminist hareketler ve destek platformları, kadınların bireysel deneyimlerini kolektif mücadeleye dönüştürdüğü yeni zeminler yaratmaktadır. Bazı çalışmalar kadınların yalnızca mağdur olmadığını, aynı zamanda dijital alanlarda özneleştiğini ve şiddete karşı yeni mücadele biçimleri geliştirdiğini göstermektedir.

Analiz edilen yayınlar, dijital şiddetin psikolojik etkileri kadar toplumsal boyutlarını da görünür kılmaktadır. Kadınların çevrim içi ortamlarda uğradığı dijital şiddet, yalnızca bireysel travma değil; sosyal izolasyon, mesleki gerileme ve ifade özgürlüğünün sınırlandırılması gibi daha geniş ölçekli sonuçlara yol açmaktadır. Özellikle kamuoyunda görünürlük kazanan kadınların daha fazla hedef haline geldiği, bu nedenle özdenetim, otosansür veya geri çekilme eğiliminde oldukları vurgulanmaktadır. Bu süreç, kadınların dijital alanlardan uzaklaşmasına ve toplumsal temsil kaybına neden olmaktadır.

Sonuç olarak, dijital şiddet olgusu yalnızca bireyler arasında gerçekleşen bir sorun değil; teknolojik yapıların, medya platformlarının, toplumsal cinsiyet normlarının ve hukuk sistemlerinin kesişiminde yer alan çok boyutlu bir yapıdır. Bu nedenle hem bireysel farkındalık hem de kurumsal müdahale gerektiren bir alan olarak değerlendirilmelidir. Kadına yönelik dijital şiddetle mücadelenin yalnızca mağdur temelli değil; aynı zamanda yapısal ve politik bir yaklaşımla yürütülmesi gerektiği açıktır. Bu bağlamda, dijital şiddetle mücadele eden bireyler, kurumlar ve politika yapıcılar arasındaki iş birliği, daha kapsayıcı ve etkili çözümlerin önünü açacaktır.

SONUÇ

Bu çalışma, kadına yönelik dijital şiddetin yalnızca bireysel bir deneyim değil; yapısal, kültürel ve teknolojik düzlemlerde yeniden üretilen çok katmanlı bir toplumsal sorun olduğunu ortaya koymaktadır. Bibliyometrik analizle literatürün küresel dağılımı ve tematik yoğunlukları belirlenmiş; kapsam derlemesiyle kadınların yaşadığı kırılğanlıklar, başa çıkma biçimleri ve müdahale gereksinimleri çok boyutlu biçimde değerlendirilmiştir.

Kodlar arası ilişkiler, dijital şiddetin toplumsal boyutlarını ve kadınların direniş pratiklerini bütüncül bir çerçevede görünür kılmaktadır. Şekil 3'te

gösterildiği üzere, kodlar arasındaki ilişki, çalışmanın bulgularını destekleyerek dijital şiddetin çok katmanlı yapısına dair bütüncül bir çerçeve sunmaktadır. Son on yıldaki çalışmalar, dijital şiddeti kadınların bakış açılarıyla ele alarak bu şiddet biçiminin toplumsal boyutlarını, başa çıkma stratejilerini ve önleme yollarını ortaya koymuştur. Buna karşın, dijital şiddetin sıklığı, amacı ve kültürel bağlamları çoğu çalışmada net biçimde tanımlanmamış; bu durum, kültürler arası karşılaştırmaları ve yapısal örüntülerin ortaya konmasını zorlaştırmıştır.

Çalışmalar, kadınların kesişen kırılganlıklarının, maruz kaldıkları nefret söylemleri ve sessizleştirilmeleriyle birlikte, kendi dayanışma mekanizmalarını geliştirdiklerini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Şekil 3'te yer alan öneriler, dijital şiddetin etkilerinin sadece bireysel düzeyde değil; yasal, kültürel ve politik alanlarda da ele alınması gerektiğini göstermektedir. Kapsayıcılığın artırılması, uzun vadeli etkilerin izlenmesi, risk faktörlerinin belirlenmesi ve kadınların farkındalık yoluyla güçlendirilmesi, literatürde öne çıkan temel yönelimlerdendir.

Çalışma, politika yapıcılara, sosyal hizmet uzmanlarına, dijital platform geliştiricilerine ve sivil toplum aktörlerine yönelik çok yönlü öneriler sunmaktadır. Siber takip, rıza dışı görsel paylaşımlar ve algoritmalarla yayılan kadına yönelik ayrımcılık içeren içeriklere karşı özel hukuki düzenlemelerin geliştirilmesi; kadın-erkek eşitliği politikalarına dijital şiddetin entegre edilmesi ve mağdurlar için erişilebilir başvuru mekanizmalarının oluşturulması gereklidir.

Gazeteciler, akademisyenler, siyasetçiler ve öğrenciler gibi kamusal profildeki kadınlara yönelik dijital okuryazarlık, siber güvenlik ve duygusal dayanıklılığı geliştiren eğitimler ile psikososyal destek programları, çevrim içi geri çekilme riskini azaltacaktır. Müdahale stratejileri, kadınların kesişen kimliklerini ve özgün ihtiyaçlarını dikkate alan, kültürel olarak duyarlı ve kapsayıcı bir yaklaşımla yapılandırılmalıdır.

Eğitim müfredatlarının dijital şiddet ve çevrim içi güvenlik temalarını içerecek şekilde güncellenmesi ve yerel topluluk temelli güvenlik girişimlerinin desteklenmesi, sürdürülebilir dönüşüm için kritik öneme sahiptir. Bu

çerçevede bireysel güçlenme kadar, kolektif dayanışma odaklı yaklaşımlar da dijital şiddetle mücadelede etkili olacaktır.

SINIRLILIKLAR VE GELECEK ÇALIŞMALAR İÇİN ÖNERİLER

Bu çalışma, kadına yönelik dijital şiddete ilişkin güncel literatürü sistematik bir yaklaşımla inceleyerek, bibliyometrik analiz yoluyla küresel araştırma eğilimlerini ortaya koymuş ve tematik bir çerçeve sunmayı amaçlamıştır. Sosyal hizmet, sosyoloji, kadın çalışmaları ve hukuk gibi disiplinlere katkı sağlayan bulgular elde edilmiş olsa da bazı sınırlılıklar mevcuttur. İncelemeye dâhil edilen 32 makale, belirli erişim ve kriter sınırlamaları nedeniyle literatürün tamamını yansıtamamıştır. Çalışmanın yalnızca tek bir veri tabanına (örneğin WoS veya Scopus) dayanması ve bu kaynakların İngilizce yayınlara odaklanması, özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerdeki çalışmaları dışarda bırakmıştır. Ayrıca, birçok yayında kadınların deneyimlerine doğrudan yer verilmemesi, dijital şiddetin nitel derinliğini sınırlamış; ortak yazarlığa dayalı iş birliği ölçütü ise tematik yakınlıkları yansıtmada yetersiz kalmıştır.

Bu sınırlılıklar doğrultusunda, gelecekte yapılacak araştırmalarda kadınların dijital şiddet deneyimlerini doğrudan ele alan, toplumsal rollerin kesişimselliğini dikkate alan nitel saha çalışmaları önem taşımaktadır. Dijital şiddetin kadın-erkek eşitsizlikleri, medya yapıları ve algoritmik düzenlemelerle olan ilişkisini kültürler arası karşılaştırmalı analizlerle değerlendirilmelidir. Dijital şiddetin kadın-erkek eşitsizlikleri, medya yapıları ve algoritmik düzenlemelerle olan ilişkisini kültürler arası karşılaştırmalı analizlerle değerlendirmek gerekmektedir. Ayrıca, yapay zekâ destekli güvenlik araçlarının ve hukuki düzenlemelerin etkisini sorgulayan çalışmalar, literatürdeki önemli boşlukları giderebilir. Kadınların dijital dayanışma ağları ve feminist dijital aktivizm yoluyla geliştirdiği kolektif savunma biçimleri de dönüşüm potansiyeli açısından ayrı bir inceleme alanı sunmaktadır. Son olarak, dijital şiddetle mücadeleye yönelik politikaların etkililiğinin değerlendirilmesi ve bu temelde kültürel bağlama duyarlı, kapsayıcı ve dönüştürücü müdahale modellerinin geliştirilmesi, gelecek araştırma gündeminin öncelikli başlıkları arasında yer almalıdır.

KAYNAKÇA

- Adams, C. (2018). "They Go for Gender First" The nature and effect of sexist abuse of female technology journalists. *Journalism Practice*, 12(7), 850-869.
- Afrouz, R., and Vassos, S. (2024). Adolescents' experiences of cyber-dating abuse and the pattern of abuse through technology: A scoping review. *Trauma, Violence and Abuse*, 25, 2814-2828. <https://doi.org/10.1177/15248380241227457>
- Agueli, B., Esposito, C., Carnevale, S., Arcidiacono, C., and Di Napoli, I. (2024). Bridging real and virtual: An ecological approach to prevent cyberviolence against women. *Journal of Community and Applied Social Psychology*. <https://doi.org/10.1002/casp.70010>
- Al Doghan, M. A., and Arshad, S. (2023). Cyberbullying and psychological stress among female employees. *International Journal of Cyber Criminology*, 17(1), 166-184.
- Alsawalqa, R. O. (2021a). Cyberbullying and academic performance: A study among university students. *Heliyon*, 7(3), e06439. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e06439>
- Alsawalqa, R. O. (2021b). Evaluating female experiences of electronic dating violence in Jordan: Motivations, consequences, and coping strategies. *Frontiers in Psychology*, 12, 719702. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.719702>
- Andrade, T., Sampaio, M., Donard, V., and Moraes, P. (2023). Digital violence in teen dating: An ecological engagement methodology. *Revista Brasileira de Saúde Materno Infantil*. <https://doi.org/10.1590/1806-9304202300000049-en>
- Baloch, M., Yasir, A., and Ab ul Hassan, A. (2025). Cyberbullying and feminism in Pakistan: The stories of feminist activists in Lahore. *Gender, Place and Culture*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/14680777.2025.2468916>
- Bansal, S., Meena, P. S., and Prasad, S. (2023). Technology-facilitated gender-based violence: A review of emerging evidence and responses in Asia. *Journal of Gender-Based Violence*, 7(1), 55-72. <https://doi.org/10.1332/239868021X16753551361153>
- Bates, S. (2016). Revenge porn and mental health: A qualitative analysis of the mental health effects of revenge porn on female survivors. *Feminist Criminology*, 12(1), 22-42. <https://doi.org/10.1177/1557085116654565>
- Benítez-Hidalgo, V., Henares-Montiel, J., Ruiz-Pérez, I., and Pastor-Moreno, G. (2024). International Prevalence of Technology-Facilitated Sexual Violence Against Women: A Systematic Review and Meta-Analysis of Observational Studies.. *Trauma, violence and abuse*, 15248380241286813. <https://doi.org/10.1177/15248380241286813>
- Brazal, A. M. (2020). Intersections of gender-based violence and digital technology: Online abuse of women. *Asian Journal of Women's Studies*, 26(3), 379-399. <https://doi.org/10.1080/12259276.2020.1796183>
- Broadus, R. (1987). Toward a definition of "bibliometrics". *Scientometrics*, 12, 373-379. <https://doi.org/10.1007/BF02016680>

- Bulut, E., ve Can, B. (2023). Networked misogyny beyond the digital: The violent devaluation of women journalists' labor and bodies in Turkey's masculine authoritarian regime. *Feminist Media Studies*, 24, 675–694. <https://doi.org/10.1080/14680777.2023.2219861>
- Bussu, A., Pulina, M., Ashton, S., Mangiarulo, M., and Molloy, E. (2024). Cyberbullying and cyberstalking victimisation among university students: A narrative systematic review. *International Review of Victimology*. <https://doi.org/10.1177/02697580241257217>
- Canadian Department of Justice. (2015). *Protecting Canadians from Online Crime Act*. Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2025, <https://www.justice.gc.ca/eng/cj-jp/cyber.html>
- Chikwe, C., Eneh, N., and Akpuokwe, C. (2024). Conceptual framework for global protection against technology-enabled violence against women and girls. *International Journal of Science and Research Archive*. <https://doi.org/10.30574/ijrsra.2024.11.2.0415>
- Cote, A. C. (2015). "I can defend myself": Women's strategies for coping with harassment while gaming online. *Games and Culture*, 12(2), 136–155. <https://doi.org/10.1177/1555412015587603>
- Cripps, J., and Stermac, L. (2018). Cyber-sexual violence and negative emotional states among women in a Canadian university. *International Journal of Cyber Criminology*, 12(1), 171–186. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1402295>
- Daniels, G., and Skinner, K. (2023). Book notes: Screen Damage: The Dangers of Digital Media for Children by Michel Desmurget. *European Journal of Communication*, 38, 109 - 110. <https://doi.org/10.1177/02673231221150126>
- Dannisworo, C. A., Buchari, A. H., and Oriza, I. I. D. (2022). Testing the investment model to predict commitment in cyber dating abuse victims. *Partner Abuse*, 13(2), 202–216. <https://doi.org/10.1891/PA-2021-0012>
- Dehingia, N., McAuley, J., McDougal, L., Reed, E., Silverman, J. G., Urada, L., and Raj, A. (2023). Violence against women on Twitter in India: Testing a taxonomy for online misogyny and measuring its prevalence during COVID-19. *PLOS ONE*, 18(10), e0292121. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0292121>
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., and Lim, W. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285–296. <https://doi.org/10.1016/J.JBUSRES.2021.04.070>
- Dragiewicz, M., Burgess, J., Matamoros-Fernández, A., Salter, M., Suzor, N. P., Woodlock, D., and Harris, B. (2018). Technology-facilitated coercive control: Domestic violence and the competing roles of digital media platforms. *Feminist Media Studies*, 18(4), 609–625. <https://doi.org/10.1080/14680777.2018.1447341>
- Duman, M. (2023). Digital violence and women: Systematization of researchs and suggestions for future research. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. <https://doi.org/10.53443/anadoluibfd.1187094>

- Eckert, S. (2018). Fighting for recognition: Online abuse of women bloggers in Germany, Switzerland, the United Kingdom, and the United States. *New Media and Society*, 20(4), 1282-1302.
- Espósito, E., and Breeze, R. (2022). Gender and politics in a digitalised world: Investigating online hostility against UK female MPs. *Discourse and Society*, 33(3). <https://doi.org/10.1177/09579265221076608>
- Fileborn, B., and Loney-Howes, R. (2018). *Using social media to resist gender violence—A global perspective*. *Oxford Research Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2025, <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264079.013.613>
- Fontana, M., Montobbio, F., and Racca, P. (2019). Topics and Geographical Diffusion of Knowledge in Top Economic Journals. *Macroeconomics: National Income and Product Accounts eJournal*. <https://doi.org/10.1111/ecin.12815>
- Fox, J., and Tang, W. Y. (2016). Women's experiences with general and sexual harassment in online video games: Rumination, organizational responsiveness, withdrawal, and coping strategies. *New media and society*, 19(8), 1290-1307.
- FRA. (2021). *Violence against women: An EU-wide survey*. European Union Agency for Fundamental Rights. Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2025, <https://fra.europa.eu/en/publication/2021/violence-against-women>
- Fulu, E., and Miedema, S. (2015). Violence Against Women. *Violence against Women*, 21, 1431 - 1455. <https://doi.org/10.1177/1077801215596244>
- Gümüş, B. (2023). The Transformation of LGBTQ+ Relationships in Turkey from Digital Dating to Digital Violence. *Journal of Family Violence*. <https://doi.org/10.1007/s10896-023-00663-y>
- Harris, B., and Woodlock, D. (2018). Digital Coercive Control: Insights From Two Landmark Domestic Violence Studies. *The British Journal of Criminology*. <https://doi.org/10.1093/BJC/AZY052>
- Heise, L. (1998). Violence against women: An integrated, ecological framework. *Violence Against Women*, 4(3), 262–290.
- Heldt, A. (2019). Reading between the lines and the numbers: An analysis of the first NetzDG reports. *Internet Policy Review*, 8(2). <https://doi.org/10.14763/2019.2.1413>
- Henry, N., and Flynn, A. (2019). Image-based sexual abuse: Online distribution channels and illicit communities of support. *Violence against women*, 25(16), 1932-1955.
- Henry, N., and Powell, A. (2018). Technology-facilitated sexual violence: A literature review of empirical research. *Trauma, Violence, and Abuse*, 19, 195–208. <https://doi.org/10.1177/1524838016650189>
- Henry, N., Powell, A., and Flynn, A. (2020). Image-based sexual abuse: A study on the causes and consequences of non-consensual sharing of intimate images. *Violence Against Women*, 26(15–16), 1828–1850. <https://doi.org/10.1177/1077801219875821>

- Hill, C., and Johnson, H. (2019). Online interpersonal victimization as a mechanism of social control of women: An empirical examination. *Violence against women*, 26(12-13), 1681-1700.
- Ho, M., Gupta, S., Lee, J., Wadhwa, B., and Fu, X. (2024). Detrimental to Our Digital Well-Being: Campus Sexual Misconduct and Technology-Facilitated Sexual Violence Among University Students in Singapore.. *Violence against women*, 10778012241283498. <https://doi.org/10.1177/10778012241283498>
- Hyk, V., Vysochan, O., and Vysochan, O. (2022). Integrated Reporting of Mining Enterprises: Bibliometric Analysis. *Studies in Business and Economics*, 17, 90 - 99. <https://doi.org/10.2478/sbe-2022-0048>
- Iqbal, I., Chinnasamy, S., and Faizal, S. B. (2024). Guardians of truth, targets of harassment: The untold stories of workplace harassment among Pakistani female journalists. *Journal of Media and Information Warfare*, 17(1), 18-27. https://jmiw.uitm.edu.my/images/Journal/Vol17No1/Article_2.pdf
- İri, R., ve Ünal, E. (2024). Bibliometric Analysis Bibliometric Analysis of Research (1980-2023). *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.1446738>
- Jackson, S. J., and Banaszczyk, S. (2016). Digital standpoints: Debating gendered violence and racial exclusions in the feminist counterpublic. *Journal of Communication Inquiry*, 40(4), 391-407. <https://doi.org/10.1177/0196859916667731>
- Jane, E. A. (2018). Gendered cyberhate as workplace harassment and economic vandalism. *Feminist Media Studies*, 18(4), 575-591. <https://doi.org/10.1080/14680777.2018.1447344>
- Kabiri, S., Choi, J., Shadmanfaat, S. M., and Lee, J. (2020). Cyberstalking victimization: An empirical assessment of RAT among female Iranian college students. *Journal of interpersonal violence*, 37(9-10), NP8088-NP8114.
- Kaur, P., Dhir, A., Tandon, A., Alzeiby, E., and Abohassan, A. (2020). A systematic literature review on cyberstalking. An analysis of past achievements and future promises. *Technological Forecasting and Social Change*. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120426>
- Keller, J., Mendes, K., and Ringrose, J. (2018). Speaking 'unspeakable things': documenting digital feminist responses to rape culture. *Journal of Gender Studies*, 27, 22 - 36. <https://doi.org/10.1080/09589236.2016.1211511>
- Kim, S., Choi, E., and Champion, J. D. (2024). Technology-facilitated sexual violence in South Korea: A content analysis of a website for victims. *Violence Against Women*, 30(11), 3077-3090.
- Kim, S., Kim, Y., and Park, H. (2023). Digital sexual crime legislation and online harassment in South Korea: An evaluation of post-Nth Room measures. *Asian Journal of Criminology*, 18(1), 1-23. <https://doi.org/10.1007/s11417-022-09349-9>

- Korkman, Z. K. (2022). Transnational solidarity? Academia and the politics of knowledge, translation, and (im)mobility. *Feminist Formations*, 34(1), 166–190. <https://doi.org/10.1353/ff.2022.0007>
- Kumar, R. (2025). Bibliometric Analysis: Comprehensive Insights into Tools, Techniques, Applications, and Solutions for Research Excellence. *Spectrum of Engineering and Management Sciences*. <https://doi.org/10.31181/sems31202535k>
- Kuo, S.-Y., Zhang, L., and Chang, K.-M. (2023). Technology-facilitated abuse in the context of intimate partner violence: A qualitative study of women survivors in Taiwan. *Violence Against Women*, 29(12–13), 2433–2454. <https://doi.org/10.1177/10778012231188093>
- Kurasawa, F., Rondinelli, E., and Kılıçaslan, G. (2021). Evidentiary activism in the digital age: on the rise of feminist struggles against gender-based online violence. *Information, Communication and Society*, 24, 2174 - 2194. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2021.1962945>
- Kuss, D. J., Kristensen, A. M., Williams, A. J., and Lopez-Fernandez, O. (2022). To be or not to be a female gamer: A qualitative exploration of female gamer identity. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(3), 1169. <https://doi.org/10.3390/ijerph19031169>
- Lazarides, M., Lazaridou, I., and Papanas, N. (2023). Bibliometric Analysis: Bridging Informatics With Science.. *The international journal of lower extremity wounds*, 15347346231153538. <https://doi.org/10.1177/15347346231153538>
- Lu, S., and Luqiu, L. R. (2025). When will one help? Understanding audience intervention in online harassment of women journalists. *Journalism Practice*, 17(3), 523–541. <https://doi.org/10.1080/17512786.2023.2201582>
- Lunau, M., and Andreassen, R. (2022). Surveillance practices among migration officers: Online media and LGBTQ+ refugees. *International Journal of Cultural Studies*, 26, 655 - 671. <https://doi.org/10.1177/13678779221140129>
- Maggio, L. A., Larsen, K., Thomas, A., Costello, J., and Artino, A. R. Jr. (2020). Scoping reviews in medical education: A scoping review. *Medical Education*, 55(6), 689–700. <https://doi.org/10.1111/medu.14431>
- Mahlknecht, A., and Bork-Hüffer, T. (2023). Deepfake pornography and non-consensual image sharing: Emerging challenges for law and society. *Computer Law and Security Review*, 49, 105757. <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2023.105757>
- Maisonobe, M., Grossetti, M., Milard, B., Jégou, L., and Eckert, D. (2017). The global geography of scientific visibility: a deconcentration process (1999–2011). *Scientometrics*, 113, 479–493. <https://doi.org/10.1007/s11192-017-2463-2>
- Marcum, C., and Higgins, G. (2021). A Systematic Review of Cyberstalking Victimization and Offending Behaviors. *American Journal of Criminal Justice*, 46, 882 - 910. <https://doi.org/10.1007/s12103-021-09653-6>

- McLean, L., and Griffiths, M. D. (2019). Female gamers' experience of online harassment and social support in online gaming: A qualitative study. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 17, 970–994. <https://doi.org/10.1007/s11469-018-9962-0>
- Mojahed, A., Alaidarous, N., Shabta, H., Hegewald, J., and Garthus-Niegel, S. (2020). Intimate Partner Violence Against Women in the Arab Countries: A Systematic Review of Risk Factors. *Trauma, Violence, and Abuse*, 23, 390 - 407. <https://doi.org/10.1177/1524838020953099>
- Passas, I. (2024). Bibliometric analysis: The main steps. *Encyclopedia*, 4, Makale No: 65. <https://doi.org/10.3390/encyclopedia4020065>
- Paullet, K., and Chawdhry, A. (2020). Cyberstalking: An Analysis of Students' Online Activity. *International Journal of Cyber Research and Education (IJCRE)*, 2(2), 1-8.
- Peters, M. D. J., Marnie, C., Colquhoun, H., Garritty, C., Hempel, S., Horsley, T., Langlois, E. V., Lillie, E., O'Brien, K. K., Tunçalp, Ö., Wilson, M. G., Zarin, W., and Tricco, A. C. (2021). Scoping reviews: Reinforcing and advancing the methodology and application. *Systematic Reviews*, 10(1), 263. <https://doi.org/10.1186/s13643-021-01821-3>
- Pew Research Center. (2022). *The state of online harassment*. Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2025, <https://www.pewresearch.org/internet/2022/06/13/the-state-of-online-harassment/>
- Plan International. (2020). *Free to be online? A report on girls' and young women's experiences of online harassment*. Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2025, <https://plan-international.org/publications/free-to-be-online/>
- Pokharel, B., Hegadoren, K., and Papathanassoglou, E. (2020). Factors influencing silencing of women who experience intimate partner violence: An integrative review. *Aggression and Violent Behavior*, 52, 101422. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2020.101422>
- Polyzoidou, V. (2024). Digital Violence Against Women: Is There a Real Need for Special Criminalization?. *International Journal for the Semiotics of Law - Revue internationale de Sémiotique juridique*. <https://doi.org/10.1007/s11196-024-10179-3>
- Posetti, J., Aboulez, E., Bontcheva, K., Harrison, J., and Waisbord, S. (2021). *The chilling: Global trends in online violence against women journalists*. UNESCO. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377223>
- Powell, A., and Henry, N. (2019). Social media and justice for sexual violence: A critical and comparative analysis. *Social Media + Society*, 5(4). <https://doi.org/10.1177/2056305119861950>
- Rodríguez, D., Díaz-Ramírez, A., Miranda-Vega, J., Trujillo, L., and Mejía-Alvarez, P. (2021). A systematic review of computer science solutions for addressing violence against women and children. *IEEE Access*, 9, 114622–114639. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3103459>

- Rungta, M., Singh, J., Mohammad, S., and Yang, D. (2022). Geographic citation gaps in NLP research. *arXiv preprint arXiv:2210.14424*. Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2025, <https://doi.org/10.48550/arXiv.2210.14424>
- Sabiston, C. M., Vani, M. V., De Jonge, M., and Nesbitt, A. (2022). Scoping reviews and rapid reviews. *International Review of Sport and Exercise Psychology*, 15(1, Special Issue: Research Review Methodologies in Sport and Exercise Psychology, Editors: Pete Coffee and David Tod), 91–119. <https://doi.org/10.1080/1750984X.2021.1964095>
- Salerno-Ferraro, A. C., Erentzen, C., and Schuller, R. A. (2022). Young women's experiences with technology-facilitated sexual violence from male strangers. *Journal of Interpersonal Violence*, 37(19–20), NP18143–NP18167. <https://doi.org/10.1177/08862605211030018>
- Samuel, A. (2023). Scoping reviews: Expanding methodological approaches to literature reviews in adult education. *Adult Learning*, 35(1), 41–52. <https://doi.org/10.1177/10451595231201346>
- Sarkar, S., and Rajan, B. (2021). Materiality and discursivity of cyber violence against women in India. *Journal of Creative Communications*, 18(1), 43–60. <https://doi.org/10.1177/0973258621992273>
- Sharma, P., and Goyal, N. (2023). How to write a scoping review? *International Journal of Advanced Medical and Health Research*, 10(1), 53–56.
- Sheikh, M., and Rogers, M. (2023). Technology-Facilitated Sexual Violence and Abuse in Low and Middle-Income Countries: A Scoping Review. *Trauma, Violence and Abuse*, 25, 1614 - 1629. <https://doi.org/10.1177/15248380231191189>
- Sobieraj, S. (2018). Bitch, slut, skank, cunt: Patterned resistance to women's visibility in digital publics. *Information, Communication and Society*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2017.1348535>
- Soto, C., Sánchez, K., Monsalve, C., and Ortiz, B. (2023). Digital gender-based violence in Chile: A survey during the COVID-19 pandemic. *Sexualidad, Salud y Sociedad (Rio de Janeiro)*. <https://doi.org/10.1590/1984-6487.sess.2023.39.e22306.a.en>
- Tandoc, E. C., Sagun, K. K., and Alvarez, K. P. (2023). The digitization of harassment: Women journalists' experiences with online harassment in the Philippines. *Journalism Practice*, 16(6), 1198–1213. <https://doi.org/10.1080/17512786.2021.1981774>
- Tarzia, L. (2020). Toward an ecological understanding of intimate partner sexual violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 36, 11704–11727. <https://doi.org/10.1177/0886260519900298>
- TBMM. (2022). 7418 sayılı Basın Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmî Gazete yayım tarihi: 18 Ekim 2022). Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2025, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/10/20221018-1.htm>

- Thompson, D. F., and Walker, C. K. (2015). A descriptive and historical review of bibliometrics with applications to medical sciences. *Pharmacotherapy: The Journal of Human Pharmacology and Drug Therapy*, 35(6), 551–559.
- Topidi, K. (2024). Attacking Muslim minority women online: An intersectional and multiactor framework on digital hate speech in the UK. *Journal of Religion in Europe*, 17(4), 434–472.
- Tricco, A. C., Lillie, E., Zarin, W., O'Brien, K. K., Colquhoun, H., Levac, D., ... and Straus, S. E. (2018). PRISMA extension for scoping reviews (PRISMA-ScR): Checklist and explanation. *Annals of Internal Medicine*, 169(7), 467–473. <https://doi.org/10.7326/M18-0850>
- UN Women. (2021). *Measuring the shadow pandemic: Violence against women during COVID-19*. Erişim Tarihi: 28 Mayıs 2025, <https://data.unwomen.org/publications/measuring-shadow-pandemic-violence-against-women-during-covid-19>
- Veletsianos, G., Houlden, S., Hodson, J., and Gosse, C. (2018). Women scholars' experiences with online harassment and abuse: Self-protection, resistance, acceptance, and self-blame. *New Media and Society*, 20(12), 4689–4708. <https://doi.org/10.1177/1461444818781324>
- Wang, J., and Zhang, L. (2018). Proximal advantage in knowledge diffusion: The time dimension. *J. Informetrics*, 12, 858–867. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2018.07.006>
- Watson, S. (2022). Investigating the role of social media abuse in gender-based violence: The experiences of women police officers. *Criminology and Criminal Justice*, 23(5), 829–844.
- Whiley, L. A., Walasek, L., and Juanchich, M. (2023). Contributions to reducing online gender harassment: Social re-norming and appealing to empathy as tried-and-failed techniques. *Sexualities*, 33(1). <https://doi.org/10.1177/09593535221104874>
- Zhang, W., Huang, S., Lam, L., Evans, R., and Zhu, C. (2022). Cyberbullying definitions and measurements in children and adolescents: Summarizing 20 years of global efforts. *Frontiers in Public Health*, 10, 1000504. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.1000504>
- Zhong, J. (2024). Remedies of online gendered violence against women in the digital context. *Interdisciplinary Humanities and Communication Studies*, 1(9). <https://doi.org/10.61173/jjqm1j62>
- Zhou, Y., and Peterson, Z. D. (2024). Women's experiences of sexual harassment in online gaming. *Violence Against Women*, 31(8), 1660–1681. <https://doi.org/10.1177/10778012241252021>
- Zviyita, I., and Mare, A. (2024). Same threats, different platforms? Female journalists' experiences of online gender-based violence in selected newsrooms in Namibia. *Journalism*, 25(4), 779–799. <https://doi.org/10.1177/14648849231183815>

AFETLERDE SOSYAL HİZMET VE PSİKOSOSYAL DESTEK: EKOLOJİK YAKLAŞIM ÇERÇEVESİNDE BİR DEĞERLENDİRME*

Melike PAK¹
Emine ÖZMETE²

Öz

Sosyal hizmet uzmanları, afetlerde psikososyal destek hizmetlerinde kritik roller üstlenen meslek elemanlarıdır. Afetlerin yaygın ve yıkıcı etkileri göz önüne alındığında, Türkiye' de afet yönetimine yönelik sosyal hizmet uygulamalarının geliştirilmesi gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı afetlerde sosyal hizmet uygulamaları ve psikososyal destek hizmetlerine ilişkin çalışmaları inceleyerek uygulamadaki risk ve dayanıklılık faktörlerini ekolojik yaklaşımı temele alan bir perspektifle sunmaktır. Afet yönetimi döngüsü değerlendirildiğinde, sosyal hizmet disiplini afet öncesi hazırlık ve zarar azaltma aşamalarında eğitim ve farkındalık çalışmalarında; afet sırası müdahale aşamasında kriz yönetimi ve müdahalelerinde, kısa vadeli ihtiyaçların karşılanmasında, dezavantajlı grupların ihtiyaçlarının değerlendirilmesinde; afet sonrası iyileşme aşamasında uzun vadeli ihtiyaçların karşılanması ve sosyal yaşamın yeniden inşasında rol üstlenebilir. Ekolojik yaklaşım, bireyler ve çevreleri arasındaki dinamik etkileşimleri, zorluklar karşısında dayanıklılığı ve uyumu teşvik eder. Ekolojik yaklaşımın çok düzeyli bütüncül bakış açısına göre afetten etkilenen bireyler ve aileler, topluluklar ve kurumsal sistemlerde dayanıklılık oluşturmak için anahtar uygulamalar geliştirilmelidir. Ekolojik yaklaşım temel alındığında sosyal hizmet uzmanları, birey ve ailelere yönelik psikolojik ilk yardım ve travma bilgili bakım prensiplerini kullanarak ve iyileşme sürecinde ruh sağlığı taramaları ve klinik yönlendirmelerle psikososyal destek hizmetlerinde yer alırlar. Toplum temelli uygulamalarda iyileşme aşamasında terapötik müdahaleler, sosyal etkinlik ve güçlendirme grupları farklı ihtiyaçları olan topluluklar için iyileştirici olmaktadır. Afet yönetimi sürecinde koordinasyon sorunları, kaynaklara eşit olmayan erişim, personelin yetersiz eğitimi gibi kurumsal riskler ele alınmaktadır. Sosyal hizmet psikososyal destek hizmetlerinin standartlaşması, ihtiyaç temelli ve yerel koşullar ve hassasiyetlere uygun sunulması, bireylerin, ailelerin ve toplulukların benzersiz riskleri ve ihtiyaçlarının değerlendirilmesi için afet politikaları çalışmalarına ve afet yönetimi döngüsünün tüm aşamalarına aktif olarak katılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Afetlerde sosyal hizmet, afetlerde psikososyal destek, ekolojik yaklaşım.

*Bu makale “Afetlerde psikososyal destek hizmetlerinin afetzedelerin travma sonrası stres bozukluğu ve dayanıklılık düzeylerine etkisinin değerlendirilmesi: Sinop Ayancık örneği” isimli doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, E-posta: melike.pak01@gmail.com ORCID: 0000-0002-4391-3024

² Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, E-posta: eozmete@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-9264-5660

PAK, M., ÖZMETE, E. (2025). Afetlerde Sosyal Hizmet ve Psikososyal Destek: Ekolojik Yaklaşım Çerçevesinde Bir Değerlendirme. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 25 (68), 803-840. DOI:10.21560/spcd.vi. 1537166

ASSESSMENT OF SOCIAL WORK AND PSYCHOSOCIAL SUPPORT PRACTICES IN DISASTERS BASED ON ECOLOGICAL APPROACH

Abstract

Social workers are professionals who play critical roles in psychosocial support services during disasters. Considering the widespread and devastating effects of disasters, social work practices for disaster management in Turkey need to be developed. The aim of this study is to examine studies on social work practices and psychosocial support services during disasters and to present risk and resilience factors in practices with a perspective based on the ecological approach. When the disaster management cycle is evaluated, the social work discipline may play a role in education and awareness studies during the pre-disaster preparation and mitigation phases; crisis management and interventions, meeting short-term needs, assessing the needs of disadvantaged groups during the disaster intervention phase; meeting long-term needs and rebuilding social life during the post-disaster recovery phase. The ecological approach encourages dynamic interactions between individuals and their environments, resilience, and adaptation in the face of challenges. According to the multi-level holistic perspective of the ecological approach, key practices should be developed to build resilience in individuals and families, communities, and institutional systems affected by disasters. Based on the ecological approach, social workers take part in psychosocial support services using the principles of information, psychological first aid, and trauma-informed care for individuals and families, and mental health screenings and clinical referrals during the recovery process. In community-based practices, therapeutic, social activities, and empowerment groups are healing for communities with different needs during the recovery phase. Institutional risks such as coordination problems, unequal access to resources, and inadequate training of personnel are addressed in the disaster management process. Social workers should actively participate in disaster policy studies and all stages of the disaster management cycle in order to standardize psychosocial support services, make them needs-based and provide them following local conditions and sensitivities, and to assess the unique risks and needs of individuals, families, and communities.

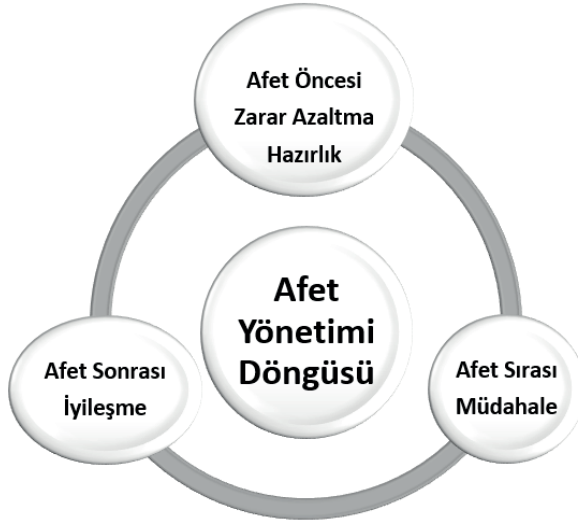
Key Words: *Social work in disasters, psychosocial support in disasters, ecological approach.*

GİRİŞ

Afet kavramı, literatürde yaygın olarak Birleşmiş Milletler Afetlerin Azaltılması Uluslararası Strateji belgesindeki ifadeyle; “Etkilenen topluluk veya toplumun kendi kaynaklarını kullanarak baş etme becerilerini aşan; yaygın insani, maddi, ekonomik veya çevresel kayıplar ve etkiler içeren, bir topluluk veya toplumun işleyişinin ciddi şekilde bozulmasına neden olan olay” olarak tanımlanmaktadır (United Nations International Strategy For Disaster Reduction-UNISDR, 2009).

Uluslararası Afet Veri Tabanı (EM-DAT) raporuna göre, 2023 yılında dünya genelinde toplam 399 afet 86.473 kişinin ölümüne, 93,1 milyon kişinin etkilenmesine ve 202,7 milyar dolar ekonomik kayba yol açmıştır. 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri, asrın en büyük felaketi olarak, 18 milyon kişiyi etkilemiş, 56.683 kişinin ölümüne sebep olmuş ve 42,9 milyar dolar ekonomik kayba sebep olmuştur (EM-DAT, 2024). Bu bağlamda 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinin yıkıcı ve uzun vadeli etkileri, Türkiye’de afet yönetimi politikaları ve hizmetlerinin geliştirilmesinde kritik bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir.

Afetlere yönetimi süreçlerinde farklı aşamalarda çeşitli eylemlere ihtiyaç duyulmaktadır. Güncel literatür çalışmalarında ve afet politikalarında, afet yönetimi döngüsü; afet öncesinde zarar azaltma (mitigation) ve hazırlık (preparedness), afet sırasında müdahale (response) ve afet sonrasında iyileşme (recovery) aşamalarından oluşmaktadır (Şekil 1). Afet öncesi zarar azaltma aşaması, afetlerin topluluk üzerindeki etkilerini önlemeyi hedeflerken, hazırlık aşaması planlama, kaynak tahsisi, eğitim, müdahale kapasitesini artırma çabalarını içerir. Müdahale aşaması, afet sonrası akut süreçte gerçekleşen yönetim, arama-kurtarma, hasar tespiti ve kamu yardımlarını kapsar. İyileşme aşaması ise temizleme, altyapı kurma, kamu hizmetlerini başlatma ve kriz danışmanlığını içeren uzun vadeli çabaları içermektedir (Juen vd., 2016). Bu bağlamda sosyal hizmet, afet yönetimi döngüsünün her bir aşamasında yerini, rol ve sorumluluklarını belirlemelidir.

Şekil 1. Afet Yönetimi Döngüsü (Juen vd., 2016)

Afetler, ölüm, yaralanma, sosyal yaşamın durması, hizmetlerin aksaması, sosyal ağların bölünmesi ve kaynak kayıplarına yol açabilir. Bu durum, afetten etkilenen topluluklarda ruhsal ve fiziksel sağlık sorunlarına neden olabilir (Saeed ve Gargano, 2022). Doğal afetler, altyapı, konut ve işletmelerde fiziksel hasara yol açarken, diğer taraftan topluluğun günlük rutinlerini ve sosyal etkileşimleri bozarak duygusal iyi oluşu uzun vadede zedeleyebilir (Jamali, 2019). Sosyal alandaki etkileri göz önünde bulundurulduğunda afete maruz kalan topluluklar için sosyal işlevselliğin azaldığı görülmektedir.

Doğal afetler sonrası yapılan meta-analiz çalışmalarına göre, toplum genelinde önemli düzeyde psikolojik zorlanmalar yaşanmaktadır. En sık görülen psikolojik sorunlar kaygı (%7-42), komplike yas (%28-41), depresyon (%6.5-38), travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) (%11-89) ve madde kötüye kullanımı (%1.3-24) olarak sıralanmıştır (Crompton vd., 2019). Ayrıca, nitel çalışmalarda kaygı, keder, kayıp ve umutsuzluk gibi olumsuz deneyimler ele alınmıştır (Prayag vd., 2021). Afetten etkilenen bireylerin somut ve soyut kayıpları birlikte yaşadıkları anlaşılmaktadır (Bakic ve Ajdukovic, 2019). Bu yaygın etkileri göz önünde bulundurulduğunda, afetlere yönelik psikososyal destek hizmetlerinin geliştirilmesi ve personelin farklı türden ruh sağlığı sorunları karşısında kapasitesinin artırılması gerekmektedir.

Afetler sonrası psikososyal işlevsellik sorunlarının çözülmesi ve nitelikli ruh sağlığı hizmetlerinin sunulması, hükümetlerin ve hizmet sağlayıcıların sorumluluğundadır. Avrupa ülkelerinde gerçekleştirilen bir proje raporuna göre; afetlere yanıt vermede planlama süreçlerinin geliştirilmesi, hizmet sunum noktalarının çeşitlendirilmesi, kanıta dayalı uygulama rehberlerinin hazırlanması ve bu doğrultuda önleyici çalışmaların ve afet sonrası müdahalelerin oluşturulması gerekmektedir (Dückers vd., 2018). Türkiye, afetlerde psikososyal destek hizmetlerini geliştirmek için çalışmalar yapmaktadır ve bu konuda Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) sorumlu kuruluşlar olarak faaliyet göstermektedir.

2009 yılında AFAD'ın kurulmasıyla Türkiye' de "Bütünleşik Afet Yönetim Sistemi" uygulanmaya başlanmış, afet hizmetlerinin koordinasyonu, eğitim politikaları ve mevzuat düzenlemeleri AFAD'ın sorumluluğuna girmiştir. Kriz yönetiminden risk yönetimine geçişle birlikte hazırlık, planlama, risk azaltma, eğitim, erken uyarı sistemleri ve kesintisiz iletişim gibi unsurlar ön planda yer almaktadır. 2014'te hazırlanan Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP), 2022 yılında güncellenerek yürürlüğe girmiştir. TAMP, afet yönetimini hazırlık, müdahale ve ön iyileştirme aşamaları kapsamında tanımlamaktadır. Sosyal hizmet disiplininin görev aldığı birimler olarak Afet Psikososyal Destek Grubu ön iyileştirme çalışmaları; Aynı Bağış Depo Yönetimi ve Dağıtım Grubu ise lojistik ve bakım hizmetleriyle ilgilenmektedir. Aynı zamanda ASHB'na bağlı olan Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü TAMP'ta belirlenmiş olan psikososyal destek hizmetlerinin amaçları, hedefleri, stratejileri ve ilkeleri doğrultusunda faaliyetlerin yürütülmesi rolünü üstlenmiştir (Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2022).

Afetlerde sosyal hizmet uygulamalarının iki temel görev alanı olarak psikososyal destek hizmetleri ve kaynak yönetimi üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada afet yönetimi döngüsü ve aşamaları da göz önünde bulundurularak zamana duyarlı, savunmasız gruplara yönelik özelleşmiş ve müracaatçı sistemlerine göre birey, aile, grup ve toplum düzeyinde yapılacak çalışmalarla ilgili bir uygulama çerçevesi sunulması amaçlanmıştır.

Sosyal Hizmet Alanında Ekolojik Yaklaşım ve Afetlerde Kullanımı

Sosyal hizmet uzmanları, mesleğin örgütlendiği ilk yıllardan itibaren müracaatçıların sorunlarını, karmaşık sosyal ve fiziksel ekolojinin bir parçası olarak değerlendirmektedir. Bu doğrultuda sosyal hizmet disiplini bütüncül bir bakış açısını benimsemektedir (Germain ve Gitterman, 1996; Pincus ve Minahan, 1973). Ekolojik yaklaşım, insanların mikro, mezzo ve makro düzeylerde çevreleriyle sürekli etkileşimde olduğunu ve uyum sağladıklarında işlevselliğin desteklendiğini, uyum bozulduğunda ise stresin oluşabileceğini öne sürer (Ahmed vd., 2017). Bu doğrultuda afet olayları fiziksel çevrenin bireylerin, ailelerin ve toplulukların işlevselliği üzerinde büyük bir baskıya ve strese neden olduğu baş edilmesi gereken olaylar olarak görülebilir.

Birey ve çevre arasındaki stresli etkileşimler ve kaynak eksiklikleri, insan ihtiyaçlarının karşılanmasını zorlaştırarak işlev bozukluğuna yol açabilir. Ekolojik yaklaşıma dayalı sosyal hizmet uygulamaları, bireyleri resmi destek sistemleri ve sosyal ağlarla buluşturmayı hedefler. Bu yaklaşımda, bireyler mikro düzeydeki yakın sosyal sistemlerin ve ailelerinin bir parçasıdır. Mezzo düzeyde okullar, işyerleri ve topluluklar yer alırken, makro düzeyde ise ulusal politikalar ve geniş ölçekli sosyal yapılar bulunmaktadır. Ekolojik yaklaşıma göre, mikro, mezzo ve makro düzeylerdeki sistemler arasındaki etkileşimler bireylerin stresli yaşam olaylarıyla baş etme kapasitesini doğrudan etkiler (Hepworth vd., 2023). Bu bağlamda kaynakların azaldığı, sistemlerin duraksadığı ve bireyleri, aileleri, toplulukları farklı düzeylerde etkileyen zorlu yaşam olayları olarak afetlerde çeşitli düzeylerde müdahalelere gerek duyulmaktadır.

Sosyal hizmet disiplini, afetler gibi stresli yaşam olaylarında krize müdahale modellerini kullanır. Bu modeller, krizlerin yaşamın doğal bir parçası olduğunu ve bireylerin bu süreçlerde psikolojik dengelerini kaybedebileceklerini ve kaygı yaşayabileceklerini kabul eder. Bu yaklaşım afetler gibi kriz durumlarına patolojik olarak yaklaşmaz ve her bireyin kaynaklarla desteklendiğinde bu sorunlarla etkili bir şekilde başa çıkabilme gücüne sahip olduğunu savunur (Knox ve Roberts, 2022).

Müracaatçıların afetler karşısında risk faktörlerini azaltmak ve dayanıklılıklarını artırmak için çok düzeyli müdahaleler gereklidir. Ekolojik

yaklaşımında bu bakış açısı olumlu sonuçlara farklı yollarla ulaşılabilceğini ifade eden eş sonluluk kavramıyla açıklanır (Hepworth vd., 2023).

Ekolojik yaklaşımın prensipleri doğrultusunda, afetten etkilenen toplulukların adaptasyon süreçlerini desteklemek ve dayanıklılıklarını arttırmak için kapsamlı bir müdahale çerçevesi kullanılabilir. Bu anlamda bireyle, aileyle ve toplumla psikososyal destek müdahaleleri ve sosyal hizmet uygulamaları sağlanabilir. Aynı zamanda afetlerde görev alan kuruluşların afet yönetimindeki işleyişi etkinleştirilmeli ve uygulamadaki boşluklar giderilmelidir.

Afetlerde Sosyal Hizmetin Gelişimi, Teorik Temelleri ve Uygulama Alanları

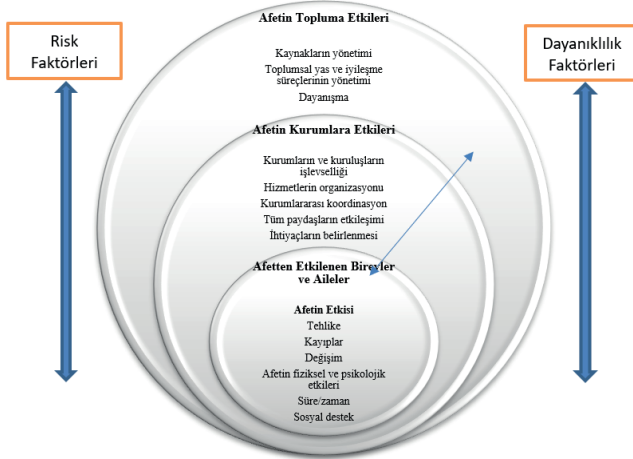
Afet sonrası sosyal hizmet uygulamalarının yaygınlaşması, sosyal hizmet mesleği açısından önemli bir gelişme olmakla birlikte, sosyal hizmetin afetlere yanıt verme ve olası psikososyal sorunları ele alma konusunda yeterince hazırlıklı olmadığı belirtilmektedir (Harms ve Alston, 2018). Sosyal hizmet literatürü, genellikle afetlerde sosyal hizmet müdahalelerinin yeri ve rolünü ele alırken, afet literatüründe sosyal hizmet uygulamalarının diğer profesyoneller ve topluluk üyeleri tarafından nasıl anlaşıldığı konusunda belirsizlikler bulunmaktadır (Huang ve Wong, 2013). Ülkemizde afetlerde sosyal hizmet uygulamaları çoğunlukla yardım dağıtımı odaklı görülmekte, meslek elemanları ve öğrenciler açısından ise sistematikten uzak, dağınık müdahaleler şeklinde değerlendirilmektedir.

Sosyal hizmetin afet uygulamalarındaki geçmişi, 19. yüzyıl sonlarına Amerikan İç Savaşı ve Yerleşim Evi Hareketi'ne kadar uzanmaktadır. Yerleşim evlerinde görevli sosyal hizmet uzmanlarının 1871 Şikago Yangını ve 1906 San Francisco Depremi'nde aktif rol alması, bu alandaki ilk uygulama örnekleridir. Son yıllarda afetlerin artmasıyla birlikte, sosyal hizmet disiplini bu alana daha fazla odaklanmış; 2016'da Avustralya ve Yeni Zelanda'dan akademisyenler "Sosyal Hizmet Afet Ağı"nı kurmuşlardır (Zakour, 1996; Akt., Harms vd., 2021). Ülkemizde 17 Ağustos 1999 Marmara Depremi, afet yönetimi ve psikososyal destek hizmetlerinin gelişimi açısından bir dönüm noktası olmuş; bunun ardından yasal düzenlemeler yapılmıştır. AFAD'ın kurulmasıyla birlikte (2009), bütünsel afet yönetimi anlayışına geçilmiştir (Altun, 2016).

Afetlerde sosyal hizmet disiplini diğer psikososyal meslek gruplarından ayıran belirli özellikler bulunmaktadır. Sosyal hizmet uzmanları, sistemler, insan davranışı ve mevcut kaynaklar konusundaki farkındalıkları nedeniyle, afetten etkilenen topluluklardaki en kırılgan gruplara ulaşma konusunda donanımlıdır (Crawford, 2021). Güçler perspektifine dayanan bakış açıları ve topluluk üyelerini güçlendirme becerileri sayesinde, afet sonrası toplumun yeniden inşasında ve toplumsal dayanıklılığın artırılmasında kritik bir rol üstlenebilirler (Tan ve Yuen, 2013). Bu bağlamda, ekolojik yaklaşım ve güçlendirme yaklaşımı, sosyal hizmet uzmanlarına afetten etkilenen bireyleri, aileleri ve toplulukları desteklemek için kavramsal bir çerçeve sunmaktadır.

Krize müdahale, ailelerle çalışma, kayıp ve yas destek çalışmaları, grup çalışmaları, sosyal yardımlar, bilgilendirme ve yönlendirme gibi temel beceriler doğrultusunda sosyal hizmet uzmanları, afet müdahale sürecine çeşitli alanlarda katkı sunabilirler (Ng, 2012). Toplum temelli uygulamalar, toplumsal dayanıklılığı artırmada etkili olurken, travma bilgili bakım, güç ve çözüm odaklı yaklaşımlar bireylerde umut ve iyimserliği destekleyebilir (Bay, 2020). Sonuç olarak sosyal hizmet uzmanları, klinik odaklı bilgi ve becerileriyle afetlerde etkili psikososyal müdahale yöntemleri geliştirebilmektedirler.

Sosyal hizmetin ekolojik yaklaşımı, afetlerde bireyler, aileler, topluluklar ve afet kurumları gibi sistemlerle çalışmayı, farklı düzeylerdeki etkileri değerlendirebilmeyi ve müdahale çeşitliliğini mümkün kılan bir perspektif sunmaktadır (Şekil 2). Ekolojik yaklaşım, toplumu yerel kaynaklar, güçlü yönler ve doğal sosyal destek ağlarıyla birbirine bağlamaya ve bu kaynakları seferber etmeye teşvik ederken, yerel yönetimler ve çeşitli paydaş kuruluşlarla iş birliğini teşvik etmektedir (Gil-Rivas ve Kilmer, 2016). Bu yaklaşım, sosyal hizmet uzmanlarına, afetten etkilenen bireyleri desteklemek için sosyal çevrelerinde yer alan sistemlerle ve kaynaklarla çalışmayı sağlar. Ayrıca, multidisipliner çalışma ortamında farklı kuruluşlar ve meslek elemanlarıyla bilgi ve kaynak alışverişi yapma imkanı sunmaktadır.

Şekil 2. Afet Ekoloji Modeli (Shultz vd., 2017)

Son yıllarda, afetlerde kırılganlık odaklı yaklaşımlardan dayanıklılığı merkeze alan yaklaşımlara doğru bir paradigma değişimi yaşanmaktadır. Dayanıklılığı teşvik etmek için birey, aile ve topluluk gibi iç içe geçmiş sistemlerin karşılıklı etkileri dikkate alınmaktadır (Ager vd., 2013). Ekolojik yaklaşıma göre, bireyin dayanıklılığı sosyal çevre içinde ailesi, sosyal ve kültürel kaynakları ile bu kaynakları kullanabilme kapasitelerine bağlıdır. Dayanıklılık modeli, müdahale odağını patolojilerden birey, aile ve toplumsal düzeylerde güçlü yönler ve kayıplar (Saul ve Simon, 2016). Dayanıklılık modelleri, 1990’lardan itibaren benimsenen güçlendirme yaklaşımıyla uyumludur. Sosyal hizmet açısından dayanıklılık, bir sistemin zorlukları aşarak olumsuz etkilerinden kurtulma kapasitesidir (Van Breda, 2018).

Sosyal hizmet uzmanlarının dayanıklılığı teşvik edici rolleri, afetten etkilenen toplulukların ihtiyaçları, sorunları, kaynakları ve güçlü yönleri doğrultusunda oldukça çeşitlendirilebilir. Bu roller; bireylere, ailelere ve topluluklara destek sağlamak, kaynaklara erişimi kolaylaştırmak, sağlık sorunlarını önlemek, savunmasız toplulukları korumak, sosyal refahı iyileştirmek için makro müdahaleler yapmak, toplumsal uyumu artırmak, yeniden inşa süreçlerini desteklemek, umut ve güven aşılamak, çözümler üretmek ve eşitsizlikleri önlemektir (Alipour vd., 2015).

Sosyal hizmet, dezavantajlı birey ve topluluklara insan hakları temelinde destek sağlayan bir meslek dalıdır ve afetlerden etkilenen bireyler de bu kapsamda yer alır. Sosyal hizmet uzmanları, afetlerin bireyler ve toplum üzerindeki maddi ve manevi zararlarını telafi etmek amacıyla afet öncesi, sırası ve sonrasında çeşitli destekleyici çalışmalar yürütür. Afet yönetimi sürecinde, sosyal hizmet uzmanlarının temel görevleri arasında eğitici faaliyetler, psikososyal destek hizmetleri ve toplum örgütlenmesi yer almaktadır (Artan ve Özkan, 2020).

Afetlerde görev almış sosyal hizmet uzmanlarının gerçekleştirdikleri en yaygın uygulamalar sırasıyla; vaka yönetimi (%90), topluluklara sosyal kaynaklar ulaştırmak (%85), çocuklar için barınma ortamları ve diğer etkinlikler düzenlemek (%84), yas danışmanlığı sunmak (%79), kriz danışmanlığı sağlamak (%79) ve toplulukta ihtiyaç değerlendirmesi yapmak (%76) olarak belirlenmiştir. Ayrıca, sosyal hizmet uzmanlarının enkaz temizleme, cenaze işlemleri gibi önceden öngörülemeyen bazı görevleri üstlendikleri de gözlemlenmiştir (Ng, 2012).

Bir afet sonrası psikososyal destek hizmetlerinin sunumu üzerine yapılan alan çalışmaları incelendiğinde, sosyal hizmet uzmanlarının psikolojik ilk yardım, hastane tabanlı klinik hizmetler, toplum temelli psikososyal müdahaleler, mobil destek hizmetleri, okul temelli psikososyal çalışmalar, toplumu bilgilendirme ve 7/24 danışma hattı hizmetlerini etkin bir şekilde yürütebilecekleri belirlenmiştir (Sherchan vd., 2018).

Uygulamalardaki çeşitlilik dikkate alındığında, sosyal hizmet kurumları ve birimlerinde görev yapan meslek elemanları için farklı görev tanımlamaları yapılması gerekmektedir. Böylece büyük bir afet anında AFAD ile bağlantılı kuruluşlarda görev alan sosyal hizmet uzmanlarının afet alanında uzmanlaşmış personele katılmalarını ve belirli görevleri üstlenmelerini sağlayacaktır.

Afetlerde sosyal hizmet uygulamaları, afetin türü, kapsamı, müdahalenin gerçekleştirileceği aşama göz önünde bulundurularak düzenlenmelidir (Bauwens ve Naturale, 2017; Findley vd., 2017). Sosyal hizmet uzmanları, farklı afet yönetimi aşamalarında görev alarak bireyler, aileler ve toplumla çalışmalar gerçekleştirmektedir (First vd., 2018). Afet öncesi hazırlık, afet sırası müdahale ve kriz yönetimi ve afet sonrası iyileştirme süreçlerinde sosyal

hizmet uzmanları önemli roller üstlenirler. Bu roller net bir şekilde belirlenip topluma aktarıldığında daha fazla kişi sosyal hizmetlerden faydalanabilir (Vickers ve Dominelli, 2015).

Afetlerin farklı ekolojik düzeylerdeki etkileri, afet yönetimi aşamaları ve dayanıklılık odağı temel alınarak sosyal hizmet uygulamalarının düzenlenmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda sonraki bölümlerde birey, aile ve toplum düzeyinde dayanıklılık odaklı müdahalelere yer verilecek ve kurumların işleyişi ile ilgili değerlendirmelere yer verilecektir.

Bireylere ve Ailelere Yönelik Uygulamalar

Sosyal hizmet uzmanları afetlerden etkilenen bireylerle ve ailelerle birlikte çalışarak bu etkilerin hafifletilmesi, risk faktörlerinin azaltılması, kaynakların harekete geçirilmesi ve dayanıklılık düzeylerinin artırılması için mikro düzeyde uygulamalar gerçekleştirirler. Bu türden uygulamalar genelde psikososyal destek hizmetleri altında değerlendirilmektedir. Psikososyal destek hizmetleri afet sırasındaki müdahale aşamasındaki kriz müdahaleleri ve afet sonrasındaki iyileşme aşamasındaki klinik odaklı sosyal hizmet müdahaleleri olarak sunulabilir.

Sosyal hizmet disiplini, 2006 yılında kurulan Afetlerde Psikososyal Hizmetler Birliği'ne (APHB) üye olarak resmi bir rol üstlenmiştir. APHB üyesi kuruluşlar; Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği, Türkiye Kızılay Derneği, Türk Psikologlar Derneği, Türkiye Psikiyatri Derneği, Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği ve Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Derneği olarak belirlenmiştir. APHB; toplum ruh sağlığını olumsuz yönde etkileyen afet olayları ve kriz durumlarında psikososyal destek hizmetlerinin yürütülmesinde tarafların sorumluluklarını ve iş birliği esaslarını düzenlemeyi amaçlamaktadır (Türk Psikologlar Derneği, 2014).

Afet olayları sonrası gerçekleştirilebilecek psikososyal destek hizmetleri ile ilgili yapılan çalışmalar, Hobfoll ve arkadaşlarının (2007) gerçekleştirdikleri öncü çalışmayı referans almaktadır. Bu çalışmacıların belirlediği beş müdahale prensibi, uzun yıllardır afetlerde uygulanan psikososyal destek hizmetlerine yön vermektedir. Bu prensipler toplulukta; (1) güvenlik duygusunu aşmak, (2) sakinleştirmek, (3) öz-yeterlilik ve toplumsal

yeterlilik duygularını pekiştirmek, (4) bağlantıda olma duygusunu beslemek ve (5) umudu artırmak olarak sıralanmıştır (Hobfoll vd., 2007). Sosyal hizmet uzmanlarının gerçekleştirecekleri müdahalelerde bu prensiplere dikkat etmeleri beklenmektedir.

Müdahale prensiplerine ek olarak afetlerde psikososyal destek hizmetlerinin zamanlaması ve öncelik sırasına dikkat edilmelidir. Acil Durumlarda Ruh Sağlığı ve Psikososyal Destek Kılavuzu'na (2007) göre, afetten etkilenen topluluğun genelini hedef alan birinci basamak müdahaleler özel bir eğitim gerektirmezken; belirli yoğunlukta psikolojik sıkıntılar yaşayan bireylere sunulacak hizmetler afetlerde psikososyal destek konusunda daha yüksek bilgi ve farkındalık gerektirir. Bu doğrultuda birinci basamakta psikolojik ilk yardım müdahaleleri temel düzeyde bir eğitimle sunulabilirken; kriz danışmanlığı ve grup çalışmaları daha ileri düzey eğitim gerektirmektedir. Daha uzun süreli ve zorlayıcı psikolojik zorlanmalar yaşayan bireyler için ise travma odaklı müdahaleler kullanılabilir ve yalnızca uzman klinisyenlerce yürütülmelidir (Akt. Juen vd., 2016). Afetlerde psikososyal destek hizmetlerinin sunum aşamalarını gösteren piramit aşağıda yer almaktadır.

Şekil 3. Afetlerde Psikososyal Destek Hizmetleri Sunum Aşamaları Piramidi (IASC, 2007)

Afetlerde psikososyal destek hizmetleri; topluluğun ihtiyaçlarına duyarlı, hedef odaklı ve aşamalı bakım modellerine dayanmalıdır. Bu kapsamda

ihtiyaç değerlendirmeleri, bilgilendirme broşürleri, saha ziyaretleri, sosyal desteği artırıcı girişimler ve anma törenleri gibi müdahaleler önerilmektedir. Uzun süreli ruh sağlığı sorunları olan bireyler için travma odaklı Bilişsel Davranışçı Terapiler (BDT) veya EMDR gibi kanıta dayalı psikoterapi yöntemleri sağlanmalıdır. Bu hizmetlerin standardizasyonunu sağlamak için hükümetlerin ve ilgili kuruluşların özel müdahale kılavuzları hazırlamaları, ölçüm araçları geliştirmeleri ve afetlerde çalışacak ruh sağlığı personelinin eğitilmeleri gerekmektedir. Ayrıca, merkezden uzak ve donanımı yetersiz bölgelere erişimin kolaylaşması için mobil hizmet modellerine ihtiyaç duyulmaktadır (Dückers vd., 2018).

Afet sonrası psikososyal destek hizmetlerinde aktif rol üstlenen sosyal hizmet kurumlarının afetlere hazırlıklı olması ve afet yönetimi müdahale planları oluşturmaları önemlidir. Bu doğrultuda ASHB'nın ve AFAD'ın psikososyal destek birimlerinin IASC rehberlerine uygun olarak aşamalı krize müdahale planları oluşturmaları önerilmektedir.

Afet ve acil durumların hemen ardından sunulabilecek temel müdahalelerden biri psikolojik ilk yardımdır. Tıbbi acil müdahaleye benzer şekilde ruh sağlığına odaklanan psikolojik ilk yardım kriz durumundaki bireylere yönelik insani ve destekleyici bir hizmet olup; hayatta kalan bireylerin stres tepkilerini anlamayı, psikolojik sıkıntı düzeyini azaltmayı ve başa çıkma stratejilerini güçlendirmeyi amaçlamaktadır (Birkhead ve Vermeulen, 2018).

Dünya Sağlık Örgütü'nün 2011'de yayımladığı ve 2014'te dilimize çevrilen Psikolojik İlk Yardım Saha Rehberi'ne göre psikolojik ilk yardımın üç temel ilkesi vardır: izlemek, dinlemek ve bağlantı kurmak. İzlemek, güvenlik durumunu ve riskleri değerlendirmeyi ve yardıma ihtiyacı olanları belirlemeyi; dinlemek, bireylerin ve ailelerin ihtiyaçlarını ve endişelerini anlayarak destek sunmayı; bağlantı kurmak ise kişilerin hizmetlere ve sosyal destek ağlarına erişimini kolaylaştırmayı amaçlamaktadır (Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği, 2014).

Psikolojik ilk yardımda amaç, duygusal uyarılmayı düzenlemek, psikolojik sıkıntıyı hafifletmek ve bireye kontrol duygusunu yeniden kazandırmaktır. Bu kapsamda sosyal hizmet uzmanları öz bakımı teşvik etmek, gevşeme tekniklerini uygulamak, iletişimi desteklemek, olumlu uğraşlara yönlendirmek

ve duygusal ve fiziksel geri çekilme ya da aşırı madde kullanımı gibi uyumsuz başa çıkma yöntemlerini önlemek gibi stratejiler kullanılabilirler (Jacobs vd., 2019).

Afetten etkilenen bireyler, yaşadıkları psikolojik zorlanmaların üstesinden kolayca gelebileceklerini düşünebilir ve kendilerini hızlı bir şekilde iyi hissetme beklentisi taşıyabilirler. Bu durum, doğal olarak gerçekleşmediğinde, bireylerin kendilerini güçsüz hissetmelerine yol açabilir. Bu nedenle akut sürecin ardından orta vadede psikososyal destek hizmetlerinin sürdürülmesi büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, sosyal hizmet uzmanlarının afetten etkilenen topluluklara kriz durumlarındaki stres tepkileri hakkında bilgi vermeleri, iyileşme sürecindeki zorluklar için stres azaltma yöntemlerini öğretmeleri ve gerekli durumlarda uzmanlaşmış psikolojik destek için yönlendirmeler yapmaları gerekmektedir (Fahrudin, 2012). Bu süreçlerde sosyal hizmet uzmanlarının eğitimlik, aracılık ve bağlantı kuruculuk rolleri ön plana çıkmaktadır.

Afet sonrası uygulamalarda sosyal hizmet uzmanlarının faydalanabilecekleri bir diğer çerçeve travma bilgili bakımdır. Travma bilgili bakım doğrudan bir müdahale olmaktan ziyade travmanın etkilerini dikkate alan ve bu noktada gerekli hassasiyeti gösteren ilkeleri yansıtmaktadır. Sosyal hizmet uzmanlarının, öncelikle travma tepkileri (yeniden yaşama, aşırı uyarılma ve kaçınma) ve bu tepkilerin müracaatçıların yaşamı üzerindeki etkileri hakkında bilgi sahibi olmaları gerekmektedir. Ayrıca, gerektiğinde, ihtiyaç duyan müracaatçıları travma temelli müdahale seçeneklerine (travma odaklı bilişsel davranışçı terapi, EMDR) yönlendirebilmelidirler (Abrams ve Shapiro, 2014). Travma bilgili bakım, bir dizi temel ilkeye dayanmaktadır. Bu ilkeler; güvenlik (fiziksel ve psikolojik güvenliğin sağlanması), güvenilirlik (hizmet sunumunda güvenilirlik, bilgilendirme ve şeffaflık), seçim (müracaatçıların hizmetleri seçebilmesi, karar alabilmesi), iş birliği (farklı birimlerden personelin sürece katkısının ve iş birliğinin sağlanması) ve güçlendirme (toplulukların sesinin duyulması ve kendi eylemlerini yönlendirmeleri) olarak belirlenmiştir (SAMHSA, 2014).

Travma bilgili bakım, müracaatçıların duygusal savunmasızlıklarını kabul ederken, patolojiye veya semptomlara odaklanmaması ve bireylerin güçlü

yönlerini temel alan müdahaleler oluşturması bakımından dayanıklılığı teşvik etmektedir. Travma bilgili bakım uygulayan sosyal hizmet uzmanları, afetten etkilenen bireylere ve ailelere karşı kibar, saygılı ve özenli davranarak, onları merakla ve şefkatle dinleyerek hassas müdahaleler gerçekleştirirler. Fiziksel ve psikolojik olarak güvenli terapötik ortamlar oluşturmaya ve güvenli ilişkiler kurmaya çalışarak, afetten etkilenen bireylerin dünyaya ilişkin tehlike algısını hafifletmeyi amaçlarlar (Levenson, 2017).

Travma bilgili bakımın ilkeleriyle tutarlı olarak afetlerden etkilenen bireylerin ve ailelerin afet olayıyla, yaşadıkları deneyimlerle, kaynaklarla veya hizmetlerle ilgili olarak düzenli bir şekilde bilgilendirilmeleri önemlidir. Sosyal hizmet uzmanları, bireylerin zorlayıcı duygularını yönetmelerine ve etkili kararlar almalarına yardımcı olacak bilgiler sunabilir, aynı zamanda kaynaklara erişimlerini kolaylaştırabilirler (Van Kessel vd., 2015). Sosyal hizmet uzmanları, afet sonrasında çocuklar ve aileler için rehberlik yaparak, tıbbi, yasal ve psikososyal yardımlar konusunda bilgilendirerek güvenlik duygusunu teşvik ederler (Ceyhan, 2023).

Afet sırasında, sosyal hizmet uzmanlarının yürüttüğü psikososyal değerlendirmeler ve alan taramaları önemli bir rol oynar. Bu değerlendirmeler; hastalık, yaralanma, kayıp gibi riskli durumlar dikkate alınarak yapılır. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus akut süreçte biyopsikososyal değerlendirmelerin kısa formatta yapılması ve daha kapsamlı değerlendirmelerin ise sonraki aşamalarda gerçekleştirilmesidir (Ciccone vd., 2014).

Afetten sağ kurtulan bireyler ve aileleri genellikle toplum merkezlerinde veya barınaklarda bir araya gelirler. Bu alanlarda görevli sosyal hizmet uzmanları, bireylerin ve ailelerin ihtiyaçlarını karşılamaya ve kaynakları yönlendirmeye odaklanırlar (Bauwens ve Naturale, 2017). Sosyal hizmet uzmanları, afetten etkilenen bireylerin asgari yaşam standartlarına ulaşabilmesi için gerekli kaynaklara erişimlerini kolaylaştırırlar (Artan ve Özkan, 2020). Örneğin, Harvey kasırgası sırasında sosyal hizmet uzmanları kamu misafirhanelerinde kalan kişilerin barınma, gıda, giysi ve ilaç gibi kısa süreli ihtiyaçlarının karşılanmasında aktif görev üstlenmişlerdir (Crawford, 2021).

Sosyal hizmet uzmanları, iyileşme aşamasında travma, kayıp, yas gibi özel zorlayıcı deneyimleri olan bireylere yönelik destek hizmetlerini sunarken, özellikle çocukların psikolojik zorluklarıyla başa çıkmak için mesleki becerilerini kullanırlar (Ceyhan, 2023). Bu noktada sosyal hizmet uzmanları uzun vadede dezavantajlı gruplara destek sağlamayı ve yas danışmanlığı gibi terapötik müdahalelerini sürdürmektedirler (Artan ve Özkan, 2020).

Afetler karşısında bireylerle gerçekleştirilen çalışmaları aile sisteminden tamamen ayrı değerlendirmek çok mümkün değildir. Bir afet karşısında bireylerin ve ailelerinin ihtiyaçları ve ruhsal sıkıntıları çoğunlukla iç içe geçer. Aile üyelerinin gelişim düzeyleri veya özel ihtiyaçları olan üyelerin bakım gereksinimleri değiştikçe stresli olaylar aileler için farklı zorluklara yol açabilmektedir. Örneğin, küçük çocukları olan aileler, ergenlik döneminde çocuğu olan aileler için veya yaşlı bir ebeveyni ya da gelişimsel engeli olan bir çocuğa sahip olan aileler için sorunlar ve ihtiyaçlar farklılaşacaktır (Vogel, 2017).

Bir afet sonrası aile bireylerinin bir araya gelmeleri ve geniş aileleriyle bağlantıda kalmaları en yakın sosyal destek sistemi olarak güvende hissetmelerini ve finansal, duygusal, fiziksel ve sosyal pek çok kaynağa erişebilmelerini sağlayabilir (Panday vd., 2021). Ailelerin dayanıklılığını arttırmayı hedefleyen psikososyal destek çalışmaları küçük yaştaki çocukların kriz tepkilerini yönetmek, ailedeki kayıplara yönelik destek sağlamak, sosyoekonomik sorunları ele almak, aile işlevselliğini desteklemek, geniş aile desteğini kullanmak, toplumsal kaynakları sunmak ve ihtiyaç duyulduğunda çocuk refahı sistemlerine yönlendirmek gibi çalışmaları içerebilir (Masten, 2018).

Yeni Zelanda'daki bir depresyon sonrası düzenlenen "Umut Yolculuğu" isimli ebeveyn atölyesi, afete maruz kalan ebeveynlerin çocuklarının kriz tepkileriyle başa çıkma becerilerini ve sosyal destek algılarını arttırırken, stres düzeylerini de azaltmıştır. Atölye çalışması; çocuklarda stres belirtileri, stresin etkileri ve çocuklara yönelik destekleyici yaklaşımlar gibi konulara odaklanmıştır (Powell ve Leytham, 2014).

Sistem odaklı aile dayanıklılığı modelleri aile üyelerinin paylaştığı olumsuzlukları anlamlandırma, olumlu bakış açısı geliştirme ve maneviyat

gibi inanç sistemlerinden beslenmektedir. Ailelerin dayanıklılığı ailenin kriz durumlarındaki yapısal esnekliği, karşılıklı destek, katılımcı liderlik ve takım ruhu gibi sistem özelliklerini içerebilir. Ayrıca, ailelerin iletişim süreci, zor durumlar hakkında netliği, açık duygusal paylaşımı ve empatiyi teşvik ederek ve iş birliğine dayalı problem çözmei kolaylaştırabilir. Ailelerinin geçmiş sıkıntılı zamanlarda yararlandıkları kişisel, ilişkisel ve ruhsal kaynaklar tespit edilerek ve afet ortamında nasıl yardımcı olabilecekleri değerlendirilebilir (Walsh, 2016).

Sosyal hizmet uzmanları afetler sonrası iyileşme süreçlerinde ailelerin yaşadıklarıyla başa çıkmayı kolaylaştıran inanç ve tutumlar geliştirmeleri; günlük rutinlerini ve ritüellerini mümkün olduğunca sürdürmeleri; hem olayla ilgili bilgiler hem de duyguları hakkında etkili iletişim ortamını oluşturmayı ve adaptif problem çözme becerilerini öğrenmeyi ve kullanmayı teşvik edebilirler (Vogel, 2017).

Toplum Temelli Uygulamalar

Sosyal hizmet uzmanlarının afetlerde topluma yönelik müdahaleleri afetlere hazırlık süreçleriyle başlayabilir. Afetlere hazırlığın yetersiz olması, toplulukların afetlerden etkilenme ve kırılabilirlik düzeyini artırmaktadır. Afetten etkilenen bireylerle yapılan görüşmeler, toplumun afetler ve riskler konusunda yeterince bilgilendirilmediğini göstermiştir. Bu nedenle, bölgesel afet riskleri, karşılaşılabilecek durumlar ve koruyucu önlemler hakkında toplum eğitimlerinin düzenlenmesine ihtiyaç duyulmaktadır (Williams ve Webb, 2021).

Belediyelerin sosyal hizmet birimleri ve Toplum Ruh Sağlığı Merkezleri'nin koruyucu ve önleyici hizmet birimlerinde sosyal hizmet uzmanları aracılığıyla düzenli olarak afete hazırlık eğitimlerinin sunulması gerekmektedir. Bu eğitimlerin içeriği afetlerin fiziksel ve psikososyal etkilerini bütünleştirecek şekilde tasarlanmalıdır.

Afet öncesi süreçlerdeki proje uygulamaları, toplumsal hazırlık çalışmalarına yön verebilir. Ali ve arkadaşları (2014), Bangladeş'te deprem riski taşıyan bir bölgede toplumla sosyal hizmet müdahalesi gerçekleştirmişlerdir. Sosyal hizmet uzmanları; sağlık, psikososyal destek ve

diğer meslek kuruluşlarıyla iş birliğiyle topluma yönelik müdahale planları ve eğitim çalışmaları ve bilgilendirici görsel-işitsel kaynaklar geliştirmişlerdir (Ali vd., 2014).

Özellikle büyük çaplı afetler sırasında medyada günlük brifinglerin sunulması, bilgi hatlarının oluşturulması, internet kaynakları ve web siteleri aracılığıyla topluluğa düzenli bilgilendirmeler yapılması gibi eylemlerin toplum genelinde güven ve umut duygularını besleyeceği düşünülmektedir (Shultz vd., 2013).

Afet sonrası ilk günler hayatta kalan topluluklar için zorlu ve karmaşık olabilir. Can ve mal kaybı, yerinden edilme ve barınma gibi stresli durumlar yaşanabilir. Afetten etkilenen toplulukların afete özgü ihtiyaçlarının yanı sıra günlük temel ihtiyaçları da bulunmaktadır (Jordan, 2015). Bu topluluklar, ihtiyaçlarını karşılamak için bilgiye ulaşmada zorluk yaşayabilir ve bürokratik işlemler sırasında çaresizlik hissedebilir, bu da istikrar duygularının azalmasına yol açabilir. Bu nedenle, sosyal hizmetlerin toplulukların çeşitlenen ihtiyaçlarını ele alması önemlidir (Fahrudin, 2012).

Afet sonrası geçici barınaklarda su, tuvalet, hijyen, eğitim, sağlık, elektrik, mutfak, çamaşır yıkama, güvenlik ve maddi ihtiyaçlar ön plana çıkmaktadır. Barınaklar, ihtiyaç odaklı olarak fiziksel ve sosyal uygunlukta inşa edilmeli, topluluk katılımı sağlanmalı ve geri bildirim mekanizmaları kurulmalıdır (Nath vd., 2017). Geçici yaşam alanlarında ihtiyaçlar genellikle fiziksel boyutlarla değerlendirilirken, sosyoekonomik boyutlar ihmal edilmektedir. Afetten etkilenen toplulukların ihtiyaçları, yaş, mülkiyet durumu, etnik köken ve gelir gibi faktörlere göre farklılık gösterebilir (Vecere vd., 2017). Ayrıca, afet sonrası ihtiyaçlar kısa ve uzun vadede farklılık gösterebilir, bu nedenle toplulukların ihtiyaçları uzun vadede değerlendirilmelidir (Finucane vd., 2020).

Jordan (2015), Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisini temel alarak yaptığı çalışmada, afet sonrası 6 basamaktan oluşan bir ihtiyaçlar hiyerarşisi çerçevesi oluşturmuştur. Bu çerçeveye göre afetlerde ele alınması gereken ihtiyaçlar; (1) Yiyecek, su ve barınak; (2) Güvenlik; (3) Aile ve arkadaş desteği; (4) Stres tepkisinin ele alınması; (5) Kayıp ve yas sürecinin ele alınması; (6) Özümseme ve uyum olarak sıralanmıştır. Afet müdahalelerinde öncelikle

temel ihtiyaçların karşılanması ardından psikolojik ve sosyal ihtiyaçların ele alınması gerektiği anlaşılmaktadır. Öncelikli ihtiyaçlar karşılanmadığında, diğer basamaklardaki hizmetlerin verimliliği azalabilir (Jordan, 2015).

Fiziksel ihtiyaçlar ele alındığında; afetten etkilenen toplulukların ihtiyaçları arasında gıda, içme suyu, güvenli barınma ortamı, giysi, banyo ve tuvalet alanları, elektrik, nakit para ve sağlık hizmetleri yer alabilir (Flores vd., 2020). Kasırga sonrası yapılan bir çalışmada, ev onarımları sırasında dolandırıcılık ve hırsızlık olayları karşısında toplulukların yasal hizmetlere ihtiyaçları olduğu belirlenmiştir (Findley vd., 2017).

Afet sonrasında sosyal hizmet uzmanları toplum düzeyinde ruh sağlığı taramaları yaparak potansiyel travma vakalarının erken tespit edilmesinde önemli roller üstlenirler. 11 Eylül saldırısından sonra yapılan bir çalışmada, ciddi psikiyatrik zorlanmaları olan kişilerin zamanında fark edilmediği ve kendilerinin de bu anlamda bir yardım başvurularının olmadığı görülmüştür (Brackbill vd., 2013).

Ruh sağlığı hizmetleri ve personelinin yetersizliği, damgalanma korkusu ve güven kaybı, psikolojik ihtiyaçların karşılanamamasına neden olabilir. Bu durumda, birinci basamak ve acil müdahale personelinin, ihtiyaç duyan kişileri psikososyal destek hizmetlerine yönlendirmesi önemlidir (Morganstein ve Ursano, 2020). Afet bölgelerinde yapılan çalışmalarda ruh sağlığı sorunları yaşayan bireylere yönelik klinik odaklı ruh sağlığı hizmetlerinin sunulması gerektiği vurgulanmıştır (Findley vd., 2017).

Akut stres tepkilerinin atlatılmasının ardından (yaklaşık 1 ay) afetten en çok etkilenen alanlardan başlayarak barınaklarda, misafirhanelerde veya evlerinde kalan kişilerin travma odaklı taramalardan geçmesi ve bu tarama çalışmalarının yerelde APHB'ye kayıtlı meslek elemanları tarafından sürdürülmesi koruyucu toplum ruh sağlığı çalışmalarına örnek olabilir.

Afet sonrası iyileşme aşamasında sosyal hizmet uzmanları, yerelde sosyal sermayelerinin geniş olması göz önünde bulundurulduğunda sosyal inşa süreçlerine toplulukların dahil edilmesi, yerel ihtiyaçların dile getirilmesi ve kültüre duyarlı bir yaklaşımın kullanılması için önemli aktörlerdir (Alipour vd., 2015). Japonya'daki bir deprem sonrası sosyal hizmet uzmanları; toplumsal katılımı artırmak için toplanma alanları kurarak koordinatör ve katalizör

rollerini üstlenmişlerdir. Bu topluluklarda savunmasız bireylerin sorunları dinlenmiş ve birlikte gerçekleştirilen gönüllü eylemlerle yaşlılara bakım desteği, çevre düzenlemeleri ve enkaz kaldırma gibi ortak eylemler yürütülmüştür. Bu şekilde toplumun öz kaynaklarından ve dayanışma gücünden faydalanılmıştır (Araki, 2013).

Nepal'de deprem sonrası gerçekleştirilen bir toplum çalışması kapsamında sosyal hizmet uzmanları uzun süre toplulukla birlikte kalarak onların sorunlarını dinlemiş ve çeşitli kaynaklara yönlendirmişlerdir. Bu müdahalede bir okul afet yönetim merkezi olarak kullanılmıştır. Sosyal hizmet uzmanlarının yerel kültürel hassasiyetleri ve dil ve iletişim becerileri açısından diğer ekiplerden daha etkili olduğu, ihtiyaçları daha kolay belirleyerek diğer birimlere de katkı sağladıkları görülmüştür (Nikku, 2015). Bu çerçevede, sosyal hizmet uzmanlarının uzun vadede toplulukla birlikte çalışarak müdahalelerini tabandan sunmaları daha faydacı bir yaklaşım olabilir.

Afet sonrası iyileşme aşamasında sosyal hizmet uzmanları, yerel liderler ve kuruluşlarla iş birliği yaparak toplulukları güçlü yönlerini kullanmaya, doğal destek sistemlerini paylaşmaya ve kaynaklarını seferber etmeye teşvik edebilirler. Toplum çalışmaları topluluğun kültürel, manevi ve sosyoekonomik bağamlarına ve afete yönelik hassas tepkilerine saygılı olarak yürütülmelidir (Gil-Rivas ve Kilmer, 2016).

Toplumla sosyal hizmet uygulamaları sorunların ve ihtiyaçların değerlendirilmesinin dışında sosyal bağlantıları teşvik eden topluluk etkinlikleri şeklinde de sunulmaktadır (Van Kessel vd., 2015). Bir deprem sonrası uygulanan rekreasyonel grup çalışmalarının afetten etkilenen toplulukların iyileşme süreçlerini uzun vadede desteklediği, sosyal ağlarını genişletmelerine ve yaşamlarına anlam katmalarına yardımcı olduğu değerlendirilmiştir (Huang ve Wong, 2013).

Bir diğer deprem sonrası zanaat grubu çalışmasının ise toplulukta sosyal bağlılığı ve umudu arttırarak travmanın etkilerinin hafifletilmesinde faydalı olduğu görülmüştür. Düşük maliyetli olmaları ve aynı anda bir çok kişiye ulaşma imkanı sunmaları nedeniyle grup ve topluluk etkinlik çalışmaları afet sonrası sosyal hizmet uzmanlarınca kolayca uygulanabilmektedir (Tudor vd., 2015).

Toplum temelli uygulamalar afet sonrası meydana gelen çok çeşitli sorunlara çözüm sunarak toplulukların dayanıklılığını arttırmada sorumluluk üstlenirler. Örneğin Hindistan'daki bir tsunami sonrası uygulanan kendine yardım grupları, afetten ekonomik anlamda etkilenen kadınlara istihdam, gelir fırsatları ve finansal eğitimler sunarak sosyoekonomik açıdan hayatlarını yeniden inşa etmelerine katkı sağlamıştır (Larson vd., 2015).

Afet Yönetiminde Kurumsal Uygulamalar

Sosyal hizmet kurumlarının ve birimlerinin çalışmaları afet öncesi aşamalardan başlatılabilir. Bu anlamda sosyal hizmet uzmanları; afet politikaları ve yönetim süreçleri, afetlere hazırlık eğitimleri, kurumsal planlamalar gibi alanlara odaklanabilirler. Ayrıca, afetlere yönelik riskleri belirleyerek önleyici stratejiler geliştirir ve sosyal değişimi desteklemek amacıyla ulusal ve uluslararası politika ve uygulamaların şekillenmesine katkıda bulunabilirler (Ceyhan, 2023).

Afetlerde sosyal hizmet uygulamaları daha çok müdahale ve iyileşme aşamaları üzerine odaklanırken, sosyal hizmetin hazırlık ve zarar azaltma aşamalarına sağlayabileceği katkı göz ardı edilmektedir. Afet yönetimi süreçlerine ilişkin Finlandiya'da gerçekleştirilen bir içerik analizinde, afet planlarında daha çok mikro düzey müdahalelerin ve sosyal desteğin vurgulandığı, yönetim görevlerinin ise sınırlı kaldığı görülmüştür. Özel sektörle iş birliği, durum tespiti, güvenliğin arttırılması, halkın bilgilendirilmesi ve karar alma süreçlerine katılım gibi alanlarda sosyal hizmetin rolünün belirsiz olduğu değerlendirilmiştir (Rapeli, 2018).

Öte yandan son yıllarda afetlerde sosyal hizmet uygulamalarının gelişimi, afet yönetimi söylemlerinde kültürel bir dönüşüme yol açmıştır. Bu yeni yaklaşım, yukarıdan aşağıya “komuta ve kontrol” anlayışı yerine, topluluk liderliğinde iyileşme ve ortak tasarlanmış programların önemini vurgulamaktadır (Harms ve Alston, 2018). Sosyal hizmet uzmanları afet öncesi risk yönetiminin geliştirilmesi, afet sırasında gönüllülerin ve bağışların koordinasyonunun sağlanması ve afet sonrası sosyal yaşamın yeniden inşa edilmesi için daha katılımcı afet politikaları oluşturabilirler (Van Kessel vd., 2015).

Afet öncesi hazırlık ve planlama süreçlerinde sosyal hizmet uzmanlarının yer alması, afetlerin hayatta kalan kişiler üzerindeki muhtemel psikososyal etkilerini göz önünde bulundurmak açısından büyük önem taşımaktadır (Cleary ve Dominelli, 2020). Sosyal hizmet, insan refahını bütüncül bir şekilde geliştirme sorumluluğuna sahip bir disiplin olarak, afetlerde insani hizmetlerin planlanmasında daha merkezi bir rol üstlenmelidir (Dominelli, 2015).

Ülkemizde AFAD çatısı altında sosyal hizmet birimlerinin oluşturulması önemli bir adımdır. Ancak, afet politikalarının planlanmasında deneyimli akademisyenler ve meslek elemanlarından faydalanarak, afetlerin psikososyal boyutu ile ilgili hazırlık çalışmalarının başlatılması gerekmektedir.

Sosyal hizmet uzmanları afet yönetim süreçlerine katılarak, eğitimler düzenleyerek, kaynak ve destek sistemleri oluşturarak, finansal ve kurumsal kapasiteyi güçlendirerek afet sonrası müdahalelerin etkinliğini artırabilirler ve olası afetlerin zararlarını azaltabilirler (Artan ve Özkan, 2020). Afetlere hazırlık sürecinde sosyal hizmet uzmanları akut stres ve travmaya yönelik müdahalelerin geliştirilmesi, toplumsal koordinasyon stratejilerinin oluşturulması ve toplulukların afetlere ilişkin bilgi ve farkındalık düzeylerinin artırılması gibi konularda sorumluluklar üstlenmektedir (Mihai, 2017).

Sosyal hizmet uzmanları, afet öncesi aşamalarda çalıştıkları kurumların afetlere yanıt verme kapasitesini artırma, güvenlik planları geliştirme gibi süreçlerde sorumluluk alabilirler (First vd., 2018). Bu bağlamda afet yönetiminde sağlık kurumları kritik rol oynamaktadır. Afetlerde hastanede çalışan sosyal hizmet uzmanlarının vaka yönetimi, kriz müdahalesi ve savunuculuk gibi görevleri önemli olabilir. Afet yönetiminin çok disiplinli bir yaklaşımla yürütülmesi, sosyal hizmet uzmanlarının hastane afet yönetimi planlarına dahil edilmesi ve uzun vadeli psikososyal destek hizmetlerinin geliştirilmesi önerilmektedir (Karaağaç, 2023).

Afetler, temel kaynakların azalmasına yol açarak günlük yaşamı aksatabilir. Afetler sırasında ihtiyaçların etkin şekilde karşılanması, bireysel ve toplumsal kaynakların doğru yönetimiyle mümkündür. Bu yaklaşıma göre topluluklar kaynak desteğiyle daha dayanıklı hale getirilebilir (Bakic ve Ajdukovic, 2019).

Sosyal hizmet kuruluşları afet sırasında barınma, gıda, su, sağlık hizmetleri ve psikososyal destek gibi acil ihtiyaçların karşılanmasına ve diğer kurumlarla

koordineli bir şekilde çalışarak afet yönetimi sürecine katkı sağlarlar. Sosyal hizmet uzmanları, bilgi akışını sağlayarak koordinasyonu yönetir ve müdahale sürecini etkili hale getirirler (Ceyhan, 2023).

Afet bölgesinde güvenliğin sağlanması, kaynakların verimli kullanılması ve kaostan önlenmesi için koordinasyon büyük önem taşır. Bu nedenle hizmetlerin tek merkezden yürütülmesi ve hizmet sunumunda önceliklerin doğru belirlenmemesi can ve mal kayıplarını önleyerek, hizmetlere erişimi kolaylaştırabilir (Leblebici, 2014).

6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinin ardından yapılan bir araştırma, bölgedeki sosyal hizmet uzmanlarının, farklı kurumlar arasında iş birliği ve koordinasyon sağlayarak ihtiyaç sahiplerinin tespit edilmesinde ve yardımların ve hizmetlerin etkili bir şekilde dağıtılmasında önemli rol oynadıklarını göstermiştir. Resmi kurumlar, yardım ekipleri ve sosyal medya aracılığıyla iletişim kurarak vatandaşları doğru noktalara yönlendirmişlerdir (Koç ve Kayaalp, 2024).

Kahramanmaraş depremleri sonrası yapılan bir diğer çalışmaya göre, AFAD ve resmi kurumlar hızlıca arama-kurtarma çalışmalarına başlamış ve temel ihtiyaçlara yönelik müdahalelerde bulunmuştur. Hijyen ve barınma malzemelerinde gecikmeler yaşansa da, savunmasız gruplar güvenli alanlara kısa sürede yerleştirilmiştir (Tapan, 2023).Bottom of Form

Afet sonrasında yerel imkânların yetersiz kaldığı durumlarda, toplumsal destek mekanizmaları devreye girer ve sivil toplum örgütleri kamu ile iş birliği içinde fiili destek sağlarlar. Bu örgütler tarafından yürütülen sosyal hizmet uygulamaları, toplumun afetin etkilerini aşarak normale dönmesinde hayati bir rol oynamaktadır (Özçelik, 2020).

Öte yandan afetlerde koordinasyon ve planlama süreçleri, farklı önceliklere sahip olan kuruluşların uygulamaları nedeniyle başarısız olabilir. Bu anlamda afet yönetimindeki yetersizlikler yardımların gecikmesine ve düzensizliğe yol açabilir (Brugh vd., 2019). Dışarıdan gelen yardımlar ve bu yardımların dağıtım şekli, yerel müdahale çabalarının bölünmesine neden olabilir (Binder ve Baker, 2017).

Afet yardımları yerel ihtiyaçlarla uyumsuz olduğunda, kaynak israfına ve gecikmelere yol açabilir. Bu nedenle, afet sonrası ihtiyaç değerlendirme sürecine yerel toplumlar ve kuruluşlar aktif olarak dahil edilmelidir (Le Dé vd., 2018). Ayrıca, afet yardımları kültürel hassasiyetlerden ve yerel ihtiyaçlardan bağımsız olarak yürütüldüğünde, bir güç ilişkisine dönüşebilir ve baskıcı olabilir. Bu noktada, sosyal hizmet uzmanları afetten etkilenen toplumların onurunu ve saygınlığını koruyarak hak temelli bir yaklaşım benimsemelidir (Dominelli, 2015).

Afetlerde sosyal yardımların adil olmayan şekilde dağıtılması, bu toplumlarda burukluğa neden olmakta ve sosyal destek algısını bozabilmektedir (Binder ve Baker, 2017). Bu konuda sosyal hizmet uzmanları sosyal adaleti teşvik etmeli, kaynakların eşit dağıtımını sağlamalı ve savunmasız grupların acil ihtiyaçlarını karşılamak için çaba göstermelidir (Sim ve He, 2022).

Afet sonrası bazı yerleşimlerde kaynak yetersizliği, diğer yerlerde ise kaynakların fazlaca yığılması gözlemlenebilir. İhtiyaç-tedarik akışlarındaki öngörülemez değişiklikler veya dağıtımdaki zorluklar nedeniyle yerine ulaşamayan bazı kaynaklar israf edilebilir. Bu noktada, alandaki ihtiyaçları ve savunmasız grupları değerlendirmek için veri toplama süreçleri kritik öneme sahiptir (Brugh vd., 2019).

Sosyal hizmet uzmanları, afetten etkilenen toplumlar içinde en savunmasız grupların tespit edilmesini, değerlendirilmesini, korunmasını ve ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlarlar. Bu gruplar, afet dışındaki olağan zamanlarda da sosyal hizmetin hedef kitlesini oluşturur. Örneğin, bakımevlerinde kalan yaşlı bireylerin güvenliğini sağlamak ve ihtiyaçlarını karşılamak için sosyal hizmet uzmanları sorumluluk üstlenirler (Beltran vd., 2022).

Özellikle kırsal bölgelere yardımların erişimi noktasında sorunlar yaşanabilmektedir. Örneğin, bir kasırganın ardından merkezden uzak bölgelerde yaşayan toplumların sosyal yardımların ve hizmetlerin ulaşması için uzun süre bekledikleri ve bu nedenle kendilerini yalnız ve ihmal edilmiş hissettikleri değerlendirilmiştir (Woods vd., 2017). Bu noktada, afetten etkilenen toplumların ihtiyaçlarını bütüncül ve kapsamlı bir şekilde ele alan

ve toplulukların sürece katılımını önceliklendiren sosyal hizmet vaka yönetimi yaklaşımının afet yönetiminde faydalı olacağı düşünülmektedir.

Sosyal hizmet uzmanları ve kuruluşları, acil müdahale çalışmaları tamamlandığında ve resmi görevliler bölgeden ayrıldığında da yerel gönüllüler ve STK'larla iş birliği halinde destek çalışmalarını sürdürmektedirler (Dominelli, 2015). Toplulukların karşılanmamış ihtiyaçları karşılanarak ve uzun süreli barınma, yardım ve hizmet seçenekleri sunularak afet öncesi koşullara dönüşü desteklerler (Barney, 2020). Bu bağlamda afet sonrası ortaya çıkan sosyal sorunlar, afetten etkilenen toplulukların ve profesyonellerin bakış açıları ile bütünleştirilerek politika yapıcılara sosyal inşa süreçleri için rehberlik sunulabilir (Alipour vd., 2015).

Sosyal hizmet uzmanları, iyileşme sürecinde bireyleri güçlendirmeye, konut sorunlarını çözmeye ve kentsel planlama süreçlerinde toplulukları temsil etmeye çalışırlar. Evsiz kalan aileler için destek sistemleri geliştirirler. Bu çalışmalar, afet sonrası iyileşme sürecini hızlandırır ve sosyal kalkınmayı destekler (Artan ve Özkan, 2020).

Sosyal hizmet disiplini, iyileşme sürecinin yönetilmesinde hizmetlerin duyarlı, esnek ve hesap verilebilir şekilde planlanmasına katkı sağlar. Azalan kaynaklar karşısında sosyal hizmet; yaşlılar, kadınlar, engelliler ve çocuklar gibi savunmasız gruplar arasında kaynakların eşit dağılımına öncelik vererek hak temelli bir bakış açısı benimser (Cleary ve Dominelli, 2020).

Afetlerde sosyal hizmet müdahalelerinde esneklik önemlidir. Bu bağlamda savunmasız gruplara ulaşmak için sosyal medyanın yerel gönüllülerle iletişim kurmak için kullanılması, kaynak listelerinin entegrasyonu ve uzmanlar arasında açık iletişim gibi stratejiler uygulanabilir (Crawford, 2021).

Afet bölgelerinde çalışan psikososyal destek birimleri ve sosyal hizmet uzmanları çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. En çok dile getirilen zorluklar arasında halka açık alanda hizmet sunma ve bu anlamda gizliliğin ihlali, mesleki uygulamaların ve sınırların belirsizliği ve yapılan müdahalelerin etkilerini değerlendirmede yaşanan sorunlar gelmektedir (Du Plooy vd., 2014). Bir sel afeti sonrası yapılan çalışmada, sosyal hizmet uzmanlarının topluluk merkezilerine uzak bölgelere yerleştirilmesinin, hizmetlere erişimi zorlaştırdığı gözlemlenmiştir (Woods, 2017).

Afet müdahalelerinde hizmet sunumuna yönelik açık politikalar ve prosedürleri içeren sağlam bir kurumsal altyapı oluşturulması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu anlamda sosyal hizmet uzmanlarının rol ve sorumluluklarının netleşmesi, kişisel ve profesyonel sınırların korunmasını destekleyebilir (Cooper vd., 2018).

Ülkemizdeki çalışmalarda, afet yönetimi ve kurumsal işleyiş açısından Marmara, Simav ve Van depremleri sonrası sosyal hizmet uygulamalarının Sağlık Bakanlığı'ndan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na (Mülga) geçişi olumlu olarak değerlendirilmektedir. Van ve Simav depremlerinde sosyal hizmet uzmanlarının sağlık personeli ile uyumlu bir şekilde çalıştıkları ve medikal kurtarma ekibine tükenmişlik durumlarında destek sağladıkları ifade edilmektedir (İbiş ve Kesgin, 2014). Ayrıca, 1999 Marmara depreminden sonra AFAD'ın kuruluşunun (2009) afet yönetimi açısından önemli bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Van depremi sonrasında AFAD'ın yürütücülüğünde özellikle risk gruplarına yönelik sosyal yardımlar ve hizmetler sunulmaya başlanmıştır (Altun, 2016).

Afetlere müdahale konusunda bir diğer önemli zorluk alanı sahada görev yapan sosyal hizmet uzmanlarının eğitim altyapılarının yetersizliğidir. Afetlerde psikososyal destek hizmetlerinde görev alan sosyal hizmet uzmanları bu alanda süpervizyona ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir (Cooper vd., 2018). Sosyal hizmet uzmanları, tükenmişlik, merhamet yorgunluğu, ikincil travmatik stres ve hatta travma sonrası stres bozukluğu gibi çeşitli ruh sağlığı sorunları yaşayabilirler (Cleary ve Dominelli, 2020). Bu nedenle, sosyal hizmet uzmanlarının öz bakım ve stres yönetimi gibi konularında eğitimlerle desteklenmeleri gerekmektedir (Harms vd., 2021).

Türkiye' de sosyal hizmet eğitim müfredatlarında, afetlerle ilgili derslerin sayısı ve niteliği yetersizdir. Lisans derslerinin çoğu seçmeli, yüksek lisans ve doktora dersleri ise sınırlıdır. Afet ve acil durumlar için sosyal hizmet eğitiminde, travma, ruhsal triyaj, psikolojik ilk yardım, yas danışmanlığı ve çocuklara yönelik müdahaleler gibi konuların zorunlu dersler arasında yer alması gerektiği vurgulanmaktadır (Şen ve Topuz, 2024).

Afetlerde sosyal hizmet uzmanlarının etkili müdahaleler sunabilmesi için dinleme, bilgi alma, değerlendirme, krize müdahale, yas danışmanlığı ve

problem çözme gibi becerilere sahip olmaları gerektiği değerlendirilmiştir. Ayrıca, öz güven, empati, şefkat, esneklik ve sabır gibi dayanıklılık özelliklerinin önemi vurgulanmaktadır (Hickson ve Lehmann, 2014).

Çalışmanın bu aşamasında bireylerle ve ailelerle, toplumla ve kurumsal çerçevede gerçekleştirilen literatür çalışmalarından elde edilen bulgular derlenerek afetlerde sosyal hizmet uygulamaları için risk ve dayanıklılık faktörlerini içeren ve yazarların anahtar uygulama önerilerini gösteren Tablo 1 aşağıda incelenebilir.

Tablo 1. Afet Yönetimi Aşamalarına Göre Sosyal Hizmet Uygulamalarının Değerlendirilmesi

Aşamalar	Risk Faktörleri	Dayanıklılık Faktörleri	Anahtar Uygulamalar
Afet Öncesi	-Afetlere yönelik riskler -Erken uyarı ve müdahale sistemlerinin yetersizliği -Afet planlamasında koordinasyon eksikliği -Sosyal hizmetin afet planlama sürecine düşük katılımı -Personelin eğitimlerinin yetersizliği -Afet planlarında sosyal hizmet rollerinin belirsizliği -Afetlere yönelik ruh sağlığı sistemlerinin yetersizliği -Sosyal hizmet müfredatının yetersizliği -Halkın afet farkındalığının düşük olması -Savunmasız bireyler ve aileler (Çocuk, yaşlı, engelli, sığınmacı vb.)	-Psikososyal destek birimleri (AFAD, ASHB) -Kurumlar arası İş birliği (AFAD, Yerel yönetimler, STK'lar) -Disiplinler arası iş birliği (Afetlerde Psikososyal Hizmetler Birliği) -Kanıtı dayalı uygulamalar (Psikolojik İlk Yardım, Travma Bilgili Bakım) -Yerel bilgi ve ağların geliştirilmesi -Zarar azaltma çalışmaları (TAMP) -Toplum temelli afet hazırlık çalışmalarının başlatılması (AFAD)	-Bölgesel risk analizlerinin gerçekleştirilmesi -Bölgesel zarar azaltma planları -Bölgesel erken uyarı ve müdahale sistemlerinin geliştirilmesi -Toplumsal afet eğitimi -Psikolojik hazırlık eğitimleri -Okul ve hastane gibi kritik kurumlarda afet müdahale planları hazırlamak -Belediyelerde afet sosyal hizmet birimlerinin oluşturulması -Psikososyal müdahale planları -Personel geliştirme eğitimleri -Erken müdahale eğitim materyalleri -Afetlerde sosyal hizmet müdahale protokolleri -Afet mobil sosyal hizmet modelleri -Afetlerde Sosyal Hizmet ve Psikolojik İlk Yardım gibi derslerin planlaması -Yerel yönetimler ve STK'larla iş birliğini geliştirme/paydaşları belirleme -Savunmasız gruplar için afet öncesi saha hazırlıkları (fizibilite çalışmaları) -Savunmasız grupların afetlerde yapabilirliklerinin artırılması/güçlendirme çalışmaları -Kırsal bölgelerde afetlere hazırlık planları

Afet Sırası	-Kurumlar arası koordinasyon sorunları -Bürokratik gecikmeler -Lojistik sorunlar -Kaynak yönetiminde eşitsizlikler -Kaynak yetersizliği -Kaynaklara sınırlı erişim -Mesleki rol belirsizlikleri -Personelde ikincil travma, tükenmişlik -Savunmasız gruplar için yetersiz koruma -Kırsal bölgelere erişim sorunları -Zayıf risk iletişimi	-Hızlı ihtiyaç değerlendirmesi -Temel ve acil ihtiyaçların sağlanması -Savunmasız gruplar için savunuculuk (Hak temelli yaklaşım) -İhtiyaç odaklı yaklaşım -Kültürel hassasiyetler -Yerel sosyal sermaye -Aşamalı psikososyal destek hizmetleri -Vaka yönetimi, krize müdahale becerileri -Kanıt dayalı uygulamalar (Travma Bilgili Bakım, BDT, EMDR) -STK'lar ve gönüllülerin aktif katılımı -Sağlık ve sosyal hizmet mesleklerinin iş birliği	-Aile birleşimi -Psikolojik ilk yardım -Travma bilgili bakım -Bilgilendirme protokolleri -Barınak yönetimi -İhtiyaç değerlendirmesi -Vaka yönetimi -Sosyal medyanın aktif kullanımı -Gönüllü ağların koordinasyonu -Yerelde savunmasız gruplara ulaşma -Savunmasız gruplar ve STK'lar arası aracılık çalışmaları

Afet Sonrası	-Kayıplar -Yer değiştirme -TSSB, Depresyon, Yas -Ruh sağlığı hizmetlerinde boşluk -Takip ve izleme çalışmalarının yetersizliği -Damgalanma -Sisteme/kurumlara güvensizlik -Ailelerde gelir düşüşü -Geçim kaynaklarının azalması -Yardımların gittikçe azalması -Kaynak ve hizmetlere erişimde eşitsizlikler -Yukarıdan aşağı yeniden inşa çalışmaları	-Yerel yönetimler -Yerel kaynaklar -Yerel sivil toplum örgütleri -Güçlendirme çalışmaları -Savunuculuk çalışmaları -Sosyal sermaye ve bağlantılar -Karşılıklı toplumsal yardım ve dayanışma -Akran desteği -Grup çalışmaları -Sosyal hizmet uzmanlarının iyileştirme çalışmaları	-Alan taramaları -Uzun süreli psikososyal destek hizmetleri (Travma Bilgili Bakım, BDT, EMDR, Yas Danışmanlığı) -Toplum temelli grup çalışmaları -Toplumsal dayanıklılık programları -Ailelerle çalışmalar -Günlük rutinlere dönüş -Savunmasız grupları güçlendirme çalışmaları -Toplum geneli için güvenli bölgelerin inşası -Konut desteği/barınma seçenekleri -Uzun süreli gelir/istihdam desteği seçenekleri -Topluluğun yeniden inşa ve iyileştirme süreçlerine katılımı -Kamu hizmetlerinin en kısa sürede faaliyete başlaması

*Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sosyal hizmet disiplini, ekolojik yaklaşım çerçevesinde bireylerle, ailelerle, topluluklarla ve toplumla çalışma geleneğini temel alarak, multidisipliner afet yönetimi sürecine özgün katkılar sunmaktadır. Sosyal hizmet uzmanları, afetlerde ön saflarda çalışmaları ve psikososyal destek hizmetlerinin temel meslek grubu olmalarına rağmen, çabalarının ve gerçekleştirdikleri müdahalelerin daha görünür hale getirilmesi gerekmektedir. Afet yanıt verirken birey, aile, toplum ve kurumsal boyutlarda riskleri azaltmak ve dayanıklılığı arttırmak amacıyla sosyal hizmet uzmanları afet planlaması ve müdahalesinin tüm aşamalarına aktif olarak katılmalı ve proaktif eylemler geliştirmelidirler.

Türkiye, yaygınlığı ve etkileri bakımından afetlerin yoğun olarak yaşandığı bir afet ülkesidir. Bu nedenle, psikososyal destek hizmetlerinin geliştirilmesi için çalışma grupları oluşturularak afet öncesi, afet sırasında ve afet sonrasında müdahalelerin düzenli ve aşamalı bir şekilde sunulması için hazırlıklar

yapılmalıdır. Sosyal hizmet uzmanları, afet öncesi hazırlık aşamasında eğitim ve farkındalık çalışmalarında; afet sırası müdahale aşamasında kriz yönetimi ve müdahalelerinde, kısa vadeli ihtiyaçların karşılanmasında, dezavantajlı grupların risk ve dayanıklılık faktörlerinin değerlendirilmesinde ve afete özgü ihtiyaçların giderilmesinde; afet sonrası iyileşme aşamasında uzun vadeli ihtiyaçların karşılanması, sosyal yaşamın yeniden inşa edilmesi ve toplumsal dayanıklılığın artırılmasında önemli müdahalelerde bulunabilirler. Bu bağlamda, afetlerde farklı aşamalarda sosyal hizmet uygulamalarının standartlaşması için saha rehberleri ve eğitim programları hazırlanmalıdır.

Bu çalışma, afetlerde sosyal hizmet uygulamalarının ekolojik yaklaşım çerçevesinde nasıl geliştirilebileceğini göstermektedir. Ekolojik yaklaşım temel alındığında, sosyal hizmet uzmanları mikro düzeyde bireylere ve ailelere yönelik olarak psikolojik ilk yardım gibi temel uygulama ilkelerini ve travma bilgili bakım prensiplerini takip ederek aşamalı bir psikososyal destek hizmet sunumu gerçekleştirmelidir. Uzun vadede iyileşme sürecinde, ruh sağlığı taramaları yapılmalı ve ihtiyaç duyan kişiler travma odaklı ruh sağlığı hizmetlerine yönlendirilmelidir. Makro düzeyde toplum temelli uygulamalarda sosyal hizmet uzmanları, afet politikalarının gelişimine psikososyal yönden bir bakış açısı sağlayarak zayıf yönleri güçlendirmek için sorumluluk almalıdır. Ayrıca, sosyal hizmet uzmanları, toplumla çalışma geleneğini kullanarak toplumu afetlere hazırlamada aktif rol üstlenmeli ve afetten etkilenen toplulukların katılımıyla yerel ihtiyaçlar ve mevcut kaynaklarla uyumlu bir sosyal iyileşme sürecinin oluşumuna katkı sağlamalıdır. İyileşme aşamasında terapötik ve sosyal açıdan bütünleştirici ve güçlendirici toplum çalışmaları yaygınlaştırılmalıdır.

Afetlerde psikososyal alanda yaşanan sorunlar, ihtiyaçlar ve deneyimler değerlendirildiğinde, sosyal hizmet disiplininin yaklaşımlarına ve sosyal hizmet uzmanlarına duyulan ihtiyaç belirginleşmektedir. Bu doğrultuda, sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin psikolojik ilk yardım becerileri, travma bilgili bakım ilkeleri gibi afetlere yönelik klinik sosyal hizmet müdahalelerine hakim olmaları gerekmektedir. Bu noktada, krize müdahale ve salgın ve afetlerde sosyal hizmet derslerinin müfredatları yeniden değerlendirilerek,

sosyal hizmet uzmanlarının mesleki bilgi, beceri ve değerlerle donanımlarının geliştirilmeleri önemlidir.

Sosyal hizmet uzmanları, afetlerde farklı düzeylerde ortaya çıkabilecek fiziksel, güvenlik ve psikososyal ihtiyaçlara hâkim olmalıdır. Afetlerden etkilenen toplulukların afet sonrası kaynak kayıpları değerlendirilerek, uygun miktar ve nitelikte, ihtiyaç odaklı bir sosyal yardım sistemi oluşturulmalıdır. Bu bağlamda, her birey ve aileye standart yardımların sunulmasından ziyade, sosyal hizmet disiplininin vaka yönetimi anlayışı benimsenmeli ve hane bazında tüm aile bireylerinin koşulları, ev hasarı, maddi kayıplar ve gerçek ihtiyaçlar dikkate alınarak sosyal yardımlar sunulmalıdır. Sosyal hizmet uzmanları, yerel topluluğun kapasitesini destekleyen ve hizmet sunumunda kültüre duyarlı ve hak odaklı bir yaklaşım benimsemelidir.

Bu çalışmadan elde edilen bilgilere dayanarak, sosyal yardımların dağıtımındaki organizasyon ve koordinasyon sorunlarının giderilmesi amacıyla, farklı yardım kuruluşlarının sosyal hizmet önderliğinde bir çatı altında toplanması, bu kuruluşlara düzenli ortak eğitimler verilmesi ve afet anında iletişim ile koordinasyonun kolaylaştırılması için ortak bir elektronik afet sosyal yardım veri tabanı oluşturulması önerilmektedir. Ayrıca, sosyal yardımlar kısa ve orta vadede sürdürülebilirken, daha kalıcı ve etkin çözümler için işsizlik gibi durumlar göz önünde bulundurularak, afet bölgelerinde istihdamın ve üretimin yeniden canlandırılması için makro düzeyde fırsatlar oluşturulmalıdır.

Sonuç olarak bu çalışma, afetlerde sosyal hizmet uygulamalarının güçlendirilmesi gerektiğine işaret etmekte ve afet süreçlerinde ekolojik yaklaşımın kavramsal bir çerçeve olarak nasıl etkili bir şekilde uygulanabileceğini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, sosyal hizmet uzmanlarının afet öncesi, sırası ve sonrasındaki görev ve sorumlulukları ve birey, aile ve toplumla çalışma yöntemlerini ve uygulama seçeneklerini derleyerek afetlerde psikososyal destek hizmetlerinin daha görünür hale getirilmesi ve standartlar geliştirilmesi için bir kaynak oluşturmaktadır. Çalışmadan elde edilen bilgi temelini afetlerde sosyal hizmet uygulamalarının planlanmasına, psikososyal destek çalışmaları içindeki yerinin netleşmesine ve müdahalelerin etkinliğinin artmasına yönelik önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abrams, J., and Shapiro, M. (2014). Teaching trauma theory and practice in MSW programs: A clinically focused, case-based method. *Clinical Social Work Journal*, 42(4), 408-418. <https://doi.org/10.1007/s10615-013-0472-z>
- AFAD (2022). *Türkiye afet müdahale planı (TAMP)*. https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_Kutuphane/Planlar/TAMP.pdf
- Ager, A., Annan, J., Panter-Brick, C. (2013). *Resilience: From conceptualization to effective intervention. Policy Brief for Humanitarian and Development Agencies*. https://crh.macmillan.yale.edu/sites/default/files/files/Resilience_Policy_Brief_Panter-Brick.pdf
- Ahmed, S. R., Amer, M. M., and Killawi, A. (2017). The ecosystems perspective in social work: Implications for culturally competent practice with American Muslims. *Journal of Religion and Spirituality in Social Work: Social Thought*, 36(1-2), 48-72. <https://doi.org/10.1080/15426432.2017.1311245>
- Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2022). Göç, afet ve acil durumlarda psikososyal destek daire başkanlığı. <https://www.aile.gov.tr/athgm/kurumsal/daire-baskanliklari/goc-afet-ve-acil-durumlarda-psikososyal-destek/>
- Ali, I., Hatta, Z. A., and Azman, A. (2014). Transforming the local capacity on natural disaster risk reduction in Bangladeshi communities: A social work perspective. *Asian Social Work and Policy Review*, 8(1), 34-42. <https://doi:10.1111/aswp.12023>
- Alipour, F., Khankeh, H., Fekrazad, H., Kamali, M., Rafiey, H., and Ahmadi, S. (2015). Social issues and post-disaster recovery: A qualitative study in an Iranian context. *International Social Work*, 58(5), 689-703. <https://doi:10.1177/0020872815584426>
- Altun, F. (2016). Afetlerde psikososyal hizmetler: Marmara ve Van depremleri karşılaştırmalı analizi. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8-9), 183-197. <https://dergipark.org.tr/en/pub/izusbd/issue/54076/730144>
- Araki, C. (2013). Earthquake and disaster response in the Japanese community: A strengths and community perspective. *Journal of Social Work in Disability and Rehabilitation*, 12(1-2), 39-47. <https://doi.org/10.1080/1536710X.2013.784174>
- Artan, T., ve Özkan, A. O. (2020). Afetler ve sosyal hizmet. *Journal of ADEM*, 1(1), 47-54.
- Bakic, H., and Ajdukovic, D. (2019). Stability and change post-disaster: dynamic relations between individual, interpersonal and community resources and psychosocial functioning. *European Journal of Psychotraumatology*, 10(1), 1614821. <https://doi.org/10.1080/20008198.2019.1614821>
- Barney, R. (2020). How social workers can use a human rights approach to disasters: lessons learned from the international community. *Journal of Human Rights and Social Work*, 5(1), 28-38. <https://doi.org/10.1007/s41134-019-00111-2>
- Bauwens, J., and Naturale, A. (2017). The role of social work in the aftermath of disasters and traumatic events. *Clinical Social Work Journal*, 45, 99-101. <https://doi.org/10.1007/s10615-017-0623-8>

- Bay, U. (2020): Social Work and Disasters: A Handbook for Practice, *Australian Social Work*, <https://doi.org/10.1080/0312407X.2020.1811075>
- Beltran, S. J., Luigi, P., Kusmaul, N., and Leon, M. (2022). Rising above the Flood: A systematic review of gerontological social work in disaster preparedness and response. *Journal of Gerontological Social Work*, 65(5), 545-561. <https://doi.org/10.1080/01634372.2021.198676>
- Binder, S. B., and Baker, C. K. (2017). Culture, local capacity, and outside aid: a community perspective on disaster response after the 2009 tsunami in American Sāmoa. *Disasters*, 41(2), 282-305. <https://doi.org/10.1111/disa.12203>
- Birkhead, G. S., and Vermeulen, K. (2018). Sustainability of psychological first aid training for the disaster response workforce. *American Journal of Public Health*, 108(5), 381-382. <https://ajph.aphapublications.org/doi/abs/10.2105/AJPH.2018.304643>
- Brackbill, R. M., Stelman, S. D., Perlman, S. E., Walker, D. J., and Farfel, M. R. (2013). Mental health of those directly exposed to the World Trade Center disaster: unmet mental health care need, mental health treatment service use, and quality of life. *Social Science and Medicine*, 81, 110-114. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2012.12.016>
- Brugh, W., Sorokin, G., Scott, G.R. (2019). *Combining formal and informal structures in crisis response*. National Academies Press.
- Ceyhan, E. K. (2023). Afetlere müdahalede sosyal hizmetin çok boyutlu rolü. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 8(2), 779-786.
- Ciccone, A., Osofosky, H., Hansel, T., Osofosky, J.(2014). *Disaster psychosocial assessment and surveillance toolkit (Disaster-PAST)*. https://www.researchgate.net/publication/266758790_Disaster_Psychosocial_Assessment_and_Surveillance_Toolkit_Disaster-PAST
- Cleary, J., and Dominelli, L. (2020). *Social work and disasters: Systematic literature review, main report*. <https://www.basw.co.uk/system/files/resources/social-work-and-disasters-systematic-literature-review.pdf>
- Cooper, L., Briggs, L., and Bagshaw, S. (2018). Postdisaster counselling: Personal, professional, and ethical issues. *Australian Social Work*, 71(4), 430-443. <https://doi.org/10.1080/0312407X.2018.1492622>
- Crawford, C. A. (2021). Studying social workers' roles in natural disasters during a global pandemic: What can we learn?. *Qualitative Social Work*, 20(1-2), 456-462. <https://doi.org/10.1177%2F1473325020973449>
- Crompton, D. (2019). Responding to Disasters: More Than Economic and Infrastructure Interventions. *Prehospital and Disaster Medicine*, 34(1), 70-70. <https://doi.org/10.29328/journal.ida.1001007>
- Dominelli, L. (2015). The opportunities and challenges of social work interventions in disaster situations. *International Social Work*, 58(5), 659-672. <https://doi.org/10.1177%2F0020872815598353>

- Du Plooy, L., Harms, L., Muir, K., Martin, B., and Ingliss, S. (2014). "Black Saturday" and its aftermath: Reflecting on postdisaster social work interventions in an Australian trauma hospital. *Australian Social Work*, 67(2), 274-284. <https://doi.org/10.1080/0312407X.2013.862558>
- Dückers, M. L., Thormar, S. B., Juen, B., Ajdukovic, D., Newlove-Eriksson, L., and Olff, M. (2018). Measuring and modelling the quality of 40 post-disaster mental health and psychosocial support programmes. *PloS One*, 13(2), e0193285. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0193285>
- EM-DAT (2022). *Disasters in Numbers– 2023 annual report*. https://files.emdat.be/reports/2023_EMDAT_report.pdf
- Fahrudin, A. (2012). Preparing social work students for working with disaster survivors. *Asian Social Work and Policy Review*, 6(2), 86-94. <https://doi.org/10.1111/j.1753-1411.2012.00064.x>
- Findley, P. A., Pottick, K. J., and Giordano, S. (2017). Educating graduate social work students in disaster response: A real-time case study. *Clinical Social Work Journal*, 45, 159-167. <https://doi.org/10.1007/s10615-015-0533-6>
- Finucane, M. L., Acosta, J., Wicker, A., and Whipkey, K. (2020). Short-term solutions to a long-term challenge: rethinking disaster recovery planning to reduce vulnerabilities and inequities. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(2), 482. <https://doi.org/10.3390/ijerph17020482>
- First, J., First, N., Stevens, J., Mieseler, V., and Houston, J. B. (2018). Post-traumatic growth 2.5 years after the 2011 Joplin, Missouri tornado. *Journal of Family Social Work*, 21(1), 5-21. <https://doi.org/10.1080/10522158.2017.1402529>
- Flores, A. B., Collins, T. W., Grineski, S. E., and Chakraborty, J. (2020). Social vulnerability to Hurricane Harvey: Unmet needs and adverse event experiences in Greater Houston, Texas. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 46, 101521. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2020.101521>
- Harms, L., and Alston, M. (2018). Postdisaster social work. *Australian Social Work*, 71(4), 386-391. <https://doi.org/10.1080/0312407X.2018.1495241>
- Harms, L., Gibbs, L., Ireton, G., MacDougall, C., Brady, K., Kosta, L., ... and Bryant, R. (2021). Stressors and supports in postdisaster recovery: experiences after the Black Saturday bushfires. *Australian Social Work*, 74(3), 332-347. <https://doi.org/10.1080/0312407X.2021.1874029>
- Hepworth, D. H., Larsen, J. A., and Rooney, R. H. (2023). *Direct social work practice: Theory and skills*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Hickson, H., and Lehmann, J. (2014). Exploring social workers' experiences of working with bushfire-affected families. *Australian Social Work*, 67(2), 256-273. <https://doi.org/10.1080/0312407X.2013.832788>

- Hobfoll, S. E., Watson, P., Bell, C. C., Bryant, R. A., Brymer, M. J., Friedman, M. J., ... and Ursano, R. J. (2007). Five essential elements of immediate and mid-term mass trauma intervention: Empirical evidence. *Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes*, 70(4), 283-315. <https://doi.org/10.1521/psyc.2007.70.4.283>
- Huang, Y., and Wong, H. (2013). Effects of social group work with survivors of the Wenchuan earthquake in a transitional community. *Health and Social Care in the Community*, 21(3), 327-337. <https://doi.org/10.1111/hsc.12022>
- IASC (2007). IASC Guidelines on mental health and psychosocial support in emergency settings, WHO, Geneva, Switzerland.
- İbiş, E., ve Kesgin, B. (2015). Türkiye' de sosyal hizmet ve medikal kurtarma açısından Yalova, Van ve Simav depremlerinin incelenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (41), 225-234. <https://search.trdizin.gov.tr/yayin/detay/181603/>
- Jacobs, J., Oosterbeek, M., Tummers, L. G., Noordegraaf, M., Yzermans, C. J., and Dückers, M. L. (2019). The organization of post-disaster psychosocial support in the Netherlands: a meta-synthesis. *European Journal of Psychotraumatology*, 10(1), 1544024. <https://doi.org/10.1080/20008198.2018.1544024>
- Jamali, M., Nejat, A., Ghosh, S., Jin, F., and Cao, G. (2019). Social media data and post-disaster recovery. *International Journal of Information Management*, 44, 25-37. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2018.09.005>
- Jordan, K. (2015). The Disaster survivor's hierarchy of needs: What every disaster mental health worker should know. *American Counseling Association: Alexandria, VA, USA*. <https://www.counseling.org/docs/defaultsource/vistas/thedisastersurvivor.pdf?sfvrsn=e2db432c6>
- Juen, B., Warger, R., Nindl, S., Siller, H., Lindenthal, M. J., Huttner, E., and Thormar, S. (2016). *The comprehensive guideline on mental health and psychosocial support (MHPSS) in disaster settings*. Innsbruck: OPSIC.
- Karaağaç, H. (2023). Hastane afet yönetim sürecinde tıbbi sosyal hizmet uygulamaları: Kahramanmaraş depremleri üzerine bir değerlendirme. *Afet ve Risk Dergisi*, 6(3), 1154-1166.
- Knox, K., and Roberts, A. (2022). The crisis intervention model. *Theoretical perspectives for direct social work practice: A generalist-eclectic approach*, 183-202.
- Koç, S., ve Kayaalp, A. (2024). Sosyal hizmetin afet yönetimindeki rolü: kahramanmaraş depremleri üzerine bir uygulama. *Bitlis Eren Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 36-48.
- Kök, H. (2023). Afetlerde kriz yönetimi ve sosyal hizmet örgütleri. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 7(1), 1-17.
- Larson, G., Drolet, J., and Samuel, M. (2015). The role of self-help groups in post-tsunami rehabilitation. *International Social Work*, 58(5), 732-742. <https://doi.org/10.1177%2F0020872813477880>

- Leblebici, Ö. (2014). Afetlerde kamu yönetiminin rolü ve toplum temelli afet yönetimine doğru. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 457-477. <https://doi.org/10.17218/husbed.95613>
- Le Dé, L., Rey, T., Leone, F., and Gilbert, D. (2018). Sustainable livelihoods and effectiveness of disaster responses: a case study of tropical cyclone Pam in Vanuatu. *Natural Hazards*, 91, 1203-1221. <https://doi.org/10.1007/s11069-018-3174-6>
- Levenson, J. (2017). Trauma-informed social work practice. *Social Work*, 62(2), 105-113. <https://doi.org/10.1093/sw/swx001>
- Masten, A. S. (2018). Resilience theory and research on children and families: Past, present, and promise. *Journal of Family Theory and Review*, 10(1), 12-31. <https://doi.org/10.1111/jftr.12255>
- Mihai, A. (2017). Implications of social work intervention in disasters determined by natural causes. *Revista de Asistență Socială*, (1), 39-47. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=509129>
- Morganstein, J. C., and Ursano, R. J. (2020). Ecological disasters and mental health: causes, consequences, and interventions. *Frontiers in Psychiatry*, 11, 1. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2020.00001>
- Nath, R., Shannon, H., Kabali, C., and Oremus, M. (2017). Investigating the key indicators for evaluating post-disaster shelter. *Disasters*, 41(3), 606-627. <https://doi.org/10.1111/disa.12213>
- Ng, G. T. (2012). Disaster work in China: Tasks and competences for social workers. *Social Work Education*, 31(5), 538-556. <https://doi.org/10.1080/02615479.2011.581277>
- Nikku, B. R. (2015). Living through and responding to disasters: Multiple roles for social work. *Social Work Education*, 34(6), 601-606. <https://doi.org/10.1080/02615479.2015.1090942>
- Özçelik, E. (2020). Afetlerde sosyal hizmetler. *Afet ve Risk Dergisi*, 3(1), 46-55. <https://doi.org/10.35341/afet.680665>
- Powell, T., and Leytham, S. (2014). Building resilience after a natural disaster: An evaluation of a parental psycho-educational curriculum. *Australian Social Work*, 67(2), 285-296. <https://doi.org/10.1080/0312407X.2014.902981>
- Prayag, G., Ozanne, L. K., and Spector, S. (2021). A psychological wellbeing perspective of long-term disaster recovery following the Canterbury earthquakes. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 63, 102438. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2021.102438>
- Rapeli, M. (2018). Social capital in social work disaster preparedness plans: The case of Finland. *International Social Work*, 61(6), 1054-1066. <https://doi.org/10.1177%2F0020872817695643>
- Saeed, S.A., and Gargano, S.P. (2022). Natural disasters and mental health. *International Review of Psychiatry*, 34(1), 16-25. <https://doi.org/10.1080/09540261.2022.2037524>

- SAMHSA (2014). *SAMHSA's concept of trauma and guidance for a trauma-informed approach*.<https://store.samhsa.gov/sites/default/files/d7/priv/sma14-4884.pdf>
- Saul, J., and Simon, W. (2016). Building resilience in families, communities, and organizations: A training program in global mental health and psychosocial support. *Family Process*, 55(4), 689-699. <https://doi.org/10.1111/famp.12248>
- Sherchan, S., Samuel, R., Marahatta, K., Anwar, N., Van Ommeren, M. H., and Ofrin, R. (2018). Post-disaster mental health and psychosocial support: experience from the 2015 Nepal earthquake. *WHO South-East Asia Journal of Public Health*, 6(1), 22-29. <https://doi.org/10.4103/2224-3151.206160>
- Shultz, J. M., McLean, A., Herberman Mash, H. B., Rosen, A., Kelly, F., Solo-Gabriele, H. M., ... and Neria, Y. (2013). Mitigating flood exposure: reducing disaster risk and trauma signature. *Disaster Health*, 1(1), 30-44. <https://doi.org/10.4161/dish.23076>
- Shultz, J.M., Reckemmer, A.,Cohen, M., Espinola, M. (2017). Prevention of Disaster Impact and Outcome Cascades. İçinde *Cambridge Handbook of International Prevention Science* (ss.492-519). Cambridge University Press.
- Sim, T., and He, M. (2022). Social work competence in disaster management: An integrative review. *European Journal of Social Work*, 1-13. <https://doi.org/10.1080/13691457.2022.2092455>
- Şen, A. B., ve Topuz, S. (2024). Sosyal Hizmet Eğitimi Veren Lisans ve Lisansüstü Bölümlerin Müfredatlarında Yer Alan Afet ve Acil Durumlarda Sosyal Hizmet/Psikososyal Destek Derslerinin Analizi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 96-117. <https://doi.org/10.55109/tushad.1486860>
- Tan, N. T., and Yuen, F. (2013). Social work, strengths perspective, and disaster management: Roles of social workers and models for intervention. *Journal of Social Work in Disability and Rehabilitation*, 12(1-2), 1-7. <https://doi.org/10.1080/1536710X.2013.784170>
- Tapan, M. G. (2023). Kahramanmaraş Depremleri Sonrası Afet Yönetiminde Sosyal Hizmet Uygulamaları. *Yedi Aralık Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 18-30.
- Tudor, R., Maidment, J., Campbell, A., and Whittaker, K. (2015). Examining the role of craft in post-earthquake recovery: Implications for social work practice. *British Journal of Social Work*, 45(suppl_1), 205-220. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcv126>
- Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği (2014). *Psikolojik ilkyardım. Saha çalışanları için rehber*. https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/20280/mod_resource/content/1/5.%20Psikolojik%20%C4%B0lk%20Yard%C4%B1m%20K%C4%B1lavuz.pdf
- UNISDR (2009). *UNISDR terminology on disaster risk reduction*. UNISDR: Geneva, Switzerland.https://www.unisdr.org/files/7817_UNISDRTerminologyEnglish.pdf
- Van Breda, A. D. (2018). A critical review of resilience theory and its relevance for social work. *Social Work*, 54(1), 1-18. <http://dx.doi.org/10.15270/54-1-611>

- Van Kessel, G., Gibbs, L., and MacDougall, C. (2015). Strategies to enhance resilience post-natural disaster: a qualitative study of experiences with Australian floods and fires. *Journal of Public Health*, 37(2), 328-336. <https://doi.org/10.1093/pubmed/fdu051>
- Vecere, A., Monteiro, R., Ammann, W. J., Giovinazzi, S., and Santos, R. H. M. (2017). Predictive models for post disaster shelter needs assessment. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 21, 44-62. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2016.11.010>
- Vickers, T., and Dominelli, L. (2015). Students' involvement in international humanitarian aid: Learning from student responses to the 2004 Tsunami in Sri Lanka. *The British Journal of Social Work*, 45(6), 1905-1922. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcu052>
- Vogel, J.M. (2017). *Family resilience and traumatic stress: a guide for mental health providers*. National Center for Child Traumatic Stress: Los Angeles, CA, and Durham, NC.
- Walsh, F. (2016). Applying a family resilience framework in training, practice, and research: Mastering the art of the possible. *Family Process*, 55(4), 616-632. <https://doi.org/10.1111/famp.12260>
- Williams, B. D., and Webb, G. R. (2021). Social vulnerability and disaster: understanding the perspectives of practitioners. *Disasters*, 45(2), 278-295. <https://doi.org/10.1111/disa.12422>
- Woods, J. (2017). *Experiences of community spirit in flood recovery: Exploring the opportunities for community development* [Doktora Tezi]. Charles Sturt University.

ZİHİNSEL YETERSİZLİK TANILI BİREYLERE BAKIM VEREN PERSONELLERİN İŞE BAĞLI DUYGUSAL TÜKENMİŞLİK DÜZEYLERİ VE İŞ TATMİNLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Safa EROĞLU¹

Öz

Zihinsel yetersizlik tanılı bireylere kurumsal bakım hizmeti veren bakıcı personellerin iş tatmini ve işe bağlı duygusal tükenmişlik düzeyleri, sunulan hizmetin kalitesinde önemli etkenlerdir. Bu çalışma, zihinsel yetersizlik tanılı bireylere kurumsal bakım hizmeti sunan bakıcı personelin işe bağlı duygusal tükenmişlik ve iş tatmini düzeylerini belirlemek ve bu değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla hazırlanmıştır. Ayrıca katılımcıların demografik özelliklerine göre bu düzeylerin farklılaşıp farklılaşmadığı da araştırılmıştır. Açıklayıcı tipte hazırlanan bu çalışmada, nicel temelli tarama deseni kullanılmış ve tam sayım yöntemiyle 132 bakıcı personele anket uygulanmıştır. Veriler IBM SPSS 22.00 ve AMOS 24.00 yazılımlarıyla analiz edilmiş, gruplar arası farklılıklar için bağımsız iki örneklem t-testi ve tek yönlü ANOVA kullanılmıştır. Bulgular, personelin iş tatmini düzeyinin ortalamasının üzerinde, işe bağlı duygusal tükenmişlik düzeyinin ise normal sınırlar içerisinde olduğunu göstermektedir. Tükenmişlik düzeyinin cinsiyet, yaş ve çalışma yılına, iş tatmininin ise yaş, medeni durum ve çalışma yılına göre anlamlı farklılıklar gösterdiği belirlenmiştir. Ayrıca tükenmişlik ile iş tatmini arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuş, tükenmişliğin iş tatmini üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu ortaya konmuştur. Sonuçlar, işe bağlı duygusal tükenmişlik düzeyini azaltmaya ve iş tatminini desteklemeye yönelik mikro, mezzo ve makro düzeyli uygulamaların, kurumsal bakım hizmetlerinin sürekliliği açısından önemli bir dayanak oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Zihinsel yetersizlik, bakıcı personel, iş tatmini, işe bağlı tükenmişlik, engellilik*

¹ Bilim Uzmanı, Sosyal Çalışmacı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, e-posta: safa.eroglu@aile.gov.tr, ORCID: 0000-0002-8141-2597

JOB SATISFACTION AND EMOTIONAL BURNOUT IN CARE STAFF WORKING WITH INDIVIDUALS WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

Abstract

Job satisfaction and work-related emotional burnout among care staff providing institutional services to individuals diagnosed with intellectual disabilities are key determinants of care quality. This study aims to determine the levels of job satisfaction and emotional burnout among caregivers working with intellectually disabled individuals in institutional settings, and to examine the relationship between these variables. It also investigates whether these levels vary according to participants' demographic characteristics. Designed as a descriptive, quantitative study, the research employed a survey method and was conducted with a full census of 132 care staff. Data were analyzed using IBM SPSS 22.00 and AMOS 24.00. Independent samples t-tests and one-way ANOVA were used to assess group differences. Findings indicated that job satisfaction levels were above average, while emotional burnout levels remained within normal limits. Emotional burnout significantly differed by gender, age, and years of service; job satisfaction differed by age, marital status, and work experience. A significant negative correlation was found between burnout and job satisfaction, and burnout was identified as a significant predictor of job satisfaction. The results suggest that micro-, meso-, and macro-level interventions aimed at reducing emotional burnout and enhancing job satisfaction may serve as a vital foundation for the sustainability of institutional care services.

Keywords: *Intellectual disability, care staff, job satisfaction, emotional burnout, disability*

GİRİŞ

Zihinsel yetersizlik, bireylerin gelişim dönemlerinde ortaya çıkan (Okan ve Özdemir, 2005, s. 62), bilişsel işlevlerin ortalamasının altında olmasıyla birlikte bağımsız yaşam becerileri, sosyal etkileşim ve uyumsal davranışlarda belirgin sınırlılıkların gözlemlendiği bir engellilik türüdür (Diken, 2020 akt.; Andıç, 2021, s. 7).

Zihinsel yetersizlik diğer engel türlerine kıyasla çok boyutlu (tıbbi, sosyolojik, psikolojik ve eğitsel) bir yapıdadır (Muhammad, 2020, s. 112). Bu tanıya sahip bireyler; dil edinimi (Moore 2002, s. 120'den akt: Al-Madanı ve IhabSaadAbdulaziz, 2020, s. 88), motor ve psiko-motor gelişim (Karakaş, 2018, s. 59; Taupiac vd., 2021, s. 2), algı (Kurt, 2020, s. 37), bakım ve eğitim (Özdoğru, 2021, s. 324) gibi gelişim alanlarında, akranlarına kıyasla belirgin güçlükler yaşamaktadır. Bu güçlükler bireylerin; bedensel, zihinsel, duygusal ve sosyal alanlarda daha yoğun desteğe ihtiyaç duymasına neden olmaktadır (Öztürk, 2023, s. 69).

Bu destek ihtiyacına bağlı olarak 'Türkiye' de, zihinsel yetersizlik tanısı bulunan bireyler; korunma ve bakım sorumluluğunu üstlenecek herhangi bir yakınının bulunmaması veya talep etmemesi, mevcut koşullarda bakımının sağlanmasında risk unsurlarının bulunması, ihmal, istismar, yakınlarının talebi, suça sürüklenme ya da karışma gibi gerekçelerle, yapılan inceleme ve değerlendirmeler sonucunda kamu veya özel bakım rehabilitasyon merkezlerine yerleştirilmektedir. Bu kurumlarda, söz konusu bireylere doğrudan hizmet sunan meslek gruplarından biri bakıcı personellerdir.

Engelli Bireylere Yönelik Özel Bakım Merkezleri Yönetmeliği'nde bakıcı personel; "...*asgari 400 saatlik Engelli Bakım, Yaşlı Bakım, Yaşlı ve Hasta Refakatçisi modüler programı veya yükseköğretim kurumlarının aynı amaçlı, eşdeğer eğitim programlarından sertifika alan kişi*" olarak tanımlanmaktadır (2016: Md-3b). Aynı yönetmelikte bu personellerin "*tercihen sekizer saatlik üç vardiya halinde çalıştırıldıkları*" (Md 34ç) ve "*Engelli bireylerin, düzenli ve yeterli soluk alıp verme, yeme, içme, boşaltım, güvenli bir çevre sağlama, kişisel temizlik, giyinme, vücut ısısı kontrolü, hareketlilik ve yeterli uyku gibi günlük yaşam aktivitelerine yönelik fizyolojik ihtiyaçlarının karşılanması aşamalarında gerekli mesleki uygulamaları yürüttükleri*" (Md 37(11) ifade edilmektedir.

Tanımlanan bu görevler, sahadaki bakım sürecinin niteliğini doğrudan etkilemektedir. Nitekim zihinsel yetersizlik tanılı bireyler ve genel olarak engellilere sunulan bakım hizmetleri; sabır, özveri, anlayış ve şefkat gibi duygusal emek gerektiren süreçler barındırmakta ve çeşitli zorluklar içermektedir (Akyol, 2019, s. 39; Bakhtiari Shahri, 2012, s. 26; Bilgin ve Gozum, 2009, s. 2556). Özellikle sfinkter ve idrar kontrolü zayıf olan engellilerin altlarının değiştirilmesi (Bakhtiari Shahri, 2012, s. 26), kişisel temizlik, giyinme, vücut ısısı kontrolü, hareketlilik ve yeterli uyku gibi günlük yaşam aktivitelerine yönelik fizyolojik ihtiyaçlarının karşılanması (Engelli Bireylere Yönelik Özel Bakım Merkezleri Yönetmeliği, 2016: Md-37/11), bakım sağlanırken aile ortamına benzer bir ortamın oluşturulması (Bakhtiari Shahri, 2012, s. 26) gibi görevler bakıcı personellerin allostatik yüklerini² artırarak ruhsal baskı ve stres düzeylerini yükseltmektedir. Bu görevler aynı zamanda bedensel ve duygusal yorgunluk (Elibol, 2017, s. 49), duygusal tükenme (Stringari vd., 2019, s. 1), stres (Ramachandran, Vyas ve Pthiliy, 2020, s. 1155) ve moral bozukluğu (Başol, Sağlam ve Çakır, 2018, s. 78) düzeyleriyle ilişkilidir.

Yapılan araştırmalar, zihinsel yetersizlik tanılı bireylere bakım sağlayan personel, ebeveyn ya da bakım sorumlularının süreç içerisinde duygusal tükenmişlik, kaygı ve depresif belirtiler gibi stresörlere maruz kaldığını ortaya koymaktadır (Sarı, 2007; Karaaslan ve Çelebioğlu, 2018; Özmen ve Çetinkaya, 2012). Bu durumun personelin iş tatmini (Oktar, 2015, s. 42; Demir Saykılı, 2019, s. 72-73; Stringari vd., 2019, s. 1; Elibol, 2017, s. 57) ve tükenmişlik düzeyleri (Chao, McCallion ve Nickle, 2011, s. 532; Weinberg, Edwards ve Garove, 1983, s. 239; Bakhtiari Shahri, 2012, s. 28; Başol, vd. 2018, s. 72-73; Oktar, 2015, s. 57) üzerinde etkili olduğu araştırmalarla desteklenmektedir.

İş tatmini, bireyin iş yaşamına bütüncül olarak verdiği duygusal ve bilişsel tepkiyi yansıtan (Ford ve Honnor, 2000, s. 344), çalışma alanındaki öznel yaşam kalitesinin belirleyicilerinden biridir (Akkerman, Kef ve Meininger, 2018, s. 17). Engelli bireylere yönelik bakım hizmetlerinin emek yoğun yapısı (Ford ve Honnor, 2000, s. 344) göz önüne alındığında, bakıcı personellerin iş

---

²Allostatik yük, gerek ruhsal gerek bedensel açıdan “aşınma ve yıpranma indeksi” olarak tanımlanmaktadır (Menkü ve Çoşar, 2022, s. 10).

tatmini düzeyi, sunulan hizmetin niteliği üzerinde belirleyici bir unsur hâline gelmektedir. Araştırmalar, bakıcı personellerin iş tatmin düzeylerinin çeşitli faktörlerden etkilendiğini göstermektedir. Bu faktörler arasında; sosyal ve psikolojik destek mekanizmalarının yetersizliği (Rahman vd., 2023, s. 159), bakım yükünün fiziksel ve duygusal boyutları (Rahman vd., 2023, s. 158) ile yaş, cinsiyet ve mesleki deneyim gibi demografik değişkenler (Aytaç, 2011, s. 88-90) yer almaktadır.

İşle ilgili duygusal tükenmişlik ise bireyin iş ortamında sürekli olarak stres faktörlerine maruz kalması sonucu ortaya çıkan, duygusal tükenmeyle karakterize bir sendromdur (Günay, 2021, s. 143). Bu sendromun ortaya çıkmasında, çevresel stres faktörlerinin yanı sıra bireyin işine yönelik değer ve yeterlilik algısındaki bozulmaların da etkili olduğu ileri sürülmektedir. (Schaufeli vd., 1996'dan akt; Ahola vd., 2009, s. 284). Tükenmişliğin bu çok boyutlu yapısı, bireyin iş ve yaşam doyumunu olumsuz etkilediği gibi (Başol vd., 2018, s. 76) bakım ve rehabilitasyon hizmetlerinin niteliğini de düşürebilmektedir (Cherniss, 1980'den akt. Insstrand, Espnes ve Mykletun, 2002, s. 272). Araştırmalar, tükenmişlik düzeyinin; yaş, cinsiyet, mesleki deneyim gibi demografik faktörlere göre anlamlı biçimde farklılık gösterdiğini (Weinberg vd. 1983, s. 245-246) ve bakım sağlayıcılarının üretkenliğini azalttığını (Bakhtiari Shahri, 2012, s. 26) göstermektedir.

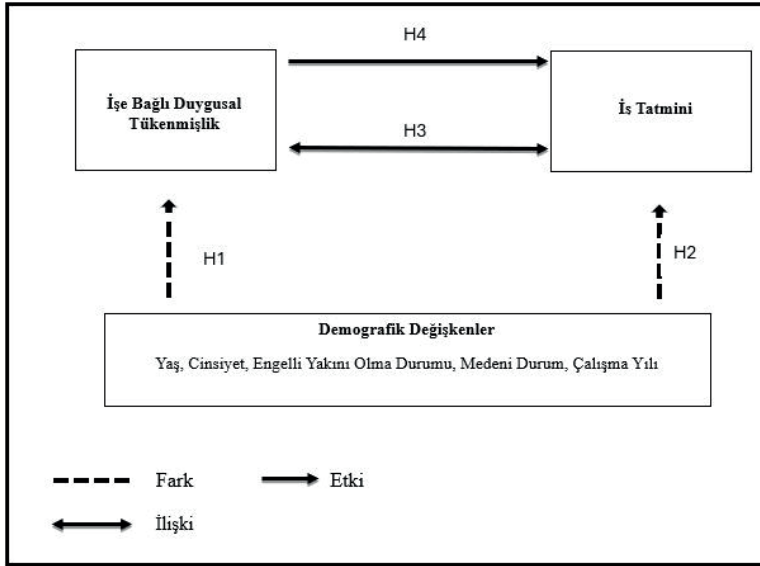
Verilen bilgiler, zihinsel yetersizlik tanılı bireylere sunulan bakım hizmetlerinin, bakıcı personeller üzerinde belirgin duygusal, fiziksel ve psikolojik etkiler yarattığını göstermektedir. Bu etkiler, bakım sürecinin niteliğinin yanı sıra çalışanların bazı demografik özelliklerine bağlı olarak farklı biçimlerde ortaya çıkmakta, iş tatmini ile işe bağlı duygusal tükenmişlik düzeylerinde değişimlere yol açabilmektedir. Bu doğrultuda çalışma, zihinsel yetersizlik tanılı bireylere kurumsal bakım hizmeti sunan bakıcı personelin işe bağlı duygusal tükenmişlik ve iş tatmini düzeylerini, iki değişken arasındaki ilişkiyi ve bu düzeylerin demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemeyi amaçlamaktadır.

Literatür incelendiğinde, farklı sektörlerde bu iki değişkenin sıklıkla ele alındığı (Aksu ve Ay, 2023; Acar ve Karaaslan, 2022; Turunç ve Ögen, 2022), zihinsel yetersizlik tanılı bireylere bakım sunan personelin iş deneyimlerine

yönelik akademik ilginin arttığı (Dyer ve Quine, 1998; Ryan, Bergin ve Welss, 2021; Martin ve Schinke, 1998; Innstrand vd., 2004) görülmektedir. Ancak Türkiye' de sosyal hizmet disiplini bünyesinde çalışan bakıcı personellere odaklanan araştırmaların sınırlı sayıda olduğu dikkat çekmektedir. Bu bağlamda çalışmanın bulgularının literatüre katkı sağlamasının yanı sıra engelli bireylere sunulan bakım hizmetlerinin geliştirilmesine ve sosyal hizmet alanındaki uygulamalara yönelik çok düzeyli (mikro, mezzo, makro) öneriler üretmesine olanak sağlayacağı öngörülmektedir.

YÖNTEM

Kapsadığı zamana göre kesitsel, amacı bakımından ise açıklayıcı tipte tasarlanan bu çalışmada, iki ve daha fazla sayıdaki değişken arasındaki birlikte değişim varlığı ile derecesini belirlemeyi hedefleyen ilişkisel tarama modeli (Karasar, 1995, s. 81–82) kullanılmıştır. Araştırmanın kavramsal modeli şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Çalışmada; cinsiyet, yaş, medeni durum, engelli bir yakınının olup olmama durumu ve çalışma yılı demografik değişkenler olarak ele alınmıştır. İş tatmini

bağımlı değişken, işe bağlı duygusal tükenmişlik ise bağımsız değişken olarak tanımlanmıştır. Bu değişkenler ve kodları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Değişkenler ve Kodları

Kategorik Değişkenler	X	Bağımlı Değişken	Y	Bağımsız Değişken	Z
Cinsiyet	X_1	İş Tatmini	Y_1	İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik	Z_1
Engelli Yakını Olma Durumu	X_2				
Medeni Durum	X_3				
Yaş	X_4				
Çalışma Yılı	X_5				

Araştırma modeli ve belirlenen değişkenler doğrultusunda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

Hipotez 1 (H1): Katılımcıların demografik özelliklerine göre iş tatmini düzeyleri anlamlı farklılık göstermektedir.

H1a: Katılımcıların iş tatmini düzeyleri yaşa göre farklılık göstermektedir.

H1b: Katılımcıların iş tatmini düzeyleri cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H1c: Katılımcıların iş tatmini düzeyleri engelli yakını olma durumuna göre farklılık göstermektedir.

H1d: Katılımcıların iş tatmini düzeyleri medeni duruma göre farklılık göstermektedir.

H1e: Katılımcıların iş tatmini düzeyleri çalışma yılına göre farklılık göstermektedir.

Hipotez 2 (H2): Katılımcıların demografik özelliklerine göre işe bağlı duygusal tükenmişlik düzeyleri anlamlı farklılık göstermektedir.

H2a: Katılımcıların işe bağlı duygusal tükenmişlik düzeyleri yaşa göre farklılık göstermektedir.

H2b: Katılımcıların işe bağlı duygusal tükenmişlik düzeyleri cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H2c: Katılımcıların işe bağlı duygusal tükenmişlik düzeyleri engelli yakını olma durumuna göre farklılık göstermektedir.

H2d: Katılımcıların işe bağlı duygusal tükenmişlik düzeyleri medeni duruma göre farklılık göstermektedir.

H2e: Katılımcıların işe bağlı duygusal tükenmişlik düzeyleri çalışma yılına göre farklılık göstermektedir.

Hipotez 3 (H3): Katılımcıların iş tatmini ve işe bağlı duygusal tükenmişlik düzeyleri arasında ilişki vardır.

Hipotez 4 (H4): Katılımcıların işe bağlı duygusal tükenmişlik düzeyleri, iş tatmini düzeylerini anlamlı şekilde yordar.

Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini, Muğla Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü'ne bağlı, zihinsel yetersizlik tanılı bireylere kurumsal bakım hizmeti sunan üç sosyal hizmet kuruluşunda görev yapan 138 bakıcı personel oluşturmaktadır. Bu evren, araştırmacının erişim sağlayabildiği ve veri toplamanın mümkün olduğu grup olarak ulaşılabilir evren kapsamında değerlendirilmiştir (Büyüköztürk vd., 2013, s. 14–20). Örneklem sürecinde tam sayım yöntemi kullanılarak evrendeki tüm bireylere ulaşılması hedeflenmiştir. Kurumlarla kurulan doğrudan iletişim sayesinde evrenin tamamına erişim sağlanmış, eksik veya hatalı doldurulan formlar çıkarılarak 132 geçerli anket üzerinden analizler yapılmıştır.

Elde edilen örneklem büyüklüğünün, sosyal bilimlerde kabul gören temsil kriterlerini karşıladığı ve evrenin yaklaşık %60'ına ulaşılması nedeniyle yeterli temsil gücüne sahip olduğu görülmektedir (Altunışık vd., 2012, s. 154; Coşkun, Altunışık ve Yıldırım., 2017, s. 143-144). Bununla birlikte araştırmanın yalnızca Muğla ili ve bağlı ilçelerle sınırlı olması, izin alınan kuruluş sayısının azlığı ve bakıcı personel sayısının görece düşük olması, bulguların daha geniş evrenlere genellenebilirliğini sınırlayan unsurlar arasında yer almaktadır (Coşkun vd., 2017, s. 148). Katılımcıların demografik özellikleri Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bilgiler

Değişken Türü	Gruplar	N	Yüzde
Yaş	29 yaş ve altı	38	28.8
	30-40 yaş	38	28.8
	41 yaş ve üzeri	56	42.4
Cinsiyet	Kadın	74	56.1
	Erkek	58	43.9
Engelli Yakını Olma Durumu	Evet	48	36.4
	Hayır	84	63.6
Medeni Durum	Evlü	86	65.2
	Bekâr	46	34.8
Çalışma Yılı	0-5 yıl	44	33.3
	6-11 yıl	38	28.8
	12 yıl ve üzeri	50	37.9
Toplam		132	100

Tablo 2’ de yer alan verilere göre, katılımcıların çoğunluğunu (%42.4) 41 yaş ve üzeri, kadın (%56.1), engelli bir yakını bulunmayan (%63.6), evli (%65.2) ve 12 yıl ve üzeri mesleki deneyime sahip olanlar (%37.9) oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak, demografik bilgiler ile iş tatmini ve işe bağlı duygusal tükenmişlik düzeylerini ölçmeye yönelik üç bölümden oluşan toplam 16 maddelik bir anket formu kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Anketin ilk bölümünde yer alan kişisel bilgi formu, katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanmış 5 ifadeden oluşmaktadır.

İş Tatmini Ölçeği: Katılımcıların iş tatmin düzeylerini ölçmek amacıyla, Brayfield ve Rothe (1951) tarafından geliştirilen Judge vd. (1998) tarafından kısaltılan ve Türkçeye Başol ve Çömlekçi (2020) tarafından uyarlanan “İş Tatmini Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek, tek boyuttan oluşmakta ve beş madde

içermektedir. 5’li likert tipi (1: kesinlikle katılmıyorum – 5: kesinlikle katılıyorum) ile derecelendirilmektedir. Puanlama, maddelerin ortalaması esas alınarak yapılmakta, puan yükseldikçe iş tatmini düzeyinin de arttığı kabul edilmektedir. Ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı, Brayfield ve Rothe (1951) çalışmasında $\alpha = .87$, Başol ve Çömlekçi (2020) çalışmasında $\alpha = .92$, bu araştırmada ise $\alpha = .95$ olarak hesaplanmıştır.

İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik Ölçeği: Katılımcıların işe bağlı duygusal tükenmişlik düzeylerini ölçmek amacıyla, Wharton (1993) tarafından geliştirilen ve Günay (2021) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan “İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek tek boyuttan oluşmakta ve altı madde içermektedir. 5’li likert tipi (1=İş yerinde asla bu şekilde hissetmiyorum, 5=Her gün bu şekilde hissediyorum) ile derecelendirilmektedir. Puanlama, maddelerin ortalaması esas alınarak yapılmakta, puan yükseldikçe duygusal tükenmişlik düzeyinin de arttığı değerlendirilmektedir. Ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı, Wharton (1993) çalışmasında $\alpha = .87$, Günay (2021) çalışmasında $\alpha = .90$, bu araştırmada ise $\alpha = .92$ olarak hesaplanmıştır.

Araştırmada kullanılan ölçeklere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. İş Tatmini ve İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik Ölçeklerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Ölçekler	Skewness	Kurtosis	$\bar{x}$	s	Min-Max Değer
					Min-Max (1-5)
İş Tatmini	-0.606	-0.762	3.23	1.136	1: Kesinlikle Katılmıyorum – 5: Kesinlikle Katılıyorum)
					Min-Max (1-5)
İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik	0.333	-0.670	2.64	0.977	1: İş yerinde asla bu şekilde hissetmiyorum – 5: İş yerinde her gün böyle hissediyorum

Tablo 3’te yer alan verilere göre, katılımcıların iş tatmin düzeyleri ortalamanın üzerinde, işe bağlı duygusal tükenmişlik düzeyleri ise normal sınırlar içerisindedir. Ayrıca Skewness ve Kurtosis değerlerinin ± 1.5 aralığında

olması, verilerin normal dağılım gösterdiğini desteklemektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013; Karbeyaz ve Kurt, 2020).

Güvenilirlik ve Geçerlilik

Bu araştırmada kullanılan ölçeklerin Türkçe uyarlamaları daha önce farklı örneklemeler üzerinde gerçekleştirilmiş ve geçerlilik-güvenilirlik analizleri bu gruplar temelinde yapılmıştır. Ancak çalışmamızın örneklemine sosyal hizmet disiplini içerisinde görev yapan bakıcı personeller oluşturduğundan, her iki ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri bu örneklemde yeniden uygulanmıştır. Literatürde, geçerlilik ve güvenilirlik analizlerinin yapılabilmesi için örneklem büyüklüğünün madde sayısının en az 10 katı olması gerektiği belirtilmektedir (Alpar, 2016'dan akt.; Toygar ve Kırlioğlu, 2020, s. 124).

Geçerlilik analizleri kapsamında önce Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA), ardından Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA) uygulanmıştır. AFA sonuçları tablo 4'te, DFA uyum iyiliği değerleri ise tablo 5'te verilmiştir. Ayrıca DFA kapsamında her iki ölçeğe ait yol analizi sonuçları şekil 2 ve şekil 3'te yer almaktadır.

Tablo 4. İş Tatmini ve İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik Ölçeklerinin Açıklayıcı Faktör Analizi ve Güvenilirlik Sonuçları

Ölçekler	KMO	Bartlett χ^2 (sd)	p	Özdeğer	Açıklanan Toplam Varyans (%)	Faktör Yükü Aralığı	Cronbach's α
İş Tatmini	.907	762.036 (10)	<.001	4.310	86.20	.883 – .955	0.95
İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik	.886	624.805 (15)	<.001	4.410	73.50	.702 – .889	0.92

*p < .001

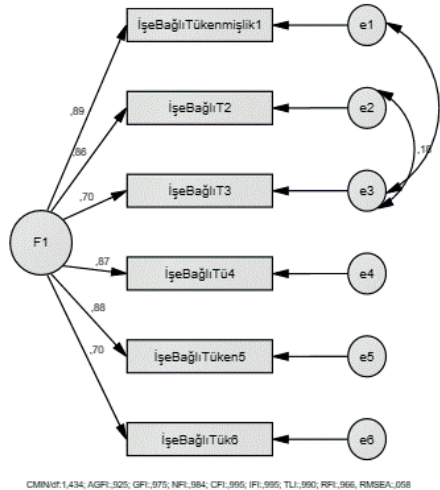
Tablo 4'te yer alan KMO değerleri ve Bartlett Küresellik Testi sonuçları, verilerin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir (Mooi ve Sarstedt, 2011'den akt.; Lorcü, 2020, s. 247). Açıklanan toplam varyans oranları ve güvenilirlik katsayıları, her iki ölçeğin de mevcut örneklemde yapısal geçerlilik

ve iç tutarlılık sergilediğini desteklemektedir (Kalaycı, 2010, s. 405; Can, 2014, s. 369'den akt.; Eroğlu ve Gökaya, 2025, s. 41). Ayrıca faktör yüklerinin .30'un üzerinde olması, maddelerin ölçtüğü yapıları yeterli düzeyde temsil ettiğini göstermektedir (Lorcu, 2020, s. 258). Bu bulgular, İş Tatmini ve İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik ölçeklerinin sosyal hizmet disiplini içinde görev yapan bakıcı personel örnekleminde geçerli ve güvenilir ölçüm araçları olduğunu ortaya koymaktadır.

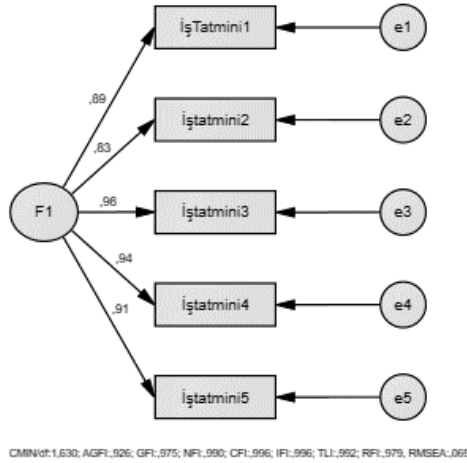
Tablo 5. İş Tatmini ve İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik Ölçeklerinin Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İyiliği Değerleri

Ölçekler	$\chi^2/(df)$	RMSEA	NFI	GFI	AGFI	TLI	CFI	RFI
İş Tatmini	1.630	0.069	0.990	0.975	0.926	0.992	0.996	0.979
İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik	1.434	0.058	0.984	0.975	0.925	0.990	0.995	0.966

Tablo 5'te yer alan doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre, her iki ölçeğin de uyum iyiliği değerleri literatürde kabul edilen iyi uyum düzeyindedir (Munro, 2005; Hooper ve Mullen, 2008; Schumacker ve Lomax, 2010'dan akt; Karaşin ve Öztürk, 2023, s. 88). İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik Ölçeği'nde 1

ve 3 ile 2 ve 3 numaralı ifadeler arasındaki hata kovaryanslarının bağlanması sonucunda modelin uyum değerleri iyileştirilmiştir.

Şekil 2. İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik Ölçeğine Ait Yol Analizi

Şekil 3. İş Tatmini Ölçeğine Ait Yol Analizi

Veri Toplama Süreci

Araştırmada kullanılan ölçekler için uyarlayıcılarından gerekli izinler alınmış, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu-3'ten 04.10.2023 tarih ve 113 sayılı karar ile etik onay, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'ndan ise ilgili kurum çalışanlarından veri toplamaya yönelik uygulama izni (Tarih/Sayı: 28.12.2023/9500015) alınmıştır. Veriler, 2024 yılı Ocak ve Şubat aylarında yüz yüze uygulama yoluyla toplanmıştır. Anket formunun içeriği hakkında katılımcılara ön bilgilendirme yapılmış, çalışmanın gönüllülük esasına dayandığı, istedikleri anda araştırmadan ayrılacakları ve kimlik bilgilerinin gizliliğinin kodlama sistemiyle sağlanacağı belirtilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler, IBM SPSS 22.0 ve AMOS 24.0 yazılımlarıyla analiz edilmiştir. Ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirliği doğrultusunda önce Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA), ardından Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) uygulanmıştır. Verilerin normal dağılıma uygunluğu, basıklık (kurtosis)

ve çarpıklık (skewness) değerleri incelenerek değerlendirilmiştir. Elde edilen değerler, verilerin normal dağılıma uygun olduğunu göstermiş ve bu nedenle parametrik testlerin uygulanabilirliği kabul edilmiştir. Bu doğrultuda katılımcıların demografik özelliklere göre karşılaştırılması için bağımsız iki örnek t-test, ikiden fazla grubu karşılaştırmak için tek yönlü ANOVA analizleri yapılmıştır. ANOVA sonucu anlamlı farklılık tespit edilen durumlarda varyans homojenliği Levene testi ile değerlendirilmiş, grup büyüklükleri arasındaki farklar da göz önünde bulundurularak post-hoc test seçimi yapılmıştır. Bu kapsamda varyansların eşit olduğu durumlarda Tukey HSD, eşit olmadığı durumlarda ise Games-Howell testleri uygulanmıştır. Ayrıca katılımcıların demografik özelliklerinin tanımlanmasında frekans, yüzde, ortalama ve standart sapma gibi betimsel istatistiklerden yararlanılmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde toplanan verilerin analizi sonucunda ortaya çıkan sonuçlar paylaşılabacaktır.

Tablo 6. Sosyo-Demografik Verilerin Ölçeklere Göre Analizi

Değişkenler	İş Tatmini				İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik			Farklılığın Yönü
	$\bar{x} \pm SD$	p	F/t(df)	Farklılığın Yönü	$\bar{x} \pm SD$	p	F/t(df)	
Cinsiyet								
Kadın (a)	3.28 $\pm$ 1.129	0.594	t(0.535)		2.90 $\pm$ 1.076	0.000*	t(3.649)	a>b
Erkek (b)	3.17 $\pm$ 1.152				2.32 $\pm$ 0.723			
Yaş								
29 yaş ve altı (a)	3.84 $\pm$ 0.524	0.000*	F(13.247)	a>b,c	2.07 $\pm$ 0.446	0.000*	F(12.849)	b,c>a
30-40 yaş (b)	2.61 $\pm$ 1.166				3.09 $\pm$ 0.737			
41 yaş ve üzeri (c)	3.25 $\pm$ 1.205				2.73 $\pm$ 1.181			
Medeni Durum								
Evli (a)	3.08 $\pm$ 1.211	0.020*	t(-2.365)	b>a	2.65 $\pm$ 1.017	0.920	t(0.100)	
Bekar (b)	3.53 $\pm$ 0.924				2.63 $\pm$ 0.909			

**Çalışma
Yılı**

0-5 yıl (a)	3.88 ± 0.675				1.96 ± 0.532			
6-11 yıl (b)	2.96 ± 1.124				2.81 ± 0.866			
12 yıl ve üzeri (c)	2.88 ± 1.241	0.000*	F(12.457)	a>b,c	3.12 ± 1.037	0.000*	F(22.587)	b,c>a

**Engelli Bir
Yakına
Sahip Olma**

Evet (a)	3.19 ± 1.139				2.56 ± 0.931			
Hayır (b)	3.26 ± 1.141	0.717	t(-0.364)		2.69 ± 1.004	0.435	t(-0.784)	

*p<0.05

Tablo 6'da yer alan bulgular, ilgili hipotezlerin sonuçlarıyla birlikte aşağıda verilmektedir.

Cinsiyet değişkenine göre, işe bağlı duygusal tükenmişlik düzeyleri kadın katılımcılarda daha yüksektir ($H1b: X_1 \rightarrow Y_1: Ret, p > 0.05$; $H2b: X_1 \rightarrow Z_1: Kabul, p < 0.05^*$).

Yaş gruplarına göre, 29 yaş ve altı katılımcıların iş tatmini daha yüksek, işe bağlı duygusal tükenmişlik düzeyleri ise daha düşüktür ($H1a: X_4 \rightarrow Y_1: Kabul, p < 0.05^*$; $H2a: X_4 \rightarrow Z_1: Kabul, p < 0.05^*$).

Medeni durum değişkenine göre, bekar katılımcıların iş tatmini düzeyleri evli bireylere göre daha yüksektir ($H1d: X_3 \rightarrow Y_1: Kabul, p < 0.05^*$; $H2d: X_3 \rightarrow Z_1: Ret, p > 0.05$).

Çalışma yılı değişkenine göre, mesleğe yeni başlayanların iş tatmini daha yüksek, tükenmişlik düzeyleri ise daha düşüktür ($H1e: X_4 \rightarrow Y_1: Kabul, p < 0.05^*$; $H2e: X_4 \rightarrow Z_1: Kabul, p < 0.05^*$).

Engelli bir yakına sahip olma değişkenine göre ise her iki değişken açısından da anlamlı bir fark gözlenmemektedir ($H1c: X_2 \rightarrow Y_1: Ret, p > 0.05$; $H2c: X_2 \rightarrow Z_1: Ret, p > 0.05$).

Tablo 7. İş Tatmini ve İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik Ölçeklerine Uygulanan Pearson Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	1	2
İş Tatmini	1	
İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik	-0.537**	1

*p<0.05

Tablo 7’de katılımcıların iş tatmini ile işe bağlı duygusal tükenmişlik düzeyleri arasında negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($H3: Y_1 \leftrightarrow Z_1$; Kabul, $p < 0.05^*$).

Tablo 8. İş Tatmini ve İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik Arasındaki Basit Doğrusal Regresyon Çözümlemesi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	B	S.H.	β	t	p	R	R ²	F	p	Durbin - Watson
İş Tatmini	(Sabit)	4.893	0.243		20.139	0.000					1.451
	İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik	-0.634	0.086	-0.537	-7.251	0.000	0.537	0.288	52.577	0.000	

Tablo 8’ de işe bağlı duygusal tükenmişlik düzeyinin iş tatmini üzerinde anlamlı ve negatif yönlü bir etkisi olduğu görülmektedir. Ayrıca bu değişken, iş tatminine ilişkin varyansın yaklaşık %28’ini açıklamaktadır ($H4: Z_1 \rightarrow Y_1$; Kabul, $p < 0.05^*$).

TARTIŞMA

Zihinsel yetersizlik tanıılı bireylerle çalışan bakıcı personeller; fiziksel bakımın yanı sıra davranış yönetimi, duygusal destek ve hizmet koordinasyonu gibi sorumluluklar üstlenmektedir (29878 Sayılı Yönetmelik, 2016; İnci, 2006, s. 4). Bu durum literatürde sıklıkla tükenmişlik, stres ve düşük iş doyumunu gibi sonuçlarla ilişkilendirilmektedir (Elibol, 2017, s. 49; Ramachandran vd., 2020, s. 1155; Stringari vd., 2019, s. 1). Özellikle davranışsal zorluklar ve iş yükü, personel üzerindeki psikososyal baskıyı artırmakta, iş tatmini ve bağlılığını

olumsuz etkileyebilmektedir (Ryan vd., 2021, s. 1; Devereux vd., 2009, s. 561; Ineland, Sauer ve Molin, 2017, s. 421).

Literatürde sıklıkla yüksek tükenmişlik ve düşük iş doyumu ile ilişkilendirilen bu sorumluluklara rağmen bu çalışmada bakıcı personellerin iş tatmini ortalamanın üzerinde duygusal tükenmişlik düzeyi ise normal sınırlarda bulunmuştur. Bu durum, engelli ve yaşlı bireylerle çalışan bakıcı personellere ilişkin önceki araştırmalarda belirtilen düşük ya da orta seviyedeki tükenmişlik düzeyleriyle (Chao vd., 2011, s. 532; Weinberg vd., 1983, s. 239; Başol vd., 2018, s. 86; Oral ve Karakurt, 2021, s. 124) ve iş tatmini açısından olumlu eğilimler ortaya koyan çalışmalarla (Jahrami vd., 2014, s. 69; Ford ve Honnor, 2000, s. 343; Oktar, 2015, s. 42; Demir Saykılı, 2019, s. 72-73; Stringari vd., 2019, s. 1; Elibol, 2017, s. 57) örtüşmektedir.

Bu bulguların ortaya çıkmasında, personelin uygun çalışma koşullarına sahip olması ve refah düzeyinin görece yüksek olması önemli bir etken olabilir (Ablett ve Jones, 2007, s. 737; Küçükdeveci ve Şantaş, 2024, s. 215). Ayrıca düşük iş stresi (Insstrand vd., 2004, s. 123), gelişen şefkat duygusu ve yardım etme motivasyonu, çalışma yaşamı kalitesi (Başol vd., 2018, s. 88-89 olacak), kurumsal takdir ve destek mekanizmalarının varlığı (Innstrand vd., 2004, s. 123) ile hizmet içi eğitimlerin sağladığı farkındalık artışı (Başol vd., 2018, s. 72) gibi unsurlar da bu sonuçları destekleyici nitelikte değerlendirilebilir (Finkelstein vd., 2018; Ryan vd., 2019; Ineland vd., 2017).

Bakıcı personellerin empatik eğilim³ düzeyleri de bu bulguların açıklanmasında etkili bir değişken olabilir. Engelli bireylere yönelik gelişen empati, iş doyumunu artırırken tükenmişliği azaltabilmektedir. Bu ilişki, sağlık personeli örnekleminde çeşitli çalışmalarla desteklenmektedir (Özcan, 2012; Özdelikara ve Babur, 2020). Ancak engelli bakım hizmetleri özelinde yürütülen araştırmalar sınırlıdır (Hasgöl, 2018). Bu nedenle söz konusu ilişkinin zihinsel yetersizlik tanılı bireylerle çalışan personel örnekleminde incelenmesi literatüre katkı sağlayabilir.

Çalışmamızda kadınların erkeklere göre yüksek tükenmişlik düzeyine sahip olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, literatürdeki bazı araştırma sonuçlarıyla

³ Empatik eğilim, bireyin günlük yaşamda empati kurma potansiyelini ve bu kapasitenin duygusal boyutunu ifade etmektedir (Dökmen, 2008, akt. Mutlu, Şentürk ve Zorba, 2014, s. 131).

örtüşmektedir (Weinberg vd., 1983, s. 246; Kozak vd., 2013, s. 106). Öte yandan cinsiyetle bakıcı personellerin tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı bir farklılaşma bulamayan araştırma sonuçları da mevcuttur (Shaddock, Hill ve Van Limbeek, 1998, s. 314; Elibol, 2017, s. 58; Başol vd., 2018, s. 87; Korkut, 2017, s. 52). Elde edilen bulgu, kadın çalışanların hem iş ortamındaki bakım sorumlulukları hem de toplumsal roller nedeniyle daha fazla duygusal yük hissedebileceğine ve bunun tükenmişlik düzeylerini artırabileceğine işaret etmektedir. Nitekim Türkiye'de yapılan bazı çalışmalarda, kadın personellerin bakım yükünü erkek meslektaşlarına kıyasla daha yoğun algıladıkları belirlenmiştir (Altay, Erkuran ve Avcı, 2018, s. 6; Arpacı, 2009, s. 62-63; Tayaz ve Koç, 2018, s. 48).

Çalışmamızda yaşla birlikte tükenmişlik düzeyinin arttığı belirlenmiştir. Bu bulgu, literatürdeki bazı araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir (Kozak vd., 2013, s. 107). Bunun yanı sıra genç bakıcı personellerin yaş almış personellere göre daha fazla tükenmişlik yaşadığını gösteren (Weinberg vd., 1983, s. 246; Finkelstein vd., 2018, s. 869-870) ve yaşla bakıcı personellerin tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı ilişki bulamayan (Arslan ve Aslan, 2014, s. 58; Elibol, 2017, s. 61; Çoban, 2018, s. 86; Mutkins, Brown ve Thorsteinsson, 2011, s. 503) araştırma sonuçları da mevcuttur. Elde edilen bulgu, ilerleyen yaşla birlikte bakım hizmetlerinin gerektirdiği fiziksel ve duygusal yükün artması, davranışsal sorunlarla başa çıkma güçlüğü, azalan sosyal destek ve yaşa bağlı sağlık problemleri gibi etkenlerle ilişkilendirilebilir (Aytaç, 2011; Akdoğan, 2009).

Çalışmamızda hizmet süresi arttıkça işe bağlı duygusal tükenmişlik düzeyinin yükseldiği belirlenmiştir. Bu bulgu, literatürdeki bazı araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir (Kozak vd., 2013, s. 110; Arslan ve Aslan, 2014, s. 59; Karahan ve Balat, 2011, s. 10; Çetin ve Gökler, 2022, s. 145). Öte yandan hizmet süresi ile tükenmişlik arasında negatif yönlü ilişki bulan (Finkelstein vd., 2018, s. 871) ya da hizmet süresine bağlı anlamlı fark bulamayan çalışmalara rastlanmaktadır (Çoban, 2018, s. 87; Elibol, 2017, s. 64). Bu bulgu, uzun süreli bakım hizmetlerinin çalışanlar üzerinde fiziksel (Kaya, 2016, s. 3), duygusal ve sosyal (Ateş, 2019, s. 1) yük oluşturduğunu ve bu durumun tükenmişliği artırdığını düşündürmektedir.

Çalışmamızda yaş ve hizmet süresi arttıkça iş tatmin düzeylerinin azaldığı belirlenmiştir. Bu bulgu, literatürdeki bazı araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir (Erbay ve Aslan, 2017, s. 552). Öte yandan yaş ve hizmet süresiyle iş tatmini arasında anlamlı ilişki bulamayan çalışmalar da mevcuttur (Çoban, 2018, s. 92, 94; Oktar, 2015, s. 55). Bu sonuçların, uzun süreli bakım hizmetlerine bağlı olarak artan fiziksel ve duygusal yüklenme⁴ (Karaaslan ve Çelebioğlu, 2018; Sarı, 2007; Karlıoğlu, 2017, s. 2), hizmet süresiyle birlikte biriken bakım yükü algısı (Doğan Bal ve Akyüz, 2023, s. 78; Tayaz ve Koç, 2018, s. 48; Sezek vd., 2023, s. 2139) ve vardiyalı-düzensiz çalışma koşullarının neden olduğu uzun vadeli yıpranma (Kızılkaya ve Sarı, 2023, s. 5; Yanık, 2019, s. 68) gibi etkenlerle ilişkili olabileceği değerlendirilmektedir.

Çalışmamızda katılımcıların iş tatmini ile işe bağlı duygusal tükenmişlik düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bulgu, önceki araştırmalarla da örtüşmektedir. Nitekim Smyth, Healy ve Lydon (2015), zihinsel yetersizlik tanısı bulunan bireylerle çalışan personellerde stres, tükenmişlik ve işe bağlılık düzeyleri arasında güçlü ilişkiler bildirmiştir. Benzer biçimde, Dyer ve Quine (1998, s. 328), Shaddock vd. (1998, s. 314) ile Çoban (2018, s. 96) tarafından yürütülen çalışmalarda da iş tatmini ile tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı ve negatif yönlü ilişkiler bulunmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Zihinsel yetersizlik bireyin bilişsel, duygusal ve sosyal gelişim alanlarında belirgin sınırlılıklar yaşamasına neden olan çok boyutlu bir engellilik hâlidir. Türkiye'de sosyal devlet ilkesi doğrultusunda, uygun bakım sağlayacak yakını bulunmayan zihinsel yetersizlik tanılı bireylere korunma ve bakım hizmet modelleri sunulmaktadır. Bu hizmet modellerinden biri de kurumsal bakım hizmetleridir.

Kurumsal bakım hizmetleri, kamu veya özel sektöre bağlı engelli bakım ve rehabilitasyon merkezlerinde sunulmaktadır. Bu merkezlerde görev yapan bakıcı personeller, bireylerin temel yaşam becerilerine yönelik

⁴ Yüklenme (burden) kavramı, bakım verenin duygu, fiziksel sağlık, sosyal yaşamını kapsayan, bakım aşamasında yaşanan özel algı ve bireysel tepkiler olarak tanımlanmaktadır (Chou, 2000'den akt.; Sarı, 2007, s. 2).

günlük gereksinimlerini karşılamada doğrudan sorumluluk üstlenmektedir. Bu çalışmada, söz konusu personellerin iş tatmini ve işe bağlı duygusal tükenmişlik düzeyleri belirlenmiş, bu düzeylerin demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığı ve iki değişken arasındaki ilişki istatistiksel olarak değerlendirilmiştir.

Araştırma bulguları, işe bağlı duygusal tükenmişliğin cinsiyet, yaş ve hizmet süresine; iş tatmininin ise yaş, medeni durum ve hizmet süresine göre anlamlı farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Analiz sonuçları, iki değişken arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulunduğunu ve işe bağlı duygusal tükenmişliğin iş tatminini anlamlı düzeyde etkilediğini göstermiştir. Elde edilen bulgulara dayanarak mikro, mezzo ve makro düzeyde aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir.

Mesleğe yeni başlayan personelin iş tatmini yüksekken, hizmet süresi arttıkça bu düzeyin düştüğü bulunmuştur. Bu durumun aynı grupla uzun süre çalışmaya bağlı duygusal yük ve görevlerin tekrara dayalı rutinleşmesiyle ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Bu doğrultuda deneyimli personel için psikososyal destek ve iş motivasyonunu artırmaya yönelik uygulamaların geliştirilmesi önerilmektedir.

Tükenmişlik düzeylerinin yaş ve cinsiyet gibi bireysel değişkenlere göre anlamlı farklılık göstermesi, kurumsal düzeyde adil iş yükü dağılımı ve çalışan profiline duyarlı mesai planlamasının önemini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda vardiya sistemlerinin gözden geçirilmesi ve bakım yoğunluğu ile mesai süresi arasındaki dengeye dayalı bir görev planlaması modeli⁵ geliştirilmesi önerilmektedir.

İş tatmini ile duygusal tükenmişlik arasındaki negatif ilişki, bu iki değişkenin sosyal hizmet politikalarında birlikte ele alınması gerektiğini göstermektedir. Bu doğrultuda bakıcı personelin iş doyumu, tükenmişlik, bağlılık ve motivasyon düzeylerinin periyodik olarak izlenmesi ve bu verilerin planlama süreçlerine entegre edilmesi önerilmektedir.

⁵ Önerilen bakım yoğunluğu–mesai dengesi modeli; bakım verilen birey sayısı, bireylerin bakım ihtiyacı düzeyi ve personelin toplam çalışma süresi dikkate alınarak görevlerin adil biçimde planlanmasını esas almaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, Ö. F., ve Karaaslan, Ö. (2022). Özel eğitim öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik, iş tatmin ve iş stres düzeylerinin incelenmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 12(3), 1821–1843.
- Ablett, J. R., and Jones, R. S. (2007). Resilience and well-being in palliative care staff: A qualitative study of hospice nurses' experience of work. *Psycho-Oncology: Journal of the Psychological, Social and Behavioral Dimensions of Cancer*, 16(8), 733–740.
- Ahola, K., Gould, R., Virtanen, M., Honkonen, T., Aromaa, A., and Lönnqvist, J. (2009). Occupational burnout as a predictor of disability pension: A population-based cohort study. *Occupational and Environmental Medicine*, 66(5), 284–290.
- Akdoğan, F. E. (2009). *Zihin engelliler öğretmenlerinin öz yeterlik algıları ve stres düzeyleri arasındaki ilişki* (Yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Akkerman, A., Kef, S., and Meininger, H. P. (2018). Job satisfaction of people with intellectual disability: Associations with job characteristics and personality. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities*, 123(1), 17–32.
- Aksu, T., ve Ay, F. (2023). Covid-19 salgını sürecinde öğretmenlerin iş tatmini ile tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 381–399.
- Akyol, B. (2019). *Engelli bakımı ön lisans öğrencilerinin sabır düzeyleri ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Al-Madanı, F. M., and IhabSaadAbdulaziz, E. N. (2020). The development of the linguistic outcome of students with mental retardation. *Journal of Organizational Behavior Research*, 5(1), 87–108.
- Altay, B., Erkuran, H., ve Avcı, İ. A. (2018). Alzheimerlı hastaya bakım verenlerin bakım yükü ve etkileyen faktörler. *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(2), 1–8.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., ve Yıldırım, E. (2012). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı*. Sakarya Yayıncılık.
- Andıç, G. (2021). *Mental retardasyon tanısı almış çocukların annelerinde depresyon ve kaygının incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul.
- Arpacı, F. (2009). Yaşlıya bakan kadınların bakım yüklerinin incelenmesi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 2(1), 61–72.
- Arslan, G., ve Aslan, G. (2014). Zihin engelli bireylere eğitim veren öğretmenlerin tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi (Tokat ili örneği). *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 49–66.
- Ateş, T. (2019). *Bakıma muhtaç engelli bireylere yönelik özel bakım merkezlerinde çalışan bakım verenlerin (bakıcı personelin) bakım veren yükünü etkileyen etmenler* (Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

- Aytaç, M. (2011). *Zihinsel engelli öğrencilere eğitim veren öğretmenlerin sosyal destek algılarının iş tatmin düzeyleri ile ilişkisinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Bakhtiari Shahri, S. (2012). The relationship between mental pressure and job burnout of nurses working in the centers of mentally disabled adults. *Iranian Rehabilitation Journal*, 10(3), 26–29.
- Başol, O., ve Çömlekçi, M. F. (2020). İş tatmini ölçeğinin uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(2), 17–31.
- Başol, O., Sağlam, Y., ve Çakır, N. N. (2018). Engelli ve yaşlı bakım personelinin tükenmişlik seviyeleri ile çalışma yaşamı kalitesi algısı ilişkisi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 29(2), 71–97.
- Bilgin, S., ve Gozum, S. (2009). Reducing burnout in mothers with an intellectually disabled child: An education programme. *Journal of Advanced Nursing*, 65(12), 2552–5261.
- Brayfield, A., and Rothe, H. F. (1951). An index of job satisfaction. *Journal of Applied Psychology*, 35(5), 307–311.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (14. baskı). Pegem Akademi Yayınları.
- Chao, S. F., McCallion, P., and Nickle, T. (2011). Factorial validity and consistency of the Maslach Burnout Inventory among staff working with persons with intellectual disability and dementia. *Journal of Intellectual Disability Research*, 55(5), 529–536.
- Çetin, D., ve Gökler, R. (2022). Özel engelli bakım merkezinde çalışan meslek elemanlarının iş performansı ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 145–157.
- Çoban, R. (2018). *Kurumsal bakım hizmeti veren kuruluşlarda çalışan personelin mesleki doyum ve tükenmişlik düzeyi: Gümüşhane ili örneği* (Yüksek lisans tezi). Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.
- Coşkun, R., Altunışık, R., ve Yıldırım, E. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı* (Güncellenmiş 9. baskı). Sakarya Yayıncılık.
- Dadışman, H. B. (2016). *İstanbul Büyükşehir Belediyesi Engelliler Müdürlüğünde engelliler ile çalışan eğitimcilerin iş doyumunu ile tükenmişlik sendromu arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Demir Saykılı, M. (2019). *Bakıcı personelin engelli bakımına yönelik tutumları, örgütsel destek, iş doyum ve tükenmişlik algıları arasındaki ilişkiler* (Yüksek lisans tezi). Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Devereux, J., Hastings, R., and Noone, S. (2009). Staff stress and burnout in intellectual disability services: Work stress theory and its application. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 22(6), 561–573.

- Doğan Bal, T. (2023). *Ağır engelli aile üyesine bakım veren kadın bakıcılarda, bakım yükü ve yaşam doyumu arasındaki ilişki* (Yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi.
- Doğan Bal, T., ve Akyüz, İ. (2023). Engelli aile üyesine bakım veren kadınların bakım sürecinin bakım yükü ve yaşam doyumu bağlamında incelenmesi. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 77–87.
- Dyer, S., and Quine, L. (1998). Predictors of job satisfaction and burnout among the direct care staff of a community learning disability service. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 11(4), 320–332.
- Elibol, F. (2017). Özel engelli bakım merkezleri çalışanlarının tükenmişlik düzeylerinin ölçülmesi: Tokat ili örneği. *Örgütsel Davranış Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 48–69.
- Erbay, E., ve Aslan, E. (2017). Ankara Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğüne bağlı çocuk evlerinde çalışan bakım elemanları ve çocuk evi sorumlularının iş doyumu ve tükenmişlik düzeyleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 21(2), 535–556.
- Erdal, L., ve Turan, A. H. (2017). Sosyal hizmet çalışanlarının iş doyumu ve motivasyonu: İstanbul Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü (İstanbul ASPİM) ve bağlı kuruluşlar örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 61–92.
- Eroğlu, S., ve Gökçaya, D. (2025). Sağlık hizmetleri sistemine çok boyutlu güven ve sağlık okuryazarlığı arasındaki ilişkinin incelenmesi: Bir alan araştırması. *Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 37–47.
- Finkelstein, A., Bachner, Y. G., Greenberger, C., Brooks, R., and Tenenbaum, A. (2018). Correlates of burnout among professionals working with people with intellectual and developmental disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 62(10), 864–874.
- Ford, J., and Honnor, J. (2000). Job satisfaction of community residential staff serving individuals with severe intellectual disabilities. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 25(4), 343–362.
- Geurts, S., Schaufeli, W., and De Jonge, J. (1998). Burnout and intention to leave among mental health-care professionals: A social psychological approach. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 17(3), 341–362.
- Günay, A. (2021). İşe bağlı duygusal tükenmişlik: Bir ölçek uyarlama çalışması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30(1), 142–149.
- Hasgöl, E. (2018). *Empati eğitim programının huzurevi çalışanlarının empati becerileri ve yaşlı ayrımcılığına yönelik tutumları üzerine etkisi: Kastamonu, Tosya örneği* (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi.
- Ineland, J., Sauer, L., and Molin, M. (2017). Sources of job satisfaction in intellectual disability services: A comparative analysis of experiences among human service professionals in schools, social services, and public health care in Sweden. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 43(4), 421–430.

- Innstrand, S. T., Espnes, G. A., and Mykletun, R. (2002). Burnout among people working with intellectually disabled persons: A theory update and an example. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 16(3), 272–279.
- Innstrand, S. T., Espnes, G. A., and Mykletun, R. (2004). Job stress, burnout and job satisfaction: An intervention study for staff working with people with intellectual disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 17(2), 119–126.
- İnci, F. H. (2006). *Bakım verme yükü ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması, geçerlilik ve güvenilirliği* (Yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Jahrami, H., Al Ansari, A., Marhoon, D. P. M., and Ahmed, M. (2014). Job satisfaction of staff working with individuals with intellectual disabilities in two different settings. *Bahrain Medical Bulletin*, 36(2), 69–73.
- Judge, T. A., Locke, E. A., Durham, C. C., and Kluger, A. N. (1998). Dispositional effects on job and life satisfaction: The role of core evaluations. *Journal of Applied Psychology*, 83(1), 17–34.
- Karaaslan, M. M., ve Çelebioğlu, A. (2018). Zihinsel engelli çocuğu olan ebeveynlerin psikolojik durumları ile bakım yükünün değerlendirilmesi. *Researcher*, 6(2), 188–200.
- Karahan, Ş., ve Balat, G. U. (2011). Özel eğitim okullarında çalışan eğitimcilerin öz-yeterlik algılarının ve tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(1), 1–14.
- Karakaş, G. (2018). *Hafif düzeyde zihinsel engelli çocuklara uygulanan serbest zaman aktivitelerinin fiziksel uygunluk ve motor gelişimleri üzerine etkisi* (Doktora tezi). Sakarya Üniversitesi.
- Karasar, N. (1995). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Sim Matbaacılık.
- Karaşin, Y., ve Öztırak, M. (2023). Öğrenci memnuniyeti ve tavsiye etme durumu arasındaki ilişkinin incelenmesi: Bir vakıf üniversitesi örneği. *Journal of Academic Perspective on Social Studies*, (1), 84–92.
- Karbeyaz, A., ve Kurt, M. (2020). COVID-19 sürecinde Eğitim Bilişim Ağı (EBA) ile ilgili öğretmen tutumları: Bir karma yöntem çalışması. *Ekev Akademi Dergisi*, (84), 39–66.
- Karhoğlu, A. (2017). *Zihinsel yetersizliği olan çocukların babalarında ebeveyn öz yeterliği ve algılanan sosyal desteğin aile yükü ile ilişkisi* (Yüksek lisans tezi). İzmir Katip Çelebi Üniversitesi.
- Kaya, H. (2016). *Bakım ve rehabilitasyon merkezinde çalışan bakım elemanlarının ruhsal durumlarının incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.
- Kılıç, F. (2019). *Çocuk evlerinde çalışan bakım elemanlarında psikolojik sermaye algısı, iş doyumu ve maneviyat arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.
- Kızılkaya, M., ve Sarı, E. (2023). Huzurevinde çalışan bakım personellerinin yaşlı bakım fonksiyonları: Nitel bir çalışma öz. *Life Sciences*, 18(1), 1–10.

- Korkut, A. (2017). *Engelli bakım ve rehabilitasyon merkezlerinde çalışan bakım elemanlarının bağlanma yönelimleri, stresle başa çıkma tarzları, sosyal destek algıları, psikolojik belirtiler ve bazı demografik özelliklerin tükenmişlik ile ilişkisi* (Yüksek lisans tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul.
- Kozak, A., Kersten, M., Schillmöller, Z., and Nienhaus, A. (2013). Psychosocial work-related predictors and consequences of personal burnout among staff working with people with intellectual disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, 34(1), 102–115.
- Kurt, B. (2020). *Zihinsel engelli bireylerin istihdam sorunu ve çözüm önerileri* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Küçükdeveci, C., ve Şantaş, G. (2024). Tükenmişlik ve iş yaşam dengesi: Engelli bakım merkezleri ve huzurevlerinde çalışan bakım personeline ilişkin bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 27(1), 203–224.
- Lorcu, F. (2020). *Örneklerle veri analizi SPSS uygulamalı* (Güncellenmiş 2. baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Martin, U., and Schinke, S. P. (1998). Organizational and individual factors influencing job satisfaction and burnout of mental health workers. *Social Work in Health Care*, 28(2), 51–62.
- Menkü, B. E., ve Coşar, B. (2022). Allostatik yük ve ruh sağlığı. *Türkiye Klinikleri Psychiatry - Special Topics*, 15(2), 9–14.
- Muhammad, A. Z. R. (2020). The effect of a psychomotor program on the degree of self-concept of the mentally handicapped. *Assiut Journal of Sport Science and Arts*, 2020(1), 112–122.
- Mutkins, E., Brown, R. F., and Thorsteinsson, E. B. (2011). Stress, depression, workplace and social supports and burnout in intellectual disability support staff. *Journal of Intellectual Disability Research*, 55(5), 500–510.
- Mutlu, O., Şentürk, E., ve Zorba, E. (2014). Üniversite öğrencisi tenisçilerde empatik eğilim ve iletişim becerisi. *International Journal of Sport Culture and Science*, 2(Special Issue 1), 129–137.
- Okan, M. S., ve Özdemir, Ö. (2005). Çocuklarda mental retardasyon. *Güncel Pediatri*, 3(2), 62–66.
- Oktar, M. N. (2015). *Engelli bireylerle çalışanlarda algılanan örgütsel destek ve tükenmişlik düzeyinin iş tatmini üzerindeki etkisi: İstanbul ili Beykoz ilçesi örneği* (Yüksek lisans tezi). Yalova Üniversitesi, Yalova.
- Oral, M., ve Karakurt, N. (2021). Engelli ve yaşlı bakım personelinin tükenmişlik ve ruhsal belirti düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, 3(2), 123–131.
- Özcan, H. (2012). Hemşirelerin empatik eğilim ve empatik becerileri: Gümüşhane örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(2), 60–68.

- Özdelikara, A., ve Babur, S. (2020). Hemşirelik öğrencilerinin merhamet düzeyi ve empatik eğilim ilişkisi. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, (2), 342–349.
- Özdoğan, M. (2021). Zihinsel engellilerin eğitiminde öğretmenlerin motivasyon durumları. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 7(15), 321–345.
- Özmen, D., ve Çetinkaya, A. (2012). Engelli çocuğa sahip ailelerin yaşadığı sorunlar. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 28(3), 35–49.
- Özmete, E. (2016). Yaşlı bakımı işinin psiko-sosyal riski: Kurumsal yaşlı bakımında çalışanların stres nedenlerinin, tükenmişlik ve iş tatmini düzeylerinin değerlendirilmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(1), 243–264.
- Öztürk, T. (2023). Özel gereksinimli bireylere yönelik verilen eğitim hizmetlerinin karşılaştırılması: Türkiye-Almanya örneği. *İstanbul Aydın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 67–84.
- Rahman, S. Y. B. A., Wahat, N. W. A., Rahim, N. A. A., and Sabri, M. F. (2023). Job satisfaction among employees who take a role as caregivers of people with disability and the impact to human resource development. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 13(8), 156–169.
- Ramachandran, A., Vyas, N., and Pothiyil, D. I. (2020). Stress among the caregivers of mentally disabled children visiting a rehabilitation centre in Chennai, Tamil Nadu – A cross-sectional study. *Clinical Epidemiology and Global Health*, 8(4), 1155–1157.
- Ryan, C., Bergin, M., and Wells, J. S. (2021). Work-related stress and well-being of direct care workers in intellectual disability services: A scoping review of the literature. *International Journal of Developmental Disabilities*, 67(1), 1–22.
- Sarı, H. Y. (2007). Zihinsel engelli çocuğu olan ailelerde aile yüklenmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 11(2), 1–5.
- Sezek, I., Çubukçu, M., ve Müderrisoğlu, S. (2023). Care burden and life satisfaction of caregivers who are providing home health care to patients. *Risk Management and Healthcare Policy*, 2139–2150.
- Shaddock, A. J., Hill, M., and Van Limbeek, C. A. H. (1998). Factors associated with burnout in workers in residential facilities for people with an intellectual disability. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 23(4), 309–318.
- Smyth, E., Healy, O., and Lydon, S. (2015). An analysis of stress, burnout, and work commitment among disability support staff in the UK. *Research in Developmental Disabilities*, 47, 297–305.
- Sonbahar, C. (2019). Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bağlı kuruluşlarda çalışan meslek elemanlarının iş doyumunun anksiyete ve depresyon düzeylerine etkisi: Adana ili örneği (Yüksek lisans tezi). Çağ Üniversitesi, Adana.
- Stringari, V. A., Skordilis, E. K., Stavrou, N. A., and Tzonichaki, I. (2019). Job satisfaction and burnout among Greek professionals providing services for children with disabilities. *Journal of Educational System*, 3(3), 1–11.

- Tabachnick, B. G., and Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Boston: Pearson Education.
- Taupiac, E., Lacombe, D., Thiébaud, E., Van-Gils, J., Michel, G., Fergelot, P., and Adrien, J. L. (2021). Psychomotor, cognitive, and socio-emotional developmental profiles of children with Rubinstein-Taybi syndrome and a severe intellectual disability. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 46(1), 80–89.
- Tayaz, E., ve Koç, A. (2018). Engelli bireye bakım verenlerde algılanan bakım yükü ve yaşam kalitesi arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi. *Bakırköy Tıp Dergisi*, 14(1), 44–52.
- Toygar, Ş. A., ve Kırlioğlu, M. (2020). Doğrulayıcı faktör analizi ile mesleki doyum ölçeği'nin yapı geçerliliğinin sağlık çalışanları örnekleminde incelenmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 120–133.
- Turunç, Ö., ve Ögen, A. R. (2022). Aşırı iş yükü tükenmişlik ilişkisinde, iş tatmini ve örgütsel vatandaşlık rolü: Sağlık çalışanlarında bir uygulama. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 118–128.
- Yanık, E. (2019). *Özel bakım merkezlerinde çalışan personelin çalışma yaşam kalitesinin değerlendirilmesi: Kayseri ili örneği* (Yüksek lisans tezi). Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde.
- Weinberg, S., Edwards, G., and Garove, W. E. (1983). Burnout among employees of state residential facilities serving developmentally disabled persons. *Children and Youth Services Review*, 5(3), 239–253.
- Wharton, A. S. (1993). The affective consequences of service work: Managing emotions on the job. *Work and Occupations*, 20(2), 205–232.

AİLE BAĞLARI, DİN VE SOSYAL SERMAYE: *ASRIN AFETİ* BELGESELİ ÜZERİNDEN 6 ŞUBAT DEPREMLERİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME*

Berfin VARIŞLI¹
İris KURDOĞLU²

Öz

Toplumsal örgütlenmenin temel unsurlarından biri olan aile, bireysel ve toplumsal yaşamın sürekliliğinde merkezi bir rol oynamaktadır. Din kurumu da benzer şekilde, toplumsal düzeni sağlayan, ortak değerler ve inançlar etrafında birliği güçlendiren önemli bir yapıdır. Bu çalışma, aile ve din kurumlarının yapısal özellikleri ve işlevleri aracılığıyla 6 Şubat Depremlerinin etkisini azaltmadaki rolünü, “*Asrın Afeti*” (2024) belgeseli üzerinden değerlendirmektedir. Nitel araştırma yönteminin benimsendiği çalışmada, veri kaynağı olarak seçilen belgesel, içerik analizi tekniğiyle incelenmiştir. Analiz sürecinde, “*Asrın Afeti*” belgeselinde yer alan söylem, anlatı ve görsel temsiller sistematik biçimde kodlanmış; aile ve din kurumları, sosyal sermayenin temel kaynakları olarak ele alınmıştır. Bu sermayenin 6 Şubat Depremleri bağlamındaki işleyişi ve görünürlüğü tematik bir çerçevede değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında yürütülen içerik analizinden elde edilen bulgular, aile içi dayanışma, dini aidiyet ve inanç temelli sosyal ilişkilerin, afet sonrası iyileşme sürecinde bireysel ve kolektif direnci güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. Aile ve din kurumlarının sunduğu sosyal bağlar, güven, yardımlaşma ve kolektif anlam üretimi sosyal sermayeyi pekiştirmekte; bu da afete karşı toplumsal dirençliliğe katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Aile, din, sosyal sermaye, afet, 6 Şubat depremleri, sosyal bağlar.*

* Bu çalışma, TÜBİTAK ARDEB1001 tarafından desteklenen ve tamamlanan 123K472 numaralı “Sosyal Bağ Evi: 6 Şubat Depremlerinde Yerlerinden Olan Yaşlıların Bulundukları Mekânlara Uyumlarında Sosyal Bağların Rolü” başlıklı projesi kapsamında hazırlanmıştır.

¹Doç. Dr., Maltepe Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, E-posta: berfinvarisli@maltepe.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5051-9546

²Doktora Adayı, Maltepe Üniversitesi, LÜEE, Sosyoloji A.B.D., E-posta: iriskurdoglu@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-4213-1394

VARIŞLI, B., KURDOĞLU, İ. (2025) Aile Bağları, Din ve Sosyal Sermaye: *Asrın Afeti* Belgeseli Üzerinden 6 Şubat Depremlerine Dair Bir Değerlendirme. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 25(68), 869-912. DOI:10.21560/spcd.vi1633047

FAMILY TIES, RELIGION AND SOCIAL CAPITAL: AN EVALUATION OF THE 6 FEBRUARY EARTHQUAKES THROUGH THE DOCUMENTARY OF *DISASTER OF THE CENTURY*

Abstract

Family, one of the basic elements of social organization, plays a central role in the continuity of individual and social life. Similarly, the institution of religion is an important structure that provides social order and strengthens unity around common values and beliefs. This study evaluates the role of family and religious institutions in reducing the impact of the February 6 Earthquakes through their structural features and functions through the documentary “Disaster of the Century” (2024). In the study, where the qualitative research method was adopted, the documentary selected as the data source was examined with the content analysis technique. In the analysis process, the discourse, narrative and visual representations in the documentary “Disaster of the Century” were systematically coded; family and religious institutions were considered as the main sources of social capital. The functioning and visibility of this capital in the context of the February 6 Earthquakes were evaluated within a thematic framework. The findings obtained from the content analysis conducted within the scope of the study reveal that family solidarity, religious affiliation and faith-based social relations strengthen individual and collective resilience in the post-disaster recovery process. The social ties, trust, cooperation and collective meaning production provided by family and religious institutions reinforce social capital; this contributes to social resilience against disaster.

Key Words: Family, religion, social capital, disaster, February 6 earthquakes, social bonds.

GİRİŞ

Sosyal bilim tartışmalarının öne çıkan konu başlıklarından biri olan sosyal sermaye kavramının teorik ve ampirik yönlerine ilişkin literatür özellikle son yıllarda artış göstermiştir. Sosyal sermaye kavramı sosyal ilişkilere odaklanmaktadır ve başlıca unsurları arasında sosyal ağlar, yurttaş katılımı, toplumsal normlar ve genelleştirilmiş güven duygusu yer almaktadır. Aile ve din kurumu ekseninde gelişen bireysel ve toplumsal ağlar, sosyal ilişkiler ve yapılar potansiyel sosyal sermaye kaynaklarının başında gelmektedir. Toplumun temel kurumları arasında yer alan aile ve din, yapısal ve işlevsel açıdan değerler hiyerarşisinde önemli bir yere sahiptir ve her düzeyde yakın ve ortak ilişkilerin kaynağı olarak “birlikteliğe” vurgu yapmaktadır.

Aile, toplumsal bir sistem, toplumsal bir birim ve toplumsal bir birlik olarak evrensel bir kurumdur ve toplumsal yaşamın devamlılığı için bazı fonksiyonlar ve işlevsel ön gereklilikler doğrultusunda temel gereksinimleri karşılamakla yükümlüdür (Parsons, 1949). Aynı zamanda aile, birçok yönüyle kendine özgü bazı özelliklere sahip sosyal bir örgüttür. Sözgelimi duygusal bir temele dayanmaktadır, şekillendirme özelliğine sahiptir, üyelerinin bazı sorumlulukları vardır ve sosyal kurallarla çevrilidir. Bireylerin sosyal bir varlık olmayı öğrendiği ilk etkileşim ağı olan aile (Dikeçilgil, 2012, s. 24), üyelerinin sosyalleşmesi ve değerler alanına dâhil olmasının yanında, sağlıklı sosyal ilişkiler geliştirmesini, işbirliği ve kolektif eylem becerisinin gelişimini, normların ve değerlerin içselleştirilmesini inşa eden temel toplumsal kurumlardan biridir. Tüm bu özelliklerin en önemli sonucu, toplumsal yaşama yansıyan “güven duygusu”dur. Aile, güven duygusunu inşa etmektedir; güven ise sosyal sermayenin en temel unsuru olarak ön plana çıkmaktadır (Edwards vd., 2003).

Din, insanlığın başlangıcından berivardlığını sürdüren; bireylerin tutumlarını, davranışlarını ve ilişkilerini belirleyen, ortak bir anlam duygusundan birleştiren ve toplumsal yaşamı yapılandıran temel toplumsal kurumlardan bir diğeridir. Dinin toplumsal yaşamı yapılandıran dışsal özelliği, kutsal olan ile gerçekleştirilen tecrübenin, insanın kendisi ile sınırlı kalmayıp, toplumsala sirayet etmesi ile ortaya çıkmaktadır (Kurt, 2024). Bireylerin karşılıklı iletişimi ve etkileşimi aracılığıyla bu tecrübeler objektifleşmektedir; ortak ritüeller ve

pratikler vasıtasıyla toplum üyeleri arasındaki bağı güçlendiren bir olguya dönüşmektedir (Parsons, 1954). Sosyal sermayenin din kurumu ile ilişkisi ise dinin sosyal etkileşimin ve ilişkisel yaşamın merkezinde yer alması, etkileşim ağlarından oluşması ve bu nedenle gönüllü faaliyetlere kapı aralaması ile grup içi güveni arttıran bir nitelik taşıması ekseninde gerçekleşmektedir (Smidth, 2003, s. 2).

Doğal afetler, doğanın işleyişinden kaynaklanan olayların yol açtığı olağan dışı durumların bireyin, içerisinde işlev gördüğü toplumsal sistemle kesişmesidir (Peek, Wachtendorf & Meyer, 2021). O nedenle afetler belli bir insan topluluğundan daha geniş çaplı etkiye kadar farklı ölçeklerde, muhataplarının sonraki yaşamında radikal bir bozulma ve dönüşüm yaratma özelliğine sahip durumlar olarak resmedilmektedir (Quarantelli, 1987, s. 286). Bu özellikleri vesilesiyle depremler, afeti deneyimleyen birey, grup ve topluluklar için mevcut sosyal, ekonomik ve fiziksel düzenin bozulduğu ve kimi zaman zorunlu yer ve mekân değişikliği içeren bir anomi haline zemin hazırlamaktadır (Fischer, 2003, s. 95).

Birey, çoğu zaman sahip olduğu iletişim ağlarını, kimliğini ve alışkanlıklarını korumak ve aynı zamanda afet olarak kabul edilen vakanın ortaya çıkardığı yeni duruma alışmak için geliştirdiği manevralar ve stratejiler aracılığıyla belirsizlik sürecini yönetmeye çalışmaktadır (Alfirdaus, Hiarij ve Adeney, 2015). Bu nedenle afet sonrası yaşamın yeniden inşasında bireysel ve sosyal ilişki ağlarının, kültürel kodların ve toplumsal hassasiyetlerin güçlü değişkenler olarak önemli bir yeri bulunmaktadır. Bireyler arası ilişkilere gömülü potansiyel bir güce işaret eden sosyal sermayenin farklı türde gereklilik düzeyinde ve yaşam aşamasındaki rolü özellikle afet zamanlarında gelişen toplumsal işbirliğinin ve dayanışma duygusunun ortaya çıkması noktasında oldukça işlevsel bir özelliğe sahiptir (Wang ve Li, 2020).

6 Şubat 2023 günü, Türkiye saati ile 04:17'de ve 13:24'te merkez üssü Pazarcık (Kahramanmaraş) ve Elbistan (Kahramanmaraş) olan 7.7 ve 7.6 büyüklüğünde iki deprem meydana gelmiştir. Her iki deprem Kahramanmaraş, Hatay, Adıyaman, Gaziantep, Malatya, Kilis, Diyarbakır, Osmaniye, Şanlıurfa ve Elazığ'da çok şiddetli hissedilirken, can kaybı ve ağır hasara yol açmıştır. Ülke tarihinde yaşanmış en yıkıcı deprem olarak kayıtlara geçen bu iki ana

deprem, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 11 ili içine alan 108.812 km²'lik bir alanda etkili olmuştur (AFAD, 2023). Depremlerin ardından Türkiye, uluslararası yardımları içeren 4. seviye alarm durumuna geçmiştir. Yaklaşık 271 bin kamu görevlisi ve gönüllünün görev aldığı deprem bölgesine, arama-kurtarma ekipleri, yardım tırları, insani ihtiyaçları taşıyan kamyon ve tırlar Türkiye'nin ve dünyanın çeşitli noktalarından akın etmeye başlamıştır. Bu anlamda deprem bölgesinde yardım, dayanışma ve iş birliği temel bileşenler olarak dikkat çekmiştir.

Bu çalışmada sosyal sermaye gelişiminin önemli kaynakları arasında yer alan aile ve din kurumunun gerek yapısal özellikleri gerekse işlevleri aracılığıyla 6 Şubat Depremlerinin etkisini azaltmadaki rolünü değerlendirmek amaçlanmıştır. Deprem gibi doğal afetler sonrasında yaşamın yeniden inşa süreçlerinde zengin bir sosyal sermaye stoku, afetin olumsuz etkilerini azaltan ve bireylerin afete karşı dirençlilik kapasitesini arttıran önemli bir faktördür. Bu bağlamda çalışmada öncelikle aile ve din kurumlarının -işlevselci perspektif çerçevesinde- yapısı ve işlevleri ele alınmıştır. Ardından afet ve sosyal sermaye ilişkisi, Diyanet TV tarafından hazırlanan ve 6 Şubat Depremlerinden sonra afetzedelerin yaşadıklarının, arama-kurtarma çalışmalarının, yardım faaliyetlerinin ve iyileştirme çalışmalarının konu edildiği, içerik analizi tekniği ile çözümlenen “Asrın Afeti” (2024) belgeseli üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Aile Üzerine İşlevselci Yaklaşımın İzinde Öne Çıkan Bazı Hususlar

Sosyolojinin temel amacı, bireyler arasında gözlenebilecek süreçler bütünü olarak toplumu anlamaya çalışmaktır. Bunu gerçekleştirirken de ilk elden, bağımsız bir varoluşa sahip, topluma temel karakterini veren, sürekli ve anlamlı ilişki örüntüleri üzerinden betimlemeler ve değerlendirmeler yapmaktadır. Bu açıdan ele alındığında en temel toplumsal kurumlardan biri olan aile, sosyolojik düşüncenin öne çıkan konularından birini oluşturmaktadır. Aile, -diğer toplumsal kurumlar gibi- bireyler arası ilişkilerin başlangıç aşamasında, bu ilişkilerin ahlaksal, töresel veya normal boyutta düzenlenmesinden sonra, evlenme ve aile ile ilgili normların sistemleşmesi yani kurumlaşması ile birlikte oluşmaktadır (Güçlü, 2022, s. 66). Ailenin yapısal ve değersel boyutları ile birlikte toplumsal ilişki ağları ve yapıları içinde değerlendirilmesi

ve dolayısıyla toplumsal bağlamında araştırılması toplumbilimsel düşüncede birey ve toplum kavramları ve bu kavramların birbiri ile ilişkisinin önemli bir uzantısını oluşturmaktadır.

Temel toplumsal kurumlardan biri olan ailenin evrensel bir tanımını ortaya koymak zordur; çünkü aile, içinde bulunduğu kültüre göre farklılık gösteren küçük bir toplumsal sistemdir. Yanı sıra tarihsel süreçte yapısı, ilişki örüntüleri ve işlevleri gibi hususlarda önemli değişimlere maruz kalmıştır (Canatan ve Yıldırım, 2009). Nitekim ilkel topluluklardan modern toplumlara kadar aile, kimi zaman otorite, akrabalık ve mülkiyet ilişkilerinden kimi zaman ise hane halkı tarafından biçimlenen bir toplumsal kurum olarak zaman ve mekân boyutunda farklılık taşımıştır. Aynı zamanda toplumsal yapıda hâkim olan ilkelerin değişmesiyle birlikte ekonomik, politik, siyasi ve dini alanlarda görülebilecek değişim ve dönüşümlere koşut olarak aile kurumu da şekillenmekte ve çeşitlilik gösterebilmektedir (Marshall, 2021).

Ancak bahsi geçen unsurlar göz ardı edildiğinde en genel tanımlama ile aile, biyolojik, sosyal, ekonomik, psikolojik, dini boyutları olan en küçük toplumsal birimdir (Sayın, 1990, s. 2). Ailenin en önemli işlevlerinin başında biyolojik işlevi gelmektedir ki bu işlev insan neslinin devamını sağlamaktadır. İdeal bir aile ortamı aile bireylerine sıcak ve şefkatli bir ortam sunmaktadır; bireyler kendini aile ortamında güvende ve mutlu hissetmektedir. Ailenin bir diğer önemli işlevi ekonomik işlevdir. Özellikle geleneksel toplumlarda aile, temel bir iş bölümü anlayışıyla örgütlenen hem üretim hem de tüketim anlamında başat bir yapıydı. Ancak Sanayi Devrimi ve modernleşme ile birlikte aile üretiminde kadın ve erkek iş birliği bir tür zorunluluğa evrilmiş, ailenin maddi ihtiyaçlarının üretimiyle ilgili görevlerinin bir kısmı ekonomi kurumuna aktarılmıştır (Merton, 1957).

Ailenin dini işlevi, üyelerine dini gereklilikleri öğrenip uygulayabileceği bir ortamı sağlamasında karşılık bulmaktadır. Aile, dini inançları kazandırmakta ahlaki bilgileri öğretmekte, organize etmekte ve düzenlemektedir (Canatan ve Yıldırım, 2009, s. 19). Ailenin boş zamanları değerlendirme işlevi ise yaratıcı, eğlendirici ve dinlendirici aktiviteler gerçekleştirme potansiyelini içermektedir. Fakat moderniteye özgü değerler aracılığıyla eğlence ve dinlenmenin kurumsallaşması, ailenin bu işlevini kurumsal yapılarla paylaşmaya başlaması

ile sonuçlanmıştır (Gökçe, 2017, s. 218).

Aileye ilişkin tanımlar arasında yer alan bir diğer önemli işlev, ailenin toplumsallaştırma işlevidir. Toplumsal yapının temelini oluşturan aile içinde çocuk, toplumun temel değerlerini, kültürünü, norm ve davranış kurallarını öğrenmekte ve benimsemektedir. Toplumsal roller aile içindeki yaşantı yoluyla çocuklara kazandırılmaktadır. Bireyler normatif toplumsal yaşamın örgütlenmiş yapısına uyum sağlamak için nasıl bir yol izleyeceklerini, hangi bilgi ve becerileri taşımaları gerektiğini öncelikle aile içinde öğrenmektedir (Dündar, 2022, s. 57). O nedenle aile, toplumun en küçük kurumu ve sistemi olarak, sosyal ilişkilerin ve ağının ilk örüntüsünün kaynağı olma özelliğine sahiptir.

Aile kurumunun tanımlanması, işlevleri ve evrenselliği üzerine farklı görüş açıları söz konusudur. Ayrıca farklı yaklaşımlar aileyi kendi perspektifleri bağlamında değerlendirmekte, yorumlamakta ve tanımlamaktadır (Güçlü, 2022, s. 69). Bu yaklaşımlardan biri, sosyolojide uzun yıllar hakimiyetini sürdüren ve temsilcileri arasında Émile Durkheim, Talcott Parsons ve Robert Merton'un yer aldığı İşlevselci yaklaşımdır. İşlevselci yaklaşıma göre, her toplumsal kurum, toplumsal bütünleşme ve toplumun devamlılığına katkı sağladığı sürece sosyal sistemin dinamik bir denge içinde ve en iyi biçimde varlığını sürdürmesine katkı sunmaktadır (Ritzer ve Stepnisky, 2018). Bu çerçeveden değerlendirildiğinde modern toplumsal yapı içinde ortak değerlere bağlılık, kuşaktan kuşağa aktarım ve toplumsal uzlaşının artması; toplumsal çatışmanın ise azalması beklenmektedir (Marshall, 2021). Toplumsal sistem ve alt sistemler, toplumsal dayanışma ve uyum, toplumsal roller, norm ve değerler ile bunlara uygun bireysel davranışların önemsendiği Yapısal-işlevselci yaklaşıma göre, temel değerler sistemi istikrarlı ve etkili bir sosyal sistemin kalbini oluşturmaktadır. Toplum iç içe geçmiş alt sistemlerden oluşmaktadır ancak sistem uygun bir şekilde kurulduğunda tüm farklı alt sistemler mükemmel eşzamanlılığı organize etmekle kalmayıp toplumda istikrar ve dayanışmaya katkı sunmaktadır (Parsons, 1951/2005).

Émile Durkheim, yazıları boyunca, toplumsal birlik, uyum, bağlılık ve sosyal kontrolle karakterize olan dayanışmacı bir sosyal sistemin, bireylerin refahını teşvik ettiğini, onları ahlaki bir yurttaşlık görevi ve sorumluluk bilinci

aracılığıyla kolektif düzene bağladığını vurgulamıştır (Ritzer ve Stepnisky, 2018). Dolayısıyla, Durkheim açısından toplumsal yaşamın kendisi bireysel bileşenlere indirgenemeyecek bir öneme sahiptir. Durkheim'ın etkisinde Talcott Parsons tarafından açık bir şekilde gösterilen İşlevselci yaklaşım çerçevesinde aile kurumu, kendi içinde aile sisteminin ve sosyal sistemin korunmasında ve devamlılığının sağlanmasında, tarihsel ve toplumsal bilincin, kültürel ve ahlaki değerlerin yeni kuşaklara aktarılmasında işlevseldir. Bunların yanında aile, rol ve statü grupları bakımından en iyi konuma sahip bireylerden oluşmaktadır (Parsons, 1949).

Parsons, ailenin iki önemli işlevi olduğunu düşünmektedir. Bu işlevlerden biri toplumsallaştırmadır. Toplumsallaşma, sistemlerin birbiri ile bağlantılı olduğunu göstermesi bağlamında Parsons'ın teorisinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Toplumsallaşma, kendi çocuklarını uygun biçimde yetiştiren, toplumsal yapının hâkim değerlerini ve normlarını onlara öğreten ebeveynler aracılığıyla gerçekleşmektedir. Normlar, toplumda uyumu sağlayan ve genel kabul gören kültürel değerlerdir (Marshall, 2021, s. 533). Aile, çocukların toplumsallaşması sürecinde normların ve değerlerin içselleşmesini sağlamaktadır. Böylece çocuklar kendilerinden beklenenleri öğrenip, kültürel sistemin öğelerini kendi değerleri olarak benimseyerek sosyal bir varlık olmayı öğrenmektedir (Kasapoğlu, 2012).

Durkheim (2013), bireylerin yurttaş, aile üyesi, eş ya da kardeş olarak yerine getirmekle yükümlü oldukları bir takım görev ve sorumluluklar taşıdığını, bu nedenle toplum tarafından kendilerine verilen rolleri içselleştirip uygulamakla sorumlu olduklarını ifade etmektedir. Durkheim ile benzer şekilde Parsons da ailenin diğer bir önemli işlevi olarak çocuğun kişiliğinin dengelenmesini sağlayan aile üyelerinin taşıdıkları rollere vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda kadın, aile içinde müşfik, doyurucu ve sevgi gereksinimini karşılayan anlamlı bir role sahipken erkek, lider, yaratıcı ve kurulu aile ekonomisine katkı sunan araçsal bir rol taşımaktadır (Parsons, 1949). Esasen kadın ve erkeklerin aile içinde taşıdığı roller hem işlevsel açıdan birbirini tamamlamakta hem de geleneksel ilişkileri içeren birincil ilişkiler ile resmi ve kamusal ilişkileri içeren ikincil ilişkilerden oluşmaktadır.

Bilindiği üzere Durkheim'ın iş bölümü temelinde ayrıntılandığı toplum

sınıflaması “mekanik” (geleneksel) ve “organik” (modern) dayanışmalı toplumdaki oluşmaktadır. Durkheim’a (2020) göre mekanik dayanışmalı toplumlarda ilişkiler kişisel ve samimi bir özelliğe sahipken organik dayanışmalı toplumlar ise gayrişahsi ve resmi araçsal ilişkilerden oluşmaktadır. Parsons bu durumu aile içindeki rol farklılaşmalarını çözümlemekte kullanmıştır. Şöyle ki, toplumsal roller ile benzerlik taşıyan bu durum, geleneksel ilişkileri içeren amaçlı ve anlamlı roller ile modern toplumlara özgü resmi ve kişisel olmayan araçsal rollere karşılık gelmektedir. Araçsal rol aile temsili ve aile kazancı ile ilişkili bir doğaya sahiptir, anlamlı rolün görevi ise toplumsal düzeni korumaktır ve bu yönüyle toplumsal bütünleşmeye katkı sunmaktır (Parsons, 1949).

Yapısal-işlevselci bakış açısına göre, sanayi toplumu bazı ortak değerleri paylaşan bireylerden oluşan bir yapıya ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda modern sanayi toplumunun ihtiyaçlarına en iyi karşılığı veren aile tipi çekirdek ailedir (Parsons, 1949). Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkan, kent toplumu yapısına uygun çekirdek aile (ebeveynler ve evlenmemiş çocuklardan oluşan) temel aile modeli olarak kabul edilmektedir. Nitekim çekirdek aile, kentin yaşam tarzı, çalışma biçimi, sosyal ilişkileri ve yerleşme düzeni gibi özellikler ile donatılmıştır (Canatan ve Yıldırım, 2009). Sanayi toplumunu karakterize eden ekonomik farklılaşma geniş aile yapısı ile uyumsuz bir niteliğe sahiptir. Çünkü sanayi toplumlarının yapısal özellikleri arasında farklı yaşam tarzı, farklı meslekler ve dolayısıyla birbirine bağlı birçok gelir yer almaktadır. Öte taraftan birincil ilişkilerin hâkim olduğu çekirdek ailede aile reisi olan kişinin çalışması hem geniş ailede mevcut olan ekonomik farklılaşmayı azaltmakta hem de geniş ailenin farklı işlerde çalışan aile üyeleri arasında ortaya çıkacak olası çatışmaların önüne geçerek ücret/iş sorunlarını önlemektedir (Bilton, Bonnett, Jones, Lawson, Skinner, Stanworth ve Webster, 2008, s. 230). Aynı zamanda çekirdek aile, endüstriyel ekonominin ihtiyaç duyduğu coğrafi ve ekonomik hareketliliğe yeterince uyum sağlamaktadır. Bu yönüyle çekirdek aile, sanayi toplumu için işlevsel bir alt sistem olarak fonksiyonel bir özellik sergilemektedir (Sayın, 1990, s. 10-12).

Parsons, “The Family in Urban-Industrial America” (1955) isimli yazısında sanayileşme ile ortaya çıkan değişim karşısında ailenin önemine işaret

ederek, ailenin sözü geçen değişim sürecinde temel görevlerini kaybetmekten çok, farklılaşan bir akrabalık ilişkisi ile varlığını sürdürmeye devam ettiğini ifade etmektedir. Akrabalık, genetik ilişkilerdeki kategori ve statülerden oluşmaktadır. Sanayileşme süreci bu tür ilişkilerde değişimleri getirip zayıflatmış olsa da çekirdek ailedeki biyolojik ikiliğe dayanan roller sabit kalmıştır ve ailenin toplumsal düzen ve bütünleşmeye dair belirleyici rolü devam etmektedir (Parsons, 1955, s. 49-51). Özellikle evdeki yetişkin ve çocuk sayısı ile aile üyeleri arasındaki ilişkinin kuvveti aracılığıyla toplumsallaşma sürecinde çocuk, cinsiyetini ve kendinden beklenen davranışları çekirdek aile içinde öğrenerek içselleştirmekte ve normatif beklentileri yerine getirmektedir (Bilton vd., 2009, s. 230). Dolayısıyla çekirdek aile evrimsel anlamda gelişmiş bir aile modeli olarak toplumun temelini teşkil etmekte; toplumsal değerleri ve beklentileri büyük ölçüde devam ettirmeye katkı sunmaktadır.

Din Üzerine İşlevselci Yaklaşımın İzinde Öne Çıkan Bazı Hususlar

Din, insanlığın varoluşu ile yaşıt bir olgudur. Her bireyin -herhangi bir dine inansın veya inanmasın- belli bir din algısı, dahası din ile ilişkili kendini bağlayan bir yaklaşımı bulunmaktadır. Bireysel düzeydeki bu çeşitlilik çoğu zaman din üzerine birbiri ile uzlaştırması zor birçok tanımı beraberinde getirmektedir. Bu nedenle din olgusu, bir taraftan eylem ve değer setleri üzerinden ele alınıp incelenirken öte taraftan farklı disiplinlerden bakış açıları etrafında bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır (Subaşı, 2024, s. 2-3).

Din sosyolojisi, toplumsal yapıda dinin rolünü anlamak için, insanlık tarihi içinde dinin önemini, etkisini ve işlevini analiz etmek ve dinin insan ve toplum üzerindeki sosyal ve psikolojik etkilerini kavramaya yönelik çözümlemeler sunmaktadır (Davie, 1998). Ayrıca din sosyolojisi, bir özne olarak, dini toplumda düzenin, bütünleşmenin, gelişme ve değişimin önemli bir aktörü olarak ön plana almaktadır. Bahsi geçen unsurlar din sosyolojisinin sadece toplumsal bir çevre ile bağlantılı olduğu takdirde din ile ilgilendiği argümanı etrafında şekillenmektedir.

Émile Durkheim, din sosyolojisinin kurucu aktörlerinden biridir. Durkheim'ın küçük ölçekli geleneksel toplumlarda din olgusunu incelediği “Dinsel Yaşamın İlkeli Biçimi” (1912) isimli çalışması din sosyolojisi alanında yer alan önemli bir eserdir. Durkheim için öncelikli olarak açıklanması gereken

şey modern dinin kaynağıydı. Ancak uzmanlaşmanın ve kurumsallaşmanın yoğun olduğu modern toplumlarda dinin kaynağını doğrudan araştırmak çok da mümkün değildi. O nedenle Durkheim, modern toplumsal sistemlerin karmaşık yönlerinin ve sosyo-kültürel dış görünüşlerinin etkisinden kurtulmak için Avustralya'nın yerli toplumlarındaki temel din biçimlerini inceleyerek, dinsel olguların özünü kavramaya çalışmıştır (Turner, 2022, s. 376-377).

Durkheim için din, kendi terimleri ile açıklanması gereken “sui generis” (kendine özgü) bir olgudur. Bu bağlamda “bir toplumsal olgunun nedeninin başka bir toplumsal olgu olduğu” (Durkheim, 2013) şeklindeki metodolojik yaklaşımdan hareketle, araştırılan olgunun açık bir tanımının yapılması gerekmektedir. Nitekim Durkheim (2021, s. 47) dini, “tek bir ahlaki cemaatte birleştiren inançlar ve pratikler sistemi” şeklinde tanımlamaktadır. Durkheim, dinsel inançları toplumun kolektif temsilleri olarak değerlendirmektedir. Aynı zamanda dinsel pratiklerin amaçlanmamış sonucunun toplumsal bir bağ yaratmak olduğunu; dinsel ritüellerin gerçekleştirilmesinin ise toplumsal bütünlüğün yenilendiği toplumsal bir coşku oluşturduğunu düşünmektedir. Dine ilişkin bu işlevsellik dinin bir cemaat teklifi ve bir üyelik duygusu barındırması ile ilişkilidir ki bu da gerek birey gerekse bizzat toplum için oldukça önemli bir gerekliliktir (Nisbet, 2006, s. 181).

Öte taraftan Durkheim açısından dinler yalnızca bir inanç sisteminden ibaret değildir. Ona (2021) göre tüm dinler, düzenli olarak yapılan törenleri içermektedir. Bu törenler sırasında aynı inanca sahip kişiler bir araya gelmektedir. Durkheim’a (2021) göre bu törenler, grup üyelerini birbirine bağlamada ve güçlü bir grup aidiyeti yaratmada önemli bir işleve sahiptir. Bu nedenle, bu törenler kutsal olana tapınma gereksinimini karşılayanın yanında aynı zamanda bireylerin yaşamlarının dönüm noktaları olan doğum, ölüm veya evlenme gibi bazı toplumsal geçiş zamanlarında da karşımıza çıkmaktadır. Bu türden geçişler hemen her toplumda toplumsal dayanışma, kolektif duygusal heyecan ya da kolektif coşku yaratmaktadır. Nitekim, onaylanma ihtiyacı ile birlikte dayanışma ve kimlik oluşturan kolektif duyguların ve düşüncelerin belirli aralıklarla doğrulanması ihtiyacı hemen hemen her toplumda görülmektedir (Durkheim, 2021, s. 429-430).

Durkheim'a (2021) göre, bir toplumun morfolojisi, yani doğası, büyüklüğü ve parçalarının düzeni, kolektif bilinci ya da o toplumun kültürel doğasını, yani değerlerini, inançlarını ve normlarını belirlemektedir. Kolektif bilinç bir taraftan toplumsal morfolojiyi güçlendirirken öte taraftan zaman, mekân ve nedensellik bağlamında temel düşünce kategorilerinin içeriğini belirleyerek bireylerin bilişsel yapılarını şekillendirmektedir. Bu kategoriler aynı zamanda bireylerin yüz yüze ilişkileri esnasında ortaya çıkan dini ritüeller sırasındaki ilişkileri sağlamaktadır. Dini ritüellerin icrası ise yalnızca bilişsel değil toplumsal olanın da bir yansımasıdır (Durkheim, 2021, s. 447). Dolayısıyla Durkheim açısından din, örgütlenmeye ve uyuma verilen basit bir yanıttan çok, toplumsal yapıda dinamik ve güdüleyici bir güç olarak işlev görmektedir.

Kolektif bilincin temel niteliklerinden bir diğeri de bireylerin daha büyük bir toplumsal birimin parçası oldukları düşüncesine ulaşmalarını sağlaması ve böylece toplumsal dayanışma ve bütünleşmeye sunduğu katkıdır. Durkheim'ın topluma attığı kutsallık, onun kolektif bilinç kavramını üretmesini mümkün kılmıştır (Turner, 2022, s. 167). Kolektif bilinç, ortak duygu ve inanç dünyasından kaynaklanan birlikteliğe işaret etmektedir. Bu bilinç, bireyin, toplumun bir parçası olarak kendisini nasıl konumlandığı ve kişisel eylemlerinin toplumsal bağlamda nasıl anlam kazandığı ile ilgilidir. Bir toplumun üyeleri arasında ortak olan inanç, değer ve tutumların bütününe ifade eden kolektif bilinç, bireyleri bir arada tutan ve toplumun uyumlu bir şekilde işlemesine rehberlik eden kuvvetli bir bağdır (Durkheim, 2020, s. 344-346).

Durkheim "Dinsel Yaşamın İlkeli Biçimleri"nde ve kuşkusuz diğer çalışmalarında yapısal işlevselci muhakeme biçimine ilham kaynağı olabilecek bir model oluşturmuştur. İşlevselci yaklaşımın izinde Talcott Parsons da dini fenomenlerin sosyolojik analizini toplumun genelinin analizi için gerekli olan teorik çerçevenin tamamlayıcısı olarak görmüştür (Turner, 2022). Parsons'ın işlevsel bir ön gereklilik olarak kabul ettiği din kurumu, "iyilik" ve dünyanın "iyi karakterini"(1954, s. 206) geliştiren bir içerikle yüklüdür ve sosyal sistem modeli içinde merkezi bir role sahiptir. Dinlerin kültürel, sosyal ve kişilik sistemleri üzerindeki etkisi ile dini değerlerin modern toplumlarda toplumsal dayanışmaya sunduğu katkıyı açıklamak Parsons'ın din sosyolojisine ilgisini

sürekli kılan önemli faktörler arasında yer almıştır (Swingewood, 2020).

Parsons'a (1954) göre din, kültür ve değerlerle ilişkili sosyal bir sistemdir; zira tüm değerler başlangıçta dini yaşamdan kaynaklanmaktadır. Bir toplumun var olabilmesi ve ahlaki bir topluluk olarak tanımlanabilmesi, kolektif değerlerin varlığı ile ilişkiseldir. Dini inançlar bir taraftan ahlaki topluluğu bir arada tutan temel ilkeleri sağlarken öte taraftan ritüeller ve ibadetler aracılığıyla dinsel ilkelere bağlılığı yükseltmektedir. Dini ritüeller ve ibadetler aracılığıyla pekiştirilen dini idealler, bireysel eyleme “anlamı” kazandırmaktadır. Öte taraftan din, eylem sistemi içinde motivasyon ve güdü oluşturmak adına gereken sembolleri ve düşünce sistemini sağlayarak bir “etik” yaratmaktadır. Bahsi geçen etik yaygınlaşarak, genel bir toplumsal kabul haline gelmekte ve kültürel bir olguya dönüşmektedir. Nitekim toplumsal düzen ve devamlılık genel değerler kültürünün paylaşımı ile mümkün olmaktadır. Bireyin eylemini anlamlı kılan da yine bu ortak değerler kültürüdür (Parsons, 1954, s. 340-342).

Durkheim'a (2020) göre, toplumsal değerler ve ahlaki yükümlülükler sistemine dönüşen ortak inançlar ve duygular bütünü, toplumsal olanın kendisini ifade etmektedir. Din, bir toplumda bireyler arası ilişkilerin düzenlenmesinde ve toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında toplumun ihtiyacı olan rol ve işlevleri karşılayarak asgari müşterekte bir kaynak görevi görmektedir (Parsons, 1954, s. 342). Böylelikle din, bireylerin toplumsal rollerine uyum sağlamalarına, bireyler arası sosyal ilişkilerin sistemleşmesine ve inanç ve değerlerin üretilip yeniden üretilmesine katkıda bulunmaktadır. Modernleşmeye paralel olarak din kurumu özellikle kamusal alanlarda bazı rol ve işlevlerini kaybetse de bireysel ve toplumsal yaşama anlam katmaya ve toplumsal sistemin ahlaki ve etik boyutu üzerindeki etkisini sürdürmeye devam etmektedir.

Aile ve Din Eksenli Sosyal Sermaye Üzerine Öne Çıkan Bazı Hususlar

Sosyal sermaye yazınında kavram ile ilgili olarak yer alan farklı tanımların ortak noktası, sosyal sermaye ile kastedilenin, bireyin çeşitli türdeki kaynakları içeren ilişki ağlarının bir parçası olması durumudur (Portes, 2000). Bu yönüyle sosyal sermaye, sosyal ağların değerli olduğuna dair merkezi bir önermenin yanında esas olarak bireyler arasındaki ilişkileri ifade etmektedir. Sosyal sermaye, toplumun ortak hedef ve beklentilerini gerçekleştirme potansiyeli

ile yüklü, karşılıklılık ve güvenirlilik normlarına işaret eden ontolojik bir gerçekliktir (Coleman, 1988). Bu gerçeklik sosyal sermayenin topluluk üyelerini bir arada tutan, ortak değer ve kabulleri inşa ederek sosyal güveni tesis eden, böylece bağlılık ve dayanışmaya katkı sunan bir kaynak olma kabulünde karşılık bulmaktadır (Coleman, 1988; Putnam, 2000).

Kavramı ilk kullanan isimlerden biri James Coleman'dır. Coleman'ın fikirleri Émile Durkheim'in teorik çerçevesinden ve İşlevselci yaklaşımın perspektifinden izler taşımaktadır (Furstenberg ve Kaplan, 2004). Durkheim, çalışmalarında, toplumsal dayanışma, toplumsal bütünleşme ve toplumsal düzen problemi çerçevesinde bireylerin normatif olarak düzenlenmiş sistemle bütünleşmesinde sosyal kontrollerin, iş birliğinin ve ilişkilerin önemi üzerinde durmuştu (Slattery, 2020, s. 140). Coleman'ın sosyal sermaye kavramsallaştırması da bireylerin çıkarları doğrultusunda rekabet etmelerinin en uygun olduğu durumlarda bile neden iş birliği yapmayı tercih ettikleri düşüncesine çözüm üzerinde temellenmiştir (Furstenberg ve Kaplan, 2004, s. 54).

Coleman'a (1988) göre sosyal sermaye, kişilerarası ilişkilere gömülüdür; bu ilişkilerin işlevleri aracılığıyla tanımlanmaktadır. Sosyal sermaye olarak tanımlanan işlev hem bireyler arası ilişkilerden hem de toplumsal yapıdan elde edilen kaynakları kapsamaktadır. Bahsi geçen kaynak yalnızca bireyin hedeflerine ulaşmasında yararlanacağı sosyal organizasyonları içermemektedir; aynı zamanda sosyal etkileşimin bir ürünü olarak bireyler tarafından toplumsal yapıya doğrudan sunulan katkılar bütününe fayda sağlamaktadır (Coleman, 1988, s.101). Aslında Coleman açısından sosyal sermayeyi önemli kılan nokta tam da budur; zira sosyal sermaye norm, değer ve güven temelinde oluşan ağlar aracılığıyla bireysel ile kolektif düzey arasında köprü kurma vazifesi taşımaktadır (Coleman, 1988).

Öte taraftan Coleman'a (1988) göre sosyal sermaye aynı zamanda bireyin kendi sosyal ilişki ağları ile erişebileceği somut kaynakları da içeren bir doğaya sahiptir. Bu noktada özellikle ebeveynlerin sosyal ağlarına ve sosyal sermaye üretmedeki rolüne dikkat çeken Coleman, toplumsal bütünleşme ve uyum üzerinde aile ve akrabalık gibi ağların sağladığı dayanışma duygusunun önemli bir yeri olduğunu vurgulamaktadır (Coleman, 1988, s. 85). Çünkü ona

göre, sosyal sermaye tüm sosyal ilişkilerden ancak özellikle de aile ve sosyal organizasyonların aracılığıyla elde edilmektedir.

Sosyal sermaye kavramına hayat veren isimlerden bir diğeri de Pierre Bourdieu'dür. Bourdieu'nün teorisinde sosyal sermaye kurumsal kaynaklara ulaşmada önemli bir araçtır (Bourdieu, 1986). Bu bağlamda sosyal sermaye, az çok kurumsallaşmış, karşılıklı etkileşim veya tanıma ilişkileri aracılığıyla kurulmuş, dayanıklı bir ağ ile bağlantılı gerçek ya da potansiyel kaynakların bütünüdür (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 108). Sosyal sermaye, grup üyeliği üzerinden kişinin ihtiyaç duyduğu takdirde yararlanabileceği ilişki ağlarıdır. Diğer taraftan sosyal sermayenin taşıdığı içerik, bireylerin ve ağ ilişkileri aracılığıyla bağlandığı kişi ya da grupların sahip olduğu ekonomik, kültürel ve sembolik kaynakların bütünü ile de doğrudan bir ilişki içinde yer almaktadır.

Bourdieu'nün sosyal sermayesi, taşıdığı bu özellikler açısından iki farklı anlama sahiptir. Bunlardan ilki, kişinin sahip olduğu ve kaynak görevi gören sosyal ilişkileri, ikincisi ise bu ilişkilerin taşıdığı niteliktir (Çelik, 2014, s. 77). Bu nokta Bourdieu'nün sosyal sermaye tanımını Coleman'ın sosyal sermaye yaklaşımından ayırmaktadır. Çünkü Bourdieu'nün sosyal sermaye tanımı beraberinde kaynaklara erişim düzeyi ile ilişki içinde olan habitus kavramını gündeme getirmektedir. Şöyle ki, habitus bireyin özel toplumsal koşullara maruz kalarak edindiği, toplumsal dünyaya ilgisine aracı olan zihinsel ve bilişsel tutumlar ve bunlara yön veren eğilimler/yatkınlıklar sistemidir (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 153-155). Ancak bireylerin edindikleri söz konusu yatkınlıklar sahip oldukları sermaye türlerinin donanımı ile etkileşim içinde yer almaktadır. Sermaye türlerinin (ekonomik, kültürel, sosyal ve simgesel) her biri bireylerin sahip olduğu finansal kaynaklara, toplumsal uzam boyunca sosyal hayatında edindiği ilişkilere ve pratiklere, statüye ya da gerçek veya potansiyel kaynaklarına yön vermektedir. Bireyin sahip olduğu bu kaynaklar bazı gruplara aidiyeti içerebileceği gibi maddi veya sembolik (arkadaşlık, akrabalık gibi subjektif duygular) etkileşim içerebilmekte veya kurumsallaşabilmektedir. Nitekim Bourdieu'ye (2005) göre, bir gruba ait olma coğrafi yakınlık, yaşanılan çevre ile ilişkiler veya ekonomik ve sosyal yakınlık aracılığıyla kurulan etkileşim gibi farklı şekillerde de karakterize

edilebilmektedir.

Bourdieu, sosyal sermayeyi gerekli olduğunda kullanılabilecek bir ağ olarak tasarlamış olsa da habitusun önemini göz ardı etmemektedir. Çünkü habitus kişinin özellikle ailesi aracılığıyla sahip olduğu eğilimler, yatkınlıklar ve ağlar toplamı olarak bireyin yaşamını fazlasıyla etkilemektedir (Meder ve Çeğin, 2011). Bourdieu, aileyi bireylerin basit toplamından ziyade kolektif bir özne olarak değerlendirmektedir. Aile, ekonomik, kültürel ve sembolik ayrıcalıkların toplandığı toplumsal bir kurumdur. Bu ayrıcalıkların nasıl değerlendirilip kullanıldığı ailenin sahip olduğu sosyal sermaye düzeyini yansıtmaktadır (Wallace ve Wolf, 2020, s. 166). Dolayısıyla Bourdieu açısından sosyal sermaye, birikmiş varlıkları simgeleyen bir işleyişe sahiptir.

Görüldüğü üzere sosyal sermaye çeşitli seviyelerde ele alınabilmektedir. Ancak genel anlamda sosyal sermaye, yakın bireysel ilişkiler, gruplar arası ilişkiler ile bu ilişkiler aracılığıyla oluşan ağlar ve tüm bunların kümülatif toplamından oluşmaktadır (Portes, 2000). Yakın bireysel ilişkiler, önemli bir sosyal sermaye kaynağı olan aile ve aile içi akrabalık düzeyi gibi birincil türden ilişkileri içermektedir. Bahsi geçen ilişkiler, sosyal sermayenin “bağlayıcı rolü” ile, yani kalıcı ve kişisel içe dönük ağlarla ilişkiseldir. Aile, akrabalık bağları ile doğrudan birbirine bağlanan, benzer özelliklere ve kaynaklara sahip olan kişilerden oluşan en küçük toplumsal birimdir (Canatan ve Yıldırım, 2009). Bu yönüyle sosyal sermayenin önemli bir kategorisini oluşturmaktadır.

Coleman’a (1988, s. 104) göre aile, sahip olduğu farklı işlevleri ile çocuklarına sosyal sermaye aktarımını üç aşamada gerçekleştirmektedir. Bunlardan ilki, sosyal sermayenin üretim aşamasında ebeveynlerin çocukları ile vakit geçirmeleri ve bunun için çocuklarına emek harcamalarıdır. İkinci olarak, ebeveynler ve çocuklar arasında etkili bir iletişim tesis etmek güçlü bağlar oluşturma sürecinde önem taşımaktadır. Son aşama ise, toplumsallaştırma sürecinde norm ve kuralların aktarımı yoluyla çocuklarda beklenen davranışların kazandırılması ve dahası pekiştirilmesi sürecidir. Birey ve toplum arasındaki etkileşimin ilk mekânı olan aile, üyelerinin sağlıklı sosyal ilişkiler geliştirmesinde, kolektif eylem potansiyelini açığa çıkarmada dolayısıyla bireyi var edecek değerler alanına dahil edilmesinde önemli bir kaynaktır. Ailenin toplum için anlamı ve işlevleri kültürel aktarım, toplumsal

gerçekliğin yeniden üretimi, sosyal bağların kurulması ve yeni etkileşim alanlarına aracılık etmesi gibi görevleri bağlamında görünür olmaktadır (Aydemir ve Tecim, 2012, s. 48).

Coleman, aile içi akrabalık düzeyinin de aile dışı ağlara erişimin gelişimini destekleyerek efektif bir sosyal sermaye sahipliğine olumlu katkılar sunduğunu ifade etmektedir (Coleman, 1988, s. 103-105). Özellikle kuşaklararası ilişkiler çerçevesinde büyükanne/baba ile anne/baba ve çocuklar arasındaki etkileşim birçok temel konuyu aile içinde içselleştiren çocuklar üzerinde hem aile bireyleri, hem de sosyal çevresi ile sağlıklı ilişkiler geliştirmesinde olumlu etkiler yaratmaktadır (Müftüler, 2019, s. 108). Toplumların sosyo-kültürel yapısına göre şekillenen kuşaklararası ilişkiler, yapısal işlevsel özellikler sergileyen aile sisteminin bir alt sistemini oluşturmaktadır. Kuşaklararası ilişkiler, kültürel öğeler ve ortak değerler temelinde duygu, düşünce ya da yaşantıların çeşitli yöntemlerle paylaşıldığı bir süreçtir. Bu süreç örneğin yaşlı bireylerin bilgi ve deneyiminden yararlanmayı içerebildiği gibi aidiyet duygusu aracılığıyla kimlik edinme sürecine katkı sunarak paylaşım odaklı bir sosyalliği teşvik edebilmektedir (Arpacı, 2019, s. 119).

Akrabalık ise gerek kan bağı gerekse evlilik yoluyla eşlerin aileleri aracılığıyla oluşan yakın ilişkileri tanımlamaktadır. Bu açıdan evlilik bir taraftan biyolojik yeniden üretim yoluyla neslin devamını sağlarken diğer taraftan aile ve akrabalık ilişkileri vasıtasıyla toplumsal ilişkilerin, toplumsal bağların ve dayanışmanın ortaya çıktığı, kültürel değerler ve anlayışlar tarafından kurulan toplumsal bir organizasyon yaratmaktadır (Demez, 2022). Akrabalık kültürel bir kavramdır dolayısıyla yereldir, evrensel tanımlamalardan ve genellemelerden uzaktır. Bu nedenle akrabalık belirli bir toplumun ve kültürün iç dinamikleri bağlamında kendine özgü ilişki ve etkileşim biçimlerine sahiptir. Öte taraftan Bauman'a (2009, s. 42) göre, her türden yakınlık "seçmeli" bir karaktere sahip iken akrabalık "verili" olanı temsil etmektedir. Akrabalığı içeren tüm özellikler çoğunlukla doğuştan ya da doğal yollarla oluştuğundan değişen ve dönüşen koşullar sonucunda bağlar zayıflasa da kopmamaktadır. Bu anlamda akrabalık, bireysel yakınlık, kültürel kodlar, sosyal normlar ve değerler aracılığıyla güven, aidiyet ve kimlik sembolü olarak sonsuzluğun bir aracına dönüşebilmektedir (Bauman, 2009, s. 59).

Sosyal sermayeyi birey, grup ve toplum temelli ilişkiler çerçevesinde kavramaya olanak tanıyan önemli bir durak da din kurumudur. Geertz (1966, s. 90), dini, kutsal olan ile gerçekleştirilen nitelikli bir tecrübe ve bireylerde tavır ve davranış biçimi meydana getirecek şekilde icraatta bulunan semboller sistemi olarak tanımlamaktadır. Bu tanım dinin, bireylere anlam kazandıran, toplumsal yapıda bireylerin ve toplulukların dünyaya ilişkin belirli bir tasavvuru kazanmalarına aracılık eden zihinsel bir evrene işaret ettiğini ifade etmektedir. Bahsi geçen evren, mutlak bir hakikate yönelik inanç sistemi, topluluğun kutsalla ilişki kurmasını sağlayan ortak ritüel ve ibadetleri içermektedir (Scharf, 1973, s. 11-12).

Ortak inanç ve pratikler sistemi, toplumsal kimlik ve grup aidiyeti kazanımının önemli bir unsurudur. Ancak aynı zamanda topluluk üyelerinin karşılıklı ilişkilerinin ve etkileşiminin önemli bir aracı olarak sosyal sermaye kazanımına kaynaklık etmektedir. Sosyal sermaye, toplumsal ilişki ve etkileşim içinde var olan ve çeşitli bireysel ve kolektif hedeflere yönelik olarak kullanılabilen etkili bir kaynaktır. Dinin, bireyler arasında toplumsal dayanışma ve sosyal bağ oluşturma işlevi onun bireysel ve toplumsal düzeydeki etkileriyle sosyal sermaye üretiminde oynadığı rolü ortaya koymaktadır (Kasim ve Nurdi, 2020).

Sosyal sermaye, karşılıklı fayda için koordinasyon ve iş birliğini kolaylaştıran sosyal organizasyon ve ağları temsil ederken aynı zamanda sosyal güvenin ön plana çıktığı bir içerik sunmaktadır. Sosyal güven Coleman (1988) ve Putnam (1993) için sosyal sermayenin en önemli bileşenlerinden biridir. Güven, toplumsal ilişki ve etkileşim düzeninde risk faktörünü azaltan mekanizmalardan biri olarak toplumsal bütünleşmeyi kolaylaştıran önemli bir duygudur ve gerek toplumsal ilişkilerin istikrarı gerekse güçlü bir sosyal sermaye sahipliği için belirli düzeyde güven duygusuna ihtiyaç vardır (Coleman, 1988, s. 107).

Sosyal sermaye tanımlarında kavramın dayandırıldığı güven duygusu, çoğu bireyin aynı manevi toplumun üyesi olduğu önermesine dayanmaktadır. Zira Putnam'a (1993, s. 171) göre güven duygusu, sosyal olarak türdeş, coğrafi olarak belirlenmiş toplumlarda ortak değerler, normlar, etik ilkeler ve sivil bağlılık sonucunda açığa çıkmaktadır. Bu bağlamda aynı dini gruba

aitlik daha güçlü ve etkili bir güven duygusunun kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Din kurumu kaynaklı sosyal sermaye sahipliği hem dini gönüllülüğü desteklemekte hem de toplumsal yardımlaşmaya ve dayanışmaya katkı sunmaktadır (Coleman, 2000, s. 34). Nitekim aynı dini paylaşan bireyler arasında oluşan bağlayıcı sosyal sermaye, bireylerin ve grupların dini toplulukla olan sosyal bağları aracılığıyla ulaşabildiği sosyal kaynaklara işaret etmektedir. Bu kaynaklar paylaşılan değerleri, davranış normlarını, güven düzeyini ve kişinin kendi dini grubuna özgü sosyalleşme boyutunu içermektedir (Coleman, 1988).

Bir Afet Türü Olarak Deprem ve Sosyal Sermaye İlişkiselliği

Farklı boyutlara sahip bir kavram olsa da sosyal sermayenin genelleştirilmiş toplumsal güven, güçlü ilişkiler ağı ile değerler ve normlardan oluşması ön plana çıkan temel göstergeleri arasında yer almaktadır. Esasen sosyal sermayeyi efektif bir kaynak olarak kavramsallaştırmanın önemi de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Çünkü herhangi bir an da sahip olunan ve her türlü bilgi ve deneyim ile bireylerin bağlantıları veya gruplara olan üyelikleri aracılığıyla ulaştığı kaynakları olarak sosyal sermaye, toplumsal düzeyde işlevini sürdüren etkili bir unsurdur (Ada ve Bolat, 2010). Bu işlev kimi zaman aile ve akrabalık ilişkileriyle kimi zaman üye olunan dernekler, sosyal gruplar ve gönüllü sosyal örgütlenmelerle ya da vakıflar ve inanç grupları aracılığıyla görünür olmaktadır. Bu bağlamda özellikle deprem gibi afet zamanları sosyal sermayenin operasyonel hale geldiği, iş birliği ve dayanışma duygusunun en fazla görünür olduğu önemli dönemlerdir.

Afet, toplumun tamamı ya da belli kesimleri için ekonomik, fiziksel ve sosyal kayıplar ortaya çıkaran, yaşamın olağan döngüsünü durduran veya kesintiye uğratan doğa, insan ya da teknoloji kaynaklı zaman ve mekânda yoğunlaşan olaylar olarak tanımlanmaktadır (AFAD, 2014). Dünya Sağlık Örgütü'nün tanımına göre ise afet, “normal varoluş koşullarını bozan ve etkilenen toplumsal yapıda uyum kapasitesini aşacak derecede acıya neden olan olaylar dizgesidir” (DSÖ, 2002, s. 3). Öte taraftan afetler sadece sonuçları ile değil afet öncesi ve afet sırasındaki tüm süreçleri ile belirlenen karmaşık bir durumdur (Yılmaz, 2021). O nedenle bir doğa olayının afete dönüşme ihtimali etkili bir afet yönetimi (afet öncesi-afet anı ve sonrası), risk analizi ve azaltımı,

sosyal politikalar, yeniden inşa süreçleri, kentleşme ve toplumsal dayanışma gibi değişkenlerle yakın bir ilişki içinde yer almaktadır (Genç, 2021).

Afet öncesi süreçte atılan adımlar, afete uğraması muhtemel olan toplumları mümkün olan ölçüde afete hazırlı bir hale getirmeyi amaçlamaktadır. Bu aşama genel olarak üç tür faaliyetten oluşmaktadır: afetin gerçekleşme ihtimalini ya da zararını azaltacak düzenlemeler yapmak, dayanıksız malzemelerin kullanılmasından kaçınmak ve afetin ortaya çıkaracağı maliyetleri ve etkileri dağıtacak (geniş kapsamlı sigorta projeleri ya da ulusal ve yerel yönetim seviyesinde afet planları) adımlar atmak. Bu faaliyetler afet öncesi dönemde afetin önlenmesi veya etkilerinin azaltılmasını sağlayacak önlemlerin hayata geçirilmesi ile ilişkilidir. Afet yönetiminin ikinci aşamasını ise afet anı ve sonrasındaki dönem oluşturmaktadır. Bu aşama, afetin gerçekleşmesinden hemen sonra başlayıp afetin yol açtığı hasarın büyüklüğüne bağlı olarak gerçekleştirilen tüm faaliyetleri içermektedir (Genç, 2021, s. 39-41). AFAD'a (2014) göre, etkili bir afet yönetimi plan, koordinasyon ve hazırlık aşamalarını içermelidir ve rutin olandan farklı olarak olağan dışı kaynak, olanak ve verileri gerektirmektedir.

Afetler doğal veya insan kaynaklı olmak üzere türüne göre farklılık taşıdığından ekolojik, jeolojik, klimatolojik veya biyolojik gibi sınıflandırmalar çerçevesinde ele alınmaktadır. Jeolojik afetler içinde yer alan ve önlenemez olarak kabul edilen afetlerden biri depremdir. Deprem, yeri, zamanı, şiddeti ve sıklığı önceden kestirilemeyen, ortaya çıktığı yerleşim alanında çeşitli sonuçlarıyla birey ve toplum yaşamını doğrudan etkileyen, doğal olduğu kadar toplumsal bir olaydır (Fırat, 2020, s. 168-169). Toplumsaldır çünkü bir depremi afet olarak kabul etme kriteri belli bir toplumu etkileme kapasitesi ile mümkündür (Guggenheim, 2014, s. 4). Dolayısıyla yol açtığı tahribatlar sebebiyle yıkıcı türdeki depremler, can ve mal kaybının yanında ekonomik, sosyal ve psikolojik etkiler nedeniyle fiziksel olduğu kadar toplumsal bir olgudur (Varışlı, Kurdoğlu ve Ergin, 2023, s. 87).

Yerleşik ve kanıksanmış olanın ortadan kalktığı afet zamanları yapısal olarak akış içinde ve süreklilik taşıyan normal yaşamın sekteye uğradığı ya da ortadan kalktığı bir durum yaratmaktadır. Bu bakımdan afetler, afeti deneyimleyen birey, grup ve topluluklar için mevcut düzenin bozulduğu;

kimi zaman zorunlu yer ve mekân değişikliği içeren bir anomi haline zemin hazırlamaktadır (Çepni ve Demirkazık, 2023). Bireyler, afet olarak kabul edilen vakanın ortaya çıkardığı yeni duruma alışmak için geliştirdikleri manevralar ve stratejiler aracılığıyla belirsizlik sürecini yönetmeye ve kuşkusuz ki yaşamlarını yeniden kurgulamaya çalışmaktadır (Babuç ve Gökçe, 2024). Bu bağlamda özellikle afet sonrası yaşamın yeniden inşasında sahip olunan sosyal sermaye düzeyi güçlü bir değişken olarak önemli bir yere sahiptir.

Sosyal sermaye, afet öncesi hazırlık, afet sırasındaki bütünleşme ve dayanışma ile afet sonrası dönemde toparlanma süreçlerinde kritik bir role sahiptir. Örneğin, güçlü sosyal ağlar, afet riskleri hakkında yeterli bilgiye erişimi mümkün kılan ve bu bağlamda birey, grup veya toplulukların iş birliğini kolaylaştıran bir etki ortaya çıkarmaktadır. Bu etki üzerinde bireylerin birbirlerine ve topluma karşı hissettikleri güven duygusunun da önemli bir katkısı bulunmaktadır. Afet anı ve sonrasında ise özellikle arama kurtarma organizasyonlarında aile, akrabalar, komşular veya yerel gruplar gibi yakın sosyal ağlar oldukça işlevseldir; bu ağlar aynı zamanda resmi kuruluşların yardım organizasyonlarının etkinliğini de arttıran bir özellik taşımaktadır. Son olarak ise güçlü sosyal sermaye sahipliği afet sonrası yeniden yapılanma süreçlerinde özellikle temel ihtiyaçların karşılanması aşamasında (barınma, gıda ve psikolojik destek vb.) kritik bir işleve sahiptir (Meyer, 2018, s. 267-270).

Nakagawa ve Shaw (2004), depremlerin ardından iyileşme sürecinde sosyal sermayenin rolüne odaklandıkları araştırmalarında Japonya'nın Kobe (1995 Kobe depremi) şehrini model olarak almışlardır. Araştırma sonuçları güven ve sosyal normlar içeren sosyal sermayenin toplumun yeniden inşa süreçlerinde kolektif eyleme katkı sağladığı, böylece yaşanan felakete karşı hızlı bir iyileşme içine girildiğini ortaya koymuştur. Nakagawa ve Shaw'a (2004) göre, sosyal sermaye toplumun verimliliğini, dayanışma duygusunu ve koordineli eylemi kolaylaştırmakla kalmayıp aynı zamanda bireysel ve toplumsal dirençliliğe katkı sunmaktadır. Dirençlilik, bireylerin, grupların ve toplulukların doğal afetler nedeniyle ortaya çıkan uzun dönemli kaos ve belirsizlik süreçleri ile başa çıkmasını kolaylaştıran önemli bir yetenektir. Sahip olunan sosyal sermaye düzeyi ölçüsünde artış gösteren dirençlilik kapasitesi, arama-kurtarma ve

müdahale gibi acil durum yönetiminin her aşamasında da performatif bir özellik sergilemektedir (Mimaki and Shaw, 2007).

Türkiye, sahip olduğu coğrafi konumu nedeniyle yaklaşık olarak 14.500 km uzunluğunda aktif fay hattına sahiptir; aynı zamanda dünyada ön plana çıkan belli başlı deprem kuşakları üzerinde yer almaktadır. Türkiye’de, 1900 yılından günümüze kadar geçen zaman diliminde belli başlı 182 büyük deprem gerçekleşmiştir. Bu depremler arasında özellikle 1999 Marmara, 2011 Van ve 2020 Elâzığ depremlerinin önemli oranda can ve mal kaybına yol açtığı bilinmektedir. Yerküre düzeyinde bakıldığında ise her yıl 3 milyonun üzerinde deprem meydana gelmektedir. Bu depremlerin önemli bir kısmı hissedilmezken bine yakını 5 ve üzeri şiddetinde olup “yıkıma yol açan depremler” kategorisi altında kayıtlara geçmektedir. Özellikle şiddetli depremler, kolayca yatışmayan bir enerji açığa çıkarmaktadır. Her ana depremden sonra çok sayıda artçı sarsıntı gerçekleşirken depremlerin oluşturduğu sismik dalgalar geniş bir alana yayılmaktadır. 1990-2004 yılları arasında dünya genelinde yaşanan önemli afetlerden etkilenen bireylerin yaklaşık %84,4’ü, can kayıplarının %96,7’si ve yaralanmaların %99,4’ü deprem kaynaklı olduğu görülmektedir (JICA, 2004, s. 27).

6 Şubat 2023 günü saat 04:17’de merkezi Kahramanmaraş Pazarcık ilçesi olan 7.7 büyüklüğünde, odak derinliği 8,6 km olan dolayısıyla yüzeye fazlasıyla yakın bir deprem gerçekleşmiştir (AFAD, 2023). Aynı gün saat 13:24’te ise büyüklüğü 7.6, odak derinliği 7 km ve merkezi Kahramanmaraş Elbistan olan ikinci bir deprem daha meydana gelmiştir. Depremler Adana, Adıyaman, Kahramanmaraş, Malatya, Diyarbakır, Osmaniye, Elâzığ, Diyarbakır, Kilis, Hatay ve Şanlıurfa olmak üzere 11 ili etkisi altına almıştır (AFAD, 2023). Barcelona Jeoloji Araştırma Enstitüsü, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinden sonra oluşan sismik dalgaların dünyayı her biri 3,5 saat süren dört tur halinde dolaştığını kaydetmiştir. Bu durum 6 Şubat depremlerinin yıkıcı etkisi ile doğru orantılıdır. 6 Şubat depremleri yaklaşık olarak 550 km’lik bir hat üzerinde yer alan yerleşim alanlarında önemli yıkımlara yol açmıştır (Sağiroğlu vd., 2023). Yaklaşık olarak 110 bin km²’lik enkaz kaplı alanda 260 bin yapı ya tamamen yıkılmış ya da ağır hasar almıştır. Yaşanan depremlerin ardından yapılan ilk tespitlere göre 11 ilde

doğrudan etkilenen kişi sayısı 14.013.196 olarak kaydedilmiştir. Bu nüfus, ülke demografisinin yüzde 16,4'üne tekabül etmektedir (T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023).

YÖNTEM

Bu çalışmada sosyal sermaye gelişiminin önemli kaynakları arasında yer alan aile ve din kurumunun yapısal özellikleri ve işlevleri aracılığıyla 6 Şubat Depremlerinin etkisini azaltmadaki rolünü değerlendirmek amaçlanmıştır. Deprem gibi doğal afetler sonrasında yaşamın yeniden inşa süreçlerinde zengin bir sosyal sermaye stoku afetin olumsuz etkilerini azaltan ve bireylerin afete karşı dirençlilik kapasitesini arttıran önemli bir faktördür. Bu bağlamda Diyanet TV tarafından hazırlanan ve 6 Şubat Depremlerinden sonra afetzedelerin yaşadıkları, arama-kurtarma çalışmaları, yardım faaliyetleri ve iyileştirme çalışmalarının konu edildiği “Asrın Afeti” (2024) belgeseli içerik analizi yöntemi ile çözümlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada veri kaynağı olarak “Asrın Afeti” (2024) belgeselinin tercih edilmesinin temel gerekçesi, belgeselin yalnızca 6 Şubat Depremlerine dair kronolojik bir anlatı sunmakla kalmayıp, aynı zamanda toplumsal kurumların -özellikle aile ve din kurumunun- afet karşısındaki işlevlerini görünür kılacak biçimde yapılandırılmış olmasıdır. Zira belgesel, işlevselci yaklaşım doğrultusunda aile kurumunun deprem gibi afetlere karşı müdahaledeki birincil rolünü, dini kurumların ise toplumsal moral, manevi dayanışma ve rehberlik faaliyetleri aracılığıyla üstlendiği işlevleri temsil eden sahneler içermektedir. Bu bağlamda “Asrın Afeti” (2024) belgeseli, din kurumunun ve aile yapısının afet bağlamında nasıl temsil edildiğini çözümlmek açısından zengin görsel ve söylemsel veri sunmaktadır. Belgesel ayrıca, sosyal sermaye kavramı çerçevesinde değerlendirildiğinde güven, dayanışma, iş birliği, kolektif bilinç ve toplumsal bütünleşme gibi boyutları analiz etme fırsatı vermektedir. Bu unsurlar, özellikle Putnam (2001) ve Coleman (1988) gibi kuramcıların sosyal sermaye yaklaşımları ile ilişkilendirilebilecek şekilde belgesel anlatısında somutlaşmaktadır. Söz konusu nitelikleriyle “Asrın Afeti” (2024) belgeseli, bu çalışmanın amacı ve teorik çerçevesiyle uyumlu, nitel araştırma için uygun bir saha verisi sunmaktadır.

Bu çalışmanın temel metodolojik sınırlılığı, yalnızca “Asrın Afeti” (2024)

belgeseliyle sınırlı bir veri kaynağına dayanmasıdır. Bu durum, afetin farklı medya türlerindeki temsillerini (örneğin haber bültenleri, sosyal medya içerikleri veya belgesel dışı arşiv materyalleri gibi) kapsam dışında bırakmakta; dolayısıyla analiz edilen içerik, belgeselin anlatım çerçevesi ve üretim tercihleriyle sınırlı kalmaktadır. Yöntemsel açıdan bakıldığında, çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, özellikle medyatik temsillerin yapılarını ve anlam dünyalarını çözümlemek için elverişli olmakla birlikte, aktörlerin kendi deneyimlerini doğrudan ifade etmelerine olanak tanımamaktadır. Bu durum, afet sırasında ve sonrasında bireylerin ya da toplulukların yaşadıkları deneyimlerin derinlemesine anlaşılmasını sınırlandırmaktadır. Kuramsal çerçeve açısından ise, araştırmanın işlevselci yaklaşıma dayanması, toplumsal kurumların istikrar ve bütünleştirici işlevlerine odaklanmayı beraberinde getirmiştir. Bu durum, afet bağlamında güç ilişkileri, yapısal eşitsizlikler veya kurumsal ihmaller gibi unsurları ele alan eleştirel ya da çatışmacı perspektiflerin kullanımını sınırlı kılmıştır. Bu yöntemsel sınırlılıkların ötesinde, çalışmada kullanılan içerik analizi yönteminin ne olduğuna ve bu yöntemin araştırma bağlamındaki işlevine kısaca değinmek faydalı olacaktır.

İçerik analizi, araştırmacının metin, belge, görsel ya da işitsel veriler gibi yapılandırılmamış veri kaynaklarını sistematik olarak incelediği ve belirli kodlar, temalar ya da kategoriler oluşturduğu bir araştırma tekniğidir (Güçlü, 2021). Özellikle kitle iletişim araçları ile ilişkili olan içerik analizi, metinsel verilerin çözümlendiği bilimsel araştırmalarda da sıklıkla kendine yer bulmaktadır. Belgesel, dizi, film, internet kaynakları gibi gri literatür örneklemelerindeki anlamı belirlemek ve yorumlamak için tasarlanmış bir teknik olan içerik analizi, ikincil veri analizine benzer olarak var olan bir materyali incelemektedir (Kümbetoğlu, 2019). Dolayısıyla bu teknik, araştırmacının mutlak surette orijinal veri toplamasını gerektirmemektedir. İnsanların, olguların ya da olayların gözlem, görüşme veya sorular yoluyla araştırılmasından ziyade, daha önce elde edilen ve kayıt altına alınmış materyallerin incelenmesini kapsayan içerik analizi, yalnızca neyin dâhil edilip sunulduğunu değil, neyin dışlandığını da incelemek için oldukça kullanışlı bir tekniktir (Alston and Bowles, 2003). Genel anlamda içerik analizi, anlam, tema ve kalıpları incelemek için metinlerden nesnel içeriklerin çıkarılmasının

ötesine geçerek, araştırmacının sosyal gerçekliği sübjektif ancak bilimsel bir şekilde kavramasına olanak yaratmaktadır (Zhang and Wildemut, 2009).

İçerik analizi tekniği ile betimlenen “Asrın Afet” (2024) belgeseli üzerinden yürütülen nitel veri analizi sürecinde kodlama aşamaları “açık”, “eksen” ve “seçici” kodlama biçiminde yapılandırılmıştır. Kodlama, genel olarak, analiz edilen verilerin ne hakkında olduğunun tanımlanması ve hangi konu ve örüntülerin bu verileri biçimlendirdiği şeklindeki soruların cevaplandırılmasıdır. İçerik ile ilgili tematik fikirlerin bir çerçevesini oluşturmak için içeriğin kategorilere ayrılmasını olanaklı hale getiren kodlama, araştırma verilerine araştırma amaçları doğrultusunda sembolik olarak kelime ya da kısa cümle atama işlemidir (Layder, 2023, s. 98).

Bu bağlamda ilk olarak, belgeselde yer alan söylemler, anlatılar ve görsel unsurlar parçalara ayrılmış, bu verilerden anlamlı birimler çıkarılarak “açık kodlama” gerçekleştirilmiştir. Açık kodlama, verilerde “kategoriler” veya “temalar” oluşturacak ortaklaşmaların keşfedilmesi için yapılan, karşılaştırma ya da farklılıkları ve benzerlikleri belirleme işlemi olarak tanımlanabilmektedir (Güçlü, 2019, s. 210). Açık kodlama, verinin indirgenmesi yoluyla, daha küçük tema setleri oluşturmak için kavramlar ve kategoriler inşa etmek adına ön bilgi sağlama amacı taşımaktadır (Elo and Kyngas, 2008). İkinci aşamada elde edilen kodlar arasında nedensellik, bütünlük ve işlevsel ilişkiler kurulmuş, benzer kodlar bir araya getirilerek kavramsal kümeler oluşturulmuş ve “eksen kodlamaya” geçilmiştir. Dolayısıyla bu aşamada elde edilen açık kodlar, belirli tematik kümelenmeler etrafında organize edilerek, bir araya getirilmiştir. Kodlama sürecinin son aşamasında ise, “seçici kodlama” yaklaşımı benimsenmiştir. Seçici kodlama, nitel veri analizinin ileri aşamalarında, araştırma sorusu ve kuramsal çerçeve doğrultusunda, belirli temalar etrafında ve açık ve eksen kodlamaların ardından verinin bütünlleştirilmesini ifade etmektedir (Strauss and Corbin, 1998).

Yukarıda aktarılan aşamaların ardından ve kuşkusuz araştırmanın amacı ile teorik çerçevesinin kesişim noktasında yer alan üç tema belirlenmiştir. Bahsi geçen üç tema, seçici kodlama sürecinin sonucunda yapılandırılarak, çalışmanın temel bulgularını temsil edecek şekilde organize edilmiştir. Bu çerçeve dâhilinde belirlenen temalar şunlardır: “Aile ve Dinin İşlevsel Rolü

ve Sosyal Sermayeye Katkısı”, “Kurumlar Arası İş birliği ve Kurumsal Temsil”, “Afet Sonrası Dayanışma ve Toplumsal İşbölümü”.

İçerik analizi kapsamında belirlenen “Aile ve Dinin İşlevsel Rolü ve Sosyal Sermayeye Katkısı” teması ile amaçlanan, işlevselci yaklaşım doğrultusunda aile ve din kurumlarının afete karşı dirençlilikte üstlendikleri işlevsel rolü görünür kılmaktır. İşlevselci yaklaşımın temel varsayımlarından biri olan toplumun her bir kurumunun, sistemin devamlılığına katkıda bulunduğu görüşü (Durkheim, 2020), bu temaların belirlenmesinde yönlendirici olmuştur. Aile, bu bağlamda hem psikolojik hem de sosyal bir destek birimi olarak işlev görürken, din kurumu ise genel anlamda toplumsal bütünleşmenin ve manevi dayanıklılığın taşıyıcısı olma görevini üstlenmektedir. Bu tema, aynı zamanda, sosyal sermaye kavramını da merkezine alarak, aile ve dinin, birey ve toplum arasındaki güven bağlarını güçlendiren, kriz zamanlarında dayanışmayı teşvik eden işlevlerini vurgu yapmayı amaçlamaktadır.

“Kurumlar Arası İş birliği ve Kurumsal Temsil” teması, afetlerde kurumlar arası iş birliğinin, etkin bir müdahale ve kriz yönetimi için hayati öneme sahip olduğu düşüncesi etrafında şekillenmiştir. Kamu, özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve diğer afet yardım kuruluşları arasındaki iş birliği, kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlamakta ve toplumsal dayanışmanın güçlenmesine katkıda bulunmaktadır. Toplumun yeniden yapılandırılmasında bu iş birliği ve kurumsal temsilin rolü büyüktür. Bu bağlamda tema, afet sonrası yardım ve arama-kurtarma süreçlerinde kurumların birbirini nasıl tamamladığını, toplumsal düzenin sağlanmasındaki katkılarını ve kurumsal temsilin toplumsal bütünlük için nasıl bir araç haline geldiğini incelemektedir.

“Afet Sonrası Dayanışma ve Toplumsal İş bölümü” teması altında afet sonrası dayanışmanın, toplumsal yapıların yeniden inşa edilmesinde temel bir unsur olarak sahip olduğu işlevi ön plana çıkarmaktadır. Dolayısıyla bu tema, afet sonrası dönemde toplumsal dayanışmanın güçlenmesi için iş bölümünün nasıl işlediğini ve farklı toplumsal aktörlerin bu süreçte nasıl bir araya geldiğini görünür kılmayı amaçlamaktadır. Durkheim’ın iş bölümü ve toplumsal dayanışma yaklaşımı çerçevesinde, afetler toplumsal yapıyı ve işleyişi zorlayarak yeni dayanışma biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Toplumsal iş bölümünün yeniden şekillendiği afet

zamanlarında bireyler ve kurumlar arasındaki iş birliği, toplumun krizden nasıl çıktığını ve normalleşme sürecinde toplumsal bütünlüğün nasıl sağlandığını anlamaya yardımcı olmaktadır. Bu çerçevede bu temanın seçilmesindeki ana etken, afetlerin toplumsal yapıyı dönüştürmesi ve dayanışmanın, iş bölümüne dayalı bir şekilde yeniden inşa edilmesidir.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Belirlenen temalar hem işlevselci yaklaşımın aile ve din kurumlarına yüklediği toplumsal işlevleri hem de sosyal sermaye yaklaşımlarının öne çıkardığı güven, dayanışma ve topluluk olgularını yansıtacak biçimde seçilmiştir. Zira belgeselin içeriksel kurgusu, bu temaların analizine olanak tanımaktadır ancak aynı zamanda, afet sonrası dönemde toplumsal yapı, toplumsal dayanışma ve kurumlar arası iş birliğine dair önemli ipuçlarını barındırmaktadır ve bu bağlamda toplumsal hafızaya katkı sunmaktadır.

Aşağıda “Asrın Afeti” belgeselinin belirlenen temalar çerçevesinde gerçekleşen içerik analizine dair bulgular yer almaktadır.

“Asrın Afeti”

Belgesel, gerçek olayları, kişileri, yerleri ya da durumları konu edinerek, bilgilendirme amacı taşıyan görsel/işitsel bir anlatım türüdür. Çoğu zaman tarafsız bir şekilde, gerçek verilere, belgelere ya da olaylara dayalı olarak hazırlanan belgeseller, izleyicilere belirli bir konuyu daha detaylı anlama fırsatı sunmaktadır (Aytekin, 2017).

Diyanet TV Ulusal ve Youtube kanalında 7 Şubat 2024 tarihinde yayımlanan, yapımcısı Taha Ertek ve Cemil Yakup Güler, Görüntü yönetmeni Ayhan Yalçinkaya olan “Asrın Afeti” belgeseli (2024), niteliksel araştırma yönteminin içerik analizi tekniğiyle, gri literatür perspektifinden incelenmiştir. “Asrın Afeti” (2024) belgeseli, 6 Şubat Depremlerinin yarattığı yıkımı, depremi yaşayan afetzedelerin ve arama-kurtarma ekiplerinin deneyimleri ile birlikte T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı ve T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı’nda (AFAD) görev yapan kurum yetkililerinin görüşleri aracılığıyla yansıtmaktadır.

Üst sesin ve anlatıcıların yer aldığı belgesel film Kahramanmaraş merkezli ikili depremin etki alanı içinde yer alan 11 ilden afete ilişkin görüntülerle

başlamaktadır. Afetin yıkıcı boyutlarına ilişkin görseller eşliğinde, AFAD Deprem ve Risk Azaltma Müdürü Prof. Dr. Orhan Tatar, 6 Şubat Depremlerinin teknik özellikleri ile birlikte Türkiye'nin deprem risk haritası üzerine bilgi vermektedir (Asrın Afeti, 2024, 00:02:56-00:03:23). Tatar, Türkiye'nin 14.500 km uzunluğunda aktif fay hattına sahip olduğunu ve dünyada bu özelliğe sahip başka bir bölge bulunmadığını ifade etmektedir. MTA'nın (Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü) güncel verilerine göre Türkiye 485 etkili faya sahiptir ve bu faylar üzerinde zaman içinde enerji birikmektedir. Tatar, böyle bir enerji birikiminin belli bir aşamaya geldiğinde bu türden etkili depremler ortaya çıkarma potansiyeli ile yüklü olduğunu vurgulamaktadır.

Türkiye topraklarında bugüne kadar kaydedilmiş en büyük deprem 1939 tarihli Erzincan depremidir. 33 bin vatandaşın hayatına mal olan bu deprem 7.8 büyüklüğünde gerçekleşmiştir. Erzincan depreminin ardından en yüksek can kaybına yol açan deprem 1999 tarihli Gölcük depremidir. 7.4 şiddetinde gerçekleşen deprem 17 bin vatandaşın hayatını kaybetmesine yol açmıştır. 1976 tarihli Muradiye depremi ise 7.5 şiddetindedir ve 3800 vatandaşın yaşamına mal olmuştur (AFAD, 2023).

Aile ve Dinin İşlevsel Rolü ve Sosyal Sermayeye Katkısı

Arama-kurtarma çalışmaları ile 11 ilden deprem sonrası görselleri akış halinde ilerlerken Hatay'dan bir afetzede yaşadıklarını aktarmaktadır (Asrın Afeti, 2024, 00:22:51-00:23:50). Yaşadıkları bina 30 yıllık eski bir binadır ve deprem anında tamamı yıkılmıştır. Depremden bir gün önce, 5 Şubat Pazar günü, afetzedenin abisinin kızının düğünü vardır. O sebeple tüm aile üyeleri Hatay'da bulunmaktadır. Hatay dışından gelen misafirler ve yine Hatay dışında yaşayan afetzedenin erkek kardeşi ve ailesi de düğün için Hatay'a gelmiştir. 5 Şubat Pazar günü tüm aile üyelerinin ve akrabaların birbiriyle kaynaştığı, birbirini uzun zamandır görmeyen akrabaların kavuştuğu, keyifle geçen uzun bir gün olmuştur. Düğün sonunda afetzede, ailesi ve erkek kardeşi ile onun ailesi hep birlikte eve dönmüşlerdir.

Afetzede, Saat 04:17'de başlayan depremin etkilerini ayrıntılı bir şekilde aktarmaktadır (Asrın Afeti, 2024,00:30:25-00:32:44). Deprem başladığında aile üyelerinin bir kısmı (afetzede, kızı, afetzedenin erkek kardeşi, eşi ve iki çocukları) yataklarından fırlayarak evin antresinde toplanırlar. Evin

hanımı, büyük oğlu ve kızı ise salondadır. Afettede ve erkek kardeşi kapıdan çıkamayacaklarını düşünüp 1. katta bulunan dairenin balkonundan atlamaya karar verirler. Ancak tam o an da mutfak duvarının patladığını gören afettede kelime-i şahadet getirerek yere çöktüğünü ve gözlerini kapadığını ifade etmektedir. Afettede gözlerini açtığında enkaz altındadır. Belgeselin 32'inci dakikasında, "Hakkını helal et abi" diye seslenen erkek kardeşinin sesini duyduğunu ve "Helal olsun kardeşim" diye cevap verdiğini aktaran afetzedenin erkek kardeşi ve onun eşi enkaz altında yaşamını yitirmiştir. Eşinin de kendisine seslendiğini ve ona da cevap verdiğini aktaran afettede, depremde iki çocuğunu da kaybetmiştir. Depremden bir saat sonra abisinin sesini duyduğunu ve kendisine seslendiğini aktaran afettede (Asrın Afet, 2024, 01:00:48) "Abi, buradayım" diye cevap vermiştir. Birkaç saat içinde abisinin yönlendirmesi sayesinde arama-kurtarma ekipleri gelerek, kendisini, eşini ve erkek kardeşinin iki çocuğunu enkaz altından kurtarmıştır (Asrın Afeti, 2024, 01:00:06-01:02:08).

Bu anlatım, ailenin afet zamanlarında dayanıklılık sağlayan temel toplumsal kurumlardan biri olduğunu desteklemektedir zira aile, grup içi dayanışmanın, güven ve birlik duygusunun en yoğun yaşandığı kurum olma özelliğine sahiptir. Toplumsal yapının en temel bileşeni olan aile, fertleri arasındaki etkileşimi belirleyen ve fertler arasındaki ağları ve ilişkileri pekiştiren roller ve statülerin bir bütünüdür (Çağan, 2009, s. 103). Aile sosyal ağı, anne, baba, çocuk ve kardeş gibi statülere uygun rollerin sergilenmesi aracılığıyla kurulmaktadır. Bu ağ içinde oluşturulan iletişim, aile içinde yer alan bireylerin ve diğer aile üyeleri ile akrabaların tutum ve davranışlarını da yönlendirme özelliğine sahiptir (Yıldırım ve Yıldırım, 2009). Pek çok çalışma aile ve akrabalık ağlarından gelen sosyal sermayeye dayalı sosyal ekosistemin özellikle afet zamanlarında aile üyeleri ve akrabalar için dayanıklılık ve dirençlilik kapasitesini artıran, güçlü bağları ve dayanışma duygusunu desteklediğini ortaya koymaktadır (Nagakawa and Shaw, 2004).

Belgeselin ilerleyen dakikalarında başka bir afetzedenin anlatımı yer almaktadır (Asrın Afeti, 2024, 00:24:00). Afettede, deprem öncesinde eksiksiz, güzel bir yaşama sahip olduğunu ancak deprem ile birlikte tüm yaşamının alt üst olduğunu aktarmaktadır. Gece 02:30 sularında yatmaya hazırlanmaktadır.

Ancak içini sıkan bir şeyler vardır; gökyüzü kırmızıdır ve hava çok soğuktur. Afettede (Asrın Afeti, 2024, 00:25:00) “Allah hayırlara çıkarsın” diye dua eder. Kuşkusuz ki afetzedenin bu ifadesi, dinin bireysel dirençlilik üzerindeki rolüne örnek teşkil etmektedir.

Yattıktan bir süre sonra sarsıntı ile uyanan afetzede eşine seslenir, eşi yataktan kalkarak küçük oğlunun eve dönüp dönmediğini kontrol etmek için koridora koşar. O sırada çok şiddetli bir sarsıntı yaşandığını aktaran afetzede, eşine seslendiğini, eşinin kendisine “Odadan çık artık” (Asrın Afeti, 2024, 00:34:11) diye bağırdığını ifade etmektedir. Ancak telefonuna uzandığı sırada bina çökmüştür. Eşine seslenmeye başlayan afetzede iki kez eşinin de kendisine seslendiğini fakat daha sonra eşinin sesini duymadığını aktarmaktadır. Havada asılı bir şekilde kalan afetzede, çocuklarının hem öksüz hem yetim kalmaması için dua ettiği sırada sabah ezanının okunduğunu ve o an içine kurtulacağına dair bir umut doğduğunu söylemektedir (Asrın Afeti, 2024, 00:33:12-00:25:35:26). Nitekim birkaç saat sonra madencilerden oluşan bir ekip kendisini enkazdan kurtarmak için çalışmaya başlamıştır. O sırada tüm ailesi enkaz başında kendisini beklemektedir. Enkazdan kurtarıldıktan sonra helikopter ile Adana’ya götürülürken ailesi yanındadır (Asrın Afeti, 2024, 01:02:22-01:03:45).

Afet sonrası dönemde artan dayanışma ve bütünleşme duygusu ile birlikte aile üyeleri akrabaları ile uyumlu hareket etme, her türlü beklentiyi karşılamak için hazır olma ve genel aile birliğini devam ettirme eğilimi içinde olmaktadır (Kirschenbaum, 2004, s. 6). Aile, yapısı ve işlevleri ile sosyal bir varlıktır; birbiriyle ilişkili rolleri ve görevleri üstlenen toplumsal bir kurumdur. Bir ailenin bireysel üyelerinin birbiri ile geliştirdiği ilişkiler ise en iyi şekilde aile akrabalık bağı olarak tanımlanan olguya dönüşmektedir (Canatan, 2009).

Öte yandan afet sonrası yaşamın yeniden inşa süreçleri, aile bağlarının ve kuşaklararası ilişkilerin güçlenmesine ve çekirdek aile yapısından geniş aile yapısına doğru bir yönelişe yol açabilmektedir (Akyıldız ve Sığın, 2024). Aile ve akrabalık bağlarının biçimi ve işlevi, içinde yer aldığı toplumsal ve kültürel bağlamdan bağımsız değildir. Evrimci yaklaşım, aile kurumunun değişimini toplumsal değişimin ilerlemeci eğilimi temelinde ele almaktadır. Buna göre aile, birçok üyeden oluşan ve geniş akrabalık bağlarıyla varlığını sürdüren

geleneksel yapıdan, modern toplumları karakterize eden ve anne-baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile yapısına dönüşmüştür (Yıldırım, 2009, s. 163).

Türkiye' de 20. yüzyılın ilk döneminde başlayan modernleşme eğilimi, gerek sosyo-demografik gerekse sosyo-ekonomik dönüşümlerle aile yapısının değişimine ve farklı aile biçimlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Modernleşme eğilimi içinde kentleşme, eğitim seviyesinde artış ve kadının çalışma hayatına katılımı gibi sosyo-ekonomik faktörler ile nüfus planlaması propagandaları aracılığıyla doğurganlık hızında gerileme gibi etkenler Türk ailesini kentleştirmiş ve modernize etmiştir (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2014).

Kuşkusuz modernleşme hareketleri aile içi rollerde ve tutumlarda değişimleri ortaya çıkarmıştır. Ancak Türk aile yapısı sosyo-ekonomik gelişmeye, laikleşme politikalarına ve siyaset ve ekonomi kurumunda meydana gelen dönüşümlere rağmen çözülme eğilimi içinde olmamış, dahası tüm bu dönüşümlere karşı direnç göstermiş ve sağlıklı bir biçimde varlığını sürdürmüştür (Vergin, 1991, s. 16). O nedenle geniş aile yapısı çekirdek aile ile birlikte geçmişte olduğu gibi günümüzde de Türk toplumunda kendini idame ettirmeye devam etmektedir.

Belgesel, İlçe Müftüsü Abdullah Söylemez'in aktardıkları ile devam etmektedir (Asrın Afeti, 2024, 00:55:50). Söylemez, destek ve iş birliği için gittikleri afet bölgesinde ilk günlerde kalacak yer bulamadıklarını, ancak sonrasında bir caminin avlusuna çadır kurarak afetzedelere desteklerini sunmaya başladıklarını aktarmaktadır. Söylemez, o günlerde şehirde elektrik olmadığını; bir süre sonra bir jeneratör bulduklarını ve caminin elektriğine bağladıklarını ardından üç-dört günün sonunda ilk öğlen ezanını okuduklarını aktarmaktadır. O esnada yakın çevredeki herkesin çadırlarından çıkarak ezanı dinlediklerini, “ellerini açıp, hayat devam ediyor, Elhamdülillah” (Asrın Afeti, 2024, 00:56:38) diye dua ettiklerini ifade eden Söylemez dinin verdiği manevi rehberlik ve güven duygusunun insanı ayakta tutan en önemli öğelerin başında geldiğinin altını çizmektedir (Asrın Afeti, 2024, 00:55:50-00:56:57).

Sosyal sermaye, kolektifliği oluşturan normlardan, ağlardan ve güven ilişkilerinden oluşmaktadır. Kavramın din kurumu ile olan ilişkisi ise, din

kurumunun yapısal ve işlevsel özellikleri ile birlikte dini içeriklerden oluşan ve toplum üyeleri arasında ortak değerler, normlar ve inanç sistemi aracılığıyla dayanışmayı güçlendiren fonksiyonları ekseninde değerlendirilmektedir. Tecim'e (2011) göre, din ve sosyal sermaye ilişkisi bağlamında yapılan çalışmalar din kurumunun sosyal sermaye düzeyini arttıran bir özelliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bahsi geçen çalışmalardan elde edilen bulgular göstermektedir ki din, toplumsal dayanışmayı ve iş birliğini arttırmakta, topluluk anlayışını canlı tutarak, bu duyguyu ön plana çıkarmakta, aynı zamanda yardımlaşma çerçevesinde sivil ve gönüllü faaliyetlere öncülük etmektedir (Aydemir ve Tecim, 2012).

Kurumlar Arası İş birliği ve Kurumsal Temsil

Depremelerin ardından Türkiye, uluslararası yardımları içeren 4. seviye alarm durumuna geçmiştir. Arama-kurtarma ekipleri, yardım tırları, insani ihtiyaçları taşıyan kamyon ve tırlar Türkiye'nin ve dünyanın çeşitli noktalarından afet bölgesine akın etmeye başlamıştır. Üst sesin aktardığına göre (Asrın Afeti, 2024, 00:57:38), örneğin AFAD süreç içinde 120 binden fazla personel, 12 binden fazla araç ve iş makinesi ile yardım faaliyetlerine katılmıştır. Asker, jandarma, madenciler, çeşitli belediyelerden gelen ekipler, sivil toplum kuruluşları, gönüllüler ve yurtdışından gelen arama-kurtarma ekipleri termal kameralar, eğitilmiş köpekler ve insansız hava araçları gibi unsurlarla 110 bin kilometrekarelik enkaz kaplı alanda günlerce sürecek gayret dolu bir sürece başlamıştır. Bu süreçte ekipler, üzerlerindeki rozetlere veya bayraklara bakmaksızın iş birliği ve dayanışma duygusu içinde afet bölgesinde 10 binden fazla kişiyi enkaz altından kurtarmıştır (Asrın Afeti, 2024, 00:56:00-00:58:00).

Söz konusu iş birliği, afet zamanlarında kurumlar arası koordinasyonun ve kurumsal temsilin toplumsal dayanıklılık üzerindeki belirleyici rolüne işaret etmektedir. Dynes'e (1970) göre, afetlerde etkili müdahale için hem mevcut kurumsal yapılar hem de olay anında gelişen yeni örgütlenme biçimleri kritik öneme sahiptir. Bu önem doğrultusunda, kurumsal kapasitelerin kendi alanlarının yanında, birbirleriyle etkileşim içinde, kolektif bir eylem biçimi geliştirebilmeleri beklenmektedir. Çünkü özellikle büyük ölçekli afetlerde farklı kurumların eşgüdüm içinde hareket etmesi, kaynakların etkin kullanımını

ve afetzedelere hızlı yardım ulaştırılmasını kolaylaştırabilmektedir (Tierney, 2007).

Belgesel, Diyanet İşleri Başkan Yardımcısının aktardıkları ile devam etmektedir (Asrın Afeti, 2024, 00:05:41-00:05:53). Depremın gerçekleştiği günün sabahında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Afet ve Acil Durum Yönetim Merkezi'nde yer alan tüm personel başkanlık merkezinde toplanarak, 24 saat esasına dayalı çalışmaya başlamıştır. Türkiye Diyanet Vakfı Genel Müdürüne göre (Asrın Afeti, 2024, 00:06:10), yaşanan acı deneyimler çoğu zaman öğretici olmakta; aynı zamanda eksikliklerin ve güçlü yönlerin görünür hale gelmesine olanak tanımaktadır. Bu anlamda, Diyanet İşleri Başkanlığı ve bağlı kuruluşları, deprem bölgesinde yalnızca dini rehberlik değil, aynı zamanda psiko-sosyal destek ve temel ihtiyaçların karşılanması gibi alanlarda da aktif rol üstlenmiştir.

Öte yandan, deprem bölgesinde görev alan vakıf üyelerinin mavi yelek giymesi, kurumsal temsili güçlendiren bir unsur olarak dikkat çekmektedir. Zira Türkiye Diyanet Vakfı Genel Müdürü, depremedelerin vakıf çalışanlarını “mavi melekler” olarak adlandırdığını belirtmektedir (Asrın Afeti, 2024, 00:06:27-00:06:43). Bu tür simgesel temsiller, afet sonrası toplumda güven inşası ve kurumsal bağlılık duygusunun güçlenmesine katkı sunmaktadır. Putnam'a (2000) göre, kriz zamanlarında sosyal sermaye, yani güven, normlar ve ağlar, bireyler ile kurumlar arasında daha güçlü bir iş birliğini mümkün kılmaktadır. Bu anlamda kurumsal temsil, teknik yardım sağlamakla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda güven veren toplumsal bir görünürlük üreterek afet zamanlarında etkin bir dayanışma örneği ortaya koymaktadır.

İlgili bakanlar, depremin ardından kamuoyunu bilgilendirerek afet bölgesine hareket etmiştir. Bu esnada bir yandan arama-kurtarma faaliyetleri sürerken, diğer yandan afetzedelerin temel ihtiyaçları karşılanmaya başlanmıştır (Asrın Afeti, 2024, 00:08:23). Diyanet İşleri Başkan Yardımcısının aktardığına göre (Asrın Afeti, 2024, 00:09:58), Türkiye Afet Müdahale Planı çerçevesinde Diyanet İşleri Başkanlığı'na barınma, beslenme, yardım kampanyaları yürütme ve manevi destek sağlama gibi görevler verilmiştir. 6 Şubat depremleri sonrası Diyanet İşleri Başkanı afet bölgesine intikal ederek Afet ve Acil Durum Yönetim Merkezi'ni toplamış, ülke genelindeki kurumları koordine etmiştir.

Bu kapsamda, 11 il dışında kalan tüm illerden görevlendirmeler yapılmış; tüm yöneticilerin ve idari kadroların izinleri iptal edilerek sahaya hızla müdahale edilmiştir (Asrın Afeti, 2024, 00:10:14-00:11:05).

Türk Kızılay Başkanı da Türkiye Afet Müdahale Planının beslenme ayağını doğrudan üstlendiklerini, ancak yalnızca bu görevle sınırlı kalmayıp farklı alanlarda da çözüm ortağı olarak faaliyet yürüttüklerini belirtmektedir (Asrın Afeti, 2024, 00:11:16-00:11:46). Örneğin, yüz binin üzerinde çadır hem üretilerek hem de yurtdışından temin edilerek AFAD aracılığıyla bölgeye ulaştırılmıştır (Asrın Afeti, 2024, 00:11:59-00:12:07).

Tüm bu süreçler, afet yönetiminde çok aktörlü iş birliğinin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Quarantelli (1987), afet müdahalesinde merkezîyetçi yapıların tek başına yeterli olamayacağını; yatay ilişkiler ve çok merkezli koordinasyon mekanizmalarının afet sonrası iyileşme süreçlerinde daha etkili olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü ona göre (1988), afet sonrasında ortaya çıkan karmaşık ihtiyaçlar resmi kurumların yanında, sivil toplum kuruluşları, gönüllü oluşumlar ve uluslararası aktörler gibi farklı düzeylerden gelen katkılarla daha etkin bir şekilde karşılanabilmektedir. Bu nedenle, afet müdahalesinde esnek organizasyon yapıları, bilgi paylaşım ağları ve kurumlar arası güvenin varlığı, müdahale kapasitesini doğrudan artıran bir özellik sergilemektedir (Quarantelli, 1987).

Sonuç olarak, 6 Şubat depremleri sonrasında yürütülen müdahale ve yardım çalışmaları, afet yönetiminde kurumlar arası iş birliği ve kurumsal temsilin ne denli kritik olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. Bu bağlamda kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları, gönüllü gruplar ve uluslararası aktörler arasında kurulan esnek ve koordineli ilişkiler, müdahale sürecinin etkinliğini artırmakla kalmamış; yanı sıra toplumsal güvenin yeniden inşasında da önemli bir rol oynamıştır. Tüm bunlar afet sonrası dönemde kurumsal temsilin sembolik bir anlama da sahip olduğunu; dayanışma ve umut duygusunu besleyen bir unsur haline geldiğini göstermektedir.

Afet Sonrası Dayanışma ve Toplumsal İş bölümü

Belgesel, Türkiye Diyanet Vakfı Arama-Kurtarma ekibinden bir üyenin aktardıkları ile devam etmektedir (Asrın Afeti, 2024, 01:04:21). Türkiye

Diyanet Vakfı Arama-Kurtarma ekibi üyesi, bir binanın enkazının başına gelmiş ve küçük bir boşluktan içeri seslenmiştir: “Sesimi duyan var mı?” (Asrın Afeti, 2024, 01:04:41). İlk iki çağrısında yanıt alamasa da arama-kurtarma prosedürleri gereği üçüncü kez seslenmiş ve bu kez enkaz altından yorgun bir ses işitmiştir. Enkaz altındaki afetzede ile iletişim kurarak bilgi alan kurtarma görevlisi, afetzedenin enkazdan çıkarılmasının ardından, enkaz başında bekleyen aile üyelerinin kendisine sarılarak dua ettiklerini belirtmektedir. Bu anı, hayatı boyunca yaşadığı en büyük mutluluklardan biri olarak tanımlamaktadır (Asrın Afeti, 2024, 01:04:24-01:05:47).

Bir diğer kurtarma hikayesi ise yine Türkiye Diyanet Vakfı Arama-Kurtarma ekibine aittir (Asrın Afeti, 2024, 01:07:10). Ekip üyeleri, yıkılan bir binanın enkazında 9-10 yaşlarında bir kız çocuğunun sesini duyduktan sonra çalışmaya başlamışlardır. Ancak binanın yıkılış biçimi, kurtarma sürecini son derece güçleştirmiştir. Bu nedenle yalnızca mekanik araçlar değil, aynı zamanda yoğun kişisel çaba ve güç gerektiren bir müdahale süreci ortaya çıkmıştır. Kurtarma ekibine göre (Asrın Afeti, 2024, 01:08:27), normal şartlarda aşılamayacak bu tür fiziksel engeller, afetzedelerin yardım çağrılarıyla ve bu çağrılara yanıt verenlerin hissettiği dayanışma duygusuyla aşılabilmektedir (Asrın Afeti, 2024, 01:07:11-01:08:29).

Bu anlatımlar, afet sonrası dönemde ortaya çıkan güçlü toplumsal dayanışma ve iş birliği örüntülerini gözler önüne sermektedir. Durkheim (2020), gelişmiş modern toplumlarda hiçbir bireyin tamamen kendine yetemediğini; bireyler farklı kişiliklere, farklı yaşam tarzlarına ve mesleklere sahip olsa da her biri kendine özgü işlevlere sahip kompleks bir sistemle etkileşim içinde yer aldıklarını düşünmektedir. Bu sistem içinde ortaya çıkan iş bölümü, toplumsal bütünlüğün ve toplumsal dayanışmanın ana kaynağını oluşturmaktadır. Durkheim’a (2020, s. 90) göre iş bölümü, modern toplum yaşamının en temel varoluş koşuludur. Çünkü iş bölümü aracılığıyla birey, ait olduğu toplumun bir parçası olduğunu kavramakta; böylece kolektif bütüne katılımını sağlayan normatif düzen ile koordineli ve uyumlu bir ilişki geliştirebilmektedir.

Afet sonrasında toplumsal yapıda ortaya çıkan iş birliği ve karşılıklı yardımlaşma örüntüleri, Durkheim’ın “organik dayanışma” kavramı ile doğrudan ilişkilendirilebilmektedir. Çünkü modern toplumlarda bireylerin

farklılaşmış rolleri ve uzmanlıkları, afet gibi olağanüstü durumlarda, bireylerin birbirlerine olan bağımlılıklarını ve kolektif amaçlar etrafında birleşme yeteneklerini görünür hale getirmektedir. Belgeselde aktarılan kurtarma faaliyetleri, bireysel çabanın toplumsal bir bütüne yönelmesi ve farklı işlevlerin uyumlu şekilde birleşmesi bakımından Durkheim'ın görüşleriyle örtüşen bir özelliğe sahiptir.

Öte taraftan, sosyolojik bağlamda afetler, fiziksel yıkıma dayalı tartışmaların tek yönlülüğüne karşı, aniden gelişen ve çevreye beklenmedik ölçüde zarar vererek toplumda mevcut yapının işleyişinde ve düzenli yapısında yarattığı değişimler çerçevesinde ele alınmaktadır (Yılmaz, 2021). Böylesi dönemlerde toplumsal dayanışma ve toplumsal iş bölümü daha fazla önem kazanmaktadır. Zira yaşamın normal akışını sekteye uğratan ve istikrarsızlaştıran afet zamanları, bireyleri bir araya getirmeyi ve toplumsal dayanışmayı teşvik edebilmekte ve toplumun dengeli durumuna dönmesi için iş birliği duygusunu tetikleyebilmektedir (Alfirdaus vd., 2015).

6 Şubat Depremleri sonrasında yaşanan kurtarma faaliyetleri ve toplumsal dayanışma örnekleri, modern toplumlarda iş bölümünün ve kolektif bilincin afet zamanlarında nasıl somutlaştığını açıkça ortaya koymaktadır. Belgeselde aktarılan bireysel kurtarma hikâyeleri gerek teknik müdahalelerin gerekse dayanışma duygusunun ve karşılıklı sorumluluğun kriz anlarında belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Durkheim'ın iş bölümü ve organik dayanışma kavramları çerçevesinde değerlendirildiğinde, afet sonrası toplumsal tepkilerin bireyler arasında var olan görünmez bağları güçlendirdiği ve toplumsal bütünlüğü yeniden tesis ettiğini söylemek mümkündür. Nitekim afetler, bireylerin farklı uzmanlıklarını ve becerilerini kolektif bir amaç doğrultusunda bir araya getirebilmekte; böylece hem bireysel hem de toplumsal düzeyde iyileşme süreçlerini hızlandırabilmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada sosyal sermaye gelişiminin önemli kaynakları arasında yer alan aile ve din kurumunun gerek yapısal özellikleri gerekse işlevleri aracılığıyla 6 Şubat Depremlerinin etkisini azaltmadaki rolünü değerlendirmek amaçlanmıştır. Aile, genel anlamda, akrabalık bağları ile birbirine bağlanan, duygusal destek ve tatmin sağlayan, birbiri ile ilişkili toplumsal durumları,

rolleri ve görevleri üstlenen temel bir toplumsal kurum olarak kabul edilmektedir. Aile, yapısı ve işlevleri aracılığıyla üyelerinin sosyo-kültürel gelişiminde önemli bir işleve sahiptir; bu bağlamda birincil ilişkilerin en yoğun yaşandığı yerdir. O nedenle aileyi, bireylerin değerleri, normları ve sosyal bir varlık olmayı öğrendikleri ilk etkileşim ağı olarak değerlendirmek, aile temelli sosyal sermayenin sonuçlarını ortaya koymayı mümkün kılmaktadır.

Sosyal sermaye kavramı çok yönlü bir yapıya sahiptir. Öyle ki, farklı isimler sosyal sermayeyi farklı gereklilikler bağlamında değerlendirmiş ve tanımlama yoluna gitmiştir. Ancak sosyal sermaye tanımlarının hemen tamamı sosyal ilişkilere odaklanmaktadır. Bu bağlamda sosyal sermayeyi, karşılıklı fayda için iş birliğini ve kolektif eylemi kolaylaştırmaya aracı olan normlar, değerler, inançlar, güven duygusu, ağlar ve sosyal ilişkilerden oluşan efektif bir kaynak olarak tanımlamak mümkündür. Sosyal sermayenin başlıca unsurları arasında sosyal ağlar, dayanışma, yurttaş katılımı, karşılıklı normlar ve genelleştirilmiş güven duygusu yer almaktadır.

Özellikle deprem gibi afet zamanları sosyal sermayenin operasyonel hale geldiği, iş birliği ve dayanışma duygusunun en fazla görünür olduğu önemli dönemlerdir. Afet, aniden gelişen doğa olaylarının toplumsal yaşamda birey, grup ve topluluklar ile yerleşim yerleri üzerinde kayıplara yol açtığı, bireysel faaliyetleri durdurarak ya da kesintiye uğratarak olumsuz anlamda etkilediği önemli olaylardır. Afet döngüsünün her aşamasında (kurtarma, yardım, rehabilitasyon) tahrip olan toplumsal yapı ve ilişkilerin yeniden inşasında, sosyal sermayenin “tanımlama, koruma ve yardımlaşma” (Uphoff, 2000) odaklı eylem şeması, kolektif eylemi harekete geçiren bir yapıya sahiptir.

İçerik analizi tekniği ile çözümlenen “Asrın Afeti” (2024) belgeselinde de görüldüğü üzere aile kurumunun “aile içi sosyal yapı”yı temsil eden doğası, normatif bir çerçeve içinde afete karşı dirençliliği teşvik etmede ve hayatta kalma potansiyelini artırma noktasında önemli ipuçlarını barındırmaktadır. Aile ve aynı zamanda akrabalık bağları karşılıklı destek mekanizmalarının en yoğun yaşandığı kurumdur; bu yönüyle aile ve akrabalık bağları kolektif eylemi harekete geçirme kapasitesine sahip sosyal bir örgüt olarak işlev görmektedir.

Putnam (2000), dini inanç ve pratiklerin etkili bir duygu ve bu bağlamda

önemli bir güç kaynağı oluşturabilecek değerler ve tutumlarla yakın bir ilişkiye sahip olduğunu vurgulamaktadır. Din, fonksiyonel anlamda, bir taraftan toplumsal düzeyde sürekliliğin ve istikrarın korunması için bireysel tutum ve davranışları belirlerken öte taraftan inanç ilkeleri ve simgesel anlatım aracılığıyla toplumsal bütünleşmeyi pekiştiren bir özellik sergilemektedir. Sosyal sermaye, bireylerin birbiri ile olan bağlantılarını, dayanışma duygusunu ve ortak değerler etrafında şekillenen toplumsal normları içermektedir. Din, ortak değerler ve normlar oluşturarak bireyler arasında güveni ve dayanışmayı arttırmaktadır.

Epistemolojik düzeyde anlamlandırma çabası, toplumları kültürel, etnik ya da dinsel şemalar içinde farklı veya benzer ortaklıklar ve değerler temelinde tasavvur etmektedir. Çünkü her toplum dini inançlar ve pratikler temelinde kendine özgü değerler ve normlar çerçevesinde sosyo-kültürel bir yapıya sahiptir. Ancak yapılan çalışmalar göstermektedir ki, güvene dayalı sosyal sermayenin kolektif eylemi, dayanışmayı ve iş birliğini mümkün kılan niteliği -dini, kültürel ve coğrafi sınırlar olmaksızın- normatif unsurlarla bağlantılıdır. O nedenle güvene dayalı sosyal sermaye, doğası gereği evrensel olan temel özellikleri içermektedir (Nagakawa and Shaw, 2004, s. 16).

“Asrın Afeti” belgeselinden elde edilen bulgular literatür taraması ile uyumlu bir özellik sergilemektedir. Güven, dayanışma, sosyal bağlar ve gönüllülük gibi unsurlar din kurumunun içeriğinde yaygın olarak kendine yer bulmaktadır. Özellikle belgeselde görüşlerini aktaran Türkiye Diyanet Vakfı ve T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı yetkililerinin ifadeleri ortak inanç sistemi, ahlaki normlar ve ibadet pratiklerinin, bireyleri bir araya getiren ve güven duygusunu pekiştiren bir özelliğe sahip olduğunu destekler niteliktedir.

İçerik analizi sonrasında bir öneri niteliğinde yorumlanabilecek bazı unsurlar öne çıkmaktadır. Şöyle ki, ailenin yapısal bir birim ve toplumsal bir süreç olarak afet davranışını belirlemedeki önemi üzerine genel bir fikir birliği olsa da bu inancı destekleyen araştırmaların çoğalmasına ihtiyaç vardır. Zira aile ve sosyal sermaye arasındaki ilişki, toplumsal yapıların ve kurumların işleyişi açısından da kritik bir öneme sahiptir. Neticede afet sırasında ve sonrasında yaşananlar büyük ölçüde afet öncesi hazırlık davranışları ile ilişkilidir. O nedenle ailenin afet bağlamındaki rolü, afet öncesi ve afet sonrası

aile davranışı çerçevesinde bir değerlendirmeyi gerektirmektedir. Ek olarak, aile yapısındaki farklılıklar (çekirdek aile, geniş aile, tek ebeveynli aile gibi) afet davranışında da farklılıklara yol açabileceğinden aileyi yapısal çeşitliliği göz önünde bulundurarak değerlendirmek, aile-afet davranışı üzerine tanımlayıcı genellemelere ulaşabilmeyi kolaylaştıracak bir yol gibi görünmektedir.

Benzer şekilde sosyal sermaye oluşumunun önemli bir kaynağı olan din kurumu bağlamında afet zamanlarında dini faaliyetlerin, inanç temelli organizasyonların ve kurumların önemini vurgulayan çalışmaların artması din-afet davranışı ilişkisi çerçevesinde literatüre katkı açısından yararlı olacaktır. Din temelli sosyal sermaye, bireylerin ve grupların dini bir toplulukla olan sosyal bağları aracılığıyla ulaşabildiği sosyal kaynakları olarak tanımlanmaktadır. Bahsi geçen tanımın kapsama alanında ise, grup üyeliği ve aidiyet duygusu, sosyal destek, toplumsal bütünleşme, dayanışma ve iş birliği yer almaktadır. Dolayısıyla potansiyel ilişkiyi desteklemek adına özellikle afet zamanlarında inanç temelli organizasyonların ve kurumların örgütlenmesi ve etkinliği aracılığıyla toplumsal yardımlaşmaya ve dayanışmaya sunduğu katkının farklı alan araştırması yöntemleri ile görünür kılınabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ada, S. ve Bolat, O. İ. (2010). Sosyal Sermayenin Acil Durum Yönetimindeki Önemi: Bir Yazın İncelemesi. *Bahkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(24), 172-185.
- AFAD, (2023). 06 Şubat 2023 Kahramanmaraş (Pazarcık ve Elbistan) Depremleri Saha Çalışmaları Ön Değerlendirme Raporu
https://deprem.afad.gov.tr/assets/pdf/Arazi_Onrapor_28022023_surum1_revize.pdf
Erişim tarihi: 23.10.2024.
- Akyıldız, N. A ve Sığın, A. (2024). 6 Şubat Kahramanmaraş Depremlerinde Türk Aile Yapısı: Geleneksel Kodların Yükselişi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 12(39),117-134.
- Alfirdaus, L., Hiariej, E. and Adeney-Risakotta (2015). Theories of Social Solidarity in the Situations of Natural Disasters. *Politika*, 6(1), 26-52.
- Alston, M. and Bowles, W. (2003). *Research for Social Workers: An Introduction to Methods*. Psychology Press.
- Arpacı, F. (2019). Yaşlı Bakımında Ailenin Rolü. V. Kalıncara (Ed.) *Yaşlılık içinde* (s. 117-140). Ankara: Nobel.
- Aytekin, H. (2018). Türkiye’de Belgesel Filmlerde Tipografi Kullanımının Gerçekliğe Etkilerini İncelemek Üzerine Bir Öneri. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 55-76.
- Babuç, Z. T. ve Gökçe, A. (2024). 6 Şubat Deprem Afetinin Aile ve Sosyal İlişkilere Etkisi Üzerine Bir Analiz. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(3), 789-813.
- Bauman, Z. (2009). *Akışkan Aşk: İnsan İlişkilerinin Kırılganlığına Dair*. (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Versus.
- Bilton, T. vd. (2009). *Sosyoloji*. (B. Özçelik, Çev.). İstanbul: Siyasal Kitabevi.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital., J. Richardson (Ed.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (s. 241-258). New York: Greenwood.
- Bourdieu, P. and Wacquant, L. (2003). *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Canatan, K. (2009). Aile Sosyolojisi: Konuları, Perspektifi ve Gelişimi. K. Canatan ve E. Yıldırım (Ed.) *Aile Sosyoloji* (s. 15-28). İstanbul: Açılım Kitap.
- Coleman, J. S. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95-120.
- Coleman, J. S. (2000). *Foundations of Social Theory*. USA: Harvard University Press.
- Çağan, K. (2009). Ailenin İşlevleri. K. Canatan & E. Yıldırım (Ed.) *Aile Sosyoloji içinde* (s. 103-111). İstanbul: Açılım Kitap.
- Çelik, Ç. (2022). Sosyal Sermaye, Ebeveyn Ağları ve Okul Başarısı. *Cogito-Pierre Bourdieu* (s. 265-289). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Çepni, Ş. K. ve Demirkazık, Ç. N. (2023). Sosyoloji Afetleri Nasıl Görür? Afet Sosyolojisi Bağlamında Bir Değerlendirme. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 8(2): 827-834.
- Davie, G. (1998). Sociology of Religion. Willam H. Swatos (Ed.) *Encyclopedia of Religion and Society* (s. 483-489). London-New Delhi: Altamira Press.
- Demez, G. (2022). Toplumsal Etkileşim ve Dayanışma Biçimi Olarak Akrabalık ve Yakın İlişkiler. N. Adak (Ed.). *Değişen Toplumda Değişen Aile* içinde (s. 93-112). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Dikeçligil, B. F. (2012). Aileye Dair Kabullerin Ezber Bozumu. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 31, 21-52.
- Dillon, M. (2003). *Handbook of the Sociology of Religion*. Cambridge University Press.
- Durkheim, E. (2013). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları* (C. Saraçoğlu, Çev.). İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar.
- Durkheim, E. (2020). *Toplumsal İş bölümü*. (Ö. Ozankaya, Çev.). İzmir: Cem Yayınevi.
- Durkheim, E. (2021). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. (F. Aydın, Çev.). Ankara: Eskiyei Yayınları.
- DSÖ. (2002). World Health Report: 2002. Reducing Risks, Promoting Healthy Life. <https://www.who.int/publications/i/item/9241562072> Erişim tarihi: 18 Aralık 2024.
- Dündar, Ö. Z. (2022). Değişen ve Değiş(e)meyen Yönleriyle Aile: Yapısı, Türleri, İşlevleri. N. Adak, (Ed.), *Değişen Toplumda Değişen Aile* (s. 39-64). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Dynes, R. R. (1970). *Organized Behavior in Disaster*. Lexington, MA: Heath Lexington Books.
- Edwards, R., Franklin, J. and Holland, J. (2003). *Families and Social Capital: Exploring the Issues*. SouthBank University.
- Elo, S. and Kyngas, H. (2008). The Qualitative Content Analysis Process. *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), 107-115.
- Fischer, H. W. (2003). The Sociology of Disaster: Definitions, Research Questions & Measurements Continuation of the Discussion in a Post-September 11 Environment. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 21(1), 91-107.
- Fırat, M. (2020). Doğal ve Toplumsal Bir Afet Olarak Deprem. İ. Can (Ed.) *Afet Sosyolojisi* içinde (s. 167-181). İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Furstenberg, F. ve Kaplan, S. (2012). Sosyal Sermaye ve Aile. (G. Aksan, Çev.). *Muhafazakâr Düşünce*, 8(31). 53-75.
- Geertz, C. (1966). Religion as a Cultural System. M. Banton (Ed.), *Anthropological Approaches to the Study of Religion* (s.1-46). London: Tavistock.
- Genç, F. N. (2021). *Afet Yönetimi*. Ankara: Nobel.
- Gökçe, H. (2017). Dünyü, Bugünü, Yarını ile Aile. *Sosyoloji Notları*, 1(1), 50-63.
- Guggenheim, M. (2014). Introduction: Disasters as Politics-Politics as Disaster. *The Sociological Review*, 62(1), 1-16.

- Güçlü, İ. (2019). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Güçlü, S. (2022). Aileye İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar. N. Adak (Ed.) *Değişen Toplumda Değişen Aile* (s. 65-90). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- JICA (2004). Country Strategy Paper for Natural Disasters in Turkey, Ankara Erişim tarihi: 23 Kasım 2024. <https://www.jica.go.jp/turkey/turkish/index.html>.
- Kasapoğlu, A. (2012). *Aile Sosyolojisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kasim, F. M. ve Nurdin, A. (2021). Religion as a Social Capital in Realizing Disaster Resilience in Aceh. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 495, 222-228.
- Kirschenbaum, A. (2004). Generic sources of disaster communities: a social network approach. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 24 (10/11), 94-129.
- Kurt, A. (2024). *Din Sosyolojisi*. Bursa: Sentez Yayın ve Dağıtım.
- Kümbetoğlu, B. (2019). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Layder, D. (2023). *Sosyolojik Araştırma Pratiği*. (S. Ünal, Çev.). Ankara: Nika Yayınevi.
- Marshall, G. (2021). *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. Akınbay ve D. Kömürcü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Meder, M. ve Çeğin, G. (2011). Bourdieu'yu Okumak: Post-Pozitivist Bir Sosyolojinin İmkânı Üzerine. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1): 233-256.
- Merton, R. K. (1957). *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press.
- Meyer, M. (2018). Social Capital in Disaster Research. J. Delameter (Ed.), *Handbook of Sociology and Social Research* (s. 263-289). University of Wisconsin.
- Mimaki, J. and Shaw, R. (2007). Enhancement Of Disaster Preparedness with Social Capital and Community Capacity: A Perspective from a Comparative Case Study of Rural Communities in Kochi, Japan. *Hydrological Research Letters*, 1, 5-10.
- Müftüler, H. G. (2019). Parsons Sistem Teorisi Açısından Kuşaklar Arası İlişkilerde Çatışma ve Dayanışma. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 2602-3393.
- Nakagawa, Y. and Shaw, R. (2004). Social Capital: A Missing Link to Disaster Recovery. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 22 (1), 5-34.
- Nisbet, R. (2006). Muhafazakarlık. T. Bottomore and R. Nisbet (Ed.), *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* (s. 133-183). İstanbul: Kırmızı.
- Parsons, T. (1949). The Social Structure of the Family. R. N. Anshen (Ed.). *The Family: Its Function and Destiny* (s.173-201). New York: Harper.
- Parsons, T. (1955). Sociology of the Family. Michael Anderson (Ed.) *The Family in Urban-Industrial America* (s. 43-62). Penguin Education, Great Britain.
- Peek, L., Wachtendorf, T. and Meyer, M. A. (2021). Sociology of Disaster. B. Schaefer Caniglia et al. (Eds.), *Handbook of Environmental Sociology* (s. 219-241). Springer Nature Switzerland.

- Portes, A. (2000). The Two Meanings of Social Capital. *Sociological Forum*, 15(1), 1-12, Springer.
- Putnam R. et al. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam R. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of the American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Quarantelli, E. L. (1987). Disaster Studies: An Analysis of the Social Historical Factors Effecting the Development of Research in the Area. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 5(3), 285-310.
- Sağiroğlu, A. Z., Ünsal, R. ve Özenç, F. (2023). *Deprem Sonrası Göç ve İnsan Hareketlilikleri Durum Değerlendirme Raporu*. AYBÜ-GPM Rapor Serisi 15. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Göç Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (AYBÜGPM).
- Sayın, Ö. (1990). *Aile Sosyolojisi-Ailenin Toplumdaki Yeri*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Scharf, B. R. (1973). *The Sociological Study of Religion*. London: Hutchinson University Library.
- Slattery, M. (2020). *Sosyolojide Temel Fikirler*. (Ö. Balkız vd., Çev.). Bursa: Sentez Yayın ve Dağıtım.
- Strauss, A., and Corbin, J. (1990). *Basics Of Qualitative Research*. Sage.
- Subaşı, N. (2024). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Swingewood, A. (2020). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. (O. Akinbay, Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2014). *Türkiye Aile Yapısı Araştırması*, 2006. (2. Baskı). Ankara. Erişim Tarihi: 17 Kasım 2024, <https://www.aile.tr/uploads/athgm/uploads/pages/arastirmalar/taya2006.pdf>
- T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023). 2023 Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu. 2023 Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu. Erişim Tarihi: 12.10.2024.
- Tecim, E. (2011). *Sosyal Güven, Sosyal Sermaye ve Dindarlık Çalışması*. Konya: Çizgi Yayınları.
- Tecim, E. ve Aydemir, M. A. (2012). Türk Toplumunda Aile ve Dinin Sosyal Sermaye Potansiyeli. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 43-59.
- Tierney, K. (2007). From the Margins to the Mainstream? Disaster Research at the Crossroads. *Annual Review of Sociology*, 33, 503-525.
- Turner, B. S. (2022). *Klasik Sosyoloji*. (İ. Çetin, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uphoff, N. (2000). *Understanding Social Capital: Learning from the Analysis and Experience of Participation*. Social Capital; A Multifaceted Perspectives/The World Bank.
- Wallace R. A. and Wolf, A. (2020). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. (L. Elburuz & M. R. Ayas, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

- Wang, D. and Li, D. (2020). Social Capital, Policy Fairness, and Subjective Life Satisfaction of Earthquake Survivors in Wenchuan, China: A Longitudinal Study Based on Post-Earthquake Survey Data. *Health and Quality of Life Outcomes*, 18, 1-12.
- Varışlı, B. Kurdoğlu, İ. ve Ergin, S. (2023). Depremin Sosyolojisi: 6 Şubat Depremlerine Kolektif Bilinç, Dayanışma ve Duygular Sosyolojisi Penceresinden Bakmak. G. D. Türk, Y. Ö. Kölgelir, B. Öztürk (Ed.) *Deprem İletişimi Temelinde Deprem Okuryazarlığı* (s. 65-92). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Vergin, N. (1991). Toplumsal Değişme ve Türkiye’de Aile., B. Dikeçligil, A.Çiğdem (Ed.). *Aile Yazıları II* (s.309-320). Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Başkanlığı.
- Yıldırım, E. (2009). Aile ve Toplumsal Değişme. K. Canatan ve E. Yıldırım (Ed.), *Aile Sosyolojisi* (s. 149-163). İstanbul: Açılım Kitap.
- Yıldırım, E. ve Yıldırım, E. (2009). *Aile İçi İlişkiler ve İletişim*. K. Canatan ve E. Yıldırım (Ed.), *Aile Sosyolojisi* (s. 173-186). İstanbul: Açılım Kitap.
- Yılmaz, G. G. (2021). Afetlere Sosyolojik Bakış ve Türkiye’de Afet Yazınına Kuramsal Bir Yaklaşım. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9(1), 194-204.
- Zhang, Y. and Wildemuth, B. M. (2009). Qualitative Analysis of Content. B. Wildemuth (Ed.), *Applications of Social Research Methods to Questions in Information and Library Science* (s. 222-231). Westport CT: Libraries Unlimited.

YAYIN İLKELERİ

- Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi; Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından yılda dört kez yayımlanan hakemli ve bilimsel bir dergidir.
- Dergiye Türkçe ve İngilizce olmak üzere iki dilde yayın kabul edilmektedir.
- Gönderilen eserler öncelikle konunun dergiye uyumu, yazıların objektiflik kriterine ve yayın etiği ilkelerine uygunluğu, şekil şartlarını sağlaması ve intihal içermemesi bakımından Yayın Kurulunca ön incelemeye tabi tutulmakta ve uygun bulunanlar hakemlere gönderilmektedir.
- Dergiye gönderilen makaleler, “kör hakem sistemi” çerçevesinde iki hakeme iletilmekte; gerekli görülmesi durumunda ise üçüncü bir hakeme yönlendirilmektedir. Yayına kabul açısından çoğunluk kararı aranmaktadır.
- Dergiye gönderilen yazıların başka bir dergide yayınlanmamış ya da değerlendirilmek üzere farklı bir dergiye gönderilmemiş olması gerekmektedir.
- Dergide yayımlanan yazılardaki görüşler ve bu konudaki sorumluluklar çalışmanın yazar(lar)ına aittir.
- Gönderilen eserlerin telif hakkı Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi’ne aittir. Yazarlar, makalelerini gönderdikleri zaman bu durumu kabul etmiş sayılırlar. Dergide yayınlanan yazılardan kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.
- Makale yazımında Microsoft Office Word programı kullanılması ve eserlerin Dergipark sistemi üzerinden <https://dergipark.org.tr/tr/pub/spcd> adresine gönderilmesi gerekmektedir.

PUBLICATION PRINCIPLES

- Journal of Social Policy Studies is a peer-reviewed and scientific journal published four times a year by the Ministry of Family and Social Services
- Publications are accepted in two languages, Turkish and English.
- The submitted publications are subject to preliminary review by the Editorial Board in terms of compliance with the journal's content, objectivity criteria, ethical principles, and format. Publications providing conditions are sent to the reviewer. The editorial process gives the editors the authority to reject any manuscript, if it does not meet the scientific publishing standards or is out of scope of the journal.
- The articles submitted to the journal are sent to two reviewers within the "blind refereeing"; In case of conflicting feedback, the editor may choose to send the paper to a third reviewer. The majority decision is required for acceptance.
- The article sent to Journal of Social Policy Studies must not have been published in another journal, or has not been submitted to a different journal for evaluation.
- Responsibilities arising from comments in the publications belong to the author (s).
- The copyright of the submitted publications belongs to the Journal of Social Policy Studies. Authors accept this when they submit their articles. Quotations must give reference to the articles published in the journal.
- Articles must be written in Microsoft Word program and sent to <https://dergipark.org.tr/tr/pub/spcd> via Dergipark system.
- For more information about publication principles and to access reference guidelines: <http://dergipark.gov.tr/spcd/page/4807>

Notlar

Notlar

Notlar

